

Yearbook 2026 International Labour Movement

Évkönyv 2026 A nemzetközi munkásmozgalom történetéből

LII. évfolyam

TANULMÁNYOK

Balázs Gábor: A „veszettek” a nagy francia forradalomban • Ferwagner Péter Ákos: Szovjet-Oroszország közel-keleti politikája • Vagyim Valerjevics Damje: Baloldali radikalizmus Tuvában • Papp Julien: A francia szocialista párt és a nemzeti ellenállás • Zolcsák Attila: A MIR gerillaharcának második szakasza • Háda Béla: Az amerikai–vietnámi kapcsolatok normalizálódása 1993-tól napjainkig • Nešić Milán: Szakszervezetiség, a „szervező modell” és baloldali kritikája

SPANYOL POLGÁRHÁBORÚ

Poór Péter: Az anarchisták szerepvállalása az 1936. júliusi barcelonai katonai lázadás leverésében • Varga Krisztián: Internacionalisták a spanyol polgárháborúban

MUNKÁSKULTÚRA

Katona Eszter és Vörös István García Lorcáról

KÖNYVISMERTETÉSEK

Szilágyi Ágnes Judit, Habib Kazdaghli és Didier Eribon új kötetéről

ESEMÉNYEK, ÉVFORDULÓK

Az 1926–27-es indonéz kommunista felkelésről • Fidel Castro 100

DOKUMENTUMOK

VITA

ÉLETRAJZOK

Võ Nguyễn Giáp (1911–2013) • Josette Audin (1932–2019) • Hajdu Tibor (1930–2025) • Martin Hägglund (1976–)

INTERJÚK

Interjú Piróth Attilával

BESZÁMOLÓK

*Dublin: a régi *Beggars Bush* udvar két munkásmúzeuma*

INTERNATIONAL SUPPLEMENT

Magyar Lajos Alapítvány

A nemzetközi munkásmozgalom történetéből

International Labour Movement

Évkönyv • 2026 / Yearbook • 2026

LII. évfolyam / Volume LII

Magyar Lajos Alapítvány
2026

Alapító szerkesztők: JEMNITZ JÁNOS és HARSÁNYI IVÁN

Szerkesztőégi bizottság:

Antal Gábor
Bebesi György
Csunderlik Péter
Ferwagner Péter Ákos
Horváth Jenő
Juhász József
J. Nagy László
Koloh Gábor
Krajcsi Sándor Roland – szerkesztő
Mezei Bálint
Pankovits József
Poór Péter – szerkesztő
Székely Gábor – szerkesztő
Szilágyi Ágnes Judit – szerkesztő

Levelezés:

Krajcsi Sándor Roland – krajcsi.sandor97@gmail.com
Poór Péter – 321poorpeter@gmail.com

A kötet megjelenését támogatta az *ELTE BTK Új- és Jelenkori Egyetemes Történeti Tanszéke, a Munkásmozgalom-történészek Nemzetközi Egyesülete (ITH–Linz, Ausztria), a Károlyi Mihály Társaság, a Politikatörténeti Alapítvány, a Magyarországi Vas- és Fémmunkások Központi Szövetsége*

This volume was supported by Eötvös Loránd University Faculty of Humanities Department of Modern and Contemporary History, International Tagung der Historiker der Arbeiterbewegung (ITH–Linz, Austria), Foundation Michael Karolyi, The Foundation of Political History, Central Association of Iron- and Metalworkers' Union of Hungary

Az Évkönyv 2004-2026. számainak teljes szövege online is olvasható:

You can find here the whole texts of Yearbooks 2004-2026:

<https://yearbook2.hu/>

ISSN 0 133476 X

© Székely Gábor

Nyomás: Könyvpont Nyomda
F.v.: Gembela Zsolt

Az Évkönyv nemzetközi tanácsadó testülete:

Agosti, Aldo (Torino)
Buschak, Willy (Brüsszel)
Callesen, Gerd (Bécs)
Chakravarti, Sudeshna (Kalkutta)
Damje, Vagyim Valerjevics
(Moszkva)
Degen, Bernard (Bázel)
Elorza, Antonio (Madrid)
Fülberth, Georg (Marburg)
Garscha, Winfried (Bécs)
Gianni, Emilio (Genova)
Grass, Martin (Stockholm)
Jazsborovszkaja, Inessza
(Moszkva)
Hudson, Kate (London)
Kessler, Mario (Potsdam)

King, Francis (Norwich)
Kolomijec, Vjacseszlav
(Moszkva)
Konrad, Helmut (Graz)
Maderthaner, Wolfgang (Bécs)
Morgan, Kevin (Manchester)
Panaccione, Andrea (Milánó)
Parsons, Steve (Sønderborg)
Rojahn, Jürgen (Amszterdam)
Schwarzmantel, John (Leeds)
Schneider, Michael (Bonn)
Schrevel, Margreet (Amszterdam)
Studer, Brigitte (Lausanne)
Sumrikova, Ljudmila
(Dnyepetrovroszk)
Sylvers, Malcolm (Velence)

TARTALOM

TANULMÁNYOK

Balázs Gábor

- „Hogyan? A gonosztevők tulajdona szentebb volna, mint az emberi élet?” – a „veszettek” a nagy francia forradalomban 11

Ferwagner Péter Ákos

- Szovjet-Oroszország közel-keleti politikája az első világháború után 39

Vagyim Valerjevics Damje

- Baloldali radikalizmus Tuvában (1917–1924) 54

Julien Papp

- A francia szocialista párt (SFIO) és a nemzeti ellenállás (1940–1944) 70

Zolcsák Attila

- A MIR gerillaharcának második szakasza (1978–1983) 87

Háda Béla

- Az amerikai–vietnámi kapcsolatok normalizálódása 1993-tól napjainkig 108

Nešić Milán

- Szakszervezetiség, a „szervező modell” és baloldali kritikája 121

SPANYOL POLGÁRHÁBORÚ

Poór Péter

- Egy pronunciamiento bukásának háttere. Az anarchisták szerepvállalása az 1936. júliusi barcelonai katonai lázadás leverésében 137

Varga Krisztián

- A köztársaság idegenlégiósai. Internacionalisták a spanyol polgárháborúban (1936–39) 182

MUNKÁSKULTÚRA

Katona Eszter

- Baloldali vándorszínházi mozgalmak a II. Spanyol Köztársaság alatt 206

Vörös István

- Rács az ablakon. Lorca és egy senkinek se jó világ kísértetei 227

<i>Radnóti Miklós</i>	
Federico García Lorca	236

KÖNYVISMERTETÉSEK

<i>Majoros István</i>	
Egy izgalmas könyv Portugáliáról és Brazíliáról	237
<i>J. Nagy László</i>	
Habib Kazdaghi: <i>A kommunisták Tunéziában. Harcuk a függetlenségért, a szociális igazságosságért (1921–1956)</i>	243
<i>Mravik Patrik</i>	
Eribon, Didier: <i>Visszatérés Reimsbe</i>	246

ESEMÉNYEK, ÉVFORDULÓK

<i>Stempler Ádám</i>	
Harc a narratíváért: Tan Malaka és Alimin az 1926–1927-es kommunista felkelésekről	253
<i>Krajcsi Sándor Roland</i>	
Fidel Castro 100: Harc Afrika szabadságáért és az apartheid ellen	272

DOKUMENTUMOK

Kis Aladár hagyatékából III.	287
-----------------------------------	-----

VITA

<i>Pankovits József</i>	
A kommunizmusról, ideológiájáról, elrontott rendszeréről	309

ÉLETRAJZOK

<i>J. Nagy László</i>	
Võ Nguyên Giáp, a „vietnámi Napóleon” (1911–2013)	330
<i>Ferwagner Péter Ákos</i>	
Josette Audin (1932–2019)	346
<i>Csoma Lajos</i>	
Hajdu Tibor (1930–2025)	355
<i>Szilágyi Ágnes Judit</i>	
Martin Hägglund (1976–)	358

INTERJÚK

A Théâtre le Levain színházról. (Interjú Piróth Attilával, a színház igazgatójával)	360
---	-----

BESZÁMOLÓK

<i>Szilágyi Ágnes Judit</i>	
Dublin: a régi <i>Beggars Bush</i> udvar két munkásmúzeuma	372

INTERNATIONAL SUPPLEMENT

<i>David Taylor-Demeter</i>	
Posing the Question of Being under Capitalism: Martin Hägglund's Ontological Commitments	378
<i>Adrian Tătăran</i>	
Documenting Resistance, Rediscovering the Present: An Archival Perspective from Below	395

AZ LII. KÖTET SZERZŐI	413
------------------------------------	------------

CONTENTS

STUDIES

Gábor Balázs

- ‘How? Are the possessions of villains more sacred than human life?’
– the ‘Enragés’ in the Great French Revolution 11

Péter Ákos Ferwagner

- Soviet Russia's Middle East policy after World War I 39

Vadim Valeryevich Damier

- Left-wing radicalism in Tuva (1917–1924) 54

Julien Papp

- The French Section of the Workers' International (SFIO) and the
National Resistance (1940–1944) 70

Attila Zolcsák

- The second phase of the MIR guerrilla war (1978–1983) 87

Béla Háda

- The normalization of US-Vietnam relations from 1993 to the
present day 108

Milán Nešić

- Trade unionism, the ‘organising model’ and its left-wing critique 121

SPANISH CIVIL WAR

Péter Poór

- The background to the failure of a pronunciamiento. The role of
anarchists in suppressing the military uprising in Barcelona in
July 1936 137

Krisztián Varga

- The Foreign Legionnaires of the Republic. Internationalists in the
Spanish Civil War (1936–39) 182

WORKERS' CULTURE

Eszter Katona

- Left-wing touring theatre movements during the Second Spanish
Republic 206

István Vörös

- Bars on the window. Lorca and the ghosts of a world that is good
for no one 227

<i>Miklós Radnóti</i>	
Federico García Lorca	236

BOOK REVIEWS

<i>István Majoros</i>	
An exciting book about Portugal and Brazil	237
<i>László J. Nagy</i>	
Habib Kazdaghi: <i>Communists in Tunisia. Their struggles for independence and social justice (1921–1956)</i>	243
<i>Patrik Mravik</i>	
Eribon, Didier: <i>Returning to Reims</i>	246

EVENTS, ANNIVERSARIES

<i>Ádám Stempler</i>	
Fighting for the narrative: Tan Malaka and Alimin on the communist uprisings of 1926–1927	253
<i>Sándor Roland Krajcsi</i>	
Fidel Castro 100: The struggle for Africa's freedom and against apartheid	272

DOCUMENTS

From the legacy of Aladár Kis III	287
---	-----

DEBATE

<i>József Pankovits</i>	
About communism, its ideology, and its spoiled system	309

BIOGRAPHIES

<i>László J. Nagy</i>	
Võ Nguyễn Giáp, the 'Vietnamese Napoleon' (1911–2013)	330
<i>Péter Ákos Ferwagner</i>	
Josette Audin (1932–2019)	346
<i>Lajos Csoma</i>	
Tibor Hajdu (1930–2025)	355
<i>Ágnes Judit Szilágyi</i>	
Martin Hägglund (1976–)	358

INTERVIEWS

- About the Théâtre le Levain theater. (Interview with Attila Piróth,
director of the theater) 360

REPORTS

Ágnes Judit Szilágyi

- Dublin: two working-class museums in the old *Beggars Bush*
courtyard 372

INTERNATIONAL SUPPLEMENT

David Taylor-Demeter

- Posing the Question of Being under Capitalism: Martin Hägglund's
Ontological Commitments 378

Adrian Tătăran

- Documenting Resistance, Rediscovering the Present: An Archival
Perspective from Below 395

- AUTHORS OF VOLUME LII** 413

TANULMÁNYOK

BALÁZS GÁBOR¹

„Hogyan? A gonosztevők tulajdona szentebb volna, mint az emberi élet?” – a „veszettek” a nagy francia forradalomban

A veszettek (*enragés*) igen mostoha helyzetét a nagy francia forradalom historiográfiájában mi sem jelzi jobban, mint hogy egy lelkiismeretesebb történész lényegében el tudja olvasni a róluk szóló összes lényeges irodalmat.

Először a baloldali történetírás klasszikusai, Kropotkin², Jean Jaurès,³ majd nyomában Albert Mathiez⁴ figyeltek fel rájuk, akik az eddig politikai-parlamentari historiára koncentráló művekből teljesen kimaradtak. A nagy történetben megemlélődtek immár, de igazi történeti kutatásnak ekkor sem váltak tárgyává.

¹ Balázs Gábor, történész, könyvtáros, Bibliothèque du Saulchoir (Párizs).

² Kropotkin, Pierre: *La Grande Révolution* (1909). Atlande, Neuilly, 2019. A nagy anarchista tudós a veszettekben egyértelműen az első kommunistákat látta meg, közvetlen filiációt („filiation directe”) feltételezett Babeuf és az Internacionálé felé (669.). Több fejezetet szentelt a forradalom alatti „kommunista mozgalomnak” („mouvement communiste”) és eltiprásának (565–590.). Őszintén szólva, információi az általa szervezett csoportként fellépő veszettekéről nem mindig pontosak (ezt nem lehet szemére vetni, a párizsi Községtanács, a szekciók, a népi társaságok dokumentumai nem voltak még kiadva, Kropotkin pedig Londonban írta meg nagy művét), fenti koncepciója elég nehezen igazolható – mint arról még hosszan fogunk szólni.

³ Jaurès, Jean: *Histoire socialiste de la Révolution française*. Éditions Rouff, Párizs, 1900–1904.

⁴ Mathiez, Albert: *La vie chère et le mouvement social sous la Terreur*. Payot, Párizs, 1927.

A népi mozgalom nagy úttörő munkája, Daniel Guérin könyve⁵ természetesen meleg szavakkal emlékszik meg a veszettekről, mint a mozgalom szószólóiról. Albert Soboul magyarul is olvasható, *sans-culotte*-okról szóló alapkönyve⁶ szintén hosszan szól a veszettek szerepéről, alapvetően cáfolván azt a Mathiez-től eredő nézetet, hogy esetükben valamiféle szervezett „pártról” (a szó korabeli értelmében, azaz politikai csoportról) lett volna szó, még kevésbé látta őket a népi mozgalom „vezetőinek”.

A bicentenáriumra kiadott két történészi szótár is szólt a veszettekről. A liberális-jobboldali változat az egész *sans-culotte* mozgalmat alapvetően a múlt (főleg a párizsi, 16. századi ún. Ligamozgalom) újjáéledésének látta, új millenarizmusnak, a szegények revansának, a világ szerencsétlenjei tudatalattijának felszínre törésének, legtöbbször vad, korlátok közé nem szorítható ősi erőszaknak. A népi mozgalom (a sok „*Jacques Bonhomme* Párizsban”) eszerint mélyen tradicionális, az újdonság az elitek oldalán van a Forradalomban: azaz az igazi (a modern) forradalom az elitek forradalma. Ebben a leírásban a veszettek szinte karikatúraszerűen a régi (Étienne Marcelltól *mutatis mutandis* a párizsi kommunig tartó), tipikusan párizsi hagyomány örökösei voltak: egy pap (Roux), egy középosztálybeli (Varlet) és egy bohém (Leclerc) tetszelgett a népi mozgalom szószólójának szerepében.⁷ A baloldali szótár természetesen jóval alaposabb a kérdésben⁸ – a Soboul-

⁵ Guérin, Daniel: *La lutte de classes sous la Première République*. Gallimard, Párizs, 1948. A forradalomról szóló könyve idején még trockista Guérin a „permanens forradalom” koncepciója keretében a *sans-culotte*-ok alsóbb rétegeit valamiféle „preproletariátusnak” látta, melynek mozgalma már kifelé vezetett volna a „burzsoá forradalomból”. Tulajdonképpen ennek a rétegnek voltak számára szószólói a veszettek, akiknek a bukása törvényszerű volt, hiszen egy ilyen forradalomhoz nem álltak rendelkezésre az „objektív feltételek” (a kifejlett tőkés rendszer, a munkásosztály stb.).

⁶ Soboul, Albert: *Népi mozgalom és forradalmi kormány Franciaországban 1793-1794*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1983.

⁷ Richet, Denis: Enragés. In: Furet, François – Ozouf, Mona (szerk.): *Dictionnaire critique de la Révolution française. II. Acteurs*. Flammarion, Párizs, 1988. 331–339.

⁸ Wartelle, François: Club des Citoyennes républicaines révolutionnaires. In: Soboul, Albert (szerk.): *Dictionnaire historique de la Révolution française*. PUF, Párizs, 1989. 234–235.; Gotlib, Roland: Enragés. In: Soboul: 1989. 416–419.; Gotlib, Roland: Jacquesrouins. In: Soboul: 1989. 593.; Robert, Frédéric: Leclerc, Jean Théophile Victor, dit Leclerc d’Oze. In: Soboul: 1989. 658–660.; Gotlib, Roland: Jacques Roux. In: Soboul: 1989. 938–940.; Pertué, Michel: Varlet, Jean-François. In: Soboul: 1989. 1072–1073.

féle *sans-culotte*-koncepció⁹ jegyében, mely szerint a forradalom alatt létezett egy társadalmi jellemzőkkel körülírható réteg, amely autonóm politikai célokkal, akcióformákkal és szervezettel rendelkezett (a szekciókkal és a népi társaságokkal): ezek voltak a *sans-culotte*-ok, mozgalmuk pedig a „népi mozgalom”. A veszetteket a népi mozgalom szószólóinak látta, de alapvetően nemigen tulajdonított nekik az utóbbtól alapkérdésekben megkülönböztethető, koherens doktrínát. A forradalmi kormányzat és a népi mozgalom között kibontakozó harc 1793 őszétől (amely 1794 tavaszára az előbbi győzelmével lényegében véget ért) egyszerre volt politikai küzdelem a demokrácia két felfogása között, de szociális harc is az alsó középosztály és a bér munkások, illetve a középosztály, azaz a burzsoázia között. Soboul szerint ez az autonóm népi mozgalom nem tudta eltéríteni a forradalmat általános irányától, a burzsoázia forradalmától: a forradalom ugyan nem volt „egy blokk” (hiszen megjelentek benne autonóm erők), de egy irányba tartott, ezt a burzsoázia szabta meg végig az események során. A *sans-culotte*-mozgalom retrográd társadalmi elképzelésekkel bírt (a kistulajdon fenntartása illuzórikus volt a tőkés rendszer lassan kibontakozó konjunktúrája keretében), de ugyanakkor rendelkezett progresszív politikai nézetekkel (a közvetlen néphatalom igényével). Mindenesetre Soboul a klasszikus polgári forradalom koncepciójának talaján rajzolta fel a *sans-culotte* alakját. A veszettek az ortodox „burzsoá forradalom” domináns doktrínájába úgy illeszkedtek be, mint „akik a plebejus rétegek legalsó szeletének követeléseit fejezték ki, eltiprásuk nyilvánvalóvá tette a jakobinus kormány burzsoá karakterét”.¹⁰

Először a francia forradalom és szocializmus nagy eretnek történésze, Maurice Dommanget írt szép, de talán nem teljesen elfogulatlan könyvet a veszettek legismertebb alakjáról, Jacques Roux-ról;¹¹ de a „jakobinus” francia történetírásra jellemző módon a ma már meghatározó munkát, Walter Markov keletnémet történész¹² a hetvenes években írt könyvét csak

⁹ A *sans-culotte*-jelenség historiográfiájáról lásd: Balazs, Gábor: A „sans-culotte” mint akarát és képzet. In: *Aetas*. 3. sz. (2023) 121–178.

¹⁰ Manfred, Albert: *La Grande Révolution française bourgeoise du XVIIIe siècle*. Éditions en langues étrangères, Moszkva, 1961. 221.

¹¹ Dommanget, Maurice: *Jacques Roux, le curé rouge. Les Enragés contre la vie chère sous la Révolution*. Spartacus, Párizs, 1948.

¹² A félig szlovén származású (még a Monarchiában született) Markov a világháború vége után Kelet-Németországot választotta, ahol mindig „gyanúsnak” számított, mint annyi

2017-ben adták ki végre franciául.¹³ Ennek leginkább az volt az oka, hogy a veszettek az igen jakobinus Francia Kommunista Párttal szemben álló hatvanas évekbeli „balos” (*gauchiste*) csoportok előképeiként voltak jelen.¹⁴

A kilencvenes években, Claude Guillon személyében végre történészi monográfusa is akadt a veszetteknek: a szerző életrajzai,¹⁵ Guérin és Markov köteteihez írt előszavai és forráskiadásai¹⁶ erősen ideologikus jellegűek¹⁷ ugyan, de nemcsak elengedhetetlen forrásai a témának, hanem kétségtelenül jobban rá is irányították a forradalom történéseinek figyelmét a veszettekre.

„Lajos, az utolsó”

Még a „veszettek” többé-kevésbé „hivatalos” színre lépése előtt, 1792 decemberében hallatott magáról először igazán Jacques Roux.¹⁸ Beszéde már a címében is sokatmondó volt: *Beszéd Lajosról, az utolsóról*,

1933 előtti kommunista. A lipcsei egyetemen egy másik eretnek marxista, Ernst Bloch (főleg a Münzer Tamásról szóló könyve) komoly hatással bírt a francia forradalom nemzetközileg is elismert tudósára, a *sans-culotte* mozgalom nagy történésze, Albert Soboul szakmai partnerére.

¹³ Markov, Walter: *Jacques Roux, le curé rouge*. Libertalia, Párizs, 2017.

¹⁴ 1968 tavaszán a Sorbonne-t elfoglaló, a szituacionistákhoz közel álló, a szélsőbalos (trockista, maoista, anarchista) csoportocskákkal erősen ellenséges radikálisok nevezték magukat „veszetteknek” (Vianet, René: *Enragé et situationnistes dans le mouvement de l'occupation*. Gallimard, Párizs, 1968.). Egy jellemző kiadvány a korból: Kessel, Patrick: *Les Gauchiste de 89*. Union générale de l'Édition, Párizs, 1969. Ebben a nagy forradalom legbaloldali szereplőinek írásait és beszédeit közlő korabeli ismeretterjesztő munkában a veszettek is szerepelnek, mint a hatvanas-hetvenes évek „balos” csoportjainak előképei.

¹⁵ Guillon, Claude: *Deux Enragés de la Révolution. Leclerc de Lyon et Pauline Léon*. Éditions la Digitale, Quimperlé, 1993.

¹⁶ Guillon, Claude: *Notre patience est à bout, 1792-1793, les écrits des Enragés*. Éditions IMHO, Párizs, 2016.

¹⁷ Guillon a veszettekben a „burzsoá forradalmon” és ebből következően a burzsoá renden (ezen lényegében a kapitalizmust érti) túlmutató forradalmak nagy előképét látja. A dologra még visszatérünk, de ez (nem vitatva a történész tudását és érdemeit) igen anakronisztikus álláspontnak tűnik.

¹⁸ Az 1752-ben született, vidéki (Charante megyei) vikárius a forradalom elején hamar összeütközésbe került a feudális jogok megváltás nélküli eltörlését követelő paraszti lázadás melletti álláspontja miatt az egyházi hierarchiával, emiatt hagyta ott parókiáját és ment a forradalmi Párizsba, ahol a főváros egyik legszegényebb negyedének lett papja.

ítéletéről, az üzérkedők, a harácsolók¹⁹ és az árulók elleni hajszáról. A *sans-culotte* szekciók többsége nagy hangon követelte a király perbe fogását, Roux újdonsága abban állt, hogy összekötötte a „harácsolók” elleni fellépést a király elítélésével.

Roux nagy sikerű szövege²⁰ egy lényegében pályafutása végéig (de nemcsak rá, hanem magukra a „veszettekre” is) jelen levő fontos jellemzőre hívja fel a figyelmet: esetükben nemigen esett szó valamiféle koherens szociális kritikáról, itt még a híres „maximum” (a létfenntartási cikkek ármaximumát előíró törvény) sem került szóba, a „létezéshez való jog” megvalósulásának gyakorlati feltételeiről sem igen szólt a szöveg; inkább harácsolókról, rejtegetőkről és persze nagy árulasokról és nagy árulókról.

Maga Roux is igen érdekes, kétarcú személyiség volt. Alig tagadhatóan a forradalom embere, a természetjogok legradikálisabb képviselőinek egyike volt, miközben az abbé valami nagyon ősit is képviselt: célja az emberek olyan egyenlőségének megvalósítása volt, amilyen egyenlők Isten előtt. Másrészről egyszerre volt a legvérszomjasabb szónoklatok tartója,²¹ de egyben igazi humanista is, ha a népről volt szó: a nők jogainak, az árvák örökbe fogadásának nagy propagátora és gyakorlója.

A „szegények papja” igen jól ismerte negyede nélkülözőinek és szenvedőinek mindennapjait, a *sans-culotte* pap nem egyszerűen a szegényekért élt (mint Marat), hanem valóban a szegények között; nyelvüket anyanyelveként beszélte, sőt gyakran ő adott szavakat nekik. „Követőiből” nem szektát hozott létre, hanem igazi közösséget – nyilván nem függetlenül az evangélium szellemétől.

¹⁹ „Üzérkedőknek” a korban azokat tartották, akik a hivatalos árfolyamon alul váltották nemesfém pénzre a forradalom papírpénzét, az ún. asszignátákat. „Harácsolók” azok voltak, akik visszatartották („rejtegették”) a terményeiket, ezzel élelmiszerhiányt idéztek elő, hogy drágábban adhassák el azokat.

²⁰ A beszédet 1792. december elsején mondta el az Observatoire szekcióban, s olyan sikere volt, hogy nemcsak kinyomtatták, hanem elküldték a többi szekciónak (melyekben egy hónapon keresztül heti kétszer is felolvasták, hogy mindenki halljon róla), a Kommünnek, a Jakobinus klubnak, a Cordeliers-nek és Párizs összes népi társaságának is. Ez a beszéd tette ismertté városszerte Roux (a „kis Marat”) személyét.

²¹ Sosem ítélte el a hírhedt 1792. szeptemberi börtönmészárlásokat sem, a szemében ekkor „a nép bosszút állt, mert a törvényt hallgatott”. Markov: 2017, 190.

Nem kétséges, hogy a későbbi „veszettek” közül Jacques Roux volt a legkomolyabb figura,²² aki egyedül támaszkodott valódi szervezetre is, hiszen a Gravilliers szekció gyakorlati vezetője volt. A szekcióban Roux – akit a közgyűlés képviselőként is delegált a Kommün tanácsába, azaz a párizsi községtanácsba – körül igazi politikai csoport jött létre, sőt saját népi társaságuk is volt, ami jól mutatta politikai emancipációjukat a jakobinusoktól. A Közbiztonsági Bizottság jelentéseiben használt formulával élve ők voltak a *Jacquesroutins*.²³

A „második forradalom” (1792. augusztus 10. a Tuileriák ostroma) után történt meg ebben a szekcióban is a „rendszerváltás”: a választott testület teljesen megújult, eddig a legbefolyásosabb tisztviselő Jean-Marie Boscary volt, egy gazdag kereskedő, ettől kezdődően viszont Jacques Roux befolyása lesz döntő, 33 képviselőből pedig már 23 *artisan* (kézműves vagy kiskereskedő).²⁴ A *Jacquesroutins* sem proletárok voltak, hanem tipikus *sans-culotte*-ok. Sokan már előtte is részt vettek a forradalmi napokban, de kétségtelen Roux szervezte őket csoporttá (legendássá váltak a vikáriusnál tartott közös étkezések annak híveivel és családtagjaikkal) és radikalizálta. A népi társaságuknak mintegy 400 tagja volt a szekcióban, míg a helyi jakobinusoknak mindössze 150-200.²⁵

A „veszettek” fellépésének társadalmi kontextusa a forradalom szinte állandó problémája volt: a társadalom alsóbb (elsősorban, de nem kizárólagosan, városi) rétegei alapvető élelmiszerekkel való ellátottságának finoman szólva is bizonytalan volta. A Konvent 1792

²² Nyilvánvalóan ez nem függ feltétlenül az életkortól, de 1793-ben Roux 41 éves volt, Varlet 29, a női klubból Pauline Léon 25, Claire Lacombe 28, míg Leclerc mindössze 22.

²³ A Gravilliers igen fontos szekció volt: 25 ezer lakosával a második legnépesebb a városban. A meglehetősen nagy népsűrűséggel megáldott, szűk, sötét kisutcái a kistermelés, a nagy precíziót követelő luxusipar és a fémművészet, de a textil-, a bútór- és a faipar fellekvára is voltak (hatalmas élelmiszerpiaccal Saint-Martin-des Champs temploma mellett, ahol Roux vikárius volt). Azaz a legtípusabban *sans-culotte* negyed volt. Dommanget nem is felejtí el megemlíteni, hogy a Gravilliers volt a júliusi monarchia alatt a nagy népi felkelések színtere („Gavroche” is itt esik el a harcban), majd az I. Internacionálé párizsi székhelye is a kerület egyik kis műhelyében működött.

²⁴ Dupuy, Catherine: L'électorat de la section de Gravilliers 1791-1792. In: Vovelle, Michel (szerk.): *Paris et la Révolution*. Editions de la Sorbonne, Párizs, 1988. 97–103.

²⁵ Gotlib, Roland: Les Gravilliers, plate-forme des Enragés parisiens. In: Vovelle: 1988. 113–121.

decemberében visszaállította a gabonakereskedelem teljes szabadságát (1792 szeptembere és decembere között erősen regulatív eszközöket vezettek be, igaz, elsősorban a hadsereg ellátásának biztosítására), és nemigen látszott hajlandónak revideálni álláspontját. Ahogyan a *sans-culotte* szekciók sem akarták feladni saját álláspontjukat: az árak maximalizálásának rendületlen követelését. A király pere és annak kimenetele inkább bátorítólag hatott a nép követeléseire: sokan úgy vélték, új korszak kezdődik, ahol a nép érdekei kerülnek előtérbe. Ez meglátszott a petíciók hangnemén is: immár inkább határozottan követeltek, mintsem kértek volna a képviselőktől.

Vidéken egyre erőszakosabb „ármegállapító” mozgalmak jelentkeztek, míg Párizsban egy ideig a népi szervezetek (a szekciók) kanalizálták a népi elégedetlenséget, mely megmaradt a legális keretek között: elsősorban a küldöttségek révén a Konventnek eljutott petíciók követelték a fém pénz betiltását és a gabona árának maximalizálását. A „forradalmi burzsoázia” leginkább azt látta igen veszélyesnek (és ebben nem is tévedett), hogy valódi kampány indult az ármaximum érdekében.²⁶

Párizsban pedig a népi mozgalom igazi szószólókat is talált a forradalom színpadára fellépő „veszettek” személyében. „Mi értelme volt levágni a király fejét, ha továbbra is a harácsolóktól szenved a nép?”²⁷ – tette fel a kérdést a már említett Jacques Roux, aki ezzel a legtipikusabb *sans-culotte* álláspontot képviselte, miszerint a harácsolás és a rejtegetés volt az oka az éhezésnek, azaz valamiféle összeesküvés volt: az arisztokratáké, az ellenforradalmároké vagy egyre inkább a szabadkereskedelmet támogató girondi kormányé.

Ezt a Hegypart baloldala sem látta ilyen egyértelműnek, innen a rövidzárlat a népi mozgalom és a „forradalmi avantgárd” között. Előbbi azzal a veszéllyel fenyegetett, hogy kitör ebből a „forradalmi konszenzusból”, és olyan felfordulást okoz, hogy nehéz lesz visszaszorítani a palackba (lényegében ez lett volna a „veszettek” programja). A jakobinusoknak végül sikerült visszaszerezni az irányítást, vagy legalábbis kanalizálni a mozgalmat: ez az egész élcsoport-nép

²⁶ És az sem kerülhette el figyelmüket, hogy a „kritika” immár kikre irányult, ahogy Roux írta már említett nagy sikerű pamfletjében: „A szenátori [parlamentari – B.G.] zsarnokság még szörnyűbb, mint a királyok igája, mert rabláncra veri a gyanútlan népet, és mert azokkal a törvényekkel alázza meg és teszi rabszolgává, melyeket állítólag ő maga hozott”. Idézi: Mathiez: 1927, 295.

²⁷ Markov: 2017, 202.

viszonyt (így sok tekintetben a „*sans-culotte*” kérdést is) leginkább megvilágító két hónap, 1793 februárjának és márciusának a története.

Mindenesetre, szemmel láthatóan a Konvent napirendje nem ugyanaz volt, mint a népe: a nélkülöző nép lassan kezdte megunni a szép politikai beszédek, ez vezetett a februári zendüléshez. Párizsban február végén mosónők lázadtak fel a szappan ára megállíthatatlannak tűnő emelkedése miatt, ami több napig tartó felkeléshez vezetett. Ekkor (február 25-én és 26-án) alighanem az egész forradalom legjelentősebb fosztogatásai zajlottak le Párizsban, ahol a spontán „ármegállapító” népi mozgalom hamar a boltok kirablásába torkollott, melyet igen nehezen tudott lokalizálni, majd felszámolni a nemzetőrség a szekciók segítségével. Mindez igen komoly jelzés volt a népi mozgalom és a Hegypárt közti – finoman szólva – eltérő helyzetértékelésre, amely a köztük való szakadással fenyegetett.

Párizsban gyakran egyszerűen valóban nem volt elég kenyér, a nép pedig már nem a vak dühöngő tömeg volt: a forradalmi burzsoázia négy éve használta politikai céljaira, a forradalom motorjává tette. A girondi Vergniaud 1792. december 21-én a Konventben elmondott beszédében jól összefoglalta a helyzetet: „Nem hallották-e ezekben a termekben és máshol a dühödt kiáltást: ha a kenyér drága, azért a Temple [ide börtönözték be a volt királyt – B.G.] lakója felelős (...) ki garantálja, hogy ugyanezek nem fogják üvölni Lajos halála után még erőszakosabban, hogy a kenyér drágasága immár a Konvent bűne?”²⁸ Sohasem látott szociális aspektust kapott az elégedetlenség a harácsolók, a burzsoák, a tele hasúak, az inkompetens adminisztráció ellen; a nagy újdonság a népi mozgalom egyértelmű antiburzsoá karaktere volt.²⁹ *Accapareur* (harácsoló) – ez a szó foglalja legjobban össze a „kereskedő arisztokrácia” (azaz a burzsoázia) elleni harcot, igazi antiparlamentarista és antiburzsoá szociális küzdelem rémképe látszott felderengeni.

Még a Konvent baloldala és a jakobinusok is értetlenül és némi félelemmel figyelték a népi akciót. Robespierre el akarta hitetni (alighanem magával is), hogy „Párizs népe képes porba sújtani a zsarnokokat, de alig támad a fűszerezésekre. Nemigen érdekli, hogy

²⁸ Dommanget: 1948, 68.

²⁹ „*Eh bien*, polgártársak, a ti oly nagyszerű párizsi képviselőitek nem kívánják, hogy a választóik egyenek” – hangzott el egy szekcióban. Idézi: Guérin: 1948, 61.

szétzúzza a kis harácsolókat.”³⁰ A hébertisták lapja, a *Le Père Duchesne* is hasonlóan vélekedett: „...az oroszán nem kapkod a legyek után, az istenit neki, cukor- és kenyérárusok ellen akarjuk megnyerni a háborút?”³¹ Végül a „megoldás” egyszerűen az lett, hogy „arisztokraták férkőztek a nép közé”, másrészt a bűnbak a „veszett” Jacques Roux lett, aki aligha „irányította” a spontán népmozgalmat. Mint láthattuk, inkább utólag vette védelmébe a Konvent szélsőbaloldalával, a jakobinusokkal (akiknek az álláspontja nagyban hozzájárult ahhoz, hogy a párizsi hatóságok végül a repressziót válasszák a mozgalom letörésére) vagy éppen a Kommünnel³² szemben: „szép nap volt, még szebb lett volna, ha levágnak néhány fejet”³³...

Mind Jaurès, mind Mathiez elfogadta a kortársak (mind a girondiak, mind a hegy pártiak politikai érdekektől nem mentes) meggyőződését és propagandáját, hogy a „veszettek” tüzelték és irányították a népi elégedetlenséget. Soboul, a népi mozgalom kitüntetett ismerője ellenben jól tudta, hogy ez távolról sem így volt, ő valamiféle párt helyett *militants sans-culottes avancés*-ről, radikálisabb *sans-culotte* aktivistákról szólt,³⁴ azaz a népi mozgalom azon tagjairól, akik szociális követeléseiket illetően lassacskán szembekerültek a Hegypárttal is.

Mathiez egyenesen odáig ment, hogy Roux-t „nagyszámú emberből álló, hatalmas párt élén állónak” lássa.³⁵ Erről bizonyosan szó sem volt: Roux arról beszélt, amit maga a párizsi nép alsóbb osztályai láttak igazságosnak. Nem a „veszettek” „csinálták” a februári lázadást, hanem a zendülés „csinálta meg” a „veszetteket”. A dolog spontán volt, igazi autonóm *sans-culotte* akció, a „veszetteknek” sem volt köze hozzá, bár kétségtelen, hogy alaposan megnövelte utóbbiak szavának erejét.

A Konvent és a képviselők népszerűsége a mélyben volt, a törvényhozásban zajló viták egyre haszontalanabbnak tűntek az éhező nép számára, mely immár igen kevésbé tett különbséget a „forradalmi burzsoázia” különböző csoportjai között. A jakobinusoknak igen ügyes manőverezésre volt szükségük, hiszen az igazi probléma nem maguk a

³⁰ Uo. 78.

³¹ Uo. 84.

³² A Jakobinus klub fegyverbe szólította Párizs polgárait „a tulajdon védelmében”, a Kommün szerint pedig a zendülők ellenforradalmárok voltak, akik a zűrzavar révén kívánták megakadályozni a forradalom hadseregébe történő rekrutálást a fővárosban.

³³ Dommanget: 1948, 52.

³⁴ Soboul: 1983, 282.

³⁵ Mathiez: 1927, 150.

„veszettek” voltak, hanem az, hogy a párizsi nép jelentős része (nem is a legelesettebbek, hanem a *sans-culotte*-ok kemény magja, azaz a kistermelők, kiskereskedők), mely eddig a Hegypárt mögött állt, elkezdett kételkedni abban, hogy vajon Robespierre és társai képesek-e megoldani a szociális problémáit. Roux és a „veszettek” demonizálása³⁶ és felelőssé tétele az üzletek kirablásáért ügyes eszköz volt, de távolról sem bizonyult elégségesnek.

A nép valódi barátai

A „forradalmi burzsoázia” és a népmozgalom hirtelen szemtől szembe találta magát. A „veszettek” voltak azok, akik megpróbáltak valamiféle politikai koherenciát adni a *sans-culotte* mozgalom radikális szárnyának. Ebben segítségükre volt, hogy az – mint láthattuk – immár Marat nélkül folytatta útját.

Tulajdonképpen elnevezésük is ekkor született meg: eddig a kifejezés (*enragés*) egyszerűen a „radikálisok” leírására volt használatos (bal- és jobboldaliakra egyaránt, azaz inkább politikai temperamentumra, mintsem tartalomra utalt), ekkortól viszont elkezdett konkrét politikai jelentést kapni. Ahogy Garat girondi belügyminiszternek írta körül egy rendőrségi „megfigyelő”: „[a veszett – B.G.] a nép hamis barátja, az alkotmány ellensége”.³⁷

Roux mellett a veszettként (és innentől el is hagyhatjuk az idézőjelet) emlegetettek másik híres alakja Jean-François Varlet, a párizsi radikalizmus évek óta közismert figurája, a Cordeliers klub³⁸ és a

³⁶Ebben elsősorban Marat játszott központi szerepet, aki egyszerre vádolta Roux-t azzal, hogy a girondiak és a royalisták zsoldjában állva szervezte a zendülést, és egyszerre ajánlott igen egyszerű megoldást a helyzet kezelésére: pár boltost fel kell kötni a boltjuk elé, ezáltal a többiek megrémülnek és csökkentik az árakat...

³⁷Markov: 2017, 264.

³⁸Még többször szóba fog kerülni történetünkben a Cordeliers, amely jóval népibb jellegű volt, mint a Jakobinus klub. Lényegében a párizsi népi mozgalom találkozási pontja volt, a populáris népi társaságok központi klubja. Ez nemcsak (sőt, sokáig elsősorban nem) a nép szociális követeléseinek képviselőjét jelentette, hanem inkább valamiféle „ultrademokratizmust”, a „közvélemény uralmát”, azaz 1789 nagy eufóriájának kitágítását az időben, lényegében állandóvá tételét: „mindenki akarátát összeegyeztetni az általános akarattal”, azaz egy permanensen „ülésező” társadalom elképzelését. Ez prózaiban lényegében a törvényhozó hatalom állandó nyomás alatt tartását jelentette a „közvélemény”, azaz a népi társaságok által. A Cordeliers klub (amelyhez tartozás nem zárta ki, hogy némelyek komoly szerepet játszanak a Jakobinus klubban is) 1792 augusztusa után konszolidálta a helyét a forradalmi „adminisztrációban” is: a Kommün (a párizsi

hébertisták³⁹ egyik meghatározó szereplője, a Droits-de-l'Homme szekció „vezetője” volt. Amellett, hogy a felkelésekben is komoly gyakorlati szerepet játszott, talán Varlet volt a legelméletibb a veszettek között: a harácsolás megbüntetését összekötötte a vagyoni különbségek csökkentésével, sőt az élelmezés ügyében állami monopóliumok felállításával és ezek hasznának társadalmisításával, a politikai rendszert illetően pedig a közvetlen népszuverenitás gyakorlását hirdette, a képviselők kötelező mandátumát, visszahívhatóságát, a népi részvétel intézményesítését a törvényhozásban. Varlet minderről a második forradalom győzeleme óta írt és beszélt,⁴⁰ ráadásul ez közszájon forgott a sans-culotte-szekciókban – azaz nehezen lehetne mindezt a veszettek valamiféle „ideológiai alapvetésének” tekinteni.⁴¹ Varlet érdeme a népi mozgalom forradalomban játszott szerepének igen rövid, de pontos megfogalmazása: „minden gondolkodó ember tudja, hogy kormány és forradalom összeegyeztethetetlenek”.⁴²

A veszettek közben „erősítést” is kaptak Lyonból a párizsi radikálisokkal való kapcsolatfelvétel céljából 1793 májusában Párizsba érkezett Théophile Leclerc személyében, aki Roux és Varlet mellett a közismert veszett „triumvirátus” harmadik nagy alakja volt. Míg előbbi heroikus, életvitelében is a szegények papjaként viselkedő, igazi belső tűzben égő, szinte evangéliumi alak, utóbbi pedig jómódú családból érkező

Községtanács) lényegében az irányításuk alatt állt, de tagjai bekerültek az állami hivatalokba (elsősorban a hadügyminisztériumba), a különböző bizottságokba, a népi társaságok káderei lettek, legnevesebb reprezentánsaik (Danton, Marat, Desmoulins stb.) pedig Konvent-képviselők.

³⁹ Az Hébert-ről, a népszerű újságíróról elnevezett csoport (a történeti irodalomban „túlzóknak” vagy „ultraforradalmároknak” is hívják őket), a Vincent, Momoro, Chaumette, Ronsin által fémjelzett „második generáció” 1792-ben vette át a Cordeliers klub irányítását a fentebb említett „nagyoktól”. A jakobinusokhoz hasonlóan jó darabig maguk is ellenszenvvel viseltettek a népi szociális követelések (elsősorban a „maximum”) iránt.

⁴⁰ Guillon: 2016, 59–70.

⁴¹ Roux szinte sosem emlegette a (jakobinus képviseleti modellel szembe állítható) „sans-culotte demokráciát”, míg Varlet-nek volt (a népi mozgalommal megegyező) kis túlzással szociális programja is, azaz az asszignáták kényszerárfolyama, a harácsolók megbüntetése stb.

⁴² Gilles, David: *Représentation et souveraineté chez les Enragés (1792-1794)*, „Pour tout être qui raisonne, gouvernement et révolution sont incompatibles”. In: *Le concept de représentation dans la pensée politique*. Presses universitaires d'Aix-Marseille, Aix-en-Provence, 2003. 253–286.

vérbeli agitátor vagy népszónok volt, addig Leclerc leginkább egy bohém kalandor életét élte.⁴³

Leclerc volt talán a „legveszettebb” (híressé-hírhedtté váltak szavai, melyet a képviselőknek intézett a terrort propagálandó: „mi az, talán féltek pár csepp vértől?”⁴⁴), aki gyakran kritikával illette a másik két „vezetőt” is. Továbbá felesége, Pauline Léon révén igen közel állt a *sans-culotte* mozgalom női szárnyához.

1793 márciusában alakult meg a forradalom női mozgalmának mindenképpen legfontosabb és legismertebb szervezete, a Club des Citoyennes républicaines révolutionnaires (CRR). Valamivel több mint 170 hivatalos tagja volt, az üléseket rendszeresen száz nő látogathatta. Jellemzően közéleti tevékenysége (noha tagjai *sans-culotte* nők voltak) teljesen hanyagolta a hagyományosan női problémának számító „kenyérkérdést” és szinte kizárólagosan politikai jellegű volt. A klub mindenekelőtt igen vehemensen vetette bele magát a „gyanúsak” elleni küzdelembe, majd még nagyobb lelkesedéssel a Gironde elleni harcba.

Sokáig a nagy női klubot egyértelműen a „veszettek” oldalán látta a történetírás, főleg a benne valóban fontos szerepet játszó Pauline Léon alakja miatt (a másik nagy szereplő, Claire Lacombe Leclerc közeli ismerőse volt), jöllehet a klub a jakobinusok oltalma alatt alakult meg, később pedig inkább a Cordeliers klubhoz állt közel. Inkább azt mondhatnánk, hogy a női klub politikailag igen sokszínű volt, a két nagy klub lassú elhidegülésével leginkább magához a szekciós mozgalomhoz állt közel: azaz elsősorban nem jakobinus volt vagy Cordelier, de nem is feltétlenül „veszett”, hanem „*sans-culotte*”.⁴⁵

Valamiféle „Párt” ugyan továbbra sem létezett, de nagyon is volt program: az árak maximalizálása; a harácsolók, felhalmozók

⁴³ A forradalomhoz lelkesen csatlakozó Leclerc járt az Antillákon, Bretagne-ban, Párizsban, önkéntes volt a forradalom hadseregében, részt vett a jemappes-i diadalmas csatában, Lyonba is a hadsereg révén került, ahol a radikálisok 1793 tavaszán rövid időre átvették a város irányítását.

⁴⁴ Robert: 1989, 659.

⁴⁵ Mindenesetre a „veszettek” programjuk (mely, mint láthattuk, tulajdonképpen a népi mozgalom programja volt) legbiztosabb támogatóinak tartották nem is feltétlenül magát a klubot, mint inkább a *sans-culotte* mozgalom női „részét”. Leclerc szavaival élve: „A ti érzékenyebb nemetek jobban rezonál a haza szenvedésére; a ti szeretetteljes gondoskodásokat férjete, bátyáitek, gyermekeitek iránt a közüdv tévedhetetlen iránytűje”. Cerati, Marie: *Le Club des Citoyennes républicaines révolutionnaires*. Éditions sociales, Párizs, 1966. 82.

megbüntetése; az asszignáták kényszerárfolyamának megszabása; *sans-culotte*-okból álló „forradalmi hadsereg” felállítása és vidékre küldése a „harácsolók” elleni fellépésre, azaz lényegében a „terror”; de a Konventhez eljuttatott petíciók révén egyre inkább a Hegypárt éles kritikája is; a szekciókban való fellépés immár a jakobinusokkal szemben is, akik azt ígérték, hogy a szegények a „nép” részévé váltak, de mégsem tettek semmit a felemelésükre; azonnali politikai és szociális változtatást követeltek, a forradalom folytatását.

A *sans-culotte*-mozgalom elsősorban és mindenekelőtt a szekciók aktivistáinak a mozgalma volt, a városi szegényebb nép kollektív mentalitása fazonírozta, noha a veszettek kétségkívül nagy tehetséggel, a szociális valóság komoly ismeretéről tanúskodva és kreativitással adtak szavakat neki – de többet alig: semmiféle párt vagy csoport nem lett a dologból. A veszettek nem vezették a népi mozgalmat, programjuk sok tekintetben valóban veszett volt, kenyeret követelt leginkább és terrort, *guillotine*-t, levágott fejeket, túsokat, vérpadot. A nép ellenségeinek a vérét, akik közé nemcsak a spekulánsokat, rejtegetőket, harácsolókat sorolták, hanem (és az volt igazán veszélyes) kezdték mindezt kiterjeszteni az élelmiszerek ármaximalizálását ellenző képviselőkre is.

A Hegypárt érezte is a veszélyt, de egyelőre nem volt kész megfizetni a népi támogatás gazdasági-szociális árát, inkább politikai kifutást kívánt találni a társadalmi válságra: a Gironde ellen létrehozni a forradalmi egységet, a nép dühét a szociális helyett a politikai térre irányítani. A fosztogató és már a Hegypárt és a forradalmi burzsoázia ellen is irányuló szociális mozgalmat politikai síkra kellett terelni, de úgy, hogy a forradalmi rendszer alapvonásai ne sérüljenek.

Ezzel a politikai események újra háttérbe szorították a szociális problémákat. Roux, ahogy a *sans-culotte* mozgalom számára is, evidencia volt, hogy a szekciók adott esetben megvonhatják a „népszuverenitás” támogatását a Konventtől (ezt a Hegypárt baloldala is fogcsikorgatva hallgatta), de nem voltak vakok sem: a Gironde és a Hegypárt egyre gyilkosabb harcában pontosan tudták, hogy melyik oldalon van a helyük, akár tevőlegesen is. A veszettek ebben sem igen különböztek a *sans-culotte* mozgalom többségétől: a girondiakat titkos royalistáknak látták, akiknek az igazi természetük a király perében mutatkozott meg (a Gironde különböző módokon meg kívánta kímélni a volt király életét), és akik közvetlen kapcsolatban álltak a „harácsolókkal”, a „pénz

arisztokráciájával”; míg ezzel szemben a hegypártiakat a nép őszinte barátainak tartották.

Roux és a jakobinusok, Varlet és a hébertista Kommün egyetértettek abban, hogy a kormányváltás létszükséglet: meg kell nyerni a háborút, és a Gironde éppen elveszíti azt; el kell kerülni a belső polgárháborút, és a girondi tehetetlenség éppen afelé vezet; a belső egységhez nagyobb egyenlőség kell, és a Gironde éppen ezt ellenzi a leglátványosabban. A jakobinusok és a népi mozgalom közti nézetkülönbségek nem tűntek el, de háttérbe szorultak.

A jakobinus stratégia a népmozgalom provokálására, egyszersmind féken tartására fényes sikert hozott. De a további események azt is megmutatták, hogy a népi mozgalom nem volt képes hegemoniát biztosítani magának a forradalom menetének alakításában. Soboul, a téma klasszikusa, a népi mozgalom felfelé tartó szakaszát 1793 telén látja lezárulni; szerintünk, ha nem is a nagy törés vagy a végleges lendületvesztés, de az igazi nagy időszak inkább ezen a tavaszon ért véget.

A *sans-culotte*-mozgalom segéderő volt immár, a „forradalmi burzsoázia” betöltötte a horizontot. A jakobinus hegemonia a „forradalmi burzsoázia” egyik csoportjának hegemoniája lesz: a burzsoázia hegemoniája, nem a népe.

A Hegypárt egyre inkább kikristályosodó taktikája, de alighanem őszinte véleménye szerint is igaz volt ugyan, hogy ellenforradalmi összeesküvés veszélye állt fenn, talán még az is, hogy ebben a „gazdagok” alaposan benne voltak, de a nép a vezetés nélkül nem tudta, hol az igazi ellenség. Lassan összeálltak a jakobinus hegemonia elemei is: a népi mozgalom erejének „helyes” irányba fordítása; az egységes forradalmi állam megőrzése akár a népi spontaneitás centrifugális erejével szemben is, amely nem is igazán a tulajdonra nézve volt veszélyes (ahogy azt a Gironde propagandája állította), hanem egyszerűen a rendre és főleg a delegált népszuverenitás elvére; és a valódi cselekvés megkezdése, komoly intézkedések meghozatala a jobboldal elleni egységfront és ezáltal a forradalom túlélése érdekében, röviden: a hatalom átvétele a nép támogatásával.

Mindezek a körülmények együttesen okozták, hogy a Hegypárt jóval fogékonyabbá vált a nép nyomorának hangjára, és hajlandó volt cselekedni is. Ez azonban még most sem jelentette a *sans-culotte* program elfogadását, s a jakobinusok továbbra is mindent megpróbáltak, hogy elkerüljék az árak maximalizálását.

A *taxation* hívei – mint sorozatos petíciók útján kifejtették – meg voltak győződve róla, hogy a nép éhezése elsősorban politikai probléma (az ellenforradalom érdeke, hogy a nép ne jusson kenyérhez, az éhezést mesterségesen idézték elő, nem a megtermelt gabona volt kevés), amely ennél fogva politikai megoldást követel; maga a Hegypárt is kezdte osztani azt az álláspontot, hogy a gazdagok „egoizmusával” szemben csak egyetlen megoldás lehetséges: a kényszer.

A jakobinus fordulat nem egyszerűen hideg számítás volt, politikai *piruette*, a nép megvezetése, hanem stratégiai döntés, amely távolról sem állt ellentétben mondjuk Robespierre 1789 óta folytatott politikájával, noha annak kétségtelen radikalizálása, de legalábbis kikristályosítása volt.

A szekciók, a *sans-culotte* mozgalom (és benne a veszettek) természetesen nagy lelkesedéssel fogadták a jakobinusok stratégiáját: a Gironde elleni felkelés valóban napirendre került. Annak vezetése persze más kérdés volt: a jakobinusok itt is sikerrel szorították háttérbe a radikálisokat, elsősorban éppen a veszetteket.

„Ne végezzétek pályafutásotokat gyalázatban”

Láthattuk, hogy a Hegypárt a népi mozgalom energiáját sikeresen terelte szociális területről a politikai szférába, azaz a Gironde ellen. Annyiban ez jogos volt, hogy a Gironde valóban ellenezte a rendkívüli intézkedéseket (mind az ármaximalizálást, mind a „harácsolók” elleni fokozottabb fellépést), de bukásuk után a nép elől egyre nehezebb volt eltitkolni, hogy a Hegypárt (és a Kommün) is ellenezte mindezt. Ennek a leleplezésnek voltak szószólói a veszettek – ezért is kellett előbb-utóbb veszniük.

A Gironde végével a tisztán politikai követelések dominanciájának is vége szakadt. A népi mozgalom nagy történésze, Haïm Burstin szellemes találmányával a népi mozgalom üzenete a következő volt az immár hegypárti dominancia alatt álló Konventnek: „pas de représentation sans taxation”⁴⁶, azaz a *taxation* (az ármaximum) elfogadása nélkül a képviselő, a Konvent legitimitása is bármikor megkérdőjelezhető. Vagyis: a szociális és gazdasági követelések teljesítése (és ezek realizálásához a „terror”) a Konvent, a képviselői kormányzás hatalmának elfogadásáért

⁴⁶ Vö. az amerikai függetlenségi harc jelszavával: „no taxation without representation” [nincs adózás képviselő nélkül – szerk. megj.]. Burstin, Haïm: *L'invention du sans-culotte. Regard sur le Paris révolutionnaire*. Odile Jacob, Párizs, 2005. 113.

cserébe. Végeredményben éppen ez lesz ennek a viharos időszaknak a kifutása.

A Kommün, illetve inkább az azt alkotó szekciók kulcsszerepben voltak az elkövetkezendő három hónapban (a június elejétől szeptember elejéig, azaz a Gironde bukásától az újabb népfelkelésig terjedő időszakban): ők irányították a nemzetőrséget, amely az egyedüli rendfenntartó erő volt Párizsban, de amely maga (már csak népi milícia jellegénél fogva) is egyre inkább a radikális program hívévé vált. A Konvent addig tudott ellenállni a népi nyomásnak, amíg a Kommün korlátok között tudta tartani azt.

Végeredményben 1793 nyár elejére állt fel az igen-igen elhúzódoó választások után a „radikális Kommün”. A *sans-culotte*-mozgalomhoz közel álló Pache lett a polgármester, a város adminisztrátora a Cordeliers klub ismert alakja, Chaumette, helyettese a népszerű újságíró, a népi mozgalom legfontosabb lapjának szerzője, Hébert, illetve magában a szekciók által delagált Községtanácsban is többségben voltak a radikálisok. Amíg a Gironde és a Hegypárt közti ádáz küzdelem tartott, nemigen volt mozgásterük, természetesen az utóbbit támogatták, a lassan a befolyásuk alá került Kommün révén pedig komoly szerepet is játszottak annak győzelmében. A jakobinusokhoz hasonlóan maguk is ellenségesek voltak a „veszettek” által reprezentált népi követelésekkel szemben.

Egyrészt felelőssé tették őket az egyre feszültebb párizsi szociális helyzetért, a nép fosztogatásaiért, spontán ármximáló mozgalmaiért (noha a népnek nem volt szüksége mindehhez „vezetőkre”), másrészt egyre veszélyesebbé váltak nemcsak a jakobinusokra, hanem az eddig a nép szószólói szerepében tetszelgő Cordeliers klubra és magára a Kommünre nézve is. Utóbbiak azzal vádolták a veszetteket, hogy rontják a törvényhozás „jó hírét” – mintha az illetén való cselekedet a múltban olyan távol állt volna a Cordeliers-től vagy a Kommüntől...

A Gironde bukása után egyértelmű volt, hogy a jakobinusok a szakadék szélén táncolnak, s hogy egyetlen rossz lépés könnyen az egész forradalom bukásával járhat. A népi mozgalom (és szószólói, a veszettek) persze joggal vetették fel, hogy a szociális kérdéseket illetően egyetlen követelésük sem teljesült a júniusi felkelés óta,⁴⁷ éppen ezért agitációjuk

⁴⁷ Sőt, a politikai ügyeket illetően is igen kevésbé lehettek elégedettek: a mérsékelteket nem teljesen elidegenítendő a Konvent lényegében leállította a szekciók „epurációját”

nem mérséklődött a Hegypárt uralomra jutásával, hanem éppen ellenkezőleg, fokozódott. Sőt, éppen a felkelésben játszott szerepük miatt legitimnek gondolták, hogy ezentúl komoly befolyással lesznek a Hegypárt (azaz immáron a kormányzat) politikájára. Másik oldalról nézve a jakobinusok uralomra jutása, de igen bizonytalan helyzete őket is igen türelmetlenné tette. Konszolidációs kísérletüket az új alkotmány elfogadása jelentette: szemükben az alkotmányt illető minden kritika immár „antipatriótának” számított.

Roux és a veszettek pedig éppen így cselekedtek, ráadásul immár nem is a szekcióikban, hanem az országos politika színpadain, azaz a Konventben, a Kommünben és a két nagy politikai klubban. A Hegypárt hatalomra jutása bizonyos tekintetben módosította a perspektívát a népi mozgalom számára is: a konszolidáció a sans-culotte követelések teljesítése nélkül látszott megindulni, azaz ezeket napirendre kellett tűzni, amíg nem lesz túl késő. Ki vállalhatta volna inkább ezt a faladatot, mint a veszettek?

Roux javasolta a lényegében már elkészült alkotmány szövegébe betoldani a halálbüntetés előírását a harácsolók és az üzérkedők számára, hogy az ne függjön többé a „törvényhozók váltakozó akaratától”.⁴⁸ Roux-t a Cordeliers klub biztosította támogatásáról, és egy 12 fős bizottságot nevezett ki a Konventnek szóló üzenet megfogalmazására, melyben mindhárom „veszett” helyet kapott. Azaz a Cordeliers klub nemcsak hezitált, hanem egyenesen Roux mellé állt, aki a klub képviselőjeként június 25-én a Konventbe, hogy elmondja leghíresebb beszédét, *A veszettek kiáltványát*, ahogyan Mathiez nevezte.⁴⁹

A „kiáltvány” leginkább a társadalom dolgozó osztályának („la classe plus laborieuse de la société”) csatakiáltása volt a kereskedő arisztokrácia („aristocratie marchande”) ellen: „hogyan? A gonosztevők tulajdona szentebb volna, mint az emberi élet?”. A forradalom folytatásának követelése, hiszen „...a szabadság csak fantom, ha az emberek egyik osztálya büntetlenül kiéheztetheti a másikat; az egyenlőség csak fantom, ha a gazdagok nélkülözés révén karmaikban tartják az emberek életét”. Az igazán sokkoló a képviselők számára főleg Roux a Hegypártnak címzett

(megtisztítását a nem radikális elemektől), továbbá nem jött létre sem az említett forradalmi hadsereg, sem a forradalmi törvényszék.

⁴⁸ „A Nemzet garantálja a kereskedelem szabadságát, de halállal bünteti az üzérkedést és a harácsolást.” Markov: 2017, 313.

⁴⁹ Mathiez: 1927, 288.

alig leplezett hadüzenete volt: „...itt gazdagok hoznak törvényeket gazdagoknak. (...) nem tettetek meg mindent a nép boldogsága érdekében”, „menjetek ki a nép közé, hogy lássátok hogyan él...” A Konventbeli beszédekor a képviselők joggal ijedhettek meg szavaitól: „ne legyetek gyávák”, „rakjátok le a Köztársaság alapjait, ne végezzétek pályafutásotokat gyalázatban”.⁵⁰

Mindezt kiegészítették igen radikális politikai követelések a nemesek hadseregéből való kizárásától az emigránsok hátrahagyott rokonainak túszként való kezelésén át minden „gyanús” elem letartóztatásáig.⁵¹

A beszéd egy szekcióban, ahol százával hangoztak el ilyenek, nem kavart volna különösebb vihart, de Roux a Konventben szólt, ráadásul nem igen válogatta meg szavait magukkal a képviselőkkel szemben sem, akiknek szemére vetette ingadozásukat, bátortalanságukat, sőt alig leplezetten árulásukat és ellenforradalmi attitűdjüket is.

Sokan Roux heves igazságérzetét okolják a dolgok elfajulásáért, és kétségtelenül hasonló szerepben volt, mint – Markov szellemes hasonlatával élve – Münzer a hercegek előtt, azaz *disputatio* révén *konverzióra* szólította fel őket, nem minden indulat nélkül; de mégis inkább úgy vélekedhetünk, hogy tartalom és forma egységben volt Roux Konventbeli fellépésekor. Nem volt túl szerencsés, hogy éppen előző nap fogadta el a Konvent az alkotmány szövegét, annak „kiegészítése” szinte lázadásnak tetszett (a forradalmat fenyegető mindenféle valódi lázadások fényében még inkább) – a képviselők reakciója is ennek megfelelő volt: még a Hegypárt baloldala is Pitt és Cobourg ügynökének nevezte Roux-t, akit lényegében kiűztek a törvényhozásból, és lassan össze is állt velük szemben a jakobinusok és a Kommün szövetsége.

„A Capitoliumtól a Tarpeius szikláig”

A következmények nem is maradtak el: a veszettek és a jakobinusok kapcsolata ez idáig leginkább kétarcú volt (a szövetségesnek kijáró bizalmatlanság, de a közös ügyben való hit is jellemezte), Roux szereplése után azonban minden megváltozott. És az erőviszonyok finoman szólva

⁵⁰ A „kiáltvány” teljes szövegét közli: Guillon: 2016, 115–128.

⁵¹ Markov: 2017, 256. Leclerc sem igen kertelt lapjában: „Francia Nép, van-e okod panaszra törvényhozóid ellen? Te azt követelted, hogy szabják meg a létfontosságú cikkek árát, de megtagadták; követelted, hogy minden polgári és katonai állásból bocsássák el a papokat és a nemeseket, de ezt sem teljesítették; pedig a haza üdvét csakis forradalmi megrázkódtatás hozhatja el.” Mathiez: 1927, 375.

sem voltak kiegyensúlyozottak, hiszen míg az előbbieket mögött két szekció állt, a nők klubja és a Cordeliers egy része; az utóbbiakat a Konvent és Jakobinus klub teljessége, de a Kommün nagy többsége is támogatta. Nem véletlen, hogy a veszettek mindent megtettek az összeütközés elkerülése érdekében, de már késő volt.

Jól tudjuk, Robespierre nemigen válogatott a „jó célért” bevetett eszközökben (a „veszett pap” és társai, Varlet és Leclerc egy széles nemzetközi ellenforradalmi összeesküvés részévé lettek), és 1793 nyara valóban nem volt könnyű időszak a forradalom és kormányzata számára, de a veszettekkel való leszámolás talán nem is politikai szükségszerűség volt, hanem inkább didaktikus: annak beláttatása mindenki számára, hogy igazi patrióta immár csak az lehet, aki nem illeti felesleges kritikával a forradalmat irányítók tevékenységét.

Ennek az igen egyoldalú küzdelemnek az igazi terepe nem is a Konvent, a Kommün vagy a Jakobinus klub voltak, hanem a Cordeliers klub, amely a veszettek kiközösítését illetően igen gyorsan engedett a kompromisszumot kizáró jakobinus nyomásnak.⁵² Nyilván volt benne emberi gyengeség, silányság, félelem, hogy a klub ilyen látványosan elengedte pár nappal ezelőtti szóvivőinek kezét (emlékezhetünk, „a veszettek kiáltványa” hivatalosan a Cordeliers petíciója volt), de talán leginkább a valódi választási lehetőség hiányának kifejeződése volt: a jakobinusok nemigen hagytak más lehetőséget, mint a behódolást vagy a jakobinus kormányzat elleni nyílt fellépést. A végveszélyben lévő forradalom vezérkara ellen a klub nem tudott, de nem is akart puccsot végrehajtani; főleg nem pár „veszett” érdekében.

A végső döfést Marat vitte be lapjában az „intrikus cselszövőnek, veszélyes alaknak, erkölcs és elvek nélküli papnak” titulált Roux-nak (aki egyébként személyes ismerőse és tisztelője volt) és „büntársainak”, Varlet-nek („agyatlan intrikus”) és a „kis Leclerc”-nek („igen ügyes gazember”)...⁵³

Marat „árulása” különösen fájdalmas lehetett az őt személyében is szinte példaképként tisztelő Roux számára – noha a dolog nem volt teljesen érthetetlen. Marat népszerűsége egyszerre volt a paranoid közhangulat

⁵² A klub még a Konvent-beszéde után is „*Vive Jacques Roux! Vive les sans-culottes!*” kiáltásokkal fogadta Roux-t, majd a jakobinusok erős nyomására pár nappal később Leclerc-rel együtt kizárták a klubból.

⁵³ Gotlib: 1988, 418.; Mathiez: 1927, 240–241.

következménye, míg a végletekig kiélezett gyanakvásán alapuló meglátásai maguk is „elektrosökként” hatottak ebben a feszült közegben. Mivel nem rendelkezett valamiféle szolidnak tekinthető, a saját lábán megálló „szociális teóriával”, ráadásul az aligha vitatható népszerűtől őszintesége meg is akadályozta a puha kompromisszumok keresését, ezért maga is a verbális ráígérés foglyává vált. Foglyává, mert természetesen Marat sem kívánt hadat üzeni a jakobinus kormányzatnak, azaz a nagyhangú-vérszomjas kiabálásból nemigen következett semmi, a népi mozgalom pedig éppen azt kívánta, hogy végre történjen valami – ezzel maga a népi mozgalom lépett túl a „nép barátján”. A mozgalom új szószólói⁵⁴ mik is lehettek volna Marat szemében, mint bolondok, félrevezetettek vagy egyenesen ellenforradalmárok?

A veszettekre zúduló minden oldali ösztűz nem is volt éppen hatástalan: maga a népi mozgalom is többnyire magára hagyta „szószólóit” (még Varlet szekciója is, egyedül a Gravilliers szekció tartott ki Roux mellett). Jellemző volt, hogy még a szociálisan igen radikális női klub tagja is támogatták Jacques Roux a Cordeliers klubból való júniusi kizárását.

De a veszettek elleni fellépés nem foszthatta meg a lassan országossá váló mozgalmat erejétől: a nép kenyeret követelt, ármaximumot,⁵⁵ annak kikényszerítéséhez pedig „terror”. Lassan a Hegypárt vezetőinek is kezdett egyértelművé válni: cselekedni kell, amíg nem lesz túl késő.

Ebbe a helyzetbe valósággal berobbant Marat meggyilkolása: általánossá vált a meggyőződés, hogy az ellenforradalmat nem győzték le, s hogy a patrióták még Párizsban sem lehetnek biztonságban.

⁵⁴ Alighanem Marat is úgy gondolta, hogy a Gironde bukása után a forradalom végeredményben immár „jó kezekbe került”. Persze Marat sosem vált a hatalom emberévé, megmaradt néptribünnek az immár kormányzóvá vált hegypártiak között. Utóbbiak (enyhén szólva) nem is kedvelték túlságosan, de szükségük volt rá a *sans-culotte*-okkal való szövetség érdekében; míg Marat nem kételkedett abban, hogy Robespierre a forradalom legalkalmasabb vezetője, hatalma érdekében hajlandó volt elviselni Dantont és feláldozni Roux-t. Roux nem is leplezte ellenvéleményét Marat-nak írt, természetesen igen keserű hangú nyilvános válaszában: „Hogyan? Marat, te valóban azt gondolod, hogy az alkotmány biztos lábakon áll? Hogy elértük a dicsőség és a boldogság azon fokát, melyről joggal álmodoztunk?” Markov: 2017, 336.

⁵⁵ A népi mozgalom nem látszott lankadni: június végén ismét újabb ármegszabó „szappanlázadásra” került sor a mosónők révén. A zendülés apropóján 33 szekció küldött petíciót a Konventbe az árak maximalizálását, a kereskedők állandó ellenőrzését követelve. A törvényhozás miközben tiszletetadással fogadta a mosónők képviselőit, leszögezte, hogy a lázadást „ellenforradalmi elemek” szították, majd – az asszignátákkal való üzérkedést megakadályozandó – az általános ármaximalizálás helyett bezáratta a tőzsdét...

Természetesen a meginduló Marat-kultusz⁵⁶ nem volt politikai számításoktól sem mentes, hiszen azonnal elindult a harc Marat „szerepének” örökségéért.

Ez adott új lendületet a veszettek akcióinak, hiszen joggal érezhették magukat a „nép barátja” egyetlen igaz örököseinek. A veszettek közti koordináció szinte teljes hiányára jellemző, hogy mind Roux, mind Leclerc Marat lapjának folytatójaként indított saját lapot... Ezekben alaposan visszavettek a Hegypártot illető kritikájukból, lényegében valóban inkább a Marat-vonalat vitték tovább: azaz nem követeltek politikai változást, nem illették kritikával az immár Robespierre-t is soraiban tudó Közűdvi Bizottság tevékenységét, hanem inkább annak további radikalizálását „követelték”. Roux lényegében a hegypárti Konvent dicsőhimnuszát zengte;⁵⁷ a sokkal jobb tollú Leclerc legalább a jakobinusok hegemoniáját megkísérelte megingatni. Lapja az hébertisták *Le Père Duchesne*-jének egyre veszélyesebb konkurenciája lett, akik egyre ingerültebben figyelték mindezt. De egyik veszett sem kérdőjelezte meg azt, hogy ki kormányozzon, csupán a hogyannt illetően akadtak észrevételeik – a június végi (finoman szólva) fenntartásaik a Konvent kapcsán teljesen eltűntek.

Főleg Roux mit sem akart kevésbé, mint újabb konfrontációt a jakobinusokkal: a veszettek népi agitátorok voltak, de nem tekintették magukat a Hegypárt ellenségeinek. A jakobinusok számára azonban a Marat örökségét megkaparintó veszettek még veszélyesebbnek tűntek, hiszen a cél ekkor éppen a *sans-culotte*-mozgalom Hegypárt táborába terelése volt. Nem véletlen, hogy éppen a saját szekciójában „puccsolták meg” Roux-t a jakobinusok,⁵⁸ melynek eredménye letartóztatása, majd

⁵⁶ A „nép barátja” nagyszabású (David által rendezett) temetése, a nép őszinte gyásza, a Cordeliers klub meginduló Marat-kultusza (a klubban egyenesen Marat szívét állították ki...) nemcsak kommemoráció volt, hanem a bosszúra való felszólítás is. Marat utcanevet is kapott (a Cordeliers klub mellett, ma és ezt megelőzően: rue de l'Ecole-de-Médecine), ahogy a *l'Ami du Peuple* is; sőt maga a Montmartre változott Mont-Marat-vá.

⁵⁷ Roux új lapjában (*La Publiciste de la République française par l'ombre de Marat, l'Ami du peuple*) folytatta Marat lapjának számozását, míg Leclerc egyszerűen átvette a lap nevét, a hegypárti képviselőket ekképp szólítja meg: „Ti mindig a népért voltatok, a nép pedig értetek, háborút hirdettetek az üzérkedők és a harácsolók ellen, ti vagytok a haza megmentői”. Mathiez: 1927, 247. Úgy tűnt, hogy Roux Marat nézeteit is átvette: terrort követelt, de az állami autoritások és a rend tiszteletben tartását is.

⁵⁸ A sors ironiája, hogy a puccsot levezénylő Léonard Bourdon (aki maga sem volt akárcsi, nem „ejtőernyőztették” a Gravilliers szekcióbá, a pedagógus-forradalmár árvaházat alapított és vezetett a kerületben, egyébként maga is a jakobinusok szélsőbalszárnyához

börtönbe vetése lett. Szekcióbeli tekintélyére és bázisa szolidaritására jellemző, hogy végül is a Gravilliers szekció követelésére (melynek formálisan a kormányzat sem tudott ellenállni) rövid idő után szabadon engedték, de visszatérése nem volt Marat, Héber vagy Varlet még a girondi uralom végnapjaiban való kiszabadulásához hasonló diadalmenet: hívei elérték ugyan a kiszabadítását, de a politikai (vagy személyes) rehabilitációja már nem volt lehetséges.

Roux elkötelezettségére és bátorságára jellemző, hogy továbbra sem adta fel a harcot: érthető módon lapjában most először vetette fel a Hegypárttal való igazi szakítás lehetőségét: „A nép talpon van. A közvélemény, ez a kifürkészhetetlen bíró, igazságot fog tenni az árulókon. Ha a kormányzók nem teszik meg a kötelességüket, meg fogják tapasztalni, hogy a Capitoliumtól a Tarpeius szikláig [innen vetették le az ókori Rómában a hazaárulókat – B.G.] igen rövid az út.”⁵⁹

Nyár végére Párizs kifogyott a gabonakészleteiből, egy ostromlott városhoz vált hasonlatossá, ahol a piacok és a pékségek egy része készlet hiányában zárva tartott. A népi robbanás veszélye olyan nagynak tűnt, hogy a Közbiztonsági Bizottság egyenesen 1792 szeptemberének megisméltődésétől tartott a börtönökben. Közben a Közűdvi Bizottság (elsősorban Barère és Robespierre) rendületlenül érvelt amellett, hogy a város újrakezdődő éhségzundulása külföldi ügynökök és az ellenforradalom aknamunkái. Ebben természetesen a szerzők sem hittek, de kétségtelen tény volt, hogy mind Roux, mind Leclerc lényegében felkelésre szólított fel a *sans-culotte* politikai és szociális követelések megvalósítása érdekében (Leclerc felszólította a képviselőket, hogy el ne kövessék azt a hibát, hogy magukat szuverénnek tartják, hiszen ők csak a nép szolgálói...). Különösen veszedelmes volt, hogy Leclerc az új alkotmány azonnali bevezetését követelte (ehhez Hébert is csatlakozott, aki nem alaptalanul attól tarthatott, hogy a „veszettek” elszívják híveit és olvasóit), azaz új törvényhozás megválasztását és ezzel a Bizottság hatalmának végét.

Leclerc lényegében új forradalmat követelt, hadat üzent az összes idolnak, előirányozta a Konvent teljes megújítását, sőt igen önvészélyes módon azt is, hogy a forradalom első három törvényhozásának képviselői

tartozott) Thermidor idején a szekció csapatai élén vonult a Városházához a letartóztatott Robespierre és társai *ellen*.

⁵⁹ Markov: 2017, 375.

négy évig ne legyenek újraválaszthatók:⁶⁰ ez tulajdonképpen a teljes forradalmi elit leváltását jelentette volna⁶¹ – nem csoda, ha villámgyorsan elfogyott körülötte a levegő.

Robespierre-nek nem is volt más választása, mint újabb offenzívát indítani a veszettek ellen, akiknek talán nem is annyira a szociális követelései voltak veszélyesek (lassan mindenki számára egyértelművé vált, hogy a városi éhezés elkerülésére igen radikális intézkedésekre lesz szükség), hanem a lázító, különösen a Bizottság és a Konvent ellen szóló, propagandájuk, mellyel kapcsolatban a forradalmi kormányzatban jól tudták, hogy a veszettek a szekciók radikálisabb részének követeléseit fejezték ki.

A szekciók „leszakítása” a veszettekről létkérdés volt a Bizottság és a népi mozgalom által alaposan túlhaladott Kommün számára is. Ennek egyetlen útja volt: valóban meg kellett oldani Párizs népének élelmezését.

Az éppen újra robbanásközeleli párizsi helyzetben a tántoríthatatlan veszettek nem voltak éppen veszélytelenek; nem véletlen, hogy a jakobinus kormányzatnak igen jól jött a fővárosban komoly erővel bíró (magát a Kommünt is befolyása alatt tartó, mindkét nagy klubban hívekkel bíró) hébertisták „felajánlkozása”. Az igazi nagy jelentőségű fordulat az ő csatlakozásuk volt a népi mozgalom programjához (röviden: általános ármaximum és „terror”), elvéve annak Hegypárt-ellenes élet, cserébe helyet követelve a kormányzatban. Lapja révén Hébert addig példátlan propagandaeszközt biztosított ennek a programnak.

Ez természetesen nem nélkülözte a politikai megfontolásokat, hiszen számukra egyre veszélyesebb volt, hogy a veszettek „balról előzték” a Cordeliers klubot és a Kommünt. Hébert hangzatos beszédében jelentette be a klubban, hogy önmagát tekinti a *dénonciateur patriote* („a leleplező hazafi”), azaz Marat egyedüli örökösének. A hébertisták „átállása” az egyik döntő jelentőségű körülmény volt a *sans-culotte*-program megvalósulása felé való sodródásban.

Ez végül teljesen körön kívül helyezte a veszetteket. Természetesen támogatták a szeptemberi felkelést, hiszen az lényegében az ő követeléseiket „tűzte a zászlajára” (mint már többször szoltunk róla, a

⁶⁰ Guillon: 2016, 70–77.

⁶¹ Pauline Léon, a női klub fontos szereplőjének szavaival: „A Konvent tagjai igen régóta töltik idejüket a padsorokban, márpedig ahogy Rousseau mondotta, a hatalmon tartóssága gyakran a szabadság sírásója”. Idézi: Cerati: 1966, 86.

dolog fordított volt: a veszettek voltak a szószólói a *sans-culotte*-mozgalomnak, nem ők adtak programot neki). A felkelt nép 1793 szeptemberében utoljára aratott (részleges) győzelmet a forradalomban: a veszettek örülhettek mindennek, még ha ez nem is az ő győzelmük volt.

Sőt, számukra ez volt a vég kezdete. A felkelés napjának estéjén Roux-t újra börtönbe zárták: ezúttal véglegesen. A veszettek által követelt terror „balra” ütött először: a jakobinusok először a veszetteknek mutatták meg, hogy tudnak könyörtelenek lenni. A terror lehangosabb támogatói előbb annak első áldozatai lettek, majd utóbb a „forradalmi dinamikát” megfagyasztó terror/bürokrácia legélesebb kritikusai.⁶² A szeptemberi népmozgalom végeredménye a fennálló autoritások megerősödése lett, ez (és az hébertisták „átállása”, akik szívesen leszámoltak a népi mozgalom „szóvivőjének” szerepéért a veszélyes vetélytársnak számító csoporttal) pedig meg is pecsételte a veszettek sorsát.

A külső fenyegetésen túl kétségtelenül meg kellett őrizni a „forradalmi blokk” (a Hegypárt, a jakobinusok, a Kommün, a Cordeliers – „*les vieux athlètes de la Révolution*”, ahogy Robespierre fogalmazott⁶³) egységét, de a vidékre való tekintettel. Talán innen a paradox helyzet, hogy miközben lassan megvalósulni látszott a veszettek programja, az irányzat képviselői még a forradalom valódi ellenségeinek sem kijáró, elképesztő gyűlölettel szembesültek a forradalom „vezérkarának” kivétel nélkül mindegyik szereplőjétől.

Szeptember után a kormányzat végre képes lett domesztikálni a népi mozgalmat. Ennek a – persze egyre kevésbé kiegyensúlyozott – szövetség megkötésének lettek „áldozati bárányai” a veszettek. Mindez kegyetlenség lett volna a jakobinusok részéről? Hiszen végeredményében azoktól szabadultak meg ilyen drasztikusan, akik mást sem képviseltek, mint egy ilyen szövetséget a népi mozgalom követeléseinek teljesítése révén? Talán

⁶² „Nem lehet megszerettetni egy kormányzatot csupán az emberek felett gyakorolt terror révén.” Roux lapját idézi: Mathiez: 1927, 348. Roux aligha tévedett abban, hogy a „terror” lassan a legjobb republikánusok ellen (is) fordult, a „gyanúsak törvénye” eredeti céljával szemben a bosszúállás és az ambíciók szolgálatába állt. A „veszettek” azt kívánták elérni, hogy a forradalmi bizottságok és a forradalmi törvényszék helyett a szekciók közgyűlések kezébe helyezték a „gyanúsak” letartóztatását. Őszintén szólva ez (azaz a „népi terror”) aligha oldotta volna meg a gondokat, inkább még nagyobb káoszt okozott volna. Mindez nem változtat persze azon, hogy Roux jól látta, hogy a „legális terror” érvényesüléséhez meg kellett szabadulni a népi terror híveitől.

⁶³ Dommanget: 1948, 96.

inkább hideg politikai számítás volt, amely nem állt éppen távol Robespierre-től: a népi mozgalomnak javasolt kompromisszum része volt, hogy a hatalom a Konvent kezében maradt, a „forradalmi egység” a jakobinus hegemonia elfogadását jelentette. Bizony joggal merültek fel kételyek, hogy a veszettek képesek lettek-e volna ilyen fegyelemre, hiszen egy valamire nem voltak sohasem hajlandók: a nép érdekeit háttérbe helyezni bármilyen egység érdekében – a jakobinusok pedig nem akartak kockáztatni.

Roux ezúttal a Sainte-Pélagie börtönébe került, egyebiránt szép hagyományt teremtve ezzel: ült ebben a börtönben Blanqui és Proudhon, Longuet és Courbet, Guesde és Lafargue... Másrészt, mint említettük már, Roux szekciójában, a Gravilliers-negyedben volt jó fél évszazaddal később az I. Internacionálé párizsi szekciójának központja – kicsi a világ, ahogy mondani szokás. A kormányzat megfélemlítéssel elhallgattatta a Roux-nál bátortalanabbul viselkedő másik két veszettet, Leclerc-t (aki bezárta lapja szerkesztőségét és bevonult a hadseregbe) és Varlet-t is (aki rövid börtönbéli tartózkodás után lemondott minden közéleti aktivitásáról); a női klubot október végén feloszlatták,⁶⁴ a veszettekhez közel álló személyiség (Pauline Léont és Claire Lacombe-ot⁶⁵) rövid időre börtönbe zárták; novemberben Roux szekcióbeli híveit is letartóztatták, sokan csak Thermidor után szabadultak – a veszettek elleni fellépés a forradalmi kormányzat szisztematikus repressziójának egyebiránt igen ritka példája volt.

A három közismert veszett személyiség közti szolidaritás hiánya jól mutatja, hogy esetükben szó sem volt valamiféle „szervezett csoportról”. A jakobinusoknak sikerült néhány hét alatt felszámolni a veszettek befolyását, azaz a népi mozgalomhoz való kapcsolataik is igen bizonytalannak tekinthetők: időlegesen számítottak a mozgalom egy része „élcsapatának”; de a Hegypárt és az hébertisták vonzása jóval erősebbnek bizonyult. A népi mozgalom nélkül pedig a veszettek nem voltak mások, mint pár „forrófejű” férfi és nő.

⁶⁴ Sőt, a nőknek egyenesen megtiltották a népi társaságok alapításának jogát, amit még a jakobinusokkal (enyhén szólva) sem ellenséges Mathiez is elképesztő igazságtalanságnak tartott.

⁶⁵ Híressé vált, hogy a Leclerc bebörtönzése után tartott klub-ülésen Claire Lacombe egyszerűen *citoyen* helyett „Monsieur Robespierre”-ről beszélt, azaz implicite „leellenforradalmározta” őt... Cerati: 1966, 102.

Mondanunk sem kell: Roux a börtönben sem hallgatott el. Egy ideig továbbra is kiadta lapját, amelyben támogatásáról biztosította a dekrisztianizációs kampányt, kiállt a meghurcolt női klub mellett, kemény kritikával illette a lassan kiépülő „terror”. Közben szekcióbeli hívei sem adták fel a harcot az ő kiszabadításáért. Talán ez a négy körülmény készítette a kormányzatot, hogy Roux-t a politikai börtönből a sokkal rosszabb körülményekkel bíró Bicêtre-be szállítsák. A katolikus papokkal egy cellába zárt Roux (aki ezzel maga is „ellenforradalmár pap” bélyeget kapott, ami egészen kegyetlen igazságtalanság volt) október végén már nem tudta folytatni újságját. A „sans-culotte pap” végleg elhallgatott, majd a még nagyobb megaláztatástól tartva, vagyis hogy ellenforradalmárként citálják majd a forradalmi törvényszék elé, 1794 februárjában öngyilkosságot követett el.

Roux egy centimétert sem engedett meggyőződéséből és bátorságából, választott sorsa antik hősközhöz illő, Tacitus tollára való volt, de talán nem idegen a papi önfeláldozás gesztusától sem. Roux forradalmi, a nép melletti elkötelezettsége kiemelkedik még abból a korból is, amely nem volt éppen hősök híján.

Alig egy hónappal előzte meg guillotine alá küldött régi ellenlábasait, a hébertistákat, akik 1794 tavaszán megpróbálták újra autonóm hangot adni az elárvult népi mozgalomnak. Velük együtt a veszettek szélesebb politikai otthona, a Cordeliers klub is megsemmisült.

Mind Dommanget, mind Markov Roux kapcsán *curé rouge*-ról („vörös papról”) beszélt, azaz nem valamiféle ősi millenarizmus („a szegényeket segítő evangéliumi egyház”) képviselőjének látták, hanem inkább új ideálok (természetesen a kommunizmus) előfutárának. Ez a koncepció magától Marxtól kapta meg a „jóváhagyást”: „A forradalmi mozgalom, amely 1789-ben a *Cercle social*-ban kezdődött, amelynek pályája közepén *Leclerc* és *Roux* voltak fő képviselői [Marx, ki tudja miért, Varlet-t nem említi, aki egyértelműen a legteoretikusabb szereplő volt közülük – B.G.] s amely végül *Babeuf* összeesküvésével egy pillanatra vereséget szenvedett, hívta életre a *kommunista* eszmét” [kiemelés az eredetiben].⁶⁶ Mi erről kevésbé vagyunk meggyőződve, arról meg még kevésbé, hogy

⁶⁶ Marx, Karl – Engels, Friedrich: A szent család vagy a kritikai kritika kritikája. Bruno Bauer és társai ellen. In: Karl Marx és Friedrich Engels: *Karl Marx és Friedrich Engels Művei*. 1–48 kötet. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1958. 2. köt. 1–210. 118.

Roux elvei valamiféle társadalmi-politikai rendszert alkottak volna (azaz egy új eszmét „hívtak volna életre”). Talán Roux nem vörös volt (igaz, nem is valamiféle millenáris-vallásos megváltás híve), hanem egyszerűen *sans-culotte*, ahogy még egyértelműbben Varlet vagy Leclerc is.

Minden népi forradalom kitermel magából ilyen „agitátorokat”, „népvezéreket”, akik (és ez igen lényeges) nem létrehozzák az eseményeket, hanem inkább az események teszik őket egy időre fontos szereplőkké, hogy aztán újra eltűnjenek a szemünk elől.⁶⁷ Ráadásul a veszettek konkrét esetében a természetes színpaduk egy-egy szekció volt, ahol fürödtek a közvetlen demokrácia forró hangulatában, de ez a színpad igencsak korlátozta a szélesebb befolyásukat is, akár csak Párizst illetően is, az országos porondról már nem is beszélve.

Noha az is igaz, hogy az egyre fokozódó központosítás azzal az eredménnyel is járt, hogy a főváros valóban a forradalom döntő színterévé vált – a bevett képpel szemben ez 1793 nyaráig nem volt teljesen így. A forradalom sorsa immár szinte kizárólagosan a párizsi erőviszonyoktól függött: ez igencsak felértékelte a Kommün, a szekciók, a népi társaságok, azaz leginkább a radikálisok szerepét. A jakobinusok érezték is ennek veszélyeit: a veszettekkel való leszámolás végeredményben a népi mozgalom domesztikálásának első lépése volt.

Roux az ármaximálás és a harácsolók megbüntetésének apostola volt; Varlet a közvetlen demokráciáé, Leclerc leginkább a terroré – nehéz ebből a három (egyébként az egész népi mozgalomra jellemző) témából a „szocializmus előfutárait” faragni. A természetjogi forradalom radikálisai voltak inkább: a létezéshez való jog vehemens támogatói, akik ennek érdekében természetesnek gondolták a tulajdonjog korlátozását,

⁶⁷ A velük szemben (enyhén szólva) nem elfogulatlan Claude Guillon mellett kardoskodik, hogy a veszetteket szervezett politikai csoportként kell elképzelnünk. Maga a három főszereplő tagadta az egymás közti egyeztetéseket (Guillon megfontolandó érve, hogy erre az ellenünk irányuló egyre erősebb represszió miatt minden okuk meg is volt – ez nem lehetetlen, de nem is igen bizonyítható); szerintünk fontosabb, hogy nem volt koherens „veszett ideológia”, ráadásul a veszettek mondanivalója lényegében megegyezett a *sans-culotte* mozgalom követeléseivel. Mi nehezen látjuk, hogy mind szervezet, mind világosan megkülönböztethető teória nélkül hogy beszélhetnénk „politikai csoportról”; elég beszédes tény, hogy még a történészek által adott nevén, a „veszettek kiáltványa” sem a (nem létező) csoportjuk dokumentuma volt, hanem a Cordeliers klub petíciója.

mindennek garanciájaként pedig a nép közvetlen részvételét tekintették mind a törvényalkotásban, mind a „terrorban”.⁶⁸

Mi úgy látjuk, hogy a veszettek esetében igen kevésbé a szocializmus előfutáiról volt szó, a forradalom szóhasználatával az ún. *loi agraire* (azaz a vagyoni egyenlőség) legkorábbi képviselőiről, hanem a természetjogi forradalom „szélsőségeiről”, akik legkonzekvensebben gondolták úgy, hogy a kiáltó vagyoni egyenlőtlenségek megakadályozzák a természetjogok érvényesülését, hiszen kizárják gyakorlásukból a legszegényebb rétegeket: számukra a „valódi egyenlőség” (*égalité réelle*), a jogok és az élet élvezetének egyenlősége (*égalité de droit/égalité de jouissances*) nem jelentett vagyoni egyenlőséget.

Ez az egyenlőség nyilvánvalóan különbözött a jakobinus *citoyen* felfogástól, talán realiztikusabb is volt, mint utóbbiak elvont *citoyen*-képe, hiszen minden eszközzel meg akarta akadályozni, hogy a formálódó új társadalomban újra osztályuralom jöjjön létre (márpedig, jól tudjuk, Thermidor után éppen ez történt). Tulajdonképpen ennek nyilvánvalóvá tétele volt a veszettek érdeme és bűne: a második forradalom győzelme számukra valóban egy új világ kezdetét jelentette, ahol a nép nem indult harcba esélytelenül, hogy bizonyos követeléseinek teljesítését kikényszerítse a „forradalmi burzsoáziából” (azaz a jakobinusokból, a Hegypártból). Lényegében ennek a „nyomásgyakorlásnak” voltak eszközei a veszettek, a *sans-culotte* mozgalom néptribünjei.

Ez mit sem von le természetesen érdemeikből: Franciaországban is utcák, terek, iskolák kellene hogy hordozzák neveiket; a szocialista munkásmozgalom pedig mindenképpen jól teszi, ha meleg szívvel ápolja emléküket.

⁶⁸ Hasonlóan vélekedik a már említett Reginald B. Rose is, aki a veszettekről írt kis könyvében (*The Enragés, socialists of the French Revolution?* Melbourne University Press, Melbourne, 1965.) a lehető legszkeptikusabb a tekintetben, hogy bennük a „szocializmus előfutárait” kellene-e látnunk. Álláspontját osztja Soboul és Gotlib is, szemben például Guérinnel, aki a veszettekben „egy proletár párt csiráját [látta], mely drágán fizette meg az árát, hogy túl korán érkezett, azaz a burzsoá forradalomban próbálta elvetni egy másik forradalom magjait”, de magát a programjukat (ennek némileg ellentmondóan) „tipikusan kispolgárinak” ítélte. Vö. Soboul: 1983.; Gotlib: 1988.; Guérin: 1988, 425.

FERWAGNER PÉTER ÁKOS⁶⁹

Szovjet-Oroszország közel-keleti politikája az első világháború után

Az első világháború – Közép-Európához hasonlóan – alapvető átrendeződést okozott a Közel-Keleten, aminek eredményeként az itt élő népek nemritkán teljesen új politikai keretek közé kerültek. A változás nem csupán a felbomló Oszmán Birodalom egykori tartományait, de Belső-Arábiát, Perzsiát és Közép-Ázsiát is érintette. A győztes antanthatalmak erőteljesen aktivizálták magukat a térségben, minden korábbinál nagyobb mértékben avatkoztak bele az itteni politikai folyamatokba, és a mandátumrendszer meghonosításával vagy a befolyásuk és jelenlétük növelésével jelentősen kiterjesztették a gyarmati jellegű fennhatóságukat Egyiptomtól Afganisztánig. A nyugatiak agresszív térhódítását az arab, török, kurd, perzsa, kaukázusi és más népek részéről heves reakciók kísérték, amit az egyiptomi nemzeti forradalom (1919),⁷⁰ a harmadik angol–afgán háború (1919),⁷¹ a palesztinai zavargások (1920–1921),⁷² az

⁶⁹ Ferwagner Péter Ákos – történész PhD, egyetemi docens, SZTE Újkori Egyetemes Történeti és Mediterrán Tanulmányok Tanszék.

⁷⁰ Ferwagner Péter Ákos: Az egyiptomi munkásmozgalom az 1919-es forradalomban. In: *Évkönyv*: 2020, 24–35.

⁷¹ Varga Csaba Béla: *Afganisztán – a legyőzhetetlen*. Kelet Kiadó, Budapest, 2010. 184.

⁷² Ferwagner Péter Ákos: Az erőszak első megnyilvánulásai és következményei Palesztinában: zavargások „nabi Músa” ünnepén és Jeruzsálemben (1920–1921). *Iskolakultúra*, 26. évf. 12. sz. (2016) 31–45.

iraki felkelés (1920),⁷³ a szíriai függetlenségi mozgalom (1920)⁷⁴ vagy éppen a törökországi kemalista ellenállás (1919–1922)⁷⁵ fémjelzett.

Éppen a változások miatt a térségben élők figyelmét felkeltették az 1917 után bolsevikká váló Oroszország Közel-Kelettel kapcsolatos új kezdeményezései, s általában véve is fokozódott a szocialista eszmék iránti érdeklődés. A cári időszakban Oroszország Közel-Kelettel fenntartott kapcsolatai elsősorban a töröklakta vidékekre és Perzsiára korlátozódtak. Az arab világgal leginkább a zarándoklatok, a turizmus, Szíria és Palesztina esetében a kulturális összeköttetések és az alacsony szintű kereskedelem révén érintkezett. A 19. században nem avatkozott bele a térség felé irányuló nyugati gyarmati próbálkozásokba, ami miatt az arabok körében az oroszok presztízse lényegesen magasabb volt, mint a nyugatiaké.⁷⁶ Különösen fontos volt a Szíriában élő keleti keresztények feletti protektorszerep, ami az itteni diplomáciai-konzuli jelenlét (Aleppó, Latakia, Bejrút, Szaida, Damaszkusz) folyamatos bővítését és az ortodox egyház és társaságok által fenntartott iskolák számának növekedését eredményezte.⁷⁷ Évszázados görög dominancia után 1899-ben az első arab antiókhiai ortodox pátriárka kinevezése Szentpétervár diplomáciai támogatásának volt köszönhető, ami nagyban erősítette a szíriai keresztények és muszlimok orosz szimpátiáját. A neves értelmiségi és oktatási szakember, a szíriai születésű Száti el-Huszri utóbb ezt az eseményt „az arab nacionalizmus első valódi győzelmeként” értékelte.⁷⁸

⁷³ Ferwagner Péter Ákos: Irak lázadása, 1920. In: *Acta Historica*. 147/2. sz. (2022) 11–20.

⁷⁴ Ferwagner Péter Ákos: Az első szíriai állam története. A kérészéletű damaszkuszi Arab Királyság. In: *Belvedere Meridionale*. 27. évf. 3. sz. (2015) 5–14.

⁷⁵ Katus László: *Musztafa Kemál Atatürk*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1970. 76–141.; Flesch István: *Atatürk és kora. Musztafa Kemál Atatürk függetlenségi háborúja és kormányzása*. Corvina, Budapest, 2004.; Kansu, Ceyhan Atuf: *Mustafa Kemal Atatürk*. Nap Kiadó, Budapest, 2017. 34–62.

⁷⁶ Yemelianova, G. M.: Russia and Islam: the history and prospects of a relationship. In: *Asian Affairs*. 26. évf. 3. sz. (1995) 278–290.

⁷⁷ Hopwood, Derek: *The Russian Presence in Syria and Palestine, 1893–1914. Church and Politics in the Near East*. Clarendon Press, Oxford, 1969. 150–153.

⁷⁸ Hopwood, Derek: *Syria 1945–1986. Politics and Society*. Unwin Hyman, London, 1988. 159.

A cárok hagyományos nagyhatalmi politikája, a befolyásszerzésre és a fennhatóság kiterjesztésére vonatkozó törekvések szovjet részről új céloknak adták át a helyüket, amelyek élénk visszhangot váltottak ki. A bolsevikok ideológiájában a közeli világforradalom koncepciója fontos szerepet kapott, amelyben nem csupán a nyugati munkásosztályra, hanem az elmaradott, gyarmati vagy félgymati függésben élő népekre is számítani lehetett. Lenin az 1919 tavaszán életre hívott Kommunista Internacionálé (Komintern) 1920. júliusi II. kongresszusára készített, a nemzeti és a gyarmati kérdéssről szóló tézistervezetében azt hangoztatta, hogy a világ jövője az imperialisták, valamint a dolgozó osztályok és a nemzeti felszabadító mozgalmak közötti küzdelmen fog múlni. Ebben a harcban „a kommunista pártoknak közvetlen támogatást kell nyújtaniuk a függő, vagy nem egyenjogú nemzetek [...] és a gyarmatok forradalmi mozgalmainak”, sőt „valamennyi kommunista pártnak segítenie kell ezeknek az országoknak burzsoá-demokratikus szabadságmozgalmát”.⁷⁹ A kongresszuson a „burzsoá-demokratikus” jelzőt végül a „nemzeti-demokratikus” jelzőre változtatták, miközben a lenini alapelveket jóváhagyták.⁸⁰ Sőt 1920-at követően, amikor nyilvánvalóvá vált, hogy Nyugat-Európában nem következik be szocialista forradalom, a figyelem egyre nagyobb mértékben a gyarmatok formálódóban lévő nacionalista mozgalmai felé fordult. Úgy vélték, hogy a nekik nyújtott támogatás összhangba hozható a szovjet-orosz ideológiai és nemzetbiztonsági célokkal. Lenin állítása szerint, amint a szocializmus bevezetése nem lehetséges a keleti országokban a fejlett európai államok segítsége nélkül, ugyanúgy az európai szocialista forradalom sem lehetséges a gyarmati sorban élő ázsiai népek támogatása nélkül. A Komintern 1922. novemberi IV. kongresszusa már odáig ment, hogy kijelentette, „bizonyos

⁷⁹ Lenin, Vlagyimir Iljics: A nemzeti és gyarmati kérdésekről szóló tézisek tervezete. (A Kommunista Internacionálé II. Kongresszusa). In: *V. I. Lenin művei*. 1–39. kötet. Szikra, Budapest, 1951. 31. köt. 142–143.

⁸⁰ Lenin, Vlagyimir Iljics: A Kommunista Internacionálé II. Kongresszusa. 1920. július 19. – augusztus 7. In: *V. I. Lenin művei*. 1–39. kötet. 1951. 31. köt. 209–264. 239–241. A kérdéssről lásd Szobolev, A. I. et al. (szerk.): *A Kommunista Internacionálé története*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1971. 83–87.; Reznikov, A.: *The Comintern and the East. Strategy and Tactics in the National liberation movement*. Progress Publishers, Moscow, 1984. 55–98.

körülmények között elfogadhatók olyan átmeneti szövetségek, melyek magukban foglalják a feudális arisztokráciát és a pániszlám mozgalmat is”⁸¹ (habár a Musztafa Kemál-féle ankarai nacionalista török kormány korabeli kommunistaüldözését hevesen bírálta).⁸² A tatár származású forradalmár, Szultán Galjev pedig egyenesen úgy vélekedett, hogy a világforradalom győzelme csak akkor következhet be, ha az keletről indul.⁸³ Igaz, a gyarmati kérdésben a párt jobbszárnyához tartozó Galjev leszögezte azt is, hogy a keleti társadalmak eltérő kulturális és vallási adottságaik miatt más forradalmi módszereket igényelnek, mint a nyugatiak. Szerinte ezekben az országokban a nemzeti felszabadító mozgalmakat a burzsoázia irányítja, ezért a kommunista pártoknak nem lehet más a céljuk, mint az ő támogatásuk.⁸⁴

A keleti nemzeti mozgalmakkal való kapcsolatkeresés nem volt elvetélt ötlet, mivel az iszlám világban többen átértékelték az Oroszországról vallott nézeteiket, hiszen a bolsevikok egyfelől folyamatosan konfrontálódtak a gyarmatosító Nyugattal, másfelől az elnyomott dolgozó osztályok felszabadítását hangoztatták. Azt hirdették, hogy „az araboknak – amint a muszlimoknak is – jogukban áll országaik uraivá válniuk, és akarataik szerint dönteniük a saját sorsukról”.⁸⁵ Egyes arab értelmiségiek Szovjet-Oroszországra, 1922 után pedig a Szovjetunióra az arabok és a muszlimok lehetséges szövetségeseiként tekintettek. A közismert vallási reformer és nacionalista ideológus, a Libanonban született Rasíd Rida már 1919-ben ezt írta: „A közvélemény vagy még inkább a többség azonosul a szocializmussal. A többség szó az orosz »bolsevik« szó fordítása. Azt akarja [ti. a bolsevizmus – F.P.Á.], hogy a világbéke szilárd és igazságos alapokon nyugodjon, és hogy egészséges életfeltételeket biztosítsanak szerte a világon a dolgozóknak. [...] A muszlimok kívánják a szocialisták

⁸¹ Szobolev: 1971, 160–163.; Reznikov: 1984, 98–103.

⁸² Gokay, Bulent: Communist Party of Turkey and Soviet Foreign Policy. In: *Journal of Global Faultlines*. 4. évf. 2. sz. (2018) 138–149.

⁸³ J. Nagy László: *Iszlám és politika. Fejezetek a politizált iszlám történetéből*. JATEPress, Szeged, 1989. 57.

⁸⁴ Kapur, Harish: *Soviet Russia and Asia 1917–1927. A Study of Soviet policy towards Turkey, Iran and Afghanistan*. Michael Joseph Ltd., Genf, 1966. 43.

⁸⁵ Kreutz, Andrej: *Russia in the Middle East. Friend or Foe?* Praeger Security International, Newport, 2007. 12.

sikerét, sikereket, amelyek eltörlik a népek rabszolgaságát...”⁸⁶ A libanoni származású, drúz vallású Sakíb Arszlán pedig 1925-ben a törökök, perzsák és afgánok példájára hivatkozva elképzelhetőnek tartotta a bolsevikokkal való együttműködést az imperialisták, „a még veszélyesebb és még kártékonyabb ellenség” ellen, jóllehet a kommunizmust és az iszlámot sem ő, sem Rida nem tartotta összeegyeztethetőnek.⁸⁷ Arszlán egyenesen azt állította, hogy az iszlámban már jóval a kommunizmus kialakulása előtt léteztek „szocialista elvek”, ez az „iszlám szocializmus” pedig mélyen áthatotta az egész *ummát* (a muszlimok közösségét), s leginkább a *zakát* intézményében (a szegények, elesettek támogatásában) érhető tetten. Úgy vélekedett, hogy „a muszlimok epekednek a bolsevikok győzelme után”, és utalt a szocialisták és a kommunisták internacionalizmusára, „faji” toleranciájára.⁸⁸ Felhívta a figyelmet arra a támogatásra, amelyet a francia szocialisták és kommunisták az algériai és tunéziai munkásoknak és parasztoknak nyújtottak.

Ez a kooperáció a szovjetrendszer számára is vonzó lehetőségnek tűnt, mivel az arab nacionalistákkal való összefogás a nyugati imperialista és intervenciók hatalmak ellenében hasznot hajthatott. Valójában az egész szovjet „Kelet-politika” döntően arra irányult, hogy nehézségeket okozzon a gyarmatosító hatalmaknak, főképpen Nagy-Britanniának, hiszen a gyarmatok lehettek „az imperializmus Achilles-sarka”. Ezáltal ugyanis ki lehetett kényszeríteni a szovjet rezsimmel szembeni nyugati intervenció leállítását, vagyis garantálni a szovjethatalom, a szovjet állam fennmaradását. 1918 után a bolsevikok arra is törekedtek, hogy a keleti országokban kapcsolatokat teremtsenek az antikolonialista mozgalmakkal, illetve hogy segítsék a kommunista pártok létrejöttét és fejlődését. Ezek az erőfeszítések azonban csekély eredménnyel jártak. Ha alakultak is kommunista pártok (mint például a libanoni 1924 őszén, vagy a szíriai 1925-ben), azok szinte csak papíron léteztek, taglétszámuk minimális,

⁸⁶ J. Nagy: 1989, 43.

⁸⁷ Dawn, C. Ernest: The Formation of Pan-Arab Ideology in the Interwar Years. In: *International Journal of Middle East Studies*. 20. évf. 1. sz. (1988) 67–91.

⁸⁸ Dawn: 1988.

politikai befolyásuk pedig elhanyagolható volt.⁸⁹ Mindennek dacára az orosz bolsevikok igyekeztek elfogadtatni a lenini „kettős forradalom” elméletét. Az első, a „nemzeti burzsoázia” által vezetett „burzsoádemokratikus” szakaszban ki kellett vívni a nemzeti függetlenséget, ebben a harcban pedig a kommunistáknak aktív szerepet kellett játszaniuk a széles „antikolonialista és antiimperialista” koalícióban. A kommunistáknak folyamatosan növelniük kellett volna a koalícióban betöltött szerepüket, majd a második szakaszban kirobbantaniuk a „szocialista” forradalmat, amelynek során a „munkás- és parasztmozgalom” kiragadja a hatalmat a „burzsoázia” kezéből. Ez az elmélet „szilárd osztálytudattal rendelkező munkásság” és erős helyi kommunista pártok meglétét feltételezte a térségben. Csakhogy a Közel-Keleten szinte egyáltalán nem voltak kommunisták, modern ipari proletariátus pedig végképp nem létezett, ilyen körülmények között pedig az osztályharcnak sem nyílt tere. Ennek a forgatókönyvnek a megvalósulására tehát aligha nyílt esély, amivel egyébként a szovjet vezetők a lelkük mélyén tisztában is voltak.⁹⁰

A bolsevikoknak az iszlám világ manipulálására irányuló kísérletei felélesztették a pániszlamizmus szellemét is. A taskenti rádió egyik 1919. augusztusi adása jól illusztrálja ennek a propagandának a hangnemét: „Jeles muszlimok tudatják, hogy az iszlám manapság ugyanolyan helyzetben van, mint abban az időben, amikor Mohamed kénytelen volt elhagyni Mekát, mely akkor a hitetlenek uralma alatt állt. Mohamed tíz évig távol maradt Mekától, és a hívei is csak akkor tették be oda a lábukat, amikor visszafoglalták. Mekka ma az angolok kezén van, az iszlám pedig ugyanolyan helyzetben találja magát, mint egykoron.”⁹¹ A Komintern által

⁸⁹ Ismael, Tareq Y. – Ismael, Jacqueline S.: *The Communist Movement in Syria and Lebanon*. University of Florida Press, Gainesville, 1998. 7–13.

⁹⁰ Baldry, John: Soviet Relations with Saudi Arabia and the Yemen 1917–1938. *Middle Eastern Studies*. 20. évf. 1. sz. (1984) 53–80. Már a Komintern II. kongresszusa kimondta: „Utópia volna azt hinni, hogy a proletárpártok, ha egyáltalán létrejöhetnek ilyen országokban, képesek lesznek kommunista taktikát és kommunista politikát folytatni ezekben az elmaradott országokban [...]” Lenin, Vlagyimir Iljics: A Kommunista Internacionálé II. Kongresszusa. 1920. július 19. – augusztus 7. In: *V. I. Lenin művei*. 1–39. kötet. 1951. 31. köt. 209–264.

⁹¹ Nevakivi, Jukka: *Britain, France and the Arab Middle East 1914–1920*. The Athlone Press, London, 1969. 176. 3. j.

1920 augusztusában Bakuban összehívott Keleti Népek Kongresszusán, amelynek a célja az volt, hogy a kommunizmus forradalmi üzenetét eljuttassák az ázsiai dolgozó osztályokhoz,⁹² nagy többséggel és viharos éljenzéssel elfogadták a muszlim Keletről egyébként vajmi keveset tudó elnök, Grigorij Zinovjev britellenes felhívását. „Az első valóban szent háborúba hívunk benneteket a Kommunista Internacionálé vörös zászlaja alatt. [...] A keleti népek és az egész világ dolgozóinak szent háborúja olthatatlan tűzzel lobogjon az imperialista Anglia ellen!”⁹³ Karl Radek titkár azért ügyelt arra, nehogy az új *dzsihad* pusztítást eredményezzen: „Amikor tört és revolvert rántotok, nem szabad, hogy ez hódítás céljával, vagy azért történjen, hogy Európát temetővé változtassátok, hanem azért, hogy egy szabad munkásokból és parasztokból álló új civilizációt építsetek. Ez nem a barbarizmus újabb hulláma, vagy a hunok következő hordája, hanem a Vörös Kelet, amely Európa munkásaival karöltve új civilizációt hoz létre a kommunizmus zászlaja alatt.”⁹⁴

A Keleti Népek Kongresszusának ülésterme

⁹² J. Nagy László: A keleti népek kongresszusa: Baku, 1920. szeptember 1–7. In: *Évkönyv*: 2020. 36–44.

⁹³ Spector, Ivar: *The Soviet Union and the Muslim World, 1917–1958*. University of Washington Press, Seattle, 1959. 59–60, 296.

⁹⁴ Rubin, Barry – Schwanitz, Wolfgang G.: *Nácik, iszlamisták és a modern Közel-Kelet megteremtése*. Patmos Records, Budapest, 2014. 89–90.

A kongresszuson a szovjet-országi muszlimok képviselői mellett jelen volt 235 török, 192 perzsa, 157 örmény, 100 grúz, 14 indiai, 8 kínai, 8 kurd és 3 arab delegátus, összesen csaknem 1900-an.⁹⁵ A Komintern egyik képviselőjeként ugyancsak jelen volt Kun Béla, a magyarországi Tanácsköztársaság egykori vezetője.⁹⁶ Az igen vegyes összetételű társaság túl heterogén volt ahhoz, hogy hatékony munkát végezessen, ráadásul a kaukázusi muszlimok bolsevikokkal szembeni bizalmatlanságára utalt, hogy épp a kongresszus alatt tört ki felkelés Dagesztánban. A hatékonyságot eleve csökkentette, hogy Zinovjev heves kirohanásokat intézett az iszlám vallás s annak bizonyos intézményei (klérus, szultánkalifa stb.) ellen is. A résztvevők persze bátorították Dzsemál pasát, Szíria volt oszmán kormányzóját, aki akkor az afgán hadsereg újjászervezésével foglalkozott, hogy India angolok alóli felszabadítása érdekében szervezzen Forradalmi Iszlám Ligát. Ezenkívül a brit Lloyd George, a francia Alexandre Millerand, az amerikai Woodrow Wilson képmásait égették, ám a dühödt ideológiai támadások nem tudták elfedni aényt, hogy itt valójában a brit és az orosz imperializmus évszázados közép-ázsiai küzdelme folytatódott új formában – a Közel-Keleten is.

Erre lehet jó példa Arábia. Az októberi forradalom után a félszigethez és a Perzsa-öbölhöz Moszkvának jóformán semmilyen érdeke sem fűződött. Igaz, ez már az első világháború előtt is így volt, jóllehet az oroszok igyekeztek hajózási jogokat kicsikarni a britektől a Perzsa-öbölben, s vasút építését is tervezték a Földközi-tenger partvidékétől Kuvaitig. A cél az Indiai-óceánra való kijutás biztosítása volt, ezért akartak szénfelvevő kikötőt létesíteni a sejkiségben (a térségbeli kőolajkészletek ezekben a törekvésekben nem játszottak érdemi szerepet, tekintettel a saját készletekre). Ezen túlmenően az Arab-félsziget nem lehetett közömbös az Orosz Birodalomban élő muszlimok, s így a cári kormányzat számára. Az októberi forradalom után a félszigetre történő behatolás azért is lehetett

⁹⁵ Chabrier, Edith: Les délégués au Premier Congrès des peuples d'Orient (Bakou, 1er-8 septembre 1920). In: *Cahiers du monde russe et soviétique*. 26. évf. 1. sz. (1985) 21–42.

⁹⁶ Spector megjegyzi, a Komintern nem tartotta abnormálisnak, hogy a szervezet nevében három zsidót (Zinovjevet, Radeket és Kunt) küldjön a kongresszusra azzal a feladattal, hogy a muszlim és örmény népeket megnyerjék a szovjet ügynek. Spector: 1959, 52.

fontos, mert részét képezhette a Nagy-Britanniával való konfliktusnak, s adott esetben alku tárgyát jelenthette az esetleges tárgyalások során a felek között. Érdemesnek tűnt fenntartani a jelenlétet egy alapvetően brit érdekszférának tekintett térségben, hiszen London élesen szovjetellenes politikát folytatott. Azt sem szabad elfelejteni, hogy Szovjet-Oroszország diplomáciai karanténba került, a vele való kereskedelmet bojkottálták, így az új rendszernek érdekében állt, hogy bármely országgal kapcsolatot teremtsen, amelyik készen áll erre; az új hatalom barátokat keresett az arabiai törzsek és miniállamok között, mivel ezek viszonylag közel feküdtek Szovjet-Oroszország déli határaihoz. A Szovjetuniónak 1924 augusztusában sikerült diplomáciai kapcsolatokat létesítenie az arab országok közül az elsővel, a félsziget nyugati partvidékén elterülő Hidzsázzal, amikor annak emíre, a Hásimiták dinasztiájába tartozó Huszein ibn Ali saríf és London kapcsolatai már meglehetősen feszültek voltak.⁹⁷ Az iszlám puritán reformját szorgalmazó vahnábita Szaúdok által nyomás alá helyezett, valaha befolyásos Huszein ekkorra már úgyszólván barátok és szövetségesek nélkül maradt, így kapóra jött neki a bolsevikok megkeresése. A muszlim vallású és tatár származású Karim Karimov lett a Szovjetunió „Arábia Hásimita királyához” delegált első dzsiddai konzulja. A szovjet kormány törekvéseit az a feltételezés motiválta, hogy Mekka ura a szent helyek őrzőjeként komoly befolyással rendelkezik a muszlim államokra. Azt is feltételezték, hogy a Huszeinnel kialakított jó kapcsolatok mérsékelni fogják a Szovjetunió muszlim lakosságának a bolsevik rezsimmel ellenséges magatartását, és hozzá fognak járulni a többi iszlám országgal való viszony javításához. Egyik feltevés sem

⁹⁷ A kapcsolatok megromlása mögött két ok húzódott meg. Nagy-Britannia egyrészt felismerte, hogy Huszein hatalma és befolyása folyamatosan csökken Arábiában, másrészt nehezményezte, hogy a saríf elutasította az első világháborút lezáró békemegállapodásokat és a mandátumrendszer kialakítását. Ez utóbbit kendőzetlenül a szemére is vetették az 1921 elején Londonban tárgyaló fiának, Feiszalnak (Churchill Archive Center [CHAR] 17/14. *Record of Conversation between Earl Curzon and the Emir Feisal, January 13, 1921; Report of Conversation between Mr. R. C. Lindsay, representing the Secretary of State for Foreign Affairs, and His Highness the Emir Feisal, representing the King of Hedjaz. Held at the Foreign Office on Thursday, January 20, 1921.*). Amikor pedig a kalifátus – szovjetek által támogatott – 1924. márciusi isztambuli megszüntetése után Huszein magát nyilvánította kalifának és az egész iszlám világ urának, a Brit Birodalomban élő muszlimok millióinak hűsége miatt aggódó London végleg elfordult egykori védencétől.

bizonyult valóságnak, Huszeinnak ugyanis nem hogy más államokban, de még a saját országában sem volt erős a befolyása, illetve hatalma, így a vele való diplomáciai kapcsolat ténylegesen Moszkva számára nem sokat ért. 1924 októberében az egyik szovjet diplomata nem is titkolta csalódottságát: „A diplomáciai kapcsolatok létesítése a Szovjetunió és Hidzsász között, mely oly fontos szerepet játszott az egységes, nagy Arábia megteremtéséért folytatott mozgalomban, éppen azelőtt következett be, hogy erre a mozgalomra csapást mért a primitív vahhábita törzsek támadása, melyet az arabizmus ellenfele, Ibn Szaúd indított.”⁹⁸

Hasonlóképpen a brit pozíciók meggyengítése állt amögött, hogy a szóban forgó Ibn Szaúd hidzsázi hódításait és új államát 1926 februárjában elsőként éppen a Szovjetunió ismerte el, s nyújtott neki hosszú lejáratú hitelt. Az uralkodónak küldött hivatalos jegyzék így hangzott: „A népek önrendelkezési jogának elve alapján és tiszteletben tartva a hidzsázi népnek azt az akaratát, mely az Ön királlyá való megválasztásában fejeződött ki, a Szovjetunió elismeri Önt Hidzsász királyának, valamint Nedzsd és kapcsolt részei szultánjának. Erre alapozva a szovjet kormány normális diplomáciai kapcsolatokban gondolkodik Felsőség kormányával.”⁹⁹ A szovjet állam abban reménykedett, hogy Ibn Szaúd képes lesz a félszigeti sejkiségek, emírségek független (azaz Nyugat-ellenes) föderációját létrehozni, ezáltal pedig meggyengíteni a nyugati imperialista dominanciát a déli határai előterében.

A britellenesség a palesztinai kérdés kapcsán is tetten érhető. A Moszkva érdekeit képviselő Kommunista Internacionálé úgy vélte, hogy a cionizmus csupán a brit imperializmus álcája a Közel-Keleten. A már említett 1920. júliusi II. kongresszusán külön is foglalkozott a problémával, s határozatba foglalta: „A cionisták palesztinai vállalkozása frappáns példa egy elnyomott nemzet dolgozó tömegeinek becsapására az antant-imperializmusnak és az érintett nemzet burzsoáziájának közös erőfeszítései által. A cionizmus a zsidó állam létrehozása ürügyén kiszolgáltatatta Palesztina arab dolgozó osztályait Anglia kizsákmányolásának abban az országban, ahol a zsidó dolgozók csak

⁹⁸ Kreutz: 2007, 124.

⁹⁹ Uo.

jelentéktelen számban vannak jelen.”¹⁰⁰ Az 1919-ben megalakult, s óriási többségében zsidókból álló Palesztinai Kommunista Pártot ugyanakkor a Komintern 1924 februárjában felvette a tagjai közé, miután a PKP az 1923 nyarán megtartott kongresszusán támogatásáról biztosította az arab nemzeti mozgalmat, „amennyiben az [angol – F.P.Á.] imperializmus ellen harcol”. A kongresszusi határozat kimondta, hogy a cionizmus „a brit imperializmus mellé állt, sorsát az imperialista megszállókhoz kötötte”. A cionizmus tehát nem más, mint „a brit imperializmus ügynöke”, amely ellen természetesen harcolni kell.¹⁰¹

A bolsevikok a közvetlen déli szomszédjaikkal is igyekeztek megértetni magukat. Biztosították őket, hogy nem ellenségesek velük szemben, s készek támogatni a fejlődésüket. Perzsiában és Afganisztánban az volt a céljuk, hogy elérjék a brit befolyás csökkenését, s fennmaradjon az Oroszország és Brit India közötti ütközőzóna. Abban is reménykedtek, hogy ezeket az országokat legalább részben függővé tehetik, így azok a további szovjet terjeszkedés ugródeszkáivá válhatnak.

1918-ban Konsztantyin Ivanovics Trojanovszkij bolsevik teoretikus azt írta, hogy a perzsiai forradalom „az egész keleti forradalom kulcsa” lehet.¹⁰² Ugyanúgy, ahogy Egyiptom és a Szezei-csatorna a közel-keleti brit dominancia kulcsa, Perzsia lesz „a forradalom Szezei-csatornája”. „Azáltal, hogy a forradalom politikai fókuszpontját Perzsia felé fordítjuk, a Szezei-csatorna el fogja veszíteni az egész stratégiai jelentőségét.”¹⁰³ Szovjet-Oroszországot azonban egyelőre a polgárháború kötötte le, a britek pedig ezt kihasználva 1919 augusztusában szerződést kötöttek a perzsákkal, mely ugyan formálisan elismerte Perzsia függetlenségét és területi egységét, illetve érvénytelenítette a hírhedt 1907-es angol–orosz felosztási megállapodást, de ténylegesen függő helyzetbe hozta az országot Nagy-Britanniától. Ezt Moszkva úgy próbálta meg ellensúlyozni, hogy ezzel egy időben britellenes felhívást tett közzé a perzsa népnek címezve,

¹⁰⁰ Makai György: *Izrael Állam és a cionizmus*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1973. 117.

¹⁰¹ Uo. 161.

¹⁰² Yodfat, Aryeh – Abir, Mordechai: *In the Direction of the Gulf. The Soviet Union and the Persian Gulf*. Frank Cass, London, 1977. 29.

¹⁰³ Yodfat – Abir: 1977, 29.

újból hangsúlyozva a Perzsiára vonatkozó cári igények semmisségét, valamint aktív propagandát folytatott. Georgij Vasziljevics Csicserin külügyi népbiztos erőfeszítéseket tett annak érdekében, hogy az országot az angolok ellen fordítsa, Szovjet-Oroszországot pedig a perzsa nép őszinte barátjának állítsa be: „Most, amikor a diadalmas győztes, a rabló Anglia azon ügyködik, hogy szolgáskorba kényszerítse a perzsa népet, az Orosz Köztársaság munkás-paraszt szovjet kormánya ünnepélyesen kinyilvánítja, hogy nem ismeri el az angol–perzsa szerződést, mely ezt az elnyomást megvalósítja. [...] A szégyenletes angol–perzsa szerződésre papírfecniként tekint, amelynek révén uraitok eladták magukat és titeket az angol haramiáknak, annak törvényességét pedig sohasem fogja elismerni.”¹⁰⁴ Csicserin megjósolta, hogy közeleg az óra, midőn „a vitéz forradalmár Vörös Hadsereg vörös Turkesztánon keresztül a rabszolgáskorba döntött Perzsia határaiig fog előrenyomulni”.¹⁰⁵

1921. február 26-án Moszkva figyelemre méltó barátsági szerződést írt alá Teheránnal. Ennek értelmében Szovjet-Oroszország lemondott minden cári privilégiumáról (az ún. kapitulációkról), a Kaszpi-tengeri halászatot kivéve az összes gazdasági koncessziójáról, ugyanakkor kikötötte, hogy ezeket Perzsia harmadik hatalomra nem ruházhatja át. Ezáltal igencsak megnehezítette, hogy Teherán valamelyik nyugati nagyhatalommal jelentősebb gazdasági kapcsolatokat alakítson ki. Elismerte továbbá Perzsia szuverenitását és beleegyezett a csapatai kivonásába, de az egyezmény tartalmazott egy olyan klauzulát (6. cikkely), hogy a szovjet csapatok visszatérhetnek, ha Perzsia területét egy harmadik hatalom fenyegeti vagy fel akarja használni az Oroszország ellen indítandó hadműveletek bázisául.¹⁰⁶ Ez az eredetileg britellenes klauzula szolgál majd jogalap gyanánt Irán északi részének 1941. augusztusi szovjet megszállásához, hogy az ne kerülhessen a tengelyhatalmak ellenőrzése alá.

¹⁰⁴ Spector: 1959, 86–87.

¹⁰⁵ Uo.

¹⁰⁶ Persia and the Russian Socialist Federal Soviet Republic. Treaty of Friendship, signed at Moscow, February 26, 1921. In: *League of Nations – Treaty Series*. [1922] LNTSer 69, 400–413. <http://www.worldlii.org/int/other/LNTSer/1922/69.html> (Utolsó letöltés: 2015. december 8.). Kortárs elemzés a szovjet–perzsa kapcsolatokról: Ducrocq, Georges: La politique du gouvernement des soviets en Perse. In: *Revue du Monde Musulman*. 52. köt. (1922. december) 84–180.

A perzsa parlament, a *madzslisz* által 1921. december 15-én ratifikált szerződés számottevő győzelmet jelentett a szovjet-orosz diplomácia számára, hiszen nem csupán azt érte el, hogy normalizálta a kétoldalú kapcsolatokat, hanem azt is, hogy semlegesítette a déli szomszédját. Kapur rámutat arra, hogy ez a fejlemény példátlan a modern orosz történelemben, mivel azóta, hogy a britek megvetették a lábukat Perzsiában, soha nem érte a befolyásukat, a tekintélyüket és a hatalmukat ekkora csapás.¹⁰⁷ Jellemző, hogy 1921 februárjában az 1919-es brit–perzsa szerződést Teherán fel is mondta.

Két nappal a perzsákkal kötött szerződés aláírása után hasonló tartalmú megállapodás született Afganisztánnal, amelyet pénzügyi és egyéb anyagi támogatásban részesített Szovjet-Oroszország. Ennek a mostoha éghajlatú, természetes erőforrásokkal nemigen rendelkező szegény országnak régóta az adta az értékét, hogy az Indiába vezető úton feküdt. A 19. században a britek az India felé irányuló orosz terjeszkedést úgy próbálták meg feltartóztatni, hogy vagy ütközőállamot hoztak létre Afganisztánból, vagy megpróbálták megszállni,¹⁰⁸ miközben az oroszok folyamatosan fenyegették az indiai brit pozíciókat – épp Afganisztánon keresztül. Ennek a játszmának 1907-ben szakadt vége, amikor a két nagyhatalom megállapodott közép-ázsiai érdekszféráik elkülönítéséről, s ennek keretében a cári kormány vállalta, hogy nem küld diplomáciai képviselőt Kabulba, az országgal fenntartott kapcsolatait pedig Nagy-Britannián keresztül intézi. Az októberi forradalom azonban alaposan felkavarta a viszonyokat, hiszen a bolsevikok érvénytelennek nyilvánították az 1907-es szerződést, Afganisztánt pedig önálló államnak ismerték el, amit a központi hatalmakkal megkötött breszt-litovszki különbéke is tartalmazott. Az újabb fordulat akkor következett be, amikor Habibullah afgán emírt 1919 februárjában meggyilkolták, a trónra pedig palotaforradalom nyomán

¹⁰⁷ Kapur: 1966, 186.

¹⁰⁸ Surányi Róbert: Afganisztán az oroszlán és a medve között: az angol–afgán háborúk, 1839–1919. In: Dávid Ferenc – Kolontári Attila – Lengyel Gábor (szerk.): *Afganisztán – 1979–89–99–2009. Konferenciakötet. Előadások és tanulmányok az afganisztáni események hármasszázados évfordulója alkalmából*. MOSZT Könyvek 4. Pécs, 2010. 12–26.; Abawi, Ahmad Omer: *Die Rolle der englischen Interventions- und Expansionspolitik in Afghanistan im 19. Jahrhundert und deren Auswirkungen bis zur Gegenwart*. Tübingen, 1977.

a fia, a nacionalista eszmékkel szimpatizáló, reformpárti, a brit befolyást ellenző Amanullah került. Az új uralkodó első nyilatkozatában világossá tette, hogy hazájának szabadnak és függetlennek kell lennie, s ugyanazokkal a jogokkal kell rendelkeznie, mint bármely szuverén államnak, erről pedig az áprilisban keltezett levelében Lenint is tájékoztatta. Májusban kitört az indiai alkirály számára elviselhetetlenül drága harmadik angol–afgán háború, mely az augusztus 8-i ravalpindi békével zárult.¹⁰⁹ A britek kénytelenek voltak elismerni Afganisztán függetlenségét (cserébe Kabul az 1893-ban meghúzott afgán–indiai határt, a Durand-vonalat ismerte el), ami kedvezett Moszkva érdekeinek. Problémát jelentett azonban Buhara, mely az októberi forradalom után proklamálta függetlenségét,¹¹⁰ amit Amanullah a közép-ázsiai muszlimok protektorának szerepében tetszelegve támogatott. Mihail Vasziljevics Frunze tábornok vörös katonái 1920 szeptemberében ugyan keserves harcok árán elfoglalták Buharát (ekkor vált a lángok martalékává a világ talán legnagyobb muszlim kéziratgyűjteménye), de az afgán vezetést a bolsevikok jó szándékáról még meg kellett győzni. Ezért küldték októberben a Moszkvában tartózkodó egykori ifjútörök triumvirt, az iszlám világban bizonyos népszerűségnek örvendő Dzsemál pasát Kabulba. Tárgyalásainak köszönhetően sikerült rendezni a Buhara kapcsán felmerülő ellentéteket, sőt Amanullah decemberben Leninnek szóló levelében kifejezte azon óhaját, hogy szoros kapcsolatok jöjjenek létre a két ország között.¹¹¹ Az ifjú emír ugyanakkor a britekkel is törekedett a kiegyezésre, s igyekezett a két nagyhatalmat egymás ellen kijátszani. London 1921 elején megkísérelte egy olyan alkura rábírní, amelynek értelmében Kabul Moszkvával csupán kereskedelmi kapcsolatot tarthatott volna fenn, a brit befolyás pedig messzemenően érvényesült volna. Amanullah ezt az egyoldalú függést eredményező javaslatot visszautasította, s ismét a bolsevikok felé fordult, aminek az eredménye február 29-én a barátsági egyezmény aláírása lett.

¹⁰⁹ Varga: 2010, 184.

¹¹⁰ Carrère d'Encausse, Hélène: *Réforme et révolution chez les musulmans de l'Empire russe: Bukhara 1867-1924*. Armand Colin, Párizs, 1966.

¹¹¹ Spector: 1959, 99.

A szerződésben mindkét fél vállalta, hogy nem köt harmadik országgal olyan politikai vagy katonai megállapodást, mely a másik szerződő fél érdekeit sérti. Ez Szovjet-Oroszország számára volt elsősorban kedvező, hiszen kizárta annak a lehetőségét, hogy Afganisztán a brit érdekszféra része lehessen. Cserébe a bolsevikok beleegyeztek Buhara és Hiva függetlenségének elismerésébe, sőt anyagi támogatást nyújtottak az afgán kormánynak. Afgán szempontból a szerződés azért volt fontos, mert szabaddá tette a kormány kezét a nemzetközi kapcsolataiban, szovjet-orosz szempontból pedig azért, mert újabb elismerését jelentette a szovjethatalomnak, valamint erősítette a tekintélyét Közép-Ázsiában. Lenin és Csicserin abban is bíztak, hogy a megállapodás „felgyorsítja” az elnyomott keleti népek felszabadítását.¹¹² Néhány nap múlva, március 1-jén a bolsevikok a török kemálistákkal is egyezményt kötöttek.

Az egyezmények megkötése után a figyelem a kereskedelmi kapcsolatok élénkítése felé fordult. Hogy ez a törekvés mennyire sikeresnek bizonyult, azt az is mutatja, hogy 1924–1925-re a Közel-Kelettel folytatott szovjet árucseré volumene már meghaladta az első világháború előtti mértéket.¹¹³ Minden nehézség ellenére tehát Moszkva ért el sikereket: csökkentette a brit befolyást Törökországban, Perzsiában és Afganisztánban, diplomáciai kapcsolatokat létesített a térség nacionalista kormányaival és gyümölcsöző kereskedelmet folytatott. Céljaik elérése érdekében a bolsevikok egészen más módszereket alkalmaztak, mint a cári kormányzat. Utóbbi katonai erőt, gazdasági kényszert alkalmazott és latba vetette politikai befolyását azért, hogy rátehesse a kezét a Közép-Keletre. A bolsevikok ezzel szemben a helyi nacionalistákat támogatták, ami ugyan arra alkalmasnak bizonyult, hogy a brit imperializmust visszaszorítsák, de arra nem, hogy a szovjet befolyást jelentősen növeljék.

¹¹² Jacobson, Jon: *When the Soviet Union Entered World Politics*. University of California Press, Berkeley, 1994. 72. A jó viszonyt az sem zavarta meg igazán, hogy 1922-ben Amanullah támogatta az egykori ifjútörök vezető, Enver pasa buharai lázadását a szovjet uralom ellen. Olcott, Martha B.: *The Basmachi or Freeman's Revolt in Turkestan* 1918–24. In: *Soviet Studies*. 33. évf. 3. sz. (1981) 352–369.

¹¹³ Kapur: 1966, 53.

VAGYIM VALERJEVICS DAMJE¹¹⁴

Baloldali radikalizmus Tuvában (1917–1924)¹¹⁵

Az Urjanháji terület – ahogyan Tuvát 1921-ig nevezték – 1914-től kezdve hivatalosan az Orosz Birodalom protektorátusa volt. Lakosságának túlnyomó részét az írástudatlan állattartók (*arátok*) alkották, akik a helyi előkelők (*nojonok*) irányítása alatt álltak. Jelentős befolyással rendelkezett a papság (*lámák*).

Ugyanakkor a vidéken több ezer betelepült orosz is élt. Többségükben mezőgazdasággal foglalkozó parasztok, de akadtak köztük kereskedők, nagybirtokosok és egyebek is. 1915-ben Urjanhájbán 29 oroszajkú kolónia volt 3966 lakossal. 1918-ban Belocarszkban 594 oroszul beszélő lakos élt; volt még ezenfelül 44 falu is. Az 1920-as évek elejére a tuvai oroszok száma körülbelül 11 ezer főre rúgott.¹¹⁶ Mikor 1917-ben Oroszországban kezdetét vette a forradalom, az orosz lakosság volt az, amelynek körében terjedni kezdtek a forradalmi eszmék.

1917 márciusát követően az orosz közösségen belül a Szociálforradalmárok (eszerek) Pártjának szimpatizánsai foglalták el a

¹¹⁴ Damje, Vagyim Valerjevics – történész, a történettudomány doktora, a moszkvai Oroszországi Tudományos Akadémia Egyetemes Történelmi Intézetének főmunkatársa.

¹¹⁵ A tanulmány eredeti orosz nyelvű megjelenésének helye: *Acta Eruditorum*. 26. sz. (2018) 130–136.

¹¹⁶ Pavlova, A. V.: Pravovoje polozsenyje i sztyatiziszcieszkije harakterisztyiki russzkijh migrantov na tyerritorii Urjanhajszkogo kraja i Tuvinszkaj narodnoj reszpubliki. In: *Naucsno-metogyicseskij elektronnij zszurnal „Koncept”*. 20. köt. (2014) 2351–2355. <https://e-koncept.ru/2014/54734.htm> (utolsó letöltés: 2018. március 23.)

vezető helyet.¹¹⁷ A baloldali ellenzék egy munkáscsoportosulás körül kezdett kifermődni, amely júniusban jött létre Belocarszkban. Ennek tagjai – amint azt az egyik résztvevő, a bolsevik Sz. A. Nyepomnyascij felidézte – megvitaták az oroszországi forradalmi eseményekről rendelkezésükre álló információkat, melyeket a körzetbe kiküldött vagy odahozott lapokból szereztek, és terjeszteni kezdték azokat: „Mindez bizonyos mértékig eljutott az orosz parasztokhoz, rajtuk keresztül pedig a tuvai aratókhoz”.¹¹⁸ Oroszországhoz hasonlóan Urjanháj orosz közösségén belül is kialakult öszre egy sajátos baloldali blokk, amelyben jelen voltak a bolsevikok, a baloldali eszerek és a pártunkívüliek támogatói is. Szeptember végén megszerveződtek a munkásküldöttek tanácsai a fejtőkben és Belocarszkban, október elején pedig a znamjai falugyülés döntést hozott arról, hogy összehívják a dolgozó parasztság kongresszusát a parasztküldöttek tanácsának megválasztása céljából, amely aztán meg is alakult. A javaslatot kezdeményező M. M. Tyerentyev felcser, aki a znamjai közbiztonsági bizottságot vezette¹¹⁹ a baloldali eszerek közé tartozott.¹²⁰ A baloldaliak – Oroszország példáját követve – napirendre tűzték a tanácsok általi hatalomátvétel kérdését. Ezt a kérdést 1917 decemberében vitára bocsátották az Urjanhái terület orosz lakosságának III. kongresszusán.

A kongresszus előtt Ny. G. Krjukov bolsevik munkás kezdeményezésére tanácskozást tartottak a tanács hatalom támogatói, amelyen részt vett M. M. Tyerentyev, a topográfus M. Ja. Krjucskov, G. A. Barabanov, Sz. A. Nyepomnyascij, M. D. Szemjonov munkások, A. P.

¹¹⁷ Dacisen, V. G.: *Revoljucija 1917 g. v Tuve*. In: *Novije issledovanyija Tuvi*. 4. sz. (2017) 4–24. 8. <https://nit.tuva.asia/nit/article/view/736> (utolsó letöltés: 2018. március 23.)

¹¹⁸ Idézi: Ocsur, V. H.: *Velikij Oktyabr i Tuva. Tuvinszkoje knyizsnoje izdatyelsztvo*, Kizil, 1967. 23.

¹¹⁹ Gidlevszkij, K. – Szaľjanov, M. – Tregubenkov, K.: *Minuszinszkaja kommuna 1917-1918 gg. Iz istorii Oktyabrszkaj revolyucii i Szibiri*. Szocsekgiz, Moszkva – Leningrád, 1934. 137–139.

¹²⁰ Szaľjanov, I.: *Poveszty o zsziznyi*. http://pl.maoism.ru/USSR/Life_Story.htm (utolsó letöltés: 2018. március 23.); Dacisen: 2017, 19.

Kvitnij, A. G. Lukjanov parasztok és mások. A tanácskozás határozatot hozott: „A kongresszusi frakció minden tagja tartson össze, és ragaszkodjon hozzá, hogy Urjanhájbán hozzák létre a munkás-, paraszt- és katonaküldöttek területi tanácsát. Széles körű agitációba és propagandába kezdeni a küldöttek körében a tanácsok megalakításáért azzal a szándékkal, hogy a kongresszus megnyitásának idejére a frakció körül kialakuljon a vele egyetértők szilárd csoportja”.¹²¹ Mikor a kongresszus megnyílt, elnökének Tyerentyevet, titkárának pedig Krjucskovot választotta meg. Éles hangú és sértésekkel telítüzdelte szóváltásokat követően a tanács hatalom 25 ellenzője elhagyta az ülést, a 33 ott maradt küldött többsége pedig az urjanháji paraszt- és munkásküldöttek szovjetjének létrehozása mellett foglalt állást. Ez a döntés azonban nem lépett hatályba: a terület orosz komisszára, A. A. Turcsanyinov utasítására a kongresszus elnökségének tagjait a kozákok letartóztatták, majd kétnapos fogvatartást követően Tyerentyevet, Krjukovot és Krjucskovot a terület határán túl fekvő Minuszinszkbe toloncolták ki. Nem sokra rá a kozákok szétkergették a belocarszki tanácsot is.¹²² Az erőviszonyok azonban hamarosan a baloldaliak javára változtak meg, köszönhetően a seregtől távozó frontkatonák visszatérésének Urjanhájbába, valamint annak, hogy fegyverek és lőszer érkeztek az uszinszki tanácstól. 1918 márciusában az orosz lakosság IV. kongresszusa határozatot hozott arról, hogy létre kell hozni a munkás-, paraszt- és katonaküldöttek területi tanácsát, és a minuszinszki tanácshoz fordult azzal a kéréssel, hogy küldjék vissza a decemberben kitoloncolt aktivistákat. A kongresszus döntött a „dolgozó urjanhok” részvételéről is a földdel kapcsolatos nézeteltérések feloldásában. Noha a kozákok a kongresszust ismét szétkergették, utóbbiak kénytelenek voltak elhagyni Belocarszkot, ahová hamarosan megérkezett M. M. Tyerentyev, Ny. G. Krjukov és a bolsevik I. G. Szafjanov egy fegyverrel és lőszerrel ellátott vörösgárdista osztag élén. A körzeti tanács elnökéül Sz. K. Beszpalov bolsevik tanárt választották meg, helyetteséül pedig M. M. Tyerentyevet. Döntés született arról, hogy az orosz lakók által használt földeket újraosztják a „munkanorma” elvének megfelelően, a nagygazdaságokat pedig államosítják.¹²³ Miután 1918 májusában Beszpalovot megölték, Tyerentyev került a körzeti tanács élére.

¹²¹ *Isztorija Tuvi. V 2-h tomah.* 1–2 kötet. Moszkva, 1964. 2. köt. 22.

¹²² Gidlevszkij – Szafjanov – Tregubenkov: 1934, 140–141.

¹²³ Uo. 141–142.

Érdemes kiemelni, hogy a hatalomváltás és a bolsevik-baloldali eszer koalíció győzelme az orosz közösségen belül eleinte nem gyakorolt komoly hatást a lakosság tuvai többségére, amelynek nagy része élte tovább addigi megszokott életét. 1917 tavaszát követően a befolyásos *nojonok* közül egyesek felvetették az Urjanháj feletti orosz protektorátus megszüntetésének kérdését, és tanácskozni kezdtek a Mongóliához való csatlakozás kérdéséről. Egyre gyakrabban fordult elő a vagyonos orosz gazdák jószágainak ellopása; fegyveres összetűzések pattantak ki a kajgal lótolvajok és az orosz telepesek között; a kajgalok között vezéralakok jelentek meg, akik bosszúállóknak kiáltották ki magukat a gyarmatosítókkal szemben, és felkelésre hívtak fel Oroszország ellen, de aztán kénytelenek voltak Mongóliába menekülni.¹²⁴ Igaz, A. P. Jermolajev, Urjanháj egykori komisszára már 1918 tavaszán megjegyezte, hogy a tuvaiak körében beszédtemává vált, hogy szükséges lenne felosztani saját gazdagjaik tulajdonát,¹²⁵ de a területi tanácsnak csak 1918 júniusában sikerült összehívnia az urjanhái lakosság kongresszusát, és az orosz, illetve a tuvai kongresszus közös ülésén jóváhagyták az egyezményt a terület önrendelkezéséről, a barátságról és a kölcsönös segítségnyújtásról. A résztvevők határozatot hoztak a protektorátus megszüntetéséről, a cárizmus imperialista politikájának elvetéséről, valamint arról, hogy elismerik a tuvaiak jogát az önrendelkezésre, és létrehozzák Tannu-Tuvulusz független országát. Véget vetettek az oroszok további beköltözésének Tuvába, de azok, akik a forradalom előtt telepedtek be Urjanhájba, jogot nyertek arra, hogy a földjükön maradjanak.¹²⁶

Az orosz lakosság ezzel egy időben zajló V. kongresszusán a tanács vezetői megvitatták azt a tanácsi javaslatot, hogy hozzák létre az orosz lakosság területi kommunáját, azaz hogy ezt a népességet egyfajta mezőgazdasági artyelben egyesítsék. Ez a javaslat a kongresszus számos küldöttének bőszen ellenállásába ütközött, és a vita hevében érkezett meg a hír, hogy Krasznojarszkban a szovjethatalom megbukott.¹²⁷ 1918 júliusának elején egy „fehér” osztag érkezett Tuvába; Belocarszkban a vörösgárdistákat szétverték.¹²⁸ Urjanháj orosz lakosságának VI.

¹²⁴ Uo. 139.; Szaľjanov: [é.n.]

¹²⁵ *Isztorija Tuvi*. 1–3 kötet. „Nauka”, Novoszibirszk, 2007. 2. köt. 78.

¹²⁶ A határozat szövegét lásd: Gidlevszkij – Szaľjanov – Tregubenkov: 1934, 151–152.

¹²⁷ Uo. 149, 150.; Szaľjanov: [é.n.]

¹²⁸ Szejfulin, H. M.: *K isztorii inosztrannoj vojennoj intyervencii i grazsdanszkaj vojni v Tuve (1918–1921. gg.)*. Tuvinszkoje knyisznoje izdatyelsztvo, Kizil, 1956. 36.

kongresszusán kihirdették a szovjethatalom megszüntetését és a szibériai ideiglenes kormány elismerését.¹²⁹ Ugyanezen év novemberében a vidék feletti ellenőrzés A. V. Kolcsak admirális omszki kormányának kezébe került. A következő hónapok során (1918 őszétől) kínai és (1919 tavaszától) mongol katonai csapatok léptek – a tuvai előkelők egy részének támogatásával – Tuva területére. Céljuk az volt, hogy Urjanhajt Mongóliához csatolják. Makszarzsav, a mongol csapatok parancsnoka támadást indított Belocarszk ellen, és szétzúzta a „fehérek” erőit. 1919 júliusában megjelent Belocarszkban, és azt követelte valamennyi orosz lakostól, hogy váljék Mongólia alattvalójává, vagy hagyja el a területet.¹³⁰ 1919 áprilisában felkelés robbant ki az oroszok ellen Tuva Hemcsiki körzetében: a felkelők katonai őrhelyeket és orosz kereskedők telephelyeit támadták meg, jószágot, vagyontárgyakat és fegyvert zsákmányoltak.¹³¹ Számos telepest megöltek vagy elkergettek, a kereskedelmi telepeket porig égették.¹³² Ugyanakkor 1918 novemberétől kezdve „vörös” partizánok kezdtek el behatolni Urjanhájba a Minuszinszki területről.¹³³ 1919 júliusában orosz szabads csapatok felkelése tört ki a Hegyaljai körzetben (Elegesztben és másutt).¹³⁴ Végül pedig július elején Tuva területére lépett az A. D. Kravcsenko és P. Je. Scsetyinkin parancsnoksága alatt álló „vörös” partizánsereg, amely a minuszinszki járáson keresztül hajtott végre visszavonulást. Urjanháj mindenfelől szorongatott kolcsakista komisszára 1919. július 9-én kihirdette a „fehérek” evakuálását a térségből.

A partizánsereg belocarszki bevonulása 1919. július 18-án ismét hatalomra juttatta a baloldali erőket Urjanhájban. A partizánsereg az úgynevezett Sztjepno-Badzseji Partizánköztársaság katonai alakulatainak maradványaiból állt – előbbi 1919 márciusától júniusáig állt fenn a Jenyiszeji kormányzáság számos olyan körzetének területén, amelyeket megtisztítottak a „fehér” csapatoktól. Legfelső szervének, a Paraszt-,

¹²⁹ Molcsanov, L. A.: Urjanhajszkij kraj pod protyektoratom antibolseviszszkih vlasztyej Szibiri (1918-1919 gg.). In: *Novij isztoricseszkiy vesztnyik*. 33. évf. 3. sz. (2012) 84–93. 87.

¹³⁰ Szamdan, A. A.: Vtorzsenyije kitajszkogo i mongolszkogo otrjadov v Tuvu (1918-1919 gg.). In: *Novije isszledovanyija Tuvu*. 4. sz. (2017) 143–154. 148–150. <https://nit.tuva.asia/nit/article/view/744> (utolsó letöltés: 2018. március 24.)

¹³¹ Szejfulin: 1956, 42–45.

¹³² Leonov, N.: *Tannu-Tuva: Sztrana Goluboj reki*. Izdatyelsztvo Obscsesztva politkatorzsan, Moszkva, 1927. 40.

¹³³ Szejfulin: 1956. 37–38.

¹³⁴ Uo. 46–47.

Katona- és Munkásküldöttek Egyesült Tanácsának elnöki tisztségét a baloldali eszer P. P. Petrov töltötte be. Ő a köztársaság bukását követően a katonatanács tagja és a szervezési részleg vezetője lett. A partizánsereg egy sajátos baloldali „koalícióként” működött, amelyben jelen voltak pártonkíüliek, bolsevikok, baloldali eszerek, mensevikek és anarchisták. A baloldali eszer „Baloldali Narodnyikok Szövetségének” tagjai részt vettek a Sztyepno-Badzseji Köztársaság és az egykori eszer Kravcsenko hadseregének vezetésében. A baloldali eszerek vezetői, P. P. Petrov, A. Ivanov, A. Nyizovcev és mások a dolgozó parasztság hatalmának eszméit hirdették, és felléptek a proletariátus diktatúrájával, illetve bármely egyéb diktatúrával szemben. Pártonkíüli tanácsokat követeltek, melyeket a dolgozó nép választ meg az általános, közvetlen, egyenlő és titkos szavazás alapján. Eszméik visszatükrözödtek a hadsereg sajtóorgánumának – a *Szoha i Molot* [Eke és Kalapács] c. újságnak – hasábjain is. A partizánok körében uralkodó hangulatokról képet alkothatunk *A paraszthadsereg képviselőinek kongresszusi nyilatkozata* alapján, amelyet már Tuva elhagyása után, 1919 novemberében fogadtak el Petrov javaslatára a minuszinszki partizánok VI. kongresszusán. A nyilatkozat egységes szocialista front létrehozására hívott fel a Kolcsak elleni harcban. A nyilatkozat elutasította a proletariátus diktatúráját, és meghirdette a szólás, a sajtó, a szövetségek és szervezetek szabadságának jelszavát, ugyanakkor az OSZFSZK hatalmát elismerte. Érdemes megjegyezni, hogy a bolsevikok közül egyesek kinyilvánították elvi egyet nem értésüket ezzel a nyilatkozattal.¹³⁵

Miután a partizánok megállapodtak Makszarzsavval arról, hogy létrehozzák „Az oroszok Mongóliával kapcsolatos ügyeinek bizottságát”, és 1919 augusztusában szétzúzták az ellenük kiküldött „fehér” osztagot, soraikat helyi önkéntesekkel töltötték fel, és felvették a kapcsolatot a tuvai lakossággal. Összehívták Urjanháj orosz és tuvai lakosai küldötteinek területi kongresszusát, amelyen a mongol hadvezetés képviselői is jelen voltak. Az orosz lakosság megszervezte a Területi Tanácsot és a forradalmi bizottságokat. Azonban 1919. szeptember 4-én a partizánsereg, amely nem kapott engedélyt az átvonulásra Mongólián, a hozzá csatlakozott önkéntesekkel együtt elhagyta Tuva területét, és visszatért az oroszországi

¹³⁵ Larkov, Ny. Sz. – Siskin, V. I.: Partyizanszkoje dvizsenyije v Szibiri vo vremja grazhdanszkoj vojny. In: *Vlaszty i obszsesztvo v Szibiri v XX veke*. Parallel, Novoszibirszk, 2013. 4. köt. 76–114. 105–106.

területre.¹³⁶ A tuvai elit és lakosság összességében semlegességet tanúsított az orosz „vörösök” és „fehérek” közötti harc folyamán, bár az aratók egy része támogatta a küzdő felek egyikét, és létrehozta saját partizánosztageit.¹³⁷

A partizánsereg távozását követően káosz uralkodott el a vidéken. Egyes területeket kínai és mongol haderők, helyi *nojonok* és olyan „fehér” felkelőosztagok tartották ellenőrzésük alatt, melyeket a helyi vagyonos parasztok hoztak létre. A mongol katonai vezetők egész sor támadást szerveztek az orosz lakosság ellen, és a „vörös” partizánok maradványát kiszorították Oroszországba. Követelték, hogy minden orosz lakos hagyja el Urjanhajt, de végül engedélyezték maradásukat azzal a feltétellel, hogy felveszik a mongol alattvalói státuszt.¹³⁸ Miután a kínai kormány 1919 végén megszüntette Mongólia autonómiáját, a Tuvában állomásozó mongol erőket a kínai parancsnokságnak rendelték alá, de 1920 júliusának végén előbbiek – a kínaiakkal fennálló nézeteltérések miatt – elkezdtek kivonulni Urjanhájából. A kínai csapatok a térségben maradtak.

Mindeközben a „vörösök”, akik szétúzták a „fehéreket” az Oroszországhoz tartozó Szibériában, ismét aktív tevékenységbe kezdtek. 1920 májusában a Hegyaljai körzet „vörös” partizáncsapatái egyesült osztagot alakítottak. A szovjetek Urjanhájba érkezett képviselője, I. G. Szaifjanov 1920 szeptemberében összehívta az orosz lakosság képviselőinek X. kongresszusát, amely elismerte a szovjethatalmat. Miután összecsapásokra került sor egyfelől a vöröskatonák és a partizánok, másfelől a kínai csapatok, a tuvai előkelők és a „fehérek” osztagai között, 1920 októberében Oroszország területéről Tuvába dobták át Sz. K.

¹³⁶ Szejfulin: 1956, 62–63.

¹³⁷ *Istoriya Tuvi*: 2007, 106.

¹³⁸ Uo. 106–109.

Kocsetov partizánosztagát. 1920 novemberében a Vörös Hadsereg csapatai bevonultak Tuvába. Harcolni kényszerültek azokkal a „fehér” csapatokkal, amelyek Szibéria és Mongólia felől hatoltak be Urjanhájba; 1921 tavaszán sikerült szétzúzni és szétszórni őket. A fellázadt tuvai *arátok* 1921 márciusában támadásokat indítottak a kínai csapatok ellen.¹³⁹

1921 júliusában az urjanháji orosz lakosság képviselőinek XII. kongresszusa Területi Forradalmi Bizottságot választott, és határozatot hozott arról, hogy mindenütt megalakítják a helyi tanácsokat. Ezt követően utóbbiaknak kongresszust kellett tartaniuk. Az orosz lakosokat egy autonóm Orosz Szovjet Dolgozói Kolóniában (RSZTK) egyesítették. Szovjet-Oroszország vezetése ingadozott, mielőtt függetlenséget biztosított volna Tuvának: egyes bolsevik vezetők azt indítványozták, hogy a területet adják át Mongóliának, mások azt, hogy hozzanak létre egy önálló tuvai államot. Végül ez utóbbi irányvonal nyerte el Moszkva jóváhagyását. Az Oroszországból kiküldött szovjet képviselők és a forradalmi bizottság kezdeményezésére 1921 augusztusában összehívták az Össztuvai Kongresszust (*hurált*), amely kihirdette a Tannu-Tuvai Népköztársaság megalakulását.¹⁴⁰ Az új állam Szovjet-Oroszország *de facto* protektorátusaként működött, és az országban szovjet tanácsadók tevékenykedtek. Az RSZTK-ban – Szovjet-Oroszországhoz hasonlóan – már nem volt helye a bolsevikoknál baloldaliabb radikalizmusnak. Az RSZTK a szovjet kommunisták ellenőrzése alatt állt, akik 1921 júliusában pártkonferenciát tartottak, és megválasztottak egy irodát, amelyet 1923-ban az OK(b)P Területi Irodájaként ismertek el, és amelynek tagja volt Ja. Sz. Csugunov titkár, F. G. Falszkij, az oroszországi külügyi népbiztosság megbízottja (később konzulja) és Ny. Ny. Nyelidov, az RSZTK végrehajtó bizottságának elnökhelyettese.¹⁴¹

A függetlenség kikiáltása után Tuvában létrejött rezsim lényegében egyfajta koalíció volt, amelyben a helyi előkelők nacionalista elemei és a bolsevikokkal együttműködő radikálisok vettek részt. A fennálló társadalmi és vagyoni viszonyokon eleinte csupán fokozatos és meglehetősen lassú változtatásokat hajtottak végre.

¹³⁹ Uo. 109–112, 114–118.; Szejfulin: 1956, 76–87, 93–100.

¹⁴⁰ Szejfulin: 1956, 108–111.; *Istortorija Tuvi*: 2007, 119–130.

¹⁴¹ Szat, Sz. Cs.: *Tuviszkaja narodno-revolucionnaja partyija v polityiceszkoi szisztymе Tuvi*. In: *Vesztnyik IrGTU*. 69. évf. 10. sz. (2012) 373–379. 374–375.

A Komintern Távol-keleti Titkárságának vezetője, B. Z. Sumjackij már 1921 márciusában azt az útmutatást adta I. G. Szaľfanovnak, a Szibériai Forradalmi Bizottság megbízottjának, hogy kezdje meg „az Urjanháji Népi Forradalmi Párt megalakítására irányuló munkát”.¹⁴² Közel egyidőben megjelent két, egymással versengő kezdeményezői csoport, az „Agitációs Irodák” (Ugudar Jaami). Az egyiket 1921 augusztusában hozta létre az Ojunnari kozsuunban (*szumonban* [területi egység]) élő *arátok* egy csoportja Elegesztben. A másikat – a „Turánit” – Pij-Hemben alakították meg. Érdemes megemlíteni, hogy a Tuvai Népköztársaság vezetése Turánban működött, míg át nem helyezte székhelyét Kizilbe (az egykori Belocarszkba). 1921. október 29-én az OK(b)P KB Szibériai Irodájának képviselői részvételével zajlott le a két csoport egyesülési értekezlete, amelyen kihírdették a Tuvai Népi Forradalmi (Arát Forradalmi) Párt (TNRP) és Szervezeti Irodájának megalakulását.¹⁴³

A két csoport nem sok közös jellemzővel bírt. Az „elegesztiek”, élükön Ojun Kurszegyivel, radikális álláspontot képviseltek. Kapcsolatban álltak a Hegyaljai körzet „vörös” partizánjaival, az orosz munkásokkal és parasztokkal.¹⁴⁴ Kurszegyi (Szajin-Belek), akinek jurtájában az „Agitációs Iroda” helyet kapott, már 1918-ban forradalmi gyűlésekre járt, hallgatta az ottani szónokokat, később a partizánmozgalmat segítette, 1919-ben pedig tagja volt Kravcsenko és Scsetyinkin partizánseregének.¹⁴⁵ Az „elegesztieket” „rendzavarásokkal” vádolták: előbbieket eltávolították tisztségükből az Ojunnari szumon helyi vezetőit, és kisajátították a gazdagok jószágát. A „turáni” csoportot az előkelők és a hivatalnokok képviselői alkották.

A TNRP Szervezeti Irodájában a „turániak” voltak a hangadók, élükön Nyimazsappal és Lopszan-Oszurral (aki 1922-ben a minisztertanács elnöki tisztjét töltötte be). A párt első kongresszusa, amely 1922. február 28. és március 1. között zajlott le, és ahol a nyugati és központi *koszuunok* képviselői vitték a prímet, szintén Turánban zajlott le, az OK(b)P Területi Irodája képviselőinek jelenlétében. A megválasztott KB élére Nyimazsap került; a KB-ba bekerült a kormányfő, valamint a belügy-, az igazságügy-

¹⁴² Arancsin, Ju. L.: *Isztoricseszkiĵ puty tuvinszkogo naroda k szocializmu*. „Nauka”. Szibirszkije otgyelenyje, Novoszibirszk, 1982. 96.

¹⁴³ *Isztorija Tuvi*: 2007, 137–138.

¹⁴⁴ Arancsin: 1982, 99.

¹⁴⁵ *Ih nye zabugyet Tuva*. Tuvinszkije knyizsnoje izdatyelsztvo, Kizil, 1967.

és a hadügyminiszter. A szervezet kinyilvánította kapcsolatát a Kominternnel, bár ez tisztán formális nyilatkozat maradt.¹⁴⁶

Tovább a valódi politikai hatalom 1921 után is megmaradt az előkelők képviselőinek kezében, akik nem engedtek *arátokat* állami és párttisztviselőkbe, arra hivatkozva, hogy az „alsóbb rétegekből” kikerült, félig írástudatlan személyeknek hiányzik a kellő tudásuk és tapasztalatuk a kormányzati ügyek intézéséhez. Társadalmi átalakítások lényegében nem történtek. A pártot az államkincstárból finanszírozták. Egy évvel azután, hogy lezajlott a TNRP első kongresszusa, 1923 márciusában a kormány egyenesen döntést hozott a párt KB-jának feloszlásáról, kijelentve, hogy a szervezet nem csinál semmit, és csak felesleges kiadásokkal jár.¹⁴⁷ Azonban az oroszországi bolsevikok és az *arát* aktivisták nyomására 1923 júliusában összehívták a TNRP II. kongresszusát, amelyen már másként alakultak az erőviszonyok. „A Tannu-Tuvai Népi Forradalmi Párt második szervezeti kongresszusa, amely 568 küldöttel ült össze, számos halaszthatatlan, a lakosság legszegényebb részét érintő kérdésben hozott döntést, főként pedig célul tűzte ki maga elé, hogy újjászervezze a létező népi forradalmi pártot, minthogy az nem kielégítő a széles néptömegek érdekei szempontjából” – állt a táviratban, melyet a Gyembirel által elnökölt kongresszus küldött a Kominternnek. – „A kongresszus elérte a forradalmi gondolat és akarat teljes összeforrását”.¹⁴⁸ A résztvevők megszavazták minden feudális titulus és privilégium, valamint a kölcsönös kezesség rendszerének megszüntetését, felszólaltak amellett, hogy valamennyi párttag vegyen részt a társadalmi és politikai életben, a lakosság gazdag és vagyonos rétegeit adóztassák meg, és folytassanak szociálpolitikát a szegényparasztok érdekében. A párt elnöke, Ojun Kurszegyi *arát* aktivista, az „elegesztí csoport” vezére lett. Habár a kormányt továbbra is az előkelők képviselői vezették, egy másik *arát* aktivistát, O. Danzint, a párt elnökhelyettesét kinevezték a kormány felügyelőjévé.¹⁴⁹ A TNRP vezetésében immár az „elegesztiek” kerültek túlsúlyba. Az új KB tagjává választották Kurszegyit, Danzint, Gyembirelt,

¹⁴⁶ Szat: 2012, 375.

¹⁴⁷ Uo. 375–376.; Arancsin: 1982, 98–100.

¹⁴⁸ Roszsijszkij goszudarsztvennij arhiv szocialno-polityiceszkaj isztorii (RGASZPI). 495. fond. Iszpolnyityelnij komitet Kommunyiszticeszkogo Intyernacionala. Op. 153. Tuvinszkaja narodno-revoljucionnaja partyija. *Tyelegramma 2 szjezda Tannu-Tuvinszkaj narodno-revoljucionnoj partyii v IKKI*. D. 1. 1. lap.

¹⁴⁹ Arancsin: 1982, 101–104.

Kalzant, Szaarbajt, Kurzsepet, Kecsil-oolát, Dondukot; számos magas posztion lévő hivatalnokot, köztük Lopszan-Oszurát is kizárták a pártból. A TNRP pártszabályzatát kibővítették egy ponttal, amely arról rendelkezett, hogy a pártnak frakciói révén ellenőrzést kell gyakorolnia a kormányzati szervek tevékenysége felett.¹⁵⁰

Az uralkodó elitek azonban nem tervezték feladni hatalmukat. Továbbra is rendszeresen csorbították az *arátok* érdekeit a földhasználat, az adóztatás és a kereskedelem terén, önkényeskedtek és megalázó módon viselkedtek az egyszerű emberekkel, testi fenyítést alkalmaztak. Látványosan felkarolták a *lámaista* vallást, és propagálták a hagyományos szokások és viselkedési normák megőrzését.

1923 őszén *arát* csoportok Danzin támogatásával fegyverkezni kezdtek az előkelők, a tisztviselők és a gazdag *bájok* [vagyonos személyek] ellen. Szervezetet alakítottak „Ökölbe szorított kéz pártja” („Csuduruk nam”) néven.

Ezt a mozgalmat mindmáig szinte egyáltalán nem vizsgálták. A szovjet korszakban íródott művek a „Csuduruk namot” olyan „anarchista csoportként” jellemzik,¹⁵¹ amelynek tagsága csekély volt, a lakosság körében pedig nem bírt semmilyen jelentősebb támogatottsággal. Kétséges, hogy valóban ismerhették-e az anarchizmus eszméit az írás-olvasásban kevésbé járatos *arátok*, akik nem értek hozzá az anarchista irodalomhoz, és nem álltak kapcsolatban anarchista aktivistákkal. A „Csuduruk nam” esetén legjobb esetben is bizonyára spontán anarchizmusról és egalitarizmusról beszélhetünk, amelyek ugyanakkor jelentős népszerűséggel bírtak. A tuvai kultúra jelenkori kutatója, B. A. Misljavcev azzal a feltételezéssel él, hogy „a gazdagok elpusztítását és a vagyoni egyenlőtlenség fokozatos elsimítását a lakosság többsége nem tekintette tragédiának. Ellenkezőleg, az egyenlőség ideáljának megvalósítása zajlott”, ami „megfelelt az igazságosságról alkotott hagyományos népi elképzeléseknek”. „A legérdekesebbek ebből a szempontból a »szélsőbaloldali« népi mozgalmak, például a »Csuduruk nam«, az 1920-as évek forradalmi időszakának »Ökölpártja«”.¹⁵²

¹⁵⁰ *Isztorija Tuvi*: 2007, 139.

¹⁵¹ *Isztorija Tuvi*: 1964, 108.; *Ocserki isztorii tuvinszkoiy organizacii KPSZSZ*. Tuvinszkoje knyisznioje izdatyelsztvo, Kizil, 1975. 47.

¹⁵² Misljavcev, B. A.: *Normatyivnaja kultura tuvincev (konyec XX – nacsalo XXI veka)*. http://samlib.ru/m/myshljawcew_boris_aleksandrowich/tuva-1.shtml (utolsó letöltés: 2018. március 24.)

Amennyire megítélhető, a „Csuduruk nam” egy olyan fegyveres alakulatot jelentett, amelynek feladatai közé tartozott az *arátok* és a szegényparasztok megvédelmezése az előkelők, a hivatalnokok és a gazdag állattartók önkényeskedésétől. A szovjet szerzők azzal vádolják a szervezetet, hogy az „törvénytelenégeket” követett el, elkobozta a jószágot a lakosságtól, egyeseket összevert, orgiákat rendezett és nőket erőszakolt meg.¹⁵³ A valóságban az osztag tagjai a gazdagok állatait és vagyonát konfiskálták, és a hivatalnokok önkényes tetteit büntették. Ami a nőket és a lányokat illeti, az történt, hogy nyilvános gyűléseket tartottak „Felfedni az arcot” jelszóval, amelyeken a résztvevő nőket arra bátorították, hogy szabadon vitassanak meg intim kérdéseket („a szerelemnek, beleértve a szexuális kapcsolatokat is, szabadnak kell lennie”), és arra próbálták rábeszélni őket, hogy vágják le hosszú hajukat. A higiénia hiánya és a vallási előítéletek elleni harc keretében megsemmisítették a régi ruhákat, elmagyarázták a higiénias szabályokat.¹⁵⁴ Az előkelők, a vagyonos rétegek és a hatalom képviselői mindezeket a tetteket természetesen önkényeskedésnek és banditizmusnak minősítették. Figyelmesebb vizsgálat esetén viszont úgy értékelhetjük őket, mint egy kiélezett társadalmi küzdelem megnyilvánulásait.

Az uralkodó elitnek azok az események adtak alkalmat az ellencsapásra az *arát* mozgalommal szemben, amelyek az ország nyugati részén 1924 márciusában kitört, úgynevezett hemcsiki lázadással függték össze. A helyi előkelők és papság által támogatott felkelésnek Szumunak *láma* állt az élére. A lázadáshoz az egyik ürügyet azok a szóbeszéddek jelentették, melyek szerint a kormány elhatározta, hogy kötelezővé teszi a nők számára a rövid hajviseletet.¹⁵⁵ De a lázadásnak ennél mélyebb okai is voltak. Ezek egyike a hemcsiki körzetek hagyományos szembenállása volt a „központi hatalommal”. Nyugat-Tuva előkelő rétege még emlékezett arra, hogy a 19. századot megelőzően ő bírt hegemoniával Urjanhájban, míg az át nem szállt a centrum és a keleti országrész, köztük Ojunnar *nojonjaira*. A 20. század elején a hatalom hemcsiki birtokosai *de facto* függetlenségre tettek szert a legfőbb uralkodókkal, az ojunnari *ambin-nojonokkal* szemben, és továbbra is a hemcsiki országrészben összpontosult a tuvai lakosság zöme,

¹⁵³ Lásd pl.: Arancsin: 1982, 109.

¹⁵⁴ A „Felfedni az arcot” kampányokkal kapcsolatban lásd pl.: Kiszél, V. A.: *Pojezdka za krasnoj szolju. Pogrebalnije obrjadi Tuvi XVIII – nacsalo XXI v.* Nauka, Szentpétervár, 2009. 57.

¹⁵⁵ Kiszél: 2009, 55.

35 ezer fő a több mint 55 ezerből.¹⁵⁶ 1921-ben, a Népköztársaság alkotmányának vitája során a hemcsiki küldöttek igyekeztek a maguk tervezetét érvényre juttatni, amely hangsúlyozta, hogy „minden egyes állampolgár jogait az illető tevékenysége és az a helyzet határozza meg, amelybe őt az élet juttatta, az egész nép juttatta”. Tiltakoztak ezenkívül az ellen, hogy megtiltsák a kínzást a kihallgatások során.¹⁵⁷ Még a miniszterelnököt, a hemcsiki *nojon* Bujan-Badirgit – aki elutazott, hogy tárgyaljon a felkelőkkel – is azzal gyanúsították, hogy titokban a felkelőkkel rokonszenvezik, noha ő ezt határozottan tagadta.

Ezúttal azonban a helyzet jóval bonyolultabbnak bizonyult, nem korlátozódott Hemcsik és Ojunnar szembenállására. Az 1924-es felkelés résztvevői meghirdették Tuva Mongóliához való csatlakozásának jelszavát,¹⁵⁸ nyilvánvalóan arra számítva, hogy utóbbi ország részeként könnyebb lesz megőrizni az élet hagyományos rendjének egyes elemeit, és ellenállni a szovjet nyomásnak. „...az új kormány törvényei, határozatai és adói nem teljesíthetők” – magyarázta Szumunak. – „Azt mondják, elveszik a nőket és a gyerekeket, a nemzeti területet felméri, elveszik a prémeket, a drága ékszereket, az árukat, a gabonát és a jószágot is...”.¹⁵⁹ A lázadást még az utolsó *ambin-nojon*, Ojun Szodnam-Balsir is támogatta, aki pedig 1921-ben elsőként töltötte be rövid időre a Népköztársaság kormányfői posztját, ekkoriban pedig igazságügy-miniszter volt.¹⁶⁰ Mongólia bejelentette, hogy támogatja a mozgalmat, azonban közbeavatkozott a Szovjetunió, amely elérte, hogy fennmaradjon a *status quo*.¹⁶¹ A felkelés leverésére kiküldtek egy kormányzati osztagot és több önkéntes *arát* fegyveres csapatot. Kurszegyi is aktív szerepet játszott a lázadás letörésében. Azonban a Szovjetunió képviselői, akik nem kívántak összetűzni Mongóliával, inkább a békés rendezés útját választották az 1924. július-augusztusi szovjet–mongol–tuvai tárgyalások során.¹⁶²

¹⁵⁶ Leonov: 1927, 38.

¹⁵⁷ *Isztorija Tivi*: 2007, 128.

¹⁵⁸ Moszkalenko, Ny. P.: *Etnopolityicseszka isztorija Tivi v XX veke*. Nauka, Moszkva, 2004. 98–103.

¹⁵⁹ *Isztorija Tivi*: 2007, 155.

¹⁶⁰ Uo. 127.

¹⁶¹ Mollerov, Ny. M.: Szovjetszko-kitajszkij dogovor 1924 goda (Itogi Kizilszkoj Trojsztvennoj konferencii). In: *Dokument. Arhiv. Isztorija. Szovremennoszty*. Izdatyelsztvo Uralszkogo unyiversityeta, Jekatyerinburg, 2005. 5. köt. 162–167.

¹⁶² RGASZPI. 495. fond. Iszpolnyityelnij komityet Kommunyszticheszkogo Intyernacionala. Op. 153. Tuvinszkaja narodno-revoljucionnaja partyija. D. 3. Doklad v

A TNRP Központi Bizottsága határozottan kiállt Tuva Mongóliától való függetlensége mellett, és tagjai részt vettek a lázadás leverésében. 1924 áprilisában pártkonferenciát hívtak össze. A résztvevők felszólaltak a lázadók lefegyverzése és az adók szigorú beszedése mellett, valamint jóváhagyták a munkáról és a földhasználatról szóló törvénytervezeteket is. Ezekbe felvették az *arátok* extrém kizsákmányolással szembeni védelmét, illetve a földhasználattal kapcsolatos régi előjogok eltörlését.¹⁶³

Tuva uralkodó elitjei az *arát* radikálisokra hárították a felelősséget a kialakult helyzetért. Kijelentették, hogy előbbieik cselekedetei elősegítették a helyzet kiéleződését, hogy a „Csuduruk nam” törvénytelenégei állítólag elégedetlenséget szültek, Kurszegyi pedig képtelennek bizonyult a szélsőségesek megfékezésére, és maga is törvénytlenégeket követett el a lázadás elfojtása során. Mindez oda vezetett, hogy a TNRP III. kongresszusán (1924. augusztus 18–19.) a radikálisok totális vereséget szenvedtek, a „Csuduruk namot” pedig elmarasztalták. Kurszegyit megfosztották pártelnöki tisztségétől, Danzint nem választották be a KB-ba, és leváltották minden posztjáról.¹⁶⁴ Kurszegyi megbetegedett, és 1925-ben meghalt; a nép körében az a szóbeszéd járta, hogy megmérgezték.

A tuvai kormány szovjet tanácsadója, P. Medvegyev úgy ítélte meg, hogy az 1924-es kongresszuson a Nyimazsap és Sagdir vezette „mongolbarát csoportok” diadalmaskodtak.¹⁶⁵ Döntés született az *arát* osztagok lefegyverzéséről. A Szovjetunió Központi Végrehajtó Bizottságának Tuvába kiküldött bizottsága az alábbi instrukciókat adta a szovjet konzulnak, az OK(b)P Területi Irodájának és az RSZTK Végrehajtó Bizottsága elnökségének: tevékenységük során vegyék tekintetbe a hagyományos tuvai társadalom állapotát, tanácsokkal segítsék a TNRP vezetését, és mozdítsák elő egy olyan fegyelmezett katonai alakulat létrehozását a kormányzati fegyveres osztagra alapozva, amelyben részt vesz a Vörös Hadsereg Tuvában állomásozó lovasszázadának parancsnoki és politikai állománya is.¹⁶⁶

Vosztocsnij otgyel IKKI ob itogah 4 szjezda Tannu-Tuvinszkoy NRP (1-j ekz.). Medvegyev, P.: *Harakterisziyka novogo szosztava CK [TNRP]*. 69–70. lap. 69. lap

¹⁶³ *Isztorija Tuvi*: 2007, 154.

¹⁶⁴ *Isztorija Tuvi*: 1964, 111.

¹⁶⁵ RGASZPI. 495. fond, Op. 153., D. 3. Medvegyev: *Harakterisziyka...*, 69. lap

¹⁶⁶ Mollerov, Ny. M.: Szovjetszkije gyiplomati i predsztavityeli Komintyerna v Tuvinszkoy narodnoj reszpublike v 1920-je gg. In: *Novije isszledovanyija Tuvi*. 3. sz. (2016) 5–18. 8–9. <https://nit.tuva.asia/nit/article/view/460> (utolsó letöltés: 2018. március 24.)

Azonban Danzin és a „Csuduruk nam” nem engedelmeskedtek az *arátok* lefegyverzéséről hozott határozatoknak. Amint Sz. K. Toka tuvai és szovjet párt- és állami funkcionárius – aki részt vett az „Ökölbe szorított kéz pártjának” leverésében – önéletrajzi regényében beszámol róla, ősszel az osztag a radikálisok hagyományos bástyájának számító területen gyűlt össze: az Elegeszt folyónál, Ulug-Alakban, Csargi-Bariban és Tittig-Arig környékén, ahol támogatókra tettek szert, és tovább folytatták a jószág konfiskálását és a kisajátításokat. 1924 decemberének első napjaiban az Ulug-Hem (Felső-Jenyiszej) völgyében tartózkodtak, Uszty-Elegeszt fölött, ahol szilárdan megvetették a lábukat Tittig-Arig szigetén. Toka fegyverekkel teleaggatott, puskás és szablyás emberként ábrázolja a „kék Danzint”. Végül a kormányzati katonai erők bekerítették, megadásra kényszerítették és lefegyverezték a lázadókat.¹⁶⁷

A TNRP 1925 októberében összeült IV. kongresszusának résztvevői által feltett kérdésre – „Került-e sor bűncselekményekre a párttagok részéről?” – a párt főtitkára, Sagdir válaszként az alábbi rövid megjegyzést ejtette el: „Tavasszal az Ojnori [Ojunnari – V.V.D.] szumon huligánjaiból szerveződött egy csoport, akik rá akartak »kérdezni«, hogyan is végzi munkáját a kormány és a KB, mit tettek eddig stb., de ez számukra sikertelenül végződött. Egyéb nem történt.” Arra a kérdésre, „hogyan jártak el az Ojnori szumon csoportjával”, a pártvezető azt felelte: „A K[is] Huruldan határozata alapján lefegyverezték őket”.¹⁶⁸ A radikális *arát* mozgalomnak véget vetettek Tuvában.

A Szovjetunió és a Komintern elégedett volt a IV. kongresszus eredményeivel. A Komintern képviselője, A. M. Amur-Szanan, aki a kongresszus előkészületeit felügyelte, hangsúlyozta, hogy ezen a kongresszuson „a mieink megbuktatták” az „egyértelmű mongolbarátok” beválasztását a TNRP Központi Bizottságába.¹⁶⁹ Medvegyev tanácsos azt

¹⁶⁷ Toka, Sz. K.: *Szlovo arata*. 2. könyv, 3. rész, 6. fejezet: Partyija csuduruk. <https://litresp.ru/chitat/ru/%D0%A2/toka-salchak-kalbakhorekovich/slovo-arata/2> (utolsó letöltés: 2018. március 24.)

¹⁶⁸ RGASZPI. 495. fond. Iszpolnyityelnij komityet Kommunyisztyicseszko Intyernacionala. Op. 153. Tuvinszkaja narodno-revoljucionnaja partyija. D. 3. Doklad v Vosztocsnij otgyel IKKI ob itogah 4 szjezda Tannu-Tuvinszkaj NRP (1-j ekz.). *Protokol 4-go szjezda Tannu-Tuvinszkaj narodno-revoljucionnoj partyii. Zasedanyije 3-je*. 1925. október 25. 9–11. lap. 11. lap

¹⁶⁹ RGASZPI. 495. fond. Iszpolnyityelnij komityet Kommunyisztyicseszko Intyernacionala. Op. 153. Tuvinszkaja narodno-revoljucionnaja partyija. D. 3. Doklad v Vosztocsnij otgyel IKKI ob itogah 4 szjezda Tannu-Tuvinszkaj NRP (1-j ekz.). Amur-

javasolta, hogy támaszkodjanak Bujan-Badirgi csoportjára, amelyet a „mongolbarátok” ellenfelének tekintett.¹⁷⁰ Azt nem tartotta célszerűnek, hogy az *arát* csoportosulásokra alapozzanak: „Baloldali csoportosulásokon a lakosság legszegényebb részének valóban forradalmi hangulatú részét kell érteni, akik a Szovjetunió felé orientálódnak, és határozottan mongolelleses érzületűek” – tájékoztattott. – „Sajnos azonban nincs köztük egyetlen írástudó sem. Erre a csoportra úgy kell tekinteni, mint az ügy érdekében felhasználható csoportra. Arra nem képes, hogy önálló irányító központtá váljék”.¹⁷¹

Ettől fogva Tuvában egyre nőtt a Szovjetunió befolyása, és a tuvai átalakulások fokozatosan mindinkább a szovjet modell felé orientálódtak. 1926-ban a TNRP-t felvették a Parasztinternacionáléba, amely a Komintern égisze alatt működött.¹⁷² 1928-ban a párt új alapszabályt fogadott el, amelyben rögzítették a „demokratikus centralizmus” alapelveit és a tagságnak „Marx és Lenin zseniális és mély tanítása szellemében” történő nevelését.¹⁷³ 1929-ben „tisztoztatás” történt, amelynek során eltávolították a régi uralkodó elit képviselőit. 1930-ban a *bájokat*, a *lámákat* és a sámánokat megfosztották a választójogtól; meghirdették az ország „nem-kapitalista fejlődésének” irányvonalát.¹⁷⁴ Megindult a kollektivizálás és a letelepedett gazdálkodásra való átállítás,¹⁷⁵ bevezették a népgazdaság fejlesztésének állami tervezését...¹⁷⁶ Mindezek a folyamatok végül logikusan vezettek el oda, hogy Tuva 1944-ben a Szovjetunió részévé vált.

Szanan, A. M.: *Doklad v Vosztocsnij otgyel Komintyerna*. 1925. november 18. 86–87. lap. 87.

¹⁷⁰ RGASZPI. 495. fond, Op. 153., D. 3. Medvegyev: *Harakterisiztyika...*, 72. lap

¹⁷¹ Rosszizszkij goszudarsztvennij arhiv szocialno-polityiceszkoy isztorii (RGASZPI). 495. fond. Iszpólnyityelnij komitet Kommunizsityiceszkogo Intyernacionala. Op. 153. Tuvinszkaja narodno-revoljucionnaja partyija. D. 3. Doklad v Vosztocsnij otgyel IKKI ob itogah 4 szjezda Tannu-Tuvinszkoy NRP (1-j ekz.). Medvegyev, P.: *Prilozsenyije*. 10. sz. 109–111. lap. 110. lap

¹⁷² *Isztorija Tuvi*: 2007, 143.

¹⁷³ Uo. 144.

¹⁷⁴ Uo. 185.

¹⁷⁵ Uo. 188–191.

¹⁷⁶ Uo. 195.

JULIEN PAPP¹⁷⁷

A francia szocialista párt (SFIO) és a nemzeti ellenállás (1940–1944)

1940 nyarán Franciaország katonai vereségét és a III. Köztársaság összeomlását követően a politikai pártok is szétszóródtak, és az új „Francia Állam” keretében funkciójukat veszítették. A Kommunista Párt (PCF), amelyet a Daladier-kormány az 1939. szeptember 26-i rendeletével feloszlattott, fel volt valamelyest készülve az illegalitásra.¹⁷⁸ A centrista és jobboldali pártok pedig egy ideig megtalálták számításukat a „nemzeti forradalom” ígéretében: társadalmi stabilitás, elégtétel az 1936-os népfrontpolitikáért stb. Ezt lehetett mondani a két háború közt zsanír szerepet betöltő radikális párt jobboldali szárnyáról és az *Alliance démocratique*-ről, illetve a *Fédération républicaine*-ről, amelyek egyébként nem tömegpártok voltak, hanem inkább helyi notabilitások és vezető káderek csoportosulásai klubok, társulatok és egyéb érdekszervezetek formájában. A jelentős társadalmi bázissal rendelkező szélsőjobboldali *Action française* természetesen azonosult Pétain marsall rendszerével (amelynek részben kölcsönözte az ideológiáját), és számára az ország katonai veresége, Charles Maurras szavaival élve, „isteni meglepetés” (*divine surprise*) volt.

A vesztesek között a szocialista SFIO (Section française de l'Internationale ouvrière) politikai kapitulációja és mint tömegpártnak a

¹⁷⁷ Julien Papp – magyar származású francia történész PhD, Párizs.

¹⁷⁸ A represszió megerősítette ugyan a tagság szolidaritását, de a kommunista képviselők több mint egynegyede kilépett a pártból a szovjet–német meg nem támadási szerződés okozta válság során. Azéma, Jean-Pierre: *De Munich à la Libération 1938-1944*. Éditions du Seuil, Párizs, 1979. 46.

szétesése¹⁷⁹ volt a legfigyelemre méltóbb abból kifolyólag, hogy a szocialisták alkották az 1936-os népfront, azaz a baloldal első pártját Léon Blum kormányfőségével és egy nemzetgyűlésbeli jelentős képviselőcsoporttal.¹⁸⁰ A párt felbomlásához kétségtelenül hozzájárult, hogy politikailag nem volt egységes. A '30-as években a balszárnyát megosztotta legalább négy különböző forradalmi jellegű irányzat, középen és a jobboldalon pedig ott volt a párt bázisa, majd a neoszocialisták mint egy „konstruktív forradalom” hívei. Ezek támadták Léon Blum „mozdulatlanságát”, és agresszív szónokai (Marcel Déat, Adrien Marquet, Barthélemy Montagnon stb.) javasolták az 1933. július 14-i kongresszuson egy „cselekvő”, „neoszocializmus” megteremtését. „Rend, Tekintély, Nemzet” jelszóval kívántak vonzó hatást gyakorolni a középrétegekre, majd november 6-án kiváltak az SFIO-ból és kb. 40 képviselővel megalakítottak egy külön csoportot, ami azonban kérészetlenségük bizonyult. A torzsalkodásokból nem hiányzott az antiszemitizmus sötét háttere sem. Théo Bretin, az SFIO vezetőségének egyik tagja például kijelentette, hogy „Blum körül már csak zsidók vannak, a Blumelek, a Grumbach-ok, a Bloch-ok, a Moch-ok”.¹⁸¹ A müncheni egyezmény idején, amikor a párt pacifistái bellicistáknak tekintették Csehszlovákia ügyének a védelmezőit, Armand Chouffet, Villefranche-sur-Saône képviselője és polgármestere odamondta Grumbachnak és Mochnak egy vitatkozás hevében: „Elegem van a zsidók diktatúrájából a pártban. A szocializmus nem gettó. A magam részéről nem megyek bele a

¹⁷⁹ Bretagne-ban egy vita során a kommunisták 350.000 tagjukat állították szembe az SFIO 250.000 fős tagságával (országos szinten). *Le Breton Socialiste*. 1938. március 14. Idézi: Sénéchal, Jean-Paul: *Finistère du Front populaire. 1934-1938. Lutte pour l'hégémonie et logique de blocs*. Presses universitaires de Rennes, Rennes, 2022. OpenEdition Books. <https://books.openedition.org/pur/172861#anchor-resume> (Utolsó letöltés dátuma itt és a továbbiakban: 2025. június 27.)

¹⁸⁰ Az 1936. április–májusi választások eredményeként a Népi Tömörülés öt pártja (Parti socialiste SFIO, Parti radical-socialiste, Part communiste, Unité prolétarienne, Républicains-socialistes) 369 mandátummal rendelkezett a jobboldali formáció 231 képviselőjével szemben. Ezt éppen hogy kiegyensúlyozta a kommunisták és a szocialisták 228 mandátuma, úgyhogy a népfrontos többség a szövetséges radikálisokra adott szavazatoktól függött. De a neoszocialistákkal való szakítás ellenére az SFIO a szavazatok 19,9%-ával a baloldal első pártja maradt és Léon Blum magának követelhette a kormányalakítást. Berstein, Serge – Milza, Pierre: *Histoire de la France au XXe siècle 1930-1945*. Éd. Complexe, Brüsszel, 1991. 158–159.

¹⁸¹ Laborie, Pierre: *L'opinion française sous Vichy*. Éd. du Seuil, Párizs, 1990. 135.

zsidó háborúba.”¹⁸² Volt olyan vélemény is a pártban, hogy akik ellenzik a müncheni egyezményt, azok Csehszlovákia zsidóságaért akarnak háborúba keveredni.

A viszályokat elmérgesítették ugyanis a népfrentkormány be nem avatkozási politikáját kísérő viták a spanyol polgárháború idején, majd a „pacifisták” és „bellicisták” összecsapásai az 1938. szeptember 30-i müncheni egyezményt követően. Csehszlovákia védelme, illetve feladása egyébként megosztotta az egész ország politikai közvéleményét, úgyhogy a „münchenisták” és „antimünchenisták” (*munichois* és *antimunichois*) tipológiája egy jellegzetes fejezete lett az ország ‘30-as évek végi történetének. Annál is inkább, mert az állásfoglalások átfedték a hagyományos politikai-ideológiai jobb- és baloldal szerinti megkülönböztetést, és átnyúltak, sőt beleötvöződtek a német megszállás alatti ellenállás, illetve kollaboráció kérdésébe.

Eredeti jelenség volt a hagyományosan sovinszta-bellicista jobboldal szélsőségeinek új keletű pacifizmusa.¹⁸³ Elismerve ugyan, hogy München vereség volt Franciaország számára, Charles Maurras buzgó híve lett az egyezménynek, amit tanítványa, Thierry Maulnier kertelés nélkül megindokolt: „Egy német vereség a kommunista forradalom elleni fő védőbástya szerepét betöltő totalitárius rendszerek összeomlását jelentené.”¹⁸⁴ Ellenben az *Action française* táborához képest széles politikai skálát felölelő liberális jobboldal nagyon megosztott lett a hitleri politikával szemben; egymást követték a konfliktusok és a lemondások, nevezetesen az *Alliance démocratique* vezető köreiből. A politikai baloldalon kivétel volt a PCF egységes álláspontja, legalábbis 1939 szeptemberéig. Táplálta ezt a kommunisták harca a fasizmus ellen és az a tény, hogy a nyugati hatalmak távol tartották a Szovjetuniót a müncheni konferenciától. Úgy a radikális pártban, mint az ország közvéleményének a nagy részében, sokan követték az egyezményt aláíró Édouard Daladier útját, de pártjának neves vezető személyiségei, mint Édouard Herriot, Jean Zay, Pierre Cot vagy Joseph Paul Boncour, ellene voltak a szocialista Léon Blum által „gyáva megkönnyebbülésnek” nevezett magatartásnak.

¹⁸² Uo.

¹⁸³ A münchenisták és antimünchenisták pártokat átszelő négy pólusát elemzi Duroselle, Jean-Baptiste: *Politique étrangère de la France. La décadence 1932-1939*. Imprimerie Nationale, Párizs, 1979. 357–364.

¹⁸⁴ Weber, Eugen: *L’Action française*. Fayard, Párizs, 1985. 469. Duroselle: 1979, 360. Azéma: 1979, 21.

Állásfoglalásukban szerepet játszott az antifasizmus és a kollektív biztonság elve, és Paul-Boncour a müncheni kapituláció elutasításának bizonyítékeként létre is hozott egy különböző baloldali politikusokból álló csoportot *Nation et Liberté* elnevezéssel. Ez az áramlat találkozott a szocialisták kétharmados többségének a véleményével, amely Léon Blum és Marx Dormoy mögé állva szembeszállt az SFIO pacifizmusával.

A militarizmus gyűlölete a párt egyik alapvető irányzatát képezte az első világháború óta, különösen mély gyökerekkel olyan társadalmi csoportokban, ahol az elpusztultak aránya rendkívül magas volt, nevezetesen a tanítók és a parasztok esetében. A pacifizmust az SFIO főtitkára, Paul Faure képviselte a párt több eminens tagjával együtt (pl.: Charles Spinasse, Georges Dumoulin, Julien Peschadour, Georges Albertini). A müncheni egyezményrel a béke és a háború kérdése előtérbe került, az ellentétek kiéleződtek, s a „fauristák” rosszul ítélve meg a náciizmus sajátosságát, a párt elnökét, Léon Blumot követő szocialisták antifasizmusát bellicizmusnak tekintették. A párt ingadozott a pacifizmus és az aktív antifasizmus között. Az 1938. december 24-én Montrouge-ban összeült rendkívüli országos kongresszuson Blumnak az volt az álláspontja, hogy a párt védi a béke ügyét, de ugyanakkor kész részt venni „teljesen és fenntartás nélkül” a nemzetvédelemben. Paul Faure viszont a fegyverkezés és a francia–szovjet paktum ellen volt. Blum javaslata 4322 szavazatot kapott, Faure-é pedig 2837-et; 1014-en tartózkodtak a szavazástól. Ez azt jelentette, hogy a szocialista militánsok kb. egyharmada mérsékelt pacifista volt.¹⁸⁵

Amint azt J. P. Azéma írja: „München nem volt egy egyszerű zárójel. A legtöbb esetben ugyanis a folyamatosság nem szakadt meg a háború előtti állásfoglalások és az 1942-ig tartó vélemények között: a nemzetspárti antimünchenisták hamarosan az ellenállást választják, a feltételes nemzetspártiak reménytelenül keresnek egy harmadik utat Berlin és London között; a neopacifisták megoszlanak a kollaboránsok és a kollaboracionisták között,¹⁸⁶ a blumisták pedig, többen mint a fauristák,

¹⁸⁵ Duroselle: 1979, 358.

¹⁸⁶ A francia történészek (és a beavatott olvasóközönség) különbséget tesznek a kollaboracionisták (*collaborationnistes*) és a kollaboránsok (*collaborateurs*) között. Az előbbi terminus azokat a franciákat jelöli, akik közvetlenül elkötelezték magukat a náci Németország mellett, azonosulva annak ideológiájával, politikai és katonai célkitűzéseivel. A *collabo* pejoratív rövidítés általában erre a kategóriára vonatkozik. A kollaboráns szó viszont inkább a Vichy-féle, „hivatalos” együttműködés híveit jelöli. Magyar viszonylatban

jelen lesznek az illegális szocialista pártban”.¹⁸⁷ Természetesen a törésvonalak nem vonatkoztak a „várakozó álláspontra” helyezkedettek sokaságára. Az 1940. június 22-én aláírt fegyverszüneti egyezmény után a július 10-én összehívott parlament (szenátus és nemzetgyűlés) 666 jelenlévő szavazója közül 569-en elfogadták Pétain marsall teljhatalmát, és csak 80 képviselő és szenátor szavazott a III. Köztársaság „legális halálát” jelentő, egy paragrafusból álló szöveg ellen; a 17 tartózkodó között volt nevezetesen Édouard Herriot és Jules Jeannenay, a Nemzetgyűlés, illetve a Szenátus elnökei.¹⁸⁸ Blummal együtt 36 szocialista szavazott Pétain ellen és 90-en mellette, akiknek egy része azonban az ellenálláshoz fog csatlakozni. Az is vigasztalhatta a pártot, hogy képviselői a jelenlévőknek csak az egy ötödét képezték, de a teljhatalom elleni szavazatok 45%-át adták.

Hozzá kell tenni, hogy még június 15-én, amikor Tours után Bordeaux-ban gyűltek össze az ország menekült politikusai, az SFIO több vezetője (Léon Blum, Jules Moch, André Le Troquer, Marx Dormoy) magáévá tette azt a javaslatot, hogy folytatni kell a katonai ellenállást Észak-Afrikában, s a Casablancába induló hajón jelen lévő 26 képviselő és egy szenátor közt 13 volt radikálszocialista és 8 tartozott az SFIO-hoz. De néhány harcos akarat ellenére „az 1936-ban választott parlament majdnem egészével együtt a szocialista csoport elvesztette becsületét” – írta a felszabadulás után az „integrális pacifisták” egyik volt ellenfele.¹⁸⁹ Maga a párt vezetője így emlékezett vissza a kialakult helyzetre: „Hirtelen mi, akik a legális tevékenységhez és a demokratikus élet formáihoz voltunk szokva, kénytelenek lettünk a földalatti cselekvéshez folyamodni, amire egyáltalán nem voltunk felkészülve. És ami még súlyosabb volt: úgy tűnt, hogy a párt egész építménye hirtelen összeomlott... A párt főtitkársága nem adott életjelt se magáról [...] addig a napig, amikor meg kellett tudni, hogy Paul Faure elfogadta az árulás kormányának nemzeti tanácsossá való

(és leegyszerűsítve) a korabeli horthysták és nyilasok közötti különbségre lehetne hivatkozni.

¹⁸⁷ Azéma: 1979, 35.

¹⁸⁸ Bernstein–Milza: 1991, 314–315. Marielle, Jean – Sagnes, Jean: *Pour la République. Le vote des quatre-vingts à Vichy le 10 juillet 1940*. Comité en l'honneur des quatre-vingts parlementaires du 10 juillet 1940. Centre national de Documentation pédagogique, Moulins, 1993.

¹⁸⁹ Verdier, Robert: *La vie clandestine du Parti socialiste*. Éd. de la Liberté, Párizs, 1944. 5.

kinevezését.”¹⁹⁰ Egyébként a helyi vezetők nagy többsége elégette dokumentumait, és igyekezett elfeledtetni a szocialista mozgalomhoz való tartozását.

Tudván mennyire gyűlölik a hatalomra került ellenfelei, több politikus barátja erősen tanácsolta Blumnak, hogy hagyja el az országot, mondván, Angliában, Amerikában szívesen fogadnák. De mit szólnának a zsidók, a szocialisták, mondta az érdekelt, leszögezve, hogy itt kell felelnie politikai vitákban pártjának múltbeli cselekedeteiért, ha lesz rá lehetőség, vagy pedig a bíróság előtt.¹⁹¹ A katonai vezetés ugyanis hallani sem akart kapitulációról, s a fegyverszüneti egyezményről, amit a „civiliek” írnak alá, áthárította a vereség felelősségét a politikai hatalomra. Így a háborút megelőző évek közéletének baloldali szereplői szenvedték meg az uralkodó parlamentellenességet és a két fő vádat: a Németország elleni hadüzenetet és a katonai felkészületlenséget. A fegyverszüneti kormány egyik helyettes államtitkárának, a Maurras-párti Raphaël Alibert-nek a kezdeményezésére már július végén létrehoztak egy felsőbíróságot, és szeptember 3-án Marcel Peyrouton belügyminiszter kiadott egy törvényt, amely engedélyezte az ítélet nélküli internálásokat.

Így lett bebörtönözve a III. Köztársaság két utolsó miniszterelnöke (Pétain egy hónapos szereplését nem számítva), Daladier és Paul Reynaud, illetve Gamelin tábornok és a volt népfrentkormány néhány főszereplője: Blum, Jacomet, La Chambre. Az új hatalom és személyesen Pétain marsall bírósági tárgyalás révén kívánták bizonyítani, hogy a volt rendszer és vezetői voltak a felelősek a bekövetkezett katasztrófáért. Egyben igazolni kívánták a teljhatalom jogosságát az előző kormányok állandó bizonytalanságával szemben. Hitler is helyeselte az eljárást, amennyiben ez bizonyította volna, hogy a demokrácia egy tehetetlen szisztéma és egyben háborús tényező (arra hivatkozva, hogy Anglia és Franciaország üzent neki hadat Lengyelország megtámadása után). A politikai per 1942. február 19-től április 15-ig tartott a Vichy közelében lévő Riomban. A gyenge felkészültségű bírákkal szemben az alapos ismeretekkel és érvekkel rendelkező Blum és Daladier elhárították a vádakát, sőt megkérdőjelezték Pétain szerepét, aki a hadsereg felügyelőjeként és a felső katonai tanács alelnökeként nem nagyon szorgalmazta a fegyverkezést és

¹⁹⁰ Blum, Léon: *A l'échelle humaine*. Albin Michel, Párizs, 1955. 466.

¹⁹¹ Quilliot, Roger: *La S.F.I.O. et l'exercice du pouvoir 1944-1958*. Fayard, Párizs, 1972. 2.

a nemzetvédelmi politikát. Hitler is felbőszült a per kedvezőtlen fordulatan, és Friedrich Grimm küldötte révén azon volt, hogy mielőbb vége legyen. Mussolini a maga részéről kijelentette: „Ez a per a demokráciának egy jellegzetes bohóckodása”.¹⁹² Az ügy 1943. május 21-én zárult le véglegesen. A németek már márciusban átvették Blumot, és deportálták először egy Buchenwald melletti erdei házba, majd a tiroli Alpokban lévő szállodákba. Ide került Daladier is, valamint több politikus és katona: Albert Lebrun volt köztársasági elnök, Paul Reynaud, Léon Jouhaux, a CGT szakszervezet főtitkára, Gamelin és Weygand tábornokok, de La Rocque ezredes és még mások. Mindannyian 1945 májusában szabadultak.

Léon Blum, akinek a riomi per a cenzúra ellenére megnövelte a tekintélyét a baloldali közvéleményben, 1940 decemberétől kezdve fogadhatott látogatókat bourrassoli kastély-börtönében. A család tagjain kívül olyan jelentős szocialista vezetők, mint Daniel Mayer, Jules Moch, Pierre Bloch és még többen mások, gondolatot cserélhettek vele és továbbították tanácsait. Blum mindjárt nagy jelentőséget tulajdonított de Gaulle június 18-i felhívásának, és biztatta a fellelhető párttagokat a csatlakozásra. Sokan ugyanis gyanakvással fogadták a Londonba távozott tábornok fellépését, mert az a hír járta róla, hogy a háború előtt Charles Maurras környezetéhez tartozott. De Blum elsősorban a párt újjáépítésére serkentett. Így eltanácsolta Daniel Mayert attól, hogy Londonba távozzék: „Ön csak a létszámot fogja ott növelni, katonai képzettség nélkül” – mondta neki – „Itt viszont lesz tennivaló. Folytatni kell a háborút, felépíteni a pártot, irányítani a küzdelmet a megszállók és Vichy ellen. Hasznosabb lesz ön itt”.¹⁹³ A déli, meg nem szállt zónában hárman láttak neki (Mayer, André Blumel és Henri Ribière) 1940–1941 telén összeállítani azoknak a listáját, akikre lehetett számítani egy új párt megszervezésében. Segítségükre volt éppen a munkában Gaston Defferre, Édouard Froment, Félix Gouin és Eugène Thomas. Az északi, megszállt területen ugyanezt a feladatot látta el a volt SFIO több aktivistája: Jean Texcier, André Le Troquer, Robert Verdier, Augustin Laurent és Jean-Baptiste Lebas, az első illegális szocialista lap, a *L'Homme libre* szerkesztője. Ez a tevékenység kifejezetten egy politikai párt létrehozását célozta a propagandamunkával egy időben, de egyik csoportnak sem állt

¹⁹² Azéma, Jean-Pierre: *Jean Moulin*. Éd. Perrin, Párizs, 2006. 359.

¹⁹³ Mayer, Daniel: *Les socialistes dans la Résistance*. PUF, Párizs, 1968. 12–13.

szándékában hírszerző hálózatot vagy katonai jellegű egységeket szervezni.¹⁹⁴

1941. március 30-án Nîmes-ben jött össze Suzanne Buisson és Daniel Mayer három volt SFIO képviselővel (Édouard Froment, Félix Gouin és Lucien Hussenot), és létrehozták a *Comité d'Action socialiste* (CAS) nevű szervezetet. Állítólag a megújulásra való igény diktálta, hogy nem vették át a párt régi nevét.¹⁹⁵ Ez év június 21-én Toulouse-ban találkoztak újra négyen az előzőek közül, akik Mayert bízták meg a további szervezési és titkári feladatokkal. Így végig ő lesz a párt újjászülésének a „lelkes és szenvedélyes” irányítója. A politikai munka elsőbbségét hangsúlyozta ki a CAS lapjának, a *Socialisme et Liberté*-nek az első száma 1941 decemberében: „Amit elsősorban mondani kell az elvtársaknak, az az, hogy legyenek készen a nyilvános közszereplésre, mihelyt erre lehetőség nyílik a felszabadult Franciaországban. Mit fogunk mi ekkor tenni? [...] Nem lesz elegendő megtisztítani a haza földjét a kémektől és az árulóktól, a kollaboránsoktól és egyéb idegen ügynököktől, hozzá kell majd látni különösképpen egy program kidolgozásához, amelynek a részletei természetesen változni fognak a körülmények szerint, de amely egy szóban megfogalmazható: társadalmi demokrácia, vagy még jobban, szocialista demokrácia.”¹⁹⁶ Azok a tagok, akik rögtön cselekedni akartak, csatlakozhattak a választásuk szerinti ellenállási mozgalomhoz.

Ennek a megoldásnak a jelentőségét mutatta, hogy a *Libération-Sud* és a *Libération-Nord* első kontingenseit majdnem teljes egészében szocialisták szolgáltatták. De a pártoskodásnak rossz hírneve volt. A *Combat* főnöke, Henri Frenay, 1942. október 1-jén írta, hogy a francia lakosság nagy többsége ellene van a pártok újjászervezésének és veszélyezteti az ellenállást. A szocialista vezetők hevesen tiltakoztak. Gaston Defferre például így vélekedett Félix Gouin-nek írt levelében: „Az ellenállási mozgalmak vezetőinek nincs politikai tapasztalata, két év óta az illegális tevékenység során belekóstoltak a tekintély ízébe, de nem

¹⁹⁴ Cordier, Daniel: *Jean Moulin et le Conseil national de la Résistance*. IHTP-CNRS, Párizs, 1983. 85.

¹⁹⁵ Michel, Henri – Mirkiné-Guetzevitch, Boris: *Les idées politiques et sociales de la Résistance. (Documents clandestins – 1940-1944)*. PUF, Párizs, 1954. 31. „Maga a szocialista párt annyira tudatában volt a régi pártok népszerűtlenségének, hogy nem vette át az SFIO rövidítést” – írja szintén Frenay, Henri: *La nuit finira*. Mémoires de Résistance 1940-1943. T. 1. Robert Laffont – Opera Mundi, Párizs, 1973. 389.

¹⁹⁶ Cordier: 1983, 85.

rendelkeznek semmilyen pontos doktrínával. [...] Súlyos zavarokat okozhatnak tehát a jelenlegi helyzetben és még inkább az elkövetkezőkben”.¹⁹⁷

Léon Blum 1943. március 15-én de Gaulle-nak írt levelében nem tagadta, hogy a háború előtti pártharcok, az „egoista ambíciók”, sokat ártottak az országnak. De „a politikai pártok egyszerű tagadása egyenlő lenne a demokrácia tagadásával, ugyanúgy, mint minden parlamentáris rendszer elítélése egyenlő a demokratikus rendszer elítélésével” – figyelmeztetett levelében. „Nagyon kell vigyázni. [...] Azok, akik totalitárius államot akartak létesíteni, mindannyiszor azzal kezdték, hogy betiltották a politikai pártokat”.¹⁹⁸ A felszabadulással az ellenállási mozgalmak be fogják fejezni küldetésüket, teszi hozzá, s túlélésük, „úgy, mint az előző háború régi harcosainak a szövetségei, egoista és meghaladott érdekek szindikátusai, vagy pedig az egész köztársaságra veszélyt jelentő katonai jellegű milíciák lennének”.¹⁹⁹

A régi SFIO-ból kevesen követték a volt neoszocialista Marcel Déat-t a szélsőséges kollaboráció útján,²⁰⁰ de annál többen pártoltak ennek a „mérsékeltebb” változatához, azaz a Vichy-féle állami, „hivatalos” kollaborációhoz. Sok münchenista szocialistának volt ugyanis leszámolni valója a Blumot követőkkel. Nevezetesen a Pétain-rendszerhez átálló Charles Spinasse elvbarátai abban is hittek, hogy egy Proudhon-féle szocializmus jól meg fogja találni a helyét az új Európában.²⁰¹ Azokat pedig, akik egyszerre voltak pacifisták és antikommunisták, Vichy technokrata komponense vonzotta. Mindenesetre a CAS kizárt az újjáépítendő párt soraiból minden képviselőt, aki „igen”-nel szavazott 1940. július 10-én. A következő két év lényegében a kapcsolatok felkutatásával telt, és 1942. december végén kb. 28.000 tagot számlált a

¹⁹⁷ Azéma: 2006, 285.

¹⁹⁸ Michel – Mirkine-Guetzevitch: 1954, 110.

¹⁹⁹ Uo. és Azéma: 1979, 272. 3. lj.

²⁰⁰ Mindjárt 1940-ben Déat (1894–1955) az egypártrendszer híve lett, és 1941 februárjában megalakította az RNP-t (Rassemblement national populaire – Nemzeti Népi Tömörülés) a párizsi német követ, Otto Abetz támogatásával. Az 1942. júliusi kongresszuson egy „modern, nemzeti, tekintélyelvű, népi, korporativista” szocializmus megvalósítására, valamint a „faj megtisztítására és védelmére” tett felhívást.

²⁰¹ Charles Spinasse (1893–1979) a népfrentkormány minisztere volt, ő írta alá a népszerű társadalmi vívmányokat garantáló Matignon-egyezményeket (1936. június 7–8). 1940. július 6-án egy nagy beszédet tartott a Vichy-ben összegyűlt képviselők előtt, akiket felhívott Pétain marsall támogatására.

párt, ami a háború előtti létszám egytizedének felelt meg. 1943 márciusában a két zóna (illetve a volt két zóna, mert 1942 novemberében a délit is megszállták a németek) CAS szervezete egyesült, felvéve a régi SFIO elnevezést, majd júniusban létrehoztak egy végrehajtó bizottságot Mayer főtitkárságával.²⁰²

Az ellenálláshoz való csatlakozás szervezetileg főleg a déli zónában volt kérdéses, ahol a három legjelentősebb mozgalom (*Combat*, *Libération-Sud*, *Franc-Tireur*) vezetői 1943. január 26-án összehívták az országos szintű tevékenységüket Egyesült Ellenállási Mozgalmak (MUR – *Mouvements de Résistance unis*) néven egy „direktórium” irányításával, de a szocialista párt bevonása nélkül. A nemrég még hivatásos katonatiszt Henri Frenay (*Combat*) volt a katonai ügyek felelőse, Emmanuel d'Astier (*Libération*) a politikai és Jean-Pierre Lévy (*Franc-Tireur*) foglalkozott a hírszerzéssel és a biztonsággal. Az elnök szerepét de Gaulle megbízottja Jean Moulin töltötte be, mivel a szervezet első állomása volt a létrehozandó Nemzeti Ellenállási Tanácsnak (*Conseil national de la Résistance* – CNR). A szocialisták felemás helyzetben voltak a politikai munka prioritásánál fogva, amely „inkább szocialista ellenállókat, mint ellenálló szocialistákat produkált”.²⁰³ Így a kérdéses mozgalmak vezetői gyakran úgy látták, hogy eszközéül szolgálnak egy politikai tagtoborzásnak. H. Frenay egyik legközelebbi munkatársa, Maurice Chevance így fogalmazta meg egyszer a szocialisták taktikáját: „Valójában a CAS rátesz egy kopírozó papírt az ellenállás térképére, és helyileg újjászerveződik, miután ily módon rátalál a legmegbízhatóbb militánsaira”.²⁰⁴

A mozgalmak vezetői képtelenségnek, sőt felháborító visszaélésnek tekintették, hogy az ellenállás egy háború utáni helyzetet célzó, kifejezetten politikai perspektíva ugródeszkája legyen. Ha nem is tanácsos általánosítani, a hangulat érzékeltetésére érdemes idézni egy találkozást, amit a *Combat* vezetői szerveztek szocialista politikusokkal: „Előttem van a jelenet – írja Claude Bourdet visszaemlékezésében – a szabadban, egy kis út mellett, nem volt meleg, de szépen sütött a nap; ültünk a töltésen, lábbal az árokban. Partnereink stílusa nem nyerte meg a tetszésünket. Az ellenállásnak volt már egy stílusa: bekecs, esőkabát, félig zsákbamacska

²⁰² Azéma: 2006, 287, 365.

²⁰³ Uo. 288.

²⁰⁴ Bourdet, Claude: *L'aventure incertaine. De la Résistance à la restauration*. Éd. Stock, Párizs, 1975. 177–178.

romantika, félig reális elővigyázatosság a szabad mozgást illetően, ha gyorsan futni kellett. Ezek meg békés délvidéki polgároknak néztek ki, sötét felöltőben, hasonló színű puha kalappal. Ha nem félnék összekeverni az emlékezetemet a képzeletemmel, azt mondanám, hogy volt egy kis pocakjuk is”.²⁰⁵

A *Combat* (jobboldali, majd gaullista és kereszténydemokrata irányzatú mozgalom) vezetői később sajnálták a szocialisták távoltartását a MUR felelős beosztásaitól. Claude Bourdet, aki Henri Frenay-vel a mozgalom alapítója volt, utólag úgy vélte, hogy sokat tanulhattak volna az SFIO politikai tapasztalataiból. Jobb volt a viszony a kommunistákkal, akik egyszerre szervezték a pártot és a fegyveres akciókat. Egy tüntetés alkalmával a Kötelező Munkaszolgálat (*Service du travail obligatoire* – STO) ellen, 1942. október 16-án tünt fel első ízben egy röpcédulán a PCF és a MUR három mozgalmának a közös aláírása, amire Blum irritálva reagált egy de Gaulle-nak írott levelében: „Nagy hiba a pártok legitimitását elutasítani, amikor a szocialistákról van szó, és elfogadni a kommunisták esetében”²⁰⁶ – írta novemberben. Mindenesetre ezek a széthúzó erők rosszul jöttek pont akkor, amikor az észak-afrikai események miatt de Gaulle Nemzeti Bizottságának a legnagyobb szüksége volt bizonyítani, hogy kézben tartja az egész belső ellenállást mint politikai garanciát. De Blum reakciója annál kevésbé volt alap nélküli, hogy pártjának az emberei igen fontos szerepet játszottak a belső és külső ellenállás viszonyának bonyolult történetében.

Összességében három csoportra voltak oszthatók a szocialisták a Szabad Franciaországgal (*France libre* – FL) szembeni álláspontot illetően: az őszinte gaullistákra, az ésszerűségből csatlakozókra és a de Gaulle ellenesekre. Ez utóbbiak úgy tekintettek de Gaulle-ra, mint egy politizáló katonára, egy fasiszta jellegű Boulanger tábornokra. Történetük az, hogy 1940 júniusában sok francia menekült Angliába a német invázió elől. A München-ellenes sajtó emberei és más demokraták egymásra találtak, és 1940. augusztus 19-én Georges Gombault és Louis Lévy újságírók, valamint Henry Hauck volt szakszervezeti vezető kezdeményezésére létrehozták a Jean Jaurès csoportot a szigeten

²⁰⁵ Uo.

²⁰⁶ Azéma: 2006, 290.

tartózkodó szocialisták összefogására.²⁰⁷ Egy héttel később kiadták a *France* c. napilapot, amelynek a főszerkesztőségét Pierre Comertre, a Quai d'Orsay sajtószolgálatának volt vezetőjére bízták, és amely a háború végéig folyamatosan megjelent. Az újság hamarosan a de Gaulle-ellenes szocialista csoportosulás orgánuma lett. Legbefolyásosabb elemei a lap munkatársai voltak, visszariasztotta őket de Gaulle tevékenysége, önkényessége és környezetének politikai összetétele. Állandóan kapcsolatban voltak a hazájukban maradt szocialistákkal, terveket szőttek a háború utáni helyzetre vonatkozóan és figyelmeztették elvtársaikat a Tábornok személyében rejlő veszélyre. Mervé álláspontjuk egyre inkább elszigetelte őket a többséget kitevő de Gaulle-hoz pártolóktól, habár a párt küldöttei megpróbálták közelíteni a két tábor egymáshoz. Ezen a téren Daniel Mayer ért el némi eredményt, de a csoport ismét radikalizálódott, amikor a gaulle-isták Algírba tették át tevékenységük színhelyét, megalakítva ott a Nemzeti Felszabadító Bizottságot (*Comité français de Libération nationale* – CFLN) 1943. június 3-án.

Bourassoli börtönéből Blumnak lehetősége volt befolyásolni és véleményükben megerősíteni a de Gaulle mellett állókat. Akik különböző utakon eljutottak Londonba és ott maradtak, jelentős funkciókat fognak betölteni a Szabad Franciaország szolgálatában.²⁰⁸ Így érkezett oda 1942 júniusában André Philip, Lyon volt szocialista képviselője, közgazdász, egyetemi tanár, a *Libération Sud* mozgalom vezetőségi tagja, akit de Gaulle belügyi kormánybiztosának nevezett ki. Még ismertebb személyiség volt René Cassin jogászprofesszor, aki gyorsan reagálva de Gaulle 1940. június 18-i felhívására, június 24-én egy angol hajón érkezett Londonba. Kiemelkedő pontja volt munkásságának, hogy jogilag

²⁰⁷ Rey, Emmanuelle: *La dissidence socialiste à Londres: le groupe Jean Jaurès et le quotidien France* (août 1940-août 1944). 1988. <https://histoire-sociale.cnrs.fr/la-dissidence-socialiste-a-londres-le-groupe-jean-jaures-et-le-quotidien-france-aout-1940-aout-1944/>

²⁰⁸ A Londonban de Gaulle-hoz csatlakozó szabad franciák 61,4%-a nem tartozott semmilyen politikai párthoz a háború előtt, 23,9%-uk jobboldali volt és csak 3,8%-uk baloldali szocialista. Pollack, Guillaume: *Retrouver la Résistance socialiste: les débuts du Comité d'action socialiste (1940-1942)*. In: *Histoire*. 2021. május 8. <https://www.jean-jaures.org/publication/retrouver-la-resistance-socialiste-les-debuts-du-comite-daction-socialiste-1940-1942/>

megalapozta a Tábornok legitimitását. A legismertebb londoni gaulle-ista szocialisták között idézhető még a teljesség igénye nélkül:²⁰⁹

- Félix Gouin, aki intim barátja és védőügyvédje volt Blumnak a riomi perben, több társával újjászervezte a szocialista mozgalmat Bouches-du-Rhône megyében, majd Londonba indult spanyol földön át. A kalauzoló csempész azonban elárulta, és miután több helyen bebörtönözték (Figueras, Barcelona, Zaragoza) és internálták a miranda del ebrói táborba, csak 1942. augusztus 12-én érkezett az angol fővárosba. A gaulleista adminisztrációban az állam reformbizottságának az elnöke lett;
- Pierre Vienot, Ardennes megye képviselője 1932 óta, államtitkár az 1936-os népfrontkormányban, akit a Massilia egyik utasaként tartóztattak le 1940. augusztus 31-én, 1943 júniusában érkezett Londonba, miután megszökött a börtönből. Itt az FL angliai nagykövete lett;
- Alain Savary 22 éves volt, amikor 1940. június 18-án fregatthadnagyként csatlakozott a Szabad Francia Hadsereghez (*Forces Françaises Libres* – FFL). Részt vett 1941 decemberében a Muselier admirális által szervezett Saint-Pierre et Miquelon elleni expedícióban, és feladata lett a sziget adminisztrációja. Harcolt a francia délvidéki partraszállásban, és kormánybiztosként szolgálta az ideiglenes gaulleista kormányt;
- Pierre Bloch 1936-ban lett képviselő, 1939-ben mozgósították, majd fogságba esett. 1940. október 17-én innen megszökött, és 1941. október 10-én egy angol hálózat tagjaként megszervezte Dordogne megyében az első ejtőernyős fegyverszállítást francia területen. Újabb kétszeri letartóztatás és szökés után Gibraltáron át jutott el Angliába 1942 novemberében. Az FFL önkénteseként Skóciában vett részt kiképzésen 1942–1943 telén. Ezt követően a Központi Hírszerző és Akcióirodában (*Bureau central de renseignements et d'action* – BCRA) ténykedett Passy ezredes mellett, majd Algírba távozott az ideiglenes kormány tagjaként;

²⁰⁹ *Les socialistes à Londres. L'Office universitaire de recherche socialiste.* <https://www.lours.org/archives/defaulta903.html?pid=903> ; Crémieux-Brilhac, Jean-Louis: *Les combattants socialistes de la France Libre : de l'engagement résolu aux choix d'avenir incertains.* <https://shs.cairn.info/de-gaulle-la-republique-et-la-france-libre--9782262047757-page-233?lang=fr>

- Louis Vallon 1936-ban a népfrentkormány gazdasági és társadalmi jellegű rádióadásait irányította. Hadifogsága után csatlakozott a Libération-Nord mozgalomhoz. 1942 nyarán érkezett Londonba, ahol a BCRA politikai szekciójában nyert alkalmazást. Tagja lett az algíri ideiglenes tanácskozó testületnek;
- Pierre-Olivier Lapie 1936-os képviselő, tartalékos tisztként részt vett a norvégiai hadjáratban (1940. április). Csatlakozása után de Gaulle kinevezte Csád kormányzójának. Leclerc tábornok mellett harcolt a líbiai és tunéziai hadjáratokban. Tagja lesz az algíri tanácskozó testületnek;
- Georges Boris közgazdász Blum kollaboránsa volt a népfrentkormányban. A londoniak nagy hasznát vették szakértelmének, s összekötő volt a BBC és az FL között, és jó kapcsolatot tartott fenn a Jean Jaurès csoport szocialistáival is;
- Jules Moch részt vett a norvégiai hadjáratban, majd a július 10-i szavazást követően Vincent Auriollal és Marx Dormoy-val együtt letartóztatták. Kiszabadulása és illegális tevékenysége után 1943 áprilisában Londonba távozott, és katonatisztként csatlakozott az FFL-hez. Ez év októberétől részt vett több volt képviselővel az algíri tanácskozó testület munkáiban;
- André Le Troquer 1936-os képviselő egyike volt a Massilia hajó politikusainak, és F. Gouinnel Léon Blum védőügyvédjeként dolgozott 1942-ben. A Gestapo elől rejtőzködve 14 hónapig élt illegalitásban, miután sikerült Londonba távoznia. 1943. november 9-től hadügyi kormánybiztosként az algíri tanácskozó testület és ideiglenes kormány tagja;
- Vincent Auriol nagy múltú szocialista politikus, az eljövendő IV. Köztársaság első elnöke (1947–1954) a népfrentkormány pénzügy-, majd igazságügy minisztere volt. Az 1940. július 10-i szavazás után több képviselőtársával együtt internálták. 1941. március 13-án szabadult, de továbbra is megfigyelték. 1942 októberétől Aveyron hegyvidékén élt illegalitásban, terjesztette a Tegnap és Holnap (*Hier et Demain*) c. írását. 1943-ban Londonba repült, majd az algíri tanácskozó gyűlés pénzügyi bizottságának lett az elnöke.

A Londonban maradt és az FL-ben ténykedő szocialistákon kívül a hazai ellenállási mozgalmak szinte minden vezetője megjárta az angol fővárost, némelyek több ízben, és tárgyaltak vagy szót váltottak de Gaulle-lal, illetve

a BCRA parancsnokával, Passy ezredessel. Közöttük de Gaulle hivatalos megbízottja, Jean Moulin, Eure-et-Loir megye volt prefektusa, a baloldali radikálisokhoz tartozott. Mielőtt a Gestapo halálra kínoztatta sikerült egyesítenie a fő ellenállási mozgalmakat és politikai pártokat, illetve szakszervezeteket a CNR megalakításával (1943. május 27.). Az SFIO részéről Christian Pineau és Pierre Brossolette politikailag fontos küldetését kell itt megemlíteni. Pineau a banki és tőzsdei alkalmazottak CGT szakszervezetének volt a titkára a háború előtt, majd alkalmazták a Vichy-kormány közellátási államtitkárságának a hivatalában, ami lehetővé tette számára a szabadabb mozgást és a két zónabeli ellenállás vezetőivel való találkozásokat. Ő maga már 1940 decemberétől kezdve nyomtatta és terjesztette a *Libération-Nord* c. illegális lapot, és több volt SFIO-taggal megalakította a hasonló nevű ellenállási mozgalmat. Miután elbeszélgetett a *Libération-Sud* és a *Combat* vezetőivel és több volt szakszervezeti felelőssel, megállapították, hogy számukra de Gaulle teljesen ismeretlen. Így kapott Pineau megbízatást a Tábournokkal való találkozásra. 1942. március 28-án érkezett Londonba, és több ízben hosszasan tárgyalt az FL alapítójával. Két fontos szakszervezeti személyiség, Henry Hauck és Adrien Tixier is részt vettek az eszmecserékben, és ez utóbbi, a Nemzetközi Munkaügyi Hivatal volt helyettes igazgatója határozottan kijelentette: „Meg kell erősítenie, tábornok úr az ön hűségét a Köztársasághoz és a demokráciához!”.²¹⁰ Ebben a szellemben fogalmazott meg de Gaulle egy Deklarációt, amit aztán közzétett a londoni szervek és a hazai ellenállás illegális sajtója, beleértve a SFIO hetilapját, a *Le Populaire*-t is (1942. július 15.). Pineau egyben csatlakozott az FL-hez, és hazatérve megszervezett neki két hírszerző hálózatot: a *Cohors* fedőnevűt a megszállott zónában Jean Cavaillès filozófus irányításával, és a *Phalanx*-ot a déli részben.²¹¹

Pineau után egy hónappal, 1942. április 27-ének éjjelén vitte el egy Lysander repülő Pierre Brossolette-et Londonba. A nagy szellemi képességű történelemtanár még 1929-ben csatlakozott az SFIO-hoz,

²¹⁰ Crémieux-Brilhac, Jean-Louis: *La France Libre. De l'appel du 18 juin à la Libération*. 1–2 kötet. Gallimard, Párizs, 2013. I. köt. 432.

²¹¹ A Cohors 873 „hivatalosan” regisztrált tagjából 118-an haltak meg, közülük 85-en koncentrációs táborokban; 140-en túlélték a bebörtönzéseket és a deportálásokat. Cavaillès-szt 1944. április 4-én lőtték agyon a németek az arrasi erődítmény árkában. Aglan, Alya – Azéma, Jean-Pierre: *Jean Cavaillès – Résistant ou la pensée en acte*. Ed. Flammarion, Párizs, 2002. 318.

később pedig az északi zónában tagja lett az 1940 decemberében megszervezett, Ember Múzeumának Hálózata (*Réseau du Musée de l'Homme*) néven ismert csoportnak. Ő szerkesztette meg a *Résistance* c. lap ötödik, utolsó számát, amikor a szervezetet már lefejezték. Ezt követően Brossolette kapcsolatba került a két zóna legtöbb ellenállási csoportjával, s ugyanakkor megpróbálta felmérni a lakosság hangulatát. Nem volt elégedett pártjának, a CAS-nak a tevékenységével, és több jelentést küldött Londonba, ahol kifejtette, hogy az ország jövőjét illetően nem lehet számítani a várakozó álláspontra helyezkedett, kispolgári szellemű francia népre: a felszabadulás és a politikai kimenetel csak „kívülről és felülről” jöhet, azaz „de Gaulle-től mint katonai vezetőtől és különösen mint a háborút viselő francia nemzet legitimitásának a letéteményesétől”.²¹² Brossolette fontos funkciót fog betölteni a BCRA-ban Passy ezredes helyetteseként és az operatív szekció vezetőjeként, biztosítva a külső és belső ellenállás közötti összeköttetést. 1943. január 27-én másodjára tért vissza Franciaországba, ahol február 27-én csatlakozott hozzá Passy és Forest Yeo-Thomas, az SOE (*Special Operations Executive* – Különleges Műveletek Parancsnoksága) angol ügynöke: ez volt az *Arquebuse-Brumaire* misszió, amely egyesítette az északi rész mozgalmait és előkészítette a hálózatokat a partraszállás távlatában. Egy harmadik küldetés alkalmával Brossolette a Gestapo kezébe került, és Párizsban a kínzások során kiugrott az avenue Foch 84. számú épületének 5. emeletéről, így választva a halált 1944. március 22-én.

A Passy ezredes vezette BCRA sok ügynököt indított Franciaország felé, főként hírszerző hálózatok kiépítésének a feladatával. Egyikük, Pierre Fourcaud ezek során hozta létre 1940 végén két marseille-i szocialista ügyvéddel, Gaston Defferre-rel és André Boyer-val a *Brutus* fedőnevű csoportot, amely később több mint ezer helyben beszervezett lakossal dolgozott.²¹³ Köztük 20%-ot tett ki a nők aránya, ami arra vallott, hogy sok házaspár vállalta az illegális tevékenységgel járó áldozatokat és veszélyeket. Marseille vidékén túl a hálózat kiterjedt a déli zóna CAS-tagjaira, sőt a megszállt területre, ahol az információk szerzését Jacques Bouchez és Poupault doktor szervezték meg. 1942-ben szétválasztották a hírszerzést és az operatív akciók területét. Az aktív csoportokat (szabotázsok, merényletek, menekülési útvonalak) egy volt katona, Jean

²¹² Azéma: 2006, 321.

²¹³ Binot, Jean-Marc – Boyer, Bernard: *Nom de code: Brutus*. Fayard, Párizs, 2007.

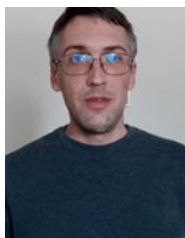
Vincent („Véni”) irányította, aki harcolt a spanyol polgárháborúban ezredesi ranggal. Szerepének fontosságát mutatta, hogy az SOE egy angol tisztje, George Hiller („Maxime”) is kereste vele a kapcsolatot. A találkozást így eleveníti fel M. R. D. Foot a brit titkos szolgálatról írott könyvében: „Hillernek, akinek a küldetése inkább politikai volt, mint katonai, meg kellett találnia a megfoghatatlan Véni (Vincent) ezredest, egy szocialistát, aki több ezer emberrel, többségükben marseille-iekkel rendelkezett a Délvidéken, és rábírní, hogy működjön együtt a szövetségesekkel. [...] Senki sem tudta Londonban, hogy a Franciaország a küzdelemben (France au combat) névre átkeresztelt *Véni* csoportok (*groupes Véni*) az SFIO francia szocialista párt fegyveres szárnyát képezték a volt szabad zónában. Azt se tudták Londonban, hogy Vincent paramilitáris csoportjai a Szabad Franciaországért, a kommunistákért fognak-e küzdeni, vagy senkiért. [...] Hillernek sikerült felkutatni Vincent-t, találkozott vele, felmérte csoportjainak a létszámát (több ezer) és a megbízhatóságát, és megszervezett nekik vagy tizenkét ejtőernyős fegyverszállítást. Miután Vincent megkapta ezeket a szállítmányokat, kijelentette, hogy végül is a kommunistákhoz fog csatlakozni, és segíteni fogja őket a hatalom megszerzésében. De Hiller erős személyiségénél fogva meggyőzte, hogy harcoljon inkább a szövetségesek oldalán.”²¹⁴

Az elbeszélés egyben mutatja a külső és belső ellenállás, illetve az angol SOE szerveinek az összefonódását. Valójában ez utóbbiak közreműködése nélkül lehetetlen lett volna biztosítani London és Franciaország között az összeköttetéseket. A brit hadigazdasági minisztériumtól függő SOE-t Churchill kezdeményezésére hozták létre 1940 júliusában. Célja a német megszállás alatti országok ellenállási mozgalmainak a támogatása volt fegyverekkel és ügynökök kiképzésével. A szervezet „F” szekciója 1941 tavaszáig az FL-től és a gaulleista BCRA-tól függetlenül működött francia földön, majd ez év májusában létrehozták az „RF” szekciót, amely kifejezetten a szabad franciák igényeit volt hivatva kielégíteni: ezek minden delegátusa, szabotőrje vagy hírszerzője az angoloktól kapott kiképzést és anyagot az ejtőernyőzésre, a rádiózásra, illetve a sziget és a kontinens közötti jövés-menések megszervezésére. Az RAF (*Royal Air Force* – Királyi Légierő) dokumentumai szerint 1940

²¹⁴ R. D. Foot, Michael – Crémieux-Brilhac, Jean-Louis: *Des Anglais dans la Résistance. Le service secret britannique d'action (SOE) en France 1940-1944*. Éd. Tallandier, Párizs, 2020. 511.

októbertől és 1944 szeptemberéig között az angol repülők 323 titkos leszállást kíséreltek meg Francia földön, amiből 224 volt sikeres 445 személy be- és 655 kiutazásával. Ezekhez adódtak a Pireneusokon át Spanyolország felé menekítettek és kb. 210 tengeri utas.²¹⁵

De Gaulle nem nézte jó szemmel az „F” szekció tevékenységét Francia földön, ami sértette nemzeti önértékét. A kommunistákkal egyetemben ugyanis a tábornok hívei szilárdan álltak a nemzeti szuverenitás alapján, ellentétben Léon Blummal, aki egy egész tervezetet dolgozott ki a nemzeti érdekek visszaszorítására és szupranacionális intézmények létrehozására. Ez volt a nem kommunista ellenállás vezetőinek is az elgondolása, főleg a kereszténydemokratáké, míg az illegális küzdelem névtelen harcosai vitathatatlanul a nemzeti függetlenség szimbólumaival azonosulva találták meg küzdelmük értelmét.

ZOLCSÁK ATTILA²¹⁶

A MIR gerillaharcának második szakasza (1978–1983)

„A diktatúra hét éve megtanított bennünket arra, hogy a pusztán szóbeli agitációval, bírósági keresetekkel, az emberi jogok megsértésének pusztán felpanaszolásával, legális vagy féllegális tüntetésekkel, illetve a nemzetközi demokratikus erők nyomásával nem lehet rákényszeríteni a hatalomra a represszió befejezését és a demokratikus szabadságjogok helyreállítását. Nyilvánvaló, hogy a monopólium burzsoázia nem mond le önként a hatalomról, és ahhoz sem fog hozzájárulni, hogy feladja az antidemokratikus államot és

²¹⁵ Crémieux-Brilhac, Jean-Louis: *La France Libre. De l'appel du 18 juin à la Libération*. 1–2 kötet. Gallimard, Párizs, 2013. II. köt. 1075.

²¹⁶ Zolcsák György Attila – történész PhD, független kutató.

*az állami terror gyakorlatát. Az egyetlen lehetséges út a katonai diktatúra legyőzésére az, ha a nép minden társadalmi, politikai, ideológiai és katonai erőforrását mozgósítja, és offenzív támadást intéz a katonai kormány ellen – vagyis a népi háború kibontakoztatása a diktatúra ellen.”*²¹⁷

A MIR 1975 és 1978 között

A cikk a MIR (Forradalmi Baloldali Mozgalom – Movimiento Izquierda Revolucionaria) gerillaszervezete ellenállásának második fázisát veszi szemügyre az 1973-as chilei katonai puccs után létrejött Pinochet-diktatúrával szemben.²¹⁸ Ezt a periódust Chile történetében a diktatúra saját intézményesítésére irányuló erőfeszítései (melyek közül az 1980-as alkotmány volt a legfontosabb) és a diktatúra ellen küzdő erők ébredése jellemezte.²¹⁹

A MIR gerillaharcának első fázisa 1975-re lényegében végetért: a szervezet komoly veszteségeket szenvedett, a tagság maradéka részben külföldre menekült, részben „alámerült”; az ezt követő években a párt mérsékelt aktivitást mutatott, inkább a felkészülésre koncentrált a Miguel Enríquez követő új főtitkár, Andrés Pascal Allende (Allende elnök unokaöccse) vezetésével.²²⁰

Chilében a szervezet szabadlábban maradt szervezett tagsága nem haladta meg a 100 főt; az újjászervezés így döntő részben külföldön zajlott le a Grupos de Apoyo de MIR (MIR Támogató Csoportjai segítségével).²²¹

²¹⁷ *MIR: Carta Abierta. 1981. január 1.* Idézi: Pinto Vallejos, Julio – Leiva Flores, Sebastián: Punto de quiebre: el MIR en los ochenta. In: Valdivia Ortiz de Zárata, Verónica et al. (szerk.): *Su revolución contra nuestra revolución.* 1–2 kötet. Editorial LOM, Santiago de Chile, 2008. 2. köt. (*La pugna marxista – gremialista en los ochenta*). 83–138. 83.

²¹⁸ Erről és az előzményekről bővebben lásd: Zolcsák Attila: Miguel Enríquez és a MIR (1965–1975). In: *Évkönyv.* 2025. 67–94.

²¹⁹ A szakirodalomban bővebben lásd: Goicovic Donoso, Igor: Temas y debates en la historia de la violencia política en Chile. In: *Contenciosa.* 2. évf. 3. sz. (2013) 29.

²²⁰ A Chilében maradt csoportot Hernán Aguló vezette; külföldön Pascal Allende mellett Nelson Gutiérrez nevét érdemes megemlíteni. Pinto Vallejos, Juan: ¿Y la historia les dio la razón? El MIR en dictadura, 1973–1981. In: Valdivia Ortiz de Zárata, Verónica – Álvarez Vallejos, Rolando – Pinto Vallejos, Julio (szerk.): *Su revolución contra nuestra revolución.* 1–2 kötet. Editorial LOM, Santiago de Chile, 2006. 1. köt. (*Izquierdas y derechas en el Chile de Pinochet [1973–1981]*). 153–205. 179–180.

²²¹ Brugués, Andrea Carrera: *Resistir en dictadura: La lucha del MIR contra el régimen militar chileno.* Museo de la Memoria y los Derechos Humanos, Santiago de Chile, 2018. 26–28.

A korábbi szakasszal szemben nagyobb szerepet kapott a fegyveres harcra való felkészülés, döntően a szervezetet korábban is támogató Kuba területén.²²²

Az országon belüli akciók ebben az időszakban alacsony intenzitásúak voltak: említést érdemelnek a robbantások, melyek tipikusan szimbolikus dátumokhoz – az UP (Unidad Popular) győzelmének és a kubai forradalomnak az évfordulói, május 1. stb. – kötődtek.²²³ Mindazonáltal 1976-ban több fegyveres akcióra is találunk példát.²²⁴

A MIR felkészülése több évig tartott. A kubai kiképzés mellett ennek fontos része volt aktív bekapcsolódása a nicaraguai forradalom utolsó szakaszába. A MIR és az FSLN (Frente Sandinista de Liberación Nacional) között már az Allende-korszakban létezett kapcsolat, amely 1975-től vált hivatalossá. A MIR a nicaraguai forradalmi frakciók közül a „Hosszú Népi Háború” vonala mellé állt.²²⁵ Az itt szerzett tapasztalatok is hozzájárultak a tervezetthez, amely az „Estrategia de la Guerra Popular Prolongada” („Hosszú Népi Háború Stratégiája”) nevet kapta, és alapvetően a vietnámi gerillaháború tapasztalatait tekintette követendőnek.²²⁶

„El Gran Retorno”

1977-ben a MIR kidolgozta a „Plan 78”, ismertebb nevén az „Operación Retorno” („Visszatérési Művelet”) tervet, amely elnevezését onnan kapta, hogy alapvetően a külföldön kiképzett MIR-tagok visszatérésére épített. Egyik részeként Dél-Chilében két vidéki gerillafrontot hoztak létre

²²² Brugués: 2018, 29–30.

²²³ Az ilyen típusú robbantásos akciók természetesen a későbbiekben is megmaradtak. Silva Hidalgo, Robinson Humberto: *Resistencia política y origen del movimiento social anti dictatorial en Chile (1973-1988)*. Universitat de Barcelona, Barcelona, 2014. 317–319.

²²⁴ Marshall, Andrew: An Overview of the Armed Resistance in Chile (1973-1990). In: *Boot Camp & Military Fitness Institute*. 2022. március 29. <https://bootcampmilitaryfitnessinstitute.com/2022/03/29/an-overview-of-the-armed-resistance-in-chile-1973-1990/> (utolsó letöltés itt és a továbbiakban: 2024. szeptember 11.)

²²⁵ Bővebben lásd: Otero, Eudald Cortina: Apuntes sobre las experiencias internacionalistas del Movimiento de Izquierda Revolucionaria (MIR) chileno en la Revolución Sandinista. In: *Araucaria* 50. évf. 2. sz. (2022) 511–534.

²²⁶ Rosas Aravena, Pedro: Violencia Política Revolucionaria en la historia reciente de Chile. Actores y formas en la transición chilena 1988-1998. In: *Izquierdas*. 50. sz. (2021) 17. Egy későbbi forrás alapján a maoista hatást is feltételezhetjük, ugyanis a MIR gerillaharcának elképzelt fejlődését a „stratégiai védelem”, a „stratégiai egyensúly” és a „stratégiai offenzíva” szakaszaira osztotta. Vidal, Hernán: *El movimiento de la izquierda revolucionaria (MIR) de Chile en la justicia transicional*. Alternativas, Santiago, 2014. 99.

Neltume és Nahualbuta körzetében – itt 1973-ban valóban volt tömeges népi ellenállás –, de 1981-ben a hadsereg mind a kettőt felszámolta. Emellett a fővárosra összpontosítva városi gerillaharc indításáról is döntés született. Ez sikeresebbnek bizonyult – ami azt is jelzi, hogy az ellenállás bázisa inkább városi volt –, és az első szakaszhoz (1973–1975) képest lényegesen nagyobb erőszak jellemezte.²²⁷ Ily módon Kubából visszatért a főtitkár, Pascal Allende, és a MIR vezetésének jelentős része; ugyanakkor sok Kubában kiképzett gerillának nem sikerült visszatérnie hazájába.²²⁸

Mind a terv, mind a megvalósítása számos vitát generált a szervezeten belül. Az alap gondolatot illetően két álláspont ütközött: az Andrés Pascal Allende-féle vezetés a fegyveres akcióktól várta a tömegmozgalmak élénkülését, míg riválisaik voluntarizmustól tartva a tömegmozgalmak élénküléséhez kötötték volna a fegyveres harcot; a vitában a fegyveres akciókat előtérbe helyező vonal győzött.²²⁹ A párt utólagos, 1987-ben született értékelése több kritikát is megfogalmazott, melyek figyelemre méltó módon egybeesnek az 1973–1975 közötti első szakaszra vonatkozókkal: a pártvezetés önkénye, túlzott és alaptalan célkitűzések és követelmények, valamint a biztonsági rendszabályok elhanyagolása.²³⁰ A vezetés már a terv 1975-től kezdődő kidolgozásakor félretájékoztatta a visszaküldésre kiszemelt tagságot: „Úgy gondoltam, hogy azoknak az elvtársaknak, akik csatlakoztak, teljesen tisztában kell lenniük a MIR helyzetének valóságával. Abból indultam ki, hogy ha félrevezetjük őket, hamis vagy hiányos információt adunk a visszatérő elvtársaknak azzal veszélybe sodorjuk munkájuk sikerét. Egy olyan harcos, aki hazaérkezik, és egészen más valósággal szembesül, mint amit előzőleg felvázoltak neki, azonnal elveszíti a lelkesedését és demoralizálódik.”²³¹ A túlzott voluntarizmusban szerepet játszhatott az is, hogy a MIR vezetése mielőbb vezető szerepet akart kivívni a diktatúrával szembenálló szervezetek

²²⁷ Brugués: 2018, 29–32.

²²⁸ Pérez, Cristián: Historia del MIR. “Si quieren guerra, guerra tendrán...”. In: *Estudios Públicos*. 24. évf. 91. sz. (2003) 24. Vidal adatai szerint 400 kiképzett gerillából mindössze 200 fő tért vissza Chilébe. Vidal: 2014, 128.

²²⁹ Az utólagos belső kritikák szerint a szervezet ismételtlen túlbecsülte magát. Brugués: 2018, Anexo 39–40. Noha a tervről nem állítható, hogy Che Guevara *foco*-elvét másolta volna, a koncepció kétségkívül nyomot hagyott rajta; e szempontból érdemes megjegyezni, hogy a kubai gerillavezér „új ember” elképzelése is felbukkant. Vidal: 2014, 131–135.

²³⁰ Bővebben lásd: Pinto Vallejos: 2006, 186–187.

²³¹ Emerico García visszaemlékezése. Idézi: Vidal: 2014, 93. További részletek a belső vitákról és a Chilébe való visszatérésről: Uo. 93–97.

körében; ehhez hozzátehetjük, hogy határozott fellépésével az utóbbiakat egyben cselekvésre is ösztönözte.

A MIR a harcát nemzetközi kontextusba illesztette, amit az 1970-es évek második felében a forradalmi mozgalmak élénkülése jellemezett; a nicaraguai forradalom győzelme más latin-amerikai országokra is hatást gyakorolt.²³² A forradalmi változást – a katonai diktatúra miatt – fegyveres úton tartotta elképzelhetőnek, korábbi elképzeléseinek megfelelően a tulajdonképpen munkásosztály mellett más népi tömegeket is bevonva a folyamatba; itt mindenekelőtt a külvárosi *pobladores*²³³ tömegeket érdemes kiemelni:

„A harci formákat illetően a MIR a népi háború stratégiáját fogalmazta meg, amely ötvözi a társadalmi, politikai, ideológiai és katonai küzdelmet. Ebben minden harci forma helyet kap – a békés megmozdulásoktól egészen a legradikálisabb, erőszakos, tömeges és fegyveres akciókig. A MIR nem a fegyveres erőszak híve, fő célja a béke. Ám a nép előtt nem maradt más út, mint a népi felkelés, hiszen a diktatúra az elnyomásra és a terrorra támaszkodva ragaszkodik hatalmához. Ezért pártunk az offenzív tömegmozgalmat ösztönzi, amelynek feladata, hogy vállalja az önvédelmet és saját katonai erejének felépítését.”²³⁴

Célja tehát a tömegmozgalmak élénkítése, összehangolása és elmélyítése volt, hogy képessé váljanak alternatív hatalommá válni és a rendszerrel szemben erőszakos, offenzív akciókat is végrehajtani; vagyis bizonyos értelemben az Allende-korszakban formálódó „Poder Popular” fegyveres harcra is alkalmas újjáalkotásáról volt szó. Ugyanakkor ki kell emelni, hogy a MIR végcélja nem a demokrácia helyreállítása, hanem továbbra is a szocializmus volt.²³⁵

²³² Mindenekelőtt Guatemalát és El Salvadort érdemes kiemelni.

²³³ A *pobladores* a vidékről a városokba áramlott parasztságból állt. A klasszikus munkásosztályba való integrálódásuk csak részleges volt, és mivel erőteljes hajlandóságot mutattak az önszerveződés, valamint a föld-, gyár- és lakásfoglalások iránt, a radikális baloldali fő társadalmi bázisává váltak.

²³⁴ *El Rebelde en la clandestinidad*. 212. sz. (1984. augusztus) 7.

²³⁵ A terv három fázissal számolt: 1. a „forradalmi-demokratikus erők felhalmozása, 2. forradalmi válság és offenzíva, 3. a forradalmi-demokratikus hatalom védelme és

Míg az I. sz. szakaszt a MIR részéről inkább az önvédelem és a létezésének demonstrálása jellemezte, addig a szervezet az 1970-es évek végétől aktívabbá vált. Ezt a szakaszt a korábbival ellentétben a megszilárduló neoliberális gazdasági rendszer elleni harc is élénkítette, jelezve, hogy a társadalom is ébredezni kezdett.²³⁶ A neoliberális reformok lényegére a MIR 1981-es „nyílt levele” meglepően jól rátapintott: „Ahelyett, hogy megoldaná azokat az alapvető okokat, amelyek akadályozzák egy egészséges, szilárd és önálló termelésen alapuló gazdaság fejlődését, amely képes lenne kielégíteni népünk jóléti szükségleteit, a monopólium burzsoázia feláldozta a nemzeti termelőerők fejlődését, sebezhetőbbé tette a gazdaságot az imperialista válságokkal szemben, fokozta a nemzeti többség kizsákmányolását és elszegényedését, miközben a spekulatív vagyonskoncentrációt a kiváltságos és pazarló kisebbség kezében erősítette.”²³⁷ A MIR egyik fontos célja a rendszer sebezhetőségének bizonyítása volt, melynek jelentőségét az adta, hogy 1978-ban történtek a puccs utáni első komoly megmozdulások a rendszer ellen: sztrájkok és villámtüntetések mellett különböző társadalmi szerveződések is a nyilvánosság elé léptek. A MIR a fegyveres harc mellett a szociális és politikai követelésekkel fellépő békés megmozdulásokat is erősíteni igyekezett, a fegyveres harcot szorosan összekapcsolva a tömegmozgalmak élénkítésével: „Amikor az Ellenállás és a demokratikus erők irányítják és szervezik a tömegek megmozdulásait, és egyértelműen független, diktatúraellenes jelleget adnak nekik, akkor valódi tudati fejlődés indul el. Ez teszi lehetővé, hogy a közvetlen akciók és az erőszak tartós formában kibontakozzanak – egészen addig, amíg egy igazi népi háborúvá nem válnak.”²³⁸

konszolidálása. MIR: Tesis programáticas y estratégicas del MIR. Fondo Documental Eugenio Ruiz-Tagle, FLACSO. 1982. Idézi: Palma Ramos, José Antonio: *Violencia, política, estrategia político-militar y fragmentación partidaria en el Movimiento de Izquierda Revolucionaria (MIR) en Chile. 1982-1988. La guerra popular de la vanguardia del pueblo*. Memoria para optar al título de profesor de historia, geografía y educación cívica, Universidad Metropolitana de Ciencias de la Educación, Santiago, 2009. 118–129. További részletek: Pinto Vallejos – Leiva Flores: 2008, 90.

²³⁶ A rendszer emellett komoly gazdasági nehézségekkel volt kénytelen szembenézni.

Palma Ramos: 2009, 90–95.

²³⁷ Idézi: Pinto Vallejos – Leiva Flores: 2008, 89.

²³⁸ *El Rebelde en la clandestinidad*. 194. sz. (1983. január) 4–5. Idézi: Palma Ramos: 2009, 167–168.

Az említett szerveződések közül a legfontosabbak a Comité de Defensa de los Derechos del Pueblo (CODEPU), a Coordinadora Nacional Sindical (CNS), a Comité de Defensa de Derechos de la Mujer (CODEM) és a Coordinadora de Agrupaciones Poblacionales (COAPO) voltak, melyekben a MIR is szerepet vállalt. Ezen szervezetekben fontos szerepet játszott a szervezet klasszikus társadalmi bázisa, a *pobladores*: ők képezték például az „éhségmenetek” fő részvevőit, és mivel ők voltak legjobban kitéve a rendőrségi razziáknak, ezért önvédelmi szervezetek létrehozására kényszerültek, melyek a tömegmozgalmak legharcosabb elemévé váltak.²³⁹

A *pobladores* tömegeket illetően a MIR illegális „foglalásokat” (*tomas*) szervezett, melyek első példájára 1980. július 22-én került sor 500 család részvételével a főváros La Bandera körzetében.²⁴⁰ Ezt az eleve kiszolgáltatott társadalmi réteget 1973 előtti radikalizmusa miatt a katonai diktatúra rendszere különösen keményen sújtotta, így a korszakban a társadalmi megmozdulások fontos szereplőjévé vált.²⁴¹ A *pobladores* tömegek megmozdulásait ezért a MIR központi fontosságúnak tekintette; érdemes megemlíteni, hogy a mozgalmában nem egyszer az egyház is fontos szerepet vállalt.²⁴²

A MIR a diákság körében szintén helyreállította korábbi befolyását, támogatva annak szerveződését is. A rendszer megszilárdította az egyetemek feletti állami ellenőrzést, és ezzel párhuzamosan piaci alapokra helyezte az oktatást, ami diákok tömegeinek ellenállását váltotta ki, melybe a középiskolások szervezetei is bekapcsolódtak. Az oktatás szféráján kívül gyakoriak voltak a szolidaritási és az általános értelemben vett rendszerellenes tüntetések, 1983-tól pedig megjelentek a diáksztrájkok, valamint a karhatalommal való erőszakos összecsapások is. A MIR helyi

²³⁹ Silva Hidalgo, Robinson Humberto: Resistencia Política Popular en Chile: 1978-1984. In: *Revista de Historia*. 2. évf. 17. sz. (2007) 53–69. 55–62. A diákság szervezete az Unión Nacional de Estudiantes Democráticos (UNED) volt. Goicovic, Igor: The Movimiento de Izquierda Revolucionaria (MIR) and the armed resistance in Chile during the institutionalization of the dictatorship (1978-1990). In: *Review of Nationalities*. 11. sz. (2021) 51–66. 58.; Pinto Vallejos: 2006, 184–185.

²⁴⁰ Ezt követte 1981 januárjában egy hasonló akció Pudahuelben, melyről a későbbiekben még lesz szó. Pinto Vallejos: 2006, 200–202.

²⁴¹ Palma Ramos: 2009, 187–196.

²⁴² Pinto Vallejos – Leiva Flores: 2008, 95–96.

militánsai és szervezetei komoly szerepet játszottak a diákmozgalom megszületésében és fejlődésében.²⁴³

A MIR nagy hangsúlyt fektetett arra, hogy az 1973-ig a PS (Partido Socialista) és a PCCCH (Partido Comunista de Chile) által dominált hagyományos munkásosztály és a bányászszervezetek körében is megerősítse a befolyását. Ennek eszköze mindenekelőtt a sztrájkok és illegális munkásszervezetek támogatása volt, összességében szerény eredményekkel. A MIR számára a „munkásosztályt” a klasszikus, marxi értelemben vett munkásosztály jelentette, ami a neoliberális reformok miatt a korszakban kezdett gyökeresen átalakulni, az átalakuló munkásosztály pedig nem tudott mit kezdeni a „rég” jelszavakkal.²⁴⁴ A MIR mindazonáltal aktív szerepet vállalt a munkásosztály harcában, az 1973 előtti helyzethez hasonlóan a leginkább kiszolgáltatott – a *pobladores* tömegekhez legközelebb álló – rétegek körében téve szert némi támogatásra. A MIR és a parasztság viszonyát illetően gyakorlatilag a munkásosztályra vonatkozókat ismételhetjük meg, azzal az eltéréssel, hogy a legkiszolgáltatottabb tömeget itt a mapuche őslakosok jelentették.²⁴⁵ Ez utóbbi csoportot leszámítva a MIR jelenléte a chilei parasztság körében jelentéktelen volt.²⁴⁶

Végül érdemes kitérni a MIR szerepére az emberjogi szervezetekben. A diktatúra áldozatainak, rabjainak és az eltűnteknek (*desaparecidos*) hozzátartozói jelentős erőt képviseltek, arról nem is beszélve, hogy a MIR tagsága mind a három kategóriában erősen felülreprezentált volt. A szolidaritási kampány a belföldi akciók mellett külföldön is megjelent; maga Pascal Allende 1982–1983-ban több európai szociáldemokrata vezetővel is találkozott.²⁴⁷

További előnyös változást jelentett, hogy a konszolidációnak köszönhetően az 1970-es évek vége felé a diktatúra szorítása enyhült. Ezzel párhuzamosan a diktatúra titkosrendőrsége is megváltozott: a DINA (Dirección de Inteligencia Nacional) szervezetét 1977-ben a CNI (Centro Nacional de Inteligencia) váltotta fel, ami a korábbi tömeges elnyomás

²⁴³ Palma Ramos: 2009, 170–179.

²⁴⁴ Pinto Vallejos: 2006, 196–199. A PANAL textilgyárban lezajlott 1980-as sztrájkot érdemes kiemelni, amelyben a MIR jelentős szerepet játszott. Pinto Vallejos – Leiva Flores: 2008, 97.

²⁴⁵ Palma Ramos: 2009, 179–187.

²⁴⁶ Pinto Vallejos – Leiva Flores: 2008, 100.

²⁴⁷ Erről és a diktatúra elnyomásáról bővebben Palma Ramos: 2009, 197–206.

célzottá válását jelentette.²⁴⁸ 1978-ban amnesztiát hirdetett az 1973 szeptembere után elkövetett tettekre.²⁴⁹ A MIR kihasználta a rendszernek ezt a „lazulását”, amit a válság jeleként értelmezett, kiáltványait emberjogi és munkajogi törekvések mentén artikulálva.²⁵⁰

A vidéki gerillaharc

Dacára az ország erős urbanizáltságának, a MIR nélkülözhetetlennek tartotta a vidéki gerillaharcot; egyrészt a rendszer elleni harc számára szükségesnek tartotta egy terület ellenőrzését – ez városi közegben egyértelműen lehetetlennek tűnt –, másrészt a parasztság megmozdítását, harmadrészt egy gerillaellenőrzés alatt álló terület kiképzőtáborként, illetve potenciális visszavonulási bázisként is szolgálhatott. A MIR a vidéki gerillaharc központjának az ország déli területén fekvő Neltume térségét szemelte ki Miguel Cabrera („Paine”) vezetésével. A helyszín választása melletti döntő érv az volt, hogy 1973 szeptemberéig a térség nemcsak a MIR egyik bázisterületének számított, hanem egyike volt azon kevés helyszínnek, ahol a katonai puccsal szemben tömeges fegyveres ellenállás bontakozott ki. Ugyanakkor ismételten figyelmen kívül hagyták a represszió mértékét; vagyis egyrészt a rendszer felkészültségét, másrészt a lakosság megfélemlítettségét. A gerillák érkezésüket követően lényegében magukra maradtak.²⁵¹

Két szomszédos gerillafront kezdett szerveződni, az egyik Neltume, a másik Nahuelbuta térségében; a neltumei front mindössze 12 gerillából állt.²⁵² A különítmény a Destacamiento Guerrillero Toqui Lautaro nevet viselte a spanyolok ellen harcoló 16. századi legendás indián vezér nevét felvéve; ez egyben mutatja, hogy a MIR a mapuche kisebbség megnyerésére is figyelmet fordított.²⁵³

²⁴⁸ Az „Operación Colombo” a Kondor-hadművelet keretei között 119 MIR aktivistát gyilkolt meg Argentínában, ezt követően a titkosrendőrség aktivitása csökkent, illetve célpontja 1975 után a MIR helyett a PS és a PCCh lett. Brugués: 2018, 13–15.

²⁴⁹ Goicovic: 2021, 55. A rendszer ugyanezekben az években több száz börtönben ülő MIR-tagot száműzött az országból. Pinto Vallejos: 2006, 180. A diktatúra politikájáról a korszakban lásd: Silva Hidalgo: 2014, 73–84.

²⁵⁰ Pinto Vallejos: 2006, 193–195.

²⁵¹ Brugués: 2018, 30. Az 1973-as eseményekről bővebben lásd: Pérez: 2003, 25–27.; Pinto Vallejos: 2006, 191–192.

²⁵² Vera Wilke, Cecilia Paz: *Guerrilla en Neltume y el surgimiento de una narrativa de resistencia armada en Chile*. In: *Revista de Historia y Geografía*. 29. sz. (2013) 73–87. 77.

²⁵³ Palma Ramos: 2009, 85–88.

A gerillacsoport tagjai 1980 nyarán-őszén érkeztek a helyszínre, és megkezdték a bázisaik létrehozását. 1981 májusában egy feljelentés után a hatóságok is tisztában voltak az előkészületekkel, és júniusban megkezdték a támadást a neltumei front ellen, tényleges kibontakozása előtt sikerrel felgöngyölítve azt.²⁵⁴

A másik gerillafront – amelynek bevetését a MIR vezetése a történetek hatására leállította – még idejében kibontakozott a szorításból, de 1981-ig tartó története lényegében már csak menekülésből állt.²⁵⁵ A kudarcban az előkészületekkel kapcsolatos hibák is szerepet játszottak – például a Chilébe való utazás nehézségei, az ottani ellátás, kapcsolatfelvételi lehetőségek és pártszervezetek hiánya, problémák a fegyverzetrel stb. –, emellett a kubai éghajlaton végzett felkészítés sem volt megfelelő az Andok déli részén végzett művelet számára.²⁵⁶ Hernán Aguilo utólagos értékelése szerint a MIR ugyanabba a hibába esett, mint az 1973–1975 közötti periódusban: „Az elvtársak azonnali áthelyezése a Neltume hegyvidékre – miközben a pártnak minimális szervezeti jelenléte sem volt a környéken, és hiányoztak az alapvető logisztikai ellátási és támogatói hálózatok (...) [annak következtében történt, hogy – Z.A.] (...) nem vettük figyelembe a párt és az ellenállás valódi építkezési lehetőségeit, alábecsültük az ellencsapás [*contrainsurgencia* – Z.A.] erejét, és túl korán indítottuk el a projektet.”²⁵⁷

A városi gerillaszervezet

A Chilébe való visszatérés nehézségei a városi gerillákat is érintették.²⁵⁸ Katonailag a MIR gerillája két szintből állt: a Fuerza Central jelentette a tényleges gerillacsoportot, és e mellett fontos lépésként megszervezték a Milicias de Resistencia Popular-t. A „hivatásos” gerillákból álló, jobban felszerelt és kiképzett Fuerza Central felelt a nagyobb volumenű és veszélyesebb akciókért: ezek közül a legfontosabbak a bombamerényletek, bankrablások és a diktatúra megtorló szervei elleni rajtaütések voltak.

²⁵⁴ Brugués: 2018, 30–32.

²⁵⁵ Vera Wilke: 2013. 77. A MIR teljes vesztesége 34 fő volt. Goicovic: 2021, 59.

²⁵⁶ Pérez: 2003, 32–34. Erről és a szervezési hiányosságokról bővebben lásd: Vidal: 2014, 100–105, 119–125. Az itt említett szervezési problémák a városi gerillákat is érintették.

²⁵⁷ Idézi: Pinto Vallejos – Leiva Flores: 2008, 105.

²⁵⁸ Vidal: 2014, 110–115.

Alapszervezetei a Grupos Centralizados de Combate nevet viselték.²⁵⁹ Tagjainak nem volt civil munkája; közvetlenül csak saját alapszervezetük tagjait ismerték, melynek mindössze a vezetője állt közvetlen kapcsolatban a legfelsőbb szinttel. Ugyanakkor a gerillák – mivel nem végeztek hétköznapi munkát – el is voltak szakadva a tömegektől, ami lehetetlenné tette számukra a toborzást.²⁶⁰ Ezt a problémát volt hivatott megoldani a gerillamozgalom „alsó” szintje.

A Milicias de Resistencia Popular a Comités de Resistencia Popular szervei alá voltak rendelve, és elvben – szemben a Fuerza Central gerillájával – nem a MIR kizárólagos irányítása alatt álltak, noha utóbbi befolyása döntő volt. Helyi szintű, néhány (4-6) fős alapszervezetekből álltak, melyek tagsága nem főfoglalkozású gerilla volt, hanem olyan, aki munkája, illetve tanulmányai mellett vállalt szerepet a milícia tevékenységében. Ez a következőkből állt: alacsonyabb intenzitású akciók, elsősorban a tömegmegmozdulások támogatására és a propagandára (pl. villámszórólapozás) összpontosítva, tűzfegyver használata nélkül. Fontos feladata volt a toborzás, és mindenekelőtt a városi tömegmozgalmaknak a támogatása.²⁶¹ Kiemelt jelentőséggel bírt a tulajdonképpeni gerillaerők támogatása is: ide tartozott az információszerzés (az ellenséges erőket és a besúgókat illetően), az infrastruktúra (pl. védett lakások, hamis dokumentumok, orvosi ellátás) biztosítása, és alacsonyabb szintű szabotázsakciók végrehajtása.²⁶² Az elképzelés szerint a reguláris Fuerza Central akciói segítik a milícia megerősödését, míg az utóbbi lassan gerillasereggé formálódik, biztosítva egyben az összeköttetést a párt és a tömegmozgalmak között; vagyis egyszerre vívtak katonai és politikai harcot. A MIR taktikai eszköztárról vallott elképzelése ennek megfelelően a kisebb volumenű szabotázsakcióknak a fegyveres gerillaharcba való

²⁵⁹ A MIR a Movimiento de Resistencia Popular (Népi Ellenállási Mozgalom) keretei között folytatta a harcot a diktatúra ellen. E szerveződés a teljes ellenállási mozgalmat felölelte a MIR-től a DC balszárnáig. Silva Hidalgo: 2007, 64–66.

²⁶⁰ Pérez: 2003, 28–29.

²⁶¹ Brugués: 2018, Anexo 5. Többféle milíciatípus létezett: egészségügyi, agitációs, hírszerzési, biztonsági. Tagjai politikai és katonai képzést kaptak utcai harcra, inkább éjjel voltak aktívabbak. Főleg propagandafeladatokat végeztek: falfestés, gyors szórólaposztás, tüntetések; emellett kamionok kifosztása és az áru szétoztása, szabotázs (pl. áramszünet), ellenséges ügynökök kiszűrése stb. szerepelt a tevékenységeik között. Silva Hidalgo: 2007, 66–69.

²⁶² Palma Ramos: 2009, 136–137.

továbbfejlesztése volt.²⁶³ A milíciák részéről a vállalati szféra és a jómódú lakónegyedek elleni akciók is jelentősek voltak, arra azonban ügyeltek, hogy ezekben az esetekben emberéletben ne essen kár. A milíciák ugyanakkor képesek voltak a Fuerza Central közvetlen feladatait is átvenni; feladatkörük 1981–1982 folyamán egyre közelebb került a tulajdonképpeni gerillákéhoz.²⁶⁴ Leggyakorlottabb csoportjai egyfajta „félállandó” csoportokká váltak a Fuerza Central és a tulajdonképpeni milíciák között.²⁶⁵ A milíciák „nyitottabb” jellege azonban lehetővé tette a titkosrendőrség beépülését is.²⁶⁶

A Fuerza Central fegyverzete részben még az Allende-korszakban elrejtett készleteken alapult, vagyis gerillái nem rendelkeztek olyan szintű nehézfegyverzettel, mint a korszakban később megjelenő FPMR (Frente Patriótico Manuel Rodríguez), mely jóval erőszakosabb akciókat kezdett el végrehajtani. A fegyverzet szintjén rendőrségi raktárakból való lopásokkal, illetve a fegyverpiacon történt beszerzésekkel sikerült javítani. A milíciák felszerelése szerényebb volt, döntően házi készítésű; érdekes találmányuk volt az úgynevezett *miguelito*, amely az autógumik kilyukasztására szolgáló vassulyom volt.²⁶⁷ Noha pontos adatok nincsenek, a MIR fegyveres ereje 1980-ban – a mozgalom csúcspontján – néhány száz fő lehetett, és 1980 elejétől 1981 áprilisáig 158 különböző erőszakos akciót hajtott végre.²⁶⁸

A városi gerillaharc

A városi gerillaharc a vidéki kísérlettel szemben jóval sikeresebbnek és tartósabbnak bizonyult; vele ellentétben jelentős mértékben kiterjedt a fővároson túlra is.²⁶⁹ A gerillaszervezet tagjai 1977-től kezdve települtek

²⁶³ Pinto Vallejos: 2006, 187.

²⁶⁴ Időnként összekeveredtek a feladatköreik, és arra is találunk példát, hogy gerillák és milíciatagok közösen hajtottak végre akciót. Palma Ramos: 2009, 139–142.

²⁶⁵ Vidal: 2014, 100. A milíciák legjobbjai „hivatalosan” is a Fuerza Central tagjaivá váltak. Palma Ramos: 2009, 163.

²⁶⁶ Vidal: 2014, 114.

²⁶⁷ Sater, William F.: *The Revolutionary Left and Terrorist Violence in Chile*. Rand, Santa Monica, 1986. 12. Itt érdemes megemlíteni, hogy a MIR támadásai kevésbé érintették a hadsereget, inkább a karhatalom és a titkosrendőrség volt a célpontjuk. Silva Hidalgo: 2014, 140.

²⁶⁸ Pinto Vallejos – Leiva Flores: 2008, 93–94.

²⁶⁹ A rendszer támogatottsága csökkent, a MIR erősödött, még ha az Allende-korszak alatti támogatottságát nem is érthette utol.

vissza az országba, kiépítve a városi gerillaszervezetet. A MIR pártszervezeteinek újjászervezése szintén új lendületet kapott.²⁷⁰

1979-ig a Fuerza Central aktivitása mérsékelt volt, 1980-ban kezdett el nagyobb volumenű fegyveres akciókat. Ezek gazdasági területen különösen aktívak voltak, emellett robbantások és célzott merényletek jellemezték.²⁷¹

A gazdasági célpontokra összpontosító akciók 1979 végén kezdődtek az AGAS áruház pénzszállítmányának elrablásával, de a legnagyobb horderejű három fővárosi bankfiók egyidejű kirablása volt 1980 áprilisában. A műveletek során a pénzügyi források megszerzése kisajátításként történt, hangsúlyozva, hogy ezek a lépések a nép javát szolgálják, és a gerillaerő működéséhez szükséges anyagi hátteret biztosítják.²⁷² A MIR számíthatott Kuba mellett más külföldi támogatásra is – Algéria, PFLP (Népi Front Palesztina Felszabadításáért) –, de a bankrablások jelentőségét nem becsülhetjük alá; nincs nyoma ugyanakkor annak, hogy a szervezet a drogkereskedelemből tett volna szert forrásokra.²⁷³ Emellett az 1970-es évek végén, illetve az 1980-as évek elején Chile súlyos gazdasági megrázkódtatáson ment keresztül, ami az ország komoly eladósodásával járt; a – döntően külföldi – tulajdonban levő bankok elleni akciók az eladósodott lakosság széles rétegeinek a helyeslésével találkozhattak.²⁷⁴ A bankrablásokhoz helyi bevásárlóközpontok és teherszállító járművek elleni támadások is társultak, melyek a nélkülöző lakosság szükségleteinek közvetlen kielégítését célozták: „A Népi Ellenállás Milíciáinak »Isabel Riquelme« kommandója június 7-én lefoglalt egy teherautót, amely négy tonna tejet és tejterméket szállított. Ezeket azonnal szétosztották a La Victoria lakónegyed gyermekeinek, amely a tömeges razziák és az elnyomó erők tevékenységének állandó célpontja volt. Az akció során nem esett

²⁷⁰ Brugués: 2018, 32–34.

²⁷¹ Sater: 1986, 9–10.

²⁷² Pérez: 2003, 27. Ugyanezen év decemberében szintén végrehajtottak egy három bankot érintő sikeres akciót. Goicovic Donoso, Igor: Pueblo, conciencia y fusil. El Movimiento de Izquierda Revolucionaria (MIR) y la irrupción de la lucha armada en Chile (1965-1990). In: Pozzi, Pablo A. – Pérez, Caludio (szerk.): *Por el camino del Che. Las guerrillas latinoamericanas 1959–1990*. Universidad de Buenos Aires – Universidad Academia de Humanismo Cristiano – Red Latinoamericana de Historia Oral – Imago Mundi, Buenos Aires, 2012. 231.

²⁷³ Sater: 1986, 12.

²⁷⁴ Sater: 1986, 10.

bántódása a SOPROLE teherautó személyzetének, akiket érintett a lefoglalás, és a harcosok nem találkoztak ellenséges erők tevékenységével a művelet végrehajtása közben.”²⁷⁵ Vagyis a rablásokból származó zsákmány – pénz, élelmiszer stb. – nem egyszer szétosztásra került a lakosság körében.

A sztrájkok támogatása is a gazdasági szférában végrehajtott akciók köréhez sorolható; ezekben mindenekelőtt a milíciák vettek részt. A sztrájkok gyakran a karhatalommal való összetűzésbe torkoltak, ahol a milíciák az aktív szórólápozás mellett barikádokat építettek, autógumit égettek, illetve fegyverként a Molotov-koktél is megjelent. Az adott vállalat tulajdonának elrablása, valamint a szabotázs szintén az ő feladatuk volt.²⁷⁶ Érdemes megemlíteni a közlekedést – például a vasutat – célba vevő szabotázsakciókat is.²⁷⁷ A vállalati infrastruktúra is célpontnak számított; a Madeco vállalat busza elleni akció után a MIR proklamációjában a következőket írta: „Ily módon a Népi Ellenállás új fegyveres propagandamódszereket indított el: az élcsapatok a fegyveres akciót a Madeco munkásainak konkrét érdekeihez kapcsolták. A fegyveres propaganda lehetővé tette továbbá annak leleplezését, hogy a munkáltató súlyosan kizsákmányolja az ipari dolgozókat, hogy folyamatosan bocsátanak el munkásokat (1380 munkásból ma már csak 560 maradt), hogy alacsonyok a bérek, hogy a vállalat besúgókat és informátorokat fizet, valamint hogy nyíltan üldözik a szakszervezeteket.”²⁷⁸ Vagyis a MIR akciói közvetlenül kapcsolódtak a chilei munkásosztály mindennapi harcaihoz. Ennek egy másik példája a Compañía Tecnoindustrial autóbuszának elfoglalása volt 1980 decemberében:

„(...) egy útlezárással, gumiabroncs-égetéssel, rölapok osztásával, transzparenszek kifüggesztésével és egy munkásbuszon tartott gyűléssel kísért barikádokat állított fel a Milíciák »Juan Olivares« nevű kommandója december 4-én, 18 órakor, a La Feria és Carlos Valdovinos (korábban San Joaquín) utcák kereszteződésében.

²⁷⁵ *El Rebelde en la clandestinidad*. 162. sz. (1980) 8. Idézi: Silva Hidalgo: 2014, 338.

²⁷⁶ Palma Ramos: 2009, 140–142.

²⁷⁷ Palma Ramos: 2009, 148.

²⁷⁸ *El Rebelde en la clandestinidad*. 147. sz. (1979) 15–16. Idézi: Silva Hidalgo: 2014, 254.

A milicista akciót a járőkelők és a népes környék lakói lelkesedéssel fogadták, s mindez a Carlos Valdovinos-i (korábban San Joaquín) csendőrállomástól alig néhány lépésre zajlott, anélkül, hogy azok be mertek volna avatkozni. Az akció után elsőként a tűzoltók érkeztek a helyszínre. Ezt követően több mint 40 járművel – többségük különböző vonalakon közlekedő közösségi taxival – vonultak ki a CNI [Central Nacional de Informaciones – Z.A.] egységei. A CNI parancsnoka szemrehányást tett a környék péksége pénztárosának és egy vasbolt tulajdonosának, amiért nem telefonáltak, hogy jelentést tegyenek az akcióról. Ők viszont azt válaszolták, hogy semmibe sem avatkoznak bele. »Az történik, hogy maguk mindannyian szeretik, ha ilyen dolgok történnek!« – ordította dühösen a CNI kapitánya, aki ezt követően rendreutasította a csendőrkapitányság parancsnokát is, amiért nem avatkoztak be. »Nincsenek meg a feltételeink, hogy szembeszálljunk a milicistákkal« – válaszolta a csendőrtiszt.»²⁷⁹

A MIR emellett emberáldozatokat nem követelő robbantásokat hajtott végre az uralkodó osztály megfélemlítése céljából. Ide tartoztak a Santiago tehetősebb negyedeiben végrehajtott robbantások (pl. 1980 novemberében a Camino Real étterem ellen) vagy a chilei elit kedvelt üdülőövezeteiben.²⁸⁰ Ugyanitt érdemes megemlíteni az olyan szimbolikus jelentőséggel bíró akciókat, mint az 1818-as függetlenségi lobogó elrablása a Nemzeti Történelmi Múzeumból, vagy a rendszer által a La Moneda elnöki palota elé felállított La Llama de la Libertad (A Szabadság Lángja) elleni akció.²⁸¹ A propagandaharc másik eszköze a rádióállomások elleni támadás volt: így 1981. április 28-án a MIR milíciájának egy csoportja elfoglalta a Radio Portales állomását, ahol felvételről lejátszották a szervezet proklamációját.²⁸² Emellett a MIR saját kiadványokat is terjesztett, melyek közül az *El Rebelde en la clandestinidad* címet viselőt

²⁷⁹ AIR. 1981. január 1. 3. Idézi: Silva Hidalgo: 2014, 255–256.

²⁸⁰ Silva Hidalgo: 2014, 321–322.

²⁸¹ Pinto Vallejos: 2006, 190. Ezen akciók természetesen keveredtek is: egy sztrájk vagy tüntetés támogatása összefonódhatott szabotázsakcióval, kisajátítással, az áramszolgáltatás megszüntetésével, szórólapozással stb. Palma Ramos: 2009, 143–145.

²⁸² Silva Hidalgo: 2014, 164.

érdemes kiemelni.²⁸³ A kiterjedt áramszünetet előidéző célzott szabotázs már 1980-ban is jelen volt a MIR eszköztárában; ennek jelentősége 1983-tól nőtt meg, a Pinochet-rendszer elleni tömegtüntetések kezdetével, azonban a fegyveres ellenállásnak ekkor már nem a MIR volt a főszereplője.²⁸⁴

A személyek elleni merényleteket a Fuerza Central hajtotta végre. Érdemes kiemelni, hogy ezek mindig célzottak voltak. 1978 áprilisában került sor az első bombamerényletre a titkosrendőrség egyik központja előtt, de arra is találunk példát, hogy a CNI ügynökét a lakása bejárata előtt lötték agyon:

„A Népbíróság által kiadott parancs Carlos Tapia likvidálását követelte. Ez a személy a DINA–CNI személyzeti főnökének »feladatait« látta el, vagyis az ő dolga volt »beosztottjait« a kínzási technikákra kiképezni, amelyhez kiterjedt gyakorlati tapasztalattal rendelkezett. Magas rangú tisztviselő volt az elnyomó apparátuson belül. Miután az Ellenállás figyelmeztette bűneire, megpróbálta elkerülni a népi igazságszolgáltatást azzal, hogy szomszédai körében a »joviális, kedves és udvarias ember« álarca mögé bújt. Sem a hatalom, sem a fegyveres védelem nem tudta megakadályozni, hogy a halálos ítéletet végrehajtsák.»²⁸⁵

A rendszer igazságügyi szervei szintén célpontnak számítottak. A titkosszolgálat tagjai elleni legsikeresebb akció a Roger Vergara ezredes elleni merénylet volt 1980. július 15-én, amely jelentős csapást jelentett a CNI számára. A Fuerza Central ekkor állt a csúcsponton, körülbelül 100 kiképzett gerillával. Már 1981-től erősödött azonban a titkosrendőrség szorítása; az év elején a szervezet több vezetője is lebukott, ami a hanyatlás kezdetét jelentette.²⁸⁶ A MIR vezetése utasítást adott ki a megmaradt gerillák visszavonulására; többen ismét külföldre menekültek. Az

²⁸³ A MIR saját kiadványairól bővebben lásd: Pinto Vallejos – Leiva Flores: 85–87. A MIR a tömegek harcba való bevonását megkönnyítendő oktatási anyagokat is kiadott, például szabotázs elkövetésére. Palma Ramos: 2009, 151.

²⁸⁴ Silva Hidalgo: 2014, 324–327.

²⁸⁵ *El Rebelde en la clandestinidad*. 177. sz. 1981. 9. Idézi: Silva Hidalgo: 2014, 303–306.

²⁸⁶ Pérez: 2003, 29–30.

utasítással szembeszegülve a többé-kevésbé utolsó intakt fővárosi különítmény 1983 júniusában sikeres merényletet hajtott végre Carlos Urzúa tábornok, a fővárosi régió intendánsa ellen. A titkosrendőrség tömeges letartóztatásokkal reagált, 1983 szeptemberére felszámolva a Fuerza Central ezen utolsó szervezett csoportját is.²⁸⁷

A kudarcokban ezúttal is szerepet játszott a voluntarizmus: 1982 februárjában például rakétákkal intéztek támadást a légierő El Bosque bázisa ellen, de a kegyelemdőfést az Urzúa elleni merénylet jelentette. Egykori tagok visszaemlékezése alapján a vezetés elvárásai nem egyszer irreálisak voltak.²⁸⁸

1984-ben még sikerült több komolyabb akciót végrehajtani, de ez már a szervezet hattyúdala volt: március 31-én és november 2-án például két rendőrségi buszt robbantottak fel, november 4-én pedig Santiago egyik külvárosi rendőrsét támadták meg.²⁸⁹ Ugyanebben az évben az „Operación Alfa Carbón” során a titkosrendőrség a MIR hét helyi vezetőjével végzett Concepción, Los Ángeles és Valdivia városában, ami gyakorlatilag véget vetett a „Gran Retorno” műveletnek.²⁹⁰

A MIR 1983 után

A MIR második kudarcával egyidőben két esemény vette kezdetét: 1982-ben a Pinochet-rendszernek egy óriási gazdasági válsággal és ennek politikai és társadalmi következményeivel kellett szembenéznie.²⁹¹ A rézbányászok sztrájkja országos megmozdulássá vált; a MIR megelőző munkája kétségkívül játszott bizonyos szerepet, de a párt – amelyet az események teljesen megleptek – maga is elismerte a „burzsoá ellenzék” meghatározó szerepét.²⁹² Sajátos módon tehát éppen akkor nyílt tér egy forradalmi fordulat számára, amikor a MIR erejét veszítette. Megjelent azonban két új szervezet: a MAPU-Lautaro és a sokkal fontosabbá váló

²⁸⁷ Brugués: 2018, 33–34.; Pérez: 2003, 33–39.; Pinto Vallejos – Leiva Flores: 2008, 105–106. Az Urzúa elleni merényletet illetően Vidal felveti, hogy a Pinochettel szemben kritikus tábornok elleni merénylet sikeréhez az is hozzájárult, hogy a titkosrendőrség „félrenézett”. Vidal: 2014, 117.

²⁸⁸ Palma Ramos: 2009, 162–164.

²⁸⁹ Marshall: 2022. A MIR akcióinak tételes felsorolása ugyanitt.

²⁹⁰ Brugués: 2018, 35.; Vidal: 2014, 140.

²⁹¹ Lúnecke Reyes, Graciela Alejandra: *Violencia política: (violencia política en Chile: 1983-1986*. Arzobispado de Santiago, Fundación Documentación y Archivos de la Vicaría de la Solidaridad, Santiago de Chile, 2000. 35–39.

²⁹² Pinto Vallejos – Leiva Flores: 2008, 110–111.

FPMR (Frente Patriótico Manuel Rodríguez) a PCCh vezetésével, mely átvette a MIR-től a fegyveres ellenállás vezetését,²⁹³ tegyük hozzá, a MIR-t a krízis ugyanakkor segítette a túlélésben, tehát továbbra is aktív maradt. Meggyengülése ellenére aktív szerepet vállalt a „Jornadas Nacionales de Protesta” néven ismertté vált tömegtüntetésekben; ez lehetőséget nyújtott népi támogatottságának kiszélesítésében is. Ezzel párhuzamosan közös fellépésre szólította fel a diktatúrával szembenálló szervezeteket; a MIR, a PS, a PCCh és más pártok több közös nyilatkozatot is kibocsátottak²⁹⁴

Két ellenzéki szövetség alakult: a mérsékelt Alianza Democrática (AD), melynek fő ereje a DC (Kereszténydemokrata Párt) volt, és a radikálisabb Movimiento Democrático Popular (MDP) a PS, a PCCh és a MIR részvételével, mely a fegyveres harcot sem zárta ki.²⁹⁵

A MIR meggyengülése ellenére is képes volt akciókat végrehajtani a korszakban; ezek részben a diktatúra erőszakszervezetei ellen irányultak; 1985-ben például a CNI két ügynökével végeztek. A szervezet a társadalmi mozgalmakban is aktív maradt, mivel a milíciákat – ekkor még – nem érték akkora veszteségek; itt az 1984-es pudahueli sztrájkot érdemes megemlíteni.²⁹⁶ Katonai téren a MIR meghirdette a „Levantamientos Locales” („Helyi Felkelések”) stratégiáját, amely a milíciáknak a rendszeressé váló országos megmozdulásokban való aktív részvételét sürgette.²⁹⁷ Egy 1984-es országos megmozduláson például:

²⁹³ Noha gyakorlati együttműködés nem alakult ki a két szervezet között, ellenségeskedés sem: „[A MIR, mely az – Z.A.] évek során egyedül ösztönözte a szervezet és a népi harc fejlődését ezen a döntő területen a rezsimmel szembeni küzdelemben, amely uralmát alapvetően a legbrutálisabb intézményesített erőszak gyakorlására alapozza, nem tehet mást, mint hogy forradalmi meghatottsággal üdvözlje a nép ezen új fegyveres osztagait...”. *El Rebelde en la clandestinidad*. 209. sz. (1984. május) 2–3. Idézi: Palma Ramos: 2009, 150.

²⁹⁴ García García, Oscar. *Violencia política y quiebre del movimiento izquierda revolucionaria MIR (1983-1987)*. Diss. 2015. 38–42. *Manifiesto de septiembre* című kiáltványuk egy „hazafias, nemzeti, demokratikus, népi és forradalmi kormány” létrehozására szólított fel, igyekezve az összes elégedetlen társadalmi réteget megcélózni. Pinto Vallejos – Leiva Flores: 2008, 101.

²⁹⁵ Goicovic: 2021, 59.

²⁹⁶ Uo. 60–61.

²⁹⁷ García García: 2015, 43–44. Az elnevezés arra utal, hogy a hagyományos munkásszervezetek szétverése miatt területi szinten kell szerveződni, mivel az ágazati szerveződéshez nem kedvezőek a feltételek. 1983. szeptemberi kiáltványa szerint a cél „a népi tiltakozásokat egyre intenzívebbé, egyre támadóbbá alakítani, felkelésekké a diktatúra ellen” – ehhez pedig elengedhetetlen „minden városrészben, minden üzemben, az

„éjszaka több mint hetven robbanás történt: villanyoszlopokat, nagyfeszültségű vezetékeket és telefonlétesítményeket értek támadások. Emellett nyolcvan városrészben emeltek barikádokat és csaptak össze a carabinieri tagjaival. Hat helyen földfoglalás történt, tíz rendőrőrsöt felgyújtottak, húsz üzletet pedig elfoglaltak. Az eseményeket heves utcai harcok kísérték a rendőrökkel: tizenhat egyenruhás és egy nyomozó megsérült, harmincnegyven rendőrségi jármű kiégett. A közlekedés leállt, a diákok is csatlakoztak a tiltakozásokhoz, a boltok bezártak – minden a teljes felfordulás képét mutatta.”²⁹⁸

Ugyanakkor a MIR a tömegmozgalmak élénkítése terén végül kudarcot vallott; az az elképzelése, hogy a milíciáknak népi mozgalmakba való bekapcsolódása gerillaharcot fog generálni, egyenesen azzal végződött, hogy maga a milícia is megrendült:

„a helyi felkelések stratégiai vonala kudarcot vallott. A MIR újabb stratégiai-taktikai vereséget szenvedett, amely ezúttal nem csupán a katonai szférát érintette, hanem súlyosan megrendítette a párt egész szervezeti felépítését is. Megakasztotta a belső növekedési folyamatot, megtörte politikai kezdeményezőképességét, meggyengítette a tömegekkel való kapcsolatát, és tovább csökkentette katonai erejét. Ez a vereség indította el azt a válságfolyamatot, amely 1985-től kezdve mindmáig súlyosan érinti a pártot.”²⁹⁹

iskolákban és a falvakban Népi Ellenállási Milíciákat létrehozni, hogy szervezett és fegyveres erőszakkal szálljanak szembe a zsarnokság elnyomó erőivel.” *El Rebelde en la clandestinidad*. 204. sz. (1983. november) oldalszám nélkül idézi: Pinto Vallejos – Leiva Flores: 2008, 113–114.

²⁹⁸ *El Rebelde en la clandestinidad*. 215. sz. (1984. november) 6. Idézi: García García: 2015, 47–48. A korabeli akciókról bővebben lásd: Palma Ramos: 2009, 152–156.

²⁹⁹ MIR, «Primer Paro Comunal». In: *El Rebelde en la clandestinidad*. 212. sz. (1984. augusztus) 9. Idézi: Goicovic: 2012, 239. A MIR és a korabeli tömegtüntetések viszonyáról bővebben lásd: Pinto Vallejos – Leiva Flores: 2008, 114–125.

A MIR további hanyatlásában jelentős szerepet játszott az is, hogy a Pinochet-rendszer 1985-re lényegében leküzdötte a gazdasági válságot.

Az 1980-as évek második felében – a tömegmozgalmak fokozatos kifulladásá miatt – komoly belső vita bontakozott ki a „mit tegyünk?” kérdést illetően. Végül a szervezet három kisebb csoportra esett szét (MIR-Militar, MIR-Historica és MIR-Política). A szakadás okai között szerepelt, hogy a szervezet egyik része a Chilében ekkor zajló folyamatokat forradalmi-antikapitalista harcként értelmezte, míg a másik része demokratikus-diktatúraellenes harcként látta azokat, továbbá vita bontakozott ki a mérsékeltebb, a rendszerváltást követelő erőkhöz való viszonyról, valamint a fegyveres harc kérdéséről. A Pascal Allende vezette „történelmi” frakció az eddigi taktika folytatása mellett állt ki, a rendszer válságát a burzsoázián belüli hatalmi harcként értelmezve; az Aguiló-féle „katonai” frakció a MIR teljes illegálisba húzódását és újjászervezését javasolta, míg a Nelson Gutiérrez által irányított „politikai” szárny a politikai rendszerváltás felé irányuló folyamatba való bekapcsolódást hirdette.³⁰⁰ A frakciókra szétesett MIR a chilei rendszerváltás éveiben már nem játszott jelentős szerepet – a „létező szocializmus” felbomlása is súlyos csapást jelentett számára –, mindazonáltal kisebb volumenű akciókat egészen 1993-ig végrehajtott még.³⁰¹

Zárszó

A MIR a korszakban a társadalmi-politikai, a gazdasági és a fegyveres harc szerves összekapcsolását vázolta fel; mindazonáltal ismételten megállapítható, hogy gyakorlatában az első két aspektust a harmadiknak rendelte alá. Másrészt a belső kritikák arra is rávilágítanak, hogy a maói értelemben vett három szakasz (stratégiai védekezés, stratégiai egyensúly és stratégiai támadás) alkalmazása sem volt sikeres; vagyis a vezetés úgy

³⁰⁰ Pérez Jorquera, Álvaro: El debate de estrategias al interior del MIR: elementos para una reconstrucción histórica crítica sobre el Movimiento de Izquierda Revolucionaria (1965-1990). Tesis para optar al Grado de Licenciado en Historia. Universidad de Chile, Santiago de Chile, 2014. 140–143.; García García: 2015, 54–69.; Palma Ramos: 2009, 221–229. Érdemes hozzátenni, hogy a tagolódáshoz az is hozzájárult, hogy a lebukások miatt a MIR egymással alig kapcsolatban álló csoportokra esett szét: Hernán Aguiló vezette a fővárosi csoportot, Nelson Gutiérrez ellenőrzése alatt állt Valparaíso, Pascal Allende befolyása pedig délen, Concepción és Valdivia zónájában volt meghatározó. Vidal: 114. További részletekért lásd: Pinto Vallejos – Leiva Flores: 2008, 125–136.

³⁰¹ Rosas Aravena: 2021, 17–18.; Pérez: 2003, 41–42. A MIR rendszerváltás utáni utódszervezeteiről bővebben lásd: Palma Ramos: 2009, 248–259.

akart „áttérni” a második, sőt a harmadik szakaszra, hogy eközben még az első előfeltételei (pl. a szilárd szervezet kiépítése) sem teljesültek.³⁰² Ehhez hozzájárult a vezetés dogmatizmusa, valamint az, hogy a külföldön kidolgozott stratégiája nem vette figyelembe a belföldi tapasztalatokat:

„'82 és '84 között a MIR tévesen értelmezte a valóságot. A társadalmi küzdelem dinamikája sokkal lassabb volt annál, mint amit a vezetés sugallt, ezért a feladatok is mások lettek volna. Hogy jobban szemléltessem: amikor '80-ban a tömegmozgalom felfutóban volt, a MIR mondhatta volna: »álljunk az élére ennek a hullámnak, és végezzünk tömegmunkát«. De nem ezt tette, hanem katonai akciókba, illegális tevékenységekbe, gerillaharcba kezdett – és közben a tömegmozgalmat magára hagyta...”³⁰³

A MIR óriási célt tűzött ki maga elé, melyhez alig rendelkezett eszközökkel: rendkívül hátrányos helyzetben hirdetett harcot egy felmérhetetlen fölényben lévő és rendkívül kíméletlen ellenféllel szemben; részben ez is magyarázat arra, hogy igazi tömegmozgalom soha nem csatlakozott hozzá. A fegyveres erő kiépítése és a tömegmozgalomba való beágyazódás egyidejű feladatát sem sikerült megoldania. Veresége azonban nem csak a saját hiányosságaira vezethető vissza: értékelésével ellentétben az 1980-as évek nem a kapitalizmus, hanem a létező szocializmus utolsó felvonásának bizonyult.

Noha fegyveres kísérlete nem járt sikerrel,³⁰⁴ a MIR kétségkívül szerepet játszott a korszak tömegmozgalmainak élénkítésében és a békés formát választó szerveződések – diákok, *pobladores*, sztrájkbizottságok, emberjogi szervezetek stb. – létrehozásában. Összességében megállapíthatjuk, hogy a MIR gerillaharcának második fázisa segített előkészíteni az 1982-től induló periódust, mely a diktatúra lebomlásával ért véget.

³⁰² Vidal: 2014, 102–103.

³⁰³ Ricardo Frödden visszaemlékezése. Idézi: Palma Ramos: 2009, 210–216.

³⁰⁴ A MIR közvetlen katonai akcióinak hatása erősen vitatott. Vidal: 2014, 114–115.

HÁDA BÉLA³⁰⁵

Az amerikai–vietnámi kapcsolatok normalizálódása 1993-tól napjainkig

1975 áprilisában az Amerikai Egyesült Államok gyorsuló ütemben kezdte evakuálni a Vietnámi Köztársaság (elterjedtebb nevén Dél-Vietnám) területén tevékenykedő állampolgárait, valamint a veszélyeztetettnek ítélt vietnámi származású személyeket. A művelet csúcspontját a Saigonban tartózkodó érintett személyek evakuálása jelentette a Frequent Wind művelet keretében április 29–30-án. A konfliktus lezárulása – amelyben Washington további részvétele nem pusztán katonai, hanem erkölcsi értelemben is ellehetetlenült – mély hatást gyakorolt az amerikai kultúrára és politikai gondolkodásra. Ehelyütt nem érdemes részletesebb figyelmet szentelnünk ez utóbbinak, de beszédes például, hogy még 2008-ban is indult az elnökválasztáson olyan politikus (John McCain személyében), akinek életrajzában hangsúlyos szerepet kapott a vietnámi háborúban való részvétele. A körülmények arra mutattak, hogy a két nemzet ellentéte mély és nehezen feloldható, amit tovább árnyalt, hogy az amerikaiak sokáig nem akarták megérteni, hogy ami történt, nem egy kommunista hódítás, hanem egy nemzeti egységtörekvés érvényre jutása volt. Ennek tudatában nem meglepő, hogy távozásuk után Vietnám számára új hatalom került az első számú veszélyforrás szerepébe: a szintén államszocialista berendezkedésű Kínai Népköztársaság. A vietnámi–kínai viszony történelmi terheltségét az 1979. évi határháborújuk, az azt követő feszültebb időszakok, valamint az 1988-as haditengerészeti összeütközésük a Spratly-szigetekenél újra és újra

³⁰⁵ Háda Béla – történész, politológus, biztonságpolitikai elemző, a Nemzeti Közszolgálati Egyetem John Lukacs Intézetének kutatója.

megvilágították. Peking azonban ekkor még elvileg az USA fontos partnere, Hanoi pedig a rivális Szovjetunió legfontosabb kelet-ázsiai szövetségese volt. Az amerikai–vietnámi viszony javulásához végül a nemzetközi rend átalakulása és Washington kelet-ázsiai törekvéseinek megváltozása nyitott utat.

Kezdődő oldódás

A Szovjetunió összeomlását követően az amerikai dominancia unipoláris pillanatának eljövetele a nemzetközi rendszerben egyszerűen idejétmúlttá tették a hidegháborúból örökölt, és alapjában véve a letűnt időszak kontextusában értelmezhető ellentéteket. A vietnámi–amerikai viszonyra ez különösen igaz volt, hiszen Hanoi – képesség és szándék híján – egymagában semennyire sem veszélyeztethette az USA globális érdekeinek érvényesülését. Vietnámnak a kapitalista berendezkedéssel sem volt alapvető problémája, hiszen a Doi Moi reformfolyamat megindulása után, egyre inkább a kapitalista gazdaságra támaszkodva igyekezett biztosítani a fejlődést. Még 1986-ban, a Vietnámi Kommunista Párt VI. kongresszusán meghirdették a kapcsolatok kiterjesztésének politikáját minden országgal a békés egymás mellett élés elvei alapján.³⁰⁶ Hátterében a vietnámi gazdasági és társadalmi reformok megindulása és a fejlődéshez szükséges források biztosításának szükséglete húzódott meg, amelyet az ország nemzetközi pozíciójának konszolidálásával és kereskedelmi kapcsolatainak kiterjesztésével igyekezett elősegíteni. Noha ennek a törekvésnek a célterülete elsősorban a délkelet-ázsiai térség volt, később az amerikai kapcsolatok rendezéséhez is jó elvi alapot szolgáltatott az 1986-os külpolitikai direktíva.

Az amerikai politikai elit szemében mindemellett volt egy tényező, amely nem tette lehetővé Vietnám teljes negligálását: ez a háború során eltűnt személyek ügye volt. Végül ennek mentén kezdődött meg a két ország közeledése 1993 folyamán, melyet az emberi jogokról szóló kormányközi dialógus egészített ki.³⁰⁷ Washington négy feltételt szabott a

³⁰⁶ Dang Cam Tu: Vietnam's 25 years of ASEAN membership and the stage ahead. In: *Tap Chi Cong San*. 2021. május 24.

https://www.tapchicongsan.org.vn/web/english/international/detail/-/asset_publisher/ZeaSwfJtMgN/content/vietnam-s-25-years-of-asean-membership-and-the-stage-ahead (utolsó letöltés: 2025. május 22.)

³⁰⁷ Remarks by the President in Announcement of Lifting Trade Embargo on Vietnam. In: *The White House*. 1994. február 3.

viszony rendezéséhez, mindegyik az ütközetben eltűnt személyek felkutatásának tevélegesen támogatásával függött össze. Hanoi-ban is szerettek volna új fejezetet nyitni a két ország kapcsolataiban, hozzájárulásukat az eltűnt amerikaiak után kutató csoportok munkájához az USA kormányszata összességében kielégítőnek találta. Ilyen előzmények után Washingtonban 1994. február 3-án oldották fel részlegesen a Vietnámmal szembeni gazdasági embargót,³⁰⁸ amelyet még az 1964-es tonkini incidens után vezettek be, majd 1975 után kiterjesztettek. Deklarált céljuk ezzel az eddig elért eredmények fenntartása és továbbfejlesztése volt. A részleges feloldás azt jelentette, hogy árukereskedelemre nyílik ugyan lehetőség, de fegyvereket és katonai célra használható anyagokat továbbra sem lehet eladni Vietnámnak. A kétoldalú kereskedelem szabályozását illetően kormányközi tárgyalások kezdődtek, mivel az Egyesült Államok továbbra is magasan tartotta a vámtarifákat, csökkentésüket pedig hivatalosan további vietnámi piaci reformoktól tette függővé. A gesztusért cserébe az amerikai kormány tehát azt kérte Hanoi-tól, hogy segítsen tisztázni azon 2238 amerikai sorsát, akiket a háborúban eltűntként tartottak nyilván és azóta sem tudtak róluk semmit.³⁰⁹ A megbékélési elem végig nagyon hangsúlyos volt a folyamat alakításánál. Bill Clinton elnök külön is kiemelte John Kerry szenátor (későbbi külügyminiszter) és a már említett John McCain szenátor tanácsait, amelyek nagyban elősegítették döntését az embargó feloldásáról.³¹⁰ Ez még nem jelentette ugyan a kapcsolatok normalizálását, de a folyamat elindult.

1995. július 11-ével helyreállt a két ország teljes diplomáciai kapcsolata, ami a gyakorlatban a januárban nyitott összekötő irodák nagykövetségi rangra emelését jelentette.³¹¹ Az első nagykövetek

<https://clintonwhitehouse6.archives.gov/1994/02/1994-02-03-presidents-remarks-on-lifting-vietnam-trade-embargo.html> (utolsó letöltés: 2025. május 20.)

³⁰⁸ 30th Anniversary of Lifting of the Trade Embargo. In: *U.S. Embassy & Consulate in Vietnam*. 2024. február 7. <https://vn.usembassy.gov/30th-anniversary-of-lifting-of-the-trade-embargo/> (utolsó letöltés: 2025. május 20.)

³⁰⁹ Glass, Andrew: Clinton ends Vietnam trade embargo: Feb. 3, 1994. In: *Politico*. 2017. február 3. <https://www.politico.com/story/2017/02/clinton-ends-vietnam-trade-embargo-feb-3-1994-234390> (utolsó letöltés: 2025. május 22.)

³¹⁰ *Remarks by the President in Announcement of Lifting Trade Embargo on Vietnam*.

³¹¹ Glass, Andrew: U.S. and Vietnam establish diplomatic relations, July 11, 1995. In: *Politico*. 2018. július 11. <https://www.politico.com/story/2018/07/11/this-day-in-politics-july-11-1995-702290> (utolsó letöltés: 2025. május 23.)

kinevezésére 1997-ben került sor. Még a diplomáciai kapcsolat helyreállításának hónapjában (28-án) Vietnám az ASEAN (Association of Southeast Asian Nations) teljes jogú tagjává vált.³¹² Nemcsak regionális, de világgazdasági integrációja is nagyot lépett ezzel előre. Végül 2000. július 13-án született meg az amerikai–vietnámi kereskedelmi egyezmény,³¹³ amelyet a békülés kulcsfontosságú lépésének tekintettek.³¹⁴ A megállapodás 2001. december 10-től lépett hatályba.

2000. november 17-én Bill Clinton az első hivatalban lévő amerikai elnökként az egyesült Vietnámba látogatott.³¹⁵ Hanoi tárgyalásainak fókuszában a gazdasági és kereskedelmi, valamint a humanitárius együttműködés állt. Vietnám számára ez utóbbi téren kiemelt jelentősége volt annak, hogy az Egyesült Államok segítse elő az ország területén a háborúból visszamaradt aknák és lőszeres ártalmatlanítását, illetve a lombölő vegyszerek, valamint az elhagyott katonai létesítményekben hátramaradt mérgező anyagok környezeti és egészségügyi hatásainak felszámolásában is vállaljon szerepet. Ezekről az amerikai kormány folyamatosan egyeztetett a vietnámi féllel. Az ezredfordulót követő években egyre inkább érezhető volt a Nyugat fokozottabb érdeklődése Vietnám iránt, ami új témákat emelt az amerikaiakkal zajló megbeszélések napirendjére is.

Az Egyesült Államok ázsiai stratégiai orientációjának megerősödését hagyományosan a 2010-es évek elejétől szokták datálni. Barack H. Obama elnöksége alatt az USA kormányzata stratégiai dokumentumokban rögzítette a szakértői közösség által régóta elkerülhetetlennek tekintett következtetést, miszerint a világban lezajlott erőeltolódás szükségessé teszi, hogy Washington az ázsiai–csendes-óceáni térség felé összpontosítsa figyelmét és katonai erőit. Ennek kézenfekvő oka a gyorsan erősödő Kínai

³¹² Dang: 2021.

³¹³ UN Trade and Development (UNCTAD): *Agreement between the United States of America and the Socialist Republic of Vietnam on Trade Relations*. 2000. július 13. <https://investmentpolicy.unctad.org/international-investment-agreements/treaty-files/2503/download> (utolsó letöltés: 2025. május 18.)

³¹⁴ Vietnam Bilateral Trade Agreement: Historic Strengthening of the U.S.-Vietnam Relationship. In: *The White House*. 2000. július 13. <https://clintonwhitehouse5.archives.gov/WH/EOP/nec/html/RosenUS-VietBilat000713.html> (utolsó letöltés: 2025. május 21.)

³¹⁵ President Clinton Welcomed in Vietnam. In: *Embassy of the Socialist Republic of Vietnam in the United States of America*. <https://vietnamembassy-usa.org/relations/president-clinton-welcomed-vietnam> (utolsó letöltés: 2025. május 20.)

Népköztársaság által felidézett kihívás volt az amerikai globális stratégiai érdekekre nézve. Vietnám ebben az összefüggésben vált különösen érdekessé az USA politikai elitjének szemében. A közkeletűen csak „Pivot to Asia” (Ázsia felé fordulás) kifejezéssel illetett ázsiai–csendes-óceáni stratégia azonban nem állt előzmények nélkül. Valójában Obama hivatali elődje, George W. Bush már összekötötte a „terrorizmus elleni háború” koncepcióját Washington Ázsia-politikájának jövőjével, és számolt Kína hosszú távú kihívásával is. Ennek is betudható például a látványos közeledés az Egyesült Államok és India között, de a vietnámi kapcsolatok is új lendületet nyertek.

Nguyen Minh Triet, a délkelet-ázsiai ország elnöke Bush 2006-os, négynapos vietnámi látogatása során³¹⁶ meghívást kapott Washingtonba, aminek 2007 júniusában eleget is tett.³¹⁷ Ő volt az első vietnámi államfő, aki a háború óta hivatalos látogatáson járt amerikai kollégájánál. Megbeszéléseik napirendjén az emberi jogok vietnámi helyzete mellett a gazdasági, tudományos és oktatási együttműködés különböző kérdései szerepeltek.³¹⁸ Egy év múlva, 2008 júniusában a vietnámi miniszterelnök is az Egyesült Államok vendége volt, az intenzívebbé váló államközi kapcsolatok ugyanakkor természetesen nem hozták el a vietnámi belpolitika liberalizációját. Továbbra is gyakoriak maradtak az ellenzéki tevékenységgel vádolt vallási vezetők, bloggerek, értelmiségiek elleni rendőri eljárások, akiket többnyire „az állam rendjének megzavarása” vagy „a demokratikus jogokkal való visszaélés” jogcímén állították elő.³¹⁹ Az amerikai jogvédő szervezetek a folyamat kezdetétől igyekeznek reflektorfényben tartani a vietnámi emberi jogi helyzetet, elvárván az amerikai kormánytól, hogy gyakoroljon nyomást Hanoira ennek javítása érdekében. Eleinte ez a beszámolók szerint valóban fontos témáját képezte a párbeszédnek, és a további amerikai kedvezmények feltételeként jelent

³¹⁶ Az amerikai elnök az Ázsiai-csendes-óceáni Gazdasági Együttműködés (APEC) vezetői értekezletén vett részt Hanoi-ban.

³¹⁷ Bush Meets Vietnamese President In Landmark Talks. In: *Radio Free Europe*. 2007. június 22. <https://www.rferl.org/a/1077288.html> (utolsó letöltés: 2025. május 21.)

³¹⁸ State President discusses links in 1st meeting with US leader Bush. In: *National Institute for Finance*. 2007. június 25. https://mof.gov.vn/webcenter/portal/vclvcstc/pages_r/l/chi-tiet-tin?dDocName=BTC079480 (utolsó letöltés: 2025. május 22.)

³¹⁹ Vietnam: President's Visit to Washington Puts Rights in Spotlight. In: *Human Rights Watch*. 2013. július 22. <https://www.hrw.org/news/2013/07/22/vietnam-presidents-visit-washington-puts-rights-spotlight> (utolsó letöltés: 2025. május 21.)

meg. Az idő múlásával azonban egyre erősödtek azok a szempontok az amerikai stratégia alakításában, amelyek a vitatémák háttérbe szorítását tették kívánatossá.

Az új évezred stratégiai kihívásai

Általánosságban azt mondhatjuk, hogy miként a hidegháború során, úgy a 21. században is a világrend alakításához kapcsolódó szuperhatalmi érdekellentétek hatására formálódott a vietnámi–amerikai kapcsolatrendszer. Ennek elsődleges mozgatója természetesen ekkor már a Kínai Népköztársaság hatalmi emelkedése volt, amelyben ha eltérő okokból is, de mindkét állam ellenérdekelt. Peking külpolitikájának érezhető változását Hszi Csin-ping a Kínai Kommunista Párt főtitkárává (2012), majd a népköztársaság elnökévé (2013) való kinevezéséhez szokás kapcsolni. Tény, hogy az új kínai vezető elődeinél határozottabban demonstrálta hazájának katonai és gazdasági erejét a külvilág felé, különösen az országnak a Kelet- és Dél-kínai-tenger egyes szigetcsoportjait érintő területi követelései kapcsán. Vietnám a Paracel- és a Spratly-szigetek hovatarozása miatt is területi vitában áll Kínával, ezért a fordulat különösen aggasztó volt számára. A 2010-es évek folyamán a két kelet-ázsiai állam publikált stratégiai dokumentumai (Kína esetében példa erre a 2013.³²⁰, 2015.³²¹ és 2019. évi védelmi fehér könyv,³²² Vietnám esetében pedig a 2019-es védelmi fehér könyv³²³) világosan kifejezték, hogy egyik fél sem tekinti alku tárgyának a szigetek birtoklásához fűződő saját jogait. Kína ennél tovább is ment: tengeri érdekeinek érvényesülését

³²⁰ The Diversified Employment of China's Armed Forces. In: *The State Council Information Office of the People's Republic of China*. 2013. április https://english.www.gov.cn/archive/white_paper/2014/08/23/content_281474982986506.htm (utolsó letöltés: 2025. május 22.)

³²¹ China's Military Strategy. In: *Ministry of National Defense, The People's Republic of China*. 2015. május <http://eng.mod.gov.cn/xb/Publications/WhitePapers/4887928.html> (utolsó letöltés: 2025. május 22.)

³²² China's National Defense in the New Era. In: *The State Council Information Office of the People's Republic of China*. 2019. július https://english.www.gov.cn/archive/whitepaper/201907/24/content_WS5d3941ddc6d08408f502283d.html (utolsó letöltés: 2025. május 21.)

³²³ 2019 Viet Nam National Defence. In: *Socialist Republic of Viet Nam – Ministry of National Defence*. 2019. <https://mod.gov.vn/wcm/connect/08963129-c9cf-4c86-9b5c-81a9e2b14455/2019VietnamNationalDefence.pdf?MOD=AJPERES&CACHEID=ROOTWORKSPACE-08963129-c9cf-4c86-9b5c-81a9e2b14455-mXO.UaH> (utolsó letöltés: 2025. május 22.)

2015-ben az ország boldog jövőjének feltételeként deklarálta.³²⁴ Ezzel párhuzamosan kísérletet tett a vietnámi háború óta megszállva tartott Paracel-szigetek körüli szénhidrogén-készletek feltárására és kitermelésére,³²⁵ valamint az évtized derekán megkezdte a Spratly-szigetek általa ellenőrzött zátonyainak katonai támaszpontokká fejlesztését.

Az Egyesült Államok részéről ezzel párhuzamosan a stratégiai orientáció Ázsia felé összekapcsolódott a kínai államot egyre nyíltabban riválisként beállító kommunikációval. Ez figyelhető meg egyebek mellett a 2017. decemberi amerikai nemzeti biztonsági stratégiában is, amely Pekinget a legnagyobb kihívásként nevezi meg az Egyesült Államok globális érdekeire nézve.³²⁶ Egyúttal az amerikai fél egyre erősebben bátorította azokat az államokat, amelyek főként területi integritásukat féltve tartották Kína hatalmi építkezésétől. Ezek a folyamatok jelentették az amerikai–vietnámi kapcsolatok szorosabbá válásának stratégiai közegét. Hanoi egyre kevésbé érezhette úgy, hogy a '90-es évek elejétől viselt kül- és biztonságpolitikai vonalvezetése kielégítően szavatolhatja legalább a területi *status quo* fennmaradását, ezért – beillesztve a korábban meghirdetett kapcsolatépítési politikájába – igyekezett szélesíteni az együttműködését a rivális szuperhatalommal. Továbbra is fontos szerepet játszottak ebben a megbékélés gesztusai. Korábban már volt szó Kerry és McCain szenátorok szimbolikus szerepéről az amerikai nyitás politikai előkészítésében. Vietnámi részről ennek hiteles viszonzóját Truong Tan Sang elnök képviselte, aki a háború idején gerillaként harcolt és szenvedett sérülést. Sang a kínai külpolitikai fordulattal egy időben, 2013 júliusában Barack Obama meghívásának eleget téve Washingtonba látogatott.³²⁷ Baráti gesztusainak nagy figyelmet szentelt az amerikai média. A látogatás során egyeztek meg a felek az „átfogó partnerségi” viszony kialakításáról. Vietnám Kínához hasonlóan hierarchikus rendszerbe foglalja az egyes

³²⁴ Lásd: China's Military Strategy.

³²⁵ International Crisis Group (ICG): *Stirring up the South China Sea III*. Asia Report No. 267, 2015. május 7. 3.

³²⁶ National Security Strategy of the United States of America. In: *The White House*. 2017. <https://trumpwhitehouse.archives.gov/wp-content/uploads/2017/12/NSS-Final-12-18-2017-0905.pdf>. (utolsó letöltés: 2022. december 13.)

³²⁷ President Truong Tan Sang visits United States in July 2013. In: *Embassy of the Socialist Republic of Vietnam in the USA*. 2013. július 26. <https://vietnamembassy-usa.org/news/2013/07/president-truong-tan-sang-visits-united-states-july-2013> (utolsó letöltés: 2025. május 19.)

országokkal fenntartott különleges kapcsolatait.³²⁸ Az átfogó partnerség a legalsó szintjét jelenti ennek a képzeletbeli piramisnak, ahol nagyobb részt nem ázsiai államok (köztük Magyarország) foglalnak helyet. Az átfogó partnerség tehát önmagában még nem jelentett igazán szoros együttműködést, de mindenképpen kifejezője volt a jó viszonynak a felek között, és megnyitotta annak a lehetőségét is, hogy Washington később feljebb lépjen a hierarchiában. Erdemes megjegyezni ennek kontextusához, hogy 2013-ban az USA már (Kína után) a második legnagyobb kereskedelmi partnere volt Vietnámnak a kétoldalú áruforgalom összértékét illetően. Obama és Sang megbeszéléseik során külön is kiemelték, hogy kapcsolataik alapját az ENSZ alapokmányának, a nemzetközi jognak, valamint egymás politikai rendszereinek, szuverenitásának, függetlenségének és területi integritásának tiszteletben tartása képezi.³²⁹ Az amerikai fél tehát egyrészt újfent nyíltan elismerte az egyesült Vietnám létét és pártállami berendezkedését, másrészt a vietnámi területi integritás támogatásának felvállalásával a nemzetközi fórumokon, valamint kiállításával a tengereken való szabad mozgást elősegítő nemzetközi normák mellett adott egy olyan gesztust is, amelyet a vietnámi fél jól tudott kommunikálni a hazai közvélemény és Kína felé is, mint az Egyesült Államok támogatását a vietnámi álláspont mellett a területi vita kapcsán. A két ország biztonsági együttműködésének alapját, a még 2011-ben megkötött egyetértési nyilatkozat képezte a bilaterális védelmi együttműködés fejlesztéséről.³³⁰ Hanoi továbbra sem kívánt nyíltan szakítani a békés megoldásokat preferáló kommunikációjával a területi vitákkal összefüggésben, továbbá nem lehetett szó szövetségesi viszony kialakításáról sem, a délkelet-ázsiai ország azonban egyre nagyobb érdeklődést mutatott az amerikai haditechnika és katonai tapasztalatok iránt.

A közeledési folyamat ehhez kapcsolódó további eredményeként John Kerry külügyminiszter 2014-ben részlegesen feloldotta a fegyverkeres-

³²⁸ Stern, Lewis M.: The New Vietnamese Vocabulary for Foreign and Defense Relations. In: *Asia Pacific Bulletin*. No. 253, 2014. március 18.

³²⁹ *President Truong Tan Sang visits United States in July 2013*.

³³⁰ Tomotaka Shoji: Vietnam's Security Cooperation with the United States: Historical Background, Present and Future Outlook. In: *NIDS Journal of Defense and Security*. 2018. december 19.

https://www.nids.mod.go.jp/english/publication/kiyo/pdf/2018/bulletin_e2018_2.pdf
(utolsó letöltés: 2025. május 20.)

kedelmi embargót is, hiszen az USA érdekeltté vált Vietnám tengeri védelmi képességeinek fejlődésében. Az amerikai lépésre érzékeny időszakban került sor: Hanoi kapcsolatai Pekinggel éppen két évtizedes mélypontjukra kerültek a kínaiak Paracel-szigetek környéki olajkutatási kísérletei miatt.³³¹ A vietnámiak élénken érdeklődtek az embargó részleges feloldásából fakadó lehetőségek iránt. Egyrészt a háború során zsákmányolt, öregedő amerikai haditechnika (helikopterek, páncélozott szállító harcjárművek) további üzemben tartásához nélkülözhetetlen alkatrészeket, másrészt a tengeri területeik védelméhez szükséges eszközöket szerettek volna vásárolni.

Két évvel később zajlott le az újabb „történelmi” látogatás. Ezúttal Barack Obama utazott Hanoi-ba, valóra váltva a 2013-ban tett ígéretét. Ekkor történt meg az embargó teljes feloldása, amellyel az amerikai fél jelezte: Vietnám immár potenciális baráti állam, amelynek hajlandóak segíteni a fegyveres erők korszerűsítésében. Nagy mennyiségű fegyverzet eladására viszont nem került sor. A Vietnámi Néphadsereg döntően szovjet/orosz haditechnikai arculata csak nagyon lassan változott az elmúlt egy évtized során. Ez a változás is javarészt a hazai hadiipar termékeinek preferálása mellett zajlott le, és különösen olyan képességrendszer fejlesztését jelentette, amelyek a hozzáférésgátló/területmegtagadó stratégia szolgálatába állíthatóak.³³² Ez utóbbi egy esetleges, a *status quo* erőszakos megváltoztatására irányuló kísérlet költségeinek drasztikus megnövelését szolgálta.

Megfigyelhető volt ugyanakkor a nyugati (pl. izraeli) haditechnika megjelenése is a néphadsereg arzenáljában. Amerikai részről főként kézfegyvereket és azok kiegészítőit (pl. éjjeli céloptikákat), valamint felderítő drónokat adtak el Vietnámnak. Ezek kis, de jól értelmezhető lépések voltak, amelyek kifejezték, hogy mindenki számíthat az USA támogatására, aki érdekelt Kína hatalmi terjeszkedésének korlátozásában. Hanoi pedig kulcsfontosságú ebből a szempontból Délkelet-Ázsiában. A 2020-as évek elején a közeledési folyamat tovább gyorsult, és Joe Biden

³³¹ Thayer, Carl: The US Lifts Arms Embargo: The Ball Is in Vietnam's Court. In: *The Diplomat*. 2014. október 6. <https://thediplomat.com/2014/10/the-us-lifts-arms-embargo-the-ball-is-in-vietnams-court/> (utolsó letöltés: 2025. május 20.)

³³² Erről ld.: Háda Béla: A vietnámi haderőfejlesztés trendjei, 2014-2024. In: *John Lukacs Stratégia Védelmi Kutatási Elemzések*. 2025/2. https://www.uni-nke.hu/document/jli-uni-nke-hu/JLI_SVKP_Elemz%C3%A9sek_2025_2.pdf (utolsó letöltés: 2025. május 22.)

elnök 2023. szeptemberi vietnámi látogatásán a felek kinyilvánították, hogy együttműködésüket magasabb szintre kívánják emelni a vietnámi külkapcsolatok említett hierarchiájában.³³³ Ez valójában a legmagasabb szint, az „átfogó stratégiai partnerség” kialakítása, amely kategóriába akkor féltucatnál kevesebb állam tartozott. Tehát az Egyesült Államok bekerült azok körébe, akikkel Hanoi a legszélesebb együttműködést folytatja. Noha az emberi jogok rendszerszintű sérelméhez fűződő amerikai aggályok nem oszlottak el, a magasabb stratégiai szempontok nem engedték a közeledés útjába állni őket.³³⁴ A vietnámi fél pedig ügyesen használta ki az ország geopolitikai felértékelődését.

Kína árnyékában

Vietnám külpolitikájának egyik legmeghatározóbb törekvése volt az 1990-es évektől kezdve a Kínai Népköztársasághoz fűződő kapcsolatainak javítása, és Peking meggyőzése arról, hogy részéről nem fenyegeti veszély a biztonságát. Széles körű szakmai konszenzus szerint ennek céljából fogalmazódott meg az ún. Három Nem biztonságpolitikai doktrínája, amely kimondja, hogy Vietnám nem csatlakozik katonai szövetségekhez, nem engedélyezi idegen haderőnek támaszpont létesítését az ország területén, valamint nem használja fel más államokhoz fűződő kapcsolatait sem valamely harmadik állam ellen.³³⁵ Ezt a három nemet az e sorok születésekor hatályos 2019. évi fehér könyv egy negyedikkel is kiegészítette. Eszerint Vietnám nem alkalmaz erőt és nem fenyeget az erő alkalmazásával a nemzetközi kapcsolataiban.³³⁶

A vietnámi védelmi fehér könyv kimondja ugyanakkor, hogy Hanoi támogatja a más államokkal folytatott katonai együttműködést annak érdekében, hogy növelje önvédelmi, illetve a közös biztonsági kihívások

³³³ President Joseph R. Biden and General Secretary Nguyen Phu Trong Announce the U.S.-Vietnam Comprehensive Strategic Partnership. In: *U.S. Embassy and Consulate in Vietnam*. 2023. szeptember 11. <https://vn.usembassy.gov/fact-sheet-president-joseph-r-biden-and-general-secretary-nguyen-phu-trong-announce-the-u-s-vietnam-comprehensive-strategic-partnership/> (utolsó letöltés: 2025. május 22.)

³³⁴ Holland, Steve – Lewis, Simon: Biden meets Vietnam leader to counter Hanoi's ties with China and Russia. In: *Reuters*. 2024. szeptember 26. <https://www.reuters.com/world/biden-meet-vietnam-leader-un-assembly-sidelines-2024-09-25/> (utolsó letöltés: 2025. május 22.)

³³⁵ Bővebben: Háda Béla: Vietnám az óriások sakktábláján. In: *Nemzet és Biztonság*. 2015/4. 3–20.

³³⁶ 2019 Viet Nam National Defence. 23.

kezelésére irányuló képességeit. Emellett a körülményektől és konkrét feltételektől függően Vietnám fontolóra veszi a szükséges és megfelelő védelmi és katonai kapcsolatok fejlesztését más államokkal a nemzetközi jog és egymás szuverenitásának tiszteletben tartása mellett.³³⁷

A nemzetközi és biztonsági tanulmányok szakirodalma az utóbbi időben a *hedging* stratégia fogalmával írja le a délkelet-ázsiai államok egy része által követett külpolitikai gyakorlatot.³³⁸ Széles körben elfogadott magyar átírata ezidő szerint nincs, több fordítása található a szakirodalomban (pl.: fedezeti stratégia, ellensúlyozás stratégiája, bebiztosítás stratégiája), amit minden szerző saját belátása szerint használ. Lényege azonban, hogy az ilyen stratégiát követő államok kerülnek az egyértelmű elköteleződést (egyúttal kiszolgáltatottságot) egyik vagy másik versengő hatalmi centrum irányába, ehelyett aktívan keresik a köztes megoldásokat, fenntartva kapcsolataikat mindkét féllel és potenciális mozgásterüket is velük szemben. Ez a magatartás a kockázatok mérsékléséről, és ha lehetséges, a haszon maximalizálásáról szól egy olyan nemzetközi környezetben, ahol a vezető hatalmak ellentétei bizonytalan kimenetelű konfliktusokhoz és fokozódó biztonsági kockázatokhoz vezethetnek, melyeken a kisebb államok nem kívánnak rajtaveszteni.

A mindennapi gyakorlatban – némi leegyszerűsítéssel – Kína gazdasági területen tapasztalható, túlzottan megnövekedett befolyását a *hedging* stratégiát követő délkelet-ázsiai országok az Egyesült Államokkal való biztonság- és védelempolitikai együttműködés fokozásával igyekeznek ellensúlyozni. A két versengő hatalomhoz fűződő viszonyuk ezáltal lehetővé teszi számukra a mozgásterük megőrzését, folyamatosan emlékeztetve a rivális feleket, hogy van választásuk velük szemben. Ez idézte elő azt a sajátos helyzetet, hogy míg a hidegháború idején Vietnám kimondottan fenyegetőnek látta az Egyesült Államok térségbeli katonai jelenlétét, addig napjainkra kíváncsúnak tekinti azt, és ezt a diplomáciai találkozók is érzékeltette. Persze a *hedging* stratégia sem működik azonos mértékben a különböző helyzetű államokban. Vietnám esetében az korlátozza, hogy ő az egyetlen Kínával területi vitában álló délkelet-ázsiai

³³⁷ Uo. 24.

³³⁸ Kuik Cheng-Chwee: Hedging in Post-Pandemic Asia: What, How, and Why? In: *The Asan Forum*. 2020. június 6. <https://theasanforum.org/hedging-in-post-pandemic-asia-what-how-and-why/> (utolsó letöltés: 2025. május 22.). Bán Zoltán: Stratégiai kétértelműség: A kínai területi követelésekre adott vietnámi és fülöp-szigeteki reakciók vizsgálata. In: *Nemzet és Biztonság*. 2021/4. szám, 4–40.

ország, amelynek egyúttal szárazföldi határa is van vele, így veszélyeztetettsége erősebb. Egyúttal Peking is sokkal érzékenyebb Hanoi külpolitikájára, mint a távolabb fekvő államokéra, így az ingerküszöbe is alacsonyabban húzódik az olyan lépésekkel kapcsolatban, amelyeket az ellenfeléhez való közeledésként értékel. Vietnámban ez állandó mérlegelés tárgya, a Washingtonnal való együttműködés tehát csak nagyon fokozatosan fejlődhetett, és Hanoiban arra is ügyeltek, hogy ennek szimbolikus aktusai ne keltsék a kínai relációk leértékelődésének érzetét. Jól mutatja ezt az Egyesült Államok átfogó stratégiai partneri státuszának ügye. Eleinte két állam, Oroszország és Kína állt ezen a szinten a vietnámi kapcsolatok hierarchiájában, ám mire az Egyesült Államokkal is hasonló szintű együttműködést alakítottak ki, Washington már az ötödik átfogó stratégiai partnere volt a délkelet-ázsiai országnak. 2025 elejére pedig már tucatnyi ország tartozott ehhez a körhöz.

A Pekingnek való kiszolgáltatottság elkerülésére katonai vonalon a hidegháborúból örökölt adottságok kínáltak lehetőséget. Mint már utaltam rá, a Vietnámi Néphadsereg döntően szovjet/orosz eredetű haditechnikai eszközrendszereinek szinten tartásában és korszerűsítésében az Oroszországi Föderáció természetes partner volt, és az újabb eszközök beszerzése is döntően tőle történt, egészen a legutóbbi időkig. Hanoi (szemben például Pakisztánnal, Bangladesssel, Kambodzsával vagy Mianmarral) nem is nagyon vásárolt kínai eredetű haditechnikát. Problémát jelent viszont ennek kapcsán, hogy az orosz eszközök beszerzése az ukrajnai háború, illetve az ezt kísérő nemzetközi szankciók miatt 2022 után nehézkessé vált, és hadszíntéri teljesítményükkel, műszaki minőségükkel kapcsolatban is merültek fel kérdések. Emiatt a vietnámi *hedging* stratégia újabb eleme lehet a nyugati haditechnika fokozottabb részaránya a néphadsereg akvizícióiban. Hogy ennek kapcsán az amerikai gyártóknak milyen szerep juthat, még bizonytalan, de 2025 tavaszán napvilágot láttak olyan híresztelések, miszerint az F-16-os többfunkciós harci repülőgépek beszerzésével folytatódna a légierő korszerűsítése.³³⁹ Már pusztán ennek felmerülése is jelzi, mekkora utat tett meg a vietnámi–amerikai viszony a háború óta.

³³⁹ Strangio, Sebastian: *Vietnam Has Reached Deal With US on F-16 Fighter Purchase, Report Claims*. In: *The Diplomat*. 2025. április 22.

<https://thediplomat.com/2025/04/vietnam-has-reached-deal-with-us-on-f-16-fighter-purchase-report-claims/> (utolsó letöltés: 2025. május 20.)

Konklúziók

Az amerikai–vietnámi kapcsolatok végletes megromlását a 20. század közepén az Egyesült Államoknak a vele szembenálló hatalmi centrum regionális törekvéseire adott válasza idézték elő, csakúgy, mint a látványos javulásukat is a 21. század elején. Ezt mérlegelve a két, egymástól egyébként minden szempontból nagyon távol elhelyezkedő ország viszonyában erős, belülről fakadó determinizmusokról nem érdemes beszélni. Kapcsolataik javulása – még ha egyébként aránylag lassan is indult be – kifejezetten logikus fejlemény volt a kínai hatalmi építkezés erősödésének tükrében, és kereteit is jórészt ez határozza meg a folyamat kezdetétől napjainkig. Vietnám 2019. évi védelmi fehér könyve továbbra is kizárja a katonai szövetséghez való csatlakozást, ám azt kilátásba helyezi, hogy az ország felségvizei és szigetei feletti szuverenitását akár más államokkal alkalmilag együttműködve is védelmezheti.³⁴⁰ Ez az óvatos, Kínát egyszerre nyugtató és figyelmeztető kommunikáció arról igyekszik meggyőzni az északi szomszédot, hogy Vietnám nem szükségképpen ellenséges ország, a konfliktus élezésével viszont Pekingnek is lenne mit veszítenie. Hanoi ezzel leginkább a *status quo* fenntartására törekszik, amelyhez az USA politikai támogatását is maga mögött tudhatja. 2024-re Vietnám az Egyesült Államok nyolcadik legnagyobb kereskedelmi partnere volt a bilaterális áruforgalom összértékét tekintve és a legnagyobb Délkelet-Ázsiában. Vietnám számára az USA az első számú exportpiac volt, a kétoldalú kereskedelemük értékét illetően pedig továbbra is a második számú partner.³⁴¹ Fokozatos párhuzamos kezelése Kínával (a katonai együttműködés terén pedig szerény előnyben részesítése) minden bizonnyal az előttünk álló időszak vietnámi külpolitikájának legérdekesebb játszmáját vetíti előre.

³⁴⁰ 2019 Viet Nam National Defence. 83.

³⁴¹ 30th Anniversary of Lifting of the Trade Embargo.

NEŠIĆ MILÁN³⁴²

Szakszervezetiség, a „szervező modell” és baloldali kritikája

Az utóbbi évek során a megújulásért küzdő magyar szakszervezeti mozgalomban egyre többet lehetett hallani a szolgáltatás vagy szolgáltató modell és az ezekkel szembeállított szervezés vagy szervező modell kifejezéseket. Sokan előbbieken a magyar szakszervezetiség elmúlt évtizedeinek legfontosabb stratégiai zsákutcáját, míg utóbbiakban a jelenlegi szorult helyzetből való leghatékonyabb kivezető utat látják. Ennek ellenére a fent említett fogalmakkal kapcsolatos diskurzus (legalábbis annak a nyilvánosságban folyó része) ritkán ölt mélyebb jelleget, és kevésbé érintkezik azokkal valóban alaposan. Ennek nyomán jelen írás célja a „szervező modell” kialakulásának, történelmi forrásainak, nemzetközi elterjedésének, valamint legfontosabb baloldali kritikáinak bemutatása, mindezek mellett kitérve a témakör kortárs, hazai vonatkozására is.

Egy mozgalom krízise

Az 1980-as évek közepére a szakszervezeti mozgalom halmozottan válságos helyzetbe jutott az Egyesült Államokban. A versenyszférában működő szakszervezetek az évtized első felében tagságuk több mint egyötödét veszítették el. A hetvenes évek óta kedvezőtlenül alakul

³⁴² Nešić Milán – 2024 nyarán szerzett mesterfokozatot az ELTE BTK Új- és Jelenkori Egyetemes Történeti Tanszékén, szakdolgozata a kortárs skót függetlenségi politizálás narratívarendszerét és kommunikációs eszköztárát elemezte. Szerb és magyar, hevesi, de újabban budapesti is. Szakszervezeti szervező, a Nyomdaipari Dolgozók Szakszervezetének munkatársa.

világgazdasági folyamatok, kiegészülve Ronald Reagan tőkepárti, szakszervezetellenes politikájával kemény ütések mértek a szervezett munkásságra.³⁴³

Ezek azonban nem kizárólagos okozói voltak a hanyatlásnak. A legfontosabb tényezőket olyan belső, strukturális hiányosságok jelentették, amelyek az évtizedek során alkalmatlanná tették az amerikai szakszervezeteket ezen folyamatok és támadások megfelelő kezelésére, kivédésére. A II. világháborút követően az amerikai szakszervezeti mozgalom stabilan a *business unionism* (vállalatcentrikus szakszervezet) modellbe ágyazódott. Ennek kereteiben a fókusz a munkabéke megőrzésére és a radikális konfrontáció elkerülésére tevődött át, melyet a cégek vezetőségeivel szorosan együttműködő és a tagsággal szegényes kapcsolatot ápoló szakszervezeti bürokraták közvetítettek.³⁴⁴ Ezt a jelenséget gyakran magyarázzák a világháborút követő évtizedek kedvező gazdasági körülményeivel, amely lehetővé tette a munkások életszínvonalának stabil növekedését, azonban ez inkább csak működőképességének, mint eredetének magyarázata. A kialakult modell gyökereit az Egyesült Államokban uralkodó antikommunista légkörben kell keresni, amelynek eredményeképp a szakszervezeti mozgalmat megtisztították militáns elemeitől,³⁴⁵ és azt egy kezelhető mederbe terelték.³⁴⁶

Ez a modell nagyjából 1947 és 1967 között stabilan működött, sőt a szervezettség növekedéséhez vezetett, azonban a politikai és gazdasági körülmények változása felfedte valódi gyengeségét. Két évtizednyi tespedés után a bürokratizálódott, passzív tagságot kultiváló amerikai szakszervezeti mozgalom a hatvanas évek társadalmi mozgalmai által

³⁴³ Hurd, Richard W.: The Rise and Fall of the Organizing Model in the U.S. In: Wood, G. – Harcourt, M. (szerk.): *Trade Unions and Democracy: Strategies and Perspectives*. Manchester University Press, Manchester, 2004. 192–193.

³⁴⁴ Lovell, Frank: The Decline of American Unionism. In: *Bulletin in Defense of Marxism*. 81. sz. (1991) 26–27.

³⁴⁵ We Need to Reconnect Socialists to the US Labor Movement. An interview with Eric Blanc. In: *Jacobin*. 2019. augusztus 21. <https://jacobin.com/2019/08/eric-blanc-labor-movement-militant-minority-red-state-revolt> (utolsó letöltés itt és a továbbiakban: 2025. augusztus 31.)

³⁴⁶ A fentebbi folyamat fontos pillanatát képezi az 1947-es Taft–Hartley Act, amely amellet, hogy a szakszervezeti tisztségviselők részéről megkövetelte a kommunista eszmék írásos megtagadását, jelentősen korlátozta a szervezett munkásság jogait a sztrájkok és különféle egyéb akciók terén.

nyújtott lehetőséget is elszalasztotta a megújulásra,³⁴⁷ a hetvenes évektől kezdődően pedig elkezdte többszörösen megfizetni az elvesztegetett évek árát, először a már fentebb is említett világgazdasági átrendeződés, később pedig a már nyíltan ellenséges állami magatartás nyomán.³⁴⁸

Helyenként felütötték fejüket a reformkísérletek,³⁴⁹ azonban az eleinte inkább a „munkahelyek megvédése” érdekében meghátráló szakszervezeti vezetők 1985-ig vártak az érdemi fellépéssel. Ekkor az AFL-CIO³⁵⁰ végrehajtó bizottsága *The Changing Situation of Workers and their Unions* című jelentésében elemezte a helyzetet és megtárgyalta a szükséges teendőket. A szöveg elismerte, hogy a szakszervezeti szövetség kulcsfontosságú hibákat vétett. Ennek ellenére a jövőben szükséges lépésekkel kapcsolatban megfogalmazott állítások többnyire szerények, formátlanok és laposak maradtak. A 28 javaslat között szerepelt például az apróbb szakszervezetek nagyobb, ütőképesebb szervezetekké való összeolvadása, a közösségi érzet különféle eszközökkel történő növelése vagy az intenzívebb jelenlét a médiában.³⁵¹

A jelentés³⁵² a hozzáfűzött remények ellenére rövid távon kevés változást eredményezett, sőt az ennek nyomán kibontakozó első,

³⁴⁷ Fontos kiemelni, hogy ez az állítás a közszféra szakszervezeteire nem feltétlenül igaz. Például a ma is az USA legnagyobb szakszervezeteként működő NEA (National Education Association) épp a hatvanas évek polgárjogi mozgalmára való rácsatlakozás nyomán vált egy ütőképesebb, viszonylag militáns tömegszakszervezetté.

³⁴⁸ Lovell: 1991, 27–28.

³⁴⁹ Ezen korai kezdeményezések közül a legnagyobb hatásúnak talán a Teamsters for a Democratic Union (TDU) bizonyult, amelyet militáns szakszervezeti tagok alapítottak 1976-ban a főleg fuvarozókat és rakodómunkásokat tömörítő International Brotherhood of Teamsters (IBT) szakszervezet megújításának céljával.

³⁵⁰ American Federation of Labour and Congress of Industrial Organizations. Az Egyesült Államok legnagyobb szakszervezeti szövetsége, amely az ország szervezett munkásainak túlnyomó többségét tömöríti. Az 1886-ban alapult, szakmai alapon szerveződő AFL-ből a harmincas évek harcai során szakadt ki a CIO, amely militáns eszközeivel és a szakképzetlen munkásokat célzó tevékenységével az amerikai munkásmozgalom ikonikus intézményévé vált. A világháborút követően, a fentebb említett folyamatok nyomán a CIO elvesztette radikális jellegét, és 1955-ben újraegyesült az AFL-lel.

³⁵¹ Perl, Peter: AFL-CIO Admits Failures, Prepares to Change Tactics. In: *Washington Post*. 1985. február 24. <https://www.washingtonpost.com/archive/politics/1985/02/25/afl-cio-admits-failures-prepares-to-change-tactics/b6126031-1e12-46fb-aa8b-7f2aab94d43b/>

³⁵² A szöveg tartalmáról és a szakszervezeti vezetők hozzáfűzött gondolatairól a *Washington Post* fentebb hivatkozott cikkén túl lásd még: Serrin, William: Labor's Study:

szakszervezeteken átívelő kampány látványos bukással végződött. Bár a *Labor Research Review* 1986-os tematikus száma³⁵³ már jelentős helyi sikerekről tudott beszámolni, a valódi fordulatra 1988-ig várni kellett.³⁵⁴

A szervező modell születése és nemzetközi térhódítása

1988. február 29-én több száz szakszervezeti tisztségviselő részvételével nyílt meg az AFL-CIO kétnapos szervezői konferenciája, amelynek célja új módszerek és szemléletek meghonosítása volt a szakszervezeti tagok mobilizálásával kapcsolatban. A konferencia előadói szélesebb közönség előtt először ütköztették a szolgáltató és szervező modellek koncepcióit.³⁵⁵ Ebben a felfogásban a világháború utáni amerikai szakszervezetiséget jellemző szolgáltató modell lényege, hogy abban a hétköznapi tagok passzívak, a szakszervezetre egy szolgáltatásként tekintenek, ahol a tagdíjért cserébe a szervezet vezetői megoldják problémáikat, kijárják a különféle juttatásokat. Az ezzel szembeállított szervező modell a tagok minél szélesebb körű részvételét állítja a középpontba, legyen szó a problémák azonosításáról, a megoldások kereséséről vagy a szakszervezeti akciók kivitelezéséről. A konferencia nyomán a szakszervezeti szövetség kiadta *Numbers that Count: A Manual of Internal Organizing* című pamfletjét, amely a felvázolt szellemiséget képviselte.

Ezzel formát öltött egy friss szemlélet, azonban nehéz lenne azt mondani, hogy a szervező modell a kezdetektől fogva kiforrott módszertanként működött volna. Ezt csak a következő évek és évtizedek elméleti és gyakorlati munkája hozta el. Előbbiben kitaróan fontos szerepet játszott a *Labour Research Review*, ami 1989-ben és 1991-ben is tematikus számokkal egyengette a szervező modell útját.³⁵⁶ Utóbbi legfontosabb intézményévé az 1989 tavaszán életre hívott Organizing Institute (OI) vált, amelynek célja teljes állású szervezők képzése volt az

Blend of Old and New. In: *New York Times*. 1985. február 23.

<https://www.nytimes.com/1985/02/23/us/labor-s-study-blend-of-old-and-new.html>

³⁵³ Az *Organize!* című tematikus szám itt olvasható:

<https://ecommons.cornell.edu/collections/a9470cfc-8dc8-4942-9ddb-074a81d64337?cp.page=1>

³⁵⁴ Hurd: 2004, 194–195.

³⁵⁵ Uo. 195–196.

³⁵⁶ Ezek – *Participating in Management: Union Organizing on a New Terrain* és *An Organizing Model of Unionism* címmel – itt olvashatóak:

<https://ecommons.cornell.edu/collections/27690104-1e59-458d-84bb-e3f05a806fd5> és
<https://ecommons.cornell.edu/collections/d58467c0-cb0f-40b2-b832-21e4072aebdf>

új szemlélet mentén. 1995-ben az SEIU³⁵⁷ addigi elnöke, John Sweeney és a „New Voice” listája került az AFL-CIO élére, győzelmük után pedig hamar a szervező modellt állították működésük középpontjába.³⁵⁸

Ezzel párhuzamosan a modell exportja is megindult. Elsőként az ausztrál ACTU (Australian Council of Trade Unions) követte a példát, amikor 1994-ben az OI mintájára útjára indította az Organising Works intézményét. Ezt követte 1998-ban a brit Organising Academy, az ezredforduló után pedig a modell már a kontinentális Európát is elérte.³⁵⁹ Ennek korai példája volt Hollandia, de 2005 és 2010 között a német szakszervezeti mozgalomra is nagy hatást gyakorolt. Ezzel együtt meg kell jegyezni, hogy például Franciaországban az erre tett kísérletek ellenére is kevésbé volt képes gyökeret eresztetni.³⁶⁰

A közép- és kelet-európai volt szocialista országok közül Lengyelország már a kilencvenes években érintkezett az új amerikai irányzattal,³⁶¹ de a szélesebb körű, intézményesített „import” csak a 2010-es években indult meg. Ezek motorját a balti országokban 2011-től kezdődően a Baltic Organising Academy, később pedig a Baltic Organising Alliance, míg a visegrádi országokban a 2016-ban életre hívott Central European Organising Centre (COZZ) adta. Ezek közül a legstabilabb háttérrel egyértelműen a legutóbbi rendelkezik, hiszen a COZZ bejegyzett alapítványként működik, saját alkalmazásában álló szervezőbrigáddal rendelkezik, finanszírozását pedig a UNI Europa³⁶² nemzetközi szakszervezeti szövetség biztosítja.³⁶³

³⁵⁷ Service Employees International Union. Az Egyesült Államok egyik legnagyobb szakszervezete, amely kulcsfontosságú szerepet játszott a szervező modell kialakulásában és elterjedésében. 2005-ben kivált az AFL-CIO-ból, 2025 óta újra tagja.

³⁵⁸ Hurd: 2004, 197–198.

³⁵⁹ Forman, Erik: The 'Organizing Model' Goes Global. In: *Labor Notes*. 2013. április 15. <https://www.labornotes.org/2013/04/organizing-model-goes-global>

³⁶⁰ Részletesebben a szervező modell német és francia recepciójáról lásd: Thomas, Adrien: The transnational circulation of the “organizing model” and its reception in Germany and France. In: *European Journal of Industrial Relations*. 22. évf. 4. sz. (2016) 1–17.

³⁶¹ Kall, Kairit: From a handful of activists towards an organising subculture: institutionalisation of transnational union organising in Central and Eastern Europe. In: *Transfer*. 30. évf. 1. sz. (2024) 91.

³⁶² Az UNI Europa az UNI Global Union nemzetközi szakszervezeti szövetség európai szekciója, amely elsősorban a szolgáltató szektor dolgozóit tömöríti. Az anyaszervezet nagyjából 20 millió, míg európai ága körülbelül 7 millió szakszervezeti tagot fog össze.

³⁶³ Kall: 2024, 95.

A szervező modell kiterjedt nemzetközi térhódításában meghatározó szerepet játszottak az amerikai szakszervezeti mozgalom azon tagjai, akik annak terjesztését magukra vállalták. Ezek az amerikai szakszervezeti vezetők és értelmiségiek egy sikeres *branding* folyamat nyomán a modellt a hanyatló nyugat-európai szakszervezeti mozgalmak legfőbb problémáira megoldást kínáló, progresszív, előremutató válaszként voltak képesek prezentálni. Az elméleti munkát gyakorlati tevékenység is kísérte, hiszen az SEIU és 2005 után az AFL-CIO-tól függetlenül működő Change to Win³⁶⁴ szövetsége a terepen is szoros együttműködésben szervezett szakszervezeti kampányokat holland és német szakszervezetekkel.³⁶⁵

Míg az angolszász és nyugat-európai országok esetében a szervező modell térhódítását elsősorban az amerikai szereplők vagy az amerikai szakszervezeti mozgalommal való érintkezés eredményezte, addig a közép- és kelet-európai volt szocialista országok esetében inkább a diffúzió egy második rétegéről beszélhetünk, például a balti országok esetében a skandináv szakszervezeti mozgalmon keresztül.³⁶⁶

A fentebb részletezett terjedési folyamat nem eredményezte az eddig is kissé formátlan szervező modell módszertani egységesülését, sőt annak sokszínű interpretációit hívta életre.³⁶⁷ Ennek ellenére többen is megkísérelték a modellt tág irányelvek és „jógyakorlatok” eszköztáránál valami konkrétabbá formálni. Ezek közül világszinten és a kelet-európai kontextusban is egyértelműen Jane McAlevey erőfeszítései bizonyultak a legbefolyásosabbnak. McAlevey 1996 óta vett részt az SEIU és az AFL-CIO szervezői gárdájának munkájában, ahol kulcsfontosságú pozíciókat töltött be. A világhírt 2012-től kezdődően publikált könyvei³⁶⁸ és az

³⁶⁴ A Change to Win Federation (CTW) az SEIU vezetésével 2005-ben alapított szakszervezeti szövetség volt, amely alternatívát kívánt nyújtani az AFL-CIO-val szemben. Az SEIU mellett kiemelkedő fontosságú tagszervezetei voltak például a United Food and Commerical Workers (UFCW) vagy a Communication Workers of America (CWA). Jelenleg megváltozott szereppel, Strategic Organizing Center (SOC) néven működik, célja pedig a szervező modell országon belüli és nemzetközi terjesztése. Tagszervezetei, köztük 2025 óta az SEIU is újra az AFL-CIO részei.

³⁶⁵ Thomas: 2016, 3–4. és 7.

³⁶⁶ Kall: 2024, 93.

³⁶⁷ Ezzel kapcsolatban elsősorban az Egyesült Királyságban alakult ki kritikai diskurzus, ahol többen firtatták a modell formátlanságából adódó problémákat, mondván, a szervező modell fogalmat szinte bármilyen tartalommal meg lehet tölteni.

³⁶⁸ Ezek kronológiai sorrendben: *Raising Expectations and Raising Hell* (2012), *No Shortcuts: Organizing for Power in the New Gilded Age* (2016), *A Collective Bargain:*

ezekkel párhuzamosan futó szervezői képzései³⁶⁹ hozták meg, melyek nyomán a szervező modell leginkább „kanonizált” formája született meg.

Az SEIU és McAlevey által kidolgozott módszertanban a szervező modell tágabb alapelvei mellett kiemelkedő szerepet kap a szakszervezetiség összekapcsolása a tágabb társadalmi igazságosságért folytatott küzdelemmel, a munkahelyek fizikai, közösségi és bármely egyéb értelemben történő „feltérképezése”, a munkásokkal egy az egyben folytatott személyes beszélgetés, a vonakodó vagy kezdetben akár ellenséges dolgozók meggyőzése, és talán legsarkalatosabb pontként a kollégáik által munkahelyi teljesítményük, személyiségük, közösségi szerepük nyomán tisztelt, de gyakran mozgalmilag passzív vagy egyenesen szakszervezetellenes *organic leaderek*, véleményvezérek azonosítása és megnyerése, ami ebben a felfogásban az egyetlen út az ütőképes többségek építéséhez.³⁷⁰

A militáns kisebbség

McAlevey pályája során mindig igyekezett hangsúlyozni, hogy saját értelmezésében valójában semmit sem talált fel, csak a múlt tapasztalatait összegezte és rendszerezte. Munkájának legfontosabb forrásaként az amerikai munkásmozgalom hőskorát, az 1930-as éveket jelölte meg, amikor a CIO szakmák helyett iparágak mentén gondolkodó, militáns, a szakképzetlen dolgozókat célzó szervező munkája eredményeként az 1933-as 11%-ról az évtized végére közel 28%-ra nőtt az amerikai munkásság szervezettsége.³⁷¹

Eközben vannak, akik az 1930-as évek küzdelmeiből és sikereiből eltérő tanulságokat vontak le. A szervezési módszertanokról folytatott kortárs amerikai diskurzusban az SEIU, McAlevey és általában a szervező modell legfontosabb baloldali kritikáját az úgynevezett *rank-and-file*

Union, Organizing and the Fight for Democracy (2020) és *Rules to Win By: Power and Participation in Union Negotiations* (2023).

³⁶⁹ Ezek közül a legnagyobb hatású az azóta önálló életet élő Organizing for Power (O4P), amelyet a német Rosa-Luxemburg-Stiftung koordinál.

³⁷⁰ Mindezekről részletesebben lásd: Gindin, Sam: *The Power of Deep Organizing*. In: *Jacobin*. 2016. december 8.

<https://jacobin.com/2016/12/jane-mcalevey-unions-organizing-workers-socialism>

³⁷¹ Freeman, Richard B.: *Spurts in Union Growth: Defining Moments and Social Processes*. In: Bordo, Michael D. – Goldin, Claudia – White, Eugene N. (szerk.): *The Defining Moment: The Great Depression and the American Economy in the Twentieth Century*. University of Chicago Press, Chicago, 1998. 292.

stratégia képezi. A módszertan gyökerei a hatvanas évek trockista diákszervezeteihez vezetnek vissza, akiket a harmincas évek tapasztalatai és koruk eseményei inspiráltak arra, hogy a militáns szakszervezetiség irányába forduljanak. Az egyik korai mérföldkövet Stan Weir 1966-os *A new era of labor revolt: On the job vs. official unions*³⁷² című pamfletje jelentette, amelyben a hatvanas években kibontakozó radikális, alulról szerveződő és a szakszervezeti bürokráciával konfrontálódó dolgozói megmozdulások jelentőségét és potenciálját tárgyalta. Az efféle szövegek nyomán a kampuszokon kialakult diskurzus eredménye egy olyan megközelítés lett, amelynek középpontjában az ösztönösen, a szakszervezeti bürokráciától függetlenül vagy azzal szemben szerveződő hétköznapi dolgozók tevékenysége és ennek a forradalmi munkáspárt működésével való összefonása állt. Bár forradalmi munkáspártnak nehezen volt nevezhető (és ezt tagjai sem állították róla), a kialakuló mozgalmi hullám központi szervezetét az International Socialists (IS)³⁷³ jelentette, amelynek tagjai a hetvenes évek során százával helyezkedtek el különféle munkahelyeken,³⁷⁴ ahol részt vettek az alulról induló dolgozói szervezkedésben, és eközben igyekeztek azt összekapcsolni egy tágabb forradalmi szemlélettel. Ugyan az amerikai proletárforradalom elmaradt, az IS lendülete pedig 1977-78 környékére kifulladás, a hetvenes évek trockista szervezői hulláma mégis jelentős helyi sikereket ért el, sőt olyan tágabb kezdeményezésekben is fontos szerepet játszott, mint a már korábban említett Teamsters for a Democratic Union megalapítása.³⁷⁵

A szervező modellhez hasonlóan sokáig a *rank-and-file* stratégia sem öltött kiforrottabb formát, sőt a hetvenes években inkább csak „osztályharcos szakszervezetiség” néven futott a megközelítést alkalmazó szervezetekben. A módszer kiemelkedő elméleti mérföldkövének

³⁷² Ez itt olvasható: <https://tempestmag.org/2022/06/a-new-era-of-labor-revolt-1966/>

³⁷³ Az International Socialists 1968 és 1986 között létező, a hatvanas évek radikális diákmozgalmaiból formálódott trockista csoport volt, amely a legsikeresebbnek bizonyult a militáns szakszervezetiség építését célzó hasonló szervezetek közül. *Workers' Power* névvel lapot adott ki, utódszervezete a Solidarity.

³⁷⁴ Ez a jelenség a szakszervezeti mozgalomban *salting*, vagyis sózás néven ismert. Itt a *salt* szerepébe kerülő szakszervezetis nem külső szervezőként vagy szakszervezeti bürokrataként érintkezik egy adott céggel, hanem annak munkavállalójává válik, azzal a céllal, hogy szakszervezetet szervezzon, vagy a már létező szakszervezet munkáját belülről segítse.

³⁷⁵ Moody, Kim: Origins of the rank and file strategy. In: *Tempest*. 2022. július 25. <https://tempestmag.org/2022/07/origins-of-the-rank-and-file-strategy/>

tekinthető Kim Moody 2000-es *The rank and file strategy: Building a socialist movement in the U.S.* című írása, amelyben a módszertani fejtegetés mellett az amerikai munkásmozgalom múltjának és aktuális teendőinek is mélyebb, marxista elemzését adta.³⁷⁶

Az ezredforduló óta a *rank-and-file* stratégia kevésbé kötődik trockista gyökereihez,³⁷⁷ de továbbra is alapját képezi a szakszervezeti bürokráciával (ideértve a szervező modellben kulcsszerepet játszó képzett, fizetett szervezőket is) szembeni erős szkepticizmus, a hétköznapi dolgozók irányából kiinduló, minél demokratikusabb módon megszervezett és levezetett szakszervezeti akciók támogatása és a szakszervezeti tevékenység szoros összekapcsolása a tágabb forradalmi szervezkedéssel.

Míg a fentiek nem feltétlenül ütköznek a szervező modell alapvetéseivel, sőt nagyban egybe is vágnak vele, addig egy ponton, a szakszervezeti építkezés kulcságenséinek kérdésében már sokkal élesebb a szembenállás a két megközelítés között. A szervező modellben, különösen annak az SEIU és McAlevey által kidolgozott formájában központi szerepet játszik a már korábban említett véleményvezér azonosítása és meggyőzése. A dolgozói közösségben fontos szerepet betöltő, de kezdetben passzív vagy akár szakszervezetellenes véleményvezérrel szemben a *rank-and-file* stratégia a militáns kisebbség (*militant minority*) fogalmát helyezi a középpontba. A militáns kisebbséget azok az osztályöntudatos, hétköznapi dolgozók képezik, akik már rendelkeznek egy meglévő, radikális vízióval a szakszervezetiséggel és a munkásmozgalommal kapcsolatban, ennek nyomán pedig készek is áldozatokat hozni annak érdekében.³⁷⁸ A *rank-and-file* stratégia értelmezésében ezek voltak azok a szereplők, akik a kulcsot jelentették mind a harmincas, mind a hatvanas-hetvenes évek sikereihez, a kortárs amerikai szakszervezetiség alapfeladatának pedig egy ilyen militáns kisebbség különféle eszközökkel történő újjáépítését kell tekinteni, ami azután megnyithatja az utat a valódi eredményekhez.³⁷⁹

³⁷⁶ A szöveg itt olvasható: <https://solidarity-us.org/pdfs/RFS.pdf>

³⁷⁷ A jelenben magáénak vallja például az Egyesült Államok legnagyobb szocialista szervezete, a Democratic Socialists of America (DSA) is.

³⁷⁸ Uetricht, Michael – Eidlin, Barry: U.S. Union Revitalization and the Missing “Militant Minority”. In: *Labor Studies Journal*. 44. évf. 1. sz. (2019) 39–40.

³⁷⁹ A fentebb hivatkozott Uetricht–Eidlin tanulmányon kívül a militáns kisebbség történeti szerepéről és kortárs amerikai jelentőségéről a teljesség igénye nélkül lásd még: Post, Charlie: The Forgotten Militants. In: *Jacobin*. 2016. augusztus 8.

Kritika balról

Fontos kiemelni, hogy a sok ponton érzékelhető hasonlóság nyomán a szervező modell és a *rank-and-file* stratégia ritkán kerül éles konfliktusba egymással, sőt azok tudatos vagy tudattalan fúziója sem ismeretlen. Mindezzel együtt a *rank-and-file* stratégia irányába elkötelezett szereplők radikálisabb szárnya kitermelte a szervező modell baloldali kritikáját, különösen Jane McAlevey második, 2016-os könyvének sikere nyomán.

A kritika egyik fő csapásiránya természetesen a véleményvezér koncepciója. A véleményvezérek vagy a militáns kisebbség szerepének hangsúlyozása egy alapvető felfogásbéli különbség, de a kritika túlmutat magán a nézeteltérésen. A *rank-and-file* stratégiát követők szerint, ha el is fogadjuk, hogy a hatékony építkezés kulcságensei a véleményvezérek, McAlevey módszertana akkor sem a megfelelő módja azok azonosításának. Bár ezt a dolgozókkal folytatott beszélgetéseken keresztül gyűjtött információk alapján teszi, a szervező modellben a véleményvezérek azonosítását mégis egy képzett, a szakszervezet által alkalmazott szervező végzi, akinek nincs valódi kötődése a szóban forgó munkahelyhez. Az ilyen módon kiválasztott dolgozók ezután tartósan kiemelt pozícióba kerülnek a szakszervezeti tevékenység megtervezése és lebonyolítása szempontjából is, ami a valóban alulról induló, széles demokrácián alapuló tevékenység kerékkötőjévé válik.³⁸⁰

A *rank-and-file* stratégia hívei további kritikával illetik McAlevey vakágát a szakszervezeti bürokráciával kapcsolatban. Míg a szervező modell felfogásában a demokratikusan megválasztott, radikális, baloldali szakszervezeti vezetőség képes a hétköznapi dolgozók érdekei mentén működni, addig a *rank-and-file* felfogásban a szakszervezeti bürokráciára strukturális helyzetéből adódóan mindig úgy kell tekinteni, mint amely köztes helyet foglal el a tőke és a dolgozók között. Ennek ellenére a kritikát megfogalmazó szereplők is támogatják a baloldali szakszervezeti vezetők megválasztását, de úgy tartják, hogy működésüket mindig befolyásolni fogja a szakszervezet mint intézmény fenntartására irányuló érdekük,

<https://jacobin.com/2016/08/the-forgotten-militants>; *We Need to Reconnect...*: 2019; Inouye, Mie: Labor's Militant Minority. In: *Boston Review*. 2022. június 15.

<https://www.bostonreview.net/articles/labors-militant-minority/>; Goulet, Tim: Unions and the rank and file strategy. In: *Tempest*. 2023. július 18.

<https://tempestmag.org/2023/07/unions-and-the-rank-and-file-strategy/>

³⁸⁰ Brook, Paul: Jane McAlevey's organizing model: is it a rank and file strategy? In: *International Socialism*. 174. sz. (2022) <https://isj.org.uk/mcaleveys-organising-model/>

akkor is, ha ez ütközik a dolgozókéval. Ez az értelmezés kiterjed a szervező modellben kulcsfontosságú szerepet betöltő képzett, fizetett szervezőkre is, akiket szintén a bürokrácia részeként fog fel, kiterjesztve rájuk a szakszervezeti intézmény és a dolgozók érdekei közti feszültség logikáját.³⁸¹

Ezeken felül a kritika kiterjed McAlevey akcióstratégiájára is, melyet túlzottan óvatosnak tart, hiszen az előfeltételezi a dolgozók többségének, ideális esetben 80-90%-ának támogatását a sikeres szakszervezeti akciók lebonyolításához. Bár a *rank-and-file* stratégia elismeri, hogy az erős, többségi támogatottság megkönnyíti a

sikert, egyúttal vissza is utasítja annak előfeltételként való felfogását. Épp ellenkezőleg, demobilizálónak tartja az ehhez való ragaszkodást, és fontos tényezőnek a militáns kisebbségek által kezdeményezett, rövid távon akár gyakran sikertelen tevékenységet is,³⁸² ami hozzájárul a dinamikus többség építéséhez, a dolgozók öntudatának és radikalizmusának fejlesztéséhez.³⁸³

Meg kell jegyezni, hogy a *rank-and-file* stratégia szemszögéből megfogalmazott észrevételek a kortárs amerikai diskurzusban a szervező modell legfontosabb baloldali kritikáját képezik, de közel sem az egyetlen. Itt érdemes megemlíteni például a nyolcvanas években útjára indult, elsősorban Dél-Afrikához és egyéb fejlődő országokhoz köthető *social movement unionism* (társadalmi mozgalmi szakszervezetiség) koncepcióját.³⁸⁴

³⁸¹ Votsch, Peter: Organizing For Power - the limits of the McAlevey model for new trade unionism. In: *Socialist*. 2022. május 20. <https://www.socialist.ca/node/4551>

³⁸² Banks, Marcus: McAlevey's union organizing model decentres rank-and-file activity. In: *Solidarity*. 2021. május 23. <https://solidarity.net.au/unions/mcaleveys-union-organising-model-decentres-rank-and-file-activity/>

³⁸³ A szervező modell baloldali kritikájához lásd még: Swerdlow, Marian: What Method of Organizing? In: *Against the Current*. 212. sz. (2021) <https://againstthecurrent.org/atc212/what-method-of-organizing/>

³⁸⁴ Erről lásd: Waterman, Peter: Social-Movement Unionism: A New Union Model for a New World Order? In: *Review (Fernand Braudel Center)*. 16. évf. 3. sz. (1993) 245–278.

Egy ember, több értelmezés

A szervező modell és a *rank-and-file* stratégia tárgyalása során nem lehet szó nélkül elmenni William Z. Foster³⁸⁵ neve mellett. Bár Foster gyakorlati szakszervezeti tevékenysége többnyire a tízes és húszas évekre esett, neve és elméleti munkája mégis összeforrott a CIO harmincas évekbeli sikereivel, így mindkét módszertan számára fontos hivatkozási pontot jelent.

Ez hatványozottan igaz 1936-os *Organizing Methods in the Steel Industry*³⁸⁶ című szövegére, amelyet mindkét irányzat elképzelései egyik legfontosabb forrásaként tart számon. Ebben az írásában Foster elsősorban az 1919-es nagy acélipari sztrájk tapasztalataira alapozott, de közben általános érvényű szervezési módszerek megfogalmazására tett kísérletet. Részletesen írt a különféle társadalmi csoportokkal (fehérek, feketék, bevándorlók, fiatalok, nők) és különböző társadalmi intézményekkel (testvériségek, gyülekezetek stb.) kapcsolatos szervezési feladatokról (V. és VII. fejezetek), ahogyan a független, munkahelyi szintű szakszervezetek tágabb, országos szakszervezetbe való integrálásának fontosságáról is (VI. fejezet), de szövegének legrelevánsabb részeit a bevezető fejezet általános megállapításai mellett a tömegagitációról és a tömeges szervezésről szóló (III. és IV.) fejezetek adják. Ezekben sorban tűnnek fel az ismerősnek ható koncepciók a képzett, fizetett szervezők vagy a széles alapokon nyugvó, alulról induló kezdeményezések képében. Összességében természetesen értelmetlen arról vitatkozni, hogy Foster melyik ekkor még nem is létező szervezési módszertan mellett tette (volna) le a voksát, mindez azonban nem akadályozta meg a szakszervezeti mozgalom későbbi képviselőit az öröksége feletti marakodásban.

³⁸⁵ William Z. Foster (1881–1961) militáns szakszervezetis, később pedig kommunista politikus volt. Pályafutását szindikalistaként kezdte az Industrial Workers of the World (IWW) tagjaként, majd az 1919-es nagy acélipari sztrájk egyik vezetőjeként vált ismertté. Később a marxizmus felé fordult, évtizedeken át az Amerikai Egyesült Államok Kommunista Pártjának (CPUSA) egyik vezető tagjaként működött, annak elnökjelöltje is volt három alkalommal. Hüen kitartott a Szovjetunió mellett, a halál is Moszkvában érte. A húszas és harmincas években nagyhatású szövegeket írt a szakszervezeti harcban szerzett tapasztalatairól és a szakszervezeti szervezés módszertanáról. (Egyes fontosabb munkái – melyek közül itt mindenekelőtt *A világ szakszervezeti mozgalmának története* és *Az Egyesült Államok Kommunista Pártjának története* érdemel figyelmet – az 1950-es években magyarul is megjelentek. Foster életrajzát lásd: *Évkönyv*: 1981, 223–226. – a szerk.)

³⁸⁶ Ez itt olvasható: <https://www.marxists.org/archive/foster/1936/10/organizing-methods-steel-industry/index.htm>

Mindezzel együtt, bár elméleti munkájáról elmondható, hogy az mindkét, egymást sok ponton átfedő módszertan magvát tartalmazza,³⁸⁷ az építkezés kulcságenseinek markáns nézeteltérésében talán mégis lehet egyértelműbb helyzetről beszélni. Bár az 1936-os pamfletben Foster beszél kulcsemberekről (*key men*), azokat nem ruházza fel a McAlevey-féle *organic leader* tulajdonságaival. Sőt, visszatérő módon beszél a munkásság legbaloldalibb elemeinek kulcsszerepéről és a legmilitánsabb bevándorlók és nők beszervezésének fontosságáról. Ez a kép csak tovább erősödik, ha Foster életművének egészét tekintjük, hiszen a militáns kisebbség fogalmának egyik megalkotója volt, azt pedig különféle formákban kitartóan használta működése során, kiemelve annak jelentőségét. 1922-es *Bankruptcy of the American Labor Movement*³⁸⁸ című pamfletjében a militáns kisebbséget a leninista élcsapathoz hasonlítva így ír: „Ez a militáns kisebbség páratlan jelentőséggel bír a munkásmozgalom minden ága számára. Ez a munkásosztály gondolkodó és cselekvő magja, annak maga a lelke. Rávilágít a szükséges teendőkre, és kezébe is veszi a vezetést azok megvalósítása során. A munkások soraiban a forrása mindenféle valódi haladásnak, legyen az szellemi, lelki vagy szervezeti. Ez »a kicsiny kovász, amely megkeleszti az egész tésztát«. A militáns kisebbség, amelyet az orosz forradalom a proletariátus élcsapataként tett ismertté, világszerte a munkásmozgalom szíve, agya és idegrendszere.”

A magyarországi helyzet

A szervező modell magyarországi útja érdemben csak az utóbbi évtized során indult meg, míg korábban hatása egyes szereplőkre vagy apróbb csoportokra korlátozódott a szakszervezeti mozgalomban.

A módszer terjedésének egyik korai médiuma Bill Barry *Megválasztottak – Mi lesz most? Új szakszervezeti tisztségviselők kézikönyve* című füzetének 2017-es magyar fordítása volt, amely a szervező modellt helyezte a középpontba. A fordítói munkát Karácsony

³⁸⁷ Bár eközben például ez az írás épp a *rank-and-file* stratégia talaján állva kritizálja Fostert, elitistának nevezve a szakszervezetekkel és a szervezéssel kapcsolatos nézeteit: Wear, Avery: The contradictions of William Z. Foster: Rank and file or organic leaders. In: *Tempest*. 2021. november 2. <https://tempestmag.org/2021/11/the-contradictions-of-william-z-foster/>

³⁸⁸ Ez teljes terjedelmében itt olvasható: <https://www.marxists.org/archive/foster/1922/>

Szilárd³⁸⁹ végezte, aki már az előző évtized közepén igyekezett népszerűsíteni a módszert, majd 2020-tól kezdődően a Szakszervezetek Együttműködési Fórumának (SZEFE)³⁹⁰ oktatási programja keretében folytatta azt. 2023-ban *Érdekérvényesítés* című könyve kavart nagyobb port a szakszervezetek és egyéb társadalmi mozgalmak körében, amely szintén a szervezői modell szellemiségében íródott.

Fontos változást hozott a korábban már említett COZZ 2016-os megalapítása is, bár érdemi hatását itthon ez csak később kezdte el kifejteni. Az utóbbi évek során a COZZ által alkalmazott és eközben magyar szakszervezetek kötelékeiben dolgozó szervezők fontos szerepet játszottak a szervezői modell népszerűsítésében a szakszervezeti vezetők körében, amelynek eredményeként az mára, ha nem is domináns, de befolyásos pozícióba került. A nemzetközi szervező központ mellett ki kell emelni olyan civil szervezetek munkájának eredményét is, mint a 2019-ben életre hívott Szolidáris Gazdasági Központ (SZGK).³⁹¹

A magyar szakszervezetek számára hatalmas lehetőséget jelentenek azok a pénzek, amelyeket a SZEFE és a MASZSZ³⁹² tagszervezetei az állam és az Európai Unió által finanszírozott GINOP pályázat³⁹³ keretében nyertek el 2024 végén. Így előbbiek 80 millió,³⁹⁴ míg utóbbiak 500

³⁸⁹ Karácsony Szilárd veterán szakszervezetis, már a kilencvenes években főállású szervezőként dolgozott. Azóta kiterjedt szervezői, oktatói és írói tevékenysége mellett különféle szakszervezeti tisztségeket töltött be, például 2003 és 2011 között a Vasutasok Szakszervezetének (VSZ) alelnöki pozícióját.

³⁹⁰ A SZEFE 1995 óta működő szakszervezeti szövetség, amely a közszférában dolgozókat tömöríti. Intézményi függetlensége ellenére szövetségben dolgozik a magánszférában szervezkedő Magyar Szakszervezeti Szövetséggel (MASZSZ), együtt a magyar szakszervezeti mozgalom balszárnyát alkotva.

³⁹¹ Önmeghatározása szerint az SZGK azért alapult, hogy szervező és facilitátor szervezetként segítse a szolidáris gazdaság fejlődését Magyarországon. Fő célja, hogy hazánkban is működőképes szolidáris gazdasági modelleket hozzon létre a zöld energia és a lakhatás területén. Emellett tevékenységének részét képezi a szakszervezeti szervezés és a fenti modellek szakszervezet-szövetkezet együttműködésekben való hasznosítása is.

³⁹² A MASZSZ az ország legnagyobb szakszervezeti szövetsége, az egykori SZOT utódja. Elsősorban a magánszférában szervezkedik, a SZEFE-fel együtt a magyar szakszervezeti mozgalom balszárnyát képviseli.

³⁹³ A pályázat hivatalos neve „GINOP Plusz 3.2.3.-24 - Szociális partnerek kapacitásépítésének támogatása”.

³⁹⁴ Sajtóközlemény – Sikeres pályázat keretében nyertünk forrásokat kapacitásbővítésre. In: *Szef.hu*. 2025. január 21. <https://szef.hu/2025/01/21/13261/>

millió³⁹⁵ forintnyi vissza nem térítendő támogatásban részesülnek 2027 végéig. A szakszervezetek a pénzek jelentős részét főállású szervezők alkalmazására költik el, így bár a módszer átvételét továbbra is heves viták övezik, az eredmények pedig nem borítékolhatók, a következő időszakban az ország legnagyobb és legrégebb szakszervezetei (Vasas, VDSZ³⁹⁶ stb.) tevékenységének részét fogja képezni a szervező modell mentén történő szervezési munka.

Ennek ellenére, ahogyan arra a bevezetőben is történt utalás, a szervező modellel és általában a szervezés témakörével kapcsolatos nyilvános diskurzus eddig nem öltött mélyebb jelleget, és leginkább megmaradt a szervező és szolgáltató modellek felszínes, leegyszerűsítő ütköztetésének szintjén. Jó példát szolgáltatnak erre azok az esetek, ahol főállású szervezők és szakszervezeti vezetők összemossák a szervező modellt a szervezés fogalmának egészével, így mondjuk Csóti Csaba, a SZEF elnökének nyilatkozata szerint: „[...]az organising model nem valami óriási felfedezés, hanem az, hogy az alapszervezetekben megszerveződnék a munkavállalók, és ott közösen alakítják ki azokat a véleményeket, közösen hozzák meg azokat a döntéseket, hogy a szakszervezet mit képviseljen”.³⁹⁷ Sőt, a szervező modell: „[...]egyébként a klasszikus szociáldemokrata szakszervezetek sajátja volt Magyarországon is, a két világháború között is, meg az első világháború előtt is”,³⁹⁸ annak ellenére, hogy azok szakmai szervezetek voltak, szemben a CIO által használt, és a módszert inspiráló, iparágak mentén történő tömeges szervezkedéssel.

Hasonló jelenségről lehet olvasni az SZGK szakszervezeti szervezéssel foglalkozó munkacsoportjának 2023-as tanulmányában.³⁹⁹ Ebben a szerzők nem is szervező modelről, hanem általánosságban szakszervezeti szervezésről (*union organising*) beszélnek, amit „évszázados hagyományokkal rendelkező” módszertannak neveznek, és a harmincas

³⁹⁵ A Magyar Szakszervezeti Szövetség kapacitásépítésének támogatása. In: *Szakszervezetek.hu*. 2025. január 31. <https://szakszervezetek.hu/kozlemenyek/31117-a-magyar-szakszervezeti-szovetsseg-kapacitasepitesenek-tamogatasa>

³⁹⁶ A VDSZ a vegyipar, energiaipar és ezekkel rokon szakmák dolgozóit tömöríti. Jelenleg az ország legnagyobb szakszervezete.

³⁹⁷ Idézi: Kiss Soma Ábrahám: Kivéreztetné őket a kormány, hogyan élhetnek túl a szakszervezetek? In: *Mérce*. 2024. október 15. <https://merce.hu/2024/10/15/a-kormanyzati-ervagasa-reszveteli-demokraciaval-reagalhatnak-a-szakszervezetek/>

³⁹⁸ Idézi: Uo.

³⁹⁹ Fontos megjegyezni, hogy külleme és szerkezete ellenére ez a szerzők bevallása szerint sem egy tudományos igényű munka.

évek hőskorával kapcsolnak össze. Ennek ellenére nem sokkal később annak egyik legfontosabb tulajdonságaként a modern szervező modellhez és McAlevey nevéhez köthető véleményvezérekről beszélnek, akiket a szakszervezeti munka kulcsfiguráiként neveznek meg.⁴⁰⁰ Ezzel egyidőben a *Labor Notes*⁴⁰¹ folyóiratra a módszertan egyik legfontosabb fórumaként hivatkoznak, miközben az amellett, hogy a McAlevey-féle megközelítésnek is teret nyújt, valójában éppen az „osztályharcos szakszervezetiség” és a *rank-and-file* stratégia hagyományából nőtt ki.⁴⁰²

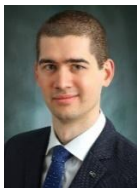
Mindezek alapján elmondható, hogy a szakszervezeti szervezéssel és annak módszereivel kapcsolatos nyilvános diskurzus egy zavaros mederben folyik, ahol a szervező modellnek egy nagyon tág, eklektikus, a *rank-and-file* stratégia és egyéb módszerek elemeivel keveredő verziója fogalmazódik meg még annak támogatói és ismerői által is. Az persze kérdéses, hogy a magyar kontextusban egyáltalán van-e szükség ezeknek az egymást nagyban átfedő hagyományoknak az éles elválasztására, ahogyan az is, hogy mennyi relevanciája van például a militáns kisebbség fogalmának a mai magyar szakszervezetiség számára, de a fogalmak és történeti kontextusaik tisztázása ritkán árthat. Így bár a középpontban természetesen a gyakorlati szervezőmunkának és annak helyes elméleti megalapozásának kell állnia, jelen írás talán valamiben hozzá tud tenni a szakszervezeti szervezés módszertanairól folyó hazai diskurzus elmélyüléséhez.

⁴⁰⁰ Albert Fanni – Papp András – Turai Eszter: *Szakszervezeti szervezés a szociális ágazatban*. Friedrich-Ebert-Stiftung, Budapest, 2023. 2–4. <https://library.fes.de/pdf-files/bueros/budapest/20847.pdf>

⁴⁰¹ A *Labor Notes* folyóiratot az International Socialists három tagja alapította 1979-ben. Azóta az amerikai szakszervezeti mozgalom egyik legfontosabb orgánumává nőtte ki magát, köré pedig szakmai műhelyek és konferenciák egész sora épült ki. Ugyan szervezetiileg független attól, de a trockista IS utódszervezete, a Solidarity a mai napig fontos támogatója, annak tagjai pedig szorosan összefonódnak szerkesztőségével.

⁴⁰² Moody, Kim: The Rank and File’s Paper of Record. In: *Jacobin*. 2016. augusztus 11. <https://jacobin.com/2016/08/labor-notes-rank-and-file-reform-unions-concessions-labor/>

SPANYOL POLGÁRHÁBORÚ

POÓR PÉTER¹

Egy pronunciamiento bukásának háttere

Az anarchisták szerepvállalása az 1936. júliusi barcelonai katonai lázadás leverésében

Idén kilencven esztendeje annak, hogy a (szélső)jobboldali spanyol katonatisztek a népfront 1936. februári választási győzelmét követően meginduló konspirációja július 17-ére Spanyol Marokkóban nyílt katonai felkeléshez és puccskísérlethez, idegen szóval *pronunciamiento*hoz vezetett, mely az ezt követő napokban kiterjedt az ország európai részére is. Mint az köztudomású, az államcsíny több helyütt sikerrel járt, ami a lázadó tisztek nemzetközi, mindenekelőtt a tengelyhatalmak részéről megnyilvánuló támogatásának hatására elhúzódó harcokhoz, a spanyol polgárháború néven elhíresült konfliktushoz vezetett, amely lángba és vérbe borította az Ibériai-félszigetet. Úgyszintén az is köztudott, hogy ez a polgárháború végül a lázadók, a fasisztának és nacionalistának egyaránt nevezett oldal győzelmével, s ezzel a Franco tábornok nevével fémjelzett, több mint egyharmad évszázadig fennálló diktatúra kiépülésével zárult. A háború elhúzódásában azonban döntő szerepe volt annak, hogy ez a *pronunciamiento* számos helyen zátonyra futott, köztük Spanyolország olyan stratégiai jelentőségű gazdasági és politikai központjaiban, mint Madrid vagy Barcelona. Egyes városokban ráadásul, így Barcelonában, a katonai zendülés elfojtása megnyitotta az utat egy minden korábbinál merészebb társadalmi forradalmi kísérlet számára, amelyről nem túlzás azt

¹ Poór Péter – doktorjelölt, ELTE BTK Új- és jelenkori egyetemes történelem Doktori Program

állítani, hogy világtörténelmi jelentőséget kölcsönzött az itt történt eseményeknek.

Jelen tanulmány éppen ezért arra tesz kísérletet, hogy bemutassa, a katonai hatalomátvétel miért nem volt sikeres a több szempontból is kulcsfontosságú katalán fővárosban, megvizsgálva eddig nem vagy csak részlegesen és felületesen ismert faktorokat, értelmezve és helyenként újra is értelmezve a korabeli történéseket, kiemelten vizsgálva az anarchisták szerepét az eseményekben. Mindez annál is inkább fontos történeti feladatnak tűnik, mivel a téma magyar nyelven hozzáférhető irodalmát nem ritkán az aránytévesztés vagy a (szándékos?) torzítások jellemezték, amely jelenség nagyban megnehezíti a megértést, s egyúttal azt is befolyásolja, hogy az olvasók, milyen következtetéseket, tanulságokat vonhatnak le a történetekből. Bár a fegyveres harcok lezárultát követő hatalmi átrendeződés (pl. az anarchisták július 21-ei találkozója Companys elnökkel és az Antifasiszta Milíciák Központi Bizottságának [CCMA] megalakítása) és forradalmi átalakulás (pl. milíciarendszer kiépülése, földek és termelőeszközök kollektivizálása, forradalmi bizottságok szervezése) e téma szerves folytatását jelentik, ezek tárgyalására terjedelmi okokból most nem vállalkozhatunk.

Rövid historiográfia

A rendszerváltás előtti magyar munkák nem ritkán igyekeztek elbogatellizálni az anarchisták és anarchoszindikalisták szerepvállalását a katonai lázadás megfékezésében a polgárháború kezdetén, és még Katalónia esetében is az ekkoriban csekély tagságú és támogatottságú Spanyol Kommunista Párt (SKP/PCE) szerepét hangsúlyozni. A spanyol polgárháborúról magyar szerző által írott, időben egyik legkorábbi monografikus igényű munka az újságíróból lett történész, Bethlen Oszkár tollából származik, aki miután az '50-es évek első felében az MDP Központi Vezetőségének póttagjaként kompromittálódott, az 1956-os forradalmat követően az MSZMP Központi Bizottsága Párttörténeti Intézetének tudományos munkatársaként dolgozott. Vonatkozó művében egy helyütt megjegyzi, hogy július 18-án „Madrid, Valencia, Barcelona és az ország más városainak utcáin fegyvert követeltek a köztársasághű néptömegek”,² majd később azzal folytatja, hogy „valamennyi párt és nagy

² Bethlen Oszkár: *Népi demokratikus fejlődés Spanyolországban 1936–1939*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1963. 98.

antifasiszta szervezet megteremtette a maga népőrségét, milíciáját: az SKP [Spanyol Kommunista Párt – P.P.] is, a szocialista párt, a köztársasági polgári pártok, az UGT [Általános Munkásszövetség, a szocialisták szakszervezeti szövetsége – P.P.] és az anarchista CNT [Országos Munkakonföderáció – P.P.]. Ezek a fegyveres erők – s velük a hadsereg köztársasághű részei – leverték a fasiszta felkelést az ország három legnagyobb városában, Barcelonában, Madridban, a fővárosban és Valenciában”.³ Leírásában tehát csak az általánosságok szintjén értesülhetünk a történekről, sem a lázadás elfojtásában szerepet játszó pártok és munkásszervezetek erőviszonyai nincsenek láttatva, sem pedig az egyes városokban végbemenő folyamatok differenciálva. Dolores Ibárruri, a PCE száműzetésben élő akkori főtitkárának egy évvel később magyarra fordított párttörténeti összefoglalójában is mindössze annyi olvasható, hogy „Madridhoz hasonlóan a munkásosztály és a népi erők Barcelonában is hősiiesen harcba vetették magukat”, „a csendőrség, a rohamgárda és a lojális katonai egységek” pedig „támogatták a népet”, melynek köszönhetően a katonai lázadás csakhamar elbukott, megteremtve a lehetőséget a négy helyi munkáspárt összefogásának eredményeképp az Egyesült Katalán Szocialista Párt (PSUC) létrehozására.⁴ Nála tehát az anarchisták mint önálló és nagy fontosságú erő meg sem jelennek, ami nyilvánvalóan a PCE anarchistákkal szembeni ideológiai-politikai állásfoglalásának tudható be. José García közel egy évtizeddel később magyarul kiadott 20. századi Spanyolország-története, ha lehet, még ennél is semmitmondóbban annyit jegyez meg, hogy „Barcelonában és Katalónia egész területén két napig tartó véres harcok árán arattak győzelmet a munkások a katonák felett”,⁵ melyet később egy bekezdés hosszúságú, a nemzetközi kommunista pártok hivatalos irányvonalával összhangban álló anarchistaellenes kirohanással egészít ki: „Óriási kárt okoztak Katalóniában az anarchisták. Ellenőrzésük alatt több ezer fegyveres tétlenkedett a front mögött; hiányos fegyelmük és vezetőségük módszerei odavezettek [sic!], hogy az ipari Katalónia, ez a rendkívül fontos terület, igen lassan kapcsolódott be a lázadók elleni harcba. A katalán ipar távolról sem dolgozott úgy, ahogyan azt a feszült helyzet megkövetelte volna. A

³ Uo. 106.

⁴ Ibárruri, Dolores et al. (szerk.): *A spanyol kommunista párt története*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1964. 127–128.

⁵ García, José: *Spanyolország a XX. században*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1973. 194.

katalóniai és aragóniai frontokon, ahol az anarchisták szinte teljes mértékben a helyzet urai voltak, általában szervezetlenül bontakoztak ki a lázadók elleni akciók, teljesen az anarchisták stílusában, a hadtudomány legelemibb szabályai nélkül.”⁶ A Spanyolország általános vagy modern kori történetéről magyar nyelven ezt követően megjelent összefoglalókból ugyan már ez a fajta elfogultság és eszmeileg-politikailag motivált szembenállás hiányzik, magáról a barcelonai eseményekről azonban így sem vagy maximum kósza utalások szintjén értesülhetünk,⁷ s nem feltétlen jobb a helyzet a kifejezetten Katalóniára fókuszáló munkák esetében sem.⁸

A spanyol polgárháború hadtörténetével legtöbbet foglalkozó magyar honvédtiszt és történész, Györkei Jenő több munkájában is érinti a katonatisztek júliusi puccskísérletét, de konkrétan Barcelonára hol egyáltalán nem,⁹ hol pedig pusztán utalás szintjén tér csak ki: „Barcelona, Valencia és a többi nagyváros dolgozói botokkal, késekkel és ócska vadászfegyverekkel siettek a köztársaság védelmére”¹⁰. A polgárháború magyar önkénteseiről írott monográfiájában ennél némiképp jobb a helyzet: a lázadás barcelonai elfojtásának egy teljes bekezdést szentel, amiből megtudható, hogy a harcok a madridihoz hasonlóan zajlottak, s „a hazafias erők (...) bekerítették (...) és arra kényszerítették a lázadókat, hogy (...) elbarikádozzák magukat. Július 20-ának reggelére a barcelonai helyőrség lázadói elvesztették legfontosabb pozícióikat. Délután hat órakor kitűzték a fehér zászlókat a katonai körzetparancsnokság épületére, ahol a lázadás vezetőjének, Goded tábornoknak volt a főhadiszállása. A barcelonai helyőrség lázadóinak szétzúzása maga után vonta Katalónia

⁶ Uo. 196.

⁷ Vilar, Pierre: *Spanyolország története*. Gondolat, Budapest, 1984. 120–121.; Garcia de Cortázar, Fernando – González Vesga, José Manuel: *Spanyolország története*. Osiris Kiadó, Budapest, 2001. 403.; Semsey Viktória: *Spanyolország és Latin-Amerika 19–20. századi rövid története*. L'Harmattan Kiadó – Zsigmond Király Főiskola, Budapest, 2008. 50–51.; Anderle Ádám: *Spanyol mozaik. Tanulmányok a hispanista kutatások történetéből*. Kronosz Kiadó, Pécs, 2016.

⁸ Györi Szabó Róbert: *Katalónia – a függetlenség álma. A katalán önállóság történeti nézőpontból*. Osiris Kiadó, Budapest, 2021. 148.

⁹ Györkei Jenő: Münnich Ferenc a spanyol nép szabadságharcában. In: Münnichné Berényi Etelka – Györkei Jenő (szerk.): *Tankok ellen száz halálon át... Münnich Ferenc a spanyol polgárháborúban*. Gondolat, Budapest, 1976. 7–36. 8–9.

¹⁰ Györkei Jenő: Magyar önkéntesek a spanyol nép szabadságharcában (1936–1939). In: Gyáros László (szerk.): *Magyar önkéntesek a spanyol nép szabadságharcában*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1959. 7–42. 15.

más helyőrségeiben is a fasiszta lázadások felszámolását.”¹¹ Szinte szóról szóra ugyanez köszön vissza Györkei közel egy évtizeddel később írt munkájának lapjairól is.¹² A harcokban résztvevő politikai szereplők kiléte tehát nála is homályban marad, jóllehet valamivel később, a miliciaszervezés kezdeti lépései kapcsán visszatér Katalóniára, s azt állítja, az első – párt és szakszervezeti funkcionáriusok vezette – harci egységeket a kommunisták hozták létre,¹³ mely kitétel azonban a későbbi művéből már hiányzik.¹⁴ Az anarchistákról azonban – akikhez a valóságban az első milíciák megszervezése köthető¹⁵ – lesújtóan nyilatkozik: elmarasztalja őket komoly károkat okozó tervszerűtlenségükért, megjegyezvén, hogy „fegyelmetlenségük oda vezetett, hogy az iparilag fejlett Katalónia csak igen lassan kapcsolódott be a lázadók elleni harcba. Katalóniában is és Aragóniában is az anarchisták voltak a helyzet urai, s ez megmutatkozott abban, hogy az ipar távolról sem teljesítette azt, amit e feszült és nehéz helyzetben elvártak volna tőle.”¹⁶ Minden anarchistákkal kapcsolatos ellenszenve dacára azonban még ő is kénytelen volt elismerni: „1936 júliusában az anarchisták komoly szerepet játszottak Katalóniában az ellenforradalmi felkelés leverésében. A sebtében létrejött népi milícia centurái és columnái, együttműködve a kormányhű reguláris csapatokkal, néhány nap leforgása alatt megtisztították a lázadóktól Madridot és Barcelonát, az ország két legjelentősebb városát. (...) E harcok során a lázadók vezetőit foglyul ejtették. Így Madridban a Montaña laktanyában tartóztatták le Fanjul tábornokot, Barcelonában pedig Goded tábornokot.”¹⁷ Továbbá azt is megjegyzi, hogy „Barcelonából, ahol a rend már korábban helyreállt, a milícia columnái és centurái siettek Aragon [sic!] felszabadítására.”¹⁸ Györkei összefoglalójából kitűnik tehát, hogy az anarchisták szerepvállalása több városban és különösen Barcelonában a katonatiszti lázadás kezdetén jelentős volt, ahogyan az is, hogy az ott elért

¹¹ Györkei Jenő: *Magyar önkéntesek a spanyol polgárháborúban*. Zrínyi Katonai Kiadó, Budapest, 1977. 37.

¹² Györkei Jenő: *Legenda, valóság, tragédia*. Zrínyi Katonai Könyv- és Lapkiadó, Budapest, 1986. 26.

¹³ Györkei: 1977, 39.

¹⁴ Györkei: 1986, 27.

¹⁵ Sanz, Ricardo: *El sindicalismo y la política. Los „Solidarios” y „Nosotros”*. Toulouse, 1966. 271.

¹⁶ Györkei: 1977, 40.

¹⁷ Uo.

¹⁸ Uo. 41.

győzelem megteremtette a fegyveres önszerveződés lehetőségét, melynek eredményei szinte azonnal kézzelfoghatóvá váltak az első milíciák a katonai lázadás felszámolására irányuló aragóniai hadjáratában.

A júliusi napok barcelonai eseményeit magyar nyelven legrészletesebben, mintegy húsz oldal terjedelemben Gergely Imre, a *Népszava* barcelonai tudósítója taglalja,¹⁹ aki az Egyesült Szocialista Ifjúsági Szövetség tagjaként a fegyveres harcokba – többek között az Atarazanas laktanya hírhedt ostromába – aktívan bekapcsolódó szemtanú volt. Munkájának erénye a történetek részletgazdag leírása, a küzdelem jellegének és intenzitásának pontos érzékeltetése, a lázadók stratégiájának felvázolása. Továbbá az is, hogy bemutatja a katalán autonóm kormány (Generalitat) a munkások előzetes felfegyverzését nem engedélyező álláspontját és a mögötte meghúzódó motivációkat, s azok osztályjellegét, hangsúlyozva a barcelonai lázadás elfojtásának döntő jelentőségét az egész katalán régióra nézve, valamint hogy a heroizáló és mítoszképző írásokkal szemben a felkelés leverésében nem csupán a felfegyverzett nép, hanem a köztársasághoz lojális fegyveres erők is fontos szerepet játszottak. Végül pedig annak kiemelése, hogy a közös ellenséggel szembeni harc egységreteremtő érdekszövetsége dacára a katonatiszti lázadással szembeszálló oldalon harcoló felek érdekei nem voltak azonosak, mely az eltérő jelkép- és szimbólumhasználat terén éppúgy kifejezésre jutott, mint az olyan rivalizálásban és pozícióharcokban, hogy kié legyen a dicsőség az egyes stratégiai pontok elfoglalásáért, hogy ki birtokolja a laktanyákban zsákmányolt fegyvereket, s hogy mi legyen a közigazgatás és a hatalomgyakorlás új módja a küzdelem lezárultát követően. A korábban felsorolt irodalmakkal szemben a szerző – annak ellenére, hogy maga egy rivális munkásszervezet kötelékébe tartozott – több ponton is elismeri az anarchisták kezdeményezőképességét, hősies szerepvállalását. Ugyanakkor – bár jogosan mutat rá, hogy a harcok során a központi irányítás hiánya az anarchisták körében valószínűleg tényleg hozzájárult a nagyobb veszteségekhez – elfogultságából fakadó képalkotása az anarchisták viszonylatában így is kritikával illelhető. Beszámolójának kezdetén például Gergely azt írja, az UGT „megbízottai néhány nappal a katonai lázadás kitörése előtt felkeresték az anarchoszindikalisták vezetőit, hogy közös manifesztumban szólítsák fel a munkásokat: álljanak készen,

¹⁹ Gergely Imre: *Magyar a spanyol néppel 1936–1939*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1977. 26–44.

mert fasiszta katonai megmozdulás esetén általános sztrájkkal és fegyveres ellenállással fognak válaszolni. Az anarchoszindikalisták legjózanabb és legtekintélyesebb vezetője, García Oliver azonban azzal hárította el az aláírást, hogy »majd találkozunk az utcán, együtt fogunk harcolni.«²⁰ A szerző szerint továbbá az anarchoszindikalisták elhárították a köztársasághoz lojális katonai erők segítségét, azokat tudatosan ki akarván rekeszteni a harcok bizonyos fázisaiból (pl. az Atarazanas laktanya ostromából), hogy a babér kizárólag az övék legyen, ezzel, valamint a kezükre kerülő fegyverarzenál révén növelve tekintélyüket és erejüket.²¹ Habár ezek az állítások tartalmazzák az igazság morzsáit, a valóság – mint azt a továbbiakban bizonyítani igyekszünk – sokkal bonyolultabb volt.

Dacára annak, hogy a magyar hispanista történetírás egyik legjelentősebb kutatójának és legtermékenyebb szerzőjének Harsányi Ivánt tekinthetjük, aki életművében kiemelten foglalkozott Spanyolország 1936–39 közötti történelmével, munkáinak fókuszában valójában sokkal inkább a népfront választási győzelmének előzményei és közvetlen következményei,²² a polgárháború alatt a köztársasági táboron belüli dinamikák változásának vizsgálata,²³ valamint Franco pályafutása²⁴ és a

²⁰ Uo. 26.

²¹ Uo. 39–40.

²² Harsányi Iván: A spanyol népfront 1936. februári választási győzelmének előzményeihez. In: *Évkönyv 1975/76.* 51–61.; Harsányi Iván: A spanyol népfront 1936. februári választási győzelmétől a júliusi lázadásig. In: *Párttörténeti Közlemények.* 1976/2. 85–118.; Harsányi Iván: A spanyol népfront tapasztalatának jelentősége. In: *A Politikai Főiskola közleményei.* 1981/2-3. 43–54.; Harsányi Iván: A népfrontpolitika spanyolországi érvényesítésének néhány problémája. In: *Politikatudomány.* 1985/3-4. 155–167.; Harsányi Iván: A spanyol baloldal 1936. januári választási egyezményének előzményeihez. In: *Évkönyv 1986.* 110–119.; Harsányi Iván: Spanyolország 1936. A baloldal választási győzelmének 50. évfordulójára. In: *Népszabadság.* 1986. február 18.

²³ Harsányi Iván: A spanyol köztársasági kormány 1938. április 13 pontjának előzményeihez. In: *Párttörténeti Közlemények.* 1978/2. 74–110.; Harsányi Iván: Politikai küzdelmek, munkásmozgalmi viták a Spanyol Köztársaságban (1938. április–december). In: *Párttörténeti Közlemények.* 1982/2. 81–120.; Harsányi Iván: A Spanyol Köztársaság belső problémái, az Általános Munkásszövetség válsága (1937). In: *Évkönyv 1987.* 112–120.; Harsányi Iván: Még egyszer Negrín „13 pontjáról”. In: *Évkönyv 1988.* 75–88.; Harsányi Iván: A spanyol munkásmozgalom dilemmái 1939-ben. In: *Évkönyv 1989.* 88–97.; Harsányi Iván: Terror és megtorlás a spanyol polgárháborúban. In: Krausz Tamás (szerk.): *Gulag. A szovjet táborrendszer története.* Pannonica Kiadó, Budapest, 2001. 124–134.

²⁴ Harsányi Iván: Francisco Franco. In: Szabolcs Ottó (szerk.): *Párhuzamos politikusportrék a XX. századi Európából. A történelemtanári továbbképzés kiskönyvtára.*

nevével fémjelzett rendszer kiépülésének folyamata állnak.²⁵ Témánkhoz legközelebb a szerző azon tanulmánya áll, mely egészen a katonai lázadás előkészítésének befejező szakaszáig kíséri figyelemmel az eseményeket, magára a *pronunciamientóra* és annak egyes helyeken történt elfojtására azonban már ez az írás sem tér ki. Bár ez a tanulmány „A baloldal előkészületei az érlelődő lázadás elleni harcra” című fejezettel zárul, az anarchisták hozzáállásáról és tevékenységéről semmit nem olvashatunk,²⁶ csupán az azt megelőző fejezetekből kaphatunk némi képet arról, hogy a népfront választási győzelmét követően támogatták a gyakran öncélúnak tekinthető és a káosz fokozásához hozzájáruló sztrájkok szítását,²⁷ valamint hogy az elszabaduló fasiszta erőszakra válaszul ők is az erőszak eszközához nyúltak, amely politikai merényletekben és templomok felgyújtásában jutott kifejezésre.²⁸ A júliusi barcelonai események kapcsán még a spanyol polgárháború magyar önkénteseivel foglalkozó művéből is mindössze Goded tábornok elfogásáról értesülhetünk,²⁹ míg a polgárháború 50. évfordulójára készített összefoglalójába még egy halvány utalás sem került be ezzel összefüggésben.³⁰ Témánk szempontjából a helyzet nem jobb Harsányi kifejezetten a spanyol anarchista mozgalmról

11. köt. ELTE – Magyar Történelmi Társulat, Budapest, 1994. 52–64.; Harsányi Iván: Franco. Rejtélyek és ellentmondások. In: *Rubicon*. 1994/3. 14–19.; Harsányi Iván: A tábornok és a szépleány. Franco és a második spanyol köztársaság. In: Fischer Ferenc – Majoros István – Vonyó József (szerk.): *Magyarország a (nagy)hatalmak erőterében. Tanulmányok Ormos Mária tiszteletére*. University Press, Pécs, 2000. 249–260.; Ormos Mária – Harsányi Iván: *Mussolini – Franco*. Pannonica Kiadó, Budapest, 2001. 183–386.

²⁵ Ezzel kapcsolatban lásd mindenekelőtt kandidátusi értekezésének önálló kötet formájában publikált változatát: Harsányi Iván: *A Franco-diktatúra születése. A Franco-rendszer keletkezése és a spanyol munkásmozgalom 1938–1939*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1988. Továbbá: Harsányi Iván: A Franco-diktatúra jellegéről. In: Harsányi Iván – Bakonyiné Ficzura Judit (szerk.): *A fasizmus ideológiájáról*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1983. 93–111.; Harsányi Iván: Fasizmus Spanyolországban. In: *Társadalmi Szemle*. 1988/3. 69–79.; Harsányi Iván: Az Ibériai-félsziget 20. századi diktatúrái. Portugália; Spanyolország. In: *Diktatúrák és autoriter rendszerek a 20. századi Európában*. In: *Limes*. 2003/2. 45–74.

²⁶ Harsányi: 1976, 114–118.

²⁷ Uo. 105.

²⁸ Uo. 110.

²⁹ Harsányi Iván: A spanyol polgárháború és a nemzetközi brigádok – hat évtized távolából. In: Harsányi Iván (szerk.): *A spanyol polgárháború és magyar önkéntesei*. Magyar Ellenállók és Antifasiszták Szövetsége, 1996. 13.

³⁰ Harsányi Iván: Hispánia a barikádokon. Ötven éve tört ki a spanyol polgárháború. In: *Népszabadság*. XLIV. évf. 169. sz. 1986. július 19. 15.

írt tanulmánya esetében sem, amely szintén csak ennyit említ: „Az 1936. július 18-i katonai lázadás napjaiban a libertáris mozgalom valamennyi szervezetének a tagjai – cenetisták, faisták, szindikalisták – teljes erővel fordultak a lázadás ellen. Egyes helyeken, mindenekelőtt Katalóniában, jelentős részben ők fojtották el a lázadást”,³¹ mindezt annyival kiegészítve még, hogy „azokon a területeken, ahol túlsúlyban voltak, elsősorban Katalóniában, Andalúzia egy részén[,] nagyszabású szociális átalakításokba fogtak, köztulajdonba véve a földbirtokokat, az üzemeket”³² stb. Egy másik anarchistákat fókuszba helyező tanulmánya szintúgy ezekkel a szociális átalakításokkal foglalkozik, a lázadás leverése és az ezt lehetővé tevő okok és feltételek viszont nincsenek benne tematizálva.³³

Mint azt a fentiek is jelzik, a rendszerváltást követően az anarchisták iránti hazai érdeklődés valamelyest megnőtt, s a korábbi, gyakran pártos történetírással szemben megjelentek árnyaltabb, más nézőpontból írott munkák is. A nem magyar szerzőkhöz köthető, de magyar fordításban megjelent művek közül terjedelme és a benne közölt információk újszerűsége folytán mindenképp figyelmet érdemel Antony Beevor brit hadtörténész spanyol polgárháborúról szóló terjedelmes munkájának vonatkozó részlete. Ebben a közvetlen előzményeket és az önvédelem megszervezésének előkészületeit illetően a következőkről olvashatunk: előzetes terveik szerint a katonatisztek 12 ezer fős haderőt szándékoztak bevetni Barcelonában; a katalán rendőrség még a zendülés előtt egy nappal is anarchistákat tartóztatott le illegális fegyverbirtoklás gyanújával, akiket azonban az anarchoszindikalista CNT Katalán Regionális Bizottságának közbenjárására – amely ettől függetlenül is szoros kapcsolatban állt a Generalitattal – végül szabadon engedtek; a CNT helyi védelmi bizottsága már a lázadást megelőzően rátette a kezét fegyverraktárak és kikötőben horgonyzó hajók fegyverkészleteire, amellyel párhuzamosan sor került fegyvervásárlásokra és gépjárműekvirálásokra, valamint azok fémlemezekkel való megerősítésére, sőt a köztársaság által felállított rendőri szerv, a Guardia de Asalto rohamgárdistái az utasításokra fittyet hányva saját készleteikből bocsátottak további fegyvereket az anarchisták

³¹ Harsányi Iván: Az anarchizmus Spanyolországban. In: Harsányi Iván: *Spanyol dilemmák – spanyol megoldások a 19–20. század útvesztőjében*. Pro Pannonia Kiadói Alapítvány, Pécs, 2006. 66–87. 83.

³² Harsányi: 2006, 83.

³³ Harsányi Iván: Önkormányzat a harcoló Spanyolországban. In: *Eszmélet*. 1989/2. 25–41.

rendelkezésre. A július 19-ei eseményekkel kapcsolatban a szerző kiemeli, hogy az egyik laktanya tisztjei hajnalban rumot adtak a közkatonáknak, és azzal az ürüggyel állították hadkészültségbe őket, hogy egy anarchista lázadást kell leverniük, a harcok során azonban a munkások igyekeztek megértetni velük, hogy tisztjeik becsapták őket, s hogy valójában ők az igazi ellenségeik, aminek következtében sokan átálltak hozzájuk, egyesek pedig akár a saját tisztjeiket is agyonlőtték. Állítása szerint a harcok során a katonaság hadmozdulatai összehangolatlanok voltak, míg a vele szemben kibontakozó népi ellenállás váratlanul bizonyult, és igen változatos formákban nyilvánult meg. Beevor nem hallgatja el a lázadókkal szembehelyezkedő kormánypárti fegyveres erők jelentőségét egyes stratégiai pontok visszahódításában, ugyanakkor jelzi, hogy az olyan kulcsfontosságú épületek bevétele, mint például a Telefonközponté, tisztán az anarchisták érdeme volt. Megjegyezi ugyanakkor, hogy az anarchisták vakmerősége és a katonai szakértelem hiánya súlyos és olykor felesleges áldozatokat követelt a részükről. Végül kiemeli, hogy a megadásra kényszerített Goded tábornok vereséget elismerő, s katonáit engedelmességük alól feloldozó rádiónyilatkozata is hozzájárult a lázadók moráljának megtöréséhez, s ezáltal a mielőbbi fegyvernagyváshoz.³⁴ Mint azt a továbbiakban látni fogjuk, leírása korrelál az anarchista forrásokban is fellelhető részletekkel, s összességében a történetek magyar nyelven elérhető egyik leghitelesebb és legárnyaltabb olvasatát nyújtja. Egy másik külföldi szerző, a francia Daniel Guérin, az anarchizmus elméletét és gyakorlatát összefoglaló munkájának a spanyolországi liberter mozgalomról szóló fejezete (mely magyarra lefordítva két anarchizmustörténeti forrásgyűjteménybe is bekerült,³⁵ nemrég pedig újrafordítva, a mű többi részével együtt egy antológia keretében jelent meg³⁶) bár részletesen beszámol a CNT 1936. májusi zaragozai kongresszusáról és az ott elfogadott program gyakorlatba ültetésének kísérletéről, a júliusi katonai lázadás elfojtásáról csak egy

³⁴ Beevor, Antony: *A spanyol polgárháború*. Európa Könyvkiadó, Budapest, 2002. 117–123.

³⁵ Guérin, Daniel: A spanyol forradalom és az anarchia. In: Bozóki András – Sükösd Miklós (szerk.): *Anarchizmus*. Századvég Kiadó, Budapest, 1991. 423–441.; Guérin, Daniel: A spanyol forradalom és az anarchia. In: Bozóki András – Sükösd Miklós (szerk.): *Az anarchizmus klasszikusai*. Mundus Magyar Egyetemi Kiadó, Budapest, 2009. 389–411.

³⁶ Guérin, Daniel: Anarchizmus – az elmélettől a gyakorlatig. In: Losonczi Márk – Poór Péter (szerk.): *Daniel Guérin antológia*. 2022. 17–177.

meglehetősen sematikus forgatókönyvet vázol fel: „Csaknem minden nagyvárosban megindult a támadás: Valencia járt az élen, de így volt Madridban és Barcelonában is – egyedül Sevilla volt kivétel. Az emberek megrohanták a laktanyákat, barikádokat építettek az utcán, és elfoglalták a stratégiailag fontos helyeket. A munkásság megindult, hogy engedelmessédjén a szakszervezetek hívásának. Pusztá kézzel, fedetlen kebellet, életüket nem kímélve ütöttek rajta Franco csapatainak támaszpontjain. Sikerült fegyvert szerezniük az ellenségtől, s buzdító szavuknak engedve a katonák egy része átállt soraikba. A népharag már az első huszonnégy órában gátat vetett a katonai puccsnak; és ekkor, meglehetősen spontán módon kezdetét vette a társadalmi forradalom. Persze a különböző régiókban és városokban egymástól eltérően zajlottak a folyamatok; a forradalmi hév Katalóniában és főképp Barcelonában csapott a legmagasabbra”³⁷: a feloszlott csendőrség helyett a rendfenntartást maguk a felfegyverzett munkások vették kezükbe, a hivatalos állami szervek helyett a forradalmi bizottságok intézték az élet különféle területeihez kapcsolódó feladatok ellátását stb.³⁸ Guérin tehát szintén nem közöl információkat arról, hogyan is történt pontosan a lázadással szembeni sikeres önvédelem megszervezése, mi több kimondva-kimondatlan az egész a népi és anarchista spontaneitás eredményeként jelenik meg nála.

Ami a további témába vágó, kifejezetten a spanyol liberter mozgalommal kapcsolatos magyar munkákat illeti, azok a júliusi barcelonai események kapcsán a következő fontos adalékokkal szolgálnak. Konok Péter és az ő írása nyomán saját szakdolgozatom a barcelonai történések forgatókönyvét megtévesztően úgy láttatja, mintha előbb került volna sor a CCMA felállítására, s csak utána a július 19-ei puccsal szembeni fellépésre. Ugyanakkor előbbi tanulmány erénye, hogy kiemeli a laktanyákat megfigyelés alatt tartó fegyveres munkások és a riadóztatásban fontos szerepet játszó gyári szirénák jelentőségét a katonatisztekkel szembeni gyors mozgósításban, s úgyszintén a köztársaságellenes erőkkkel szemben kialakuló „osztályközi egységfront” jelentőségét a lázadás gyors és sikeres megfékezésében.³⁹ Utóbbi munkái

³⁷ Guérin: 2022, 132.

³⁸ Uo. 133.

³⁹ Konok Péter: Barátom-e az ellenségem ellensége? A spanyol népfront 1937. májusi kudarcra. In: *Eszmélet*. 18. évf. 70. sz. 2006. nyár, 53–61. <https://www.eszmelet.hu/konok>

pedig, hogy hangsúlyozza a CNT azonnali általános sztrájkra való felhívását a lázadás kitörését követően, valamint hogy fontos új elemként kitér arra is, hogy a CNT és a FAI Regionális Bizottsága július 16-i döntésének eredményeképp még a *pronunciamientó*t megelőzően felállítottak egy Összekötő Bizottságot, amely a Generalitattal való kapcsolattartásért felelt,⁴⁰ ami jelzi, hogy a Companysszal folytatott későbbi tárgyalások nem voltak minden előzmény nélküliek. Említést érdemel továbbá Balázs Gábor tanulmánya, amelyben leszögezi, hogy Katalóniában (a munkásmozgalmon belül) az anarchisták voltak túlsúlyban, s hogy azokon a területeken, ahol a katonai lázadást sikerült elfojtani, ez főképp nekik volt köszönhető. Ezt követően azonban már a meginduló társadalmi forradalmi kísérlet vívmányairól értekezik, melyek kapcsán Orwellt is idézi,⁴¹ aki *Hódolat Katalóniának* c. művében valóban szemléletesen és olvasmányosan ábrázolja a forradalmi Barcelona mindennapjait, habár megjegyzendő, hogy Orwell csak 1936 decemberében érkezett meg Spanyolországba.⁴² Balázs egy másik írásában hosszasan idézi a később történészként ismertté váló anarchista militánst, Abel Pazt (eredeti nevén Diego Camachót), aki kamaszként maga is átélte a júliusi barcelonai eseményeket. A tőle vett idézetből kiderül, hogy a CNT-FAI Védelmi Bizottsága Durruti és García Oliver részvételével a puccs előestéjén összeült, s miután „nyilvánvalóvá vált számukra is, hogy a kormány nem hajlandó felfegyverezni a munkásokat, (...) kiadták az utasítást, hogy minden munkás keressen, bármilyen eszköz árán, fegyvert magának. Mert a döntő ütközet ma éjjel lesz.” Paz ezt követően látott is olyan fiatalokat, akik vadászpuskákat és pisztolyokat vásároltak egy

[peter-baratom-e-az-ellensegem-ellensege-a-spanyol-nep/](#) (Utolsó letöltés itt és a továbbiakban: 2025. április 24.)

⁴⁰ Poór Péter: *Az anarchisták és az anarcho-szindikalisták politikai szerepvállalásának problematikája a köztársasági Spanyolországban (1936–1939)*. BA szakdolgozat, Pécsi Tudományegyetem, Pécs, 2014. 14–15.

https://www.academia.edu/8919003/Az_anarchist%C3%A1k_%C3%A9s_az_anarcho_szindikalist%C3%A1k_politikai_szerepv%C3%A1llal%C3%A1s%C3%A1nak_problematik%C3%A1ja_a_k%C3%B6zt%C3%A1rsas%C3%A1gi_Spanyolorsz%C3%A1gban_1936_1939

⁴¹ Balázs Gábor: Anarchizmus, anarcho-szindikalizmus, Spanyolország. *rednews.hu*, 2015. február 28.

<http://www.rednews.hu/index.php/az-elmelet-gyakorlata/163-anarchizmus-anarcho-szindikalizmus-spanyolorszag>

⁴² Orwell, George: *Hódolat Katalóniának*. Interart, Budapest, 1989. 18.

fegyverboltban. A gyári szirénák mozgósító szerepén túl azt is kiemeli, hogy az utolsó pillanatban a Generalitat hajlandónak bizonyult fegyvereket osztani a tömegnek, mintegy háromszáz embert sikerülvén ily módon felfegyverezni.⁴³ Végül a témába vágó magyar szakirodalomból figyelmet érdemelnek Zolcsák Attila írásai, aki legelső tudományos publikációjában már egyértelműen kihangsúlyozta, hogy a katonai lázadás időszakában Katalóniában a munkásszervezetek közül a CNT rendelkezett messze a legtöbb (szám szerint 13 ezer) fegyverrel, részben abból fakadóan, hogy a szervezet tagjai már a Generalitat jóváhagyását megelőzően elkezdték magukat felfegyverezni.⁴⁴ Ugyanő az Abel Paz-féle, mind közül a legalaposabb Durruti-biográfiaíró készített recenziójában, valamint egy Juan García Oliverről írott életrajzában szintén érinti a témát, de ezekben mindössze annyit közöl, hogy Durruti „a puccs megelőzésére (...) sürgette a fegyverkezést és a felkészülést”,⁴⁵ míg García Oliver a CNT védelmi bizottságainak szervezésében játszott fontos szerepet, leszögezvén ugyanakkor, hogy e bizottságok kvázi hadsereggé alakítására irányuló kísérlete elvtársai – még a hozzá egyik legközelebb álló Durruti – körében sem aratott osztatlan sikert.⁴⁶ A köztársasági oldal spanyol polgárháborúban játszott szerepét vizsgáló doktori disszertációja ugyanakkor témánk szempontjából számos hiánypótló észrevétellel szolgál. Ebben a szerző láttatja a két nagy szakszervezeti központ (a CNT és az UGT) között nem sokkal a katonai zendülés kirobbanását megelőzően kibontakozó feszültséget,⁴⁷ valamint nagy jelentőségű új elemként kitér arra, hogy mivel „a felkelés lehetősége egyáltalán nem volt titok”, „a rendszer radikális baloldali ellenzéke érdemlegesen készült az eseményekre, amit elkerülhetetlen fegyveres összeütközést hirdető eszmerendszerük segített elő. A CNT-FAI védelmi bizottságai már 1931

⁴³ Balázs Gábor: Fasiszta puccs – munkásfelkelés. *rednews.hu*, 2015. február 28. <http://www.rednews.hu/index.php/az-elmelet-gyakorlata/166-fasiszta-puccs-munkasfelkeles>

⁴⁴ Zolcsák Attila: Az anarchista föderalizmus és a spanyolországi regionalizmus. In: *Eszmélet*. 18. évf. 70. sz. 2006. nyár, 61–77. <https://www.eszmelet.hu/zolcsak-attila-az-anarchista-foderalizmus-es-a-spanyolorszagi-regionalizmus/>

⁴⁵ Zolcsák Attila: Durruti en la Revolución Española (Durruti a spanyol forradalomban). In: *Évkönyv*. 2018. 306–312. 310.

⁴⁶ Zolcsák Attila: Juan García Oliver (1902–1980). In: *Évkönyv*. 2020. 220–225. 222–223.

⁴⁷ Zolcsák György Attila: *A köztársasági oldal a spanyol polgárháborúban. Célok, ideológiák, ütközések. Doktori disszertáció*. ELTE, Budapest, 2022. 70.

óta léteztek; az 1936-os választási kampányban elsősorban ők és a POUM hangsúlyozták a fegyveres összeütközés elkerülhetetlenségét, és a puccsisták előkészületeiről is információkkal bírtak. A CNT és a FAI Barcelonában a laktanyák megfigyelésére már július 12-én fegyveres csoportokat küldött ki, melyeket a köztársasági katalán rendőrség igyekezett lefegyverezni(!). A Generalitat elnöke, Companys, csak közvetlenül a puccs előtt vette fel a kapcsolatot az anarchistákkal egy esetleges együttműködés céljából, fegyverek osztásától azonban elzárkózott; Barcelonában a CNT és a FAI azonban már a lázadás kezdete előtt lefoglalt egy Generalitatnak szánt fegyverszállítmányt.”⁴⁸ A folytatásban ő is hangsúlyozza: „az, hogy a központi kormány tétovázása mellett a lázadás előtt a katalán Generalitat is a CNT lefegyverzésére törekedett, arra utal, hogy e kormányzatok a radikális baloldali tömegektől jobban tartottak, de ezek megfékezéséhez pont a lázadó katonákra lett volna szükségük.”⁴⁹ Mindez azonban előnyére is vált az anarchistáknak, mivel így a CNT „a Népfront pártjaitól eltérően nem bízott abban, hogy a kormányzat képes lesz a közeledő puccsot megakadályozni”.⁵⁰ Magát a katonaisztai lázadást és a vele szemben kibontakozó fegyveres ellenállást illetően a szerző találóan rámutat, „hogy ahol a CNT helyi vezetése a kormány helyi szerveihez igazodott, az ellenállás a lázadókkal szemben elbukott. (...) Barcelonában a katonákat a tisztek »anarchista lázadás« ellen vezényelték ki – a határozott anarchista fellépés után a legénység egy része a tisztek ellen fordult, vagyis valóban kellett a fegyveres erők egy részének fellépése a katonai lázadás ellen, ezt azonban egy határozott népi megmozdulás kényszerítette ki.”⁵¹ Azt is kiemeli, hogy az anarchisták szervezeti modellje nagyobb mozgásszabadságot tett lehetővé: „a CNT laza felépítése (...) megakadályozta, hogy a vezetőség által [a mérsékelt republikánusokkal – P.P.] kötött alkut a tagság azonnal és feltétel nélkül kövesse; Barcelonában július 19-én például a CNT-FAI helyi szervei cselekedtek”,⁵² továbbá „július 19. után az anarchizmus számára előnyt jelentett, hogy végletekig decentralizált szerveződés lévén alkalmasabb volt a helyi – illetve regionális – ellenállás, illetve szervezés feladatának azonnali végrehajtására, ugyanakkor országos szerveinek gyengesége

⁴⁸ Uo. 71.

⁴⁹ Uo. 73.

⁵⁰ Uo. 81.

⁵¹ Uo. 75.

⁵² Uo. 78.

csökkentette annak esélyét, hogy nemzeti szinten is betölthesse e szerepet”.⁵³

Az elmúlt hét évtized témával kapcsolatos magyar nyelvű történeti irodalmát áttekintve tehát számos ellentmondással, árnyalásra szoruló félígazsággal (esetleg tévedéssel és szándékos csúsztatással) vagy kiegészítésre szoruló fragmentummal találkozunk, melyek külön-külön, de még egymással összevetve sem teszik lehetővé, hogy hiteles és komplex képet alkothassunk a barcelonai katonai lázadás körülményeiről és bukásáról, s az anarchista szerepvállalásról.

Kedvezőtlen erőviszonyok vs. a lázadó hadsereg tényleges helyzete

Első ránézésre – és ebben a kortársak és az utókor alighanem egyetértenek – az erőviszonyok rendkívül egyenlőtlenek voltak, s eleinte minden arra mutatott, hogy a katonai lázadás gyorsan és sikeresen fog végbemenni Barcelonában, előrevetítve egész Katalónia sorsát is. Ipari-kereskedelmi fontossága miatt a város kiemelt stratégiai jelentőséggel bírt; részben ebből fakadóan, részben fegyelmetlen munkásosztályának megeregulázása céljából már a századfordulótól fogva szisztematikusan növelték az itt állomásoztatott rendőri és katonai erők létszámát, a város több pontján laktanyákat hozva létre, melyek egy-egy városrész ellenőrzéséért feleltek, s összehangolt fellépés útján alkalmasak voltak a párhuzamos csapásmérésre is. Ráadásul a hadsereget a komoly társadalmi konfliktusok esetén – ilyen volt az 1909-es antimilitarista lázadás, az 1917-es általános sztrájk vagy közvetlen előzményként az 1934. októberi katalanista felkelés – aktívan bevonták a „rendteremtés” folyamatába, erejét így már korábban is megmutathatta Barcelona utcáin, s az összecsapások mindaddig megkérdőjelezhetetlenül a győzelmével zárultak, ami kétségtelenül magabiztossá tette a júliusi lázadás szervezőit. Az összeesküvők a „rendteremtés” mítoszára tudatosan építettek, amikor katonáikat azzal a fent említett felhívással vezényelték utcára, hogy nekik a város közrendjét veszélyeztető anarchista felkelést kell leverniük. Hasonlóképp ez a jelenség volt tetten érhető akkor is, mikor július 19-e reggelén némely lázadó alakulat felsőbb utasításra az „Éljen a köztársaság!” felkiáltással vonult be egyes közterekre, elbizonytalanítva ezzel a potenciális

⁵³ Uo. 81.

ellenállásra kész republikánus erőket.⁵⁴ Megjegyzendő, a lázadó hadsereg etikátlan és gyáva magatartása később a harcok során is megnyilvánult, többek közt abban, hogy elfogott munkásokat használtak emberi pajzsként visszavonulásuk fedezésére.⁵⁵ A lázadó tisztek előzetes tervei a katonaság felvonulására és a város fő stratégiai pontjainak megszállására – melyek javarészt a két évvel korábbi forгатókönyvükön alapultak – jól kidolgozottak voltak, és szintén a gyors és akadálytalan győzelem képét vetítették előre. De még ha a *pronunciamiento* azonnali sikere nem is következett volna be, a szárazföldi és tengeri utánpótlási vonalak potenciális lehetőséget kínáltak az erősítésküldésre Katalónia más helyőrségeiből vagy a Baleár-szigetokről, ahol a lázadásra kész erők szintúgy jelen voltak. Ami magát a barcelonai helyőrséget illeti, szervezett, jól felfegyverzett és kellő munícióval rendelkező erőt képviselt, melynek állományát kiképzett katonák alkották, akik a város más fegyveres testületeivel összevetve egyértelmű létszámfölényben voltak. E ponton érdemes idézni Vicente Guarner parancsnokot, a köztársasághoz lojális helyi közrendvédelmi erők fejt, aki emlékirataiban lesújtó képet festett a szembenálló erők kiegyenlítetlenségéről: „Becsléseink szerint körülbelül ötezer⁵⁶ fegyelmezett, de rosszul vezetett emberrel álltunk szemben, huszonnégy tüzérségi löveggel, negyvennyolc géppuskával és húsz nehéz

⁵⁴ Paz, Abel: *Durruti in the Spanish Revolution*. AK Press, 2006. 432.; Pilacés, Luís Antonio – García Francés, Kike: *La bala y la palabra. Francisco Ascaso (1901–1936). Vida accidental de un anarquista*. LaMalatesta Editorial, Madrid, 2018. 417–418.

⁵⁵ Pilacés – García Francés: 2018, 418.

⁵⁶ A barcelonai helyőrség létszámára vonatkozóan az egyes forrásokban egészen különböző adatokkal találkozunk. García Francés Ascaso-életrajzában ezt a számot – azzal a megszorítással, hogy ehhez még hozzá kell adni a hadsereghez csatlakozó különféle szélsőjobboldali csoportosulások tagjainak pontosan nem meghatározható számát is – elfogadja, de úgy kommentálja, hogy a felkelők „erői nem voltak nagyok”. Paz 6 ezer főre becsüli a felkelő katonák teljes erejét, jóllehet az egyes laktanyákban állomásozó haderőkre vonatkozó becsléseit összesítve ennél lényegesen alacsonyabb értéket kapunk. A francia történetész szerzőpáros, Broué és Témine könyvében ezzel szemben már ennek duplájával találkozhatunk. Mindezek után az Abad de Santillán által közölt 35 ezres adatot egész biztosan túlzásnak tekinthetjük, mint ahogyan nyilvánvalóan kevésnek a Generalitat rendelkezésére álló ezerfős állományról szóló, emlékirataiban többször is előforduló számot. Pilacés – García Francés: 2018, 410.; Paz: 2006. 401, 404–405.; Abad de Santillán, Diego: *Por qué perdimos la guerra. Una contribución a la historia de la tragedia española*. Ediciones Hormiga Libertaria, 2006. 34.; Broué, Pierre – Témine, Emile: *La revolución y la guerra de España*. Izquierda Revolucionaria, [h.n., é.n.]. 51.; Abad de Santillán, Diego: *Memorias 1897–1936*. Confederación Sindical Solidaridad Obrera, [h.n., é.n.]. 583–584.

aknavetővel. Ezekkel szemben nekünk 1960 biztonsági őrüink és rohamgárdistánk volt, tizenhat géppuskával és nyolc könnyű aknavetővel megtámogatva. A csendőrség lojalitása még mindig bizonytalan volt, és a helyi biztonsági őrsei csapataink (...) katonailag nem voltak kiképezve. (...) Nem volt kézigránátunk, de még könnygázunk sem. (...) A kilátások nem is lehettek volna borúsabbak.”⁵⁷ Tegyük hozzá, a hadsereg jelentette fegyveres katonai erőn felül falangisták és más (szélső)jobboldali elemek is a puccsisták pártján álltak, gyakran fegyveresen is kivéve részüket az eseményekből, mint ahogy arra vonatkozó esetek is ismertek, hogy harangtornyokból, rendházakból⁵⁸ vagy polgári lakásokból adtak le lövéseket az utcán harcoló köztársaságpárti ellenállókra, ami jelzi, hogy a lázadókat a polgári és egyházi körök egy része is támogatta. Az esélyeket illetően még az ellenállásra leginkább kész anarchisták is borúlátók voltak. Mint García Oliver utóbb megfogalmazta: „A fogadás, ha meg lett volna téve, 9:1 arányban a katonaság javára szólt volna. Lélektanilag a katonaság hatalmas előnyben volt.”⁵⁹ Abad de Santillán, a FAI Fél-szigeti Bizottságának akkori képviselője úgy nyilatkozott: „a fegyverzet [megoszlása – P.P.] rendkívül egyenlőtlen volt, a győzelem esélye pedig elhanyagolható vagy nem létezett. Érdekes lehet megjegyezni, hogy míg egyesek közülünk kötelességtudattal, de optimizmus és remény nélkül jöttek, addig mások teljesen meg voltak győződve róla, hogy a győzelem a miénk lesz.”⁶⁰ Látszólag tehát minden abba az irányba mutatott, hogy a katonai lázadás sikeres lesz, és szerény ellenállás mellett fog megvalósulni.

Ez a kép azonban mindenképp árnyalásra szorul, s a fentiek közül több, a lázadók számára előnnyel kecsegtető faktorról kimutatható, hogy ambivalens módon egyúttal terveik megvalósulására nézve is potenciális veszélyeket hordozott magában. A hadsereg korábbi sikerei például túlzottan magabiztossá tették az összeesküvő tiszteket, akiket váratlanul ért a *pronunciamientó*val szemben kibontakozó ellenállás foka és módja, gyorsasága és szervezettsége. Mivel feltételezhető volt, hogy a csapatok mozgósítása és hadmozdulatai a korábban jól bevált forgatókönyv szerint fognak zajlani, ellenfeleik ezt szem előtt tartva képesek voltak kidolgozni

⁵⁷ Idézi: Paz: 2006, 405–406.

⁵⁸ Abad de Santillán: 2006, 36, 38–39.

⁵⁹ García Oliver, Juan: *Así fue...* (Narración autorizada de treinta horas de lucha en las calles de Barcelona). In: Guillamón, Agustín (szerk.): *Ecos y pasos perdidos de Juan García Oliver*. Calumnia Edicions, 2021a. 71–125. 87.

⁶⁰ Abad de Santillán: 2006, 35.

saját stratégiájukat, ami annál inkább sikeresnek bizonyult, mivel az összeesküvők nem rendelkeztek „B tervvel” arra az eshetőségre, hogyha eredeti elképzeléseik zátonyra futnának. Haditervük összeomlása jól látható módon egyre nagyobb fokú dezorganizáltságot eredményezett, rögtönzések és hibák sorozatához, a harci morál rohamos mértékű hanyatlásához, s a sorkatonák egy részének dezertálásához, adott esetben tisztjeikkel való szembefordulásához vezetett. Bár a hadsereg minden kétséget kizáróan komoly fegyverarzenállal és bőséges hadianyaggal rendelkezett, a kivonuló csapatok tartalékaikat a kaszárnyákban hagyták, így előrenyomulásukat megakasztva, visszavonulásukat pedig megakadályozva az ellenállóknak lehetőségük volt elszigetelni és kifárasztani őket, hogy aztán a katonák a magukkal hozott készleteiket felélve kénytelenek legyenek letenni a fegyvert. Ez a taktika egyúttal azt is lehetővé tette, hogy a város különböző részeiről induló csapatok ne koncentrálhassák erőiket a város előzetesen meghatározott stratégiai pontjain, mi több izolálásuk az egymással való kommunikációjukra is bénítóan hatott, ami ellehetetlenítette további koordinált fellépésüket. Az ellenállás gyors, szervezett és sikeres kibontakozása a többi katalán helyőrség összeesküvő tisztjeit várakozó álláspontra készítette, megakadályozva ezzel, hogy a helyi hatalomátvétel után csapatokat küldjenek a barcelonai puccsisták megsegítésére. Ugyanígy a Mallorcáról érkező utánpótlás is ellehetetlenült, amint az ellenállóknak sikerült ellenőrzés alá vonni a kikötőt. Megjegyzendő, hogy épp az erősítés lehetőségétől való félelem játszott szerepet abban, hogy az ellenállók igyekeztek mihamarabb véget vetni a barcelonai zendülésnek. Mint arra Guarner is utalt, a lázadás vezetése terén szintén problémák adódtak: egyfelől akadtak olyan tisztok, akik lojálisak maradtak a köztársasághoz, másfelől a katonai összeesküvés atyja, Mola tábornok csak az utolsó pillanatban határozta el, hogy a katalóniai lázadás vezetésével Manuel Goded Llopis tábornokot bízta meg.⁶¹ Ő azonban annak kitörésekor még Palma de Mallorcán tartózkodott, az események koordinálása ezért a rangidős Álvaro Fernández Burriel lovastábornokra hárult. Burriel optimista jeladására Goded csak július 19-én déltájban érkezett hidroplánjával a barcelonai kikötőbe, addigra azonban a felkelők a város több pontján már szorult helyzetbe kerültek. Ennélfogva a várt lelkes fogadtatás elmaradt, s főhadiszállását a tábornok a Főkapitányság kikötő

⁶¹ Paz: 2006, 403.

mellett álló régi épületében volt kénytelen berendezni, melyet azonban az ellenállók csakhamar körülfarták. Ez a váratlan fordulat teljesen ellehetetlenítette Goded helyzetét, aki így megadásra kényszerült, miközben a harcok másutt még javában zajlottak. Fogságba kerülése, s az a tény, hogy rádiónyilatkozatában elismerte a vereséget, a katonákat felmentve a neki való további engedelmesség alól,⁶² komoly morális krízishez vezetett a felkelők oldalán, ami elősegítette vereségüket. A hadsereg morálja egyébként is kétesnek bizonyult. Jóllehet a tisztikar zöme egyértelműen a zendülés pártján állt, ugyanez az egyszerű közkatonákról már nem volt elmondható: többségük egyáltalán nem volt jobboldali, pláne szélsőjobboldali beállítottságú, osztályhelyzetük alapján pedig inkább a lázadással szembeszálló népi erőkhöz húztak, mintsem a felsőbb társadalmi rétegekből rekrutálódó tiszti kaszthoz. Aligha véletlen, hogy tisztjeik kezdettől fogva törekedtek félrevezetésükre, mi több, előre megfontolt szándékkal több helyen le is itatták őket, hogy könnyebben manipulálhatók legyenek. Mindez azonban – ahogy a felkeléssel szembeni ellenállás mind határozottabban kibontakozott – több helyütt fordítva sült el, és a helyzetet átlátó közkatonákat eltántorította a kiadott parancsok végrehajtásától. Sőt, valahol – igaz nem sok helyen – erre sem volt szükség: egyes egységek kezdettől fogva megtagadták, hogy asszisztáljanak a katonai puccs tervéhez, igaz ebben jellemzően saját tisztjeik és altisztjeik távolságtartó hozzáállása is szerepet játszott. A katonai légierő tisztjeinek antipuccsista magatartása precedens értékűnek tekinthető, mint ahogyan az egyik tűzeralakulat is kormányhű módon lépett fel, így fegyverei felhasználhatóak voltak az ellentámadás keretében végrehajtott támadások és főképp az ostromok során. A régió főkapitánya, Llano de la Encomienda tábornok hasonlóképp lojális maradt, és még azt követően sem volt hajlandó teljesíteni Burriel szükségállapot kihirdetésére vonatkozó sürgető kérését, mellyel a puccsot kívánta leplezni, hogy összeesküvő tiszttársai foglyul ejtették.⁶³ Ugyanígy fontos körülménynek tekinthető, hogy a hadseregen kívül Barcelonában állomásozó többi fegyveres erő zömében nem csatlakozott a puccskísérlethez. Sőt, míg a kikötő- és határvédelmi feladatokat ellátó, mintegy 400 fegyveressel

⁶² „A sors ellenem fordult, és fogságba estem; hogyha el akarjátok kerülni a további vérontást, felmentelek titeket a velem szembeni kötelezettségek alól.” Goded, Manuel: *Un „faccioso” cien por cien*. Talleres Editoriales Heraldo, Zaragoza, 1936. 58.

⁶³ Paz: 2006, 403.

rendelkező carabinieriok egyszerűen semlegesek maradtak,⁶⁴ addig a város rendvédelméért felelős biztonsági erők és rohamgárdisták, valamint a számban és kiképzettség terén őket felülmúló csendőrök⁶⁵ aktívan szembehelyezkedtek a lázadással. Mint arra Guarner is utalt, a fegyveres erők közül a csendőrség viselkedése egészen az utolsó pillanatig kérdéses volt, határozott kormánypárti fellépése azonban végül döntőnek bizonyult a küzdelem több helyszínén. Alighanem ez volt az első olyan pillanat a történelemben, amikor a katalán munkások megéljenzték a csendőröket,⁶⁶ akiket addig hagyományosan a velük szembeni represszió céljából szoktak bevetni. Végül érdemes megjegyezni, hogy az anarchisták harciasságát az is táplálta, hogy semmilyen illúziójuk nem lehetett azt illetően, milyen sors vár rájuk, ha a katonatisztek diadalmaskodnak: biztosak voltak benne, hogy vezetőiket és legaktívabb militánsaikat ki fogják végezni,⁶⁷ szervezeteiket és sajtójukat pedig betiltják vagy föld alá kényszerítik majd, mint ahogyan az a korábbi *pronunciamientók* idején, vagy a fasiszmus hatalomra jutásával Olaszországban, a nácizmusával pedig Németországban történt.

Szakszervezetektől a védelmi bizottságokig – a liberter mozgalom szervezeti struktúrája

Mint az már a magyarul (is) hozzáférhető művek historiográfiai áttekintéséből kitűnik (leszámítva a korai elfogult, manipulatív és anarchistaellenes, kommunista párti narratívákat), az 1936. júliusi barcelonai katonai lázadás elfojtásában az anarchista és anarchoszindikalista szervezetek mozgósításának és a militánsaik részéről tanúsított ellenállásnak alapvető jelentősége volt. Mindazonáltal azt illetően, hogy pontosan miben is állt a liberter mozgalom tevékenysége a *pronunciamientót* megelőző időszakban, illetve a harcok kritikus 30 órájában, a magyar nyelvű irodalom nyomán csak mozaikokkal rendelkezünk. Ahhoz, hogy a maga teljességében megérthessük, hogyan gondolkodtak és miképp cselekedtek az anarchisták, s hogy helyesen

⁶⁴ Uo. 405.

⁶⁵ A Barcelonában állomásozó csendőrség létszámát Paz 3 ezer főre teszi. Broué és Témine ennél többről, mintegy 4 ezer fős állományról írnak, az általuk közölt számadat azonban itt sem tűnik annyira megbízhatónak. Paz: 2006, 401, 405.; Broué – Témine: [é.n.], 51.

⁶⁶ Abad de Santillán: 2006, 36.

⁶⁷ Uo. 35.

ítélhessük meg szerepvállalásukat az események alakításában és az ellenállás sikerességében, feltétlenül szükséges mélyebbre ásunk, és a történetek legaktívabb résztvevőinek visszaemlékezéseire is alapozva újrakonstruálni a fejünkben ezzel kapcsolatosan élő képet.

Érdemes mindjárt azzal kezdeni, hogy Barcelona (és tágabban Katalónia) mint az ország legnagyobb ipari centruma, nagyszámú, öntudatos és szervezett munkásosztállyal rendelkezett, mely szervezeti értelemben viszonylag egységesnek tekinthető, lévén, döntő hányaduk az anarchoszindikalista szakszervezeti szövetség, a CNT kötelékébe tartozott. Az anarchista eszme magjait még Bakunyin híve, Fanelli vetette el első, 1868–69-es spanyolországi útja során, melynek nyomán megalakult az I. Internacionálé és az Alliance madridi és barcelonai szekciója.⁶⁸ Az ezt követő évtizedekben az anarchizmus erős gyökeret vert Katalóniában, melynek a forradalmi szindikalizmus és az anarchoszindikalizmus előretörése adott új löketet az 1907-ben megalapított Solidaridad Obrera, majd ennek feloszlata után 1910-től a CNT képében. A már kezdetben is több mint 25 ezer munkást tömörítő föderáció az első világháború alatti munkásharcokban megedződve 1918-ban már 114 ezer tagot számlált, akiknek túlnyomó része a katalán szakszervezetek kötelékébe tartozott.⁶⁹ Az 1920-as évek forradalmi apályát és a diktatúra elnyomó körülményeit követően a köztársaság kikiáltása után megtartott első, 1931. júniusi országos kongresszusán a CNT-nek hivatalosan már közel 550 ezer tagja volt, s ennek több mint felét, mintegy 300 ezer főt a katalán régió, azon belül is szinte teljes egészében Barcelona városa adta⁷⁰ (nem beszélve a tagsággal nem rendelkező, de anarchista irányultságú elemekről, akiknek száma szintén nem volt csekély). A szervezet tagságának létszáma az 1936. májusi zaragozai országos kongresszusig még tovább növekedett (habár az egyes régiókra vonatkozóan rendelkezésre álló adatok sajnos hiányosak és pontatlanok),⁷¹ a polgárháború kitörésekor pedig egyes becslések szerint

⁶⁸ Poór Péter: *A spanyol anarchizmus előfutárai*. 7–9.

https://www.academia.edu/15055588/A_spanyol_anarchizmus_el%C5%91fut%C3%A1rai

⁶⁹ Bar, Antonio: *La CNT en los años rojos. Del sindicalismo revolucionario al anarcosindicalismo (1910–1926)*. Akal Universitaria, Madrid, 1981. 338–341.

⁷⁰ Elorza, Antonio: *La utopía anarquista bajo la segunda república española*. Editorial Ayuso, Madrid, 1973. Cuadro 1.

⁷¹ Elorza: 1973, Cuadro 2.

elérhette akár a 900 ezer főt is.⁷² Annyi mindenesetre bizonyos, hogy Katalóniában a CNT a munkások több mint 60%-át tömörítette, olyan szektorokban pedig, mint a textilipari, az építőipari vagy a dokkmunkások szakszervezete, a föderáció 80% fölötti részaránnyal rendelkezett, vagyis Barcelonában egyértelműen hegemon pozícióban volt, és ezzel saját tagjai éppúgy tisztában voltak, mint a szervezet riválisai és ellenségei.⁷³ A CNT egy meglehetősen harcias munkásszervezet volt, amelynek szakszervezetei gyakran léptek sztrájkba, sokszor nem is kézzelfogható gazdasági követelésekért, hanem a fennálló politikai és társadalmi rendszerrel szembeni elégedetlenségük kifejezése céljából. Fő fegyverük az általános sztrájk volt, melyet olykor határozatlan időre is meghirdettek. A munkások szervezettsége és az általános sztrájk harci fegyverként való alkalmazása a júliusi lázadás idején nagy jelentőséggel bírt: egyszerre hatott bénítólag a hadseregre és támogatóira nézve, s járult hozzá a munkások gyors mozgósításához a *pronunciamientó*val szemben.

A CNT mellett léteztek továbbá más anarchista eszmeiségű szervezetek – például az Ibériai Anarchista Föderáció (FAI) vagy a Liberter Ifjúság Ibériai Föderációja (FIJL) –, melyek azonban szoros kapcsolatban álltak a szakszervezeti szövetséggel és jelentős tagságbeli átfedéssel rendelkeztek. Az élénk (szak)szervezeti munka mellett az önművelődés, a munkáskultúra, a racionalista szabadiskolák hálózata, a gazdag liberter irodalom, valamint a társasági élet különféle szinterei (a bároktól⁷⁴ kezdve az *ateneo libertario* nevű kulturális és közösségi centrumokig) mind-mind fontos szerepet játszottak a (katalán) munkásság elméleti képzésében, öntudatának fokozásában, szervezeti kultúrájának erősítésében, kapcsolati hálójának megszilárdításában, elősegítve ezzel a tömegek mozgósíthatóságát, szervezett és potens fellépését, de mindezt öntevékenységük és az autonóm cselekvésre való igény és képesség

⁷² Lásd pl. F. Crespo a franciaországi száműzetésbeli *Espoir* anarchista lapba írott sorait. Idézi: Alexander, Robert J.: *The Anarchists in the Spanish Civil War. Vol. I.* Janus Publishing Company, London, 1999. 125.

⁷³ Ezek az adatok például konkrétan egy francóista szerzőtől származnak. Lacruz, Francisco: *El Alzamiento, la revolución y el terror en Barcelona.* Librería Arysyl, Barcelona, 1943. 134.

⁷⁴ Az egyik leghíresebb bár történetét és mozgalomban játszott szerepét Guillamón külön tanulmány keretében részletesen feldolgozta: Guillamón, Agustín: 1936. El bar *La Tranquilidad* y el 19 de julio de 1936 en el Paralelo. In: Guillamón, Agustín: *Durruti sin mitos ni laberinto y otras estampas.* Fundación Aurora Intermitente – Sueños de Sabotaje, 2022b. 25–33.

megőrzése mellett. A munkásnegyedek élénk mikrokozmosza és az anarchisták aktív jelenléte Barcelona társadalmi életében a fentiekén túl ahhoz is hozzájárult, hogy a katonai lázadással szemben fellépő militánsok úgy ismerték a várost (de legalábbis annak hozzájuk legközelebb álló részeit), mint a tenyerüket, jó tájékozódási képességük és széles ismertségi hálójuk pedig elősegítette számukra lokális védelmi taktikák kidolgozását, valamint megkönnyítette a küzdelem során a gyors helyzetfelismerést és az adekvát reagálást, továbbá szerepet játszott a folyamatos összeköttetés és logisztika biztosításában a harcoló sejtek között.

Bár az 1910-es, 1920-as évek fordulóján a barcelonai CNT-t a katalán rendőrséggel, a munkáltatókkal és az általuk felbérelt fegyveresekkel folytatott küzdelem meggyengítette, bizonyos értelemben meg is acélozta, életre hívva olyan fegyveres akciócsoportokat, melyek vállalták a szervezeti tagság védelmét, és szükség esetén képessé váltak az ellencsapás-mérésre, amely egyúttal a forradalmi harcra való felkészülést – egyfajta „forradalmi gimnasztikát”, ahogy azt García Oliver megfogalmazta és teoretizálta⁷⁵ – is jelentette számukra. Később, a diktatúra és a monarchia bukását követő újjászerveződés idején ezek az akciócsoportok szolgáltak alapul a CNT újonnan létrehozott védelmi bizottságaihoz. A védelmi bizottságok szervezését alig pár nappal a köztársaság kikiáltása után, 1931. április 25-én hagyta jóvá a CNT helyi és megyei föderációinak plénuma, a korábbi akciócsoportokénál szélesebb feladatkört szánva nekik. Ugyanakkor nem a munkásosztálytól elkülönült katonai vagy terrorista szervezetekként tekintettek rájuk, hanem az osztályharc szükségszerű tartozékaiként, olyan más pillérekkel együtt, mint mondjuk az említett *ateneo libertariók* vagy a racionalista iskolák.⁷⁶ Az anarchista szerveződési modell sajátosságaihoz igazodva a védelmi bizottságok struktúrája is föderatív jellegű volt: helyi, regionális és országos szinttel rendelkezett, habár utóbbi valódi hatalommal nem rendelkező, javaslattevő és koordináló szervként tevékenykedett, míg az alsóbb szinteket nagyobb fokú autonómia jellemezte. Emellett az olyan nagyvárosokban, mint Barcelona, saját városrészükben tevékenykedő

⁷⁵ García Oliver, Juan: *El eco de los pasos. El anarcosindicalismo ...en la calle ...en el Comité de Milicias ...en el gobierno ...en el exilio*. Ruedo Ibérico, Barcelona, 1978. 115–117.

⁷⁶ Guillamón, Agustín: 1931–1938. Los Comités de Defensa de la CNT en Barcelona. In: Guillamón, Agustín: *Durruti sin mitos ni laberinto y otras estampas*. Fundación Aurora Intermitente – Sueños de Sabotaje, 2022a. 43–61. 43–45.

negyedvédelmi bizottságokat is felállítottak. A liberter kommunizmus azonnali megvalósítására irányuló 1932–33-as forradalmi felkelések már alapvetően a védelmi bizottságok működésén és a „forradalmi gimnasztika” koncepcióján alapultak.⁷⁷ Ezek és a korábbi évek küzdelmei a benne résztvevő militánsok számára lehetőséget teremtettek a fegyverhasználat megismerésére, közvetlen harci tapasztalatok szerzésére, amely 1936 nyarán kétségtelenül a javukra vált. Mi több, mivel e fegyveres erőpróbákra nem ritkán Barcelona utcáin került sor, ez a körülmény lehetőséget teremtett egyes konkrét esetekből levont tanulságok hasznosítására a későbbi konfrontációk – így a katonai lázadás – során. Nem mellékes tényező, hogy jellegüket tekintve ezek az utcai harcok jobban hasonlítottak egymásra, mint a milíciák első hadoszlopainak 1936 júliusa végén megkezdődő hadmozdulataira és főképp az azok előrenyomulásának megakadása következtében kialakuló lövészárokharcokra. Mint azt láthattuk, utóbbiakkal összefüggésben a kortársak és az utókor előszeretettel marasztalták el az anarchistákat katonai dilettantizmusuk és modern hadviselésre alkalmatlan szerveződési modelljük okán, az a fajta urbánus gerillahadviselés azonban, amelyre a polgárháború első napjaiban sor került, merőben különbözött ettől, s ebben a liberter mozgalom militánsai messze gyakorlottabbnak és sikeresebbnek bizonyultak más politikai csoportosulások képviselőinél.

A spanyol anarchisták fegyveres forradalmi kísérletei azonban korábban nem vezettek eredményre. Az utolsó cseppet az 1934. októberi asztúriai felkelés kudarca jelentette, amely amellett, hogy előtérbe állította az antifasizmus eszméjét és a proletár egységpolitika gyakorlatát, egyúttal álláspontja revideálására készítette a Védelmi Bizottságok Országos Bizottságát (CNCD): a szervezet a „forradalmi gimnasztika” korábbi taktikáját elégtelennek minősítve immáron a magasabb fokú szervezettség és tervezés szükségessége mellett foglalt állást, ami az 1936. júliusi események alakulása szempontjából döntő paradigmaváltást jelentett.⁷⁸ Mint megfogalmazták: „Nincs forradalom előkészítés nélkül; és minél intenzívebb és elmésebb az utóbbi, annál jobban érvényesül az előbbi a kellő időben. Le kell számolnunk a magasztos ihletettségen alapuló improvizáció előfeltevésével, mint egyedüli lehetséges formával a nehéz időkben. Az a hiba, hogy bízunk a tömegek teremtő ösztönében, nagyon

⁷⁷ Guillamón: 2022a, 46.

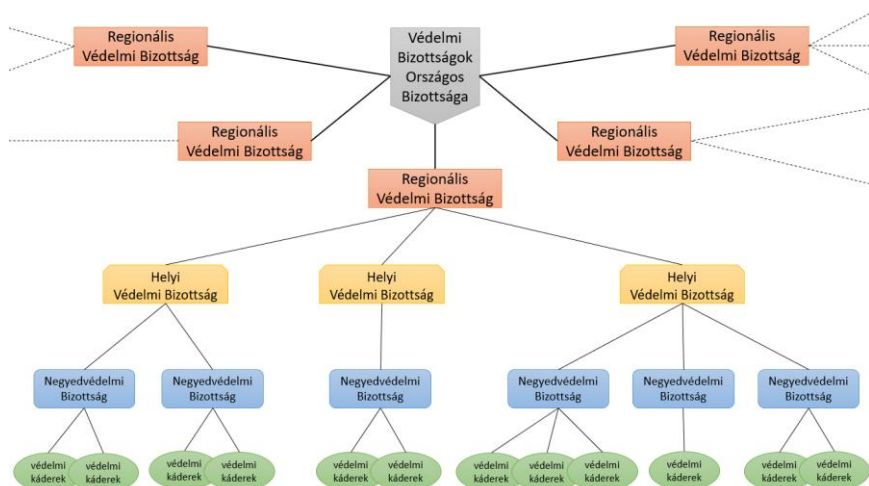
⁷⁸ Uo.

sokba került nekünk. Nem spontán módon keletkeznek a hadviselés elengedhetetlen eszközei egy olyan állam elleni küzdelemhez, amely tapasztalattal, erős emberanyaggal és magasabb szintű offenzív-defenzív normákkal rendelkezik.”⁷⁹ Ennek nyomán a CNCD a CNT szakszervezetei által finanszírozott titkos katonai szervezet képét vázolta fel, mely azonban továbbra is föderatív alapokon szerveződne és a militánsok önkéntességén alapulna. E javaslattevértelmében a struktúra alapegységét a lokális szinten szerveződő kis csoportok, másképp védelmi káderek képeznék. Ezek ideális esetben hat, ugyanabból a szakszervezetből kikerülő vagy egyazon szakághoz tartozó militánsból állnának,⁸⁰ akik mindegyike jól körülhatárolható feladatkörrel rendelkezne. Ezek lakóközözetként Negyedvédelmi Bizottságokat alkotnának, melyek e csoportok koordinálásáért felelnének. Az egyes védelmi káderek titkárának feladata lenne az egyazon városrészen belül működő más anarchista csoportokkal való kapcsolattartás, valamint az új csoportok szervezése. Tevékenységéről és az elért eredményekről havonta tájékoztatná az illetékes Negyedvédelmi Bizottságot, amelynek delegált titkára az így kapott információkat összegezné és elküldené a Kerületi Bizottságnak, amely azt továbbítaná a Helyi Védelmi Bizottságnak (kisebb településeken értelemszerűen a lánc jóval rövidebb lenne), majd így tovább a Regionális és az Országos Védelmi Bizottságoknak. A védelmi káderek egy másik tagja az adott közözetben található, ellenséggként azonosított személyekről gyűjtene információkat (név, lakcím, ideológia, fizikai jellemzők, szokások, valamint az illető foglalkozásából, eszmei irányultságából és/vagy fegyvertartásából fakadó veszélyességi fok). A harmadik tag az ellenség által (potenciálisan) használt ingatlanok tanulmányozásáért felelne, felmérve azok sebezhetőségét és jelentőségét a munkásmozgalommal szembeni harcban. Feladata lenne egyúttal nyilvántartani az ilyen épületekben tárolt fegyvereket és egyéb eszközöket, illetve az itt állomásozó személyzetet. A csoport negyedik militánsának feladata a közlekedés, szállítás és menekülés szempontjából releváns stratégiai pontok felkutatása lenne, az ötödiké a közműhálózat tanulmányozása, különös tekintettel egy szabotázsakció vagy az adott létesítmény elfoglalásának eshetőségére, míg a hatodik tag tevékenysége a forradalomhoz szükséges erőforrások (fegyverek, pénz, élelmiszer stb.)

⁷⁹ Uo. 46–47.

⁸⁰ Uo. 49.

beszerzési lehetőségeinek összegyűjtésére irányulna. A védelmi káderek dolga tehát a preforradalmi időszakban a szisztematikus előkészítőmunka, a térképezés és tervezés feladata lenne; a koncepció szerint a forradalmi periódusban végrehajtandó fegyveres harci fellépés csak ennek talapzatán állhat. Eme harci fellépés azonban már nem pusztán a védelmi káderek feladata lenne, hanem az egész népé, melyet a szóban forgó csoportok személyes példamutatással inspirálnának, az általuk gyűjtött információkkal és fegyverekkel ellátnának, továbbá koordinálnának és segítenének, hogy harci potenciáljukat a lehető legjobban kiaknázhassák. A küzdelemhez nélkülözhetetlen taktika és a felkelési tervek magasabb szinteken, a Helyi, Regionális és Országos Védelmi Bizottságok munkája révén kerülnének kidolgozásra, figyelembe véve az alsóbb szintek jelentéseit és a helyi sajátosságokat.⁸¹

A védelmi bizottságok CNCD által felvázolt rendszerének sematikus ábrája

Ezek az ambiciózus tervek azonban – az idő rövidege, a kedvezőtlen politikai klíma (az asztúriai felkelés következményeképp az egyéb megszorító intézkedések mellett 30 ezer, részint anarchista munkást börtönöztek be), valamint a mozgalmon belüli nézetkülönbségek folytán – a maguk teljességében nem válhattak valóra, s nem sikerült a védelmi

⁸¹ Uo. 47–48.

káderek és védelmi bizottságok jól strukturált országos hálózatát kiépíteni, s bár a CNT egyes Regionális Bizottságai azért létrehozták a maguk védelmi szekcióit, azok többségükben nem egészültek ki védelmi káderekkel, így akciópotenciáljuk és hatásfokuk a kívánttól elmaradt. A legfontosabb kivételt azonban, ahol ez a szisztéma ellenben a legteljesebb formában alakot öltött, éppen Barcelona jelentette.⁸²

Az 1920-as, 1930-as évek fent említett akciócsoportjainak égisze alatt végrehajtott fegyveres tevékenységekben alapozták meg hírnevüket az olyan militánsok, mint Buenaventura Durruti⁸³, Francisco Ascaso⁸⁴ vagy Juan García Oliver⁸⁵, akik anarchista részről az 1936. júliusi napok eseményeiben központi szerepet játszottak. Több névváltoztatáson és transzformáción átesett akciócsoportjuk, a Nosotros – más hasonszőrű csoportokkal együtt – a Barcelonai Anarchista Csoportok Föderációjának 1935. januári plénumán elfogadott döntés értelmében létrehozott Forradalmi Előkészületek Helyi Bizottsága integráns részévé vált, melynek elsődleges

Együtt az utcán (balról jobbra): José Pérez Ibáñez, Severino Campos, Ricardo Sanz, Aurelio Fernández, Juan García Oliver, Gregorio Jover, Miguel García Vivancos és Augustin Souchy (Barcelona, 1936 augusztusa)

⁸² García Oliver: 1978, 129.

⁸³ Életrajzát magyarul lásd: Zolcsák: 2020, 220–225.

⁸⁴ Francisco Ascaso Abadía (1901–1936) anarchista családba született és fiatalon csatlakozott a liberter mozgalomhoz. Kezdetben az aragóniai társadalmi harcokban tüntette ki magát, majd részt vett különféle akciócsoportok tevékenységében, többek közt fegyveres kisajátításokat és politikai merényleteket hajtvva végre. Többször letartóztatták és bebörtönözték, majd egy ideig emigrációban élt. A köztársaság kikiáltása után visszatért Spanyolországba, s a korabeli gyűlésekbe és tüntetésekre éppúgy aktívan bekapcsolódott, mint a '30-as évek anarchista felkeléseibe, amiért újfent börtön és deportálás lett a „jutalma”. Iñiguez, Miguel: *Esbozo de una enciclopedia histórica del anarquismo español*. Fundación Anselmo Lorenzo, Madrid, 2001. 56–57.

⁸⁵ Életrajzát magyarul lásd a Paz biografikus monográfiájáról írott, már említett recenzióban: Zolcsák: 2018, 306–312.

feladata a védelmi bizottságok megszervezése volt Katalóniában.⁸⁶ Barcelonában a védelmi káderek tíz fővel működtek, és egymástól függetlenül saját városrészükben tevékenykedtek, kapcsolatot tartva az adott városrész Negyedvédelmi Bizottságával, amely pedig összeköttetésben állt a Helyi Védelmi Bizottsággal. A Barcelonai Helyi Védelmi Bizottságot a Nosotros alkotta, s e csoport egyúttal gyakorlatilag Katalónia Regionális Bizottságaként is funkcionált,⁸⁷ 1936 júliusában és az azt közvetlenül megelőző időszakban kulcsszerepet játszva a katonai összeesküvéssel szembeni védelem megszervezésében és a *pronunciamiento* elleni eredményes fellépésben. Az ominózus események idején az említett három személyen túl a Bizottság tagjai Aurelio Fernández⁸⁸, Gregorio Jover⁸⁹, Ricardo Sanz⁹⁰, Antonio Ortiz Ramirez⁹¹,

⁸⁶ Guillamón, Agustín: Esbozo biográfico de JGO. In: In: Guillamón, Agustín (szerk.): *Ecos y pasos perdidos de Juan García Oliver*. Calumnia Edicions, 2021. 17–35. 28.

⁸⁷ García Oliver: 19781 129–130.

⁸⁸ Aurelio Fernández (1897–1974) asztúriai mozgalmár volt, aki 1922-ben csatlakozott a Nosotros közvetlen elődjének számító Los Solidarios csoporthoz, s ennek keretében részt vett különféle fegyveres erőszakcselekményekben. A Rivera-diktatúra időszakának első felét emigrációban, a másodikat pedig különböző spanyolországi börtönökben töltötte. A köztársaság első éveiben aktívan kivette a részét a „forradalmi gimnasztika” gyakorlásából. Iniguez: 2001, 222.

⁸⁹ Gregorio Jover Cortés (1891–1964) Aragóniában született, de húszas éveiben Barcelonába költözve bekapcsolódott a munkásmozgalomba és a forradalmi küzdelembe a faipari szakszervezet és az akciócsoportok tevékenységén keresztül. A Rivera-diktatúra alatt ő is emigrációba vonult, majd a '30-as években a katalóniai társadalmi harcokban folytatta militanciáját. Uo. 316.

⁹⁰ Ricardo Sanz Asensio (1898–1986) a levantei régió szülötte volt, és kezdetben malomgyári munkásként dolgozott. 1916-ban Barcelonába költözött, ahol csatlakozott a CNT-hez, 1920-tól pedig tagja lett a Los Solidariosnak is, míg a csoport tevékenységében való közreműködéséért be nem börtönözték. A '20-as évek további hányadát franciaországi emigrációban töltötte, de miután a spanyol hatóságok fegyvercsempészet közben elkapták, ismételten rács mögé került. A köztársaság kikiáltását követően országszerte számos CNT-gyűlésen részt vett, miközben szerepet vállalt a szervezeti életben és a korszak forradalmi felkeléseiben is. Uo. 559.

⁹¹ Antonio Ortiz Ramirez (1907–1996) Barcelonában született, fiatalon munkába állt, s 14 éves korától fogva a faipari szakszervezet tagja volt. A Rivera-diktatúra idején szülőföldjén maradvia földalatti propagandamunkát folytatott és különféle kulturális tevékenységekben vett részt. 1932-ben szakszervezete titkárává választották, s néhány nappal később már sztrájkba is vezette munkatársait. Ugyanettől az évtől fogva bekapcsolódott a védelmi káderek munkájába, s részt vett az 1933. januári anarchista felkelésben, amely tettéért bebörtönözték. A fogságban került szoros kapcsolatba a vele egy

valamint újonnan csatlakozott militánsként José Pérez Ibáñez („El Valencia”)⁹² voltak.⁹³ Az ellenállással szembeni önvédelem megszervezése során és konkrétan a júliusi harcokban általuk mobilizált militánsok száma – bár pontos statisztikák nem állnak rendelkezésre – egyes becslések szerint elérhette a kétezer főt is.⁹⁴ Azaz az anarchisták védelmi hálózata akkora, de inkább nagyobb, szervezett és előre kidolgozott terv alapján cselekvő erőt képviselt, mint amekkorát a Generalitathoz lojális biztonsági örök és rohamgárdisták testülete tömörített.

Anarchista tervek az ellenállásra való felkészüléshez

A Barcelonai Védelmi Bizottság által elfogadott taktika és cselekvési terv kidolgozása, melyet a katonai lázadás megfékezése érdekében aztán gyakorlatba ültettek, elsődlegesen Juan García Oliver érdeme volt. Ezzel összefüggésben elsőként azt szükséges rögzíteni, hogy egy esetleges katonai puccsra való készülődés elméleti szintén már régóta foglalkoztatta a Védelmi Bizottság tagjait. Mint emlékirataiban García Oliver megjegyezte: „Amikor a katonaság megkezdte az államcsíny előkészületeit, mi, a barcelonai konföderációs Védelmi Bizottságban majdnem másfél évvel megelőztük őket a katonai felkelés elleni tervek tanulmányozásában.”⁹⁵ Az 1936-os év kezdetén aztán (de még a februári választások előtt!) az említett Védelmi Bizottság komolyan számításba vette egy *pronunciamiento* közeli eshetőségét arra az esetre, ha a népfront pártjai szereznek meg a szavazatok többségét. Mi több, a polgárháborút García Oliver a választások kimenetelétől függetlenül is elkerülhetetlennek

helyen raboskodó García Oliverrel, akin keresztül ő is csatlakozott a Nosotroshoz, és a továbbiakban részt vett a Barcelonai Védelmi Bizottság munkájában. Uo. 447.

⁹² José Pérez Ibáñez (1912–1992) gyerekkorától fogva Barcelonában élt, s már fiatalon bekapcsolódott a szakszervezeti életbe. A harci tevékenység azonban jobban vonzotta, így részt vett az 1933. januári anarchista felkelésben és az akciócsoportok munkájában. Ő volt a Nosotros legfiatalabb és a csoporthoz legkésőbb csatlakozott tagja. Uo. 476.

⁹³ García Oliver: 2021a, 76. Megjegyzés: „El Valencianót” a történész Romero és a 25. lábjegyzetben a tőle átvett információ minden kommentár nélkül történő közlésével Guíllamón is tévesen Antonio Martínezként azonosítja.

⁹⁴ Evans, Danny: *Revolution and the State. Anarchism in the Spanish Civil War 1936–1939*. AK Press, Chico – Edinburgh, 2020. 33–34. Vannak ellenben olyan – konkrét számokra vonatkozó becsléseket nem tartalmazó – vélemények is, miszerint a CNT részéről csak a legelkötelezettebb aktivisták és néhány vezető kapcsolódtak be az utcai harcokba. Casanova, Julián: *Anarchism, the Republic and Civil War in Spain: 1931–1939*. Routledge, London – New York, 2005. 102.

⁹⁵ García Oliver: 1978, 171.

tartotta, hiszen „a reakciós jobboldal diadala (...) a spanyol fasizmus törvényes győzelmével lenne egyenlő; ami ellen természetesen az utcán és minden fegyverrel harcolni kellene”.⁹⁶ Az efféle prognózis tehát mindenféleképpen a harcokra való intenzív felkészülés szükségességét vonta maga után, s minthogy a választásokon a jobboldal veszített, egyértelművé vált, hogy egy katonai lázadással szembeni ellenállásra kell felkészülniük, melyhez a következő hetekben – az újonnan kiadott amnesztiarendelet következtében – a börtönökből kiszabaduló politikai foglyok szerencsés módon fontos emberanyagot szolgáltatottak. Minthogy a korábbi tapasztalatokra alapozva biztosak voltak benne, hogy a puccs hagyományos spanyol módon fog végbemenni, s hogy annak előkészítése és nemzetközi háttérének biztosítása nagyjából hat hónapot fog igénybe venni,⁹⁷ saját felkészülési idejüket, stratégiájukat és taktikájukat ezt szem előtt tartva határozták meg és alakították ki.

A felkelést megelőző hónapokban gondosan felmérték a laktanyákban állomásozó erőket, azok elhelyezkedését, valamint az ott tárolt fegyver- és hadianyagkészleteket, a város fő stratégiai pontjait, továbbá azokat az útvonalakat, amelyeken a hadsereg felvonulhat.⁹⁸ Az anarchista stratégiák nem arra törekedtek, hogy a munkásnegyedekbe visszavonulva védekező harcállást vegyenek fel, mivel ez egyrészt erők szétforgácsolását vonta volna maga után, másrészt pedig azért, mert e defenzív taktika szükségképpen korlátolt volt, s bár a harcok idejét meghosszabbíthatta, kimenetelét – a hadsereg győzelmét – egyben predesztinálta is. Ezzel szemben a Védelmi Bizottság nemcsak kombatív, de egyszersmind offenzív taktikát hagyott jóvá. Minthogy azonban a kaszárnyákat erődítetttségük és a bennük felhalmozott készletek okán joggal veszélyesnek tartotta, nem vállalkozott preventív jellegű frontális támadásra. Tudatosan arra törekedett, hogy minél messzebbre kicsalja a bennük állomásoztatott erőket, majd előrenyomulásukat nem várt módon feltartóztatva, mögéjük kerülve, s visszavonulásuk útját elvágva felmorzsolja és kivéreztesse őket, fokozatosan ellenőrzés alá vonva a város olyan fontos összekötő útjait, mint a Ramblas vagy a kikötő és a külső negyedek közti utak.⁹⁹

⁹⁶ García Oliver: 2021a, 73–74.

⁹⁷ Uo. 76–78.

⁹⁸ Uo. 83.

⁹⁹ Uo. 85–86.; García Oliver: 1978, 172.

Szervezetük föderatív jellegéből fakadóan regionális és lokális szinten gondolkodtak, jelentőségéből adódóan elsődlegesen Barcelonára koncentrálva, ahol jól kiépített védelmi hálózattal rendelkeztek, melynek különböző szintjei között folyamatos, akár napi szintű kapcsolattartással számolhattak,¹⁰⁰ mely a katonai lázadást közvetlenül megelőző órákban kifejezetten élénk volt.¹⁰¹ Emellett maga a Nosotros csoport (értsd: a Barcelonai Védelmi Bizottság) is „nyolc napon át állandóan gyűlésezett”,¹⁰² megosztva egymással a tapasztalatokat, s előmozdítva tervük gyakorlatba ültetését. Emellett meghagyták más anarchista csoportoknak és szervezeteknek, hogy a védelmi bizottságokkal összehangoltan, az általuk kidolgozott terv szerint cselekedjenek,¹⁰³ elérve például, hogy a marokkói lázadás kitöréséről érkező első hírek hallatára a CNT szakszervezetei ne menjenek általános sztrájkba, inkább várjanak ki, s csak a barcelonai felkelés kirobbanásakor tegyék le a munkát, akkor viszont a kikötői és gyári sztráknak azonnal és egyszerre szólaljanak meg, megrémítve a katonákat, megbénítva a közlekedési (pl. tömegközlekedés szüneteltetése, metróalagutak elfoglalása),¹⁰⁴ a kommunikációs (telefonvezetékek elvágása vagy épp dezinformációk terjesztése)¹⁰⁵ és a közműhálózatot (pl. áramszolgáltatás kikapcsolása egyes városrészekben), valamint harcra mozgósítva a dolgozókat.¹⁰⁶ Ezenfelül a Védelmi Bizottság megbízott emberei már a lázadás kitörését megelőzően szisztematikusan figyelték a laktanyákat, valamint egész az utolsó pillanatig éjszakai járőrözéseket folytattak, figyelve a gyanús mozgásokat,¹⁰⁷ alkalmasint azt kockáztatva, hogy a lázadásra készülő katonák és fasiszta támogatóik vagy a közrendet fenntartani igyekvő rendőrök célpontjaivá válnak.¹⁰⁸ Bár a védelmi bizottságok országos struktúrájának fejletlensége ennél magasabb szintű tervezést és hatékony

¹⁰⁰ García Oliver: 2021a, 78–79.

¹⁰¹ Uo. 92–93.

¹⁰² Sanz: 1966, 270.

¹⁰³ García Oliver: 2021a, 82.

¹⁰⁴ Paz: 2006, 399.

¹⁰⁵ García Oliver: 1978, 172.

¹⁰⁶ García Oliver: 2021a, 85–87.

¹⁰⁷ Paz: 2006, 400.

¹⁰⁸ Ilyesmire valóban sor is került, például akkor, amikor a Generalitat rendőrsége alig 48 órával a harcok kezdete előtt letartóztatott néhány anarchista járőrt. Gómez Casas, Juan: *Anarchist Organization. The History of the FAI*. Black Rose Books, Montréal – Buffalo, 1986. 184.

koordinációt valószínűleg nem tett lehetővé, tudva azt, hogy a katonai lázadás országos kiterjedésű lesz, a Nosotros militánsai nem mondtak le a többi Regionális Bizottsággal való rendszeres kapcsolattartásról és egyeztetésről sem.¹⁰⁹

Fontos ugyanakkor hangsúlyozni, hogy az anarchisták a közhiedelemmel ellentétben a lázadás elfojtásában nem kívántak tisztán saját szervezeteikre támaszkodni, tervükhöz kezdettől fogva igyekeztek megnyerni más politikai és fegyveres szervezetek megbízhatónak ítélt képviselőit is. A CNT barcelonai napilapja, a *Solidaridad Obrera* például július 18-ai számának címlapján a „proletártestvérek közötti harc” beszüntetésére hívott fel, a két nagy országos szakszervezeti föderáció, a CNT és a szocialista UGT taktikai összefogását állítva előtérbe a közelgő puccs fenyegető rémével szemben.¹¹⁰ Július 17-én, a lázadás kitörésekor azonban a FAI munkások orientálására szolgáló felhívását a cenzúra nem engedte megjelenni a sajtóban, így a militánsok azt illegálisan kinyomtatva, röplapok formájában terjesztették Barcelona-szerte. Ugyanígy a cenzor a „*Soli*” másnapi számából kihúzta a marokkói lázadásról szóló híreket. A CNT azonban a laktanyákba beépült emberei révén pontos értesülésekkel rendelkezett a történésekről.¹¹¹ A Barcelonai Védelmi Bizottság emellett megbízható szimpatizánsokkal rendelkezett a Prat de Llobregati Katonai Légibázison Servando Meana, Ponce de León és Villacevallos tisztek személyében, de egyidejűleg Ino őrmester vezetésével, valamint más altisztek és gépészek közreműködésével létrehoztak egy külön csoportot is az említett támaszponton arra az eshetőségre, ha a tisztikar végül mégis csatlakozna a lázadáshoz, és a katasztrófa elkerülése érdekében kezükbe kellene venni az irányítást.¹¹² Abban tehát, hogy a légierő lojális maradt és tevékenyen közreműködött a laktanyák bombázásában, az anarchisták előkészítő munkájának fontos szerepe volt. De ugyanígy a hadseregen belül is sikerült elnyerniük néhány altiszt, például Manzana, Gordo és Terrer őrmesterek támogatását. Bár a felkelés kirobbanását követően Manzanát a lázadó tisztek viszonylag hamar lefogták, s ennél fogva – García Oliver elbeszélésével szemben – az ellenállásban már nem játszott szerepet, a másik két őrmesternek fontos

¹⁰⁹ García Oliver: 2021a, 79.

¹¹⁰ Continúa la huelga de Construcción en Madrid. In: *Solidaridad Obrera*. VII. évf. 1329. sz. (1936. július 18.) 1.

¹¹¹ Gómez Casas: 1986, 184.

¹¹² García Oliver: 2021a, 80–81, 89–90.

szerepe volt az Atarazanas laktanya ostrománál, többek között gépfegyverekkel és munícióval segítve az anarchistákat.¹¹³ Ezenfelül a Generalitat politikusaival¹¹⁴ és fegyveres erőinek képviselőivel¹¹⁵ folytatott tárgyalások útján a felek kölcsönösen megbizonyosodtak egymás hozzáállásáról a küszöbön álló puccs vonatkozásában. Az anarchisták magasfokú szervezettségét és erejét mi sem bizonyítja jobban, mint hogy a Barcelonai Védelmi Bizottság néhány tagját még július 18-án késő este is fogadták a katalán Belügyminisztérium épületében, egyeztetve velük az aktuális helyzetről.¹¹⁶

Egy reguláris hadsereggel való sikeres konfrontáció azonban, ha tetszik, ha nem, fegyverkérdés, és ezzel a Barcelonai Védelmi Bizottság militánsai is maximálisan tisztában voltak. Tevékenységi körük széles palettáján ebből fakadóan kiemelt helyet kapott a városi fegyverkészletek felkutatása, a városba irányuló csapatmozgások és fegyverszállítások nyomon követése, a fegyverek beszerzésének különféle legális és illegális módjai. Fegyverszerzésre irányuló törekvésük lényegében konstansnak tekinthető a felkelést megelőző időszakban, s azokat a konkrét eseteket csokorba gyűjtve, amelyek dokumentálhatók, igen változatos példákkal, sikeres és sikertelen kísérletekkel egyaránt találkozhatunk. Egyfelől az osztályharc tüzeiben edződött, forradalmi felkelésekben részt vett, a tőkésekkel és az állammal számtalanszor konfrontálódott anarchisták már a korábbi évek harcai során szert tettek valamennyi fegyverre, melyek mennyiségét és minőségét azonban hiba lenne túlbecsülnünk; ezek ráadásul többségükben egyszerű maroklófegyverek voltak. Másfelől a Barcelonai Védelmi Bizottság militánsai Franciaországból csempészték be fegyvereket, valamint az ország más tartományaiba utazva próbálkoztak vásárlással vagy cserével, hogy a pisztolyoknál magasabb harcértékű fegyverekhez jussanak.¹¹⁷ Emellett arra bátorították elvtársaikat, hogy ne habozzanak maguk is fegyvereket vásárolni, amihez szükség esetén igyekeztek számukra pénzügyi erőforrásokat biztosítani. További fontos

¹¹³ Uo. 81, 89, 106.; Márquez Rodríguez, José Manuel – Gallardo Romero, Juan José: Ortiz. *General sin dios ni amo*. Editorial Hacer. Barcelona, 1999. 99., 101.; Guillamón, Agustín: *Barricadas en Barcelona. La CNT de la victoria de Julio de 1936 a la necesaria derrota de Mayo de 1937*. Editorial Descontrol, Barcelona, 2016. 15–16.

¹¹⁴ Gómez Casas: 1986, 183–184.

¹¹⁵ Paz: 2006, 400.

¹¹⁶ García Oliver: 2021a, 93–96.

¹¹⁷ Márquez Rodríguez – Gallardo Romero: 1999, 97–98.

forrást jelentettek azok a készletek, melyeket az escamotok használtak még az 1934. októberi felkelés idején. Annak leverését követően ezek egy részére – főképp jól működő Winchester ismétlőpuskákra kellő mennyiségű munícióval együtt – az anarchisták rá tudták tenni a kezüket, s a csatornákban kialakított biztonságos tárolóhelyekre szállítva, elő tudták venni őket.¹¹⁸

Mivel sürgető igény mutatkozott iránta, a fegyverszerzésre nem minden esetben koordinált módon, a Védelmi Bizottság tudtával és közreműködésével került sor: megesett, hogy egyes csoportok és militánsok önállósították magukat, és a saját szakállukra léptek akcióba, melyek fontosabb példáit fegyverüzletek kirablása¹¹⁹ és egyes járőröző karhatalmisták lefegyverzése¹²⁰ jelentette. A rekvirálások egyébként járművekre, mindenekelőtt teherautókra is kiterjedtek, melyek az emberek és fegyverek szállításában fontos szerepet töltöttek be, s amelyek oldalára a munkások gyakran már ezekben az órákban felfestették szervezetük nevének kezdőbetűit, ami a későbbi forradalmi Barcelonában általános jelenséggé vált.¹²¹ A fegyverek illegális beszerzésével kapcsolatos legismertebb, legfontosabb és egyben igencsak sajátos kimenetelű esetre még július 17-én éjjel került sor Barcelona kikötőjében. A Tengeri Közlekedési Szakszervezet két aktivistája, Juan Yagüe és Julián Merino kezdeményezésére sor került az itt horgonyzó Magallanes és Margués de Comillas hajókon található fegyverkészletek eltulajdonítására,¹²² melyet azon nyomban szét is osztottak a CNT több szakszervezete között. Az esetre gyorsan fény derült, és a katalán belügyminiszter, José María España megbízásából a rohamgárdisták Vicente Guarner vezette alakulata kivonult a Fémmunkás Szakszervezet Rambla Santa Mónicán álló székházához, ahova tudomásuk szerint az anarchisták a fegyvereket vitték, felkészülve arra, hogy akár ostrom árán szerezzenek érvényt a parancsuknak. Az említett szakszervezet titkáranak, Benjámin Sáncheznek a visszaemlékezései

¹¹⁸ García Oliver: 2021a, 80.

¹¹⁹ A Camacho mint szemtanú által megörökített, fent idézet epizód mellett hasonló akcióra került sor július 19-én a kora reggeli órákban többek közt a calle Fernando fegyverüzleténél, ahonnan a munkások vadászpuskákat vittek el. García Oliver: 1978, 173.

¹²⁰ Ezzel azonban csak .38-as kaliberű revolverekhez sikerült jutniuk, ami nem jelentett kellő tűzerőt a hadsereggel szembeni harchoz. Paz: 2006, 402.

¹²¹ Abad de Santillán: 2006, 34.; García Oliver: 1978, 172–173.; Evans: 2020, 34.

¹²² García Oliver: 1978, 184. Más források szerint a második a börtönhajóként használt Uruguay gőzös volt. Palacio Pilacés – García Francés: 2018, 409.

nyomán az eset részleteibe menően rekonstruálható. Eszerint előbb ő, majd a Védelmi Bizottság képviselőjében a helyszínre érkező Durruti próbálták meg lebeszélni Guarner parancsnokot arról, hogy ne tegyen eleget a kapott felsőbb utasításnak. Azzal érveltek, hogy a Generalitat arra hivatkozva hártotta el a munkások felfegyverzését, hogy nincsen rendelkezésre álló fegyver, most viszont, hogy kiderült, ez nem igaz, s a munkások már amúgy is birtokba vették a szóban forgó készletet, a katonai felkelés küszöbén a karhatalom nem kockáztathatja meg a lefegyverzésüket, ami azon túl, hogy nyilvánvalóan mindkét oldalról áldozatokat követelne, egyben felkeltené az összeesküvő tisztek gyanakvását is. Durruti állítólag leszögezte: „Vannak olyan helyzetek az életben, amikor lehetetlen végrehajtani egy parancsot, még akkor is, ha a parancsot adó személy nagyon magasan áll. (...) Ezekben az órákban az egyenruha már nem jelent semmit. És nincs más tekintély, mint a forradalmi parancs, és ez a parancs azt követeli, hogy a puskák a munkások kezében legyenek.”¹²³ Az anarchisták érvelése és nyomásgyakorlása végül eredményesnek bizonyult, és a konfliktus egy számukra egyértelműen kedvező kompromisszummal zárult: Guarner parancsnok – hogy ne kelljen üres kézzel távoznia – kapott egy tucatnyi ócska puskát (bár ő maga emlékirataiban ezt igyekezett szépíteni, és 50-60 darabra feltornázní), a többi fegyver viszont a munkások kezén maradhatott.¹²⁴ Bár a pontos számokat illetően az egyes források között ellentmondások figyelhetők meg,¹²⁵ annyi bizonyos, hogy a katonai lázadást közvetlenül megelőző időszakban ez a fogás számított a legnagyobbknak.

¹²³ Paz, Abel: *Durruti en la revolución española*. Fundación Anselmo Lorenzo, Madrid, 1996. 459.

¹²⁴ Paz: 2006, 401–402.

¹²⁵ Míg Abad de Santillán emlékirataiban száz Mauser puskáról és némi lőszerrel ír, García Oliver, Gómez Casas, Paz és García Francés ennek duplájáról tesznek említést, melyet Escofet rendőrkapitány visszaemlékezései is megerősítenek. Ortiz életrajzában ezzel szemben egy köztes érték („mintegy 150 puská”) olvasható. Megjegyzendő ugyanakkor, hogy előbbi két szerző állítása szerint a hajókról a fegyvereket a [Tengeri] Közlekedési Szakszervezet székházába szállították, holott – mint arra a Benjamín Sáncheztől származó értesülései nyomán Paz rámutat – az ominózus ostromhelyzetre nem ott, hanem a főszövegben is említett Fémmunkás Szakszervezet székházánál került sor. Gómez Casas könyvének angol nyelvű kiadásában továbbá Juan Yagüe neve tévesen Vagueként szerepel. Abad de Santillán: [é.n.], 581–582.; Abad de Santillán: 2006, 33.; García Oliver: 1978, 184.; Gómez Casas: 1986, 184.; Gómez Casas, Juan: *Historia de la FAI. Aproximación a la historia de la organización específica del anarquismo y sus*

Mindemellett az anarchisták nem mondtak le annak lehetőségéről sem, hogy a Generalitat katonai puccstól való félelmére apellálva magától a katalán kormánytól szerezzenek fegyvereket¹²⁶ tömeges utcai népi követelések formájában vagy a katalán kormány magasrangú tisztségviselőivel folytatott tárgyalások révén. E tárgyalások kezdete egészen a februári választásokat megelőző időszakig nyúlik vissza,¹²⁷ s azok a felkelést megelőző héten kifejezetten intenzívvé váltak. A CNT Katalán Regionális Bizottsága és a Barcelonai Védelmi Bizottság felváltva július 16-án, 17-én és 18-án újra és újra megpróbálkoztak fegyverek szerzésével a katalán kormánynál.¹²⁸ A Generalitattal való kapcsolattartás céljából e napokban létrejött konföderális Összekötő Bizottság¹²⁹ kapcsán Abad de Santillán egy helyütt feltette, s mindjárt meg is válaszolta a költői kérdést: „Hogy nekünk, anarchistáknak, minden kormány ellenségeinek, el kellene-e fogadnunk ezt a kapcsolatot? Egy pillanatig sem hezitáltunk.”¹³⁰ Az egyik ilyen találkozón az Összekötő Bizottság még azt is felajánlotta, ha felfegyverzik ezer emberét, a CNT garantálja a puccs leverését.¹³¹

antecedentes de la Alianza de la Democracia Socialista. Fundación Anselmo Lorenzo, Madrid, 2002. 216.; Paz: 2006, 401–402.; Palacio Pilacés – García Francés: 2018, 409. Márquez Rodríguez – Gallardo Romero: 1999, 99.

¹²⁶ A CNT országos vezetői nem mellesleg a madridi központi kabinetnél próbálkoztak hasonlóval, de Casares Quiroga miniszterelnök mindvégig cinikusan reagált a küszöbön álló lázadásra figyelmeztető hírekre, a munkások felfegyverzésétől pedig mereven elzárkózott, s az őt követő, tiszavirág-életű Barrio-kormány is ugyanígy tett. A fegyverosztást csak a július 19-én hivatalba lépő Giral-kormány rendelte el, fontos szerepet játszva ezzel többek között a főváros megvédésében. Gómez Casas: 1986, 183.; Poór: 2014, 14–15.

¹²⁷ García Oliver: 1978, 167, 170.

¹²⁸ Gómez Casas: 1986, 183–184.

¹²⁹ Ennek tagjai José Asens, a CNT helyi föderációjának titkára, a CNT Katalán Regionális Bizottságát képviselő Durruti és García Oliver, valamint a FAI Fél-szigeti Bizottságának képviselőjében fellépő Abad de Santillán voltak. Abad de Santillán: [é.n.], 579–581.

¹³⁰ Abad de Santillán, Diego: *El anarquismo y la revolución en España. Escritos 1930/38*. Editorial Ayuso, Madrid, 1976. 349–350.

¹³¹ Abad de Santillán: 2006, 33. Megjegyzés: bár Abad de Santillán egy másik írásában azt állítja, a július 17-ei találkozón az Összekötő Bizottság személyesen Companys elnökkel tárgyalt, az említett ajánlatot pedig García Oliver Escofet rendőrkapitánnyal folytatott július 18-ai spontán találkozásán vetette fel, valójában García Olivernek július 19-éig nem volt személyes kapcsolata Escofettel, Companysszal pedig – a saját emlékiratában írtakkal ellentétben, melyet egy Pazhoz írt levelében maga is elismert – egészen július 20-áig nem találkozott. A szóban forgó beszélgetésre tehát az España belügyminiszterrel való

Ugyanő másutt egy hasonló párbeszédre számol be García Oliver és Katalónia közrendvédelmi főkapitánya, Federico Escofet között, amelynek kimenetele hasonlóképpen negatív volt.¹³² A Generalitat azonban – arra hivatkozva, hogy nem áll rendelkezésére fölösleges fegyver – kérésüket minden alkalommal elutasította. Bár a FAI és a CNT krónikása és egykori főtitkára, Gómez Casas szerint fegyverek és járművek rekvirálására irányuló szándékukról az anarchisták július 18-án késő éjjel még magát a Generalitatot is tájékoztatták,¹³³ feltehetően félreértésről van szó, és a dolog némiképp másként történt. Nem sokkal éjfél előtt Durruti, Ascaso és García Oliver a katalán Belügyminisztérium épületébe mentek, még egyszer utoljára kísérletet téve annak kieszközlésére, hogy a kormány felfegyverezze a munkásokat, miközben odakint a Plaza Palación összeverődött tömeg szintén fegyvert követelt. Az egyre indulatosabb hangvételű tárgyalást egy váratlan telefonhívás szakította félbe, mely arról tájékoztatta España belügyminisztert, hogy „a CNT tagjai autókat rekvirálnak, és a szakszervezetük betűivel festik le őket! Megrohamozták a fegyvertárat!”¹³⁴ España ekkor arra szólította fel a Védelmi Bizottság tagjait, hogy embereik megnyugtatósával teremtsenek rendet, mire Durruti dühösen azt felelte: „Kinek néz minket? Mi vagyunk azoknak az embereknek a képviselői, akik fegyvert követelve az utcán kiabálnak, akik autókat rekvirálnak és fegyvertárat rabolnak ki. Egy olyan munkásosztály képviselői vagyunk, amely nem akar védtelenül menni a harcba, nem pedig a hatalom lakájai. Az ön felelőssége, España úr, megnyugtatót ezt a »csöcselékét«, ahogy ön nevezi a munkásosztályt...”¹³⁵

Durruti kirohanása egyúttal a Generalitattal folytatott tárgyalások végét is jelentette, lemondva ezzel arról, hogy még a harcok megkezdődése előtt legálisan felfegyverezhessék embereiket. García Oliver visszaemlékezései szerint a július 18-áról 19-ére virradó éjszakán, mikor a Védelmi Bizottság

július 17-ei találkozón került sor. Vö. Abad de Santillán: [é.n.], 579–581, 583–584.; García Oliver: 1978, 170.; Paz: 2006, 400, 753. 232. j.

¹³² Abad de Santillán: [é.n.], 583–584.

¹³³ Gómez Casas: 1986, 184.

¹³⁴ Megjegyzés: A kötet angol nyelvű verziójában España „kovácsműhelyeket” említ, ami nyilvánvalóan fordítási hiba; az eredeti változatban a „fegyvertárak” („armerías”) kifejezés szerepel, továbbá az idézet más részei is pontatlanul kerültek átültetésre, ezért a magyar fordítást a két szövegváltozat összevetésével, de zsinórmértéknek az eredeti spanyolt tekintve végeztük el. Paz: 1996, 460.; Paz: 2006, 402–403.

¹³⁵ Paz: 1996, 461.; Paz: 2006, 403.

teljes létszámban utoljára összegyűlt Jover a csoport bázisaként használt lakásán a Jupiter futballpálya mellett, a Pueblo Nuevo városrészben,¹³⁶ „csoportunk összes fegyvere egy Hotkins [helyesen: Hotchkiss – P.P.] géppuska, két csehszlovák gépfegyver és sok, az »escamotok« által elhagyott Winchester” volt.¹³⁷ A szemtanúk szerint előbbi fegyvert a szirénák megszólalása után az egyik őket szállító, vörös-fekete zászlóval ékesített teherautóra applikálva vetették be később,¹³⁸ míg a másik két géppisztolyt García Oliver és Ortiz használták a harcok során. Az a tény, hogy gépfegyverekkel rendelkeztek, a Védelmi Bizottság tagjainak önmagában is komoly tekintélyt kölcsönzött, amely kivívta elvtársaik és más harcoló munkások irigységgel vegyes csodálatát.¹³⁹ Hugh Thomas brit történész becslései szerint Barcelonában az anarchisták kezén lévő puskák száma a felkelés előestéjén összesen 200 darab lehetett.¹⁴⁰

Július 19-én hajnalban – miközben a védelmi bizottságok tagjai az előzetes terveknek megfelelően már kijelölt helyük felé tartottak – a fegyverszerzésre irányuló kísérletek újult erővel folytatódtak. A Belügyminisztérium épületénél virrasztó tömeg egy részének végül a rendvédelmi erőkkel való fraternizálás eredményeképp hajnalban sikerült némi fegyverhez jutnia: a puskával és pisztollyal felszerelt rohamgárdisták a munkásokat megsajnálva rövid csövű fegyverüket átadták nekik, így azok mintegy száz maroklófegyverrel felszerelve indulhattak harcba.¹⁴¹ A fentieket összegezve tehát megállapítható, hogy bár az anarchisták hosszú időn keresztül végeztek előkészületeket, s ennek eredményeképpen sikerült is bizonyos mennyiségű fegyvert összegyűjteniük, ennek

¹³⁶ Megjegyzés: Abad de Santillán memoárja e ponton ellent mond García Oliver emlékiratainak, előbbi ugyanis – tévesen – úgy állítja be a történetet, mintha a Barcelonai Védelmi Bizottság tagjai hajnali négyig maradtak volna a Belügyminisztérium épületében, és itt érte volna őket a felkelés híre. Abad de Santillán: [é.n.], 584.

¹³⁷ García Oliver: 2021a, 97.

¹³⁸ Uo. 100.; García Oliver: 1978, 173.; Márquez Rodríguez – Gallardo Romero: 1999, 100.; Pilacés – García Francés: 2018, 414.

¹³⁹ García Oliver: 1978, 173.; Márquez Rodríguez – Gallardo Romero: 1999, 105.

¹⁴⁰ Thomas, Hugh: *La guerra civil española. La mayor tragedia de la historia de España*. I. köt. Diario 16, Madrid, 1976. 243.

¹⁴¹ Abad de Santillán: 2006, 33. Megjegyzés: Abad de Santillán hivatkozott munkájára támaszkodva Paz azt állítja, hogy egyenesen a rohamgárda egyik tisztje volt az illető, aki felsőbb utasításra nem várva elkezdte felfegyverezni a munkásokat, még hozzá a Belügyminisztérium épületének átkutatása útján szerzett pisztolyokkal. Könyvében Abad de Santillán azonban semmi ilyesmit nem állít. Paz: 2006, 403.

mennyisége, típusa és minősége összességében elmaradt a kívánttól. Éppen ezért az sem volt ritka, hogy a munkások teljesen fegyvertelenül vetették bele magukat a küzdelembe. Gyér fegyveres erejüket tehát a meglepetés erejével, gyors, szervezett és összehangolt fellépéssel, ügyes taktikázással és bátorsággal kellett kompenzálniuk. Legalábbis mindaddig, amíg a küzdelem során nem sikerült (újabb) fegyverekhez jutniuk.

A gerillahadviselés bravúrai és a harc fordulópontjai

A továbbiakban ahelyett, hogy a július 19–20-ai harcok lefolyásának részletes és kronológiailag rendezett eseménytörténeti leírását adnánk,¹⁴² inkább az anarchisták által alkalmazott konkrét harci gyakorlatra és a küzdelem egyéb sajátosságainak bemutatására fókuszálunk. A megfutamított, fogságba ejtett vagy megölt ellenség fegyvereinek magukhoz ragadása állandó jelenség volt a harcok során,¹⁴³ mely különösen akkor bírt nagy jelentőséggel, ha az ellenállónak sikerült gépfegyverre vagy tüzérségi ágyúkra szert tenniük. Ennek érdekében változatos és bravúros trükkökhöz folyamodtak. A katonákat gyakran a házak ablakaiból érte váratlan támadás, mely ha nem löfegyverek golyói formájában, akkor különféle kidobált tárgyak képében érkezett, amiből a város női lakossága aktívan kivette a részét.¹⁴⁴ De az ellenállók a nyílt utcai harcok esetén is igyekeztek kerülni a frontális összecsapást: gyakran a földre hasalva vagy kapualjakba húzódva tüzeltek, és nyomultak előre házról házra, utcáról utcára.¹⁴⁵ A védekezés és úttorlasz céljából emelt barikádok – melyeket az utcai harcokban edzett munkások nagy gyorsasággal és ügyességgel húztak fel – csakhamar a város összes fontos stratégiai pontján feltűntek, és a következő időszakban állandó jelképei maradtak a forradalmi Barcelonának. Szükséghelyzetben előfordult, hogy lovak tetemeit használták fedezékként, míg a kikötőben található tüzérségi laktanya előrenyomuló ütegeivel szemben hatalmas papírbálákból rögtönöztek barikádokat, amelyek igen ellenállónak bizonyultak a lövésekkel szemben, nagyban hozzájárulva ahhoz, hogy a tüzéreket

¹⁴² Ezt közel 60 évvel ezelőtt megtette már Paz, aki egész könyvet szentelt a júliusi harcok krónikájának, melynek legfontosabb megállapításait beépítette későbbi Durruti-életrajzába is. Paz, Abel: *Paradigma de una revolución (19 de julio 1936, en Barcelona)*. Asociación Internacional de los Trabajadores, Choisy-le-Roi, 1967.

¹⁴³ Márquez Rodríguez – Gallardo Romero: 1999, 102.

¹⁴⁴ Pilacés – García Francés: 2018, 418.

¹⁴⁵ García Oliver: 1978, 174.

sikerült visszavonulásra készíteni, s a munkások ráteheték kezüket az ágyúikra.¹⁴⁶ A Hotel Ritzbe behúzódó katonákat a calle de las Cortes Catalanásról fedező, súlyos veszteségeket okozó géppuskák tüzeit három, nagy sebességgel nekik vezetett teherautóval sikerült elhallgattatni, majd átvenni felettük az irányítást.¹⁴⁷ Mivel a harcolók között sok fémmunkás volt, illetve mert a város munkásosztálya alapvetően az ellenállók pártját fogta, a nagyobb harcértékű, menet közben meghibásodott fegyvereket viszonylag gyorsan újra működésbe tudták hozni.¹⁴⁸ Az anarchisták tudatosan törekedtek rá, hogy megadásra, dezertálásra vagy átállásra szólítsák fel a szembenálló alakulatok tagjait, akár szóbeli felhívás, akár repülőgépből a kaszárnyák fölött kiszórt röplapok útján,¹⁴⁹ javítva ezzel az erőviszonyokat és elkerülve a további vérontást. A küzdelem során továbbá behatoltak a város női börtönébe is, kiszabadítva annak foglyait, akik közül többen szintén melljük szegődtek.¹⁵⁰

Munkások és rohamgárdisták vállt vállnak vetve veszik fel a harcot rögtönzött, lótetemekből „épült” barikád mögül a lázadó katonatisztekkel Agustí Centelles, a „spanyol Robert Capa” híres fotográfiáján (Barcelona, 1936. július 19.)

Bár a Barcelonai Védelmi Bizottság előzetes tervei szerint a jól védett kaszárnyák megtámadását eleinte kerülni kellett, azt követően, hogy a lázadó katonatisztek számításait sikerült keresztülhúzni, megakadályozva, hogy minden stratégiai pontot elfoglalhassanak és egyesíthessék erejüket, az ellenállóknak ellentámadásba kellett átmenniük, fokozatosan visszaszorítva az egymástól elszigetelt katonai egységeket és ellenőrzés alá vonva az általuk kontrollált erősségeket, a belvárosban elfoglalt épületeket és a kaszárnyáikat egyaránt. Így történt, hogy a július 19-én hajnalban

¹⁴⁶ Pilacés – García Francés: 2018, 416–417, 419.

¹⁴⁷ Uo. 422.

¹⁴⁸ Márquez Rodríguez – Gallardo Romero: 1999, 103.

¹⁴⁹ Pilacés – García Francés: 2018, 422.

¹⁵⁰ Abad de Santillán: 2006, 37.; García Oliver: 2021a, 109–110.; García Oliver: 1978, 174–175.

meginduló katonai felvonulást még a délelőtti első felében megakasztották, nagyjából délre pedig a város jól körülhatárolható pontjaira, konkrét épületeibe szorították vissza a felkelőket, akik aztán a délelőtti második felében sorra megadásra kényszerültek a legfontosabb stratégiai pontokon (pl. a Telefonközpontnál) és a rögtönzött védelmi állásként használt egyéb helyszíneken (pl. a Hotel Colónnál és a Hotel Ritznél).¹⁵¹ A nap további részében így már csak a valódi katonai erősségek felszámolása maradt hátra, amelynek folyamata lépésről lépésre gördülékenyen haladt előre. 16:30 táján a Capitanía Generalon kitűzték a fehér zászlót, s Goded tábornok fogságba került, amit a kaszárnnyák ostroma és bevétele követett: 17:30 körül az Alcántara, 18 órakor a Lepanto, 20 órakor a Mantesa, éjjélkor pedig a tüzerlaktanya is kapitulált.¹⁵² A város északkeleti részén fekvő San Andrés laktanya – melyet valamivel később, még az éjszaka folyamán vettek be – kezdettől fogva kitüntetett figyelmet kapott a Védelmi Bizottság terveiben. Értesüléseik szerint ugyanis a hozzá tartozó Maestranza de Artillería épületében nagy mennyiségű lőfegyvert (puskákat és gépfegyvereket egyaránt), ágyúkat, valamint bőséges muníciót tároltak, aminek megkaparintását az anarchisták prioritásnak tekintették. Ezt szem előtt tartva a laktanya elfoglalásának szükségességéről már a Bizottság július 16-i(!) gyűlésén döntés született.¹⁵³ Ennek szellemében előzetesen kommunikáltak a Prat de Llobregati Légibázison tartózkodó kapcsolataikkal, meghagyva nekik, hogy ha eljön az idő, mérjenek légi csapást a laktanyára, meggyengítve a katonák ellenállását és előkészítve a terepet az ostromhoz. A Maestranzát azonban semmi esetre se bombázzák,¹⁵⁴ hogy aztán a terv értelmében a megszerzett fegyvereket és lőszert teherautókra rakva sietve a centrumba lehessen szállítani és kiosztani a harcoló munkásoknak.¹⁵⁵ Bár e fegyverek pontos számát illetően az események résztvevőinek beszámolóiban és az utókor történetíróinál jelentős eltérésekkel találkozhatunk,¹⁵⁶ annyi bizonyos – és

¹⁵¹ Abad de Santillán: 2006, 36–37.

¹⁵² Pilacés – García Francés: 2018, 424–425.

¹⁵³ Paz: 2006, 400.

¹⁵⁴ García Oliver: 2021a, 89–90.

¹⁵⁵ García Oliver: 1978, 171.

¹⁵⁶ A legmértéktartóbb becslések szerint is a San Andrés laktanyában (pontosabban a hozzá tartozó Maestranzán) 9 ezer puskát, tucatnyi géppuskát és néhány ágyút tároltak, de García Olivernél az ott fellelhető 30 millió tölténnyel felül egy helyen több mint 10 ezer, míg másutt mintegy 20 ezer, illetve több mint 20 ezer puskáról olvashatunk, amely számot

ezt a történetek végeredményben igazolták –, hogy e fegyverkészletek megszerzése az anarchisták számára nem pusztán a katonai lázadás leverését tette lehetővé, hanem az ellenállás forradalmi harccá való alakítását és a fegyveres néphatalom megvalósítását a kormányerőkkel szemben, ami a radikális társadalmi változások előfeltételét jelentette.

Július 20-án délelőtt aztán a felkelők utolsó bástyáit is sikerült bevenni. A reggeli órákban az ellenállók behatoltak a Karmelita kolostorba, ahová a lázadó katonák és a hozzájuk csatlakozó csendőregységek még előző nap bezárkóztak. A rendházért folytatott véres harcok felkorbácsolták az indulatokat, ami az épület bevételét követően lincselésekben és spontán kivégzésekben jutott kifejezésre, melyet a megrémült és aranypénzt szóró papok nem,¹⁵⁷ csak a szindikalista vezetők és a rohamgárda közbeavatkozása tudott megfékezni.¹⁵⁸ Az utolsó nagyobb összecsapásra – melynek kimenetele az eddigi események tükrében már borítékolható volt – az Atarazanas laktanyánál és a vele szemben álló Dependencias Militares épületénél került sor, annak ellenére, hogy a Barcelonai Védelmi Bizottság előzetes tervei szerint ezeknek kellett volna az elsők között a kezükre kerülniük. A CNT-szimpatizáns Valeriano Gordo őrmester ugyanis ebben a kaszárnyában teljesített szolgálatot, s a megbeszéltek értelmében még július 19-én délelőtt kísérletet tett rá, hogy elfogassa és bezárja az összeesküvés helyi főkolomposait, hogy aztán a kapukat kinyitva lényegében puskalövés nélkül az ellenállók kezére juttassa a katonai létesítményt. A Közlekedési és a Fémmunkás Szakszervezet megbízott

Abad de Santillán is elfogadja. De esetenként találkozhatunk 30 ezer, sőt akár 35 ezer puskára vonatkozó becslésekkel is. Sőt, Preston – ugyan nem kifejezetten a San Andrés laktanyából szerzett fegyverekre utalva – azt állítja, hogy a júliusi harcok eredményeképp több mint 50 ezer fegyver került a barcelonai anarchista milicisták kezére. Mindezek tükrében García Oliver még a polgárháború alatt a *Le Libertaire* c. francia lapban tett kijelentése, miszerint valójában 90 ezer puskáról volt szó, nyilvánvalóan propagandisztikus célokat szolgáló túlzásként értékelhető. Paz: 2006, 399, 404.; García Oliver: 2021a, 82, 96.; García Oliver: 1978, 171.; Abad de Santillán: 2006, 39.; Guillamón: 2016, 36.; Guillamón, Agustín: La Barcelona revolucionaria. De la insurrección de julio de 1936 a la mayo de 1937. In: Guillamón, Agustín: *Durruti sin mitos ni laberinto y otras estampas*. Fundación Aurora Intermitente – Sueños de Sabotaje, 2022c. 63–80. 63.; Thomas: 1976, 243.; Preston, Paul: *The Spanish Holocaust. Inquisition and Extermination in Twentieth-Century Spain*. W. W. Norton & Company, New York – London, 2012. 223.; García Oliver, Juan: Un testimonio histórico. Lo que sucedió el 19 de julio. In: Guillamón, Agustín (szerk.): *Ecos y pasos perdidos de Juan García Oliver*. Calumnia Edicions, 2021b. 127–139.

¹⁵⁷ Abad de Santillán: 2006, 38–39.

¹⁵⁸ Pilacés – García Francés: 2018, 422.

militánsai azonban az utcai harcok elhúzódása folytán csak a vártnál később értek a laktanyához, ekkorra viszont már a tiszteknek sikerült kiszabadulniuk és újra kezükbe venniük az irányítást. Gordónak így menekülnie kellett, hogy aztán a magával hozott néhány gépfegyverrel, Terror őrmester társaságában csatlakozzon a laktanya megostromlására összesereglett munkásokhoz.¹⁵⁹ Bár az Atarazanas körüli harcokba kezdetben a *pronunciamientó*val szembeszálló szinte valamennyi erő (az anarchistáktól a POUM marxistáin át a rohamgárdistákig) bekapcsolódott, sőt július 20-án a csendőrség egy alakulata is felvonult, a légierő pedig bombázni kezdte az épületet, a végső roham és az ezzel járó győzelem előjogát az anarchisták – mint az ellenállás legaktívabb és legtöbb áldozatot hozó résztvevői – maguknak tartották fenn. Ezekben a pillanatokban vesztette életét – a Védelmi Bizottság egyedüli halottjaként – Francisco Ascaso is, akit az egyik közeli épület ablakából lőttek fejbe.¹⁶⁰ Halála mintha jeladás lett volna, felbőszítette és megacélozta az ostromlókat, akik percekben belül rohamra indultak, győzelmükkel végérvényesen megpecsételve a katonai lázadás sorsát.¹⁶¹

Centelles ikonikus fotója az Atarazanasnál folyó harcok idejéből a két Ascasóról: középen Joaquín, balra az unokatestvére, Francisco, mindössze 20 perccel a halála előtt (Barcelona, 1936. július 20.)

Az anarchisták nagyarányú részvételét és bátor, ha úgy tetszik, heroikus szerepvállalását a több mint 30 órán át tartó utcai harcokban már önmagában az is jelzi, hogy az ellenállók oldalán, sőt feltehetően összességében is az elesettek túlnyomó többsége a CNT kötelékéhez tartozott. Bár emlékirataiban García Oliver több mint négyszázra teszi a július 19–20-án Barcelonában elesett liberterek számát,¹⁶² ez valószínűleg

¹⁵⁹ Uo. 420.

¹⁶⁰ Uo. 426–427.

¹⁶¹ Az Atarazanas ostromáról és Ascaso haláláról lásd mindenekelőtt a túlélő szemtanúk – a pontos részleteket tekintve egymástól gyakran eltérő – beszámolóit. Abad de Santillán: 2006, 39.; García Oliver: 1978, 175.; Márquez Rodríguez – Gallardo Romero: 1999, 104–106.; Sanz: 1966, 270–271. Lásd továbbá: Paz: 2006, 448–449.

¹⁶² García Oliver: 1978, 171, 176.

túlzás. Ugyanakkor Agustín Guillamón történészi értékelése szerint a konfliktus összesen mintegy 450 halálos áldozatot és sebesültek ezreit követelte, akiknek többsége cenetista volt.¹⁶³ Hugh Thomas ezzel szemben a CNT-FAI 1936. július 22-én kiadott közlönyére támaszkodva azt állítja, az összecsapásoknak több mint félezer halottja és 3 ezer sebesültje volt, s hogy az elesettek közül kétszázan (minden közelebbi meghatározás nélkül) „antifasiszták” voltak.¹⁶⁴ A katonai lázadás vezetőit, Goded és Burriel tábornokokat, akiket nagy erőfeszítések árán sikerült csak megóvni a népharagtól,¹⁶⁵ augusztus 11-én törvényszék elé állították és halálra ítélték,¹⁶⁶ majd másnap ki is végezték a Montjuich erődben. A sors fíntorának avagy éppenséggel történelmi igazságtételnek tekinthető, hogy az ítéletet pontosan ott hajtották végre, ahol évtizedeken keresztül megannyi anarchistát tartottak fogva és lőttek agyon, köztük a híres racionalista tanítót, Francisco Ferrert.¹⁶⁷

Konklúzió

Levonva tehát a tanulságot a fentiekből, le kell számolnunk minden olyan tévhittel és mítosszal, amely az elmúlt 90 év során a barcelonai júliusi lázadással és kudarcának okaival kapcsolatban a magyar nyelven hozzáférhető történelmi irodalomban kialakult és meghonosodott. Le kell szögeznünk, hogy a puccskísérlet megakadályozásában az anarchisták szerepe nemhogy nem marginális, de éppenséggel döntő volt. Ahogyan azt is, hogy sikeres és kétségkívül heroikus fellépésük nem spontán reakció terméke volt, hanem a védelmi bizottságok specifikus szerveződési hálózatán nyugvó, gondos tervezést és előkészítő munkát feltételező, tudatos és koordinált cselekvés. Pontos feladatleosztásokon és azok felelősségteljes elvégzésén, az egyes szervezeti szintek közötti folyamatos kapcsolattartáson, információáramláson, illetve az egységes fellépésre irányuló törekvésen alapult, nem feladva ugyanakkor a (spanyol) liberter mozgalomra klasszikusan jellemző föderatív szerveződési modellt és a benne közreműködő sejtek nagyfokú autonómia iránti igényét.

A félreértések elkerülése végett ugyanakkor az is kiemелendő, hogy az anarchista szerepvállalás fontosságának hangsúlyozása nem negligálja a

¹⁶³ Guillamón: 2016, 43.; Guillamón: 2022c. 63.

¹⁶⁴ Thomas: 1976, 243.

¹⁶⁵ Abad de Santillán: 2006, 38.

¹⁶⁶ Preston: 2012, 227.

¹⁶⁷ Casanova: 2005, 104.

tényt, miszerint a köztársasághoz hű maradt különféle fegyveres alakulatok szintén nélkülözhetetlen szerepet játszottak a felkelők kudarcában.¹⁶⁸ Ezt árnyalando ugyanakkor két dolgot szükséges megjegyezni. Egyfelől azt, hogy a Barcelonai Védelmi Bizottság ezekkel a fegyveres erőkkal már a lázadást megelőzően igyekezett összeköttetést teremteni és meggyőződni várható magatartásukról a küszöbön álló katonai felkelés kitörése esetén. Másfelől pedig azt, hogy bekapcsolódásuk a harcokba sok esetben csak késve történt meg, ami tényleges jelentőségüket az optimálishoz képest szükségszerűen csökkentette egyes konfliktuszónákban, felvetve annak kérdését is, hogy rendparti beavatkozásukra vajon a felkeléssel szemben azonnal kibontakozó általános és szervezett népi ellenállás nélkül is sor került-e volna.

Végül nyomatékositandó, hogy a katonai lázadás elfojtásában az ellenálló munkások fegyverekhez való hozzájutása kulcskérdésnek számított, melynek biztosítására az anarchisták változatos módokon és tudatosan törekedtek a *pronunciamiento* idején és azt megelőzően egyaránt. Ennek köszönhetően pedig nem pusztán az összeesküvő tisztek számításait sikerült keresztülhúzniuk, de a fegyverek erejével kicsikart győzelmükre alapozva képesek voltak megteremteni egy új forradalmi rend alapjait, utat nyitva ezzel a Barcelonában és Katalónia-szerte, sőt a milíciák felszabadító/hódító hadmozdulatai nyomán más régiókban is szárba szökő radikális társadalomátalakító folyamatoknak.

¹⁶⁸ Ezt egyébként García Oliver sosem tagadta. Szerinte „az 1936. júliusi győzelmet meghatározó tényezők a következők voltak: 1. Hogy a barcelonai munkásosztály, amelyet az anarchista mozgalom több éven át harcra nevelt, elszántan harcolt. 2. Hogy a CNT és a FAI legkiemelkedőbb elemei nem okoztak csalódást a forradalomra nevelt dolgozó tömegeknek. Ellenkezőleg, az első pillanattól kezdve az élre álltak, és nem hagyták el az utcákat, amíg a katonaságot le nem győzték. 3. A Prat del Llobregati légi zóna tisztjei, szerelői és repülő katonái egy csoportjának antifasiszta szelleme. 4. Hogy a biztonsági és rohamcsapatok nagy része, a közrendvédelmi főparancsnokság legjobb és legtöbb főtisztjével együtt hűséges maradt, és lelkesen harcolt a munkások mellett. 5. Hogy a Generalitat elnöke nem hagyta el a helyét, jelenlétével bátorítva a nép fegyveres ellenállását.” García Oliver: 2021b, 134.

VARGA KRISZTIÁN¹⁶⁹

A köztársaság idegenlégiósai. Internacionalisták a spanyol polgárháborúban (1936–39)

Bevezető: Európai polgárháború Spanyolországban

A spanyol polgárháború nemzetközi vonatkozásairól sokféle interpretáció létezik. Évtizedekig uralkodó szemlélet volt, hogy a konfliktus a második világháború főpróbája, ahol a későbbi szembenálló felek közül a hitleri Németország és a sztálini Szovjetunió proxyháborút vívtak egymással. Ugyancsak domináns az a narratíva, hogy 1936–39 között az európai demokráciák és diktatúrák csaptak össze az Ibériai-félszigeten, és a háború nem spanyol „belügy”, hanem a nagyhatalmi politika egyik kisülési pontja volt. És azt sem szabad elfelejteni, hogy a polgárháború egy erősen átideologizált propagandaháború is volt, ezért sokan a fasizmus és az antifasizmus vagy a kommunizmus és az antikommunizmus világméretű küzdelmét látták benne.¹⁷⁰

¹⁶⁹ Varga Krisztián – történész, a két világháború közötti magyar és egyetemes történelem kutatója.

¹⁷⁰ A polgárháború mítoszteremtő és mítoszromboló historiográfiai vitáiról bővebben lásd: Pérez Ledesma, Manuel: Polgárháború és történetírás: nincs közös nevező. In: 2000. 10. sz. (2009) <http://ketezer.hu/2009/10/polgarhaboru-es-tortenetiras-nincs-kozos-nevezo/> (utolsó letöltés: 2023. február 13.); Konok Péter: Emlékezet és mítosz: a polgárháború képe a baloldali mozgalmakban és ideológiákban. In: *A spanyolországi polgárháború 1936-1939: Előzmények, harcok, hatások. Tudományos konferencia a Politikatörténeti Intézetben a spanyol polgárháború kitörésének 75. évfordulója alkalmából*. 2011. június 24.; Durgan, Andy: Bookwatch: Civil War and revolution in Spain. Közli: *International Socialism Archive*. 69. sz. (1995. tél) <https://www.marxists.org/history/etol/writers/durgan/1995/xx/spain.htm> (utolsó letöltés: 2023. április 11.); Peck, Michael: The Spanish Civil War: A Trial Run for World War II. In:

Az utóbbi évtizedekben egy másfajta narratíva is felbukkant. Mivel a háború mozgósító ereje átlépte az országhatárokat és sokezer külföldi önkéntest készítetett arra, hogy egyik vagy másik oldalon szálljon be a küzdelembe, a történesek egy tágabb eseményláncolatba, az 1914–1945 között lezajlott európai polgárháború kontextusába is beilleszthetők.¹⁷¹ Az európai polgárháború nézőpontja – ha nem is ad minden nemzetközi vonatkozású kérdésre magyarázatot – kellőképpen megvilágítja a külföldi önkéntesek szerepét.

Tengernyi oka lehetett annak, hogy valaki idegen létre önként beállt valamelyik spanyol hadseregbe. A munkanélküliségtől való menekülés vagy az anyagi haszonnal kecsegtető egyéni és csoportelhatározás ugyanúgy szerepet játszott benne, mint az unalmassá váló polgári lét vagy más egyéb okok. Mindazonáltal a többség számára ez a háború elsősorban ideológiai-világnézeti összecsapás volt, a szembenálló feleket nagyon is áthatotta az ügyük igazába vetett mély politikai meggyőződés. Akik így gondolkodtak, azok mindannyian az ideáljaik megvalósítása/megvédése miatt mentek harcolni Spanyolországba.¹⁷²

The National Interest. 2016. július 27. <https://nationalinterest.org/feature/the-spanish-civil-war-trial-run-world-war-ii-17086> (utolsó letöltés: 2023. április 6.); Zolcsák György Attila: *A köztársasági oldal a spanyol polgárháborúban. Céllok, ideológiák, ütközések*. Doktori disszertáció. ELTE, Budapest, 2022. 10–22.

¹⁷¹ A spanyol események európai polgárháborús interpretációjáról lásd: Traverso, Enzo: *Fire and Blood. The European Civil War 1914–1945*. Verso, 2016.; Payne, Stanley G.: *Civil War in Europe, 1905–1949*. Cambridge University Press, New York, 2011.; Othen, Christopher: *Franco's International Brigades. Adventurers, Fascists, and Christian Crusaders in the Spanish Civil War*. Columbia University Press/Hurst Publishers, New York/London, 2013. 1–8.; Adamthwaite, Anthony: „The Spanish Civil War – ideological battleground of a European civil war?”. International conference „Democratic powers and the Right in interwar Europe”, University of Salford UK, 2006. június. In: *Department of History University of California Berkely*, 2008.; Thomas, Hugh: *The Spanish Civil War*. Random House, New York, 2001.; Bannister, Christopher: *Crusaders and Commissars: A Comparative Study of the Motivation of Volunteers in the Popular and National Armies in the Spanish Civil War, 1936–1939*. Thesis submitted for assessment with a view to obtaining the degree of Doctor of History and Civilization of the European University Institute Florence. 2014. szeptember 9. 15. https://cadmus.eui.eu/bitstream/handle/1814/35099/2014_Bannister.pdf?sequence=1 (utolsó letöltés: 2023. február 14.)

¹⁷² Arielli, Nir: *From Byron to bin Laden: A History of Foreign War Volunteers*. Harvard University Press, Cambridge, 2018. 95.

Pedig az 1936 júliusában kirobbant puccs egyáltalán nem indult nemzetközi konfliktusnak, de még hosszan tartó belháborúnak sem. Amikor 1936. július 17–18-án néhány pártütő tábornok fellázadt a spanyol köztársasági kormány ellen, még senki sem sejtette, hogy a zendülésből egy lombikban zajló világégés keletkezik. A gyorsan zajló cselekmények sokaknak csupán a 19. század óta rendszeresen visszatérő *pronunciamientók* (katonai államcsínyek) egyikének tűntek, így a legtöbb kortárs számára egyáltalán nem okoztak meglepetést.¹⁷³ A külföldi beavatkozás azonban megváltoztatta az események jellegét és a szembenálló felek politikai rendszerére és katonai stratégiájára is erőteljes hatást gyakorolt.

Bár a népfrentkormány elleni összeesküvésben egyik szélsőjobboldali nagyhatalom sem vett részt, Olaszország és Németország rengeteg hadianyaggal, fegyverrel és reguláris katonasággal támogatta a magukat nacionalistáknak hívó felkelőket. Mussolini a háború három éve alatt valamivel több mint nyolcvanezer főnyi expedíciós sereget bocsátott Franco tábornok rendelkezésére, míg Hitler nagyjából tizenötezer katonát küldött megsegítésére. Ez utóbbi volt a hírhedt Condor Légio. Döntésüket elsősorban imperialista okok motiválták. Az európai erőegyensúly és a versailles-i békerendszer erőszakos úton történő megváltoztatása mindkét diktátornak feltett szándéka volt, ezért fontos szövetségest láttak Francóban Franciaországgal és Nagy-Britanniával szemben. Míg a *Führer* kizárólag regulárisokat küldött, addig a *Duce* negyedrésében önkénteseket is toborzott, demonstrálva a fasiszmus „világnézeti” harcát a köztársaságiakkal azonosított „bolsevistákkal” szemben. Fontos szövetségese volt a lázadóknak Portugália. António de Oliveira Salazar „új állama” rokon elveket vallott a spanyol puccsistákkal és komoly fegyverarzenált bocsátott Franco tábornok rendelkezésére, míg körülbelül tízezer *viriatos* (portugál jobboldali önkéntes) határozta el, hogy a határ túloldalán harcolva védi meg országát az „istentelen kommunizmustól”. Hasonló indíttatásból fogott fegyvert az a néhány ezer marokkói is, akik a „marxista hitetlenek” elleni iszlám szent háborút, dzsihádöt hirdetve vonultak Madrid alá. Mindazonáltal a nacionalisták oldalán küzdő hetvennyolcezer „mór” katona nagy része nem önkéntes, hanem sorozott

¹⁷³ Zolcsák: 2022, 70–71.; Semprún Maura, Carlos: *Revolution and Counterrevolution in Catalonia*. E-book. ChristieBooks, 2015. április, 10.

volt, és megélhetésük legalább annyit nyomott a latba, mint a Francóék által gátlástalanul kihasznált spanyolelleses nemzeti érzéseik.¹⁷⁴

A tábornokok lázadása a nacionalista zónában egy ellenforradalmat is elindított. A „trón és az oltár” szentségére épülő tradicionális társadalmi rend külföldi hívei közül mintegy kétezren készek voltak fegyverrel a kézben harcolni a „vörös veszedelem” ellen. Francia royalisták, ír katolikusok, román légionáriusok, orosz és ukrán fehérgárdisták, görög monarchisták, lengyel jobboldaliak vagy latin-amerikai és fülöp-szigeteki keresztény-konzervatívok éppúgy Franco tábornokban látták az *ancien régime* megvédéséért küzdő hős kereszteslovagot, mint az a néhány száz fasiszta és nemzetiszocialista érzelmű brit, belga, francia, norvég és más nemzetiségű önkéntes, akik az európai civilizáció összeomlása miatti aggodalmukban utaztak el Spanyolországba.¹⁷⁵

A *Caudillo* egyáltalán nem nézte jó szemmel a csatlakozni vágyó külföldi önkénteseket. Többüket hazaküldte vagy visszautasította jelentkezésüket, akik pedig maradtak, elrejtette a Spanyol Idegenlégióba. Az „igaz spanyol ügy” képviselőjének szerepében, „spanyolok és antispanyolok” közötti küzdelemként keretezve kívánta megnyerni a háborút, ezért nem szívesen beszélt a mellette küzdő idegenekről. A felajánlkozó diktátortársainak támogatásáról azonban nem mondhatott le, mert a győzelem kivívásához elengedhetetlenül szüksége volt a legmodernebb német és olasz fegyverekre.¹⁷⁶

A Spanyol Köztársaság természetes szövetségesei a nyugati demokráciák voltak. Legalábbis ebben reménykedtek a népfrentkormány centрупártjai. Nagy-Britannia, Franciaország és az Amerikai Egyesült Államok kormányai azonban elzárkóztak a köztársaság megsegítésétől, mert a polgárháborúban egy újabb Nagy Háború kirobbanásának veszélyét vélték felfedezni, és mert félték a nagyhatalmi erőegyensúly felborulásától. (Az amerikaiak esetében az izolacionista politika volt az elsődleges.) Döntésükben szerepet játszott az is, hogy akkoriban az angolszász világ politikai elitje jobban félt a kommunizmustól, mint a faszizmustól, ezért a

¹⁷⁴ Othen: 2013, 35, 48–49, 86–88, 261.

¹⁷⁵ Othen, Christopher: Franco's International Brigades FAQ. 2016. szeptember 30. <https://christopherothen.wordpress.com/2016/09/30/francos-international-brigades-faq/> (utolsó letöltés: 2023. április 13.); Keene, Judith: *Fighting for Franco. International Volunteers in Nationalists Spain During the Spanish Civil War, 1936–1939*. Leicester University Press, London, 2001. 137, 197, 216.

¹⁷⁶ Othen: 2013, 192–195.; Pérez Ledesma: 2009.

köztársaság felfegyverzésében nagyobb veszélyt láttak, mint a nacionalisták felkelésében.¹⁷⁷ A konfliktus izolálására 1936. szeptember 9-én Londonban nemzetközi bizottságot állítottak fel, az érintett hatalmak diplomáciai képviselőinek vezetésével. Habár a francia népfrontkormány jóval megengedőbb politikát folytatott spanyol társával szemben, mint az angolszászok és eleinte nem gördített akadályt a Spanyolországba irányuló fegyver- és hadianyagszállítványok, valamint az internacionalisták útjába sem, mindez a Benemavatókzási Bizottság munkájában aligha látszott meg. A testület ugyanis a kezdetektől a nacionalistáknak kedvezett, mert folyamatosan eltúrte a német és olasz fegyverszállításokat, míg a nyugati hatalmak nyíltan megtagadtak minden hadi és diplomácia segítségnyújtást a köztársaságiaktól és az ez irányú francia kezdeményezések többsége is kudarcba fulladt.¹⁷⁸

A Spanyol Köztársaságot csak a Szovjetunió és (kisebb részben) Mexikó segítette. Ezek az államok a diplomáciai és humanitárius támogatás mellett hadianyaggal, fegyverekkel és némi reguláris haderővel is ellátták a köztársaságiakat. Moszkva azután döntött Madrid megsegítése mellett, hogy a nyugati demokráciák elutasították a köztársaságiak segélykérését, és azok – a fokozódó német és olasz fegyveres beavatkozásnak köszönhetően – egyre kiszolgáltatottabb helyzetbe kerültek a lázadó katonasággal szemben. Míg Mexikó csak néhány száz „kiképzővel” és kisebb mennyiségű fegyverrel és lőszerrel támogatta a köztársaságiakat, addig a szovjetek több mint kétezer „tanácsadót” küldtek Spanyolországba. Ők elsősorban repülősök, harcokcsizók, katonai és politikai instruktorok voltak. Az igazi segítséget azonban azok a modern szovjet fegyverek és hadianyag-szállítványok jelentették, amelyek 1936 októberétől folyamatosan áramlottak Spanyolországba.¹⁷⁹ A segítségnyújtás leglátványosabb formája a nemzetközi antifasiszta szolidaritás megszervezése volt. A köztársaságiakhoz csatlakozó külföldiek a nacionalistákat *en bloc* „fasisztáknak”, Hitler és Mussolini zsoldosainak tartották. A száműzött német és olasz baloldaliakon túl sok más ország antifasiszta militánsai is úgy gondolták, hogy az otthon

¹⁷⁷ Sossenke, Georges: *The Idealistic Adventurer*. United States Copyright Office, 2010. 83. <https://ustimes.com/Sossenke/IdealisticAdventurer.pdf> (utolsó letöltés: 2022. december 22.); Beevor, Antony: *A spanyol polgárháború*. Európa Könyvkiadó, Budapest, 2002. 236.

¹⁷⁸ Beevor: 2002, 255–257.

¹⁷⁹ Krivickij, V. G.: *Sztálin titkosszolgálatában. Az elsőként dezertáló szovjet mesterkém emlékiratai*. Alexandra, Pécs, 2000. 135–136, 138.

elszenvedett sérelmeket a spanyol csatamezőkön végre megbosszulhatják. A „fasizmus elleni harc” jelszava óriási mozgósító erővel bírt világszerte, amit a Kommunista Internacionálé (Komintern) egy hatalmas toborzókampány kíséretében ki tudott használni. A felhívás eredményeképpen hatvanöt országból mintegy harmincötezer kommunista és baloldali érzelmű önkéntes kelt útra, hogy Spanyolországban megküzdjön a „fasiszta fenevaddal”.¹⁸⁰

Mindent összevetve majdnem negyedmillió külföldi harcolt a háború három éve alatt Spanyolországban. Nagy részük, mintegy száznyolcvan-százszkilencvenezer ember a nacionalistákat erősítette, negyvenezeren pedig a köztársaságiakat választották. De amíg a köztársaságiak külföldijeinek 90%-a valóban önkéntesnek tekinthető, addig a Francóhoz csatlakozó idegenek fele volt csak önként jelentkező, a másik fele pedig német, olasz és marokkói reguláris (zsoldos).¹⁸¹

A nemzetközi munkásmozgalom és a spanyol polgárháború

A proletár internacionalizmus magasztos eszméi komoly vonzerőt gyakoroltak a legtöbb külföldről érkezett köztársasági önkéntesre. A sokmilliós támogatottságú nemzetközi munkásmozgalom szervezeti hátteret biztosított szándékuknak, de nem tudott egységesen fellépni a „spanyol ügy” érdekében, mert mély megosztottságtól szenvedett. Eszméit ráadásul nagyon hamar felváltották az egyes államok érdekei, és – miképpen az az első világháború kitörésekor történt – az imperializmusnak alárendelődő nemzetközi munkásmozgalom képtelen volt saját érdekei mentén megszabni az események menetét.

A reálpolitikához alkalmazkodó Szocialista Munkásinternacionálé (SZMI) hangzatos nyilatkozatokkal és humanitárius segélyek megszervezésével támogatta a köztársaságiakat, de mást nem igazán nyújtott. Néhány szociáldemokrata-szocialista párt fontos kormányszereplője lett az európai demokráciáknak, és hatalmi helyzetükből kifolyólag talán többet is tudtak volna tenni a nyugati

¹⁸⁰ Tremlett, Giles: *The International Brigades: Fascism, Freedom and the Spanish Civil War*. Bloomsbury, London, 2020.

¹⁸¹ Othen: 2013, 261–262.; Durgan, Andy: Freedom fighters or Comintern army? The International Brigades in Spain. In: *International Socialism*. 1999. ősz. <https://www.marxists.org/history/etol/writers/durgan/1999/xx/intbrigades.htm> (utolsó letöltés: 2020. május 14.); Alcalde, Juan J.: *Milicias y unidades armadas anarquistas (FAI, FIJL) y anarcosindicalistas (CNT) en la guerra civil española 1936-1939*. [k.n.], 2008. 375.

nagyhatalmak semlegességének feloldásáért. Valójában azonban ezek a pártok már a kezdetektől saját országuk be nem avatkozási politikáját választották, mert ők is ugyanolyan félelemmel vegyes bizonytalankodással tekintettek Spanyolországra, mint a társadalom felső osztályait képviselő kormánypartnereik. A nagyhatalmak érdekei ezúttal is felülírták a nemzetközi munkásszolidaritás elveit.¹⁸²

A reformista és a forradalmi munkásszervezetek közötti viszony sohasem volt felhőtlen, ellenségeskedésük pedig az egyik oka volt annak, hogy Hitler hatalomra kerülhetett. Elsőnek a Kommunista Internacionálé lépett és feladta a korábbi szektás – a proletárforradalom mindenáron való kirobbantására és a szociáldemokraták árulására vonatkozó – politikai irányvonalát. A Komintern VII. kongresszusán (1935. július 25. – augusztus 30.) meghirdetett antifasiszta népfrontpolitika szerint a kommunista pártoknak világsszerte arra kellett törekedniük, hogy a fasiszta veszély elhárítása érdekében fogjanak össze a különböző (szocialista, liberális, konzervatív stb.) politikai erőkkel.¹⁸³ Ezt a politikát a Szovjetunió kiterjesztette az államok közötti diplomáciai kapcsolatokra is, amikor a nyugati nagyhatalmakkal, mindenekelőtt Nagy-Britanniával és Franciaországgal egy Hitler-ellenes megegyezést kívánt tető alá hozni. A Kommunista Internacionálé, a fasizmus elleni harc örve alatt, hasonlóképpen alárendelődött a (szovjet) imperializmusnak, mint szocialista társa.

Az SZMI vezetése *ab ovo* nem zárkózott el a kommunisták egységfront-kezdeményezése előtt, de a fasizmus fenyegetését a demokratikus országok konzervatív-liberális politikai elitjével karöltve, nem Sztálin útmutatásai alapján kívánta leküzdeni. Alsóbb szinteken, az egyes nemzeti pártok vonatkozásában, viszont számos összefogásra akadt példa.¹⁸⁴ Az egyik a francia népfrontszövetség választási sikere volt 1936 májusában, a másik pedig a spanyol népfront győzelme három hónappal korábban. Mindkét választási szövetség alapító tagjai között egyaránt megtalálni a helyi szocialista és kommunista pártokat.

¹⁸² Harsányi Iván: A spanyol polgárháború és a nemzetközi brigádok – hat évtized távlatából. In: Harsányi Iván (szerk.): *A spanyol polgárháború és magyar önkéntesei*. Magyar Ellenállók és Antifasiszták Szövetsége, 1996: 17–19.

¹⁸³ Szobolev A. I. et al.: *A Kommunista Internacionálé története*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1971. 357.; Semprún Maura: 2015, 40–41.

¹⁸⁴ Székely Gábor: A Szocialista Munkásinternacionálé (1923–1940). In: *Évkönyv 2023*. 136–137.

Spanyolországban 1936 júliusában nemcsak egy polgárháború, hanem egy forradalom is kirobbant. A köztársasági zóna nagy részében tomboló revolúció a nemzetközi népfrontpolitika delelőjén, a francia és a spanyol népfront választási sikereinek idején következett be és alaposan megzavarta Sztálint. A forradalom ugyanis messze túlmutatott az új szövetségi politika célkitűzésein és egy csapásra felborította a szovjet diktátor kiegyezésre törekvő, nyugatbarát stratégiáját.¹⁸⁵ A spanyolországi szovjet intervenció sajátossága az volt, hogy nem a forradalom mellett, hanem annak ellenében történt meg, megtévesztve ezzel a világ közvéleményét, amely a Kommunista Internacionálét és a Szovjetuniót a világforradalom első számú konspirátoraiként azonosította.¹⁸⁶ Az 1930-as évek közepétől kezdve az egész nemzetközi sztálini apparátus azért dolgozott, hogy ez utóbbi beidegződést szertefoszlassa és a Szovjetuniót egy lehetséges szövetségesként láttassa a nyugati demokráciák előtt. 1936 őszén már a Komintern sem a világforradalom vagy a szocializmus/kommunizmus megvalósításának jelszavával hívta fegyverbe a nemzetközi proletariátust, hanem a „köztársaság” és a „demokrácia” védelmében mozgósította az antifasisztákat.

Nem minden marxista párt tartotta szükségesnek a polgári demokrácia megvédését a fasizmus legyőzéséhez. A Három és Feles Internacionálénak is hívott Forradalmi Szocialista Egység Nemzetközi Irodája (*International Bureau for Revolutionary Socialist Unity*, IBRSU, röviden: Londoni Iroda) az SZMI-től és a Komintern-től független marxi és lenini ihletettséggű balos pártoknak és csoportoknak volt a nemzetközi ernyőszervezete 1932–1940 között. Ehhez a pártcsaládhoz tartozott a Marxista Egyesülés Munkáspártja (*Partido Obrero de Unificación Marxista*, POUM), amely a spanyol forradalom élcsapata kívánt lenni, és az „eredeti” marxi és lenini tanoknak megfelelő proletárdiktatúrát akart. Az IBRSU támogatta a POUM-ot, de számottevő erőforrások híján érdemben nem tudott beleszólni a spanyolországi eseményekbe.¹⁸⁷

A spanyol forradalom motorja az anarchista munkásmozgalom volt. Az anarchizmus az 1930-as évekre világszerte a politikai paletta periferiájára szorult, Spanyolország mégis kivételt képezett és a Föld legnépesebb anarchista mozgalmát tudhatta maga mögött. A másfél milliós bázisú

¹⁸⁵ Semprún Maura: 2015, 39–43.

¹⁸⁶ Orwell, George: *Hódolat Katalóniának*. Interart, Budapest, 1989. 70–71.

¹⁸⁷ Durgan: 1999.

anarchoszindikalista szakszervezeti szövetség, az Országos Munkakonföderáció (*Confederación Nacional del Trabajo*, CNT) tagja volt az anarchoszindikalista szakszervezetek internacionáléjának, a Nemzetközi Munkásszövetségnek (*International Workers' Association*, IWA).¹⁸⁸ A külföldi anarchisták segítségnyújtása azonban kevésbé tudott hatékony lenni, mivel az IWA sem rendelkezett komoly tartalékokkal és a humanitárius segélyeken kívül jelentős diplomáciai és hadi támogatást sem tudott adni.¹⁸⁹

A nemzetközi munkásmozgalom különböző irányzatai eltérő módon képzelték el a köztársaság mellett harcoló külföldi önkéntesek szerepét. A CNT nem tartott igényt idegenekre, mert fegyverekre, nem harcosokra volt szüksége.¹⁹⁰ A POUM viszont felhívással fordult a világ proletariátusához, forradalmi szolidaritást, internacionalista segítségnyújtást és önkéntesek küldését kérve. A Három és Feles Internacionálé és az 1938-tól felálló IV. (trockista) Internacionálé kommunista pártjai ezt általában helyeselték, de a forradalmi szocialisták már megosztottak voltak a kérdésben és egy részük inkább otthon maradt, hogy „bevárja” a reményeik szerinti újabb európai forradalmi hullámot.¹⁹¹

Az SZMI hivatalosan nem támogatta az önkéntesek Spanyolországba küldését. Azok a pártjai, amelyek elutasították a kommunistákkal való egységfrontot (skandináv szociáldemokraták) vagy saját országuk kormányának be nem avatkozási szöszőlőivá váltak (brit és belga munkáspárt, francia szocialisták) – noha sokan szimpatizáltak közülük is a köztársaságiakkal –, nem javasolták tagjaiknak, hogy Spanyolországba menjenek harcolni. A kommunistákkal szövetségi viszonyt kialakító pártok, de mindenekelőtt azok a szociáldemokraták, akik hazájukban elvesztették a legális politizálás lehetőségét (német és osztrák

¹⁸⁸ Az IWA-ról bővebben: Poór Péter: Anarchoszindikalizmus és nemzetköziség, avagy egy méltatlanul elfeledett internacionálé születése. In: *Évkönyv 2022*. 85–111.

¹⁸⁹ Alexander, Robert J.: *Anarchists in the Spanish Civil War*. Janus Publishing Company, London, 1999. 1154–1155.

¹⁹⁰ Berry, David: *French Anarchist Volunteers in Spain 1936–39. Contribution to a Collective Biography of the French Anarchist Movement*. <http://www.fondation-besnard.org/spip.php?article191> (utolsó letöltés: 2018. szeptember 20.)

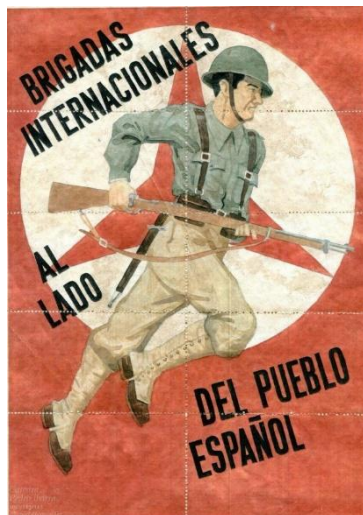
¹⁹¹ Durgan, Andy: With the POUM. International volunteers on the Aragon Front (1936–1937) In: *EBRE 38. Revista Internacional de la Guerra Civil (1936–1939)*. 8. sz. (2018) 131–161. 135, 138. <https://revistes.ub.edu/index.php/ebre38/article/view/21999/23558> (utolsó letöltés: 2019. június 11.)

szociáldemokraták, olasz szocialisták), készséggel jelentkeztek önkéntesnek.¹⁹²

A III. Internacionálé kezdetben meglepő érdektelenséget mutatott az események iránt. A külföldiek toborzását sem tartotta szükségesnek, igaz, néhány emigráns (német és olasz) tagszervezete már augusztus elején elhatározta, hogy kommunista önkénteseket küld Spanyolországba.¹⁹³ Sztálin kivárt, és a Komintern Végrehajtó Bizottsága csak kilenc nappal a Benemavatkozási Bizottság első ülését követően, 1936. szeptember 18-án hozott határozatot a harci tapasztalattal rendelkező nemzetközi kommunista önkéntesek Spanyolországba küldéséről.¹⁹⁴

A Nemzetközi Brigádok

A külföldiek Spanyolországba jövetelének katonai okai is voltak. Mivel a spanyol szárazföldi hadsereg nagy része a nacionalisták oldalán vett részt a küzdelemben, ezért egy új köztársasági hadsereg megszervezése égető szükségletté vált. Felállítását a madridi népfrentkormány katonai tapasztalattal rendelkező nemzetköziek bevonásával képzelte el. Egy akkoriban általánosan elterjedt spanyol vélekedés szerint ugyanis a külföldiek sokkal többet tudtak a háború művészetéről, jobban értettek a kézigránáthoz és a géppuska kezeléséhez, mint az első világháborúban nem harcoló spanyolok.¹⁹⁵

¹⁹² Durgan: 1999.; Harsányi: 1996, 17–19.

¹⁹³ Mescserjakov, M. T.: Hogyan keletkeztek a nemzetközi brigádok? In: Harsányi Iván (szerk.): *A spanyol polgárháború és magyar önkéntesei*. Magyar Ellenállók és Antifasiszták Szövetsége, 1996. 56.

¹⁹⁴ Uo. 57–58.; Voros, Sándor: *American Commissar. A memoir by Sándor Voros*. 38. fejezet. 2010. április 26. <https://albavolunteer.org/2010/04/sandor-voros-autobiography/> (utolsó letöltés: 2024. augusztus 26.)

¹⁹⁵ Orwell: 1989, 26.

A Komintern felhívására összesereglett internacionalistákat a Spanyol Néphadsereg Nemzetközi Brigádjaiba osztották be.¹⁹⁶ Az első Nemzetközi Brigádokat 1936. október végén hozták létre, önálló parancsnoksággal, a délkelet-spanyolországi Albacete városában. A vegyes összetételű milíciák militarizálása nyomán a nemzetköziet is „dandárosították”, és öt (XI–XV. sorszámmal ellátott) internacionalista brigádot (dandárt), valamint számos alacsonyabb harcértékű egységet hoztak létre.¹⁹⁷

A nemzetköziet rohamcsapatokba szervezték és a polgárháború legádázabb csataterrein vettették be. Alakulataik ott voltak Madrid 1936–37 téli ostrománál, és nem csekély szerepet játszottak a spanyol főváros megvédésében. Részvételükkel a köztársaság nagy győzelmet aratott 1937 márciusában Guadalajaránál, és a brigadisták később is helyt álltak a háború különböző frontjain. 1938. szeptemberi felosztásukig nagyjából harmincötezer külföldi fordult meg a soraik között, bár az egyidőben harcolóknál ez a szám sohasem haladta meg a tizennyolcezet.¹⁹⁸ Legnagyobb számban a franciák és a belgák képviseltették magukat összesen mintegy tízezer fővel, őket követték a németek, akik az osztrákokkal együtt ötezer főt tettek ki, majd a lengyelek és az olaszok három-háromezer önkéntessel, és a britek közel ugyanennyivel. De tömegével jöttek Észak- és Dél-Amerikából, Közép- és Délkelet-Európából, Ázsiából és az ausztrál kontinensről is.¹⁹⁹ Parancsnokaik közül kiemelkedett a „Madrid hősenek” kikiáltott Kléber tábornok, aki korábban az osztrák–magyar hadsereg tisztje volt Lazar Stern néven, a magyar Lukács Pál (Zalka Máté), a jugoszláv Vladimir Čopić és a lengyel Walter (Karol Świerczewski) tábornokok vagy a francia André Marty az Interbrigádok főkomisszára.²⁰⁰

„Annak ellenére, hogy a hivatalos kommunista álláspont szerint a Nemzetközi Brigádok csupán a népfrentkormány katonái voltak, a

¹⁹⁶ Spanyolul *Brigadas Internacionales*, vagyis Nemzetközi Dandárok, ami katonailag helyesebb kifejezés lenne, de a szakirodalomban a Nemzetközi Brigádok kifejezés terjedt el, ezért tanulmányomban én is ezt használom.

¹⁹⁷ Harsányi: 1996, 30.

¹⁹⁸ Beevor: 2002, 264.

¹⁹⁹ Российский Государственный Архив Социально-Политической Историй (RGASZPI) [Orosz Állami Társadalom- és Politikatörténeti Levéltár] (Moszkva), 545. f. 6. op. 4. dossz. 78. André Marty beszámolója a Nemzetközi Brigádok állományáról 1941. június 19-én. A magyarok száma ezer-ezerkétszáz fő közé tehető.

²⁰⁰ Beevor: 2002, 260, 271, 458.

valóságban az alakulat nagymértékben függött a kommunistáktól” – állapítja meg Andy Durgan brit történész. „Ezt az is bizonyítja,” – folytatja – „hogy a németek 80–90%-a, a latin-amerikaiak 85%-a, a lengyelek 75%-a, a Balkán-félszigetről és Észak-Amerikából érkezettek körülbelül 70%-a, valamint a francia önkéntesek 60%-a kommunista párt tagja volt.”²⁰¹ Sztálintól mi sem állt távolabb, mint az, hogy az internacionalistákban a nyugati országok a bolsevik világforradalom hódító hordáit lássák, ezért a Nemzetközi Brigádokat úgy reklámozták a demokratikus országokban, mint a „Szabadság önkénteseit”.

A toborzást a helyi kommunista pártok végezték, de pártállástól függetlenül minden harcolni vágyó antifasisztát Spanyolországba hívtak, és minél több nem kommunista önkéntest igyekeztek megnyerni az ügynek, a jelentkezők kiválasztását viszont szigorú felvételi procedúrához kötötték. A demokratikus hatalmak „kegyeinek” elnyeréséért a köztársasági propaganda 1937 derekától már azt terjesztette, hogy a háború a „demokrácia védelmében”, a „spanyol nép szabadságáért” és a német-olasz betolakodók veszélyeztetette „nemzeti függetlenségért” folyik. A megváltozott politikai légkörben a nemzetközieteket egyszerűen „agyonhallgatták”, mert túlságosan zavarónak tűnt internacionalizmusuk és baloldaliságuk.²⁰²

A szemléletmód megváltozásának nemcsak külpolitikai, hanem a spanyol nacionalizmusban rejlő propaganda okai is voltak. A Francót támogató német, olasz és marokkói haderőkre hivatkozva szinte valamennyi köztársasági párt kijátszotta a spanyol nacionalizmus ütőkártyáját, és „nemzeti”, sőt a marokkóiak esetében kifejezetten rasszista alapon mozgósította saját táborát. Minderről a front elzártságában élő internacionalisták nem sokat tudtak.²⁰³ Ahogyan a többségnek arról sem volt fogalma, hogy mik a polgárháború valós okai. Honnan is tudhatták

²⁰¹ Durgan: 1999.

²⁰² Uo.

²⁰³ Alcolea Escribano, Josefa: ¿Moro invasor o hermano revolucionario? Las imágenes de los marroquíes durante la guerra civil en el diario cenetista de Valencia Fragua Social. In: *Open Edition Journals*. 1. különszám (2012) <https://journals.openedition.org/ccec/4047?lang=en#bodyftn7> (utolsó letöltés: 2018. július 28.); International Institute of Social History Amsterdam (IISH) [Nemzetközi Társadalom Történeti Intézet] (Amsterdam), Archivo de la Oficina de Propaganda Exterior CNT/FAI (1918–) 1936–1939 (PE) [Külföldi Propaganda Osztály Levéltára] PE-41A. 3 Azaña beszéde. PE-24B. 3C. Guadalajarei levél.

volna, hisz a brigádok kampánygépezete folyamatosan elszigetelte őket a külvilágtól, és túlnyomó részük nem ismerte Spanyolország történelmét, nyelvét, politikai-társadalmi-kulturális hagyományait. Azt pedig végképp nem sejtették, hogy miféle nagyhatalmi játszmába keveredtek.

1938 nyarától Sztálin már azt latolgatta, hogy miképpen tudja feladni a Spanyol Köztársaság támogatását. Ennek elsődleges oka a nyugati hatalmakkal történő Hitler elleni szövetség megkötésének kudarcában rejlett. Francónak régóta „csípte a szemét” a köztársaságiaknak nyújtott szovjet katonai segítség, ezért mindent elkövetett annak érdekében, hogy megszabaduljon a seregei ellen harcoló nemzetköziektől. A brit kormány javaslata nyomán hajlandó volt lemondani „külföldijeiről”, ha a köztársaság is ekképpen cselekedne. Csakhogy a kivonást elintézte néhány „kiszuperált” ír és olasz egység leszerelésével, miközben legjobb külföldi katonái továbbra is a Spanyol Idegenlégióban harcoltak, Hitler meg Mussolini pedig ezután is bőven ellátták hadianyaggal. 1938. szeptember 21-én Juan Negrín a Spanyol Köztársaság miniszterelnöke a Népszövetségben mondott beszéde során bejelentette, hogy országa területéről kivonja a külföldieket. Terve az volt, hogy ezzel a manőverrel lazít a szovjet szövetségen és megnyeri magának a britek és a franciák szimpátiáját, akikről úgy vélte, hogy a kommunisták miatt nem támogatják országát. A két demokratikus nagyhatalom azonban a csehszlovák válsággal volt elfoglalva, és egyre inkább nyűgnek érezte Spanyolországot, amely érzésben Sztálin is osztozott. Látva a nyugatiak „sikeres” békéltetési politikáját, a szovjet diktátor ez idő tájt határozta el, hogy Hitlerhez fog közeledni. Könnyedén lemondott tehát a spanyolok további támogatásáról.²⁰⁴

A Nemzetközi Brigádok 1938. október 28-i búcsúztatása ünnepélyes és megindító látvány volt. Leszerelésük gyorsan haladt előre, a hadi események azonban mindennél jobban indokolták harcuk folytatását. Amikor 1939 januárjában Franco offenzívát indított Katalónia elfoglalására, a spanyol földön maradt nemzetközietek újra mozgósították. Még egyszer utoljára harcba szálltak az ellenséggel, és fedezték a Franciaországba tartó menekültek útját.²⁰⁵

²⁰⁴ Beevor: 2002, 559–561.

²⁰⁵ Harsányi: 1996, 40–41.

A forradalmi baloldal internacionalistái

Ahogy arról már szó esett, 1936 júliusában egy társadalmi forradalom is kirobbant Spanyolországban. Paradox módon ezt a revolúciót éppen az a katonai lázadás váltotta ki, amely egy preventív ellenforradalom útján akarta megmenteni Spanyolországot a forradalomtól.²⁰⁶ Milliónyi munkás és paraszt szállt szembe a lázadókkal, de nem kímélték kapitalista „szövetségesüket”, a magántulajdonon alapuló liberális demokráciát sem. A legtöbb helyen elkergették vagy elpusztították „gazdáikat”; a földesurakat, a tulajdonosokat, a papokat, és lerombolták a templomokat, az évezredes szellemi szolgaság szimbólumait. Bázisdemokratikus közigazgatást és termelési rendszert vezettek be; decentralizált települési önkormányzatokat (forradalmi bizottságokat és autonóm tanácsokat) hoztak létre a falvakban, a városokban és a tartományokban, közösségi tulajdonba vették a termőföldeket és szocializálták a gyárakat. A spanyol népfrentkormány hirtelen két tűz közé, forradalom és ellenforradalom szorításába került, és hatalmát nagyjából elvesztette.²⁰⁷

A lázadókkal szembeni népi ellenállás gerincét a forradalmi baloldal pártjai és szakszervezetei képezték. A CNT és a POUM mellett a szintén milliós támogatottságú szocialista szakszervezeti szövetség, az UGT (*Unión General de Trabajadores*, Általános Munkásszövetség) és a „purista” anarchistákat tömörítő Ibériai Anarchista Szövetség (*Federación Anarquista Ibérica*, FAI) aktivistái jártak az élen. A CNT és az UGT a lázadást követően azonnal általános sztrájkot hirdettek és forradalmi hadsereget, milíciákat állítottak fel. Példájukat a többi párt is követte. A milíciák jóval többet jelentettek egyszerű katonai alakulatoknál. A munkásosztály és a földnélküli parasztság militáns önszerveződései, a társadalmi forradalom fegyveres politikai közösségei voltak.²⁰⁸

Már a harcok kezdetén sok külföldi – köztük számos nő – jelentkezett ezekbe a milíciákba. Főleg azok a kommunista és anarchista internacionalisták tettek így, akik emigránsként éltek Spanyolországban, vagy az 1936. július 19-én Barcelonában megrendezésre kerülő, de a katonai lázadás miatt elmaradt Népi Olimpiai Játékokra érkeztek.²⁰⁹ A

²⁰⁶ Semprún Maura: 2015, 18.

²⁰⁷ Alexander: 1999, 831–858.

²⁰⁸ Paz, Abel: *Durruti: el Proletariado en Armas*. Editorial Bruguera S. A., Barcelona, 1978. 406–410.

²⁰⁹ Nelles, Dieter: *The Foreign Legion of the revolution: German anarcho-syndicalist and volunteers in anarchist militias during the Spanish civil war*. 1997. 20.

katalán főváros a munkásolimpia helyett, egy munkásforradalom központja lett, aminek a híre futótűzként terjedt a világban, és nagyjából két-háromezer anarchistát vagy velük szimpatizáló külföldi önkéntest vonzott Spanyolországba.²¹⁰ Sokan ettől a forradalomtól várták a fasiszmus megsemmisítését is. A forradalom győzelméért küzdő internacionalisták nem a Nemzetközi Brigádokhoz igyekeztek, és legtöbbször később sem lett tagja a nagy hírű alakulatnak. Nem hívták őket Spanyolországba, csatlakozásukat mégis kitörő örömmel fogadták a CNT–FAI milíciáiban. Zömüket két nagyobb hadoszlophoz tartozó, zászlóalj nagyságú katonai alakulatba osztották be. Az első a Durruti hadoszlop Nemzetközi csoportja volt, amely nevét a híres spanyol anarchista forradalmárról, Buenaventura Durrutiról kapta. A hatezer fős hadoszlopban huszonnyolc országból mintegy négyszáz nemzetközi teljesített szolgálatot. A másik internacionalista kontingens a háromezer fős Ascaso hadoszlop kötelékébe tartozott. Nevét a júliusi barcelonai harcokban elesett Francisco Ascasóról, Durruti barátjáról és harcostársáról kapta. Legalább félezer külföldi küzdött ebben az alakulatban, és mert nagy részüket olaszok tették ki, egységüket Olasz hadoszlopnak hívták.²¹¹ (Mindkét rohamcsapatban akadt néhány magyar milicista is.)²¹²

<https://theanarchistlibrary.org/mirror/d/dn/dieter-nelles-the-foreign-legion-of-the-revolution.c6.pdf> (utolsó letöltés: 2024. március 19.)

²¹⁰ Mugnai, Bruno: *I volontari stranieri e le brigate internazionali in Spagna (1936-1939)*. E-book. Soldiershop publishing, 2010. 18.; Brodie, Morris: *Volunteers for Anarchy: The International Group of the Durruti Column in the Spanish Civil War*. In: *Journal of Contemporary History*. 56. évf. 1. sz. (2021. január) 28–54. 32–33. <https://journals.sagepub.com/doi/pdf/10.1177/0022009420949926> (utolsó letöltés: 2021. január 4.); Zimmer, Kenyon: *The other volunteers. American Anarchists and the Spanish Civil War, 1936–1939*. In: *Journal for the Study of Radicalism*. 10. évf. 2. sz. (2016) 19–52.; Nelles: 1997, 19.; Berry: 1989,

²¹¹ Marzocchi, Umberto: *Remembering Spain: Italian anarchist volunteers in the Spanish Civil War*. Kate Sharpley Library, 2005. 4. <https://libcom.org/files/remembering-Spain.pdf> (utolsó letöltés: 2019. szeptember 3.) 4.

²¹² Varga Krisztián: *Magyar anarchisták a spanyol polgárháborúban, 1936–1939*. 1. rész. In: *Betekintő*. 17. évf. 1. sz. (2023) 7–33.; Varga Krisztián: *Magyar anarchisták a spanyol polgárháborúban, 1936–1939*. 2. rész. In: *Betekintő*. 17. évf. 2. sz. (2023) 7–31.

A POUM milíciájához is számos külföldi önkéntes csatlakozott. A Nemzetközi hadoszlopban harcoló internacionalisták, mintegy hétszázan, mindenekelőtt az IBRSU pártjai közül kerültek ki. Német ellenzéki kommunisták, francia trockisták, holland forradalmi, olasz maximalista és angol centrista szocialisták, sőt még néhány ultrabalos bordigista is harcolt az alakulatban. Noha az olasz kommunisták renegát teoretikusa, Amadeo Bordiga burzsoá konfliktusként értelmezte a polgárháborút, és nem támogatta a spanyol forradalmat, híveinek egy csoportja belépett a POUM milíciájába. Spanyolországi küldetésük mégsem tartott sokáig, mert „heterodox” leninista elveiket nem kívánták alárendelni az antifasiszta összefogásnak, és – néhány trockistával egyetemben – úgy döntöttek, hogy otthagyják az időközben Lenin Nemzetközi hadoszlopra elkeresztelt egységüket.²¹³

A POUM-hoz vagy az anarchistákhoz csatlakozó külföldiek túlnyomó többségének ugyanolyan fontos volt az antifasizmus, mint a forradalom. Ahogy egyikük, Åge Kjelso dán trockista fogalmazott, a „háború egyszerre jelentette a fasizmus elleni harcot és a forradalmi (antikapitalista és antifeudális) küzdelmet.”²¹⁴ Ám antifasizmusuk forradalmi alapokon állt, vagyis céljuk nem a „demokrácia” megmentése, hanem egy új, kizsákmányolás-mentes társadalmi rend felépítése volt. A külföldiek egy része a frontszolgálaton túl a hátszágban, az oktatás, a kultúra és a kollektivizált ipari és mezőgazdasági termelőségvetkezetekben is jeleskedett. Ezek a feladatok ugyanúgy hozzátartoztak a forradalmi önkéntességhez, mint a frontharcok. Pontosan tudták, hogy „a háború és a forradalom egymástól elválaszthatatlan.”²¹⁵

Külföldiek a forradalom és az ellenforradalom szorításában

Az első hónapok forradalmi vihara 1936 végére lecsendesedett. A kezdeti sikereket követően a milíciák katonai offenzívái kudarcot vallottak, és egyfajta letargia lett úrrá az anarchistákon, sokan pedig csak ekkor döbbsenek rá a háború metamorfózisára. A közös ellenséggel folytatott harc az anarchistákat is arra készítette, hogy fogjanak össze a többi antifasiszta szervezettel. Habár a mozgalom „irányíthatatlanai” hevesen

²¹³ Durgan: 2018, 135, 138.

²¹⁴ Kjelso, Åge: *A Danish Trotskyist in the Spanish Civil War*.
<http://www.whatnextjournal.org.uk/Pages/Back/WNext29/Spanciv.html> (utolsó letöltés: 2020. április 3.)

²¹⁵ Orwell: 1989, 74–75.

ellenezték ezt, a CNT–FAI összkel három miniszteri tárcát vállalt a barcelonai (regionális) és négyet a madridi, majd onnan Valenciába települő (központi) kormányokban – jóllehet pontosan tudták, hogy koalíciós partnereik többsége irtózik forradalmuktól.²¹⁶

Az IWA és a külföldi anarchisták nagy része felháborodott a döntés hallatán. Féltek a közösnek érzett forradalmukat, és nem fogadták el az államellenes elvek ideiglenes feladását sem. De sem életképes alternatívát, sem pedig jelentős támogatást nem tudtak adni, így fokozatosan elszigetelődtek az eseményektől. Jórészt ennek volt köszönhető, hogy az anarchista nemzetköziek többnyire csekély politikai szerepet játszottak a spanyol polgárháborúban.²¹⁷

Nem úgy a kommunisták. A szigorú hierarchiában és pártutasítás szerint dolgozó III. Internacionálé vezetése az egyes nemzetek kommunista pártjaihoz rendelt instruktorokon keresztül kontrollálta tagpártjainak politikai irányvonalát. Spanyolország Kommunista Pártjának (*Partido Comunista de España*, PCE) instruktora az olasz Palmiro Togliatti (álménen „Ercoli”), míg Katalónia Egyesült Szocialista Pártjának (katalánul *Partit Socialista Unificat de Catalunya*, PSUC) politikai tanácsadója Gerő Ernő, alias „Pedro” lett.²¹⁸ Ők nem önkéntesek, hanem a Komintern küldöttei voltak.

Togliatti és Gerő mellett számos más külföldi kommunista káder jutott fontos pozícióba. Mások – mint például a köztársasági hadsereg „ujjászervezője”, Jan Berzin, vagy Artur Sztasevszkij, aki a spanyol aranytartalékok Szovjetunióba történő szállítását intézte – közvetlenül Sztálinnak jelentettek. Rugalmas politikájuknak, erőt és energiát sugárzó kampányaiknak és nem utolsósorban „dörzsölt” külhoni segítőknek köszönhetően a spanyol és katalán sztálinisták a köztársaság legerősebb politikai szervezeteit tudhatták maguk mögött. A Komintern teljes apparátusával és a szovjetekkel a hátuk mögött ellenőrzésük alá vonták a hadsereg, a rendvédelem és az államigazgatás meghatározó szegmenseit,

²¹⁶ Uo. 294.

²¹⁷ Exequiel Boragina, Jerónimo: Voluntarios anarquistas argentinos en la Guerra Civil española In: *EBRE 38. Revista Internacional de la Guerra Civil (1936-1939)*. 7. sz. (2017) 24. <http://revistes.ub.edu/index.php/ebre38/article/view/18120/20724> (utolsó letöltés: 2019. július 1.); Alexander: 1999, 1135.,

²¹⁸ Beavor: 2002, 259.

és még azt is elérték, hogy kommunista riválisukat, a POUM-ot a népfrontkoalícióból kizárják.²¹⁹

Megkönnyítette dolgukat, hogy a Komintern kampánygépezetét ez idő tájt állították át „népfront-üzemmódra” és a külföldi baloldali sajtó többsége ezt a népfrontos narratívát fogadta el a spanyol polgárháború értelmezésében. Pedig a Nemzetközi Brigádok soknemzetiségű kommunista katonája közül nem egy úgy utazott el Spanyolországba, hogy proletárforradalmat és szovjetrendszert akar.²²⁰ Az úton-útszélen hangoztatott egységfrontos propaganda és a mindent felülíró pártfegyelem azonban meggyőzte őket arról, hogy a győzelem kivívása előbbre való a radikális társadalmi változásoknál, ezért jelszavuk az „előbb a háború, csak aztán a forradalom” lett. Az internacionalisták tekintélyes hányada engedelmes végrehajtója volt Sztálin akaratának és készen állt akár a forradalom megakadályozására is. Annál is inkább, mert „sokuk nyíltan kifejezésre juttatta azt a szándékát, hogy az anarchizmust »likvidálni« kell.”²²¹

Súlyosbította a helyzetet, hogy Sztálin más ügynökei is megjelentek. Alekszandr Orlov spanyolországi NKVD (*Narodnij Komisszariat Vnutrennyih Gyel*, Belügyi Népbiztosság) különítménye azért jött, hogy „trockistákra” vadásszon. Valódi trockisták ugyan nem sokan akadtak, de a lényeg nem is ez volt. A nemzetközi munkásmozgalmat kisajátítani akaró szovjet diktátor minden „elhajlót” – vagyis a hivatalos, népfrontos politikai irányvonaltól eltérő nézeteket hangoztató személyt – „trockistának”, azaz árulónak, fasisztának és ellenséges kémnek bélyegzett. A világ minden tájáról összeseregülő forradalmárok ideális terepet biztosítottak a sztálini leszámolásokhoz.²²²

A köztársaságon belül 1937 elejétől két nagy politikai tömb küzdött a hatalomért. Az anarchisták mellett a POUM és az UGT baloldali (caballerista) szocialistái az alsó néposztályok törekvéseinek szószólói voltak, és a mélyreható társadalmi változások mellett kötelezték el magukat, ezért – bár korántsem értettek mindenben egyet – a kialakuló hatalmi szisztémában egymás szövetségesei lettek. A velük szemben álló „rendpártiak” a kezdetektől a forradalom ellen ágáltak, és elsősorban a

²¹⁹ Uo.; Krivickij: 2000, 142–147.

²²⁰ Voros: 2010, 54. fejezet

²²¹ Orwell: 1989, 169.

²²² Szilágyi Ákos: Orwell visszatérése. In: Orwell, George: *Hódolat Katalóniának*. Interart, Budapest, 1989. 240–254. 242.

középosztály különböző rétegeinek érdekeit képviselték. A „forradalmi káosz” felszámolása közös nevezőre hozta az amúgy nagyon különböző pártokat, a moszkovita kommunistáktól a reformista szocialistákon és konzervatív-liberális republikánusokon át a katalán baloldali és a baszk keresztény nacionalistákig bezáróan. A két tábor közötti ellentét nem egyszer csapott át fegyveres konfliktusokba már 1936–37 fordulóján.²²³ A legsúlyosabb incidens akkor történt, amikor szovjet belügyesek és Komintern-instruktorok befolyása alatt álló katalán rendőri erők 1937. május 3-án Barcelonában nyílt fegyveres összecsapásokat robbantottak ki egyfelől az anarchisták és a POUM milicistái, másfelől a katalán kormánycsapatok és a PSUC fegyveresei között.²²⁴

A harcok közvetlen politikai következményeként a baloldali szocialista Francisco Largo Caballero vezette kormány megbukott, és helyét 1937. május 17-én az addigi pénzügyminiszter, a centrista szocialista Juan Negrín foglalta el. A CNT–FAI a központi és a katalán regionális kormányból egyaránt kiszorult.²²⁵ Bár a Negrín-kabinetben a PCE továbbra is csak két miniszteri tárcát birtokolt, a jobboldali-centrista szocialisták és republikánus polgári politikusok dominálta testületben a sztálinisták befolyása megnőtt. Az új kormány – a szovjet fegyverszállítmányok zavartalan lebonyolítása érdekében – mindenben kész volt kiszolgálni Sztálin akarátát, és első intézkedésével törvényen kívül helyezte a POUM-ot, majd hajtóvadászatot indított a májusi napokban részt vett „lázadók” ellen.²²⁶ A harcoknak és az azt követő megtorlásnak számos internacionalista esett áldozatául. Az orosz emigráns szociáldemokrata (mensevik) újságírót Mark Reint, még 1937 áprilisában rabolták el az NKVD ügynökei, és hurcolták Moszkvába. Az olasz anarchista Camillo

²²³ Gascón Ricao, Antonio: *Marzo de 1937, la CNT de Puigcerdà asalta el chalet de La Molina*. 2021. június 6. <https://serhistorico.net/2021/06/06/marzo-de-1937-la-cnt-de-puigcerda-asalta-el-chalet-de-la-molina/> (utolsó letöltés: 2024. március 26.); Guillamón, Augustín: *El intento de asalto a Puigcerdà del 23 de abril de 1937*. 2025. április 2. <https://serhistorico.net/2025/04/02/el-intento-de-asalto-a-puigcerda-del-23-de-abril-de-1937/> (utolsó letöltés: 2025. április 16.)

²²⁴ A májusi barcelonai harcokról és a köztársasági táboron belüli többi fegyveres összecsapásról lásd: Alexander: 1999, 794, 856.; Anderle Ádám: A Rajk-per spanyolországi előzményei. In: *Századok*. 149. évf. 6. sz. (2015) 1338–1339.; Orwell: 1989, 134–189.; Beevor: 2002, 426–431.; Krivickij: 2000, 149–150.; Semprún Maura: 2015, 145–150.

²²⁵ Bolloten, Burnett: *The Spanish Civil War: Revolution and Contrarevolution*. The University of North Carolina Press, 1991. 495.

²²⁶ Krivickij: 2000, 156.; Beevor: 2002, 438–439.

Bernerivel és munkatársával, Francesco Barbierivel a májusi napok alatt végeztek. De Orlov emberei tették el láb alól az osztrák ellenzéki kommunista Kurt Landaut, a POUM nemzetközi hírszolgálatának vezetőjét és a német Erwin Wolfot, Trockij korábbi titkárát is.²²⁷

Százakat vetettek börtönbe vagy utasítottak ki az országból, de viszonylag kevés külföldit ítéltek el bíróság által.²²⁸ Ettől függetlenül hónapokig tartották fogva őket tárgyalás és ítélet nélkül, a rossz és igazságtalan bánásmód ellen pedig nem egyszer került sor a rabok tömeges tiltakozó akciójára. 1937 novemberében a barcelonai Modelo börtönben nagyszabású éhségsztrájk kezdődött az internacionalista foglyok körében. A figyelemfelkeltő megmozdulást az IWA és az IBRSU nemzetközi sajtókampánnyal és a köztársasági kormányra nehezedő politikai nyomásgyakorlással támogatták, aminek az eredménye az lett, hogy sokakat szabadon engedtek vagy ítéletüket kedvező módon befolyásolták.²²⁹

1937 májusát követően még azon külföldi önkéntesek számára is nehezebb lett az élet Spanyolországban, akiket nem üldöztek. A köztársasági hadvezetés hamarosan megtiltotta a Nemzetközi Brigádokon kívül harcoló internacionalista alakulatot működését.²³⁰ Az anarchisták és a POUM nemzetközi egységeit feloszlatták vagy kommunista parancsnokság alá helyezték. A politikai boszorkányüldözés a tetőfokára hágott, a Nemzetközi Brigádokban is trockistákat kerestek, és számos alakulathoz tisztogatások kezdődtek.²³¹

A spanyol forradalom híveinek a nacionalisták reakciós és fasiszta ellenforradalmán túl a népfretpolitika képében megjelenő burzsoáztálinista ellenforradalommal is meg kellett küzdeniük. E kettős ellenforradalom szorításában – vagy kétfrontos forradalmi háborúban – a forradalmi baloldal erői fokozatosan felőrlődtek az állami centralizációt és a külföldi beavatkozást kihasználó pártokkal szemben. A társadalmi forradalom legkésőbb 1937 derekán halálos sebet kapott. Az idegen országokból származó forradalmárok egy része – csatlakozva

²²⁷ Krivickij: 2000, 149–150.; Marzocchi: 2005, 20–21.; Broué, Pierre: *Erwin Wolf. A biographical sketch*. <https://www.marxists.org/history/etol/revhist/supplem/wolf.htm> (utolsó letöltés: 2020. április 9.)

²²⁸ Beevor: 2002, 429–441.; Szilágyi: 1989.

²²⁹ Durgan: 2018, 157.

²³⁰ Brodie: 2021, 12.

²³¹ Nelles: 1997, 30.

reményeikben – visszatért hazájába. Másokat a sztálinista üldöztetés kényszerített száműzetésbe, de a többség kitartott és végigharcolta a háborút, sorsuk pedig hasonlóképpen alakult, mint a legtöbb internacionalistáé.²³²

Az önkéntesek későbbi sorsa

1939. május 19. Madrid. A spanyol főváros utcáin felvonuló nacionalista csapatok között ott találjuk a Francóhoz-hű külföldiek alakulatait is. Miközben zajlik a győztesek katonai parádéja, fogságba vetett internacionalisták ezrei várják sorsuk beteljesülését valamelyik nacionalista bűntetőtáborban.²³³ A Franco mellett harcoló külföldiek méltán mondhatták magukat győzteseknek. Noha a *Generalísimo* nem csinált nagy reklámot nekik, nagyon is hálás volt szolgálataikért és sorra kitüntette őket. Később, a Szovjetunió elleni német offenzíva idején sokan folytatták „kommunizmusellenes” harcukat az olasz „feketeinges” hadosztályok, a spanyol *División Azul* vagy a német *Waffen SS* kötelékében. Mások épp ellenkezőleg cselekedtek. Néhány francóista brit, francia, lengyel vagy olasz önkéntes a második világháború alatt fontosabbnak tartotta a Hitler elleni harcot, ezért csatlakozott a nyugati szövetségesekhez vagy az európai náciellenes mozgalmakhoz. Tették ezt úgy, hogy egy percig sem adták fel konzervatív-nacionalista, antikommunista és szovjetellenes meggyőződésüket, és életük végéig büszkéek voltak a Franco melletti kiállásukra.²³⁴

A köztársaság utolsó hónapjaiban sok százezer menekült távozott Spanyolországból, köztük több ezer külföldi, akik most hontalanokká válva bolyongtak a nagyvilágban. A legrosszabb helyzetben a németek és az olaszok voltak, mert otthon is üldözték őket, de a nyugati országokból származó nemzetköziek sem érezhették magukat biztonságban, hisz idegen állam hadseregéhez szegődtek, és ezzel megsértették hazájuk törvényeit. A svájci, a holland, az ír, vagy az egyesült államokbeli önkéntesekre internálás és hosszú börtönbüntetés várt.²³⁵ Csak Mexikó és a Szovjetunió kecsgettette reménnyel a számkivetetteket. A latin-amerikai ország elsősorban a spanyolajkuákat részesítette előnyben, és már az első évben

²³² Alcalde: 2008, 374.

²³³ RGASZPI 545. f. 6. op. 13a. dossz. 156–177. A nacionalisták börtöneiben fogvatartott nemzetköziek névsora. [d.n.]

²³⁴ Othen: 2013, 275–283.

²³⁵ Zimmer: 2010, 466–467.

tízezer spanyol menekültet fogadott be. Mexikó később is az egyik központja lett a spanyol köztársasági emigrációnak, szocialisták, kommunisták, anarchisták nagy számban találtak itt menedékre. Amikor Párizs hivatalosan is elismerte Franco burgosi kormányát, a Spanyol Köztársaság Franciaországba menekült kormánya Mexikóba tette át székhelyét.²³⁶ A Szovjetunió a különböző nemzetiségű kommunistáknak ígért új hazát. Ám ez utóbbiak közül sokaknak csalódniuk kellett. A sztálini nagy terror megtizedelte a spanyolosokat is. Legrosszabbul talán azok az osztrák schutzbundisták és német kommunisták jártak, akiket az 1939. augusztusi német–szovjet paktumot követően Sztálin kiadott Hitlernek.²³⁷

Franciaország, már csak földrajzi közelsége okán is, több tízezer menekültet fogadott be, habár a Daladier-kormány nem csinált belőle titkot, hogy nem örül érkezésüknek. A Francóval rokonszenvező francia szélsőjobboldal kihasználta a kormány szorult helyzetét és politikai tőkét kovácsolt az idegenekkel szembeni ellenséges hangulat gerjesztésével, „véres kezű gyilkosoknak” vagy a „világ söpredékének” nevezve őket, és hevesen követelte kitoloncolásukat. A közvélemény nagy része felettébb fogékony volt erre a propagandára, és sokan elhitték azt a szélteben-hosszában terjesztett rémhírt is, hogy a kommunisták forradalmat akarnak kirobbantani a „vörös spanyolosokkal”.²³⁸ A legnépesebb menekülttáborokban több ezer szocialista, kommunista és anarchista internacionalistát zsúfoltak össze. Az embertelen bánásmód miatt előfordult, hogy a rabok tömeges tiltakozó akcióba kezdtek. Ez történt az Argelès-sur-Mer-i táborban, ahol az olasz anarchisták nyíltan szembeszálltak a táborőrséggel.²³⁹ De még a közös szenvedésükben is folytatódott a köztársaság belső háborúja, és – mint például Gurs-ben – megesett, hogy az egykori POUM milicisták összefogtak anarchista társaikkal, hogy ellensúlyozzák a tábor sztálinista dominanciáját.²⁴⁰

²³⁶ Jancsó Katalin: Mexikó és a spanyol köztársasági emigráció: új honra talált művészek a mexikói kulturális életben. In: *Mediterrán Világ*. 39–40. sz. (2017) 121–132. 124.

²³⁷ Derby, Mark (szerk.): *Kiwi Compañeros: New Zealand and the Spanish Civil War*. Canterbury University Press, Christchurch, 2009.

²³⁸ Beevor: 2002, 457, 620–621.

²³⁹ RGASZPI 545. f. 6. op. 13b. dossz. 73. A Perpignani Internacionalista Önkéntesek Barátai Küldöttségének beszámolója a francia táborokban fogvatartott nemzetközi önkéntesek helyzetéről. 1939. április 7.

²⁴⁰ Durgan: 2018, 159.

Mikor kitört a második világháború, az internáltak választút elé kerültek. Csatlakoznak a francia hadsereghez vagy fogságban maradnak, és ki tudja mi vár rájuk? Sokan az előbbi választották, és a Szabad Francia Hadseregben vagy a szövetségesek oldalán harcolták végig a világháborút. Mások az éledező francia ellenállási mozgalmat választották, de nem kevesen akadtak az olasz, a görög, a jugoszláv vagy más közép-kelet-európai országok felszabadítási mozgalmaiban is. A köztársaságiak a második világháborúra mindig is úgy tekintettek, hogy a háború nemcsak Hitler és Mussolini ellen folyik, hanem a Franco-rendszer megdöntésért is. 1944 szeptemberében rengeteg spanyolos veterán gyülekezett a Pireneusok francia lábánál, hogy a határ túloldalán ismét harcba szálljon az ellenséggel. A tengelyhatalmak meggyengülésével párhuzamosan Spanyolországban gerillaháború bontakozott ki. A szétszórta partizánakciókat a köztársasági emigránsok egy nemzeti felszabadító háborúvá akarták változtatni. A nyugati demokráciáknak viszont nem állt érdekében a *Caudillátus* megdöntése, ezért a betöréseket a francóista hadsereg könnyűszerrel visszaverte.²⁴¹

A spanyolosok sorsa a második világháború után sokféleképpen alakult. A nyugaton élő köztársaságpartí veteránok közül számosan fényes politikai karriert futottak be, szakszervezeti vezetők, parlamenti képviselők vagy kormánytagok lettek, és a háború „demokratikus-antifasiszta” emlékezetpolitikai narratíváit erősítették.²⁴² Hasonló előmenetelekkel a másik oldalon is büszkélkedhettek. Jó néhány olasz, francia és brit francóista beilleszkedett a második világháború utáni jóléti államok politikai-gazdasági rendszerébe. Habár közülük többen később is a szélsőjobboldali mozgalmak aktív támogatói lettek, mégis makacsul ragaszkodtak ahhoz, hogy polgárháborús szerepvállalásuk a korai (hidegháború előtti) szovjetellenes „demokratikus-antikommunista” küzdelem volt. A baloldali közvélemény szemében azonban továbbra is „fasiszták” maradtak, függetlenül attól, hogy sokuk komolyan kivette a részét a Hitler-elleni háborúból.²⁴³ Persze nem kellett ahhoz nacionalista-szimpatizáns külföldinek lenni, hogy az illető megkapja a fasiszta címkét. Számítalan köztársaságpartí külföldi önkéntesre a második világháború után is rásütötték a „fasiszta” billogot. És mégcsak nem is az egykori

²⁴¹ Beevor: 2002, 627–628.

²⁴² Durgan: 2018, 161.; Zimmer: 2016, 20.

²⁴³ Othen: 2013, 275–283.

poumistákról vagy anarchistákról volt szó, hanem olyan hithű sztálinista-kommunistákról, akik a közép-kelet-európai népi demokráciák vezetői lettek, de a hatalmi játszmákban rajtavesztettek, és politikai ellenfeleik előszeretettel használták fel spanyolos múltjukat „bűnösségük” bizonyítására. Sokukat az 1940-50-es évek koncepciós politikai pereiben meghurcolták, börtönbe vetették, sőt néhányukat ki is végezték. Később – a posztisztálini-éra alatt – már elismerték és kitüntették őket, mint a rendszer hű támaszait és a nemzetközi munkásmozgalom régi harcosait. Ez utóbbi titulusokban azonban csak azok részesülhettek, akiknek a spanyolországi tevékenysége beilleszthető volt a hivatalos pártállami kánonba.²⁴⁴

A spanyol polgárháború külföldi önkénteseiről az utóbbi időben számos történettudományi munka íródott. A legújabb kutatások már jóval árnyaltabban mutatják be szerepüket, mint a korábbi évtizedek erősen átideologizált mestermunkái. Nem pusztán báboknak, az ellenlábasok mögött álló idegen erők zsoldosainak tekintik őket, hanem önálló történelemformáló szereplőknek, akik sokféle indítóokkal érkeztek Spanyolországba.²⁴⁵

²⁴⁴ Anderle: 2015, 1333–1336.

²⁴⁵ Bannister: 2014, 83–88.

MUNKÁSKULTÚRA

KATONA ESZTER¹

Baloldali vándorszínházi mozgalmak a II. Spanyol Köztársaság alatt

„A fiatalok, akiket a színpadon látni fogtok, azért jönnek, hogy átadják nektek színházunk kincseit – olyan kincseket, amelyeket a spanyolok többsége nem ismer. Ezek a fiatalok, anélkül, hogy egyetlen fillért is kapnának, félretették teendőiket, otthagyták otthonaikat, hogy faluról falura járva kultúrát és művészetet nyújtsanak mindazoknak, akik vágyanak a művészetre és a kultúrára.”²

A spanyol polgárháború kirobbanásának 2026-ban lesz a 90. évfordulója. A centenárium előtt tíz évvel jelen tanulmány azonban nem a polgárháborúval kíván foglalkozni, hanem a második Spanyol Köztársaság (1931–1939) kulturális örökségével. Azzal a szellemi hagyatékkel, amit az 1936–1939 között zajló véres polgárháború, majd a Franco-diktatúra (1939–1975) kegyetlenül elpusztított.

¹ Katona Eszter – történész, irodalmár, a Szegedi Tudományegyetem Hispanisztika Tanszékének habilitált egyetemi docense.

² García Lorca közönséget köszöntő szavai a La Barraca egyik előadása előtt. Acción Cultural Española: *La Barraca. Teatro y Universidad: Ayer y hoy de una utopía*. Madrid, 2011. 41. http://www.accioncultural.es/media/Default%20Files/files/publicaciones/files/catalogo_la_barraca.pdf (Utolsó letöltés: 2025. augusztus 15.)

A II. Spanyol Köztársaság oktatás- és kultúrpolitikájában fontos szerepet töltöttek be a népnevelő munkát végző úgynevezett Pedagógiai Missziók (Misiones Pedagógicas). Tanulmányunk röviden bemutatja azt a politikai kontextust, amelyben ez a kezdeményezés létrejött, majd a missziók keretén belül született egyik fontos tevékenységet, a vándor- és népszínházi mozgalmakat (El Teatro del Pueblo, La Barraca, El Búho) elemzi részletesen. A társulatok élén olyan kiváló drámaírók álltak, mint Alejandro Casona, Federico García Lorca vagy Max Aub, akik félamatőr és amatőr színészekkel egész Spanyolországot bejárták. Munkájuknak köszönhetően az analfabéta falusi-tanyasi lakosság is megismerkedhetett a színház élményével.

Történeti bevezető

Az 1898-as nemzeti katasztrófa (Kuba, Puerto Rico, Guam és a Fülöp-szigetek elvesztése), a marokkói gyarmati háború (1911–1927), Primo de Rivera diktatúrája (1923–1930) és XIII. Alfonz monarchiája (1886–1931) után Spanyolországnak politikai stabilitásra és nyugalomra volt szüksége. A 20. század első harmadának eszmei-politikai és társadalmi-gazdasági válsága vezetett 1931. április 14-éhez, a II. Spanyol Köztársaság kikiáltásához.³ Az új köztársasági rendszer a demokratizálódás és modernizáció tervével hatalmas reményeket ébresztett széles tömegekben, azonban a reformok viszonylag lassú üteme, a tüntetések, a sztrájkok, a bal- és jobboldali pártok közötti folyamatos politikai harc megbénította az egész rendszert, amely végül nem tudott olyan hatékony lenni, mint azt az emberek remélték.

Rövid fennállása ellenére a köztársaság figyelemre méltó eredményeket ért el oktatási és kulturális területen.⁴ A feladat sürgető volt, hiszen 1931-ben a közel 24 milliós lakosság majdnem fele⁵ analfabéta volt. A köztársaság átfogó oktatási reformot vezetett be, amelynek keretében növelték az oktatásra szánt költségvetést, korlátozták az egyház oktatásba

³ Magyar kutatók közül a korszakkal többek között Anderle Ádám, Harsányi Iván és Zalai Anita foglalkozott.

⁴ A spanyol alaptörvények közül csak az 1812-es cádizi alkotmány szentelt külön fejezetet az oktatásnak (IX. *A közoktatásról*). Jóllehet az 1931-es köztársasági alkotmány nem tárgyalta külön fejezetben ezt a problémakört, mégis ez volt az a törvényhozási szöveg Spanyolország történetében, amely a legrészletesebben foglalkozott az oktatás kérdésével.

⁵ A statisztikák megoszlanak, általában 30-50% közöttire teszik az írástudatlanságot a '30-as évek elején.

való beleszólását, megemelték a tanárok fizetését és intenzív iskolaépítési tervbe kezdtek.⁶ Emellett elindították a híres Pedagógiai Missziók elnevezésű programot, amely a kultúrát, a haladást és a szórakozást vitte Spanyolország legelmaradottabb vidékeire. A kezdeményezés gyökereit még a *regeneracionismo*⁷ eszméit valló Joaquín Costa gondolataiban kell keresnünk, aki az oktatás és a mezőgazdaság – az ő megfogalmazásában: „escuela y despensa”, azaz az „iskola és az éléskamra” – reformjában látta a nemzeti hanyatlás megállításának az egyedüli lehetőségét.

A missziókat az a gondolat vezérelte, hogy a kulturális javakhoz mindenkinek egyenlő módon kell biztosítani a hozzáférést, és ennek jegyében az oktatás mellett színház-, mozi- és kóruselőadásokat, kiállításokat és könyvtárat vittek a falvakba. A kulturális küldetés később kiegészült olyan programokkal is, amelyek az egészségügy elmaradottságát kívánták felszámolni, vagy a mezőgazdaságot igyekeztek modernizálni új vetőmagok és technikák meghonosításával.⁸ A Pedagógiai Missziókat Manuel Bartolomé Cossío, a második köztársaság kultúrpolitikájának egyik meghatározó embere vezette. 1932-1933-ban hatvan misszió 300 falut látogatott meg, 1934-ben pedig több mint 200 misszió valósulhatott meg. E három évben több mint 5000 könyvtárat hoztak létre, azzal a céllal, hogy a lakosságban felébresszék az olvasás iránti vágyat.⁹

⁶ Becslések szerint a spanyol oktatásnak 27.150 új iskolára volt szüksége. A köztársaság első évében 7000 iskola felépítését, a következő négy év mindegyikében pedig 5000-et tűzték ki célul. (Összehasonlításképp: a monarchia előző harminc évében mindössze 11.128 iskolát nyitottak.) A tanárok fizetését 50%-kal emelték, és 5000 új álláshelyet hoztak létre. A további részleteket illetően lásd: Pérez Galán, Mariano: *La enseñanza en la Segunda República Española*. Cuadernos para el Diálogo, Madrid, 1977.; Gibson, Ian: *Vida, pasión y muerte de Federico García Lorca*. De Bolsillo, Barcelona, 2010.

⁷ A 19. század végén kialakult politikai irányzat, amely Spanyolország gazdasági, oktatási és társadalmi elmaradottságát mélyreható reformok révén igyekezett „regenerálni”.

⁸ A Kasztília és León tartományban, Zamora közelében található Sanabria példája volt talán a legjellemzőbb eset. A mélyszegénységben élő faluban évszázados elmaradottsággal szembesültek a tanárok, így a misszionának nemcsak pedagógiai, hanem szociális feladatokat is el kellett látnia. Patikát, könyvtárat, étkezőt alakítottak ki, kifestették az iskolát, a helyi éghajlatnak megfelelő, új vetőmagokat hoztak, hogy javítsák a termést és az emberek ételmezését. További részletekért lásd az alábbi dokumentumfilmet: Tapia, Gonzalo (rend.): *Misiones Pedagógicas 1934–1936. República española*. Acacia Films, 2006. <https://www.youtube.com/watch?v=tYmfcvXqUBM> (Utolsó letöltés: 2025. július 20.)

⁹ Bahamonde, Ángel (szerk.): *Historia de España. Siglo XX. 1875-1939*. Cátedra, Madrid, 2000. 577. Az olvasás népszerűsítéséről lásd: Rus Martínez, Ana: La lectura pública durante la Segunda República. In: *Ayer*. 58. sz. (2005) 179–203.

A köztársaság modern szemléletű, liberális, világi, koedukált, ingyenes és kötelező oktatást tett lehetővé. Manuel Azaña, a köztársasági kormányfő kijelentette, hogy az állami iskolarendszernek „a köztársaság pajzsának” („el escudo de la República”) kell lennie, és kollégái, többek között a szocialista Marcelino Domingo, Fernando de los Ríos és Rodolfo Llopiś tevékenységét is ez az eszme vezérelte.¹⁰

A köztársaságiak a kultúrát a társadalmi igazságosság és egyenlőség szerves részének tekintették. Lelkesedésük nem csupán az oktatásra korlátozódott, hanem általánosságban véve széleskörű kulturális forradalmat szorgalmaztak. Tuñón de Lara „kulturális varázslatként” aposztrofálta a köztársaság első éveit, amikor is a kultúra terjesztése kollektív politikai-társadalmi céljá vált. A híres történész a grandiózus projekt kapcsán hangsúlyozza a szellemi javakhoz való egyenlő hozzáférés jogát, illetve kiemeli a kulturális értékek fontosságát egy olyan társadalom felépítésében, amely képes kilábalni a súlyos dekadenciából.¹¹ Az új társadalomról alkotott elképzelésben gyökerezett azonban az egymással ellentétes politikai erők közötti konfliktus. A falvakban ugyanis a gazdag földbirtokos réteg és a klérus határozottan ellenezte, hogy a parasztok megtanuljanak írni-olvasni, és ezáltal olyan tudás birtokába kerüljenek, amely a pap vagy a helyi kiskirály ellenőrzésén kívül esik. Az olvasás ugyanis nemcsak Calderón és Cervantes műveit vagy Machado verseit, hanem akár forradalmi és agitatív írásokat is elérhetővé tett a szegények számára. Ettől rettegett a parasztság szellemi felemelkedését ellenző jómódú arisztokrácia és a jobboldali politikai pártok nagy része is. Amikor 1934-ben a jobboldali változásokkal szembeni társadalmi ellenállás Asztúriában – éppen abban a régióban, ahová a misszionáriusok a legtöbb könyvet vitték, és ahol a legtöbb könyvtárat hozták létre – tömeges felkeléshez vezetett, a jobboldali erők félelmüket beigazolódní látták: a könyvek a társadalmi agitáció valódi eszközévé váltak.

A köztársaság a kultúrát a demokratikus értékek közvetítőjének tekintették. Az alkotmány szövege rögzítette, hogy a kultúra szolgálata az állam alapvető feladata, és hogy az ország művészeti és történelmi

¹⁰ París, Carlos: Educación y cultura en la II República Española. In: Puértolas, Julio Rodríguez (szerk.): *La República y la cultura*. Akal, Madrid, 2009. 253–260.

¹¹ Guerra, Alfonso: Las Misiones Pedagógicas y La Barraca. La cultura en la II República. In: *Letra Internacional*, 100 sz. (2008) <https://www.revistas culturales.com/articulos/90/letra-internacional/963/1/las-misiones-pedagogicas-y-la-barraca-la-cultura-en-la-ii-republica.html> (Utolsó letöltés: 2025. július 20.)

gazdagsága az állam védelme alatt áll. A társadalom szellemi felemelése, az írástudatlanság felszámolása elengedhetetlen volt ahhoz, hogy a köztársaság eszméi széles körben terjedhessenek. A köztársasági pártok ezt a szemléletet mind magukénak vallották, a megvalósításról alkotott elképzelésekben azonban már különbségek mutatkoztak. Míg a liberálisok az oktatás tárgyának az egyént, addig a szocialisták és az anarchisták a népet tekintették.

A köztársasági kultúrpolitika rendkívüli erőfeszítéseket tett, hogy a társadalom alsóbb rétegeit is megismertesse a szellemi értékekkel, azaz, hogy felszámolja a kultúra addigi elitista jellegét. A kultúra széleskörű terjesztésének céljából három jelentős kezdeményezés született: a már említett Pedagógiai Missziók (*Misiones Pedagógicas*) mellett létrehozták az úgynevezett népi egyetemeket (*universidades populares*¹²) és a vándorszínházak (*teatros ambulantes*) mozgalmát. A következőkben csak ez utóbbi jelenséggel foglalkozunk részletesebben.

A spanyol színház a 20. század elején

A 20. század első harmadában a spanyol színházi életnek két jól elkülönülő iránya volt. Egyrészt virágzott a 19. századi hagyományokat folytató, polgári vígjátékokat (Jacinto Benavente, Joaquín Dicenta), történelmi témájú darabokat (Eduardo Marquina, Francisco Villasespa), komikus műveket és *saineteket*¹³ (Álvarez Quintero testvérek, Carlos Arniches) játszó és „jól eladható” kereskedelmi színház, melynek közönsége a

¹² Spanyolországban az első ilyen irányú kezdeményezést a *krausisták* (Friedrich Krause német filozófus eszméinek követői) tették 1896-ban, egy olyan egyetem létrehozását támogatva, amelynek célja a kultúra terjesztése volt a nép körében. Később híres írók – például Vicente Blasco Ibáñez (Valenciai Népi Egyetem, 1903) vagy Antonio Machado (Segoviai Népi Egyetem, 1919) – is támogatták ilyen központok létrehozását. A II. Spanyol Köztársaság idején az ambiciózus tervet a hispán diákok szövetsége (Unión Federal de Estudiantes Hispanos) és a helyi diákszövetségek (Federaciones Universitarias de Estudiantes Locales) is támogatták. A népi egyetem a tudást a tanterem falain kívül is terjeszteni törekedett, és szorgalmazta az egyetemi ifjúság és a proletariátus közötti kapcsolatok fejlesztését. A polgárháború kitörésével azonban a legtöbb ilyen népi egyetem célja szerényebb lett, mint a kezdetekben volt, és az analfabetizmus elleni küzdelem került előtérbe. Moreno Martínez, Pedro Luis: *Educación popular en la Segunda República Española*. Biblioteca Nueva, Madrid, 2008. 34.

¹³ A spanyol színház egyik jellegzetes, rövid, komikus jelenete vagy egyfelvonásos darabja, amely általában a népi életből meríti témáját, és hétköznapi szereplőket vonultat fel.

polgárságból és a gazdag felsőbb osztályokból, elsősorban nőkből és középkorúakból állt. Érdemes megemlíteni, hogy az első két spanyol irodalmi Nobel-díjat két drámaíró, José Echegaray (1904) és Jacinto Benavente (1922) kapta, ráadásul egy olyan időszakban, amikor a spanyol színház az előző évszázad hagyományaiban rekedt meg, tudomást se véve az európai színház korabeli megújítóiról, Artaud-ról, Sztanyiszlavszkijról, Ibsenről vagy Csehovról.

Másfelől egy merész, tartalmi, formai és szcenikai szempontból is újító, ám az „eladhatóság” szempontjából kudarcra ítélt színház is születőben volt. Ehhez az innovatív irányhoz tartoztak a '98-as nemzedék tagjai (Unamuno, Azorín, Valle-Inclán), Jacinto Grau, Ramón Gómez de la Serna, és a '27-es nemzedék képviselői, élükön García Lorccával.

E két egymástól teljesen különböző színházi irány egyvalamiben hasonlított egymásra, mégpedig abban, hogy egyiknek sem sikerült szélesebb közönséghez eljutnia.¹⁴ A köztársasági kultúrpolitikának éppen ennek megváltoztatása lett a célja, azaz, hogy a színház ne csak egy szűk, városi elit, hanem szélesebb tömegek szórakoztatását szolgálja.

A köztársaság éveiben a Pedagógiai Missziók különböző kezdeményezései segítették a színházat abban, hogy kilépvé a hagyományos épületek falai közül szélesebb közönséghez jusson el. E kezdeményezések között különböző műfajokat és formákat találunk, de a küldetéstudat közös volt bennük: a törekvés, hogy kultúrát vigyenek a félsziget legtávolabbi városaiba és falvaiba. Ezeket a vándortársulatokat általában lelkes egyetemi hallgatók alkották, akik ismert drámaírók irányításával új utakat kerestek a kereskedelmi színházzal szemben. A városi polgárság és az arisztokrácia helyett a paraszti-vidéki közönséget, az elmaradott és írástudatlan Spanyolországot akarták megszólítani. Számukra az analfabetizmus nem a műveletlenség, hanem a romlatlanság, a szellemi tisztaság szinonimája volt, hiszen a nép még megőrizte érzékenységét, eredeti érzelmeit és lelkesedését a színház iránt. Ahogy Ramón J. Sender találóan megfogalmazta: „A közönség műveletlensége nem számít. Egy igazán tehetséges szerző számára az érzelmi képesség

¹⁴ Itt nem térünk ki a második köztársaság éveiben virágzó madridi színházi életre, amely éppen az 1930–1935-ös időszakban élte fénykorát, mind repertoárja, mind az innovatív szcenikai megoldások szempontjából. A Teatro Español Margarita Xirgu társulatával és Cipriano Rivas Cherif rendezéseivel úttörő szerepet vállalt ebben. A legfontosabb bemutatókról lásd: Aznar Soler, Manuel: *El teatro español durante la II República* (1931–1939). In: *Monteagudo*. 2. sz. (1997) 45–58. 50–52.

szempontjából az ideális közönség éppen az írástudatlanok közönsége lenne”.¹⁵

Kétségtelenül a leghíresebb színházi vállalkozás a La Barraca volt, amelyet Javier Huerta Calvo a 20. századi Spanyolország „egyik leglenyűgözőbb kulturális kalandjaként”¹⁶ aposztrofált, de mellette ki kell emelnünk más vándorszínházakat is, amelyeket az utókor méltatlanul elfelejtett: a Teatro del Pueblót Alejandro Casona és az El Búhót Max Aub vezetésével. Mindegyik hasonló szellemiségben született, céljuk a klasszikus spanyol színház és a kortárs drámaírók műveinek Spanyolország vidéki területeire való eljuttatása volt. A következőkben ezeket a társulatokat mutatjuk be részletesebben.

A Teatro del Pueblo (Népszínház)

A Teatro del Pueblo (1932–1936) „bejárta a félsziget vidéki térképét, hogy a művészet örömeit a legtávolabbi zugokba is elvigye”.¹⁷ A társulat vezetője és rendezője Alejandro Casona, a Pedagógiai Missziók lelkes munkatársa volt. Személyisége két tulajdonságot egyesített: általános iskolai tanfelügyelő pedagógus, ugyanakkor drámaíró is volt. Casona elhivatottsággal és hittel vetette bele magát a munkába, és „a lelkesedése ragályos volt”.¹⁸

A Teatro del Pueblo általában együtt lépett fel az Eduardo Martínez Torner vezette Coro del Pueblo (Népkórus) nevű együttessel. A vándortársulat kevésbé bonyolult darabokat vett fel repertoárjába: játszottak boházatok, Juan del Encina, Lope de Vega, Calderón és Cervantes egyfelvonásosait, részleteket a *Don Quijotéból* vagy az *El conde Lucanor* című műből, de Molière boházatai és Casona saját művei is megjelentek a műsoron. A diákokat az az eszme vezérelte, hogy „visszaadják a népnek azt, ami a népé”¹⁹ – mondta Manuel Bartolomé Cossío, a Pedagógiai Missziók igazgatója.

¹⁵ Sender, Ramón J.: *Teatro de masas*. Orto, Valencia, 1931. 12.

¹⁶ Universidad Internacional Menéndez Pelayo: *Entrevista a Javier Huerta, comisario de la exposición La Barraca*. 2022. július 21. <https://www.youtube.com/watch?v=DjAN-QyVhVc> (Utolsó letöltés: 2025. augusztus 15.)

¹⁷ Armiño, Mauro: *Retablo Jovial. Introducción al teatro de A. Casona*. Biblioteca Edaf, Madrid. 2007. 35.

¹⁸ Carmen Caamaño Díaz misszionárius visszaemlékezéseit lásd: Tapia: 2006.

¹⁹ Armiño: 2007, 36.

A lelkes fiatalok újra akarták élesztetni a színház ősi küldetését, a művészetet a társadalom szolgálatába állítva. Alejandro Casona öt éven át irányította a Népszínházat, amely során több mint háromszáz városban léptek fel. A társulat élén eltöltött évekre visszatekintve Casona elismerte, hogy a csapat irányításával ő maga is nagyon sokat tanult az emberekről és a színházról.²⁰ Casona a csoport élén végzett munkáját, úgy jellemezte, mint „egy tanulságos tapasztalatot”, egy igazi tanulási folyamatot.²¹ A Teatro del Pueblo igazgatójaként Casona tökéletesen össze tudta kapcsolni a családi gyökerekkel rendelkező tanári hivatását azzal a már tizenéves kora óta érzett szenvedéllyel, amit a színház iránt érzett.²² A missziós színházzal szerzett tapasztalatok Casona későbbi drámaírói munkásságára is hatással voltak. A *Nuestra Natacha* (A mi Natasánk) című művében például ezt a párbeszédet írta:

„Don Santiago:
vándorszínház...

Lalo:

Faluról falura járó

A börtönökbe és a
szegényházakba is elvisszük a
románocokat, a dalokat, a költői
bohózatokat, Lope és Calderón
színházát.

²⁰ A népszínház egyébként nem az első ilyen jellegű színházi munkája volt Casonának. Fiatalkorában tapasztalatokat szerzett egy valenciai vándorszínházzal (1917–1922), majd a következő években (1923–1928), madridi tartózkodása alatt olyan társulatokkal került kapcsolatba, mint a Baroja-házban működő El mirlo blanco (A fehér rigó) vagy a Valle-Inclán alapította El cántaro roto (A törött kancsó). 1928 és 1931 között Casona addigi tapasztalatait a gyakorlatba is átültette, és Lesben, az Aran-völgyében lévő kis faluban megalapította az El pájaro pinto (A festett madár) nevű gyermekszínházi társulatot. Célja az volt, hogy a gyerekeket megismertesse a színház művészetével. A repertoárt Cervantes-feldolgozások, a Quintero-testvérek művei és népmesék alkották. Az előadásokra délutánonként és vasárnap esténként került sor, a díszleteket a gyerekek építették, néha a felnőttek segítségével. Casona nevelő-tanítói szerepéről lásd: Diego Pérez, Carmen: Alejandro Casona, un educador entre bambalinas. In: Sánchez Pascua, Felicidad et al. (szerk.): *Relaciones internacionales en la Historia de la Educación. Junta para Ampliación de Estudios e Investigaciones Científicas (1907–2007)*. 1–2. kötet, Universidad de Extremadura, Cáceres, 2007. 2. köt. 59–71.

²¹ Casona, Alejandro: *Obras completas*. 1–2. kötet, Aguilar, Madrid, 1961. 2. köt. 818.

²² Richart, José Rodríguez: *Un asturiano universal. Estudios sobre la vida y la obra de Alejandro Casona*, Hércules Astur de Ediciones, Oviedo, 2003. 29.

Don Santiago: És legfőképp a vidámságunkat visszük, amely a legeslegjobb az egész repertoárunkon.”²³

Formailag a Teatro del Pueblo a La Barraca „testvérének” is tekinthető, bár a missziós színháznak sokkal inkább pedagógiai és didaktikai, mintsem művészi célja volt. Egy másik különbség a két társulat között a helyszínek kiválasztásában érhető nyomon: Casona társulata vidéki helyszínekre korlátozta előadásait, kihasználva a falvak főtereinek (*plaza mayor*) és történelmi épületeinek helyi adottságait, García Lorca csapata pedig a falvakon túl ellátogatott nagyobb városokba is.²⁴

Közönség a Pedagógiai Missziók egyik előadásán²⁵

²³ Casona: 1961, 400.

²⁴ Suelto De Sáenz, Pilar G.: El teatro universitario español en los últimos treinta años. In: *Thesaurus*. 19. köt. 3. sz. (1964) 543–557. http://cvc.cervantes.es/lengua/thesaurus/pdf/19/TH_19_003_159_0.pdf (Utolsó letöltés: 2025. július 21.)

²⁵ A Reina Sofía Múzeum gyűjteménye – Ismeretlen fotós: *Público durante una representación teatral. Misiones Pedagógicas* 1934. <https://www.museoreinasofia.es/coleccion/obra/publico-durante-representacion-teatral-misiones-pedagogicas> (Utolsó letöltés: 2025. július 23.)

A Népszínház „kistestvéreként” jött létre a Teatro de Fantoques nevet viselő bábszínház, amely a Pedagógiai Missziók egyik legkiemelkedőbb tevékenységei közé tartozott. A bábelőadások a félsziget legtávolabbi szegleteibe is eljutottak, köszönhetően a forma mobilitásának, illetve annak, hogy a darabok színreviteléhez nem volt szükség nagyobb társulatra. Az 1920-30-as években a bábszínház műfaja virágkorát élte olyan szerzőkkel, mint García Lorca vagy Rafael Alberti. A missziók bábszínházának igazgatója Rafael Dieste volt, akit a polgárháború első hónapjaiban majd a madridi Teatro Español igazgatójává nevez ki a köztársasági kormány. A bábszínház kezdeti időszakában a társulat csak rövid dialógusokat improvizált, de idővel Dieste saját maga is írt bohózatokat. Az egyszerű és spontán bábszínházi műfaj a nép és a köztársaság misszionáriusai között az egyik legszívélyesebb és legközvetlenebb kapcsolat lett.²⁶

A Népszínház és a Kórus plakátja²⁷

A La Barraca (A Kalyiba)

Federico García Lorca mindig is fontos küldetésének tekintette, hogy a színházat elérhetővé tegye a társadalom szegényebb rétegei számára is. Manuel de Falla támogatásával már az 1920-as években egy bábszínházi vándortársulat²⁸ létrehozását tervezte, ami ugyan nem valósult meg, de talán e terv miatt is vetette bele magát olyan lelkesen a La Barraca irányításába. Az andalúz költő egyébként a színházra nemcsak művészetként, hanem az ismeretterjesztés és az oktatás eszközeként is tekintett. A *Charla sobre el teatro*²⁹ című előadásában így ír a színház és a társadalom kapcsolatáról:

²⁶ Pelegrín, Ana: Libros juveniles del exilio español en Argentina (1936-1962). In: Cerrillo, Pedro C. – García Padrimo, Jaime (szerk.): *La literatura infantil en el siglo XXI*. Ediciones de la Universidad de Castilla-La Mancha, Cuenca, 2001. 117–149. 119–121.

²⁷ A Reina Sofía Múzeum gyűjteménye – Pedro, Lozano: *Coro y Teatro del pueblo. Misiones Pedagógicas* 1933. <https://www.museoreinasofia.es/coleccion/obra/coro-teatro-pueblo-misiones-pedagogicas> (Utolsó letöltés: 2025. július 23.);

²⁸ Lorca életművében a bábszínház jelentőségéről lásd: Katona Eszter: La importancia del guiñol dentro del mundo lorquiano. In: *Acta Hispanica*, 17. sz. (2012) 71–78.

²⁹ Magyarra *A színházról* címmel fordította le András László. García Lorca, Federico: *Összes művei*. 1-2. kötet. Helikon, Budapest, 1967. 2. köt. 800–803.

„A színház az egyik legkifejezőbb és leghasznosabb eszköz egy ország építésére. Légsúlymérő, amely egy ország nagyságát vagy hanyatlását jelzi. A finom érzékenységű és minden ágában – a tragédiától a bohózatig – jól irányított színház néhány év alatt képes megváltoztatni egy nép fogékonyságát. Ám a lezüllesztett színház, ahol a Pegazus szárnyait patái helyettesítik, egy egész nemzetet tud közönségessé tenni és elaltatni.”³⁰

García Lorca ezen elképzelései tökéletesen illeszkedtek a köztársaság kultúrpolitikájához, így amikor a kormány 1931 novemberében meghívta Lorcát az egyetemi színház művészeti igazgatói posztjára, azonnal igent mondott. A közhiedelemmel ellentétben a La Barraca nem García Lorca személyes ötlete volt, bár az évek során a költő neve olyan szorosan összefonódott a vándortársulat nevével, hogy az utókor néha Lorca saját kezdeményezésének tekinti. Valójában egyetemistáké volt az ötlet, akik 1931 őszen, az Unión Federal de Estudiantes Hispanos kongresszusán döntöttek a társulat létrehozásáról, és Federico García Lorcát, valamint Eduardo Ugartét választották meg művészeti vezetőnek. A La Barraca megalakulásáról szóló hír 1931. november 26-án látott napvilágot, amikor Fernando de los Ríos bejelentette a társulat kettős célját: gazdagítani a vidéki emberek kulturális életét és fáradtságos napjaikat nemes szórakozással tölteni meg.³¹

Csoportkép a La Barraca társulatáról³²

³⁰ García Lorca: 1967, 801.

³¹ Actividad de los estudiantes. Creación de un teatro universitario para la divulgación de obras clásicas. In: *Heraldo de Madrid*. (1931. november 26.) 2.

³² A Reina Sofía Múzeum gyűjteménye – Ismeretlen fotós: *Componentes de La Barraca* 1933. <https://www.museoreinasofia.es/coleccion/obra/componentes-barraca> (Utolsó letöltés: 2025. július 23.)

Az egyetemi hallgatók által kidolgozott terv nagyon ambiciózus volt, és számos tevékenységet foglalt magába. Kezdetben két társulattal terveztek: az egyik egy madridi színházban kapott volna helyet (amelyet a tervek szerint megépítettek volna), a másik pedig az úgynevezett La Barracát, a vándor diáktársulatot alkotta volna. Ez utóbbi kapta feladatául, hogy eljuttassa a klasszikus spanyol színházat olyan vidéki városokba és falvakba, ahol színházépületek se voltak. A két társulat közül végül csak a második valósult meg, egyfelől mivel egy állandó színház fenntartása túl magas költségekkel járt volna, másfelől egy fővárosi székhelyű színház csak Madridban, míg az olcsóbb fenntartású La Barraca földrajzi korlátok nélkül tudta terjeszteni a kultúrát az ország minden tartományában. A köz-társaság számára olyan fontos szlogen, mint a „tanítani és művelni a népet” politikailag is gyümölcsöző eszmének bizonyult. Éppen ezért a politikai életben magas pozíciót betöltő személyiségek álltak az egyetemisták ügye mellé, többek között Marcelino Domingo (közügyügyi miniszter), Ricardo de Orueta (a képzőművészeti főigazgató), Luis Santullano (a Pedagógiai Missziók tanácsának tagja) és Fernando de los Ríos.³³ Ez utóbbi igazságügyi miniszter, majd 1931 decemberétől közügyügyi miniszter volt, s neki köszönhetően kapott nagy lendületet a projekt: de los Ríos személyesen szólalt fel a parlamentben a La Barraca megalapítása mellett, és mintegy százezer peseta támogatást sikerült kivívnia a társulatnak. Ez az összeg biztos alapot garantált a vándorszínház működéséhez, s a La Barraca ennek köszönhetette hosszabb élettartamát és nagyobb stabilitását más, hasonló feladatot ellátó színházakkal összevetve.

*Jelenet Calderón de la Barca Az élet álom című előadásból*³⁴

³³ Campoamor González, Antonio: La Barraca y su primera salida por los caminos de España. In: *Cuadernos de Estudios Hispanoamericanos*, 435–436. sz. (1986) 779–790. 780–781.

³⁴ A Reina Sofía Múzeum gyűjteménye – Ismeretlen fotós: *La Barraca. Escena con decorados de Benjamín Palencia del auto sacramental «La vida es sueño», de Calderón de la Barca 1932.* <https://www.museoreinasofia.es/coleccion/obra/barraca-escena-decorados-benjamin-palencia-auto-sacramental-vida-es-sueno-calderon-0> (Utolsó letöltés: 2025. július 23.)

García Lorca lelkesedése sokakat magával ragadott. A költő fantáziája szárnyalt, amikor arról álmodozott, hogy „a La Barracát Spanyolország minden vidékére elvisszük, majd elmegyünk Párizsba, Amerikába, Japánba”.³⁵ A valóság ugyan felülírta ezen ambiciózus terveket, és a La Barraca csak országon belül tevékenykedett, a társulat által végzett munkának mégis igen pozitív eredményei voltak. Lorca Eduardo Ugartéval együtt osztozott a művészeti vezető tisztségen, és ez utóbbi volt az, aki négy év közös munka után végül egyedül vitte tovább a társulatot. Lorca különböző okok miatt kénytelen volt elhagyni a csapatot, de valójában soha nem vált meg véglegesen a La Barraca kék munkásoveráljától. Ugarte után Antonio Román vette át az irányítást, majd 1936 végén a málagai költő, Manuel Altolaguirre, 1937 elejétől pedig Miguel Hernández próbálta újjászervezni a La Barracát.

Kezdetől fogva sem Lorca, sem a társulat többi tagja nem törődött az anyagiakkal, és amikor az andalúz költőt megkérdezték, honnan szerezne meg a terv megvalósításához szükséges forrásokat, azt válaszolta, hogy ez csak részletkérdés. A projektben részt vevők nem kaptak fizetést, ezzel is kifejezve a színház és a nép iránti elhivatottságukat és szeretetüket, valamint a La Barraca célkitűzéseivel való teljes azonosulásukat. Ugyanakkor nyilvánvaló, hogy a projekt nem valósulhatott volna meg állami szubvenció és a köztársaság első kormányainak, különösen de los Ríos minisztériumának a támogatása nélkül.

A kultúrának a nép körében való terjesztése nem maradt üres szlogen. De los Ríos maga is többször úgy módosította saját politikai kampányának menetrendjét és útvonalát, hogy az egybeessen a La Barraca állomásaival, mert a társulat előadásai néhány órára elterelték gondolatait a mindennapi problémákról.

*García Lorca a La Barraca egyik előadásán köszönti a közönséget.*³⁶

³⁵ Campoamor González: 1986, 779.

³⁶ A Reina Sofía Múzeum gyűjteménye – Ismeretlen fotós: *Federico García Lorca leyendo un texto antes de la representación por La Barraca de «La guarda cuidadosa», de Miguel de Cervantes 1932.* <https://www.museoreinasofia.es/coleccion/obra/federico-garcia-lorca-leyendo-texto-antes-representacion-barraca-guarda-cuidadosa> (Utolsó letöltés: 2025. július 23.)

A kezdeti lelkesedés és sikerek után 1934-ben, az úgynevezett *bienio negro* (fekete két év) alatt a La Barraca támogatását az Alejandro Lerroux vezette kormány – koalícióban a José María Gil Robles irányította CEDA-val (Confederación Española de Derechas Autónomas) – teljesen megvonta, mivel a jobboldal ellenezte a La Barraca tevékenységét. García Lorca optimizmusa azonban a kedvezőtlen körülmények ellenére mindvégig töretlen maradt:

„A La Barraca, ha meg is vonják tőle a támogatást, sosem fog meghalni. [...] Óráink vannak csupán hátra, pontosabban már a maradványokból él a társulat, mert mint köztudott, én, akárcsak Ugarte, abszolút önzetlenül dolgozunk. De ha a legalapvetőbb forrást is megvonják, [a La Barraca – K.E.] akkor is tovább fog élni. Amikor már nem lesznek jelmezeink se díszleteink, akkor a kék munkásoveráljainkban fogunk klasszikus színházat játszani. És ha nem engedik, hogy felállítsuk a kis színpadunkat, akkor az utcán fogunk játszani, a falvak kis terein, bárhol... És ha ezt sem engedik, akkor barlangokban fogunk játszani és földalatti színházat fogunk csinálni.”³⁷

A La Barracát az Unión Federal de Estudiantes Hispanos³⁸ tagjaiból álló bizottság irányította: négy bölcsészhallgató az irodalmi, négy építészhallgató a műszaki-technikai kérdésekben volt felelős. Az előadások színpadképének megvalósításában neves képzőművészek is részt vettek.

A La Barraca csapata nem úgy működött, mint egy professzionális társulat. „Itt nincsenek se fő-, se mellékszereplők. Itt nincs helye diváknak. Egyfajta falansztert alkotunk, amelyben mindannyian egyenlőek vagyunk, és mindenki a képességei szerint veszi ki a részét a munkából”.³⁹ Ezt a

³⁷ Acción Cultural Española: 2011, 91.

³⁸ Az UFEH-t Primo de Rivera diktatúrájának végén alapították, és nagy tekintélyt szerzett az egyetemi hallgatók szabadságának és jogainak védelmében. 1931 novemberében Madridban tartották a második kongresszusukat, ahol kineveztek egy egyetemi színházi bizottságot. Az Arturo Sáenz de la Calzada által elnökölt bizottság tagjai Luis Felipe Vivanco, Emilio Garrigues, Enrique Díez Canedo, Gonzalo Menéndez Pidal, Luis Meana, Miguel González Quijano és Fernando Lacasa voltak.

³⁹ García Lorca, Federico: *Obras completas*. Aguilar, Madrid, 1960. 1668.

falanszterjellegét erősítette a diákok öltözéke is: kék munkásoverált viseltek, mellükön a La Barraca címerével, melyet Benjamín Palencia tervezett. A kerék a vándorlást, míg az álarc a színházat szimbolizálja.

*A La Barraca jelvénye*⁴⁰

A társulatot alkotó diákokat előzetesen García Lorca és Ugarte választotta ki. A több fordulós, igen komoly és szervezett válogatás a következőképpen zajlott:

*„Az első próbára elhívunk mindenkit, aki elhivatottságot érez a művészet iránt. Itt fel kell olvasni egy prózai majd egy verses művet. Miután kizártuk azokat, akik egyértelműen nem rendelkeznek a szükséges adottságokkal, a bent maradók egy második próbán esnek át. Ezen egy általuk választott verset vagy prózai szöveget kell fejből elmondaniuk. A tehetségtelenek második rostája után, a tehetségesnek egy harmadik körön is át kell esniük. Ennek során mindenkinek egy saját maga választotta karaktert kell eljátszania egy színdarabban. Majd mindegyikükkel eljátszatjuk a darab összes szerepét.”*⁴¹

Ezt követően minden egyes előadót karakterük szerint külön dossziében katalogizáltak, hogy amikor szükség volt rájuk, könnyen el lehessen őket érni.⁴² A szerepkategóriák között volt gavallér, csábító férfi, veszélyes nő, kedves menyasszony, boldogtalan férfi, áruló, gazember és szörnyeteg. Az első színészjelöltek között jelentkeztek Federico testvérei, Isabel és

⁴⁰ A Reina Sofia Múzeum gyűjteménye – Palencia, Benjamín: *Insignia de La Barraca* 1931. <https://www.museoreinasofia.es/coleccion/obra/insignia-barraca> (Utolsó letöltés: 2025. július 23.)

⁴¹ García Lorca: 1960, 1703–1704.

⁴² Uo. 1704.

Francisco García Lorca, valamint Laura de los Ríos⁴³, a miniszter lánya is.⁴⁴

Az amatőr színészek a munka minden fázisában részt vettek: ők állították fel és bontották le a színpadot, ők állították be a fényeket, a függönyt és a díszleteket, és ők vezették a teherautókat is, amivel a kellékeket szállították. Maga García Lorca mindenben részt vett, és a többiekől is elvárta a megfeszített, önfeláldozó munkát. Az is elvárás volt, hogy a színészek egy színmű összes szerepét tudják – sűgőlyuk sem volt a színpadon –, nemcsak azért, hogy mindenki teljesen átélje az adott darabot, hanem azért is, hogy szükség esetén bárki beugorhasson egy szerepbe.⁴⁵

A társulat műsorán⁴⁶ összesen 13 darab szerepelt, alapvetően az aranykor nagy szerzőinek művei: Cervantes (*A salamancai barlang*, *A buzgó őrszem*, *Szószátyárok*, *A csodaszínpad*), Calderón de la Barca (*Az élet álom*), Lope de Vega (*Fuenteovejuna*, *Olmedo lovagja*), Tirso de Molina (*A sevillai szédelgő és a kövendég*) drámái, Juan del Encina darabja (*Plácida és Victoriano eklogája*) és egy románcválogatás, amelyben klasszikus (Lope de Vega, Lope de Rueda) és modern szerzők (Antonio Machado) címei is szerepeltek.

A La Barraca útvonala⁴⁷ teljes Spanyolországot lefedte: 1932 nyara és 1936 tele között mintegy 74 települést érintett, köztük nagyvárosokat, kisvárosokat és apró falvakat. Már utaltunk arra, hogy Lorca külföldre is el szeretne volna vinni a La Barracát. Bár ez nem valósult meg – a pénzhiány és a polgárháború kitörése miatt –, úgy tűnik, álmának volt némi alapja. Jean Prévost francia író lelkesedése adta az ötletet, hogy 1934–1935 telén Párizsba utazzanak, hogy részt vegyenek a Colegio Español

⁴³ A de los Ríos és a García Lorca család között előbb baráti, majd rokoni kapcsolat is volt. Isabel és Laura gyerekkorukban legjobb barátnők voltak, később – amikor Isabel és Federico bátyja, Francisco feleségül vette Laurát – sógornők is lettek. Fernando de los Ríos a Granadai Egyetemen tanította is az ifjú Federicót. Barátságuk olyannyira szorossá vált, hogy 1929-ben az egykori tanítvány New Yorkba is elkíserte a szocialista politikust. A két család később a költő halála és a polgárháború után, az emigrációban is kapcsolatban maradt egymással.

⁴⁴ A társulat tagjainak teljes névsorát és rövid életrajzát lásd: Acción Cultural Española: 2011, 45–59, 112–115.

⁴⁵ Juan, Javier de – Pérez, Florentino: *García Lorca. Biblioteca Histórica Grandes Personajes*. Ediciones Urbión, Madrid, 1983. 194.

⁴⁶ Az előadások teljes listáját szereposztással együtt lásd: Acción Cultural Española: 2011, 78–79.

⁴⁷ Részletesen, térképpel lásd: Acción Cultural Española: 2011, 76.

megnyitóján. A nápolyi egyetemről pedig Ezio Levi is meghívta a csoportot.⁴⁸ Bár a La Barracának végül nem sikerült eljutnia az említett európai városokba, a félsziget határait mégis átlépték: 1934-ben Észak-Afrika több városába (Ceuta, Melilla, Tetuán, Tanger⁴⁹) is eljutott a társulat, ahol a lakosság nagy lelkesedéssel fogadta a fiatal színjátszókat.

El Búho (A Bagoly)

A madridi egyetemisták lelkesedésének hatására Valenciában is megszületett egy amatőr színjátszó csoport El Búho néven. Debütáló előadásukra 1934. április 22-én került sor. Már az első színre vitt darabok – Calderóntól *A világ nagy színháza*, illetve Cervantestől *A válóperes ügyvéd* – kiválasztása is a La Barraca örökségét mutatta, tükrözve azt a meggyőződést, miszerint a spanyol klasszikus színdarabok a népi ízlés kiváló alakítói.⁵⁰

Érdekes egybeesés, hogy az El Búho első előadásának napján általános sztrájk kezdődött Valenciában, amely több mint egy hétre megbénította a város életét. Ebben az időszakban nem volt helyi sajtó, és emiatt a társulat bemutatkozásának nagyon kevés kritikai visszhangja volt. Az *El Pueblo* című újság azonban közzétette az El Búho kiáltványát, mely szerint, „a színház [...] fokozatosan eltávolodott az emberektől, akiket más, modern látványosságok csábítanak. A színház így lassan megfullad [...]. Ma a színház csúf utánpótlás annak, ami egykor volt, és ellentéte annak, aminek lennie kellene”.⁵¹ A kiáltvány hűen tükrözi azt a lelkesedést, amely a fiatalokat a kereskedelmi színháztól való eltávolodásra és a színház aktuális válságának leküzdésére ösztönözte. A La Barracához hasonlóan az El Búho is spanyol klasszikus darabokat aktualizált és modernizált színpadi nyelvezetükben és politikai üzenetükben egyaránt. Kétségtelen, hogy Lope de Vega *Fuenteovejuna* című műve volt a legalkalmasabb erre a feladatra, amelyet egyébként korábban a La Barraca is színpadra állított. Ez a népnemzeti és polgárellenes irány jellemezte a Luis Llana Moret és

⁴⁸ García Lorca: 1960, 1711.

⁴⁹ A négy városból már csak Ceuta és Melilla tartozik Spanyolországhoz, Tetuán és Tanger Marokkó része.

⁵⁰ Extracto de la Memoria del Teatro Universitario La Barraca. In: Sáenz de La Calzada, Luis: *La Barraca. Teatro Universitario*. Revista de Occidente, Madrid, 1976. 42–43.

⁵¹ Federación Universitaria Escolar de Valencia, Teatro Universitario. Cartel. In: *El Pueblo*. (1934. április 22.) 2.

Eduardo Muñoz Orts által vezetett társulat első, a polgárháború kitöréséig tartó korszakát.

1936 után az El Búho újjászerveződött, hogy tevékenységét az ország megváltozott politikai helyzetéhez igazítsa. A társulat irányításában is változások történtek: a szocialista Max Aub lett az igazgató, és ezzel egyidejűleg megújították a repertoárt is. A klasszikusok mellett megjelentek modern, társadalmi üzenetet megfogalmazó művek, amelyet maga Aub „a körülmények színházának” nevezett. Többek között Ramón del Valle-Inclán, Rafael Alberti és Max Aub saját darabjait vitték színre. Az El Búho e második korszakára a baloldali agitáció nyomta rá a bélyegét, „lázasan forradalmi [...] kreatív dinamizmussal”.⁵² A polgárháború alatt az El Búho első előadása 1936. augusztus 27-én volt a valenciai Teatro Eslava színházban, ahol két Cervantes (*A buzgó őrszem*, *A szószátyárok*), egy Torres Villarroel (*A duende közjátéka*) és egy Valle-Inclán (*Vérkötelék*) művet mutattak be.

Később az El Búho az antifasiszta agitáció és propaganda céljából politikai témájú színműveket is felvett a műsorába: Rafael Alberti bábbohózatát (*A gondviselés bazarja*) és Max Aub darabját (*Pedro López García története és halála*). A csoport új irányultságát az *El Pueblo* című lapban megjelent szöveg is egyértelművé tette: „két cél motivál bennünket: néhány óra kikapcsolódást nyújtani a népnek, bemutatva legjobb irodalmi korszakaink műveit, és az, hogy [...] kinyilvánítsuk antifasiszta álláspontunkat”.⁵³ Ezekben a hónapokban, 1936 augusztusa és novembere között az El Búho a legaktívabb és legintenzívebb időszakát élte.

A következő fordulat az egyetemi társulat életében 1936 novemberében következett be, amikor Max Aubot kulturális attasénak nevezték ki Párizsba, és így le kellett mondania a valenciai társulat éléről. Manuel Romeo és Francisco Canet vették át az irányítását, és velük az El Búho kísérleti színházként szerveződött újjá. Luis Llana szavai a *Cuadernos del Teatro Universitario* oldalain erről az irányváltásról számoltak be:

⁵² Orozco Muñoz, José: Teatro Universitario. In: *Frente Universitario*. (1936. október 10.) 9.

⁵³ El Búho, Teatro Universitario de la FUE. Campaña en favor y beneficio de las Milicias Antifascistas. In: *El Pueblo*. (1936. augusztus 26.) 7.

„Az *El Búho* [...] az átszervezés időszakát éli. Repertoárjában a következő művek szerepelnek: A szószátyárok, A buzgó őrszem, Az olajbogyók közjátéka, A kis sárkány és *Valle-Inclán* a Vérkötelék, valamint az *Álomtragédia* című darabok. A társulat jelenleg *Maeterlinck* A betolakodó, *Valle-Inclán* A tisztességes királyné és *Federico García Lorca* *Várnász* című darabját próbálja, és hamarosan be is mutatja.”⁵⁴

Az említett címekből látszik, hogy megmaradt a társulat első korszakát jellemző klasszikus színház (Cervantes, Calderón, Lope de Rueda), eltűntek a második időszak agitprop darabjai (Alberti, Aub), és egy művészileg újító, modern irány is megjelent (*Maeterlinck*, *Valle-Inclán*, *García Lorca*).

Az *El Búho* tehát három fejlődési korszakon ment keresztül. A társulat – a *La Barraca* inspirációjára – kezdetben a kultúra terjesztésére kötelezte el magát népnemzeti színházként, majd a polgárháború éveiben eltávolodott a madridi modelltől, és először propaganda- és agitációs színházzá, majd harmadik korszakában kísérleti színházzá vált. Ez utóbbi irányt azonban a társulat már nem tudta sikerre vinni, mivel *Maeterlinck*, *Valle-Inclán* és *García Lorca* említett műveit már nem tudták bemutatni. 1937-től kezdve az *El Búho* előadásairól csak ritkán bukkantak fel hírek; az utolsó bemutatójuk valószínűleg 1938 februárjában lehetett.⁵⁵

Befejezés

A fent bemutatott színházi kezdeményezések népi (értsd: a nép felé forduló) jellege miatt egyesek jogtalanul vádolták populizmussal a II. Köztársaság által is támogatott programokat. Ha azonban megvizsgáljuk a vándortársulatok célkitűzéseit és repertoárját, világossá válik, hogy vállalkozásuknak nem sok köze volt a politikai populizmushoz, hanem

⁵⁴ Llana, Luis: Actividades de nuestros teatros. In: *Cuadernos del Teatro Universitario*, 1. sz. (1937) 1–46. 44.

⁵⁵ A valencia egyetemi színházról részletesen lásd még: Aznar Soler, Manuel: *El Búho*: Teatro de la F.U.E. de la Universidad de Valencia. In: Dougherty, Dru – Vilches De Frutos, María Francisca (szerk.): *El teatro en España entre la tradición y la vanguardia (1918-1939)*. CSIC, Madrid, 1992. 415–427.

inkább a spanyol nemzeti-népszínházi hagyomány örökösei és letéteményesei akartak lenni.⁵⁶

Érdekes megfigyelní a hasonlóságot Alejandro Casona véleménye – amelyet korábban már idéztünk – és García Lorca gondolatai között a színházi társulatokkal kapcsolatos személyes tapasztalataikról: „A La Barracával folytatott munka nagyon tanulságos volt számomra. Rengeteget tanultam belőle. Most már igazi rendezőnek érzem magam.”⁵⁷ Számos kritikus és irodalomtörténész szerint e gyakorlati tapasztalat elengedhetetlen volt ahhoz, hogy Lorca megírja utolsó éveinek nagy drámáit, a *Vérnászt*, a *Yermát* és a *Bernarda Alba házát*.

Bár a két drámaíró hasonló gondolatokat fogalmazott meg saját tapasztalatairól, véleményük mégis eltérő volt kezdeményezéseik sikerét és hatékonyságát illetően. Lorca sokkal naivabb volt, és úgy vélte, hogy a *regeneracionismo* jelszava, „az iskola és az éléskamra” valóban kéz a kézben járhat:

*„Ha éhes lennék és tehetetlen tengődnék az utcán, nem egy kenyeret kérnék, hanem egy fél kenyeret és egy könyvet. És [...] hevesen bírálok azokat, akik csak anyagi követelésekről beszélnek, anélkül, hogy valaha is megemlítenék a kulturális igényeket. Pedig a nép ezt hangosan követeli. Fontos, hogy minden ember ehessen, de az is, hogy minden ember hozzájárjon a tudáshoz is.”*⁵⁸

Alejandro Casona kevésbé volt optimista, és a Teatro del Pueblóval szerzett tapasztalatait követően már sokkal kritikusabban nyilatkozott a

⁵⁶ Bár az említett színházi társulatok tevékenysége nem minősíthető populistának, nem hagyhatunk figyelmen kívül más kezdeményezéseket, amelyek célja valóban egyfajta lázadó, forradalmi színház létrehozása volt. Ezek, a színházművészetet az agitáció és a propaganda eszközeként használva, nem általában a népet, hanem konkrétan a munkásokat akarták mozgósítani. Ilyen céllal jött létre César Falcón *Nosotros* (Mi) csoportja (1932–1934) vagy a Miguel Prieto által vezetett La Tarumba (Örület) bábszínházi társulat. Ez utóbbi a polgárháború alatt is folytatta előadásait, kifejezetten antifasiszta repertoárral. Az egyik plakátjukon ez állt: „a háború szolgálatában, a köztársaság hadseregének katonái, nektek játszottunk”. Cabañas Bravo, Miguel: Miguel Prieto y la escenografía en la España de los años treinta. In: *Archivo Español de Arte*, 84. köt. 336. sz. (2011) 355–378. 374.

⁵⁷ García Lorca: 1960, 1711–1712.

⁵⁸ Idézi: Sierra González, Ángela: La memoria histórica y la ciudadanía cultural de la II República. In: *Cuadernos del Ateneo*, 23. sz. (2007) 5–8. 7.

köztársaság kulturális misszióiról. Az eredmények ellenére nem tudta elhallgatni a kezdeményezés nehézségeit és korlátait:

„A brutális valóság váratlan sokkja fájdalmasan lesújtott mindannyiunkat. [A falu lakóinak – K.E.] kenyérre és gyógyszerekre, az élet alapvető támogatására lett volna szükségük, mert saját erejükből már nem tudták fenntartani magukat... nekünk pedig aznap csak dalok és versek voltak a missziós tarisznyánkban.”⁵⁹

Míg García Lorca a köztársaság első éveinek lelkesedésével beszélt, addig Casona szavaiban már a száműzött művész fájdalmát és keserűségét is érezzük. García Lorca, Alejandro Casona és Max Aub sorsa az egész spanyol színházi és kulturális élet 1936 utáni alakulását tükrözi. Lorcát a polgárháború első heteiben végezték ki és egy tömegsírban földelték el, maradványait a mai napig nem sikerült megtalálni. Casonára és Aubra pedig a száműzetés nehéz éveit vártak: előbbi Argentínába emigrált és csak 1962-ben tért vissza Spanyolországba, utóbbi Mexikóban élt egészen 1972-ben bekövetkező haláláig.

A La Barraca volt az első jól szervezett, konkrét művészeti koncepcióval rendelkező egyetemi színtársulat Spanyolországban. A fiatalok munkáját ugyan a polgárháború derékba törte, erőfeszítéseik azonban nem voltak hiábavalók, hiszen örökségük a La Barraca egykori tagja, Modesto Higuera által alapított Teatro Español Universitario (TEU) keretében 1941-ben újjászületett.

A La Barraca jelentőségét az a kezdeményezés is jól mutatja, amely 2006-ban, a köztársaság kikiáltásának 75. évfordulóján indult Las Rutas de La Barraca néven, azzal a céllal, hogy megemlékezzenek a vándorszínház kulturális munkájáról. A projekt egész Spanyolországot bejárta, több mint 500 helyszínre jutott el, és több mint háromszázan (diákok, színészek és színpadtechnikusok) vettek részt benne. Ezek a számok a La Barraca – és a többi vándortársulat – napjainkig tartó örökségét is mutatják.

⁵⁹ Ruiz, María Jesús: De Sanabria a Buenos Aires: el destierro escénico de Alejandro Casona. In: Pelegrín Sandoval, Ana – Sotomayor Sáez, María Victoria – Urdiales, Alberto (szerk.): *Pequeña memoria recobrada. Libros infantiles del exilio del 39*. Ministerio de Educación, Política Social y Deporte, Madrid, 2008. 119–130. 121.

VÖRÖS ISTVÁN⁶⁰

Rács az ablakon

Lorca és egy senkinek se jó világ kísértetei

„A háttérben ajtó és széles rácsos ablak. A rácson át kis narancsligetre látni.”⁶¹ Így szól Federico García Lorca első jelentősebb drámája, a *Don Cristóbal és Doña Rosita tragikomédiája* 1. jelenetének színpadi utasítása. Lorca drámáinak nagy része valamiféle „rácsos ablak” mögött játszódik, és a rácsos ablak mögött nők ülnek. A ház, ahova be vannak zárva, egyszerre az otthonuk és a börtönük. A férfiak többnyire a rács túlsó felére kerülnek, ahogy az Lorca utolsó nagy színpadi remekművében, a *Bernarda Alba házában* jelenik meg legérzékletesebben. És mint a *Yermából* is kiderül, a nők társadalmi bebörtönözöttsége a férfiaknak sem jó. A rács mind a két oldalán rabok vagyunk. A *Vérnászbán* ezt mondja az anya házasodni készülő és tragédiába rohanó fiának: „Azt szerettem volna, ha lányunk születne. Most nem mászkálnál a határba! Itthon ülnénk, kettesben, csipkeszegélyt horgolnánk, gyapjúból kis díszkutyákat csinálnánk.”⁶²

A rács mind a két oldalán rabok vagyunk? Ahol elnyomottak vannak, ott az elnyomók se nevezhetők szabadnak. Mondjuk a Lorca-kori⁶³ spanyol

⁶⁰ Vörös István – habilitált egyetemi docens, Milton Friedman Egyetem, a Széchenyi Irodalmi és Művészeti Akadémia tagja (Fotó: Gordon Eszter)

⁶¹ García Lorca, Federico: *Don Cristóbal és Doña Rosita tragikomédiája*. (Ford. András László). In: András László (szerk.): *Federico García Lorca válogatott művei*. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1963. 295–332. 299.

⁶² García Lorca, Federico: *Vérnász*. (Ford. Illyés Gyula). In: András: 1963, 485–544. 488.

⁶³ Egy szerző korán ne csak a saját szűkebb vagy akár tágabb értelemben vett jelenkorát értjük, hanem azt a világot, amit ábrázol. Ez Lorca esetében a spanyol '30-as évektől, a II. Köztársaság korától visszanyúlik a századfordulóra, sőt egészen a 19. század első feléig. A *Mariana Pineda* c. drámájában a forradalmárnő haláláig, 1831 májusáig követi az eseményeket, a címszereplő áldozathozatalát. Ez az első egyértelműen nőközpontú darabja

vidék férfi-nő viszonylataiban. „*A családokat a barátságtalan, idegenszerű világban alapítják szálláshelyekként, erős várakként,*” írja Hannah Arendt.⁶⁴ Ez teljesen megfelelni látszik Lorca koncepciójának, de épp ennek a családképnek a teljes csődjét mondja el. Ez a kép persze eleve magában hordozza a csődöt. Miért? Erre is Arendttel felelhetünk: „*Gyakorlati-politikai értelemben a család azáltal nyeri el berögződött jelentését, illetve jelentőségét, hogy a világ oly módon szerveződött, hogy benne az egyesek, vagyis a legkülönbözőbbek számára nincsen hely.*”⁶⁵

Nyilván az elnyomás hierarchikus piramisának csúcsán levők saját rabságuk gondolatával nem értenének egyet. Ha föltehetnénk nekik azt a kérdést, hogy szabadok-e, alighanem igent mondanának. Ha azt kérdeznénk tőlük, boldogok-e, némi hezitálás után megint csak igent mondanának. Vagy lehet, hogy valami gátlás megakadályozná őket az öncsalás ilyen direkt formájában, és csak bólintanának. Bólintaniuk viszont kell, mert úgy tudják, hogy boldogok. Ezért igénylik mások irigységét. Aki boldogtalan, az mégis elnyomott. Hagyjuk a

Lorcának 1925-ben keletkezett, ettől kezdve nyilvánvaló, hogy a női sors az ő számára az elnyomás általános metaforája is. Ebben a darabban a forradalom egyetlen nő lázadására szűkül. Persze minden történet elsősorban a saját színpadi jelenléte, de a színpadi jelenlét a világ egyik legintenzívebb művészi értelmezése. Mindaz, ami a színpadon történik, jelentések szintjén is történik. Akármilyen kis szeletet is kapunk belőle, a teljes társadalom ízét érezzük meg. Sőt, a világét, ahogy és amilyennek a szereplők érzik. A *Mariana Pineda*-ban például a szerelem hűséggé, a hűség akartalan szabadságharccá változása révén az árulások meg nem értésének és a női (apácai) szolidaritásnak a fanyar ízét. A *Yermá*-ban a gyerek utáni vágy mint társadalmi defektus sorstragédiává növekedése révén a múltból itt maradt régi, már mérgező édesség ízét. A *Vérnász* világának egyértelműen sangria íze van.

Lorca kora így bő száz év, a 19. század '20-as éveitől a 20. század '20-as, '30-as éveig. Ennyi társadalmi értelemben véve is bőséggel tekinthető kornak.

Ilyen módon a költőknek nincs koruk, hacsak nem sodródik munkásságukba epikus tartalom. Vagy esszéisztikus hevület. Furcsa lenne azt mondani, hogy Keats és kora. De Dante és kora az egész középkor és reneszánsz. Nála olyan dolgok is beleférnek a korába, melyek a halála után történtek. Ez a jövőbe átnyúlás, mint majd látni fogjuk, valamelyest Lorcát is jellemzi, a maga módján jövőbeli eseményekről is tudósít. Közhelyesen fogalmazva: megelőzte a korát.

„*Tudom, hogy nem annak van igaza, aki azt mondja: »most azonnal, most, most«, (...) hanem annak, aki azt mondja: »holnap, holnap, holnap«, és tudja, hogy érkezik már az új élet, és mind közelebb jön a világhoz.*” – ezzel zárja egy esszéjét. García Lorca, Federico: A színházról. (Ford. András László). In: András: 1963, 697–700. 700.

⁶⁴ Hannah Arendt: Mi a politika? (Ford. Mesés Péter). In: Uő.: *A sivatag és az oázisok*. Gond-Palatinus, Budapest, 2002. 9–224. 23.

⁶⁵ Uo. 22–23.

boldogtalanság pszichológiai magyarázatait, az csak belapátolja a problémát a magánszférába. A boldogság alapvetően közösségi érzés. Legalább egy másik ember kell hozzá. A szerelem, a barátság, a gyerek-szülői viszony. De mindez csak akkor érvényesülhet, ha a többi ember (a társadalom) rábólint erre a boldogságra, és nem teremt olyan viszonyokat, amikor a szerelem bajosan vezethet boldogsághoz. (Erről beszél az előbbi idézetekben Arendt, és erről beszél folyamatosan Lorca.)

A szerelem társadalmilag ellenőrzött formája a házasság, ez az az ütközőpont, ahol mérni lehet az elnyomás és szabadság arányát, átvilágítani ezt az egész, nem pusztán szociális, hanem metafizikai struktúrát. Lorca több darabja is magával az esküvővel, a házasság létrejöttével foglalkozik. A házasság szerződés, és már az sokat elmond egy társadalomról, mennyire egyenlő vagy egyenlőtlen feltételekkel kötik meg a felek. Mindenképpen kötés: röghöz?, igazságtalansághoz?, érdekhez? Társadalmi konvenciókhoz köt, főként, ha túl szoros vagy egyoldalú ez a kötés. Ennek és ezáltal az egész akkori társadalomnak a kudarcát legélesebben a *Vérnász*ban fogalmazza meg Lorca. A darab nem egyszerűen az igaz szerelem és az érdekházasság harcát mutatja meg. Beszűkített mozgásterű emberek egyfajta családi átok terhe alatt cselekednek. Lehetséges útjaik merőlegesen a szerelemre. Merőlegesen a boldogságra.

A *Vérnász* a görög sorstragédiákkal mutat genetikus rokonságot, a Földközi-tenger medencéjében a nemzedékeken át öröklődő családi átok egyik utolsó irodalmi⁶⁶ példája. A bűn és a bosszú (avagy a bűnhődés) nemzedékről nemzedékre száll, ahogy a görög mítoszokban, és ahogy a klasszikus görög drámában (Aiszkülosz: *Oreszteia*, Szophoklész: *Antigoné*; *Oidipusz király*). Ez a sorsfelfogás átkerül a római kultúrába, hiszen az a görögre épül, szellemi hagyományként mindenféle lelki szemetet is magába vesz. Aztán az egész tovább sodródik, mintha a tenger hullámozása vetné partra, az újlatin világba a reneszánszon át eljut a jelenkorig. A kultúrából a sokszor megérthetetlen és indokolhatatlan hagyományba merülve le, ahogy az elsüllyedt hajó rántja le a borral teli amforát a mélybe. Gondoljunk csak a szicíliai vérbosszúra! Micsoda fölösleges hagyomány. Amikor nemzedékek sora nem tud kilépni az átok alól. Pedig maga a görög dráma, a görög tradíció megmutatja a kiutat, az

⁶⁶ Viszont a témát tovább viszik a maffiafilmek, ha nem is mind ebben a mélységben, de Coppola *Keresztapája*, főként az első rész, bizonyosan.

Oreszteia harmadik részében (*Eumeniszek*) a bosszú istennői (az Erinüszöök) egyszer csak a megbocsátás istennői (az *Eumeniszek*) lesznek:

*És a jólnemlakó
csúnya vész, a pártviszály
itt ne zúgjon, esdem én;
itthoni vért, feketét, ne igyon föl a por, hogy
ne kérjen majdan
megtorolón polgár-
vért: s le ne dőljön a vár;*

– mondja az Athénével a megbocsátásban már kiegyezett, és ettől átváltozott Kar.⁶⁷ Ott, akkor már megállítják a vér bosszúálló és megbocsátásra képtelen hatalmát. Amikor újra diadalmaskodik ez a hatalom, ezt az első, legősibb társadalmi békeszerződést rúgjuk fel. Olyankor háború van, vérnász. Az európai kultúra gyakorlatilag evvel a békeszerződéssel kezdődik. És az európai történelem is itt kezdődik. A történelem a béke lehetőségéről szól. Az, hogy a történetírás kénytelen ennek a legrégebbi szerződésnek a rendszeres felrúgását dokumentálni, nem az ő hibája. Ennek a békeszerződésnek a kultúra és főként az irodalom a hordozója, a kultúra ignorálása mindig háborús készülődésre utal.

Így az európai kultúra ott hordja magában hagyományai közé keveredve az elárultatását. Ami meglepő módon mégis ősi. Előbb van az árulás és aztán az eszme? A *Vérnász* nem egyszerűen egy szerelmi háromszög története, hanem a társadalomba beleszövődött hagyomány káros, pusztító mivoltának felmutatása. Egy átoké, melynek a létezéséről se kéne tudni. Mégis létezik, mégis ott kanyarog a társadalom jelenkori bajai között. A spanyol feudalizmus miközben a modernitásba fordulna át, és Lorca nyilvánvalóan ezért a célért küzd, beleütközik ókori, sőt kora ókori beidegződésekbe. A legősibb árulásba.

A vőlegény és Leonardo között nem egyszerűen az az ellentét feszül, hogy ugyanabba a nőbe szerelmesek, hanem az is, hogy Leonardo apja és testvére már megkéselte a vőlegény apját és bátyját. Meg lehetne rajzolni ennek a két családnak a pszichológiai profilját, de nem hatolnánk igazán a darab és a probléma mélyére. Drámák, de epikus művek esetében is a

⁶⁷ Aiszkhülosz: *Oreszteia*. 975–981. sor (Ford. Devecseri Gábor) <https://mek.oszk.hu/00300/00307/00307.htm> (utolsó letöltés: 2025. október 1.)

lélektani elemzés leegyszerűsítés. És nem is csak a szegény-gazdag ellentétéről van szó. A gazdag csupán valamivel gazdagabb a másiknál, Leonardo pedig azért (kicsit) szegényebb, mert nem tud az érzéseitől szabadulni. Az érzéseknek nincs helyük ebben a társadalomban. A boldogságnak sincs. Az érzéseket különféle konvenciók és a belőlük, akár tévesen levezetett parancsok helyettesítik. Az elvárások. Itt az érzéseket le kell nyomni a tudattalanba, sőt, úgy tűnik, egyenesen a kollektív tudattalanba. Ez a nemzedékeken át öröklődő átok. Leonardo családjának átka az, hogy nem elég dolgozók, békétlenek. Pedig talán csak álmodozók, a rendbe belesimulni képtelenek. A vőlegény családja tagbaszakadt erős férfiakból áll, legfőbb sorscsapásuk maga a kés. Az anya a darab elején átkokat szór a késre, a pengére: „*Legyen átkozott valamennyi, de még az is, aki kitalálta. (...) Meg minden puska meg pisztoly, a legpicikébb penge, ásó, vasvilla, átkozott legyen valamennyi. (...) Minden, ami eleven emberi húsba hasíthat.*”⁶⁸ Lehet, hogy itt nem is egyszerű átok nehezedik nemzedékeken át a családra? A sors megtestesülése maga a bicska. Ókorból itt maradt, átformálódott isten: a Bicska. Kicsi, ostobácska, ahogy a korukat túlélő matuzsálemek.

Bicska-istenség, mint az elnyomás természetesként való elfogadásának istene. Nehéz bármely periférián megdönteni a kapitalizmust, a spanyol periférián, Európa délnyugati oldalán például azért, mert még létre se jött. Létrejöhett volna, de elnapolták. A felfedezések korában a spanyolok Németalföldre exportálták a modernizálódás és iparosodás lehetőségét, mint valami betegséget, kiszervezték a maguk korai kapitalizmusát, de mint a lebontott gyár után, nem maradt tiszta a föld így sem. Az akkor demokratizáló kapitalizmus rendszerformáló helyét a feudalizmusba beékelődő ókori csökevények vették át. Vagy inkább őrizték meg maguknak azt a helyet? A bikaviadal, a római cirkusz alig humanizált öröksége mindig is jelen volt, ahol is a bicska bátyjai, a kard, a lándzsa uralkodtak. Uralkodnak máig. A sport nem görög iskola szerinti változata. „*Spanyolország az egyetlen ország, ahol a halál nemzeti látványosság, ahol a halál a tavasz érkeztekor megfűjja a hosszú kürtöket.*”⁶⁹

A kapitalizmustól nem lehet szabadulni a rabszolgaság felszámolása előtt. Lorca világát – jelenkorát és félmúltját (tehát: korát) a rabszolgaság

⁶⁸ García Lorca: *Vérnász*. In: András: 1963, 487.

⁶⁹ García Lorca, Federico: A „duende”. (Játék és elmélet). (Ford. András László). In: András: 1963, 725–737. 735.

tárgyasult formái jellemezték. A rabszolgatartó maga a bicska, a polgárháborúban majd a puska veszi át a szerepét. De Lorca azt már nem élte meg. Pedig a polgárháború után, emigrációban micsoda szövegeket írhatott volna, talán visszasírva a bicska békebeli rabszolgaságát a puska terrorjával szemben. A rabszolgatartó bicska átadta a rabszolgatartó puskának a hatalmat: ezek a falangisták, akik elsőik között végeztek a legnagyobb élő spanyol íróval. Látszólag ok nélkül lelőtték. De a puska logikája szerint. Ahogy az anya a *Vérnász* elején hiába beszél a penge-átokról, bár ennek az átoknak a megnevezésével ki szeretné vágni magát hatalma alól, ugyanúgy a szerző is csak fölfedezi a rá váró veszélyt, a fegyverek elzsarnokosodását. Hiába mond a szerző, figurájának szájával, átkot minden ártó szerszámmra, ez ugyanúgy nem menti meg őt sem. A vérnász, a boldogság lehetetlenségének és halálba való átcsapásának átka, ott van az ő sorsában is, ahogy Radnóti írta meg előre a magáét. Az irodalom erővonalainak segítségével érzékeltetni tudott olyasmit, amit a mindennapokban nem szívesen veszünk észre.

Azt mondaná tehát a darab, hogy polgárháború lesz? Inkább csak azt, hogy a békétleneket és a megbízhatókat nem az összetartozás, hanem a bicska hatalma kapcsolja egymáshoz. A többi már ebből következik. A társadalom töredezett, múltmaradványokat hordoz magában, mint háborús veterán teste a bombarepeszt. Nem jóslat ez, hanem pontos analízis, amely jóformán megmutatja a jövőt. A spanyol polgárháború vérnász az együtt élni nem tudó társadalmi csoportok között. Ezek a csoportok talán csak habitusban különböznek. Vagy világnézeti alapon kialakuló osztályokról beszélhetünk? A világnézet akkor is, mint mindig, ingadozott a tudatos választás és a különböző manipulációs szándékok egyikének elfogadása között. A gondolkodás eredményeként létrejövő világképet nevezhetjük valódi világnézetnek (világnézésnek), míg a kötelező elvárások, a manipuláció és esetenként egyenesen az uszítás eredményét világnézetésnek. A világnézetés is átalakulhat valódi világnézetté, és fordítva, a világnézet elmerevedve világnézetésre egyszerűsödik.

Persze erőnket meghaladja, hogy újfajta osztálykategóriákkal értékeljük a harmincas évek spanyol társadalmát. Itt most el kell fogadnunk Lorca javaslatát: a társadalom két osztályra esik szét, a verekedés egyik és másik oldalán állókra. Azokra, akik törvényesen megkaptak valamit, például megnyerték a választást, és azokra, akik égető szerelmükre (hazaszeretetükre) hivatkozva ezt a helyzetet, ezt a választást meg akarják változtatni. A hazaszeretet és a nemzeti érzés gyengéje épp ebben áll, hogy

az érzést előbbre helyezi a jognál, így az igazságosságnál és az igazságnál is. Szeretettel leplezett önzés. Nem állítom, hogy ez a hazaszeretet legigazságosabb analízise, de azt igen, hogy leírja ennek az érzületnek a sötét oldalát. Ami a vérnász.

Vérnász idején a társadalom vérgőzös állapotban van. Lorca nevet adott ennek a helyzetnek. Nem nevezném hideg polgárháborúnak, két okból sem, egyrészt, mert hamarosan átcsapott valódi polgárháborúba, másrészt mert a hangulat előtte is forró volt. A vérgőz megfosztja az embereket tisztánlátásuktól, nem látják, mit tesznek, nem látják, mit tesznek velük, nem látják, hogy amit tesznek, mások teszik általuk. Az eredményes világnézetés elhiteti, hogy amit parancsra látnak, azt látják valóban. Lehet, hogy társadalmi léptékben tulajdonképpen vakok vagyunk? Hát persze, hiszen az absztrakció sosem látható.

Nehéz elkerülni, hogy a Lorca által ábrázolt, feszültségektől teli és megosztott társadalomban ne ismerjünk rá jelenkorunkra. A szépirodalom olvasásának ez mindig lehetséges stratégiája, bele kell olvassuk saját magunkat a műbe, mely ennek nemhogy ellenállna, egyenesen lehetőséget biztosít rá. A vérgőzös állapot több szinten is megmutatkozik. Például a *Rosita leányasszony* című darabban az egyik szereplő így jellemzi az iskola aktuális állapotát:

„Micsoda gyerekek ezek! Engem egy kicsit kímélnek, látják, hogy nyomorék vagyok; olykor egy-egy gombostű a székemen vagy egy paprikajancsi a hátamon, de a kartársaimmal rettenetes dolgokat művelnek. Gazdag gyerekek, fizetnek, még fegyelmezni se lehet őket. Az igazgató folyton ezt hajtogatja. Tegnap azt vették a fejükbe, hogy szegény Canito, az új földrajztanár fűzőt visel, mert kissé peckesen jár; amikor egyedül volt az udvaron, összeverődtek a bennlakók meg néhány nagy kamasz, félmeztelenre vetkőztették, odakötötték a folyosó egyik oszlopához, és az erkélyről rázúdítottak egy korsó vizet. (...) Minden nap reszketve lépek be az iskolába (...). Ők fizetnek és öbelölük élünk. Higgye el, a szüleik csak nevetnek a csínyeiken.”⁷⁰

⁷⁰ García Lorca, Federico: Rosita leányasszony. (Ford. Benyhe János). In: András: 1963, 593–644. 632–633.

Így hangzik egy tanár panasza Lorca korában. Fényesen igazolódik, hogy az iskola a társadalom tükre. A darab 3. felvonása, ahonnan az idézet való, az 1910-es, 1920-as évek fordulóján játszódik, az előző felvonásokban felvázolt rózsakerti idill összeomlásakor. Rosita, akinek neve is rózsza, nagybátyjával él, egy hamis házassági ígéret miatt csodás széplányból vénlánnyá öregszik. A házasság az egyik illúziója, a rózsza, nagybátyja kedvtelve nemesített virága pedig a másik, bár az igazából a bácsié. A darab végén felszámolják a rózsakeretet is, és az öncsalásokkal leplezett élettragédia kifeszlik, mint a kertjükben tenyésztett színváltó rózsza, amely reggel piros, délután már fehér. A nász, ha nem lehet vérnász, meg se valósul.

Lorca mindent tudott a spanyol társadalom jelenéről és közelmúltjáról, amit megírt, mindent elmondott a várható jövőről. Hatástalannak bizonyult? Nem az ő hibája. Jobban és érzékenyebben kellett volna olvasni és színpadon nézni munkáit, nemcsak irodalmat és színházat látni benne, hanem szóváltást az életről és a társadalomról. Megérteni láttelejét, és megpróbálni a fenyegető veszélyt megkerülni. Mert mindaz, ami még csak lehetséges, hogy megtörténik, nem kell hogy feltétlen meg is történjen. Utólag szükségszerűnek tűnik, mert a vörös rózsza hívei erősebbnek bizonyulnak a fehér rózsáénál. Mert nem tanították meg időben legalább a többségnek a világnézetés világnézeté szelídítését.

Pedig Lorca nagyon szelíden beszél mindenről, talán túl szelíden is. És többnyire nők szemszögéből. A nők helyzetét egyfajta társadalmi lakmuspapírnak tekinti. A főlegesen rájuk nehezedő problémákat⁷¹ tárja föl, teszi mérlegre. A mérleg sokáig inog, keresi az egyensúlyt, de aztán menthetetlenül kibillen. A feudalizmus maradványaitól nehezen megszabaduló spanyol társadalom elnyomott rétegeinek legelnyomottabbjai a nők. A 19.

⁷¹ Vannak az életben olyan gondok, melyeket nem úszhatunk meg, semmiképp se kímélhetjük meg magunkat tőlük. Ilyen például a halandóság és annak minden következménye, vagy szeretteink elvesztése, életművünk befejezetlenül maradása. És vannak olyanok, amelyeket mi okozunk egymásnak. Például ha megtiltjuk, hogy a feleségünk, lányunk elhagyja a házat, mert az nem illik egy nőnek. Erre konkrétan történik utalás a *Yermában*, a *Bernarda Alba házában*. És megfordítva az illyési axiómát (hogyha zsarnokság van, akkor az minden apró dologban is ott van), ahol valamiben, akár a legkisebb kisebbség számára zsarnokság van, ott mindenki számára az van, ott még ennek a haszonélvezője is zsarnokságban él. Hogy ez a képlet mennyire pusztító tud lenne, megmutatkozik a *Yerma* végkifejletében: *Yerma* megöli a férjét, ami egyszerre lázadás, személyes forradalom és szinte a görög mítoszok közé illő mitikus tett. Érdemes lenne a drámát összevetni Euripidész *Médeia*jával!

század irodalmának legtipikusabb, legpontosabban értelmezhető valóság-fokmérője a nő volt, a nők helyzete, gondoljunk akár a *Bovarynéra*, az *Effi Briestre*, az *Anna Kareninára* vagy Ibsen *Nórájára*. Ezek a művek külsőre egyensúlyban levő világok egyensúlyának árát mutatták meg. Lorca jelenkora 19. századi világ feudális és ókori beszűrődésekkel. A nők sorsa mindent elmond erről a világról, perifériális helyzetének szépséggel elfedett kegyetlenségéről. Férfi oldalról ennek a helyzetnek a metaforája a bikaviadal. A *Siratóének Ignacio Sánchez Mejías torreador fölött* című nagy poémájában egyszer csak ezt mondja a bikákat ölő férfi bika által megölt holtteste fölött egy másik férfi, persze maga a költő:

*tehene a vén világnak
sírva porondra áll ki,
végignyal egy véres arcot
busa nyelve izzó kármin.*⁷²

A bikaviadal porondján megjelenik egy potenciális özvegy, ez esetben egy tehén, aki szelídségével megbocsátást sugall az egymással küzdő, a szokások és dicsőség rabjává vált hímeknek. A nő a példázat, a szegény a példázat, de a rossz társadalmakban mindenkinek rossz, mert nem hallgatnak a példázatokra. Bernarda Alba ennek az (ön)elnyomásnak az apostola: „*Itt az történik, amit én parancsolok. (...) Tű, céna az asszonynak. Ostor, öszvér a férfinak. Aki jómódba született, ez a sorsa.*”⁷³

Egy senkinek sem jó világ rémképét rajzolja föl Lorca, 1936. június 19-én teszi ki a darab végére a pontot. Napra pontosan két hónap múlva ölik meg.

Lorca Bernarda Alba háza című darabja egy valóságos helyszínt idéz, Frasquita Alba házát a granadai Valderrubióban.

⁷² García Lorca, Federico: *Siratóének Ignacio Sanchez Mejías torreador fölött*. (Ford. Nagy László). In: András: 1963, 225–236. 229.

⁷³ García Lorca, Federico: *Bernarda Alba háza*. (Ford. András László). In: András: 1963, 645–696. 654.

RADNÓTI MIKLÓS

Federico García Lorca

*Mert szeretett Hispánia
s versed mondták a szeretők, –
mikor jöttek, mást mit is tehettek,
költő voltál, – megöltek ők.
Harcát a nép most nélküled víjja,
hej, Federico García!*⁷⁴

1937

⁷⁴ Radnóti Miklós: Federico García Lorca. In: Pintér Lajos (szerk.): *Radnóti Miklós válogatott versei*. Kosmosz Könyvek, Budapest, 1957. 157.

KÖNYVISMERTETÉSEK

MAJOROS ISTVÁN¹

Egy izgalmas könyv Portugáliáról és Brazíliáról

(Szilágyi Ágnes Judit: *Az Atlantisz-álom a modernizáció és a nacionalizmus korában: Portugália és Brazília 1889-1930.* L'Harmattan, Budapest, 2022.)

A Bibliotheca Americana sorozatban jelentette meg a L'Harmattan Kiadó Szilágyi Ágnes Judit könyvét Portugáliáról és Brazíliáról. Egzotikus és kicsit ismeretlen világba vezeti az olvasót a szerző, mert a 19. század végén, a 20. század elején, se Portugália, se Brazília nem igazán volt ismert a tágabb érdeklődő közönség előtt.

Jókai Mór *Az aranyember* című regényében találkozunk Brazíliával, mivel a főhősnek, Tímár Mihálynak itt vannak üzleti kapcsolatai. Ide küldi Krisztyán Tódort is, egy nemzetközi szélhámost és kémeket, hogy megszabadítsa tőle a Senki szigetét, s az ott élő Teréza mamát és kedvesét, Noémit. Híres Afrika-kutatónk, Magyar László² ugyancsak járt Brazíliában. Rio de Janeiróból írt levelet a Magyar Tudományos Akadémiának és kért 14 ezer pengő-forintot egy Dél-Amerika belsejébe tervezett expedíciójához. A pénzt nem kapta meg. Az Akadémia anyagi helyzete ezt nem tette lehetővé. Ráadásul a kérelmező ismeretlen volt, és a világ másik végéről érkezett a levele. Magyar László egyébként kitűnően beszélt portugálul és még sok más nyelven az angol kivételével. Afrikai

¹ Majoros István – történész, az MTA doktora, az ELTE Új- és Jelenkori Egyetemes Történeti Tanszékének professzor emeritusa.

² Magyar László (1818–1864), született Horváth László, magyar Afrika-kutató, munkássága között szerepelt a Kongó-folyó felderítése, valamint az addig ismeretlen angolai busmanok felfedezése. Latin-Amerikában Brazília mellett járt Argentínában, Kubában és Uruguayban is.

nevét is a portugálnak köszönheti. Biében, a mai Angola területén élt és kutatott hosszú éveken át, és a portugál *como* (micsoda?) szóval érdeklődött minden iránt. Így lett a neve Enganna Komo, azaz Komo úr.

A 20. században már több információja volt a magyaroknak mind Brazíliáról, mind pedig Portugáliáról. Ez többek között annak volt köszönhető, hogy utolsó királyunkat, IV. Károlyt a portugál Madeira szigetére száműzték, s itt halt meg 1922-ben spanyolnáthában. A második világháború után Horthy Miklós ugyancsak Portugáliában élt. Az ötvenes-hatvanas évektől a labdarúgásnak köszönhetően lesz ismert mindkét ország. Elég csak Pelé vagy Mario Francisco dos Santos, közismert nevén Garrincha nevét említenem, illetve a portugál Eusébioét, a Fekete Párducét. Még egy érdekesség a hatvanas évekből. Magyarországon 1965-ben mutatták be a *Riói kaland* című filmet Jean-Paul Belmondóval. A film elviszi a nézőt az akkor épülő új fővárosba, Brazíliavárosba is, melynek fő építészé Oscar Niemeyer volt. Napjainkban persze már sok információ áll rendelkezésünkre mindkét országról.

A szerző, Szilágyi Ágnes Judit hatalmas munkát végzett. A felhasznált források és a szakirodalom felsorolása közel negyven oldalt foglal el. Átnézte az *Atlántida* című folyóirat 48 számát. Sokoldalúan mutatja be Portugália és Brazília történelmét az 1889 és 1930 közötti időszakban. Munkája egyszerre politikatörténet, valamint a gazdaság és a társadalom vizsgálata. Kultúr- vagy civilizációtörténetet kapunk. A szellemi, az irodalmi élet, a politika jeles képviselőivel ismerteti meg az olvasót. A szerző szinte mindent tud választott témájáról, s mindezt olvasmányosan, választékos stílusban mutatja be. Csak gratulálni tudok az elvégzett óriási munkához. A disszertáció³ egyben sajtótörténet is, ami nem könnyű műfaj. Sok információt kapunk a lapról. Kik hozták létre, hogyan működött stb. Adatokat kapunk arról is, hogy mennyien tudtak írni-olvasni a két országban. Viszont szívesen olvastam volna arról is, hogy mennyibe került egy szám előállítása. Mennyi tőkével rendelkeztek a lapalapítók? Ez azért is érdekel, mert 2003-ban magam is alapítottam egy lapot, és húsz évig szerkesztettem a több nyelven megjelenő előbb évkönyvet, majd

³ Jelen recenzió témáját képező munka, a szerző, Szilágyi Ágnes Judit akadémiai (MTA) nagydoktori értekezésének könyv változata. A nagydoktori mű szövege, valamint a hozzá kapcsolódó tézisek és bírálatok az alábbi linken keresztül érhetők el: <https://real-d.mtak.hu/1495/> (utolsó letöltés: 2025. augusztus 6.) [szerk. megj.]

folyóiratot.⁴ S mint szerkesztőnek nemcsak a tanulmányok tudományos értékeire kellett ügyelnem, hanem azon kellett törnöm a fejemet, hogy honnan szerezzek annyi pénzt, amely elég lesz a nyomdaköltségekre. Korabeli francia lapoknál láttam, hogy a szükséges pénz nekik sem volt könnyű előteremteni. Ezért érdekelt, hogy az anyagi háttér az *Atlántida* esetében hogyan oldották meg és mennyi pénzük volt.

Már említettem, hogy Szilágyi Ágnes Judit felhasználta a hazai szerzők munkáit, eredményeit. És ez dicséretes dolog. Meglepő egyébként, hogy mennyien foglalkoznak a kötet által vizsgált térségekkel. Ebben feltehetően szerepe van a szegedi iskolának, ahol Wittman Tibor professzor teremtett egy nemzetközileg is jegyzett Latin-Amerikával foglalkozó kutatóközpontot és tudományos iskolát (jelenleg a Szegedi Tudományegyetem Hispanisztika Tanszéke viszi tovább ezt a tudományos programot). Wittman munkáját Anderle Ádám folytatta, és szerzőnk Anderle-tanítvány. Ha Anderle professzor élne, büszke lenne rá. Magam is büszke vagyok, és örülök, hogy Szilágyi Ágnes Judit elkészítette disszertációját, s annak könyvváltozatát. Örömmel tölt el az is, hogy Latin-Amerika, a spanyol, a portugál történelem tanulmányozása az ELTE Történeti Intézetének programjába is bekerült, és a képzés most már, az MTA doktora cím megszerzését követően egy magasan minősített szakember vezetésével zajlik.

A könyv felépítése logikus, az építményt alkotó elemek jól illeszkednek egymáshoz. És ez nem volt könnyű feladat, mivel a szerző sokoldalúan közelíti meg témáját. Az értekezés hatalmas forrásbázison nyugvó alap kutatás, amellyel egyaránt gazdagította a magyar történetírást és a nemzetközi Latin-Amerika kutatást. Ha pedig valaki ilyen hatalmas anyaggal dolgozik, akaratlanul is hibák csúszhatnak munkájába, és vannak olyan megállapításai, amelyekkel az opponens nem ért egyet, ezért vitázik a szerzővel. A továbbiakban ezekből állítok össze egy kis csokrot.

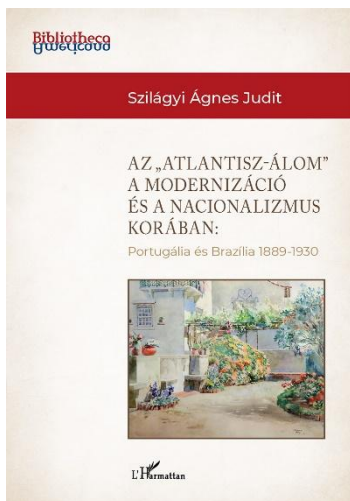
A szerző gyakran hivatkozik a franciákra és ez érthető, hiszen a vizsgált korszakban a francia szellemi, kulturális hatás egész Európában, sőt az egész világban megfigyelhető. Ahogyan az is, hogy sok viszonzást nemigen várhattak a franciáktól. Ezt a jelenséget mi, magyarok is átéljük. Ez a viszonzatlan szerelem története, amelyet a portugálok is megismerhettek.

⁴ A recenziens itt a jelenleg az ELTE BTK gondozásában megjelenő *Öt Kontinens* című folyóiratra utal: <https://ojs.elte.hu/otkontinens/index>

A könyv 101–102. oldalán do Riótól idéz a szerző: „Minden nemzet kardinális kérdést csinál abból, hogy fiai megismerjék. Maguk a franciák, akik híresen gyengék földrajzból, képesek makacsul ragaszkodni ahhoz a véleményükhöz, hogy Rio de Janeiro Buenos Aires fővárosa és hogy Brazília egyike Chile leggazdagabb megyéinek. Azonban nincs olyan francia, aki ne ismerné a saját országát, politikai rendszerét, gazdaságát és saját történelmét. Brazíliában éppen ellenkezőleg.” Egyszerre vitatkozom do Rióval és a kötet szerzőjével. Do Rio feltehetően néhány francia ismerőse földrajzi ismeretei alapján juthatott az előbbi megállapításra. Az egyedit azonban általánosította, s így az biztosan nem igaz. Elismerem ugyanakkor, hogy do Rio éppen a braziloknak igyekszik tükröt tartani azzal, hogy a saját országukat sem ismerik, míg a franciák a sajátjukról legalább sokat tudnak, ha földrajzból egyébként gyengék. A kötet szerzője viszont egy lábjegyzetben megjegyezhetné volna, hogy így nem igaz do Rio megjegyzése a franciákról. Az átlag franciáról mondható ez el, ahogy elmondható az átlag amerikaiáról, németről, oroszról stb. Egy irodalmi példa: sokan ismerik Jules Verne, azaz tiszteletbeli magyar írói nevén Verne Gyula híres regényét, a *Grant kapitány gyermekei* címűt, amelyben a szórakozott francia tudós Paganel megdöbben, hogyan tanítják a melbourne-i iskolákban a földrajzot. Eszerint Franciaország angol tartomány, melynek fővárosa Calais. A franciákhoz kapcsolt gyenge földrajzi ismeretekre azért térek ki, mert Trianon kapcsán is előkerült ez az érv. Ha viszont valaki megnézi az Ádám Magda főszerkesztésében megjelent *Documents d'archives français sur l'histoire du Bassin des Carpates, 1918-1932* 1918–1920 időszakára vonatkozó köteteket francia⁵ vagy magyar⁶ változatban, akkor arról győződhet meg, hogy a határmegállapító bizottság szakemberei az utolsó legkisebb magyar falut is jól ismerték. A tragédiát nem az ismeretek hiánya okozta.

⁵ Ádám Magda (szerk.): *Documents d'archives français sur l'histoire du Bassin des Carpates, 1918-1932*. 1–5. kötet. Akadémiai Kiadó – Institut des Sciences Historiques de l'Académie Hongroise des Sciences, Budapest, 1993. 1. köt. (Octobre 1918 - août 1919); Ádám Magda (szerk.): *Documents d'archives français sur l'histoire du Bassin des Carpates, 1918-1932*. 1–5. kötet. Akadémiai Kiadó – Institut des Sciences Historiques de l'Académie Hongroise des Sciences, Budapest, 1995. 2. köt. (Août 1919 - juin 1920.)

⁶ Ádám Magda – Ormos Mária (szerk.): *Francia diplomáciai iratok a Kárpát-medence történetéről 1918–1919*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1999.; Ádám Magda – Ormos Mária (szerk.): *Francia diplomáciai iratok a Kárpát-medence történetéről 1919–1920*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 2004.

A szerző kitér arra is, hogy melyik francia gondolkodó volt hatással a portugálokra. Így megemlíti Maurice Barrès nevét. És idézetek, hivatkozások segítségével minősíti, miszerint az ifjúság bálványa és neonacionalista, illetve konzervatív volt. Azért térek ki erre, mert a nacionalista, neonacionalista, konzervatív fogalmak önmagukban semmit sem mondanak, érdemes ezért árnyalni ezeket. Barrès a revans nacionalizmusának az ideológusa volt, hiszen az 1870–71-es háború után vagyunk. Fegyveres konfliktust is vállalt volna, hogy visszaszerezze az elvesztett tartományokat.

Mindezt azért, mert az egyén szerint a szülőföldben, a hazában találja meg a gyökereit. Fontosnak tartotta a hagyományokat, ezért a franciák nem is konzervatívnak tartják, inkább tradicionalistának. Számára ugyanis a köztársaság francia hagyomány.

Ami a konzervativizmust illeti, egy-két példa, hogy mekkora különbségek vannak a fogalom tartalmát illetően térben és időben. A konzervativizmus bibliáját (*Töprengések a francia forradalomról*) egy angol whig párti képviselő, Edmund Burke írta meg 1790-ben.⁷ Tehát gyakorlatilag egy liberálisnak köszönhető. Francia kortársa, Joseph de Maistre viszont teljesen más világot képvisel. Louis de Bonald-lal együtt a francia forradalom idején emigrálniuk kellett. Róluk írja Hobsbawm: „egy halott múltat akartak rehabilitálni, méghozzá gyakran az elmebaj határait súroló racionalista érveléssel – noha céljuk az irracionalizmus erényeinek dicsérete volt”.⁸ Ludassy Mária pedig azt jegyzi meg de Maistre-ről, hogy az „ellenforradalmi restauráció legforradalmibb”⁹ koncepcióját fogalmazta meg. Burke, Bonald, de Maistre, Barrès, valamennyien konzervatív minősítés alá kerülnek. Pedig mekkorák a különbségek.

⁷ Burke, Edmund: *Töprengések a francia forradalomról*. Atlantisz Könyvkiadó, Budapest, 1991.

⁸ Hobsbawm, Eric J.: *A forradalmak kora (1789-1848)*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1988. 241.

⁹ Ludassy Mária: *A trón, az oltár és az emberi jogok. Katolikus és liberális gondolkodók a restauráció korabeli Franciaországban*. Magvető Kiadó, Budapest, 1984. 8, 86.

Szinte minden eszmei, ideológiai, irodalmi, művészeti irányzat eljutott a franciáktól a portugálokhoz, brazilokhoz. Így a szocialista nézetek is. A szerző megemlíti Proudhont a republikánus és a szocialista eszmékkel, gondolatokkal kapcsolatban. Nem tudom persze, hogy Proudhon mi mindent sugallt a portugáloknak. A szocialisták szerint ugyanis olyan lett volna a szocializmus, amit Proudhon elképzelt, ha a marxizmus nem téríti el. Ismerjük a történelmet, eltérítette. Csak mellékesen jegyzem meg, hogy a franciák német eredetű szektás és autoriter doktrínának tartották a marxizmust, ezért sokáig elvetették. Visszatérve Proudhonra, megjegyzem, hogy baráti volt a kapcsolata Marxszal, és éjszakákon keresztül vitáztak egymással. E beszélgetések során azonban kiderült, mennyire különböznek a nézeteik. Marx a forradalmi utat hirdette a burzsoáziával szemben, míg Proudhon elvetette az erőszakot. 1846-ban szakítottak, mert a marxizmusban egy intoleráns vallást látott, egy államkommunizmust. A marxisták viszont kispolgárt csináltak Proudhonból. S az a kérdés is felmerül, hogy melyik Proudhon hatott. Az, amelyik már akkor antileninista volt, amikor Lenin még meg sem született? Vagy az a Proudhon, akiben az Action Française az ellenforradalom mesterét látta? Vagy az a gondolkodó, akit az anarchisták elődjüknek tekintenek? Egyébként joggal, mert Proudhon bírálta az állami centralizációt, a bürokráciát, a tekintélyt, s a kivezető utat az „anarchista államban” látta. Proudhon állama azonban csoportföderáció, amely kölcsönösségre, szolidaritásra épül. S osztályharc nélkül akarta megoldani a társadalmi problémákat.

Fenti megjegyzéseim inkább kiegészítők, nem érintik a könyv megállapításainak lényegét. A munkával kapcsolatban kiemelem, hogy ez széles forrásbázisra épülő tudományos alap kutatás, amely felhasználja a nemzetközi és a hazai tudományos eredményeket. Gazdagítja a hazai történetírást és a nemzetközi Latin-Amerika kutatást. Egyetértek a szerzővel, miszerint „a dolgozat legjelentősebb tudományos újdonsága, (...) hogy ilyen feldolgozással – ami egyrészt rendelkezik a luzo-brazil speciális fókusszal, másrészt átfogó és két ország történetére irányuló – a nemzetközi szakirodalomban nem találkoztam. A magyar tudományosság számára pedig – melyhez az egyetemes történeti témák egyes részleteinek bővebb kifejtésével, illetve a magyar vonatkozások keresésével és beépítésével érdemes csatlakozni – kétségtelenül nővum”. Annyit jegyzek meg, hogy a tudomány nemzetközi, és Szilágyi Ágnes Judit könyvében kifejtett eredményei ezen a szinten is újdonságot produkáltak,

mindenekelőtt a módszerével, összetett, komplex vizsgálatával és az *Atlántida* című folyóirat szerepének bemutatásával a portugál és a brazil történelem kulcsfontosságú időszakában.

J. NAGY LÁSZLÓ¹⁰

Kazdaghli, Habib: *Les communistes en Tunisie. Leurs luttes pour l'indépendance et la justice sociale (1921-1956).*

(*A kommunisták Tunéziában. Harcuk a függetlenségért, a szociális igazságosságért*). Nirvana, Tunisz, 2024.

A nemzetközileg is elismert szerzővel az *Évkönyv* olvasói már találkozhattak. Két részben, a 2017-es és a 2018-as kötetben jelent meg *Van-e jövője a politikai iszlámnak Tunéziában?* c. tanulmánya, amelyben az arab tavasznak nevezett demokratikus tömegmozgalom (2011) nyomán erőre kapott és komoly befolyásra szert tevő Ennahda (Újjászületés) nevű iszlamista párt ideológiáját és politikai tevékenységét mutatta be. Munkája nem kis részben személyes élmények alapján született, hiszen ezekben az években (2011–2017) az ország legnagyobb egyetemén, a tuniszi Université de Manoubán a Bölcsészettudományi Kar dékánja volt. Szó szerint az életét kockáztatva védelmezte – sikerrel – a laicitást és a demokratikus értékeket.

Hasonlóan az említett cikkeihez, ennek a könyvének is van igen erős személyi vonatkozása: húszévesen, 1976-ban lett tagja a Tunéziai Kommunista Pártnak (TKP), öt évvel később pedig már a központi bizottság tagjává választották. A testületnek ő volt a legfiatalabb tagja.

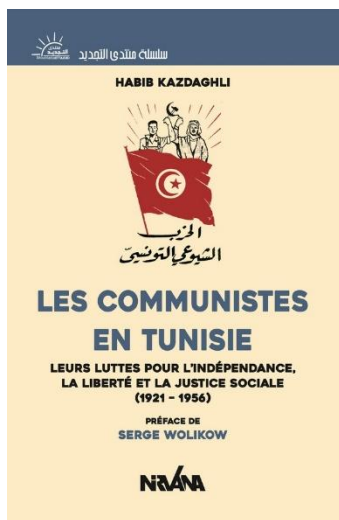
¹⁰ J. Nagy László – történész, professor emeritus, SZTE BTK Újkori Egyetemes Történeti és Mediterrán Tanulmányok Tanszék

Eszmei, politikai elkötelezettségét azóta sem változtatta meg, és a történelmet sem írta újra. Ez egyáltalán nem jelenti azt, hogy a kommunista mozgalmat kritikátlanul szemléli: „A történész feladata nem az ítélezés, hanem az, hogy megértse a történelmi folyamatot. Ez egy állandó erőfeszítést igénylő munka” – mondta egy 2021-ben adott interjújában. Majd így folytatta: „Van egy veszély, amit a történésznek mindenképpen el kell kerülnie, azt, hogy saját politikai vagy vallási meggyőződése szerint elemezze, interpretálja a történelmet.” És még hozzátette: „az értelmiségnek bátran kell vállalnia eszméit, de ugyanígy a módszertani szigort is”. (192–193.)

Könyve zömében a hazai és a nemzetközi konferenciákon elhangzott előadásainak – és néhány interjújának – szerkesztett változatát tartalmazza. Az írások kronológiai kerete a TKP megalakulásától (1921) a második világháborúig, az ország 1943-as „felszabadításáig” terjed. (A „felszabadulás” Tunézia számára azt jelentette, hogy a németek kiűzése után visszatértek a francia gyarmatosítók.) Miután a szerző kutatásai nem terjedtek ki az 1943–1952 közötti évekre, az utolsó különálló egység a függetlenséget (1956) megelőző évek feszültségekkel (internálásokkal, a sztrájkolókra leadott sortűzekkel stb.) teli időszakát taglalja.

A Függelékben 26 fontos dokumentumot olvashatunk. Mindjárt az elsőnek van magyar vonatkozása is.

1918 decembere és 1920 februárja között Szegedet Franchet d’Espèrey francia tábornagy Keleti Hadseregének katonái szállták meg. A megszálló katonaság többsége észak-afrikai arab volt. Körükben terjesztették a Tanácsköztársaság kommunistái azt az arab és francia nyelvű röplapot, amelyben dezertálásra, felkelésre szólították fel őket. (199.) A röplapot, amely megtalálható a Parlament könyvtárában és a szegedi levéltárban is, még e sorok írója juttatta el az 1990-es években a szerzőnek, aki azt később megtalálta Moszkvában, a Komintern archívumában is. (A szerző 1997 májusában végzett itt kutatásokat.) Ez volt az első dokumentum a moszkvai levéltárban, amely Észak-Afrikára vonatkozott. (74.)

Amikor Habib Kazdaghli a TKP tagja lett, meglepődve tapasztalta, hogy még a vezetőség tagjai sem ismerik a párt történetét. Ez is ösztönözte arra, hogy kutatási témájának a kommunisták tevékenységét válassza.

A TKP a megalakulását követő években – ismereteink szerint – az egyetlen pártja volt a gyarmati világnak, amely vitázva a Kominternnel, de főként a Francia Kommunista Párttal (FKP), önállóan volt képes kialakítani a politikáját, amelyben a nemzeti és a kommunista eszme szerves egységet alkotott. Ez a helyes álláspont egyáltalán nem volt uralkodó a két pártban, főként nem a franciában, amint azt a Komintern dokumentumai bizonyítják. (77.) Itt azonban a Komintern IV. kongresszusán (1922) részt vett tunéziai küldött talált olyan támogatót, aki arra biztatta, hogy bátran bírálja az FKP-nak az önálló TKP kialakítását akadályozó politikáját. Az FKP vezetőségének gallocentrikus, paternalista attitűdje a későbbiekben is inkább akadályozta, de legalábbis fékezte a szocialista-kommunista eszme „nemzetiesítését”. Hozzátehetjük, hogy nemcsak Tunéziában, de a többi francia gyarmaton is.

A francia népfront időszakában (1936–38) a TKP rövid időre ismét önállósodni tudott. Azonban a túlzott bizalom a francia baloldalon csorbította ezt az önállóságot, s akadályozta az antikoloniális nemzeti front kialakítását a nacionalistákkal. A Molotov–Ribbentrop-paktum tovább rontotta a párt helyzetét, amely így elszigetelődött, majd 1939. október 9-én be is tiltották. Újjáalakulása a Szovjetunió megtámadása után kezdődött el. Ebben a folyamatban nagy szerepük volt az olasz kommunistáknak.

Tunéziában a jelentős számú olasz kolóniában (100 ezer fő) vérre menő harc folyt a többséget alkotó Mussolini-hívek és a kommunisták vezette antifasiszták között. Az illegalitás éveiben a TKP újjászervezését tulajdonképpen az olasz kommunisták végezték, és a vezetés is az ő kezükben volt, miután a tunéziai vezetőket letartóztatták és internálták. A TKP talpra állításában különösen nagy szerepet játszott Velio Spano és Maurizio Valenzi. (123–137.) Tunézia „felszabadulása” után az olasz kommunisták visszatértek a hazájukba, bekapcsolódtak a fegyveres ellenállásba, az ország felszabadulása után pedig aktív tagjai lettek az olasz politikai életnek. Spanót és Valenzit egyaránt szenátorrá választották, sőt az utóbbit Nápoly polgármesterévé, majd az Európai Parlament képviselőjévé is.

A nemzeti függetlenségért vívott harc utolsó szakaszában, a rendkívül feszült 1952–55-ös években a TKP már egyértelműen és határozottan a nemzeti függetlenség harcosa volt. Olykor még a nacionalistákat is

felülmúlta radikalizmusban. Elutasította például a francia kormány által 1954-ben felajánlott belső autonómiát – amit a nacionalisták elfogadtak –, és az azonnali függetlenséget követelte. A kommunisták azonban minden törekvésük és áldozatvállalásuk ellenére elszigetelődtek, nem találták meg az utat a tömegekhez, s a független Tunézia első szabad választásán egyetlen képviselőjüket sem választották be a törvényhozó nemzetgyűlésbe. (168.)

A tanulmánykötet a kommunistákról szóló könyvek óriási többségétől eltérően nagy revelációkat, sokkoló történeteket nem tartalmaz, de a Komintern-dokumentumokra támaszkodva realisabb, árnyaltabb képet ad a tunéziai kommunisták tevékenységéről bizonyítva, hogy harcuk a nemzeti történelem szerves része. Ezzel pedig, éppen ebben a mai turbulens időszakban, ösztönzi a tunéziai baloldal történetéről folyó – szaporodó – kutatásokat is.

MRAVIK PATRIK¹¹

Eribon, Didier: *Visszatérés Reimsbe*.

(Ford. Fáber Ágoston). Napvilág Kiadó, Budapest, 2024.

Rendkívül örömteli tendencia az elmúlt években, hogy egy sokadik meghatározó baloldali rendszerkritikus gondolkodó kötete jelent meg magyar fordításban. Hasonlóan többek között Mark Fisher, David Graeber vagy Paulo Freire könyveihez,¹² a *Visszatérés Reimsbe* nemcsak egy szűk

¹¹ Mravik Patrik – történész PhD, egyetemi adjunktus, ELTE BTK Atelier Interdiszciplináris Történeti Tanszék.

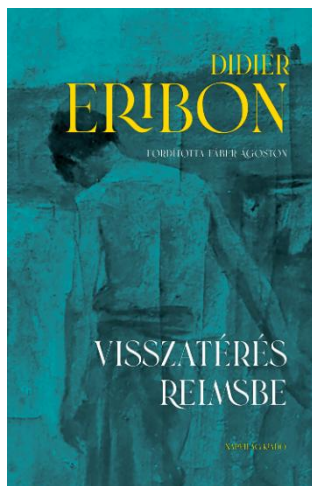
¹² Fisher, Mark: *Kapitalista realizmus. Nincs alternatíva?* Napvilág, Budapest, 2020.; Graeber, David: *Bullshit munkák*. Typotex, Budapest, 2020.; Freire, Paulo: *Az elnyomottak pedagógiája*. Open Books, Budapest, 2024.

szakmai közeg számára lehet releváns, de izgalmas olvasmányélményt nyújthat az akadémiai sáncokon túli közönség számára is. Mindez már a kötet fogadtatásából is látszik, a számos méltató cikk mellett a történetből színdarab és film is készült, idehaza pedig legfrissebben Budapest főpolgármestere ajánlja ideális nyári olvasmányként.

A kötet, ahogy az ödüsszeiai drámaiságú cím is utal rá, azt a folyamatot beszéli el, ahogy a jelenleg Párizsban élő sikeres filozófus és szociológus, Didier Eribon visszatér születésének és fiatalkorának helyszínére, és számot vet a reimsi munkásvilághoz kötődő emlékeivel. Az erőszakosnak, megalázónak és kilátástalannak érzékelt közegtől való eltávolodás narratíváját az osztályváltás, sőt az „osztályárulás” lelkiismereti, egyben szociológiai értelmezésében keretezi a szerző. Az árulás tehát egyben a „kitörés” története is, aminek nagy ára van. Az önéletrajzi regény főszereplőjének a pletykás, megszegyenítő és sok szempontból erősen konzervatív erkölcsöket fitogtató munkáskörnyezetben homoszexualitását kellett elrejtenie, míg a baloldali értelmiségi közegben a munkásszármazás tűnt tehertételnek. A munkásság idealizált vágyképeihez ugyanis nem illett a ténylegesen megélt, korántsem eszményi valóság.

A könyv első, véleményem szerint legjobban sikerült része a reimsi gyermekévekről való emlékezésről szól. A családtörténeten keresztül kibontakozó reflexiókat a szerző emancipatorikus eszközként igyekszik használni. A családtörténeten keresztül látunk rá az osztályváltás személyes drámájára, az osztálytudat hosszú és fájdalmas, ugyanakkor mélyen kimunkált formálódására. Az egyéni történet ilyen módon egy tágabb, társadalmi konfliktusokat, egyenlőtlenségeket leíró eszközzé válik. Az egyéni sors az osztályhoz tartozás őszinte számvetésévé válik. E célkitűzéssel és elbeszélői pozícióval kapcsolatban rögtön

eszünkbe juthatnak – a kötetben is gyakran idézett – elődök: a francia autobiográfia-irodalom nemzetközi sikerszerzője, Annie Ernoux és a *cultural studies* iskola-alapozó könyvének, a *Uses of Literacy*-nek írója, Richard Hoggart. Míg Ernoux mély irodalmi és pszichológiai érzékenységgel bontja ki a családi és elsősorban a női szerepek bonyolult

és sokszor fájdalmas fonalait,¹³ addig Hoggart szociografikus érzékletességű leírásokban eleveníti meg Leeds munkásvilágát.¹⁴ Hoggart is azt a pozíciót tematizálja, amiben ő már nem munkás, de nem is tősgyökeres értelmiségi. Hasonlóan kettős értékrend mentén viszonyul a munkássághoz: egyrészt kritikus, és elutasítja a marxista értelmiség idealizált munkásképét, szociografikus leírásában ugyanakkor egyfajta nosztalgiával viszonyul hozzá. Míg az ő esetében az elbeszélői pozíció és a narráció egyfajta bensőségességet, szolidaritást – már-már érzelmességet – mutat, addig Eribonnál sokkal inkább korábbi fájdalmas, eltávolító viszonyulásának feltárását látjuk.

A történet tehát nemcsak földrajzi, hanem osztályjellegű visszatérést vetít elénk, ahol az utazás az osztályváltás korábban fel nem dolgozott paradoxonjaival való szembesülést jelenti. Az első paradoxon, hogy az egyén csak úgy láthat rá tisztán saját osztályhelyzetére, ha kilép abból, és az újonnan megszerzett értelmiségi eszközkészlet szóhasználatában reflektál az átalakulásra. Belülről nézve magától értetődik, hogy a munkások öntudatlanul is tudták, hogy egy másik csoport tagjai, ugyanakkor csak kívülről van lehetőség ennek feldolgozására, és még inkább megváltoztatására.¹⁵

A második paradoxon, hogy a szerző a társadalomkritikát már az értelmiség részeként fogalmazza meg, ami kettős elidegenedéssel jár. Elidegenedést jelent az eredeti osztályától, egyben attól az osztálytól, ahová vágyott, de mikor átlépett, azzal mégsem tudott teljesen azonosulni (68–69). Egyszerre utasította el a munkásosztály valóságát és fogadta el kezdetben kritikátlanul a marxista értelmiségi idealizált munkásképét, mint egyfajta fedőt. Ezzel tehát pajzsra emelte a munkásosztály eszményét, hogy még jobban el tudjon távolodni a hús-vér munkásoktól. Az elidegenedésnek ezt a folyamatát érzékletesen bontja ki a szerző. Mikor a

¹³ Ernaux, Annie: *A hely / Egy asszony*. Magvető, Budapest, 2023.

¹⁴ Hoggart, Richard: *The Uses of Literacy: Aspects of Working-Class Life with Special References to Publications and Entertainments*. Chatto and Windus, London, 1957.

¹⁵ Ezt a szembeállítást érdemes ugyanakkor annyiban árnyalni, hogy az idealizált munkásöntudat képével szemben a közös tapasztalat képes közös érdekek felismerése, ezáltal pedig közös fellépés és érdekérvényesítés felé vezetni, ahogy ezt például E. P. Thompson leírja. Thompson, E. P.: *Az angol munkásosztály születése*. Osiris, Budapest, 2007.

családjában érzékelt fogyasztási és birtoklási vágy nem ért egybe a munkásmozgalom nagy elbeszélésével, úgy érezte, családja éppen azt árulta el, ami „lenniük kellett volna” (82). Miközben családja és környezete is idegenkedve viszonyult másságához, addig a – Cseh Tamási fordulattal – önmagát Sartre-ban megcsodáló fiú számára a konzervatív, zárt szemléletű akadémiai humánoktatás sem jelentett sokáig igazi otthont.

A *Visszatérés Reimsbe* autobiografikus elbeszélése rendre kiegészül a szociológus kommentárjával. A munkásosztályi lét (újra)felfedezése mellett a „kitörés” (mint alternatíva) nehézsége és ellentmondásos jellege is a strukturális egyenlőtlenségek újratermelődésének szemléltető eszköze. Ennek az elemző folyamatnak fontos része a politikai értékek és percepciók átalakulása a francia munkásosztályban. A szerző családja politikai attitűdjének fénytörésében próbálja láttatni a franciaországi baloldal válságát. A kérdések, hogy hogyan veszik ki a baloldali pártokból mindaz, amit baloldaliságnak nevezhetünk, hogy hogyan tudott a neokonzervatív technokrata, individualizációra építő jobboldal teret nyerni a munkásság körében, alapvetően összekapcsolódik azzal az életközeli dilemmával, hogy végső soron miképp lehetséges, hogy egy munkás nem a munkások pártjára szavaz? Leírása szerint úgy, hogy egy homogén és idealizált munkásképpel szemben igenis léteznek egyéni kompetenciák, létrejönnek egyéni vélemények. A munkásságban a rasszizmus, a xenofóbia és a hazafias érzelmek hidat képeztek az új jobboldal felé. Ebben a szövetségben már nem a kizsákmányoló gyárosok vagy az elit, hanem a bevándorlók lettek a közös ellenség, akitől meg kell védeni a nemzetet és a megszerzett szűkös egzisztenciát. A szerző szerint míg a baloldali szavazat a Kommunista Pártra egyfajta automatizmusként, a közös identitás természetes kollektív megelégedésként volt értékelhető, addig az erősödő jobbra szavazás egy egyéni aktuális véleményt tükrözött.

A kötet második része ehhez képest kissé eltávolodik a visszatérés motívumától és sokkal inkább a „kitörés” történetére fókuszál. A szerző azon az úton vezeti végig az olvasót, ahonnan a szorongó, homoszexualitását elrejtő, megalázott gyerek képes tehetsége és – a közös meg nem értettség ellenére is – részben családja támogatása révén eljutni az egyetemi diploma megszerzéséig. Bár a merevnek és porosnak érzékelt francia akadémiai filozófiaoktatás és az egyetem elvégzését követő igencsak kompetitív tanári vizsga (CAPES) okozott nehézségeket, végül is kerülőúton, újságíróként be tudott lépni a párizsi értelmiségi életbe. Itt kötött barátságot többek között Michel Foucault-val és Pierre Bourdieu-val

is. A két rendkívül nagyhatású kortárs szerző alapvetően határozta meg gondolkodását, a társadalmi egyenlőtlenségek újratermelődése, a tőkék szerepe és a mezőben elfoglalt hely vagy a hatalmi viszonyok foucault-i kérdésfelvetései (mások mellett) visszatérő kulcsokként tűnnek fel a saját életút megértésében is. A szakmai és a személyes fonalak ott is összekapcsolódnak, hogy a Foucault-ról szóló életrajzi kötete különösen fontos lépés volt Eribon szakmai előmenetelében.

Az egyetemi tanulmányokról szóló rész témájában és tónusában is más irányt vesz, a szöveg helyenként egy belterjesebb entellektüel-memoár érzetét kelti, ahol a családra vonatkozó részletek inkább már csak színes ellenpontokként jelennek meg. A megtalált élet magabiztossága átveszi a fonalat az elvesztett, de újra feltárás alatt álló élet töredezett és érzékeny kibontásától. Itt megkapjuk az 1970-es és 1980-as évek francia értelmiségének csúcscatalógusát, melynek leírását ugyanakkor pont a politikai klíma megváltozása teszi izgalmasabbá, amiben a megidézett szerzők rendre defenzívába kerülnek, elutasítatnak. Ez pedig az ő nyomvonalukon haladó Eribon életpályáját is alapvetően határozta meg.

A kötetnek ez az iránya részben eltereli a visszatérés folyamatának végigjárását. Jóhiszeműen és okoskodó módon azt is mondhatnánk, hogy a visszatérés fragmentáltsága vagy lehetetlensége sikeres módon fejeződik ki, ugyanakkor a kötet végigolvasásához hasonlóan ez a magyarázat is hagy némi hiányérzetet. Az osztrák filozófus, Alfred Schütz 1945-ös esszéjében utal arra a motívumra, hogy utazása során nemcsak Odüsszeusz, de Ithaka is megváltozik, mire a hős visszatér.¹⁶ Milyen az a munkásvilág, ami a gyerekkori érzelmi elutasítás, majd a baloldali értelmiség ideálképe után megmarad? Honnan hová jut el a szerző a visszatérés során, lehetséges-e egyáltalán valós visszatérésről beszélni vagy pusztán egy értelmiségi ujjgyakorlatról, ami – ha őszinte szándékkal is – de csak használja a munkás/baloldal címkét? Mennyiben bonthatók le a határok a kívül (munkásosztály) és a belül (elit) között – mi az a kapcsolódás, ami még meg- vagy újratermethető a hős és családja között, és mi az, ami örökre elveszett? A könyv első része jól egyensúlyoz. Az emlékezet és a szubjektív családtörténet mindig a munkásosztály absztrakt, kritikai kontextusához kapcsolódik, de mintha előbbi a regény során idővel elhalványulna.

¹⁶ Schütz, Alfred: The Homecomer. In: *American Journal of Sociology*. 50. évf. 5. sz. (1945) 369–376. 369.

Eribon vállalt célkitűzése alapvetően a kötet kétféle „társadalmi ítéletének” kibontásában állt. Az első az osztályalapú, a második pedig a szexualitásra vonatkozik. Filozófiai munkásságában elsősorban az utóbbira fókuszált, míg jelen kötet részben ennek ellensúlyozására születik. Arra reflektál, hogy miért történhetett így, mi határozta meg tudattalanul is döntését. Némileg sommás módon végső üzenetként a baloldalisággal kapcsolatban valami olyasmit fogalmaz meg, hogy az elnyomás különböző fajtái közül nem érdemes egyet kiválasztani, a többit pedig kizárni, ez a tanulság, amely a személyes példáján keresztül is megnyilvánul. A két dimenzió persze összefügg, a munkásosztállyal kapcsolatban kialakított képet alapvetően hatotta át a homoszexualitás személyes megélése és az arra adott társadalmi reakció. Ezzel együtt a kötet végére egy olyan dilemma is marad az olvasóban, hogy a diskurzusba divatos formulaként visszatérő osztálytematika mellé még az egyensúlyozás érdekében a szexualitás témáját is oda kellett helyezni.

Az írás tehát mint az emlékezés eszköze jelenik meg, egyben emancipatorikus gesztusként az alávetett osztály nevében is kiírni magából – Ernoux nyomvonalán haladva – a „megaláztatásból megszabadított emlékezetet”, amely felszabadító momentumra aztán a jövő épülhet. Ilyen módon a regény egyik legfontosabb tétje, hogy lehet az autobiografikus családtörténet emancipatorikus erejű, képes-e tovább mutatni önmagánál, és a történelmi, kritikai tudat építését szolgáló eszközzé válni? Történészként mindig is izgalmasnak tűnt ez a felvetés. Elvont értelemben az egyéni és családi életút megértése fontos lépésnek tűnik abban, hogy megértsük azt a bonyolult struktúrát, amely az egyenlőtlenségeket, elnyomó viszonyokat magában hordozza. Ezáltal érthető meg az individuum helye, abból pedig, hogy hol lehet képes megváltoztatni ezeket a viszonyokat. Másik oldalról ugyanakkor a családtörténet hagyományosan éppen a magába záródó, individuális tudás és identitás-presztízs erősítését vagy legfeljebb „kalandos önfelfedezést” hajszoló öncélú műfajnak látszott számomra. Akár nemesi vérvonallal kérkedni, akár pár százaléknyi egzotikus családi génállományt felfedezni, akár tudományos konferencián családi anekdotákat szemlézni – ugyanúgy egy önmaga körül keringő világnak tűnt.

A *Visszatérés Reimsbe* nemcsak a potenciálját kínálja ennek az emancipatorikus erejű önreflexív autobiografikus elbeszélésnek, de számos ponton képes azt megvalósítani. Míg a visszatérés folyamatát írja le, az őszinte önelbeszélés és a kritikai-szociológiai tekintet remekül

egészítik ki egymást. Ezen a perspektíván keresztül egy valószínű és erősen kritikus képe elevenedik meg a reimsi munkásvilágnak, az értelmiségi munkás-ideákkal szemben a keménységgel, zárkózottsággal, sőt a kirekesztéssel. Messze vagyunk a Hoggart által melegebb színekkel festett szűkös, de mégis otthonos és eleven tablótól. Bármennyire nem állóképet (röntgenképet) szeretne rögzíteni, a kötetben sem a munkásság szociológiai, társadalomtörténeti változásai, sem a családtagokkal való bonyolult viszonyrendszerek nem bomlanak ki. Kétségtelenül őszinte, ugyanakkor sem a szociológiai, sem az autobiográfiai regiszterben nem elég árnyalt az a leírás, amely alapján megérthetnénk, hogy miért pártoltak át munkásszavazók tömegei a Kommunista Párttól Marine Le Penhez. Az édesanya és a toxikus apa is torzó marad, akárcsak a visszatérés maga. Ehhez képest a küzdelmesen kivívott sikereket látjuk, azt kevésbé, hogy visszatérés mit mutat meg abból, hogyan alakult át ő és az a világ, amibe visszatér. Ez a hiányérzet erősíti fel a kötetnek azt a szubtextusát, hogy valójában végzetesen töredezettnek és befejezetlennek tűnik a visszatérés. A lelkiismeretfurdalás, a nosztalgia vagy önmagában az emlékezés legfeljebb ennek illuzórikus jellegére tud rávilágítani.

ESEMÉNYEK, ÉVFORDULÓK

STEMPLER ÁDÁM¹

Harc a narratíváért: Tan Malaka és Alimin az 1926–1927-es kommunista felkelésekről

Bevezetés

A második világháború végét jelentő feltétel nélküli japán kapitulációt követően hatalmi vákuum keletkezett Indonéziában. Miután Sukarno és Mohammad Hatta, az ország első elnöke és alelnöke, 1945. augusztus 17-én kikiáltották az ország függetlenségét, Indonézia egyszerre vált külső és belső hatalmi harcok színterévé. Ezt a helyzetet próbálták meg kihasználni azok a kommunista politikusok is, akik a sikertelen 1926–1927-es felkelések utáni 20 évet illegálitásban töltötték. A harc egyaránt folyt az állam vezetéséért, az Indonéz Kommunista Párt (*Partai Komunis Indonesia*, PKI)² irányításáért, valamint a mozgalom történetéről és az említett sikertelen felkelésekről szóló hivatalos narratíváért. Ebben a kontextusban értelmezhető Tan Malaka (1897–1949)³ 1946-ban megjelent *Thesis* című munkája és Alimin bin Prawirodirdjo (1889–1964) egy évvel később nyilvánosságra hozott válasza, az *Analisis*. Tan Malaka műve egyfajta személyes önigazolásként volt hivatott szolgálni, melyben szisztematikusan igyekezett visszautasítani az őt ért vádak és kritikákat.

¹ Stempler Ádám, egyetemi tanársegéd, ELTE BTK Új- és Jelenkori Egyetemes Történeti Tanszék.

² Az Indonéz Kommunista Párt (PKI) megalakulásáról és az 1926–1927-es felkelésekhez vezető útról magyar nyelven lásd: Stempler Ádám: Az Indonéz Kommunista Párt II. világháború előtti története. In: *Évkönyv*. 2023. 29–46.

³ Tan Malaka életéről és pályafutásáról magyar nyelven lásd: Stempler Ádám: Tan Malaka (1897–1949). In: *Évkönyv*. 2023. 169–176.

Ezzel szemben Alimin legfőbb célja Tan Malaka személyének, illetve a *Thesis*ben kifejtett nézeteinek a diszkreditálása volt. Az *Analisis* belső fedőlapján szereplő „AGIT-PROP CC. PARTAI KOMUNIS INDONESIA” megjelölés egyértelműen mutatja, hogy mindezt a párt támogatásával, annak hivatalos ideológiai irányvonalával összhangban tette. Jelen tanulmány a *Thesis* és az *Analisis* elemzésén keresztül azt vizsgálja, hogy milyen eltérések mutatkoznak Tan Malaka és Alimin narratívájában az 1926–1927-es indonéz kommunista felkelések okait és sikertelenségét illetően, továbbá hogy miképp igyekeztek a szerzők igazolni saját szerepüket és egyben minimalizálni személyes felelősségüket a felkelések kudarcáért.

I. A narratív harc kontextusa: Az 1926–1927-es felkelések előzményei és a személyes felelősség kérdése

Tan Malaka *Thesis* című munkájában megjegyzi, hogy Indonéziában sokan, elsősorban kommunista körökben, őt hibáztatják az 1926–1927-es felkelések sikertelenségéért. Ironikusnak tartotta, hogy éppen olyan személyek illeték – véleménye szerint megalapozatlan – vádakkal, akikről ezt sohasem várta volna, mint például Munawar Musso és Alimin. Mussóval kapcsolatban megemlítette, hogy a felkelések idején nem is ismerte. Alimin viszont az Indonéz Kommunista Párt küldöttjeként három alkalommal is meglátogatta Tan Malakát száműzetése alatt, még hozzá kifejezetten az ő javaslatára.⁴ A felkelések kirobbanásához vezető események részletezése előtt Tan Malaka kiemelte, hogy Musso és Alimin az indonéz kommunisták „új és tapasztalatlan” generációjához tartoztak, megkülönböztetve őket a „rég”i kommunistáktól, mint például Semaun,⁵ Subakat,⁶ Darsono⁷ vagy maga Tan Malaka.⁸ A *Thesis* bevezetésében „tapasztalt kapitányként” hivatkozott önmagára,⁹ ezzel egyfajta

⁴ Tan Malaka: *Thesis*. Penerbit Murba, Jakarta, 1946. <https://www.marxists.org/indonesia/archive/malaka/1946-Thesis.htm> (utolsó letöltés: 2025. szeptember 8.)

⁵ Semaun bin Saleh (1899–1971): indonéz szakszervezeti vezető és politikus, az Indonéz Kommunista Párt (PKI) első főtitkára.

⁶ Subakat (1900–?): kevésbé ismert szocialista politikus, aki aktív szerepet játszott a baloldali mozgalmak szervezésében az 1920-as években.

⁷ Dzsamaluddin Darsono (1897–1976): a PKI egyik alapító tagja, valamint az indonéz kommunizmus nemzetközi képviselője, aki több évet töltött emigrációban.

⁸ Tan Malaka: 1946.

⁹ Uo.

legitimációs retorikai eszközt alkalmazva. A metafora célja, hogy alátámassza több évtizedes tapasztalatát, igazolva ezzel mind korábbi döntéseit, mind pedig az ország jövőjére vonatkozó meglátásait. Ezzel Tan Malaka már a konkrét események kifejtése előtt megalapozta azt a narratívát, miszerint a PKI tapasztalatlan vezetése tehető felelőssé a sikertelen felkelésekért.

Ezzel szemben Alimin, veterán kommunista politikus létre, „újonként” állította be saját magát.¹⁰ Ezzel feltehetően minimalizálni akarta személyes érintettségét a párt dezintegrációjában, amelynek kezdetét és kiteljesedését azutánra tette, hogy ő maga elhagyta a holland gyarmat területét. Magáért a folyamatért a „reakciós erőket”, a baloldali „gyermekbetegségben”¹¹ szenvedőket és a „megtévesztő és magukat túltértékelő” elvtársakat tette felelőssé, ez utóbbi alatt elsősorban Tan Malakát értve.¹² Alimin deklarált célja – magát külső, objektív megfigyelőként beállítva – a párton belül keletkezett „zavarok és konfliktusok” tisztázása volt, amelyek állítása szerint főként a *Thesis*ben olvasható megállapításokból fakadtak.¹³

I.1. A prambanani döntés és a moszkvai küldöttség értelmezése

Ahogy fentebb olvasható, Tan Malaka megkülönböztette az indonéz kommunisták „új és tapasztalatlan”, valamint „régi” generációit. Fontos azonban hangsúlyozni, hogy a két „generáció” között mindössze 2-3 év volt a különbség. Bár a megkülönböztetés elsősorban retorikai célt szolgált, vitathatatlan, hogy a PKI-ben alapvető változások zajlottak le e rövid idő alatt. Míg Tan Malaka Moszkvában, majd Kantonban tartózkodott a Komintern megbízásából,¹⁴ addig a PKI nemcsak a Harmadik Internacionálétól, hanem magától az indonéz nemzeti mozgalom főáramlatától is eltávolodott. A párt vezetésében egyre inkább a radikális nézeteket valló politikusok domináltak, mely folyamat kulminációjának az 1925 decemberében meghozott prambanani döntés

¹⁰ Alimin: *Analisis*. Administrasi Majalah "Bintang Merah", Bintaran Kulon 14 – Yogyakarta, 1947. <https://www.marxists.org/indonesia/indones/1947-AliminAnalisis.htm> (utolsó letöltés: 2025. augusztus 2.)

¹¹ Utalás Lenin 1920-as *A „baloldaliság”, a kommunizmus gyermekbetegsége* című művére.

¹² Alimin: 1947.

¹³ Uo.

¹⁴ Tan Malaka: 1946.

tekinthető. A Jáva szigetén található Prambanan templomegyüttes mellett ugyanis az Indonéz Kommunista Párt Központi Bizottsága, melynek ekkor Alimin is tagja volt, az országos felkelés hat hónapon belüli¹⁵ kirobbantása mellett döntött.¹⁶

Tan Malaka a nyilatkozattal kapcsolatban kritikusan megjegyezte, hogy a döntés meghozatalánál jelenlévő mindössze 11 képviselő nem konzultált a párt különböző regionális tagozataival, továbbá a külföldön tartózkodó vezetőkkel sem.¹⁷ Mire az éppen Manilában tartózkodó Tan Malaka értesült a döntésről, addigra a PKI 1926 januárjában, Batáviában¹⁸ tartott kongresszusán a kommunisták ismét a hollandok elleni felkelés mellett döntöttek. A Végrehajtó Bizottság ülésén kijelentették, hogy „...a megbeszélések ideje elmúlt; egységeink megszervezéséé elérkezett”.¹⁹ Szintén döntés született arról, hogy a forradalom kirobbantásához szükséges támogatás biztosítása érdekében egy PKI-küldöttség Moszkvába utazik. Alimin 1926 februárjában Szingapúrból Manilába utazott, hogy Tan Malaka beleegyezését is megszerezze.²⁰ Ruth McVey *The Rise of Communism in Indonesia* című művében – amely a korai indonéz kommunista mozgalom történetének legátfogóbb feldolgozásának tekinthető – a *Thesis* Tan Malaka megkereséséről szóló szövegrészletét a következőképpen fordította: „Arra kérték, hogy menjek Szingapúrba, hogy onnan Musso elvtárssal együtt Moszkvába utazzunk. Ott a jóváhagyásukat [approval] és erkölcsi támogatásukat [moral support] kellett volna kérnünk, mivel a prambanani döntés ellentétes volt a Komintern határozataival.”²¹ Az eredeti indonéz szöveg alaposabb olvasata azonban két jelentős fordításbeli eltérést is feltár. Egyrészt, habár a Komintern valóban nem fogja támogatni a prambanani döntést, a szöveg alapján az

¹⁵ A különböző feljegyzésekben eltérések vannak a tekintetben, hogy a felkelést következő év májusára, júniusára vagy júliusára tervezték-e. Valószínűsíthető, hogy pontos dátumról nem egyeztek meg.

¹⁶ Kahin, Audrey R.: The 1927 Communist Uprising in Sumatra: A Reappraisal. In: *Indonesia*, 62. évf. 62. sz. (1996) 19–36. 19.

¹⁷ Tan Malaka: 1946.

¹⁸ Mai Dzsakarta.

¹⁹ Stromquist, Shelton: The Communist Uprisings of 1926-27 in Indonesia: A Re-Interpretation. In: *Journal of Southeast Asian History*. 8. évf. 2. sz. (1967) 189–200. 190.

²⁰ Jarvis, Helen: Tan Malaka: Revolutionary or Renegade? In: *Bulletin of Concerned Asian Scholars*. 19. évf. 1. sz. (1987) 41–54. 46.

²¹ McVey, Ruth T.: *The Rise of Indonesian Communism*. Cornell University Press, Ithaca, N.Y., 2019. 318.

ekkor még csak Tan Malaka véleménye szerint ellenkezett a Komintern határozataival. Másrészt, a *Thesis*ben leírtak alapján a moszkvai küldöttség célja nem a jóváhagyás és erkölcsi támogatás, hanem kifejezetten az anyagi segítségnyújtás²² megszerzése volt.²³

Tekintve, hogy Tan Malaka a prambanani döntést először is hibásnak, másodszor pedig a Komintern határozataival ellentétesnek tartotta, egy minél hamarabbi konferencia összehívását javasolta Szingapúrban, amelyen a PKI valamennyi tagozata képviselhetné magát. Tan Malaka ekkor azonban még Manilában maradt, ugyanis egészségügyi állapota²⁴ nem tette lehetővé az utazást. Mindenesetre Alimint – akiről az a benyomása keletkezett, hogy belátta a döntés hibásságát – ideiglenes képviselőjeként megbízta azzal, hogy ismertesse „téziseit” Szingapúrban, valamint hogy kezdjék meg a javasolt konferencia megszervezését, amelyen majd ő maga is igyekszik részt venni.²⁵ Az Alimin által közvetítendő tézisek konkrét tartalmáról nem található említés a *Thesis*ben, a látogatással kapcsolatban mindössze annyi olvasható, hogy Tan Malaka kifejezetten sérelmezte, hogy kizárólag az anyagi segítségnyújtás megszerzése végett keresték meg, nem pedig azért, hogy kikérjék a véleményét arról, hogy a PKI készen áll-e a forradalom kirobbantására, hogy miképp kellene vezetni a lázadást, vagy hogy milyen politikai-gazdasági modellt kellene követnie a pártnak.²⁶ Tan Malaka ugyanis már az 1925-ös *Naar de Republiek Indonesia*, valamint az 1926 januárjában megjelent *Semangat Muda* című könyvében kifejtette nézeteit az egyébként általa is támogatott forradalommal kapcsolatban. A tézisek tartalmáról egyedül Dzsamaluddin Tamim,²⁷ a PKI történetéről írt könyvében²⁸ található utalás. Habár a munka erős forráskritikával olvasandó, a Tamim által lejegyzett tézisek összhangban állnak Tan Malaka két imént említett könyvének főbb megállapításaival: a

²² Az eredeti indonéz szövegben „*bantuan lahir semata-mata!*” szerepel, ami „csak anyagi segítségnyújtás!”-ként fordítható.

²³ Tan Malaka: 1946.

²⁴ Tan Malaka ekkor tuberkulózisban szenvedett.

²⁵ Uo.

²⁶ Uo.

²⁷ Djamaluddin Tamim (1900–1977): a PKI egyik vezető tagja, fontos szerepet játszott a párt szervezeti és ideológiai megerősítésében az 1920-as években.

²⁸ Djamaluddin Tamim: *Sedjarah P.K.I.* 1957. <https://arie-widodo.blogspot.com/2012/03/sedjarah-pki-partai-komunis-indonesia.html> (utolsó letöltés: 2025. június 28.)

prambanani határozatot mielőbb vissza kell vonni, hiszen az elhamarkodott döntés csak egy puccsot eredményezne; a sikeres forradalomhoz tömegakcióra van szükség, amelynek részleteiről a minél szélesebb körű részvételen alapuló szingapúri konferencia kell hogy megállapodjon.²⁹

A feljegyzések megegyeznek a tekintetben, hogy Alimin minden bizonnyal találkozott a Szingapúrban tartózkodó pártvezetéssel, az viszont kérdéses, hogy közvetítette-e Tan Malaka téziseit, és ha igen, akkor milyen formában. Az *Analisis*-ben nem történik erre vonatkozó utalás, Alimin önéletrajzi írásában is mindössze két rövid mondat olvasható a tézisek megvitatásával kapcsolatban: „*Visszatérve Manilából, a legtöbb elvtársunk már elhagyta Szingapúrt, és visszatért Jávára, hogy fontos munka szervezésébe kezdjenek. Mi hárman – Subakat, Musso és én – megbeszéltük Tan Malaka nézeteit, és a találkozónkon úgy döntöttünk, hogy küldöttséget menesztünk Moszkvába.*”³⁰ Ezzel szemben Tan Malaka tudomása szerint Subakattal egyáltalán nem konzultáltak, továbbá Musso is úgy indult útnak a Szovjetunióba, hogy nem értesült a tézisekről.³¹ Tamim fent említett könyvében azt írta, hogy Alimin – „árulóként” – nem adta át az üzenetet, mindössze annyit jegyzett meg az úttal kapcsolatban, hogy Tan Malaka rendkívül beteg, így sem anyagi támogatással, sem a forradalommal kapcsolatos nézeteivel nem tudott segíteni.³² Mire Tan Malaka 1926. május 26-án Szingapúrba ért, Alimin és Musso már Moszkvába tartottak, így a konferencia összehívásával kapcsolatos tervek végleg meghíúsultak. Tan Malaka ezt követően téziseit – *Aksi Massa* címmel – könyv formájában fejtette ki, amelytől a PKI regionális tagozatok vezetőinek a meggyőzését remélte a forradalom elhalasztásával kapcsolatban. Próbálkozása azonban nem járt sikerrel. Utólag kijelenthető, hogy a moszkvai küldöttségnek sem volt különösebb szerepe a felkelések kirobbanásában, hiszen az első fegyveres megmozdulások Alimin és Musso visszatérte előtt, 1926. november 12-e kései óráiban kezdődtek meg a jávai Banten, Batávia és Priangan térségeiben.³³

²⁹ Tamim: 1957.

³⁰ Alimin: *Riwayat Hidupku*. Jakarta, 1955. <https://arie-widodo.blogspot.com/2019/09/riwayat-hidupku-alimin-prawirodirdjo.html> (utolsó letöltés: 2025. augusztus 13.)

³¹ Tan Malaka: 1946.

³² Tamim: 1957.

³³ Ricklefs, M.C.: *A History of Modern Indonesia Since c. 1200*. Palgrave, Basingstoke, 2001. 225.

I.2. A személyes felelősség kérdése

Tan Malaka az idejekorán kirobbant felkelések sikertelenségéért egyértelműen a prambanani döntést meghozó kommunista pártvezetést tartotta felelősnek. Érvelésének középpontjában az a meglátás áll, hogy a 11 vezetőnek nem volt joga saját hatáskörében dönteni a forradalom kirobbantásáról. Egyrészt nem konzultáltak a párt helyi, valamint külföldön tartózkodó vezetőivel; másrészt a Kommunista Internacionálé tagjaként nemzetközi (moszkvai) jóváhagyás nélkül nem is volt felhatalmazásuk egy ilyen volumenű kérdésben határozni. Ezzel kapcsolatban fontos hangsúlyozni, hogy Tan Malaka 1923 első felétől a Vörös Szakszervezeti Internacionálé (Profintern) munkatársaként, 1923 júniusától pedig a Kommunista Internacionálé délkelet-ázsiai megbízottjaként tevékenykedett.³⁴ Álláspontja szerint a Komintern III. kongresszusán hozott 49. számú határozat alapján – melynek értelmében a „vezető párttestületek irányelvei és döntései kötelező érvényűek az alárendelt szervezetekre és minden egyes tagra”³⁵ – jogában állt javaslatot tenni, bírálni, sőt megvétózni egy nemzeti szervezet döntéseit. Állítása szerint közvetlenül felelt azért, hogy az indonéz, a Fülöp-szigeteki, a burmai, a szíami, a maláj és az indokínai szakszervezetek és kommunista mozgalmak ne térjenek le a Marx és Engels, valamint a Komintern-kongresszusok által kijelölt általános irányvonalról.³⁶ Ennek megfelelően Tan Malaka elsősorban a Kominternnek és csak utána az Indonéz Kommunista Pártnak volt felelős. Annak ellenére, hogy értelmezése szerint jogában állt volna megvétózni az általa hibásnak ítélt prambanani döntést, mégsem élt ezzel a lehetőségével. Helyette a szingapúri konferencia összehívását sürgette, mivel célja nem a forradalmi akció megtiltása volt. Azt akarta elérni, hogy a párt reprezentatív vezetésével kiigazítsák a helytelennek vélt döntést, és olyan irányvonal követéséről határozzanak, amely összhangban van a kommunista alapelvekkel, a Moszkvában hozott határozatokkal, valamint a Komintern nemzetközi tekintélyével.³⁷ Tan Malaka véleménye szerint tehát az első lépés az 1925 decemberében hozott téves határozat visszavonása lett volna, a második

³⁴ Jarvis: 1987, 44–45.

³⁵ *The Organisational Structure of the Communist Parties, the Methods and Content of Their Work: Theses*. 1921. július 12. <https://www.marxists.org/history/international/comintern/3rd-congress/party-theses.htm> (utolsó letöltés: 2025. július 13.)

³⁶ Tan Malaka: 1946.

³⁷ Uo.

pedig egy kommunista alapelveken nyugvó tömegakció kialakítása. Ez a megfelelő szervezettség mellett nemzeti és szociális forradalomra is terebélyesedhetett volna.³⁸ Tekintve, hogy a prambanani döntés nem került visszavonásra, Tan Malaka visszautasított minden olyan vádat, miszerint elárulta volna a forradalmat. Személyes érintettségét a következőképpen értékelte: „*Úgy érzem, hogy teljesítettem kötelességemet és felelősségemet az indonéz nép, a PKI és a Komintern iránt.*”³⁹ Összességében elmondható, hogy Tan Malaka narratívája saját álláspontjának retrospektív igazolására törekedett, melynek alapja a számára releváns történelmi kontextus részletes bemutatása volt. Ezzel igyekezett bizonyítani, hogy a prambanani döntést meghozó vezetők jogtalanul és tévesen cselekedtek.

Alimin ellenben nem a történelemben keresett igazolást. Az ominózus periódusra egy konkrét utalást tett az 1947-ben íródott *Analisis*-ben, amikor megemlítette, hogy először mintegy 22 évvel korábban, 1925 körül járt a „hideg országban”, a párt utasításának végrehajtása céljából.⁴⁰ Ezt követően hozzátette, hogy Tan Malaka sérelme – meglátása szerint – abból fakadt, hogy „megkerülve” érezte magát, amiért Mussóval a tudta nélkül mentek Moszkvába.⁴¹ Habár munkája második felében Alimin „felelősséget vállalt” – saját és Musso nevében is – a sikertelen felkelésekért, ezt azért tette, mert az 1920-as években aktív elvtársaik közül rajtuk kívül már senki sem élt, így nem maradt más, aki a felelősséget viselhette volna.⁴² Valószínűbbnek tűnik, hogy ezzel a megjegyzéssel Alimin inkább a párt és a mozgalom hiteles örököseiként, illetve a kritikus történelmi esemény egyetlen legitim értelmezőiként kívánta pozicionálni magát és Mussót. Habár ez a magyarázat nehezen egyeztethető össze az *Analisis* bevezetésében magára öltött „újonc” szerepével, a felelősségvállalás lehetséges motivációja érthetőbbé válik az 1926–1927-es felkelések „úttörő” szerepéről olvasva, amelynek vizsgálatára a következő alfejezetben kerül sor. Ennek fényében megkérdőjelezhető, hogy Alimin megjegyzése mennyiben tekinthető tényleges felelősségvállalásnak. Bár értekezett a forradalom és az indonéz kommunista mozgalom hiányosságairól, konkrét, általa elkövetett hibás lépésekről nem tett említést. A moszkvai küldetéséhez hasonlóan, a

³⁸ Uo.

³⁹ Uo.

⁴⁰ Alimin: 1947.

⁴¹ Uo.

⁴² Uo.

felkeléssel kapcsolatban is inkább a párt kollektív felelősségét hangsúlyozta. A demokratikus centralizmus Alimin számára kétélű kard, mely egyaránt alkalmas személyes felelőssége minimalizálására és Tan Malaka individualista „kalandorságának” kritizálására.

Alimin álláspontja szerint a *Thesis*ben kifejtett érvek lényegtelenek, elavultak, ráadásul a forradalmi elmélet szempontjából sem hasznosak. Sem az 1926–1927-es felkelések értelmezését, sem pedig az éppen zajló függetlenségi háborút nem viszik előbbre; mindössze írójuk önfelmentését szolgálják.⁴³ Alimin szintén megkérdőjelezte Tan Malaka „tapasztalt kapitány” hasonlatát, melyben Kolumbusz kalandvágó szellemének tulajdonította Amerika elérését. A PKI hivatalos álláspontját képviselő politikus szerint Kolumbusz nem kalandor, hanem „tudományos felfedező” volt. A Tan Malaka által képviselt kalandor, opportunist szellem sokkal inkább Don Quijote karakterével lenne összeegyeztethető.⁴⁴ Ez a kijelentés a korábbi „baloldali gyermekbetegség” vádját visszhangozza. Alimin ezzel nem csupán Tan Malaka döntéseit, hanem magát a forradalomhoz való hozzáállását és karakterét is támadta. Ezzel a retorikai eszközzel igyekezett Tan Malaka individualista és pártfegyelmet nélkülöző megközelítését alapvetően hibásnak beállítani, szembeállítva azt a „tudományos” (azaz pártvonalat követő) forradalmi megközelítéssel.

Ezt követően Alimin szintén kétségbe vonta a Komintern-megbízással járó fennhatóságot.⁴⁵ Meglátása szerint Tan Malaka túlbecsülte saját pozícióját és hatáskörét. Az Indonéz Kommunista Párton belül ugyanis nincs abszolút hatalom, vétőjog vagy hierarchia. A demokratikus centralizmussal összhangban minden párttag egyenlő. Tan Malaka viszont nem követte a párt által kijelölt útvonalat, és nem vette ki érdemben részét a forradalmi mozgalomban. Kötelessége lett volna – sikertől vagy kudarctól függetlenül – a forradalom vezetése, ha az egyszer már kirobbant. Ennek elmulasztását Alimin ellenforradalmi tettként értékelte, hiszen szabotálta a forradalom egységét és erejét. Ennek eredményeként – többedmagával – lehetővé tette a holland gyarmati hatóságoknak, hogy megosszák, majd felszámolják a teljes mozgalmat.⁴⁶ A fenti megjegyzés fényében Alimin tehát nem csupán hibáztatta Tan Malakát, hanem a

⁴³ Uo.

⁴⁴ Uo.

⁴⁵ Uo.

⁴⁶ Uo.

forradalom belső ellenségeként, szabotőreként állította be. Tan Malaka ugyanis nem vett részt a forradalomban, tevékenysége ehelyett kritizálásban merült ki: „Azoknak, akik tisztázzák magukat és az 1926-os incidensért másokat hibáztatnak, igazuk van – nem tévednek. Nem tévednek, mert semmit sem tettek; azok, akik semmit sem tesznek, biztosan nem követhetnek el hibákat.”⁴⁷ A szarkasztikus megjegyzéssel Alimin egyben magát is felmentette, hiszen ő legalább valódi forradalmárhoz hűen teljesítette kötelezettségét a párt és a forradalom felé.

A személyes felelősség kérdésével kapcsolatban megállapítható, hogy Tan Malaka a prambanani döntést meghozó vezetőket hibáztatta, azzal érvelve, hogy a felkelés időzítése és végrehajtása nem volt összhangban a kommunista elvekkel és a nemzetközi iránymutatással. Ezzel szemben Alimin a pártfegyelem és a cselekvés fontosságát hangsúlyozta, Tan Malakát pedig tétlenséggel és individualista kalandorsággal vádolta. A személyes felelősségen túl, mindkét kommunista politikus elemezte a felkelések kirobbanásának és sikertelenségének egyéb okait is. A tanulmány következő része ezekre az aspektusokra fókuszál.

II. Az 1926–1927-es felkelések okainak és sikertelenségének értékelése

II.1. Tan Malaka álláspontja

Tan Malaka *Thesis* című művében erős kritikával illette a prambanani döntés meghozóit, mert nem kérték ki a helyi tagozatok vezetésének véleményét, és figyelmen kívül hagyták a Komintern nemzetközi tekintélyét. Ezenfelül rámutatott, hogy a radikális vezetők az elhamarkodott döntés meghozatala során a forradalom sikeréhez szükséges belső és külső tényezőket sem vették számításba. Ami a belső tényezőket illeti, Tan Malaka a dialektikus materializmus filozófiájára alapozta a *Thesis*-ben kifejtett nézeteit. E filozófia szerint a tömegek forradalmi potenciálja a gazdasági körülmények alakulásával együtt ingadozik. Ennek fényében a szerző az első világháború vége és a kommunista felkelések közötti időszakban két

Tan Malaka

⁴⁷ Uo.

szakaszt különböztetett meg: az 1918 és 1922 közötti súlyos válságot, illetve az azt követő konjunktúrát.⁴⁸ A dialektikus materializmus filozófiájának megfelelően, egy súlyos gazdasági válság során a nemzetközi tőkés erők megosztottak, a proletariátus forradalmi tudata és ereje viszont a tetőfokára hág. Ez tehát a megfelelő alkalom arra, hogy egy ország proletariátusa a saját belső és külső erejének megfelelően cselekedjen.⁴⁹ Tan Malaka elméleti megközelítése alapján tehát a társadalmi-gazdasági feltételek diktálják a forradalom időzítését, mely éles ellentétben állt a prambanani döntéshozók elhamarkodott és megalapozatlan határozatával.

Tan Malaka további belső tényezőként említette a nép forradalmi hangulatát. Abból a felvetésből kiindulva, miszerint 350 év holland elnyomás gyengítette az indonézek harci szellemét, továbbá egy reguláris hadsereg létszám, kiképzés és fegyverzet tekintetében is erősebb, mint egy forradalmi hadsereg, a sikeres tömegakció nagyrészt a „nép pszichológiájától” függ.⁵⁰ A dialektikus materializmusnak megfelelően a „köznép szelleme” is fluktuál, mégpedig az anyagi körülmények – vagyis az élelemhez, ruházathoz és lakhatáshoz való hozzáférés könnyűsége vagy nehézsége – függvényében. Egy gazdasági válság idején a legalapvetőbb szükségleti cikkekhez is nehéz vagy lehetetlen hozzájutni, melynek következtében a „legtürelmesebb és legelhivatottabb emberek is megvakulhatnak a dühtől”, a „gondolkodó emberek is forradalmivá válhatnak”.⁵¹ A sikeres forradalomhoz szükséges feltételek megvalósulására, elsősorban egy megfelelő létszámú forradalmi hadseregre, tehát csak egy gazdasági válság idején lehet számítani, amikor nem adottak a megélhetéshez szükséges legalapvetőbb feltételek. Egy gazdasági fellendülés idején ugyanis az emberek elkényelmesednek, még a forradalmárok is „önelégültté és hanyaggá” válhatnak.⁵² 1926 márpedig egy gazdasági konjunktúra csúcsa volt, a termelés fellendülésének köszönhetően a „föld- és gép-proletariátus” nagy része alkalmazásban volt és a megélhetéshez elegendő bért kapott.⁵³ Gazdasági fellendülés idején sokkal alacsonyabb a forradalmi tudat és az „áldozatvállalási hajlandóság”,

⁴⁸ Tan Malaka: 1946.

⁴⁹ Uo.

⁵⁰ Uo.

⁵¹ Uo.

⁵² Uo.

⁵³ Uo.

aminek következtében jóval nehezebb egyesíteni a proletariátust.⁵⁴ 1926-ban tehát nem voltak adottak a belső körülmények a forradalom kirobbantásához, ezt azonban nem vették kellőképpen számításba a felkelést sürgető kommunista vezetők. A helyzetet tovább súlyosbította, hogy a megfelelő külső tényezők is hiányoztak.

Tan Malaka súlyos mulasztásnak tekintette, hogy a sikeres forradalomhoz elengedhetetlen nemzetközi helyzet megvitatására a párt vezetésén belül nem került sor. Fel sem merült, hogy a Fülöp-szigeteki vagy annami forradalmárok, valamint az amerikai, francia és angol kommunista pártok hogyan és milyen mértékben tudnák segíteni az indonéz forradalmi mozgalmat.⁵⁵ A legfontosabb azonban a szovjet helyzet figyelembevétele lett volna. Ez alatt Tan Malaka nem kizárólag a Kominternre, hanem főként a szovjet vezetés által kijelölt politikai-gazdasági irányvonalra utalt. Meglátása szerint az orosz forradalmárok a PKI radikális vezetőinél sokkal tudatosabban és élesebben figyelték meg a kapitalista nemzetek közötti dinamikákat.⁵⁶ A cárizmus bukása idején a kapitalista erők háborúban álltak egymással, így nem tudtak együttesen, hatásosan fellépni a bolsevikokkal szemben. Az októberi forradalmat követően az orosz vezetés döntés elé kényszerült: a világforradalom exportálására vagy a hazai szocialista építkezésre koncentráljanak?⁵⁷ A X. pártkongresszuson végül az utóbbi, vagyis az új gazdaságpolitika bevezetése mellett tették le a voksukat. Bár Tan Malaka tévesen az első öt éves tervként hivatkozott az új gazdasági irányvonalra, lényegét tekintve a NEP sajátosságait foglalta össze röviden: a szabadpiaci viszonyok és a kapitalista országokkal folytatott kereskedelem – korlátozott – engedélyezése, illetve a program megvalósításához szükséges nemzetközi béke előtérbe helyezése.⁵⁸ Ebben a helyzetben nem lehetett Moszkva maradéktalan támogatására számítani. Ráadásul a nemzetközi gazdasági konjunktúrának köszönhetően a kapitalista országok, elsősorban Nagy-Britannia, Franciaország és az Amerikai Egyesült Államok, sokkal nagyobb valószínűséggel siettek volna a hollandok megsegítésére.⁵⁹ Az

⁵⁴ Uo.

⁵⁵ Uo.

⁵⁶ Uo.

⁵⁷ Uo.

⁵⁸ Uo.

⁵⁹ Uo.

1925 decemberében meghozott prambanani döntés tehát a belső és a külső tényezők szempontjából is hibásnak tekinthető.

Ezt tetézte az indonéz forradalmi mozgalom szervezetlensége, melynek következtében tömegakció helyett mindössze egy – rosszul megtervezett, izolált és kizárólag katonai eszközökre támaszkodó – puccs valósulhatott meg.⁶⁰ A tömegakció ezzel szemben egy folyamatos, szervezett mozgalom, amely a széles néptömegek anyagi körülményeire és politikai-gazdasági követeléseire épül.⁶¹ Tan Malaka nézete szerint a kommunista párt valódi „hajtóereje” az a cél, hogy a tőkés termelésen alapuló, a munkásokat kizsákmányoló társadalmat – mely csak egy rendkívül szűk kapitalista réteget szolgál ki – egy szervezett tömegakció útján szocialista, végül pedig kommunista társadalommá alakítsa át.⁶² E cél eléréséhez az Indonéz Kommunista Pártnak a szervezeti erőfeszítéseit a – gépezet, adminisztráció és termelés szempontjából – legmodernebb és leginkább kizsákmányolt szektorokra kellett volna összpontosítania, mint például az olajipari és a nagyüzemi bányászati munkásokra, ahol a „modern proletariátus” koncentrálódott.⁶³ Habár az indonéz kiskereskedők, kisvállalkozók, utcai árusok és a szegény városi lakosok is a kizsákmányolt „szegény polgárok” kategóriájába sorolhatók, elnyomásuk „közvetett”, mivel nem ültetvényeken, bányákban és gyárakban dolgoznak.⁶⁴ Ennek következtében nem tekinthetők a kommunista mozgalom „mozgatórugójának”. Mi több, ha a mozgalmon belül túl nagy a nem proletárok aránya, az gyengítheti, sőt anarchizmus, opportunizmus, puccs vagy akár ellenforradalom irányába is terelheti a pártot. Tan Malaka szerint a PKI 1926-os szervezettségi hiányosságai nagyrészt abból fakadtak, hogy a tagságban meglehetősen sok volt a kispolgár, miközben az ipari, különösen a nehézipari proletárok száma túl kevés. Ráadásul, becslése alapján a hárommilliós mezőgazdasági és ipari proletariátusnak mindössze 1%-a csatlakozott szakszervezetekhez.⁶⁵ A legfontosabb szempontok

⁶⁰ Uo.

⁶¹ Uo.

⁶² A két fázis közötti különbség terén Tan Malaka a klasszikus marxista elméletet követi, miszerint az átmeneti szocialista szakasz során a dolgozók a munkájuk arányában részesülnek a javakból, a kommunista társadalomban viszont mindenki képességei szerint dolgozik és szükségletei szerint kapja a juttatást. Uo.

⁶³ Uo.

⁶⁴ Uo.

⁶⁵ Uo.

kifejtését követően Tan Malaka konklúzióként hat pontban foglalta össze az 1926–1927-es felkelések sikertelenségének főbb okait: 1) a válság hiánya; 2) fegyelmetlen párt; 3) a nép nem a PKI vezetése alatt állt; 4) a PKI nem egyértelmű követeléseket fogalmazott meg; 5) gyenge harci szellem; 6) a nemzetközi imperializmus egységessége.⁶⁶ Ugyanakkor hozzátette, hogy minden feltétel teljesülése esetén sem lett volna biztosított a forradalom sikere. Forradalmat ugyanis nem lehet csak úgy kreálni: *„Talán az angyalok »teremthetnek« forradalmat, de a kommunisták csak felkészülhetnek rá, és üdvözölhetik a forradalom eljövételét, mint 1001 tényező »eredőjét« (eredményét és hatását). Amit létre lehet hozni, az csupán egy »puccs«.*”⁶⁷ Az elhamarkodott és jogtalan prambanani döntést meghozó 11 kommunista vezető éppen ebbe a hibába esett, melynek eredményeként, egy sor további téves stratégiai döntést követően, csak egy koordinátatlan puccskísérlet-sorozatot sikerült megvalósítani, ami egyben a PKI második világháború előtti működésének végét is jelentette.

II.2. Alimin álláspontja

Alimin álláspontjának ismertetése előtt fontos hangsúlyozni, hogy az *Analisis* megírásával nem a forradalom átfogó elemzése volt a célja, hanem Tan Malaka és nézeteinek a diszkreditálása, valamint saját felelősségének a minimalizálása. Minthogy Tan Malaka elsősorban a forradalom kitörését szorgalmazó vezetőket tette felelőssé, Alimin – az imént említett céloknak megfelelően – azt igyekezett hangsúlyozni, hogy a forradalom tanulmányozása során nincs jelentősége olyan anyagoknak, *„...amelyek egy-két ember akaratából, vagy egy-egy templomnál tartott gyűlés döntéseiből fakadóan igazolják vagy elmarasztalják a forradalom menetét Indonéziában”.*⁶⁸ Az

Alimin

⁶⁶ Uo.

⁶⁷ Uo.

⁶⁸ Alimin: 1947.

elemzett munkájában azt állította, hogy a forradalmi elmélet szempontjából a politikai okok mellett elsősorban a gazdasági okokat kell megkeresni, amelyek „rákényszeríthetik” a népet a forradalomra az elnyomás és az élet nehézségei ellen.⁶⁹ E kijelentésével Alimin teljes mértékben felmentette saját magát, illetve a prambanani döntést meghozó pártvezetést is, hiszen nézete szerint az 1926–1927-es forradalmat mindenekelőtt a kapitalizmus hanyatlása és válsága okozta. Míg Tan Malaka egy első világháború utáni kezdeti válságidőszakot (1918–1922), majd egy azt követő gazdasági konjunktúrát különböztetett meg; addig Alimin meglátása szerint az imperialista hatalmak közötti versengés következményeként kitörő első világháború végétől a nagy gazdasági világválság kirobbanásáig egy hosszú gazdasági krízis figyelhető meg.⁷⁰ A nagy gazdasági világválságot – melyre a kapitalizmus és imperializmus legsúlyosabb, korábban nem látott válságaként hivatkozott – tette meg az indonéz események katalizátorává.⁷¹ Ugyan az Amerikai Egyesült Államokat csak 1929-re érte el, a válsághullám a gyarmatokon már korábban „támadni kezdte a kapitalista gazdaságokat”.⁷² A forradalom ilyen értelmezésben elkerülhetetlen történelmi szükségszerűségként jelenik meg, nem pedig rosszul időzített emberi döntésként. Az indonéz gazdaság helyzetével kapcsolatosan – narratívája alátámasztása végett – megjegyezte, hogy ezt az időszakot a megélhetési támogatások visszavonása, a bércsökkenés, a munkaidő növelése, új adók és vámok bevezetése, valamint az állami költségvetés csökkentése jellemezték.⁷³ A gazdasági válság globális kiterjedésének igazolására a gyarmati területek (India, Indokína) mellett példaként az 1926-os brit általános sztrájkokat is felhozta.⁷⁴

A gazdasági világválság kivételével Alimin nem írt egyéb külső tényezőkről. Ez azért is említésre méltó, mert a függetlenség 1945-ös kikiáltását eredményező forradalom sikerét nagyrészt, annak kezdeti lendületét pedig szinte kizárólag külső tényezőkre vezette vissza. Alimin megállapította, hogy az indonéz nemzeti forradalom 1942. március 8-án vette kezdetét, amikor a holland gyarmati erők feltétel nélkül megadták

⁶⁹ Uo.

⁷⁰ Uo.

⁷¹ Uo.

⁷² Uo.

⁷³ Uo.

⁷⁴ Uo.

magukat a Japán Birodalmi Hadseregnek.⁷⁵ A forradalom kiteljesedését és három évvel későbbi győzelmét mindenekelőtt négy fő nemzetközi oknak tulajdonította: 1) a második világháborúnak mint imperialista és imperialista-fasiszta hatalmak harcának, valamint a Szovjetunió szerepvállalásának, mely elősegítette a forradalmak kitörését a gyarmati területeken; 2) a Japán veresége által keletkezett lehetőségnek a függetlenségi mozgalmak számára; 3); az imperialista hatalmak (különösen Hollandia) meggyengülésének; 4) valamint a világszerte növekvő békevágynak és a dekolonizáció iránti növekvő szimpátiának.⁷⁶ Szembetűnő, hogy az indonéz nemzeti forradalom sikerét Alimin elsősorban a megfelelő nemzetközi helyzetnek és külső tényezőknek tulajdonította, a forradalmi elmélet szempontjából hasznos gazdasági okokat nem tárta fel. Az 1926–27-es felkelésekkel kapcsolatban nem részletezett hasonló nemzetközi tényezőket, ehelyett inkább a gazdasági válságra és a kapitalizmus hanyatlására hivatkozott.

Megfigyelhető különbség a két esemény között, hogy a kommunista felkelések esetében a kedvezőtlen gazdasági körülmények „rákényszerítették” a forradalmat a népre, míg 20 évvel később a kedvező nemzetközi körülmények sokkal inkább lehetővé tették az immáron egységes nemzeti forradalom sikerét. A második világháború alatti nemzeti forradalom egyetlen belső tényezőjeként a „tapasztalt és militáns pártokat”, elsősorban a PKI-t említette.⁷⁷ Alimin részéről ez is a narratíva-építés része, ugyanis megpróbálta átkeretezni az 1926–1927-es felkelések sikertelenségét. Az említett narratíva értelmében az 1926–1927-ben szerzett tapasztalatok és levont tanulságok nyitották meg az utat Indonézia függetlensége felé.⁷⁸ A két forradalom közötti összefüggést, illetve a levont következtetéseket azonban nem fejtette ki. Szintén nem tért ki arra, hogy amennyiben 1942. március 8-át tekinti a nemzeti forradalom kezdetének, akkor a 20 évvel korábbi felkeléseket milyen jelzővel illetné, és hogy utóbbiak céljaikban mennyiben voltak mások, mint a második világháború időszakában lezajlott megmozdulások. Hangsúlyozta viszont, hogy az 1926–1927-es események nemzetközi jelentőségűek is, hiszen – sikertelenségük ellenére – más gyarmati megmozdulásokat is inspiráltak,

⁷⁵ Uo.

⁷⁶ Uo.

⁷⁷ Uo.

⁷⁸ Uo.

például Indoníában és Burmában.⁷⁹ Ebben a tekintetben nemcsak a nemzeti, hanem a csendes-óceáni gyarmati területeken zajló forradalmak előfutára is volt a kommunista felkeléssorozat.⁸⁰ E narratíva, a kezdeti kudarcot egy nagyobb történelmi ív részévé téve, pozitív történelmi jelentőséget tulajdonít a sikertelen forradalomnak, ami érthetőbbé teszi, hogy Alimin miért vállalt – korlátozott – felelősséget a 20 évvel korábbi eseményekért, illetve azt is, hogy a *Thesis* megjelenését követően miért érezte szükségesnek az *Analisis* megírását.

Érvelése alátámasztására Alimin párhuzamot vont az 1905-ös orosz és az 1926–1927-es indonéz forradalmak között, kiemelve, hogy mindkettő egy későbbi sikeres forradalom előfutárának tekinthető.⁸¹ Emellett szintén párhuzam vonható a két forradalom sikertelenségét illetően. Az 1905-ös orosz forradalom is gazdasági okokra vezethető vissza, ami a Japánnal vívott vesztes háború miatti gazdasági válság eredményeként következett be. A forradalom kudarcát pedig a cári elnyomásnak és a parasztok passzivitásának tulajdonította. Alimin megjegyezte, hogy a gazdasági válság, az elnyomó holland gyarmati hatóságok fellépése és a parasztok inaktivitása az indonéz forradalom esetében is megfigyelhető volt. A parasztság passzivitásával kapcsolatban megjegyzendő, hogy az Indonéz Kommunista Párt az 1924. decemberi yogyakartai konferencián a parasztokat tömörítő ún. népi egyesületek (*Sarekat Rakyat*) azonnali felszámolása mellett döntött.⁸² Alimin nem tért ki a döntés értékelésére, a helyzetet a parasztok szervezetlenségének, valamint a nem megfelelő és nem világos jelszavaknak tulajdonította. Tan Malaka ellenben többször is kifejtette nemtetszését a határozattal kapcsolatban. Habár osztotta azt a nézetet, hogy a forradalom mozgatórugóját a szakszervezetekbe tömörített modern proletariátusnak kell adnia, a népi egyesületekre természetes szövetségesként tekintett, hiszen a parasztság szintén az elnyomott és kizsákmányolt „szegény polgárok” közé tartozott. A parasztok inaktivitását pedig a szervezetlenség és a nem egyértelmű jelszavak mellett a gazdasági konjunktúrával magyarázta.

A fentiek alapján látható, hogy a Tan Malaka által bemutatott hibás döntésekért Alimin nem vállalt tényleges felelősséget. Ehelyett vagy a

⁷⁹ Uo.

⁸⁰ Uo.

⁸¹ Uo.

⁸² Kahin, G. M.: *Nationalism and Revolution in Indonesia*. Cornell Southeast Asia Program Publications, Ithaca, N.Y., 2003. 77.

demokratikus centralizmus mögé rejtőzött, vagy elvitatta az individuális ágencia szerepét, a forradalom kirobbanásának okait egy nagyobb történelmi narratívába illesztve, kizárólag a gazdasági tényezőkre korlátozva. A forradalom sikertelenségét illetően pedig azt hangsúlyozta, hogy a reakciós vonalat képviselő fegyelmetlen elemek, Tan Malakával az élen, szabotálták a forradalom egységét és erejét. Alimin tehát a forradalom lendületét aláásó egyéneket okolta a kudarcért, nem a párt vezetése által hozott téves belső döntéseket.

Konklúzió

Jelen tanulmány azt vizsgálta, hogy milyen eltérések mutatkoznak Tan Malaka és Alimin narratívájában az 1926–1927-es indonéz kommunista felkelések okait és sikertelenségét illetően, továbbá hogy hogyan igyekeztek a szerzők igazolni saját szerepüket és minimalizálni személyes felelősségüket a felkelések kudarcáért.

A *Thesis*ben kifejtettek alapján megállapítható, hogy Tan Malaka, mint a Komintern délkelet-ázsiai megbízottja, „tapasztalt kapitányként” pozicionálta magát. Narratívája saját álláspontjának retrospektív igazolására törekedett, melynek alapja a számára releváns történelmi kontextus részletes bemutatása volt. Ezáltal igyekezett bizonyítani, hogy az 1925. decemberi prambanani döntést meghozó „új és tapasztalatlan”, a Komintern irányelveit figyelmen kívül hagyó pártvezetés jogtalanul és tévesen cselekedett. Fontos azonban hangsúlyozni, hogy Tan Malaka a felkelések sikertelenségét nem pusztán hibás döntéseknek, hanem – a dialektikus materializmus filozófiájára építve – alapvető elméleti és stratégiai tévedéseknek tulajdonította, melynek következtében forradalom helyett végül csak egy koordinálatlan puccskísérlet-sorozat valósulhatott meg. Tan Malaka, az őt ért vádak visszautasítása mellett, a mélyreható kritikai elemzéssel egy jövőbeni, elméletileg megalapozott és sikeres tömegforradalom feltételeit kívánta megteremteni, rávilágítva a korábbi hibákra és a forradalmi stratégia hiányosságaira.

Ezzel szemben a PKI hivatalos támogatását élvező Alimin a „reakciós erőket”, a baloldali „gyermekbetegségben” szenvedőket és a „megtévesztő és magukat túlértékelő” elvtársakat hibáztatta a felkelések sikertelenségeért. Ez utóbbi egyértelmű utalás volt Tan Malakára, maga az *Analisis* is elsősorban a *Thesis* írójának diszkreditálását szolgálta. Alimin fő kritikája tehát Tan Malaka ellen irányult, akit individualista „kalandorsággal”, a Komintern-megbízatás túlbecsülésével és a

forradalom „szabotálásával” vádolt. Alimin narratívájának célja az volt, hogy Tan Malaka elméleti alapokon nyugvó nézeteit érvénytelenítse, és a demokratikus centralizmus elvére hivatkozva megerősítse a párt kollektív cselekvésének és ideológiai irányvonalának legitimitását.

Míg Tan Malaka „tapasztalt kapitányként” a felelősséget az „új és tapasztalatlan” pártvezetésre hárította, Alimin az *Analisis* bevezetésében „újoncként” hivatkozott magára. Ezzel magát egyfajta külső, objektív megfigyelőként pozicionálva próbálta elvitatni személyes érintettségét, amivel összhangban áll az a megállapítása is, miszerint a felkeléseket mindenekelőtt a kapitalizmus hanyatlása és válsága okozta. A forradalom ilyen értelmezésben elkerülhetetlen történelmi szükségszerűségként jelenik meg, nem pedig rosszul időzített emberi döntésként. Továbbá lényeges különbség, hogy míg Tan Malaka puccsként jellemezte a felkeléseket, Alimin következetesen forradalomként utalt az 1926–1927-es eseményekre. Ezzel összeegyeztethető, hogy Alimin igyekezett „úttörő” szerepet tulajdonítani a felkeléseknek, mellyel a mozgalom történelmi folytonosságát és legitimitását kívánta megalapozni.

Összegzésképpen megállapítható, hogy az 1926–1927-es felkelések e két, egymással szembenálló interpretációja túlmutat a múlt hibás döntéseiről és a személyes felelősségről folytatott retorikai harcon. A történelmi értelmezés politikai eszközként való alkalmazása, vagyis a tanulmány során vizsgált narratíva-harc egyidejűleg a második világháború végét követő hatalmi vákuumban felszínre törő politikai és legitimációs harcokat – nevezetesen a függetlenségét elnyerő Indonézia jövőbeni irányításáért és a kommunista mozgalom vezetéséért vívott ideológiai küzdelmet – is leképezte.

KRAJCSI SÁNDOR ROLAND⁸³

Fidel Castro 100: Harc Afrika szabadságáért és az apartheid ellen

Kubában 2026-ban kettős évfordulóra kerül sor, mégpedig az egykori államelnök, Alejandro Fidel Castro Ruz születésének (1926. augusztus 13.) századik és halálának (2016. november 25.) tizedik évfordulójára. A Fidel Castro által vezetett és győzelemre vitt kubai forradalom óriási hatással volt mind Latin-Amerika, mind pedig a világ más országainak baloldali és munkásmozgalmára. Az Amerikai Egyesült Államokat feltétel nélkül kiszolgáló Fulgencio Batista diktatúrájának (1952–1959) megdöntése, majd az ezt követő, az „északi nagytestvérrel” való szembenállás reményt adott a különböző baloldali mozgalmaknak az imperializmus által generált nemzeti elnyomás és a kapitalista nagytőke elleni harc sikerre vitelében. Épp ezért az *Évkönyv* sem hagyhatja figyelmen kívül az 1945 utáni baloldal és munkásmozgalom történetének egyik legkiemelkedőbb alakjához, Fidel Castróhoz köthető évfordulókat. Ám a klasszikus, már jól ismert életrajzi leírás helyett,⁸⁴ rendhagyó módon inkább a baloldali, illetve korabeli szóhasználatból élve, haladó mozgalmakra tett hatásának jelentőségét

⁸³ Krajcsi Sándor Roland – doktorjelölt, ELTE BTK Új- és jelenkori egyetemes történelem Doktori Program

⁸⁴ Fidel Castro életrajzáról magyar nyelven is több könyv, illetve egyéb írás jelent meg. Közülük íme néhány a teljesség igénye nélkül: Antonieta Collins, Maria – Castro, Juanita: *Fidel Castro magánélete. Juanita Castro visszaemlékezései, három Castro-testvér története*. Duna International Könyvkiadó Kft., Budapest, 2010.; Castro Fidel: *Ifjú éveim*. Ulpius-ház Könyvkiadó, Budapest, 2005; Kerekes György: *Venceremos! Epizódok a kubai szabadságküzdelem történetéből*. Móra Ferenc Ifjúsági Könyvkiadó, Budapest, 1978. 110–125.; Konok Péter: Fidel és a forradalom. In: *Rubicon*. 2025/5–6. sz. 48–60.; Latell, Brian: *Kuba Fidel Castro után*. HVG kiadó, Budapest, 2008.; Leonard, Thomas M.: *Fidel Castro élete*. Sirály Kiadó, Budapest, 2005.

kívánjuk bemutatni Kuba afrikai internacionalista szerepvállalásán keresztül, azon belül is a dél-afrikai apartheid rendszer felszámolásában nyújtott segítség görcső alá vételével. Választásunk azért esett erre a témára, mert magyar nyelven még nem született sem összefoglaló, sem pedig mélyreható elemző írás a szigetország apartheidellenes küzdelmével kapcsolatban annak ellenére, hogy Kuba és persze Castro szerepe egyáltalán nem volt elhanyagolható a dél-afrikai elnyomó, rasszista rezsim felszámolásában. Mindezt pedig kiválóan alátámasztja az is, hogy Sean H. Jacobs afrikanista, a The New School University Nemzetközi Kapcsolatok Doktori Programjának professzora a kontinens gyarmati iga alól való felszabadulásához nyújtott kubai támogatások nyomán Fidel Castrót Afrika nemzeti hőseként definiálta.⁸⁵

Kuba és Afrika (1959–1975)

Fidel Castro és harcostársai már a forradalmi harc alatt is figyelemmel követték az Afrikában zajló eseményeket, és szolidaritást vállaltak az 1954 óta függetlenségükért harcoló algériai „testvéreikkel”. Kubában ugyanis az egyes Batista-ellenes lapok – mint például a *Bohémia* – „az algériai forradalmi harcról tudósítottak – az FLN katonai sikereiről, a franciák által alkalmazott kínzásokról, a francia zsoldban álló besúgók és gengszterek kivégzéséről stb.”⁸⁶

A forradalom 1959. január 1-jei győzelmét követően, még az év júliusában Ernesto Che Guevara vezetésével egy kubai delegáció érkezett Egyiptomba, hogy ott az USA által a szóban forgó évben Kubára kivetett, leg súlyosabban a kubai cukorkereskedelmet érintő gazdasági embargó enyhítése céljából egy lehetséges cukorvásárlásról tárgyaljon Gamal Abden-Nasszer elnökkel (1956–1970).⁸⁷ A találkozó azonban eredménytelenül zárult.

⁸⁵ Jacobs, Sean H.: To so many Africans, Fidel Castro is a hero. Here's why. In: *The Guardian*. 2016. november 30. <https://www.theguardian.com/commentisfree/2016/nov/30/africa-fidel-castro-nelson-mandela-cuba> (utolsó letöltés: 2025. augusztus 6.)

⁸⁶ Idézi: Gleijeses, Piero: Cuba's First Venture in Africa: Algeria, 1961–1965. In: *Journal of Latin American Studies*. 28. évf. 1. sz. (1996) 159–195. 161.

⁸⁷ Anderle Ádám: *Kuba története*. Akkord Kiadó, Szeged, 2004. 120.

Kuba 1961-től az Algériával kialakított szolidáris viszonyt gyakorlati szintre emelte, amikor az év végén a függetlenségükért harcoló algériaiaknak fegyvereket (ágyúkat, aknavetőket, gránátokat, 1500 puskát, 30 géppuskát és lőszereket) szállított, míg a sérült katonáknak rehabilitációt, az árván vagy félárván maradt gyermekeknek pedig oktatást biztosított a szigetországban.⁸⁸

Algéria függetlenségét követően, 1962-ben a két ország között hivatalosan is diplomáciai kapcsolat létesült, majd 1963-tól kezdődően Kuba orvosi segítségnyújtásban részesítette a fiatal független államot. Az év októberében pedig a szigetországnak ismételten katonai támogatást kellett biztosítania Algéria számára, miután az észak-afrikai ország és szomszédja, Marokkó között egy határkonfliktus robbant ki. Ám ekkor Havanna már nemcsak fegyvereket, hanem harcoló alakulatokat is küldött szövetségese megsegítésére.⁸⁹

Kuba azonban az 1960-as évek közepéig az afrikai országok közül tulajdonképpen csak Algériával ápolt szorosabb kapcsolatot. Ennek hátterében minden bizonnyal az állt, hogy Kuba az 1960-as évek első felében Latin-Amerikában – azaz a saját régiójában – próbálta megsegíteni a helyi gerillamozgalmakat, hogy ezzel Kuba-barát politikai erőket ültessen az Amerika-párti kormányok helyébe, s ezzel tulajdonképpen megszüntesse az USA által generált elszigeteltségét a szubkontinensen. Az 1960-as évek közepére azonban egyre inkább világossá kezdett válni Kuba forradalmi aktivizmusának sikertelensége Latin-Amerikában. Ezt pedig a térség kommunista pártjai, illetve maga a Szovjetunió is szóvá tette a szigetország vezetésének. Ennek eredményeként került megrendezésre 1964 végén Kubában a latin-amerikai kommunista pártok havannai

⁸⁸ Castro, Fidel – Ramonet, Ignacio: A Cuito Cuanavalei csata. Fidel Castro Kuba katonai részvételéről az afrikai nemzeti felszabadítási harcokban. In: *Eszmélet*. 21. évf. 81. sz. (2009) 189–211. 189–190; Gleijeses: 1996, 160 – 161.

⁸⁹ A korai kubai–algériai kapcsolatokról magyar nyelven részletesen lásd: Krajcsi Sándor Roland: Kuba és Algéria kapcsolata a kubai internacionalizmus tükrében, 1961–1965. In: *Világtörténet*. 13. évf. 1. sz. (2023) 99–113.

értekezlete, ahol a szigetország vezetése éles kritikákat és bírálatokat kapott a régióban folytatott (erőszakos) politikai tevékenysége miatt.⁹⁰

Havanna a sikertelenséget felismerve 1964-től kezdve figyelő tekintetét Afrika felé fordította, mondván a szigetország „ott keresi a lehetőséget, amit Dél Amerikában [sic!] elveszített” – jelentette ki Pelegrin Torras, a kubai külügyminiszter első helyettese.⁹¹ Mindez pedig nem pusztán üres beszéd volt Kuba részéről, ugyanis a magyar külügy az év szeptemberében a következőről számolt be: „a kubai párt és kormány vezetői a korábbiakhoz viszonyítva erőteljesebb munkát fejtenek ki az afrikai országok felé.”⁹² Ennek az „erőteljesebb” munkának az eredménye volt Che Guevara 1964. december végi, január eleji afrikai körútja, amely során nyolc, ún. haladó gondolkodású kormányok irányította országba (Algériába, Maliba, Kongó-Brazzaville-be, Guineába, Ghánába, Dahomeybe, Tanzániába, és Egyiptomba) látogatott el, hogy ott a helyi vezetőkkel találkozzon az adott országok és Kuba kapcsolatának szorosabbra fűzésének érdekében. Emellett a *Comandanténak* a látogatással további célja is volt, mégpedig az, hogy felmérje a forradalmi feltételek érettségét Afrikában. Ennek megfelelően Guevara az által meglátogatott ország hivatalos politikusai mellett a még fel nem szabadult afrikai államok felszabadító mozgalmainak néhány vezetőjével is találkozott, köztük a bissau-guineai Amilcar Cabrallal, a mozambiki Samora Machellel és Marcelino dos Santossal, valamint az Angolai Nemzeti Felszabadítási Mozgalom (MPLA) vezetőivel, Agostino Netóval és Lucio Larával, illetve a kongói (Kongó-Leopoldville, egykori Belga-Kongó) Laurent Désiré Kabilával.⁹³

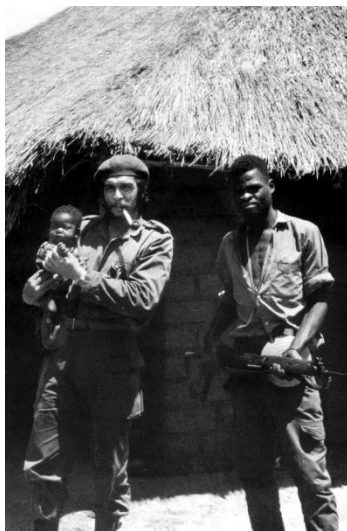
⁹⁰ Az értekezletről bővebben lásd: Krajcsi Sándor Roland: A latin-amerikai kommunista pártok havannai értekezlete. In: *Évkönyv*. 2025. 257–287.

⁹¹ Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (továbbiakban: MNL OL) KÜM XIX-J-1-j, TÜK, Kuba (1945–1964), 3. d., 005128/1964. sz. irat. Tárgy: *A kubai külügyminiszter első helyettesének véleménye a még meglévő latin-amerikai diplomáciai kapcsolatokról*. Havanna, 1964. augusztus 27. 2.

⁹² MNL OL XIX-J-1-j, TÜK, Kuba (1945–1964), 3. d., 002406.7/1964. sz. irat. Tárgy: *Jelek az afrikai orientációra a kubai politikában*. Havanna, 1964. szeptember 16. 1.

⁹³ Chavanieux, Jean-Luc: Che Guevara también era africano. In: *Rebellion.org*. 2007. április 23. <https://rebellion.org/che-guevara-tambien-era-africano/> (utolsó letöltés: 2024. augusztus 20.)

Ernesto Che Guevara a felszabadító mozgalmak vezetőivel folytatott beszélgetése nyomán úgy vélte, „hogyan lehetséges közös harci frontot kialakítani a gyarmatosítás, az imperializmus és a neokolonializmus ellen.”⁹⁴ Vagyis a *Comandante* szerint Afrikában megérték a feltételek a forradalomhoz, így Kubának érdemes támogatnia az ottani szabadságharcosokat. Ennek megfelelően 1965 áprilisában Guevara vezetésével meg is érkeztek az első gerillák a kontinensre, hogy Kongóban (Leopoldville) a felszabadítók oldalán harcoljanak, ám az akció végül sikertelenül zárult.⁹⁵

Che Guevara Kongóban

Az első kudarc ellenére Kuba nem adta fel az Afrikába irányuló internacionalista szerepvállalását: 1965-ben beavatkozott Portugália Afrikában vívott gyarmati háborújába (1961–1975), amikor is a szóban forgó évben a Neto vezette MPLA-nak küldött fegyvereket és biztosított fegyveres kiképzést az egykori Francia Kongó (Brazzaville) területén. Majd a rákövetkező évben a függetlenségéért küzdő Bissau-Guineát élelmszízzel, orvosokkal és katonai segítségnyújtásban (egyenruha, felszerelések, járművek, tanácsadók, technikusok, később pedig harcoló katonák, illetve MiG-típusú vadászgépek odaküldésében) részesítette.⁹⁶ Kuba szerepvállalása a portugál gyarmati háborúban gyümölcsöző volt, amely hozzájárult ahhoz, hogy 1973 szeptemberében Bissau-Guinea, majd 1975 év elején Angola is elnyerte függetlenségét. Mindez pedig növelte a kubaik, illetve személyesen Fidel Castro pressztizsát a kontinensen.

Kuba a fenti országokon kívül a hidegháború során további 13 másik afrikai államnak – többek között Etiópiának, Ghánának, a Guineai Köztársaságnak, Mozambiknak, Tanzániának stb. – nyújtott katonai

⁹⁴ Idézi: Karczag Gábor: *Ernesto Che Guevara*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1969. 128.

⁹⁵ Ernesto Che Guevara sikertelen kongói kalandjáról lásd: Horváth Gyula – Anderle Ádám: *Perón – Che Guevara*. Pannonica Kiadó, Budapest, 2000. 288–312.

⁹⁶ Gleijeses, Piero: *Conflict Mission: Havana, Washington and Africa, 1959–1976*. The University of North Carolina Press, Berkeley, 2011. 186, 191, 209.

és/vagy ingyenes orvosi, valamint oktatási segítséget (önkéntes tanárok, ösztöndíjak, iskolaépítések formájában), illetve épített ki velük szorosabb gazdasági kapcsolatot. A felsorolt országok közül érdemes kiemelni Etiópiát. Kuba ugyanis jelentős katonai segítségben részesítette, amikor közel tízezer harcoló katonát küldött az afrikai országnak a Szomáliával 1977 és 1978 között vívott ogadeni háborúba, amely végül etióp sikerrel zárult.⁹⁷

Harc az apartheid ellen

Miután 1975 januárjára véget értek a harcok Angolában a portugál gyarmattartók és a helyi függetlenségi mozgalmak (MPLA, Angola Felszabadításának Nemzeti Frontja – FNLA és a Nemzeti Egység Angola Teljes Felszabadításáért – UNITA) között, a felek abban állapodtak meg, hogy az afrikai ország november 11-i függetlenségének hivatalos kikiáltásáig a három felszabadító mozgalom együttesen fogja irányítani Angolát.⁹⁸ Ám az év tavaszán az FNLA felrúgta ezt az egyezséget, a három szervezet egymásnak esett, s ezzel polgárháború tört ki az országban. A Neto vezette baloldali MPLA Kubától kért és kapott segítséget. Havanna ugyanis az Operación Carlota elnevezésű hadművelet keretein belül több tízezer kubai katonát és civil önkéntest (orvosok, ápolók, tanárok, technikusok, tanácsadók stb.) küldött Angolába. Ezzel egyidőben az UNITA-t és az FNLA-t a dél-afrikai apartheid rezsim (katonák, kiképzők, fegyverek) és az Egyesült Államok támogatta (anyagi juttatások).⁹⁹ Itt érdemes kiemelni a Dél-afrikai Köztársaság szerepvállalását az angolai polgárháborúban. Az ország tulajdonképpen azért támogatta az MPLA-val szembeni másik két szervezetet, mert attól tartott, hogy előbbi hatalomra jutásával Afrika déli részén megerősödhetnek a baloldali ideológiák, valamint a szabadságeszmék, amely következtében meggyengülhet az apartheid rezsim hegemoniája a térség felett.

A polgárháború során kialakult „szövetségi rendszerek” révén Kuba MPLA melletti kiállásának volt egy olyan éle is, amely egyben a rasszista apartheid rendszerrel, valamint az USA elnyomó imperializmusával szembeni küzdelmet jelentette. 1976 januárjától a kubaiakkal kiegészült MPLA-csapatok sorra elkezdték visszafoglalni az UNITA és az őt segítő

⁹⁷ Makai György: *Etiópia, 1974–1984*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1984. 198.

⁹⁸ Búr Gábor: *A szubzaharai Afrika története*. Kossuth Kiadó, Budapest, 2011. 169.

⁹⁹ Uo.; Ferrer, Ada: *An American History: Cuba*. Scribener, New York, 2021. 425.

dél-afrikai katonák által megszállt területeket. Az ellenoffenzíva eredményeként az év februárjáig az UNITA és szövetségese egészen Angola déli határáig szorult vissza, mígnem március 25-én a dél-afrikai erők az ország elhagyására kényszerültek.¹⁰⁰ Mindeközben az MPLA-nak sikerült végleges vereséget mérnie az FNLA-ra is, így az egyedüli ellenfele az UNITA maradt.¹⁰¹

Az 1976-os kubai–MPLA sikerek Havanna számára egyfajta szimbolikus jelentéssel is bírtak, ugyanis az, hogy Angola elhagyására kényszerítették az UNITA-t támogató dél-afrikai erőket, egyben az apartheid rezsim feletti győzelmet, pontosabban annak legyőzhetőségét is szimbolizálta, ami reményt adott a Dél-Afrikában élő feketéknek szabadságuk kivívásához. Mindez pedig óriási mértékben megnövelte Fidel Castro népszerűségét Afrikában, amit kiválóan reprezentálnak a korabeli magyar sajtó hasábjain megjelent, témával kapcsolatos cikkek is. Például a *Szolnok Megyei Néplap* a következőképpen fogalmazta meg a szigetország afrikai népszerűségét: „Az a segítség, amelyet önzetlenül és elvi alapon nyújtott Kuba Angolának, az imperialisták és a zsoldosaik által megtámadott országnak és törvényes kormányának, csak még inkább megnövelte Kuba tekintélyét.”¹⁰² Míg Benda László a következőt fogalmazta meg a *Magyarország* című lapban: „a kubaiak Angolában vállalt szerepe érzékelhetővé teszi, miért olyan népszerű a szocialista szigetország a fekete kontinens haladó államaiban.”¹⁰³ Kuba az Angolában elért sikereknek köszönhetően

Agostinho Neto és Fidel Castro

¹⁰⁰ Cuba and the struggle for democracy in South Africa. In: *South African History Online*. 2012. október 12. <https://sahistory.org.za/article/cuba-and-struggle-democracy-south-africa> (utolsó letöltés: 2025. szeptember 14.)

¹⁰¹ Búr: 2011, 170.

¹⁰² *Szolnok Megyei Néplap*. 28. évf. 67. sz. (1977. március 20.) 2.

¹⁰³ Benda László: Kuba. Az afrikai körút. In: *Magyarország*. 14. évf. 13. sz. (1977. március 27.) 8.

egyben a nemzeti felszabadító mozgalmak élharcosává vált.¹⁰⁴

A szóban forgó szimbolikát Fidel Castro azonban igyekezett valós ténnyé és céljá változtatni, s idővel egyre többször hivatkozott úgy Kuba angolai internacionalista szerepvállalására, hogy az már a kezdetektől fogva a dél-afrikai apartheid rezsim elleni küzdelem volt. Castro ezzel kapcsolatos kijelentései mindazonáltal mégsem voltak teljesen alaptalanok, hiszen a kubai forradalom győzelmét követően az új forradalmi kormány politikájának egyik fontos alapvetésévé vált az antirasszizmus és a fő célkitűzései között szerepelt a hazai rasszalapú megkülönböztetés felszámolása.¹⁰⁵ Arról nem is beszélve, hogy Kuba már az 1960-as évektől kezdődően felszólalt a nemzetközi szervezetekben az apartheiddel szemben. Például 1961-ben Osvaldo Dorticos kubai államelnök (1959–1976) az el nem kötelezett országok mozgalmának csúcstalálkozóján ítélte el a dél-afrikai rasszista rendszert, míg Ernesto Che Guevara szintén 1961-ben az ENSZ előtt, Genfben, majd 1964-ben New Yorkban fogalmazott meg bírálatokat az apartheiddel kapcsolatban, illetve magát a nemzetközi szervezetet is élesen kritizálta, mondván nem tesz semmit az elnyomó dél-afrikai rendszerrel szemben.¹⁰⁶ Vagyis valóban volt egy antirasszista aspektusa is az Angolának, illetve egészében véve az afrikai országoknak nyújtott kubai segítségnek.

Az 1976-os angolai sikereket követően¹⁰⁷ Fidel Castro ténylegesen a gyakorlatba ültette az apartheiddel szembeni küzdelmet, ugyanis 1976-tól kezdődően katonai kiképzésben részesítette a Dél-afrikai Köztársaság által elnyomásban tartott Namíbiában működő, s az idegen rezsim ellen küzdő nacionalista függetlenségi mozgalom, a Délnyugat-afrikai Népi Szervezet (SWAPO) gerilláit.¹⁰⁸ Ezzel párhuzamosan, 1977-ben kubai kiképzők az

¹⁰⁴ Saney, Isaac: African Stalingrad: The Cuban Revolution, Internationalism and the End of Apartheid. In: *Latin American Perspectives*. 33. évf. 5. sz. (2006. szeptember) 81–117. 96.

¹⁰⁵ Erről részletesen lásd: Anderle Ádám: Faji előítéletek a szocialista Kubában. In: Anderle Ádám (szerk.): *Történelmi minták és utak. Esszék Spanyolországról és Latin-Amerikáról*. Szeged, szerzői kiadás, 2009. 71–87.

¹⁰⁶ Cuba and the struggle for democracy in South Africa.

¹⁰⁷ A következőkben az MPLA-ra, mint Angolára fogunk hivatkozni, ugyanis 1976 tavaszára az MPLA-kormány nemzetközileg is el lett fogadva az afrikai ország hivatalos politikai vezető erejeként.

¹⁰⁸ Central Intelligence Agency (CIA): *Africa Review*. 1978. november 14. 3. <https://www.cia.gov/readingroom/docs/CIA-RDP79T00912A002700010025-3.pdf> (utolsó

angolai Nova Catengueben az Afrikai Nemzeti Kongresszus (ANC)¹⁰⁹ kádereit készítették fel a gerillaháborúra és a Dél-Afrikába való beszivárgásra.¹¹⁰ Itt érdemes megjegyezni, hogy az ANC, az illegalitásban működő Dél-Afrikai Kommunista Párttal (SACP)¹¹¹ karöltve 1976 és 1984 között körülbelül 350-400 fegyveres akciót hajtott végre.¹¹² Szintén nem szabad elsiklanunk afelett, hogy a SACP és a Kubai Kommunista Párt az 1970-es évek során felvette a kapcsolatot egymással (az apartheid elleni közös küzdelem céljából), s a két párt az 1980-as évekre kiváló kapcsolatokat alakított ki, aminek eredményeképp a pártok képviselői 1986-tól egyre sűrűbben találkoztak egymással, sőt 1989. április 7-e és 12-e között a SACP Havannában rendezte meg VII. kongresszusát.¹¹³

Visszatérve az ANC és Kuba kapcsolatára, 1978 decemberében a dél-afrikai szervezet diplomáciai irodát nyitott Havannában, ezzel pedig a kubai vezetés tulajdonképpen az ANC-t fogadta el Dél-Afrika hivatalos politikai erejének és képviselőjének. 1987 és 1989 között aztán a szigetország az ANC katonai szárnyának (Umkhonto we Sizwe – Nemzet Lándzsája)¹¹⁴ szállított fegyvereket. Kuba emellett néhány szimbolikus gesztust is tett az apartheiddel szembeni küzdelem során, mint amilyen például a Kubai Apartheid-ellenes Bizottság (CAAC) felállítása is volt

letöltés: 2025. szeptember 20.); Melber, Henning: *Understanding Namibia. The Trials of Independence*. Oxford University Press, Oxford, 2014. 20.

¹⁰⁹ Az Afrikai Nemzeti Kongresszus egy 1912-ben alapított politikai tömörülés, amelyet azzal a céllal hoztak létre, hogy kiálljon a dél-afrikai feketék jogaiért. Az ANC 1948-at követően a tömegmozgósítás eszközével szállt szembe az apartheiddel, sztrájkok és bojkottok formájában. 1952-ben egyik vezetője Nelson Mandela lett. 1960-ban a szervezetet betiltotta az országot irányító Nemzeti Párt, miután az előbbi mintegy válaszként az 1960. március 21-ei sharpeville-i mészárlásra (a rendőrség a feketéket a fehérek lakóhelyéről kiszorító ún. „útlevéltörvény” ellen békésen tüntető tömegbe lőtt, amely 69 áldozatot követelt) erőszakos eszközöket is alkalmazni kezdett. Az ANC ezt követően illegalitásban folytatta ellenálló tevékenységét.

¹¹⁰ Cuba and the struggle for democracy in South Africa.

¹¹¹ A pártot a Dél-Afrikai Köztársaságot 1948-tól irányító Nemzeti Párt 1950-ben betiltotta. A Dél-Afrikai Kommunista Pártról magyar nyelven lásd: Lerumo, A.: *A Dél-Afrikai kommunista Párt Története, 1927–1971*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1977.

¹¹² Pordány László: *A búrok és az apartheid*. Antológia Kiadó, Lakitelek, 2005. 222.

¹¹³ Cuba and the struggle for democracy in South Africa.

¹¹⁴ A Nemzet Lándzsája egy gerilla- és szabotázsakciókat végrehajtó földalatti szervezet volt, amelyet Nelson Mandela alapított 1961-ben (szintén válaszként a sharpeville-i mészárlásra), aki egyben a csoport főparancsnoka is volt, mígnem 1964-ben életfogytiglani börtönbüntetésre ítélték terrortevékenységek vádjával.

1987. január 7-én. A legjelentősebb lépésnek azonban az tekinthető, amikor a kubai vezetés 1984-ben a külföldiek számára adható legmagasabb állami kitüntetést, a Palay-Girón-rendet az éppen börtönben lévő Nelson Mandelának adományozta.¹¹⁵

Kubai katonák Angolában

Cuito Cuanavale és az apartheid bukása

Az angolai–kubai erők 1976-os győzelme azonban mégsem volt teljes, ugyanis az UNITA a dél-afrikai erőkkel kiegészülve számos határmenti támadást, valamint Angola belső területein agresszív portyázásokat hajtottak végre. Épp ezért 1976 után a kubai fegyveresek nem hagyták el Angolát, illetve további nem fegyveres segítségnyújtás is érkezett a szigetországból. Az UNITA–dél-afrikai erőszakos megmozdulások 14 éven keresztül sújtották az angolai MPLA-kormányt, amelynek záróakkordja a Cuito Cuanavale-i csata volt.¹¹⁶

1987 végén Dél-Afrika egy új, 1975 óta a legnagyobbinak tekinthető katonai offenzívát indított Angola ellen, hogy végső csapást mérjen az MPLA-kormányra, azért, hogy helyébe az UNITA-t ültesse Luandába, s hogy ezzel egy Dél-Afrikához hűséges bábkormány vegye át az ország irányítását.¹¹⁷ Az UNITA és a dél-afrikai csapatok e terv megvalósításához a déli területek fennhatósága szempontjából fontos stratégiai jelentőséggel

¹¹⁵ Cuba and the struggle for democracy in South Africa.

¹¹⁶ Saney: 2006, 100.

¹¹⁷ Uo.

bíró Cuito Cuanavale nevű település közelében akart halálos csapást mérni az angolai kormányerőkre.¹¹⁸ Az invázió kezdeti szakaszában az angolai kormányerők jelentős veszteséget szenvedtek el, amely nyomán az ország akkori elnöke, José Eduardo dos Santos (1979–2017) kétségbe esetten fordult Havannához, hogy katonai segítséget kérjen az agresszor megállításához.¹¹⁹ Fidel Castro nem habozott, és újabb csapatokat, valamint hadi felszereléseket küldött Angolába. A kubai vezető ugyanis tudta, hogy Cuito Cuanavale sorsfordító jelentőséggel bír, amit a következőképpen fogalmazott meg: „mi leszünk az apartheid probléma megoldásának előszobája.”¹²⁰ 1987 decemberében meg is érkezett a kubai erősítés az afrikai országba, amelynek tagjai Cuito Cuanavalénál déli front néven létrehoztak egy előhadcsapatot.¹²¹ Emellett az angolai–kubai erők tovább bővültek a Namíbiából érkező SWAPO csapataival.

A dél-afrikai erők 1988 januárjában óriási támadást indítottak Cuito Cuanavale ellen, amely öt nagy offenzívát foglalt magában. A harcok egészen 1988. március 27-ig tartottak.¹²² Ezzel a II. világháborúban vívott el-alameini csatát követően ez volt a legnagyobb katonai ütközet Afrika területében, amely során nagyjából 55.000 harcos fordult meg a csatatéren. Az összecsapás végül az angolai–kubai győzelemmel és az UNITA és az őt támogató dél-afrikai erők vereségével zárult.¹²³ A szembenálló felek 1988. december 22-én New Yorkban aláírták a konfliktus beszüntetéséről szóló megállapodást,

Kubai harcokcsizók Angolában

¹¹⁸ Castro – Ramonet: 2009, 205.

¹¹⁹ Uo.

¹²⁰ Idézi: Delmas, Adrien: Cuba and Apartheid. In: Konieczna, Anna – Skinner, Rob (szerk.): *A Global History of Anti-Apartheid 'Forward to Freedom' in South Africa*. Palgrave Macmillan, Oxford, 2019. 133–151. 136.

¹²¹ Saney: 2006, 101.; Cuba and the struggle for democracy in South Africa

¹²² Saney: 2006, 102.

¹²³ Delmas: 2019, 135.; Búr: 2011, 172.

amely értelmében a dél-afrikai és a kubai csapatoknak is ki kellett vonulniuk Angola területéről (utóbbi 1991 júniusában valósult meg), emellett pedig előirányozta a Dél-Afrika befolyása alatt álló Namíbia függetlenségét is az egyezmény.¹²⁴

A Cuito Cuanaválénál elszenvedett második dél-afrikai vereség újabb morális löketet adott a Dél-Afrikában élő feketéknek az elnyomással szembeni ellenálláshoz. Ez a győzelem azonban immáron nem csak szimbolikus jelentőséggel bírt, ugyanis Dél-Afrikában kezdetét vette a rendszer erodálódása, hiszen a kormány angolai vállalkozása jelentős anyagi és természetesen emberi károkat okozott az országnak. Ez pedig nemcsak a fekete lakosság, hanem a fehérek körében is ellenállást váltott ki. Jó példa erre az 1988. augusztusi ellenállás a kötelező sorkatonasággal szemben.¹²⁵ Mindezek nyomán Fidel Castro a Cuito Cuanavale-i diadallal kapcsolatosan az alábbi fogalmazta meg az el nem kötelezett országok mozgalmának 1988. szeptemberi konferenciáján: „Ez az apartheid végét jelentheti, mert a rezsim politikailag túl gyenge. Nem kockáztathat nagy katonai vereséget. Nem kockáztathat katonai katasztrófát. [...] Azt hiszem, az apartheid végének küszöbén állunk.”¹²⁶

Fidel Castro pedig nem is tévedett nagyot kijelentésével, hiszen 1989 szeptemberében a Dél-afrikai Köztársaság elnöki székébe Frederik de Klerk került, aki olyan reformprogramot indított útjára, amellyel tulajdonképpen megkezdte az apartheid rezsim felszámolását. A folyamat nyitányának tekinthető de Klerk azon lépése, amikor hatalomra kerülésének hónapjában a rendőrséggel szembemenve engedélyezte az ANC tömegtüntetését. A reformok és a rendszerváltozás megindítására 1990. február 2-án került sor, amikor az elnök bejelentette a betiltott ANC és SACP legalizálását, valamint az előbbi szervezet vezetőjének, Nelson Mandela és más (fekete) politikai foglyok szabadlábra helyezését, illetve az új alkotmány előkészítésének tervét.¹²⁷ A rákövetkező évben visszavonták az apartheid két legfontosabb törvényét, az ország területének 87%-át a fehérek kezébe helyező földtörvényt, valamint a népesség rasszalapú besorolását kötelezővé tevő faji törvényt.¹²⁸ 1993 újabb

¹²⁴ Delmas: 2019, 135. Namíbia végül 1990. március 21-én kiáltotta ki a függetlenségét.

¹²⁵ Saney: 2006, 103.

¹²⁶ Uo. 104.

¹²⁷ Pordány: 2005, 227, 228.

¹²⁸ Búr: Afrika. In: Németh István (szerk.): *20. századi egyetemes történet. II. Európán kívüli országok*. Isis Kiadó, Budapest, 2006. 251–272. 271.

mérőföldkövet jelentett az apartheid felszámolásában, ebben az évben ugyanis nagyszabású többpárti tárgyalások eredményeként, melyen maga az ANC is részt vett, sikerült véglegesíteni az ideiglenes alkotmányt, amely „minden 18. élet évét betöltött dél-afrikai állampolgárnak egyenlő jogot biztosított a négyszáz tagú Nemzetgyűlés és a 90 fős szenátus megválasztásában.”¹²⁹ A választásokra, amelyen az ANC óriási győzelmet aratott, 1994. április 24-e és 29-e között került sor, az ország (első fekete) elnöke pedig Nelson Mandela lett, s ezzel kvázi véget ért az apartheid kormányzás időszaka.

Az ország politikai átrendeződéséért folyó munka oroszlánrésze azonban a választásokat követően vette kezdetét (például a végleges alkotmány kidolgozása, a feketék szegénységének felszámolása stb.), hiszen egy 1948 óta, vagyis egy közel 50 éve regnáló elnyomó rezsimit nem lehet 5 év alatt nyomtalanul felszámolni néhány jogi reformmal és egy demokratikus választással. Azonban a terjedelmi korlátok miatt, és a tanulmány eredeti témájától való jelentős eltérés elkerülése végett ezen folyamat részletes bemutatásától és elemzésétől most eltekintünk.¹³⁰

Végezetül a kubai szerepvállalás mellett meg kell említenünk néhány egyéb tényezőt is, ami szintén hozzájárult az apartheid megszűnéséhez. Az 1970-80-as évek fordulóján Dél-Afrika egyre súlyosabb gazdasági problémákkal küzdött, emellett nemzetközileg is mind inkább elszigetelődött a fennálló elnyomó rendszer nyomán kiszabott szankciók (kölcsonők megtagadása, külföldi cégek eladták érdekeltségeiket és elhagyták az országot stb.) miatt, arról nem is beszélve, hogy a szóban forgó időszakban a hatalmat és előnyöket élvező fehér búr lakosság kisebbségbe került a feketékkel szemben.¹³¹ Mindez a népben egyre erőteljesebb nemtetszést váltott ki. Ennek megoldása céljából 1978-tól Pieter Botha miniszterelnök (1978–1984), majd elnök (1984–1989) óvatos reformokkal próbált némileg enyhíteni az apartheid rendszeren – sikertelenül.¹³² A felgyülemlett problémák eredményeként 1984

¹²⁹ Búr: 2006, 271.

¹³⁰ Az 1994 utáni átalakulásokról lásd: Búr Gábor: Rendszerváltás Dél-Afrikában. In: Búr Gábor – Pál István – Székely Gábor (szerk.): *Az Eiffel-torony árnyékában. Majoros István 70 éves.* ELTE BTK, Budapest, 2019. 193–207. 204–207.

¹³¹ Lyon, Peter: A régi Brit Nemzetközösség: az első négy dominium. In: Howard, Michael – Louis, Wm. Roger (szerk.): *Oxford – Világtörténet a XX. században.* Napvilág kiadó, Budapest, 2002. 359–374. 371.; Pordány: 2005, 217, 224.

¹³² Búr: 2019, 199, 200.

szeptemberében zavargások törtek ki Johannesburgtól délre, amelyek mögé támogatólag beállt az illegálisan működő ANC és SACP is. A lázadás végül az egész ország területére kiterjedt. Felerősödtek továbbá a pártpolitikai ellentétek is, amelyek nyomán a kormányzó Nemzeti Párt is szétszakadt, miután a párt baloldali reformista irányzata kivált.¹³³ Az így kialakult helyzetben, valamint a Cuito Cuanavale-i vereség nyomán a térség felett elvesztett katonai hegemonia következtében a dél-afrikai fehér vezetői elit számára világossá vált, hogy nincs alternatíva, s egyedül az apartheid rendszer felszámolását eredményező reformok bevezetése jelenthet megoldást.

Köszönet a támogatásért: Nelson Mandela Kubában

Nelson Mandela 1990-es szabadulását követő első külföldi útja nem máshová vezetett, mint Kubába. 1991-ben díszvendégként vett részt a szigetország július 26-ai nemzeti ünnepségén,¹³⁴ ahol beszédet is mondott. Beszéde elején kiemelte, hogy a kubai forradalom inspiráló hatással van minden szabadság szerető emberre, amihez hozzá tette azt is, hogy csodálja „a kubai forradalom társadalmi téren elért eredményeit”,¹³⁵ amely az oktatás (analfabetizmus felszámolása), az egészségügy és a tudományok fejlődését eredményezte. Továbbá megemlékezett Ernesto Che Guevaráról is, akinek „élete inspiráló mindazok számára, akik szeretik a szabadságot... Mindig tisztelettel fogunk emlékezni rá.”¹³⁶

A beszéd középpontjában természetesen a Fidel Castrónak (akit Mandela barátjának nevezett) és a kubai népnek való köszönetnyilvánítás állt az apartheid elleni küzdelemben nyújtott segítségért, valamint e támogatás jelentőségének hangsúlyozása. Hiszen „az afrikai történelemben nincs még egy példa arra, hogy egy másik nép kiállt volna a mieinkért.”¹³⁷ – mondta Mandela, majd azt is hozzátette, hogy „a kubaiak nemcsak

¹³³ Pordány: 2005, 219, 222.

¹³⁴ Kubában minden év július 26-án megemlékeznek a Moncada laktanya ellen Fidel Castro által vezetett sikertelen lázadásról, amelyre egyben a kubai forradalom nyitányaként is szokás tekinteni.

¹³⁵ Castro Opens National Moncada Barracks Ceremony. In: *LANIC – Castro Speech Data Base*. 1991. július 26. <http://lanic.utexas.edu/project/castro/db/1991/19910726-1.html> (utolsó letöltés: 2025. szeptember 19.)

¹³⁶ Uo.

¹³⁷ Uo.

szavakkal, hanem tettekkel is segítettek bennünket.”¹³⁸ Ez utóbbi kapcsán a dél-afrikai politikus külön kiemelte a Cuito Cuanavale-i diadalt, mint sorsfordító eseményt az apartheid felszámolásában: „Az agresszív apartheid erők döntő veresége megdöntötte a fehér elnyomók legyőzhetetlenségének mítoszát... [és] inspirációt jelentett a dél-afrikai nép küzdelmének... Cuito Cuanavale fontos lépést jelentett a kontinens és hazánk felszabadításáért folytatott küzdelemben az apartheid csapás alól.”¹³⁹ Vagyis Mandela beszédében Kubára és Fidel Castróra hazája fehér elnyomás alól való felszabadulásának elindítójaként hivatkozott, mintegy katalizátorként tekintve a szigetország angolai szerepvállalására.

Nelson Mandela és Fidel Castro

Beszédét Mandela Kuba és Fidel Castro éltetésével, az „Éljen sokáig a kubai forradalom!”, „Éljen sokáig Fidel Castro elvtárs!” felkiáltásokkal zárta.¹⁴⁰

Összegzés

„Afrika dekolonizációja 1994-ben, a Dél-afrikai Köztársaságban megtartott első, mindenki számára szabad választásokkal ért véget.”¹⁴¹ Ennek megvalósulásához pedig kétségkívül hozzájárult Fidel Castro Kubája. Egyfelől azzal a rengeteg internacionalista segítségnyújtással, melyet a különböző elnyomott vagy épp az elnyomás alól frissen felszabadult afrikai országok számára nyújtott. Másfelől pedig a Cuito Cuanavale-i ütközetben a dél-afrikai hadseregére mért vereséggel, melynek révén tulajdonképpen a szigetország is részese lett annak a folyamatnak, amely végül felemésztette Afrika utolsó, feketékkel szembeni elnyomó rendszerét. Ennek köszönhetően – Nelson Mandela szavaival élve – „a kubai nép különleges helyet foglal el Afrika népeinek szívében,”¹⁴² csakúgy, mint maga Fidel Castro is.

¹³⁸ Uo.

¹³⁹ Uo.

¹⁴⁰ Uo.

¹⁴¹ Búr: 2006, 268.

¹⁴² Idézi: Jacobs: 2016.

DOKUMENTUMOK

Kis Aladár hagyatékából III.¹

A 2002-ben elhunyt történész, Kis Aladár hagyatékának egyes darabjait az *Évkönyv* korábbi számaiban már közreadtuk.² Ezek, akárcsak a most közölt írások, Antonio Gramsci tollából származnak, és eredendően olasz nyelven íródtak az I. világháborút követő forradalmi fellángolás idején. Magyarra Kis Aladár fordította őket, kiadásukra azonban mindeddig nem került sor, ennél fogva újszerű és érdekes adalékul szolgálhatnak a háború utáni Olaszország és Európa, valamint az olasz szocialista/kommunista munkásmozgalom történetének tanulmányozásához csakúgy, mint Gramsci eszmei-politikai fejlődésének nyomon követéséhez.

Az alábbiakban olvasható négy szöveg az 1919 januárja és 1920 decembere közötti periódusból származik, és a szerző személyén túl közös bennük, hogy eredetileg az Olasz Szocialista Párt (PSI)³ *Avanti! (Előre!)* című lapjában jelentek meg. Az 1896-ban alapított *Avanti!* szerkesztői pozícióját a háború éveiben és még azt követően is egy darabig a PSI meghatározó politikusa, Giacinto Menotti Serrati⁴ töltötte be. A lap az I. világháború kirobbanásakor Olaszország semlegessége mellett foglalt

¹ A kéziratokat digitalizálta, válogatta és jegyzetekkel ellátta, valamint eredeti változatukkal egybevetette és szükség esetén javította: Poór Péter.

² *Évkönyv*. 2024, 145–157.; *Évkönyv*. 2025, 287–305. Kis Aladárra és Antonio Gramscira vonatkozóan további információkkal szintén az idézett művek bevezetői és a hozzájuk kapcsolódó jegyzetek szolgálnak.

³ A PSI-t 1892-ben alapították eredetileg Olasz Munkások Pártja néven, majd egy évvel később Olasz Munkások Szocialista Pártjára keresztelték át, míg 1895-ben fel nem vette végleges nevét. Jelen újságcikkek keletkezésekor a párt politikai titkárnak pozícióját Costantino Lazzari, majd Egidio Gennari töltötték be.

⁴ Giacinto Menotti Serrati (1872–1926), a PSI egyik vezető politikusa és egy időben az *Avanti!* szerkesztője volt. Szerepet játszott a PSI Kominternhez való csatlakozásában, ugyanakkor nem sokára szembekerült azzal a pártfrakcióval, amely 1921 januárjában megalakította Olaszország Kommunista Pártját (PCdI). A negyedikként közreadott újságcikkben olvasható vita a pártszakadás fontos előjátékeként szolgál.

állást, és később is időről időre antimilitarista és szocialista nézeteinek adott hangot. (Mint ismeretes, Mussolini – aki egy ideig szintén az *Avanti!* befolyásos cikkírója volt – pont az ezzel kapcsolatos nézetkülönbségei miatt volt kénytelen saját lapot alapítani, s ennek köszönhette kizárását is a PSI-ből 1914 novemberében.) Irányultága miatt a szocialisták lapja 1919 és 1922 között öt támadást (rongálást, szabályos ostromot és gyújtogatást) volt kénytelen elszenvedni a fasiszta squadráktól, aminek köszönhetően a faszizmussal szembeni heroikus ellenállás egyik korai mintaképévé vált.

Az eredetileg római székhelyű periodikát a háború éveiben Milánóban szerkesztették, 1918-tól fogva pedig – jelezve a lap iránti fokozódó érdeklődést és ezzel a szocialista munkásmozgalom erősödését – egymással párhuzamosan, de különböző tartalommal Rómában, Milánóban és Torinóban is kiadták. Gramsci – aki 1911-től a torinói egyetem hallgatója volt, s akinek élete ettől fogva szorosan összefonódott a piemonti városéval – jelen írásait a torinói *Avanti!* hasábjain jelentette meg. Közülük az első Szovjet-Oroszország és a tőkés világ antagonizmusáról és az eltérő társadalmi rendszerek békés egymás mellett élésének lehetetlenségéről szól, az orosz forradalom sorsát a világforradalom fejlődéséhez kötve. A második a Spanyolországban 1917–1919 között kibontakozó politikai válságot tematizálja, kitérve egyúttal az munkásmozgalom erősödésének folyamatára (általános sztrájk, új propagandaújságok megjelenése) és azokra a rendpárti és ellenforradalmi reakciókra, melyeket ez a tendencia váltott ki a kormány és a burzsoázia részéről. A harmadik újságcikk Torino helyzetével foglalkozik a *biennio rosso* („két vörös esztendő”) idején, konkrétan az 1920. áprilisi általános sztrájk kirobbanását megelőző napokban. Végül az utolsó szöveg az PSI-n belüli korabeli vitákba enged betekintést: segítségével képet kaphatunk a Serrati nevével fémjelzett maximalista irányzat és az Olaszország Kommunista Pártját (PCdI) nem sokkal később létrehozó szakadár frakció közötti politikai nézeteltérésekről.

Oroszország és a világ⁵

A Szovjet-orosz Köztársaság ügyében a békekonferencia által elfogadott döntést⁶ az antant újságjai még mindig különféle módon kommentálják. Megállapíthatjuk, hogy az angol sajtóban nagyon örvendeznek, amiért ebben a sajátos döntésben Wilson elnök programja⁷ jutott túlsúlyba, míg a francia sajtó valami zavaros sajnálkozás hangján szól.

⁵ Eredeti megjelenés: La Russia ed il mondo. In: *Avanti!* (Torino). 23. évf. 27. sz. (1919. január 27.) 4. https://avanti.senato.it/js/pdfjs-dist/web/viewer.html?file=/files/reader.php?f%3DAvanti%2018961993%20PDF/12.%20Avanti%20Ed.%20per%20il%20Piemonte%201918-1920%20OCR/Ocr%20-D-/CFI0422392_1919_0027.PDF (utolsó letöltés itt és a továbbiakban: 2025. február 3.)

⁶ Az orosz polgárháború ellenforradalmi erőit („fehérek”) az antanthoz tartozó körök kezdettől fogva katonai, anyagi és morális támogatásban részesítették, melyhez 1918-tól saját csapataik fegyveres intervenciója társult. Feltehetően ennek is köszönhető, hogy az 1919 januárjában megnyíló párizsi békekonferencia Oroszország kérdésével foglalkozott elsőként. Nagy-Britannia (Lloyd George) és az USA (Wilson) – szemben a francia (Clemenceau) és az olasz (Orlando) fél burkolt ellenállásával – kezdetben a tárgyalásos rendezés pártján álltak, s ebből fakadóan január 24-én felhívást intéztek „minden szervezett csoportnak, amely a volt orosz terület bármely részén hatalmat gyakorol vagy próbál gyakorolni” egy Prinkipóban tartandó konferenciára. Bár a szovjet kormány pár nappal később a felhívásra pozitív választ adott, a konferenciára végül mégsem került sor a franciák támogatta szovjet-oroszországi „fehérek” elutasító magatartása miatt. Ez aztán felbátorította a brit politikai és diplomáciai körök antibolsevik szárnyát is (pl. Churchill), ami újfent az „orosz kérdés” erőszakos rendezését tolta előtérbe. Carr, E. H.: *The Bolshevik Revolution 1917-1923*. III. Macmillan, London / Melbourne / Toronto, 1966. 109–112.

⁷ Thomas Woodrow Wilson (1856–1924), amerikai elnök (1913–1921). Az I. világháború utáni rendezéssel kapcsolatos 14 pontos programját 1918. január 8-i kongresszusi beszédében hirdette meg, tíz nappal a békekonferencia megnyitása előtt. Amellett, hogy a titkos diplomácia beszüntetésére, a fegyverkezés csökkentésére, a gyarmati igények pártatlan rendezésére, az új országhatárok etnikai szempontokat figyelembe vevő meghúzására, valamint a tengeri hajózás és a nemzetközi kereskedelem szabadságának biztosítására szólított fel, a 6. pontban külön kitért Oroszország kérdésére is: „Az összes orosz területek kiürítése és az Oroszországot érintő összes kérdések olyan rendezése, amely a világ többi nemzeteinek legjobb és legszabadabb együttműködését biztosítja arra nézve, hogy Oroszország akadálytalanul és korlátozás nélkül alkalmat kapjon saját politikai fejlődésének és nemzeti politikájának független meghatározására, valamint hogy biztosítva legyen Oroszország őszinte fogadtatása a szabad nemzetek társaságában az általa választott intézményekkel együtt, sőt ezen a fogadtatáson túlmenően biztosítva legyen részére minden olyan támogatás, amelyre szüksége lehet és amelyet ő maga is óhajt. Az a bándsmód, amelyben Oroszországot testvérmemzetek az elkövetkező hónapokban részesíteni fogják, próbaköve lesz jóakaratauknak, Oroszország szükségletei iránti saját érdekeiktől elvonatkoztatva tanúsított megértésüknek, valamint értelmes és önzetlen rokonszenvüknek.” Wilson elnök 14. pontja. In: *Huszádik Század*. <http://www.huszadikszazad.hu/1917-december/nagyito/wilson-elnok-14-pontja>

De a polgári sajtónak ezek a magyarázatai csak bizonyos szempontból érdekesek. Csupán arra jók, hogy általános tájékoztatást nyújtsanak annak megállapítására, milyen színvonalon mozognak politikai képzettség szempontjából az újságírók és a „jól értesült körök”, akik a nemzetközi közvélemény nagy áramlatait irányítják.

A párizsi konferencia résztvevőinek döntése folytán felvetett probléma egyáltalán nem a kultúrtörténet irodalmi problémája. Ez a probléma az első világháború utáni időnek nagyon is lényeges problémája. Ez a probléma az emberi társadalom alapvető kérdése az új gazdasági és jogi rendben, amely a termelés és az értékesítés újonnan való megindításában új helyzetet akar teremteni, de nemcsak gazdasági vonalon, hanem az eszmék frontján is.

Lehetséges-e önmagában véve a békés együttélés a Szovjet Köztársaság és a világ többi állama között, tekintve, hogy a világ többi részén továbbra is a tőkésosztály a politikai hatalom, amelyet az uralkodó osztály örökösnek tekint? Lehet-e, s milyen módon lehet összehangolni a Szovjet Köztársaságnak, egy szocialista államnak a tevékenységét a polgári államok tevékenységével, jöllehet ezekben a legradikálisabb liberalizmus van túlsúlyban?

Nem hisszük még akkor sem, ha a párizsi határozatot a törvényességnek, az őszinteségnek vagy a túlerőnek a Wilson-féle értelmezése szerint hajtjuk végre. Ez lehetetlen a dolgok természete, s a gazdasági életnek a társadalmi renddel való szoros kapcsolata miatt is. Az államférfiak jószándéka elsimíthatja az egyszerű formai ellentétet, eldönthet ideiglenes nemzetközi határozatokat, a veszekedőket arra kényszerítheti, hogy ismerjék el alárendelt helyzetüket az államok hierarchiájában, de csak akkor, ha az egymás mellé és egymás alá rendelt államok lényegükben és formájukban homogének.

A Szovjet Köztársaság és a világ többi állama között azonban nincs meg az egyöntetűség. Nem jöhet tehát létre egymás mellett való élés se. És amint a nemzeti proletariátus nem tud együtt dolgozni a burzsoáziával anélkül, hogy ne veszítene történelmi erejéből és lelkierejéből, és anélkül, hogy ne satnyulna el és szürkülne el az egész világ élete, ugyanúgy a Szovjet Köztársaság sem működhet együtt a polgári államokkal, nem tud beleilleszkedni a kapitalizmus által vezetett nemzetközi rendbe anélkül, hogy el ne árulná történelmi hivatását az emberiség haladásában, amire kezdettől fogva rendeltetett.

A párizsi döntést tehát a nemzetközi élet nagyon is fontos mozzanatának kell tekinteni akkor is, ha eltekintünk jogi és történelmi

fejlődési lehetőségektől, még akkor is, ha bizonyos állandó jelleget mutatnak.

A párizsi döntés létrehozhat egy olyan egyezséget, amely lényegében nem különbözik a munkavállaló és a céh között önként megkötött szerződéstől, de nem hozhat létre egy szövetséget az államok között tartós együttműködés céljából. Mert az orosz állam saját határain belül a társadalmi osztályok fölszámolásával proletárállam lett, amely az osztályharc dialektikus kérdésében szemben áll a kapitalista államokkal.

Oroszország együtt dolgozik a világ nemzetközi proletariátusával, megosztja velük reményeit és fájdalmait, érzékenyen reagál a változó harci szerencsére, arra a harcra, amelyet a nemzetközi proletariátus azért vív, hogy megszerezze a politikai hatalmat, és eltörölje a társadalmi osztályokat az egyes kapitalista államokon belül.

A párizsi döntés szünetet hozhat a harcban, de csak katonai vonalon. A veszély nem fog elmúlni a katonai erőfeszítések megszűnésével. Az államok között vívott harcnak ugyanaz lehet az eredménye, mint a fegyverekkel vívott harcnak. Egy elveszített sztrájk gyakran egy szakmai egyesület felbomlását jelenti. Ha pedig a nemzetek között folyó osztályharcban a kapitalista világ győz, az eldöntheti az orosz proletárállam felbomlását belső kimerülés következtében.

Az orosz köztársaság számára tehát a fegyveres harc megszűnése nem jelenti a kommunista forradalom szabad kibontakozását. Ez a szabad kibontakozás attól függ, hogy van-e a világon egy nagy proletárszervezet, és hogy ez hogyan tud kibontakozni a kapitalista szervezkedéssel szemben. Az orosz kommün akkor fog megvalósulni, ha a szocializmus megszületik a világon, ha a világ végleg a szocializmus útjára lép, és amikor a világ többi részében a munkásság megvalósította a proletárdiktatúrát.

A párizsi döntés, amennyiben az antantállamokon belül folyó osztályharc reális egyensúlyi erőviszonyainak terméke, akkor ez egy velejáró esemény. A proletárok erejétől és attól az időtől függ a párizsi döntés eredményessége, amely szükséges ahhoz, hogy a proletariátus hatalomra jusson a világ legnagyobb burzsoá államaiban, azért, hogy az „egyezségből” tartós „szerződés” legyen, és a Szovjet Köztársaság együtt működjék a világgal.

Egy állam nélküli ország⁸

A válság, amelyben a spanyol politikai élet vergődik, 1917. június 1-jén kezdődött a katonai bizottságok (juntas) bírósági ítéletével, amely eldöntötte egy forradalmi szellemű általános sztrájk⁹ kirobbanását. Ezt a sztrájkot augusztusban nagy mérsárlással fojtották el.

Spanyolországban az első világháború következtében az osztályviszonyok alaposan megváltoztak. Egy új vagyonos osztály alakult ki azáltal, hogy a nemzeti vagyon olyan újjgazdagok kezébe tolódott át, akik hasznat húztak honfitársaik nyomorúságából és halálából. A társadalmi feszültség kiéleződött azáltal, hogy a legszegényebbek száma megsokszorozódott. Ezeknek a szegényeknek semmi sem biztosította a másnap lelegelembb szükségleteit. Egy forradalmi szellemű, szervezett és fegyverezett proletariátus alakult ki, amely minden harcból megerősödve és bátrabban kerül ki.

1917 augusztusától kezdve Spanyolországot a katonai bizottságok tartják ellenőrzés alatt és nyomják el. Ezek a pretoriánusok olyan felelőtlen tanácsai, amelyek helyileg működnek, és egyetlen gondjuk az, hogy sértetlenül megtartsák és növeljék kiváltságaikat, amelyeket a rémület egy percében szereztek.

Az államnak nincs többé hatalma, nincs többé funkciója. A törvény uralmát olyan durva és kegyetlen emberek önkényeskedése szorítja ki, akik azt hiszik, hogy a kard és a paroli birtokában mindenhez értenek. A tábornokok hol fenyegetik, hol helybenhagyják vagy szidják a kormányok munkáját. Ezek a kormányok nem tudnak lábra állni, nem tudnak rendszeres munkát kifejezni emiatt az állandó és bujtogató beavatkozás miatt. Így minden intézkedés hitelét veszti, és ténylegesen megszüntette az államot. A parlamentet, a bíróságot, a közigazgatást átvették a militarizmus képviselői.

A nemzet közösségi élete ilyenformán formailag is elvesztette alkotmányos törvényességét, ide-oda taszítódik, és ez lehetetlenné teszi,

⁸ Eredeti megjelenés: Un Paese senza Stato. In: *Avanti!* (Torino). 23. évf. 125. sz. (1919. május 6.). 2. https://avanti.senato.it/js/pdfjs-dist/web/viewer.html?file=/files/reader.php?f%3DAvanti%2018961993%20PDF/12.%20Avanti%20Ed.%20per%20il%20Piemonte%201918-1920%20OCR/Ocr%20-D-/CFI0422392_1919_0125.PDF

⁹ Az I. világháborús időszak legnagyobb szabású általános sztrájkjára 1917. augusztus 13–18. között került sor Spanyolországban. Ez karakterét tekintve forradalmi volt, s erejét mindenekelőtt a munkásmozgalom két nagy szárnya – az anarchoszindikalisták és a szocialisták – összefogásának köszönhette.

hogy a legközelebbi jövőt előre lássuk. Ez csak az emberi élet és értékek elpusztításához vezet, ez csak embertelen fölfordulás és barbár káosz lehet. Spanyolország megszűnt államnak lenni. Spanyolország véglegesen belépett abba a sötét és katasztrofális szakaszba, amelyet valamennyi homogén társadalmi kötelék felborulása és minden átfogó politikai vezetés széthullása jellemez, és efelé menetel minden kapitalista ország.

A közügyek ilyen társadalmi „elrendezésére” történt társadalmi reakciók igen különbözőek és más-más természetűek voltak. A vagyonos osztály vidéken élő rétegei dinasztiaellenes mozgalmakat indítottak el Baszkföld és Katalónia függetlenségéért (Baszkföld és Katalónia Spanyolország két leggazdagabb zónája). A hajótulajdonosok, a bányatulajdonosok és a gyárosok nem is nagyon titkolták azt a vágyukat, hogy kivonják az államkincstár ellenőrzése alól az antantnak nyújtott hadiszállításokból származó gyalázatos nyereségüket, hogy mentesüljenek az állami adózás alól (az állami kincstár székhelye Madrid), éppen akkor, amikor az államnak a legnagyobb szüksége lenne az adóbevételekre az államigazgatás részére, hogy beruházásokkal és közmunkákkal begyógyítsa a halálos sebeket, amelyeket a spanyol társadalom az ipar és a kereskedelem kalandorainak ezen féktelen spekulációja következtében elszenvedett.

Így a vagyonos osztály széthullik az egyéni és önző érdekek hatására, amikor szétzülleszti a termelést és a politikai életet, ugyanakkor a proletariátus, amelyre a szervezetlenség gazdasági következményei ránehezednek, egységessé válik, tudatosan és erőteljesen tevékeny lesz.

Az osztályszellem (osztályöntudat) egyre jobban megmutatkozik, a szakszervezeti mozgalom szinte elképesztő szellemi teljességet és mélységet ér el, és lassanként Spanyolország leghatalmasabb szervezett és kiképzett társadalmi erejévé válik.

A spanyol köznép (plebs) éppolyan individualista, mint minden más emberi csoport, amely még nem szenvedte el az iparosításból származó intenzív kizsákmányolás fájdalmas tapasztalatait. Most ez a spanyol plebs olyan fegyelemmel veti alá magát a szakszervezeteknek, ami elképeszti és elszomorítja a cigánylány-mandolin-bikaviadal romantikus spanyol hagyományán felnőtt irodalmárokat. A spanyol munkásság pár hónap leforgása alatt óriási erőfeszítéseket tett, amelyeknek hatása megmutatkozik a legutóbbi eseményekben. Barcelonában hirdették ki és olyan csodálatos egyöntetűséggel valósították meg az általános sztrájkot, ami még a tőkésosztályt is meglepte és félelembe ejtette. De a

legpéldamutatóbb tény a vörös cenzúra bevezetése volt, ami a munkások közötti testvéri szolidaritás zálogaként fogható fel. Alighogy a kormány felfüggesztette az alkotmányos biztosítékokat, és közölte azon kérdések jegyzékét, amit az újságok nem tárgyalhattak, a nyomdász szakszervezet ellencenzúrárt rendelt el, amely megtiltotta az újságoknak, hogy olyan híreket és ítéleteket közöljenek, amelyek megtörhetnék a munkások forradalmi magatartását. A nyomdászok visszautasították az olyan közlemények kiszedését, amelyek a munka részleges felvételére, szabatázcselekményekre, a kormány vagy a gyártulajdonos részéről történő megfélemlítésre, a tüntetés rendőri vagy katonai elfojtására stb. vonatkoztak. A szakszervezet rendelkezését a vörös cenzúrával kapcsolatban még az egyházi újságok nyomdászai is, akik pedig nem szakszervezeti tagok, szigorúan betartották.

A munkásmegmozdulás, amely ilyen hirtelen és rendellenes társadalmi visszavágásként fejlődött ki, szervezeten lépett fel, és Spanyolország hagyományos baloldali pártjain is túlment. (A mozgalom kimondottan a munkás- és paraszttanácsok kommunizmusa felé orientálódott, és még az orosz bolsevikok jellegzetes nyelvét is magáévá tette. A *Nuestra Palabrá*¹⁰ kívül a spanyol kommunisták az *El Soviet* és az *El Maximalista* lapot¹¹ is kiadják.)

A proletariátus ezen óriási nyomása új reakciókat és új orientációt váltott ki a tőkésosztály mentalitásában és azon szűk politikai körökben, amelyek egymást követik a kormányban.

Néhány hónappal ezelőtt úgy látszott, hogy a burzsoá Katalónia összefogott a központi kormány ellen, amely a szeparatisták fenyegetése miatt a hadseregre támaszkodott. A munkásokat nem érdekelte Katalónia függetlenségének kérdése, a kormány ezért szociális törvények meghozásával akart hízelegni nekik, és igyekezett megbüntetni azokat a

¹⁰ A *Nuestra Palabra* eredetileg egy madridi szocialista hetilap volt, melynek első száma 1918. augusztus 6-án jelent meg. Balratolódását ugyanakkor jelzi, hogy 1919. december 11-én megjelent 71. számától kezdve fejlécében már a „Harmadik Internacionálé Szocialista Hetilapja” önmeghatározás olvasható. A lap digitalizált példányainak archívumát lásd itt: <https://hemerotecadigital.bnc.es/hd/es/results?parent=30548dff-66c1-40d9-aa40-87c431637512&t=date-desc&c=1>

¹¹ Az említett két lap a bolsevik eszmeiség spanyolországi megnyilvánulásának egyértelmű kifejezése volt, még hogyha csak korlátozott példányszámban és rövid ideig került is sor a kiadásukra. A felsorolás kiegészíthető még a beszédes elnevezésű *El Bolchevista* (A bolsevik) című hasonló jellegű periodikával.

vállalkozókat, akik visszaélve és kihasználva az általános felfordulást, szembeszálltak a munkaszerződésre vonatkozó rendeletekkel, és elbocsátották azt, aki tiltakozni mert valami ellen.

(A nagypolgárság és a gyárosok, félve a munkásfelkelés erősödésétől, katonai védelmi bizottságokba tömörültek a munkások és a központi kormány ellen.) A burzsoázia maga is fegyverkezett. Madrid legelőkelőbb köreinek tagjai már 1917 augusztusában engedélyt kértek a belügyminisztertől „önkéntes rendőrség” szervezésére. Ma a burzsoázia szabályszerűen fel van fegyverezve. Katonai egységeket alkot Somatén („Légy résen”)¹² néven, amelyek (a katonai bizottságokkal együtt) terrorizálják az országot önkényeskedésükkel, ami gátolja a termelést, és megbénítja az államot a cselekvésben.

A parlament fantom volt csupán. A háború alatt sosem ült össze. Egyetlen egy életerős kormány sem születhetett olyan parlamentből, amelynek 400 képviselője 22 személyi érdeket képviselő klikkre oszlott. A parlament munkáját időről időre kormányrendeletek helyettesítették, amelyeket senki sem vett komolyan a közigazgatás ilyen mocsarában. Legjobban a pretoriánus és Somatén csoportok fűtyültek ezekre.

A spanyol militarizmus szellemét jól jellemzi a következő epizód. Mikor Romanones elnök¹³ magához hívatta Madrid katonai kormányzóját, Aguilera tábornokot¹⁴ a fővárost fenyegető általános sztrájk idején, ő csak a következő feltételek árán volt hajlandó engedelmessé válni az államfőnek: „Minden kilőtt golyó egy halottat jelent. Keményen fogunk harcolni nemre

¹² A somatén („vészharang”) a katalán sometent szóból származik, ami szó szerint annyit tesz, „hangot ad”. A 19-20. század folyamán a Somatén olyan katalán fegyveres polgári védelmi testület volt, amelyet alapvetően előbb a nagybirtokosok, majd a tőkés körök finanszíroztak és hívtak segítségül a társadalmi konfliktusok során a paraszt- és munkásmegmozdulások letörése érdekében (sztrájkok leverése, militánsok letartóztatása stb.).

¹³ Álvaro de Figueroa y Torres, Romanones grófja (1863–1950), a Liberális Párt (PL) képviselője, a spanyol Minisztertanács elnöke három ízben is: 1912. november 14-től 1913. október 27-ig, 1915. december 9-től 1917. április 19-ig, valamint 1918. december 5-től 1919. április 15-ig.

¹⁴ Francisco Aguilera y Egea (1857–1931), Spanyolország hadügyminisztere 1917. április 19-e és június 11-e között, aki ebben a minőségében katonai fegyelem megsértése miatt elrendelte a cikkben is említett Katonai Védelmi Junták feloszlását. A szövegben megfogalmazott állítás ugyanakkor több pontban is hibás: az ominózus általános sztrájk idején Romanones már nem volt a Minisztertanács elnöke, Aguilera tábornok pedig a betöltött hadügyminiszteri pozícióján felül nem Madridnak, hanem a Valencia székhelyű 3. katonai körzetnek volt a főkapitánya a szóban forgó időszakban.

való tekintet nélkül. Könyörtelennek kell lennünk minden tüntetővel szemben, legyen az férfi vagy nő.” A magántulajdon „önkéntes védőinek” nyújtott önkényes hatalom februárban három szegényparaszt megölését jelentette, akik jegy nélkül szálltak fel a vonatra.

A törvényes állam és a katonai bizottságok és a Somatének állama közti orvosolhatatlan ellentét teljes súlyosságában akkor mutatkozott meg, amikor Romanones kormánya megbukott, és Maura¹⁵ és La Cierva¹⁶ kerültek kormányra. Barcelona polgári kormányzója, Montañes,¹⁷ szabadon engedte az általános sztrájk miatt bebörtönzött szakszervezeti vezetőket. A katonai bizottságok halállal fenyegették meg Montanes-t, ha nem mond le hivataláról azután, hogy a szabadon bocsátott vezetőket újra börtönbe nem zárja. A katonai bizottságok Milan del Bosch-ra [sic!], a katonai kormányzóra¹⁸ támaszkodtak, aki Romanones-nek szinte ultimátumot küldött, szemére vetve neki, amiért nem kapott teljes felhatalmazást arra, hogy a munkásokat bevonultassa, így kényszerítve

¹⁵ Antonio Maura (1853–1925), a Konzervatív Párt (PC) nagy formátumú politikusa, aki öt ízben is betöltötte a Minisztertanács elnökének tisztségét: 1903. december 5-től 1904. december 16-ig, 1907. január 25-től 1909. október 21-ig, 1918. március 22-től 1918. november 9-ig, 1919. április 15-től július 20-ig, valamint 1921. augusztus 14-től 1922. március 8-ig.

¹⁶ Juan de la Cierva y Peñafiel (1864–1938), a PC politikusa, aki élete során többféle miniszteri tárcát is vitt, többek között a hadügyit 1917. november 3. és 1918. március 22. között, majd a pénzügyit 1919. április 15. és július 20. között, utóbbit a Maura-kormányban, így jelen újságcikkben Gramsci feltehetően erre tesz utalást. A pontos kronológiában ugyanakkor nyilvánvaló hiányosságok fedezhetők fel: Romanones 1917. április 19-ei távozását a Minisztertanács éléről ugyanis előbb Manuel García Prieto, majd Eduardo Dato, aztán újfent García Prieto kormánya követte, s csak ezt követően került hatalomra Maura 1918. március 22-én.

¹⁷ Carles Emili Montañes y Criquillion (1877–1974), foglalkozását tekintve ipari mérnök, aki a 20. század elején fontos szerepet játszott Barcelona villamosításában és vasúthálózatának fejlesztésében. Barcelona polgári kormányzójának tisztségét 1919 során látta el, kinevezésére a La Canadiense sztrájk kirobbanásának következtében került sor, válságkezelő célzattal. Fellépése azonban nem volt sikeres, ezért hamarosan lemondott a hivataláról.

¹⁸ Jaime Milans del Bosch (1854–1936), spanyol katonatiszt, aki 1918. szeptember 30-a és 1920. február 10-e között betöltötte Katalónia főkapitányának tisztségét, s ilyen minőségben fontos szerepet játszott a munkásmozgalommal szembeni represszió fokozásában, nem egy esetben katonai módszereket alkalmazva a társadalmi konfliktusok (pl. az 1919-es barcelonai La Canadiense sztrájk) visszaszorítása érdekében. Később, a Rivera-diktatúra szinte teljes fennállása idején Barcelona polgári kormányzójaként tevékenykedett.

munkára őket. A Romanones-kormány lemond. A junták pretoriánusai vétót emelnek egy olyan kormány megalakulása ellen, amelynek a reformista Melquíades Álvarez¹⁹ és a liberális Alba²⁰ lennének a tagjai. Csak Maura- és La Cierva-féle vérminisztérium nyeri meg tetszésüket.

[Spanyolország – P.P.] Nem képesek törvényes keretek között élni. A felelőtlen elemek „bizalmát” élvezi, de nem élvezi a parlament bizalmát. Így a király hozzájárult a cortes felosztatásához. A választógyűléseket sürgősen össze kellene hívni. De még nem lehet tudni, hogy egyáltalán sor kerül-e a választásokra. A forradalmárok tartózkodni fognak a választásoktól, melyek ugyanakkor nem fognak békésen lezajlani.²¹

Torino és Olaszország²²

A proletár Torino ezekben a napokban nehéz hetet él át.²³ A szakmunkások harcra egyre jobban terjed és erősödik, új harcok vannak kilátásban,

¹⁹ Melquíades Álvarez González-Posada (1864–1936), spanyol jogász és politikus, a cortes képviselője, aki 1912-ben megalapította a republikánus szellemiségű Reformista Pártot (PR), 1917-ben pedig részt vett egy republikánusok és szocialisták támogatta, végül sikertelennek bizonyuló mozgalomban, amely egy alkotmányozó cortes összehívására irányult.

²⁰ Jacobo Fitz-James Stuart y Falcó, Alba de Tormes (stb.) XVII. hercege (1878–1953), liberális meggyőződésű, a háború alatt antantpárti politikus, a cortes képviselője.

²¹ A cikk megjelenését követően Spanyolországban az első országos választásokra 1919. június 1-jén került sor az itt is vázolt politikai és gazdasági válság kellős közepén, s az esemény nem volt mentes a kiterjedt csalásoktól, melynek köszönhetően a választásokat kiíró, Maura vezette PC került ki győztesként. A várt forradalmi fellángolás azonban – jelentős részben az említett Milans del Bosch-féle szereplők munkásmozgalommal szembeni erőszakos és elnyomó fellépése következtében – elmaradt. Erről részletesebben lásd: Meaker, Gerald: *The Revolutionary Left in Spain, 1914-1923*. Stanford University Press, Stanford, 1974. 168–169.

²² Eredeti megjelenés: Torino e l'Italia. *Avanti!* (Torino). 24. évf. 82. sz. (1920. április 3.). Megjegyzés: Az 1920. áprilisi számok sajnos hiányoznak a lap digitális archívumából. <https://avanti.senato.it/controller.php?page=archivio-pubblicazione-anno-edizione&anno=1920&edizione=Edizione%20piemontese>

²³ 1920 márciusában Torino városában jelentős sztrájkok törtek ki, mindenekelőtt a FIAT-gyárban, amelynek munkásai a nyári időszámítás bevezetésének ürügyén kezdték meg tiltakozómozgalmukat. Miután a tulajdonos elutasította a munkások követelését, a fémipari munkásbizottság saját szakállára cselekedve egy órával visszaállította a gyár óráját, ami a bizottság három tagjának kirúgásához vezetett. A dolgozók a hónap utolsó napjaiban a város összes kohászati létesítményét érintő szolidaritási sztrájkjal válaszoltak. Erre a gyárosok is munkabeszüntetéssel reagáltak, így próbálván meg nyomást gyakorolni a munkásokra üzemi tanácsaik felosztatása érdekében. Spriano, Paolo: *The Occupation of the Factories. Italy 1920*. Pluto Press, Bristol, 1975. 95–96.

amelyek a régítől eltérő taktikát követelnek. Ezek a harcok új alapokon folynak és kimenetelük még nem látható. Egyrészt a harc jogosságának a tudata világos és szilárd, másrészt az ellenállás szándéka egyre keményebb lesz. A helyzet egyre jobban kiélesedik. Ilyennek érzi minden munkás. Többé-kevésbé világosan érzik, hogy olyan pillanatot élnek át, amely osztályuk történetében döntő lehet. Ebbe a harcba mindent be lehet vetni, mindent meg lehet kockáztatni, de talán mindent el is lehet veszíteni. A munkások akciójában való részvétel, ha valaha, hát ma olyannak mutatkozik, amilyennek lennie kell: az az erőfeszítés mutatkozik meg benne, hogy uralkodjunk a valóságon, ne hagyjuk magunkat elsodortatni egy olyan mechanizmustól, amely rajtunk kívül működik. Még sohasem volt annyira fontos egy dolog, mint ma: ne ködösítse semmi se el szemünket, nyitott szemekkel, elfogultság nélkül nézzük a valóságot. Amikor mindent kockára teszünk, akkor a határozathozatalnál és a döntésnél a legnagyobb hidegvérre van szükségünk.

A helyzet részben mindenki előtt nyilvánvaló: vasmunkások, cipészek, szabók, állami hivatalnokok, összesen 90 ezer munkás hagyta abba a munkát. Torino így válaszol a munkafelvételre szólító felhívásra, úgy válaszol, ahogy egy szocialista városhoz méltó, amikor egyre fokozza a termelők harcát a felszabadulásért. 50 ezer munkás számára ez a cél már nem üres szó, nem hiú álom többé, amit magukban tisztázni kell, hogy azt konkrét formába öntsék, hanem egészen határozott valami, a folytonos akció világos programja ez, amely vezeti őket a mindennapi tevékenységük során. A harc a cél megvalósításáért folyik. A küzdelem az akarat küzdelme a másik akarral szemben, az erő küzdelme a másik erővel szemben. A gyári tanácsoké az érdem ezért az új helyzetért? Részben igen, részben pedig a felkelések és a forradalmak városának, Torinónak az érdeme. Torino új arculatot öltött, amely akcióprogramjában nyert kifejezést, és ebben a programban ismert önmagára a város. És ez ellen a szellem ellen készítik a fegyvereket.

A kormány fegyveres visszavágásra készül, de a kormányt megelőzve erre készülődnek a gyártulajdonosok is. Jellemző tünet az a tény, hogy a nagyiparosok a helyi politikai vezető személyeket kikerülve, közvetlenül a kormányhoz fordultak védelemért, nyilván kimondottan támadó szándékkal. Torino ma katonaságtól megszállt erőd. 50 ezer katonáról beszélnek, a dombon lesben állnak az ütegek. A falvakban várják a katonai erősítéseket, a városban a páncélkocsikat. A golyószórókat magánházak tetejére helyezték el és a külvárosokban, amelyek köztudomás szerint

leginkább készek a felkelésre. Katonaság áll a hídfőknél, az útkereszteződéseknél és a gyáraknál.

Ezért a tényért a gyáros uraknak mondunk köszönetet. Köszönjük nekik, hogy mindenki számára nyilvánvalóvá tették, ha még szükség lett volna erre, hogy mi a helyzet az erőviszony szempontjából. Ha közülünk valaki még azt hitte, hogy jogos a forradalom vagy a felkelés korlátozása a gyárra vagy a városra, ha valaki még nem látta tisztán, hogy a gyártulajdonosok az állami hatóságok egyik elemét és méltó pártját képviselik, akkor ezek a bizonytalanok, ábrándkergetők most megkapták a leckét. Az üzemi fegyelemért harcolunk, és íme az államhatalom jelenik meg teljes erejében és egyelőre leküzdhetetlenül.

Tehát az általános probléma olyan, amit a maga teljes terjedelmében fel kell vetnünk. Ma itt állunk a valósággal szemben. Ma önvizsgálatot kell tartanunk. Mi vezetett az erők összevonásához, ha nem az a tény, hogy helyileg (Torinóban) harcolni készültünk, vagy jobban mondván el is kezdtük a harcot egy olyan ügyért, amelynek céljai olyanok, hogy azok Olaszország egész proletariátusának az érdekeit érintik, és amelyért minden proletárnak harcolnia kell. Ezekben az utóbbi napokban a mi városunkban akkora forradalmi erő koncentrálódott és halmozódott fel, hogy az mindenáron kiutat keresve kitörni készül. De ennek a kiútnak nem helyi, veszélyes és talán végzetes felmorzsolódásban kell megmutatkoznia, hanem abban, hogy az egész országban fokozzuk az előkészítő munkát, megnöveljük erőinket, meggyorsítjuk a fejlődési folyamatnak azon tényezőit, amelyeknek együttesen részt kell venniük a közös munkában.

Torinóban ma erre bizonyítékot kaptunk. Holnap meglátjuk majd, hogy győzelem vagy vereség vár-e ránk.²⁴ De egy dolgot jegyezzünk meg! Legyen tanulság számunkra, hogy még többet kell dolgoznunk! Nem csak Torinóban harcolunk, hanem egész Olaszországban, az egész világon, és ez tegye szilárdabbá a szándékot, keményítse meg az akaratot! Mindez a felkészülés eszköze, akár áldozatok árán, akár látszólagos elkedvetlenedés árán szereztük meg. Mert még az elveszett reménység, a csalódás és a düh is fegyver lesz a győzelem kivívására azoknak a lelkeiben, akik majd újra visszamennek a gyárakba.

²⁴ A történet folytatásáról, a Torinóban 1920 áprilisában kibontakozó általános sztrájkokról lásd Gramsci bő egy hónappal később megjelent írását, mely magyar fordításban „A forradalom ereje” címmel itt olvasható: *Évkönyv. 2025*, 288–291.

A Serrati-féle jelenség²⁵

I.

A moszkvai kongresszuson²⁶ G.M. Serrati elfogadta azt a megbízatást, hogy tagja legyen a Kommunista Internacionálé Végrehajtó Bizottságának. Legalábbis mindmáig a közös politikai terminológia ezt a jelentést adta a „Végrehajtó” szónak (és azt hisszük, hogy Serrati elvtárs nem fog új és eredeti koncepciót adni a „demokratikus összpontosításnak”): „Végrehajtó vagy vezető vagy adminisztratív hatalomnak nevezzük azt a meghatározott állandó központi szervezetet, amelynek egy jól elrendezett társadalomban az a feladata, hogy közvetítse, tiszteletben tartassa és megvalósítsa azokat a határozatokat, amelyeket a parlamenti vagy törvényhozó országgyűlésen hoztak, amelyben kifejezésre jut a szervezetet alkotó tagok többségének a politikai akarata.” A milánói *Avanti!* leközzölte²⁷ a III. Internacionálé Végrehajtó Bizottságának az olasz munkásosztályhoz intézett felhívását, és G.M. Serrati, a Végrehajtó Bizottság tagja ezzel a „szöveggel” bocsátotta útra:

„A torinói kiadású *Avanti!* tegnap közzétette az elkövetkező kongresszusokról szóló felhívását az olasz dolgozókhoz.

Örvendünk, hogy a mi drága orosz elvtársaink testvéri módon állandóan és folytonosan beleavatkoznak ügyeinkbe, és bizonyára nem engedjük meg magunknak, hogy úgy válaszoljunk, ahogy Lenin elvtárs válaszolt egyszer August Bebelnek:²⁸ »Bízzátok csak ránk, hogy a mi ügyeinket mi magunk vitassuk meg olyan teljességgel és szabadsággal, ahogyan mi akarjuk.«²⁹

²⁵ Eredeti megjelenés: Il fenomeno Serrati. In: *Avanti!* (Torino). 24. évf. 325. sz. (1920. december 15.) 2. https://avanti.senato.it/js/pdfjs-dist/web/viewer.html?file=/files/reader.php?f%3DAvanti%201896-1993%20PDF/12.%20Avanti%20Ed.%20per%20il%20Piemonte%201918-1920%20OCR/Ocr%20-D-/CFI0422392_1920_0325.PDF

²⁶ Már mint a Komintern II. Kongresszusán (1920. július 19. – augusztus 7.).

²⁷ A milánói *Avanti!* 1920. évi számainak digitalizált archívumát lásd: <https://avanti.senato.it/controller.php?page=archivio-pubblicazione-anno-edizione&anno=1920&edizione=Edizione%20milanese>

²⁸ August Bebel (1840–1913), német marxista politikus, parlamenti képviselő, a Németországi Szocialista Munkáspárt (SDAP) megalapítója, aki vezető szerepet játszott a későbbi utódpartok irányításában is, centrista álláspontot foglalva el a revizionista és a baloldali szárny között.

²⁹ Martovval és Kamenyevvel Bebel 70. születésnapjára írt köszöntőjében, valamint a német pártvezér halálára írt nekrológiában mindazonáltal Lenin nem fukarkodott érdemeinek elismerésével sem a német szociáldemokrácia általa helyesnek ítélt irányvonalának következetes képviselte miatt. Erről lásd: Martov, L. – Lenin, V.I. –

Sőt, mi nagyon engedékenyek akarunk lenni egészen addig a pontig, amíg nem kell elfojtanunk saját elgondolásunkat, mert nem akarjuk, hogy azok vitassák meg ügyeinket, akik százezer mérföld távolságra vannak tőlünk.

Csupán két feltétellel vagyunk hajlandók alkalmazkodni, ami sokak előtt feleslegesnek látszik:

1. Engedjék meg nekünk, hogy mi is lássuk azoknak az orosz kiáltványoknak a szövegét, amelyeknek a közlését megkívánják tőlünk.

2. Engedjék meg, hogy ezeket a kiáltványokat a pártvezetőség közvetítésével kapjuk meg.

Azt hisszük, hogy a mi kérésünk nem fölösleges, és hogy senki sem fog minket azzal vádolni, hogy közös érdekünk védelmében túlzásba estünk.

Nemzetközi szocialistának lenni annyit jelent, mint készen állni arra, hogy egyenlő alapon éljünk minden szocialistával, de azt is jelenti, hogy ellenálljunk bármilyen oldalról jövő erőszaknak, bármilyen köntösbe is burkolózzék.

Még ezt a dokumentumot közzétesszük, de figyelmeztetünk mindenkit, hogy az előbbi feltételek betartása nélkül más felhívást már nem fogunk.”

Szükségesnek látjuk, hogy azonnal megjegyzéseket fűzzünk G.M. Serrati elvtárs, a Végrehajtó Bizottság tagjának itt közölt soraihoz.

1. Egyszerűen nevetséges „alkalmazkodásról” beszélni. A Végrehajtó Bizottságnak joga és kötelezettsége kiáltványokat és felhívásokat kibocsátani. Ezt a jogot és ezt a köteletséget a Végrehajtó Bizottság számára maga az Olasz Szocialista Párt vezetősége is elismerte, amelynek tagja maga Serrati is, az olasz munkásokhoz és a párttagokhoz intézett válaszában. Ha Serrati ma az országos kongresszus előtt megtagadja ezt a jogot és ezt a kötelezettséget, akkor az olasz pártot az Internacionálén kívülre helyezi. Minek minősítsük Serrati „egyéni akcióját”? Egyéni tünethet. Vagy az „unitari”-k is követni akarják Serratit ezen az úton?³⁰

Kamenev, Y.: *Message of Greetings to August Bebel. To Comrade August Bebel.* 2005. (Eredeti megjelenés: 1910. február 22.) <https://connexions.org/CxArchive/MIA/lenin/works/1910/feb/22mgab.htm>, valamint Lenin, V.I.: *August Bebel.* 2004. (Eredeti megjelenés: 1913. augusztus 8.) <https://www.marxists.org/archive/lenin/works/1913/aug/08.htm>

³⁰ A PSI livornói kongresszusának előestéjén unitariknak hívták a Serrati maximalista frakciójához tartozókat, akik elleneztek a reformisták pártból való eltávolítását. – Kis Aladár fordítói jegyzete.

2. Serrati a Bebel-féle epizódot hozza föl emlékeztetőül. Ez nem más, mint amikor az embernek betömik a száját. Bebel „egyéni akciót” hajtott végre annak idején. A Végrehajtó Bizottság a II. kongresszus nevében nyilatkozik és hívja föl a figyelmet az Internacionálé egyik határozatára. A II. kongresszus elfogadta az Internacionálé alapszabályzatát,³¹ amely a 9. paragrafusban kimondja: „A Végrehajtó Bizottság irányítja a Kommunista Internacionálé munkáját az egyik kongresszustól a másikig, legalább négy nyelven teszi közzé a Kommunista Internacionálé központi sajtóorgánumát (a Nemzetközi Kommunista Szemlét) a Kommunista Internacionálé nevében, fölveti az adódó problémákat, és kötelező erejű *direktívákat* ad ki a *Kommunista Internacionáléhoz tartozó összes szervezetnek és összes pártnak. A Kommunista Internacionálé Végrehajtó Bizottságának* joga van megkövetelni a pártoktól és az Internacionáléhoz tartozóktól azoknak a csoportoknak és személyeknek a kizárását, akik *megsértik a nemzetközi pártfegyelmet*, és joga van *ugyanúgy megkövetelni* azoknak a pártoknak a kizárását, amelyek megsértik a világkongresszus határozatait. *Ezeknek a pártoknak joguk van fellebbezni a világkongresszushoz.*”

Az unitarik tehát – a 21 ponton túl³² – az Internacionálénak az alapszabályzatát sem fogadják el? És ez vajon Serrati egyéni akciója vagy ebben a kérdésben Serrati bírja az összes unitari szolidaritását? Hát mégis minek minősítsük Serrati magatartását? Egyéni jelenségnek.

3. Serrati azt akarja, hogy a felhívásokat neki orosz nyelven adják a kezébe. Mi a felhívásokat francia nyelven kaptuk meg, úgyhogy ebből a szempontból nem tudunk neki eleget tenni. Serratinak is meg kellett kapnia

³¹ Ennek teljes szövegét magyarul lásd: A Kommunista Internacionálé szervezeti szabályzata. In: Csonka Rózsa – Harsányi Iván – Székely Gábor (szerk.): *A Kommunista Internacionálé válogatott dokumentumai*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1975. 53–56.

³² A Komintern II. Világkongresszusán elfogadott 21 feltételről van szó, amelyet az Internacionálé-tagság feltételeként határoztak meg. Ilyen feltétel volt például a Komintern elismerése vezető szervként, a befogadóhoz igazított kommunista propaganda folytatása lényegében minden formában és platformon, a legális és illegális tevékenységek összekapcsolása, a „szociálpatriotizmus” és az imperialista törekvések leleplezése, minden „szovjet köztársaság” támogatása az ellenforradalmi erőkkel vívott küzdelemben vagy épp a reformisták és centristák eltávolítása a munkásmozgalom felelős posztjairól, legyen szó szakszervezetekről, szerkesztőbizottságokról, pártszervezetekről vagy parlamenti frakciókról. A kongresszusról és a 21 pontról részletesebben lásd: Szobolev, A. I. et al.: *A Kommunista Internacionálé története*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1971. 59-90. Maga a 21 pont teljes terjedelmében itt olvasható: https://en.wikipedia.org/wiki/Twenty-one_Conditions

a francia nyelvű kiadványt, minthogy a moszkvai elvtársak tudták, hogy Serrati nem tud oroszul. Francia nyelven igen sok elvtárs kapta meg a felhívásokat, többek között a firenzei *Difesa*³³ szerkesztői is. Serrati követelése nagyon nevetséges lenne, ha nem az volna a célja, hogy befogja a szocialista olvasók száját, ha nem az volna a szándéka, hogy elhitesse, hogy Olaszországban egy széleskörű, sötét összeesküvés alakult ki Serrati, Baratono,³⁴ Alessandri³⁵ és a többi unitari ellen. Mindennek óriási nevelő értéke lenne a Párt „illegális munkájának” előkészítésében.

Ennek az első résznek ez a végső következtetése. Serrati elfelejti, hogy a milánói *Avanti!* a Párt újságja, nem pedig az ő személyes sajtóorgánuma, elfelejti, hogy a vezetőség többsége ragaszkodik a Kommunista Internacionáléhoz. Serrati elfelejti ezt, és most válaszüt elé állítja az embereket: kit választanak, Serratit vagy az Internacionálét? A Párt többsége az Internacionálét fogja választani és nem Serratit. Amikor az ember arra gondol, hogy Serrati volt mindig az „egyéni akciók” legtüzesebb ellensége, minek lehet most Serrati jelenlegi magatartását minősíteni? Egyedi tünetnek. De akkor az unitarik kommunisták vagy Serrati-követők-e?

II.

Az Internacionálé felhívását 7 megjegyzés követi. Vizsgáljuk meg ezeket nyugodtan.

A felhívás azt mondja: „A hadsereg nagy része veletek van.” Serrati széljegyzetet fűz hozzá: „Nem tudjuk, hogy ez így van-e. Ha így lenne, nem tudjuk, milyen forradalmi érdek fűződik hozzá, hogy ezt minden újság

³³ *La Difesa (A Védelem)*, a PSI firenzei szekciójának 1899-ben alapított orgánuma, mely a háború alatt markáns antimilitarista álláspontra helyezkedett. Megjegyzés: nem összekeverendő több másik, azonos néven futó, de más városban kiadott itáliai lappal.

³⁴ Adelchi Baratono (1875–1947), olasz filozófus és politikus, alapításától fogva a PSI tagja, 1910-től a párt önkormányzati képviselője, 1920 januárjától az országos vezetés tagja, 1921–22-ben pedig parlamenti képviselő. A pártszakadás gondolatát ellenző, a reformistákkal éles vitában álló intranzigens szárny fontos alakja volt, aki Serratival együtt a PSI 1921. január 15-i livornói kongresszusán is ezt az álláspontot képviselte a pártból ekkor kiváló és a PCdI-t létrehozó szakadár frakcióval szemben.

³⁵ Cesare Alessandri (1869–1929), olasz újságíró, szakszervezeti aktivista és politikus, fiatal korától fogva a PSI tagja, aki a századfordulón bekerült a párt országos vezetőségébe is. A világháború alatt az *Avanti!* franciaországi tudósítója volt, aki 1919-ben Olaszországba visszatérve a PSI parlamenti képviselője lett. A párt 1921-es livornói kongresszusán Serratival és Baratonóval együtt ő is a pártegység megőrzésére szólított fel.

leközölje. Ó, illegális szervezet!” Serrati bizonyára milliószor leírta vagy leíratta, hogy: „A hadsereg jó része a munkásokkal tart”, anélkül, hogy gondolt volna arra, hogy mindezzel az olasz forradalmat romlásba dönti. De gondolják csak el: mindezt a moszkvai végrehajtó bizottság írta, amelyik még távolról sem ért az illegális szervezethez, és azzal sem foglalkozik, hogy az ő felhívásait rangsor szerint orosz nyelven az összes pecsétekkel és jegyzői hitelesítésekkel küldje szét! Ó, Serrati elvtárs pártatlansága! Dehogy is akarja ő szétzülleszteni az olasz proletariátust, ő nem akar, dehogy is akar ő személyes és megtévesztő harcot indítani a Kommunista Internacionálé ellen!

A 2. jegyzetben Serrati valamiféle pletykát ír a lehetséges „blokk” kérdéséről (Serrati Leninnek tulajdonítja azt a véleményt, hogy a „blokk” elkerülhetetlen!), és ezzel az állítással fejezi be: „Ami pedig a francia munkásokat illeti, azok készek segíteni az olasz forradalmat, és nem Oroszország az, ahonnan számunkra a megerősítésnek jönnie kell: az elmúlt októberben tartott orléans-i kongresszuson a szakszervezetek többsége Jouhaux,³⁶ Dumoulin³⁷ és a többi szociálpatrióta elvtársakra szavazott.” Ugyanakkor pedig a III. Internacionálé követőinek a propagandája érdekében, október után, pontosabban néhány nappal ezelőtt a Szajna kerületi Unió (Párizs) és Mosella Szakszervezeti Egyesülete a vezetői megbízatásokból kisöpörte a szociálpatriótákat és helyükbe kommunistákat tett. Franciaországban a szakszervezetben megvan mindaz, ami nincs meg Olaszországban, vagyis egy jól szervezett és központosított kommunista ellenzék, amelyik kongresszusról kongresszusra igen szívésen egyre jobban teret nyert, és egész biztos, hogy sokkal hamarabb, mint hihetnénk, megszerzi magának a többséget. De a francia

³⁶ Henri Jouhaux Léon (1879–1954), évtizedeken keresztül a francia Általános Munkakonföderáció (CGT) titkára. A világháború kitörésekor, Jean Jaurès meggyilkolását követően a CGT konföderációs bizottsága egy háború kitörése esetén előzetesen kilátásba helyezett általános sztrájk meghirdetése ellen szavazott, maga Jouhaux pedig Jaurès temetésén mondott beszédében a német „imperializmus és kegyetlen militarizmus iránti gyűlöletének” adott hangot, a kormány háborús politikája mellé való felzárkózással fontos szerepet játszva a „l’Union sacrée” („a szent egység”) létrejöttében.

³⁷ Georges Dumoulin (1877–1963), a CGT helyettes titkára. Bár ebben a minőségben valóban felelősnek tekinthető abban a folyamatban, melynek során a francia szocialista munkásmozgalom háborúpárti álláspontra helyezkedett, Dumoulin valójában nem volt meggyőződéses „szociálpatrióta”. Támogatta a zimmerwaldi háborúellenes kongresszust, valamint „A francia szakszervezeti aktivisták és a háború” címmel kiadott röpiratában az internacionalizmus jegyében egyértelműen a „l’Union sacrée” ellen foglalt állást.

kommunisták magasra tartják az Internacionálé zászlaját, és nem akarják a tömegek körében azon férfiak tekintélyét csorbítani és őket nevetségessé tenni, akik az orosz forradalmat vezették, és akiket minden szocialistának tisztelni és becsülni kellene.

A 3. jegyzetben Serrati a végrehajtó bizottsági elvtársaknak ezt a véleményt tulajdonítja: Az Általános Munkakonföderáció³⁸ reformistái „árulók”, mert szóba állnak és tárgyalnak a burzsoá kormánnyal. A végrehajtó bizottság soha nem nyilvánított ilyen ostoba véleményt, erről minden elvtárs meggyőződhet, ha újra elolvassa a felhívást. A Végrehajtó Bizottság egyeztető bizottságokra és szakszervezeti ellenőrzésre utalt, midőn a burzsoáziával való „együttműködésről” szólt, arra a szakszervezeti ellenőrzésre, amelyet nem sikerült kivívni a tömegek számára (a gyári tanácsok és a tanácsok szervezete számára), de sikerült kivívni a szakszervezeti funkcionáriusok számára. A II. kongresszus a szakszervezetekről, a gyári tanácsokról és a munkások által gyakorolt ellenőrzésről egy tézistervezetet fogadott el, ezen tézisek szellemében érvel a Végrehajtó Bizottság, de Serrati a Végrehajtó Bizottság tekintélyét akarja csorbítani, és nem átgondolja, hogy a legnagyobb butaságokat tulajdonítsa a Végrehajtó Bizottságnak.

A 4. megjegyzés a felhívásban található hasonlatra vonatkozik. Ez a hasonlat párhuzamot von a proletárok és egy olyan hadsereg között, amelynek a vezetői gyengék vagy bizonytalankodók. Serrati szerint ez a hasonlat „primitív naivságra” vall, „nyilvánvaló, hogy az orosz elvtársak nem tudják, hogy az olasz dolgozók nem vesznek be többé hasonló meséket.” Csodálják meg Serrati hasonlatát: az orosz elvtársak felelőtlen, züllött fickók, akik arra törekednek, hogy az olasz dolgozókat ilyen mesékkel kapják horogra. Az Internacionálé Végrehajtó Bizottságának, a világ munkásmozgalmának legtekintélyesebb tagjairól van szó! Ej, ej, milyen nyíltan beszél Serrati elvtárs! Igazán nem kötött csomót a nyelvére Serrati elvtárs! Az Internacionálé legádázabb ellenségei beszélnek így, és azok éppúgy nem kötnek csomót a nyelvükre, ahogy Serrati elvtárs sem, és azok is nyíltan beszélnek! Mindezek után Serrati az érzelmek megindítása céljából egy személyes jellegű kérdést tesz fel: „De meg

³⁸ Confederazione Generale del Lavoro (CGdL), a PSI fontos támaszaként szolgáló, 1906-ban alapított szakszervezeti föderáció.

fogjuk majd látni, hogy kik az erősek, a Serratik vagy a Buccók!”³⁹ De azt is látni kell, hogy a Végrehajtó Bizottság megvédi-e a Buccókat, és nem azokra fog-e keményebben lesújtani, akik magukat kommunistáknak tartják. Még szerencse, hogy Serrati a 6. pontban „demagógiával” vádolja az orosz elvtársakat.

Az 5. pontban Serrati azt állítja, hogy a Confederazione és a Párt között létrejött szövetségi szerződést sohasem sértették meg. Mi azt fűzzük hozzá, hogy soha senki sem fogja megsérteni. Valójában a Confederazione mindig azt fogja mondani: ez a megmozdulás gazdasági jellegű, és hagyni fogja, hogy a Párt azt állítsa: ó, nem, ez politikai jellegű, a vita eldöntését pedig sohanapjára teszi. Való igaz az, hogy a Kommunista Internacionálé ellene van az egyesülési szerződéseknek, mégpedig azért van ellene, mert ezek a szerződések a reformisták kolosszális tréfaűzései... a jóhiszemű unitarik rovására.

A 6. jegyzet a leg...szellemesebb. A Végrehajtó Bizottság tagjait... demagóg nyelvhasználatuk miatt a Labriolákhoz,⁴⁰ a De Ambris,⁴¹ a

³⁹ Ercole Bucco (1886–1964), olasz építész és szindikalista, 1905-től a PSI tagja, 1919-től a párt képviselője és a szocialista parlamenti frakció titkára, 1920-tól pedig a CGdL bolognai titkára. 1920. szeptember 11-én a CGdL milánói Országos Tanácsában felvetette a gyárfoglalások politikai irányba való továbbfejlesztését, álláspontjával azonban kisebbségben maradt. Az 1920. november 3-ról 4-ére virradó éjszaka a bolognai CGdL-székház ellen történt fasiszta támadás során pánikba esve értesítette a rendőrséget, amelynek kitérő emberei megtalálták az ott rejtgetett fegyvereket, ami közel száz elvtársuk letartóztatásához vezetett. Az incidensért Bucco a fegyvereket előzetesen odaszállító elvtársát tette felelőssé, amely attitűdje miatt ezt követően minden oldalról heves támadások érték. 1921-ben aztán csatlakozott a frissen megalakult PCdI-hez. <https://www.paginemarxiste.org/wiki/bucco-ercole/>

⁴⁰ Antonio Labriolát (1843–1904) az első olasz marxista teoretikusként tartják számon, aki azonban az 1900-as évtized végére a politikai aktivizmus, valamint a háborúpárti és nacionalista álláspontok felé mozdult el, s nem átalott egészen odáig elmenni, hogy nemzeti szükségként állítsa be Olaszország gyarmati háborúját Líbiában. Spriano: 1975, 38. j.

⁴¹ Alceste De Ambris (1874–1934), olasz újságíró, szocialista és szakszervezeti aktivista, 1892-től a PSI tagja. Antimilitarista meggyőződését példázza, hogy kezdetől fogva tiltakozott Olaszország gyarmati háborúi ellen, s dezertálás vádjával pedig egy év börtönbüntetésre is ítélték. Az 1900-as évek közepén braziliai emigrációjából visszatérve a parlamentarista szocializmust ostromozó forradalmi szindikalizmus táborában találjuk, s ilyen minőségben fontos szerepet játszott az 1908. május 1-jei pármai általános sztrájk kirobbantásában, aminek leverését követően ismét külföldi emigrációba vonult. Olaszországba visszatérve 1912-ben vezető szerepet játszott az Olasz Szindikalista Unió (USI) létrehozásában. Bár az 1914. június 7–14. között zajló felkelés, az ún. „Vörös Hét”

Pasellákhoz⁴² hasonlítja, akik mind a szemétkosárban végezték, mint a burzsoázia söpredéke! Azt képzei Serrati, hogy a reformisták megvédése érdekében azt is meg fogja jósolni, hogy Lenin, Buharin⁴³ és Zinovjev⁴⁴ is szemétkosárba jutnak. Az „unitarizmus” az elvakultság és az örölség ilyen fokát eredményezheti? Vajon az unitari kommunisták hajlandók-e Serratit követni ebben a lezüllesben? Ilyen nívóra sülyedt az Olasz Szocialista Párt?

A 7. jegyzet a francia párt kérdését forgatja ki. Hajlandó-e a Kommunista Internacionálé az Olasz Szocialista Párt csatlakozását elfogadni teljesen ugyanazon feltételek mentén, ami az emberekre, a szervezetre és a módszerekre vonatkozik, mint a Francia Szocialista Pártnál?

„Hic Rhodus, hic salta.”⁴⁵

Így beszél egy végrehajtó bizottsági tag! Mi azt kérdezzük, hogy a Végrehajtó Bizottság milyen hivatalos iratban tett „engedményeket” a francia pártnak? Vagy milyen nem hivatalos iratban? Sem Frossard,⁴⁶ sem

(„Settimana rossa”) támogatói között még ott találjuk, annak vérbe fojtását követően már kiábrándulásának adott hangot, és hamarosan a különböző eszmeiségű haladó erők összefogására tett kísérletet republikánus és föderalista célkitűzések mentén. Ezt követően nem sokkal korábbi antimilitarista nézeteit megtagadva De Ambris és az USI jelentős része háborúpárti álláspontra helyezkedett, Olaszország hadba lépését a nyugati demokráciák szabadságjogainak megvédése érdekében tett lépésként állítva be, s ezzel összefüggésben 1914 októberében megalapította a Internacionalista Cselekvés Forradalmi Ligája nevű szervezetet, amely az év végétől fogva Mussolini hasonló irányultságú szervezetével összeolvadva a Forradalmi Ligái néven működött tovább Mussolini, De Ambris és Angelo Oliviero Olivetti vezetésével.

⁴² Umberto Pasella (1870–1957), olasz forradalmi szindikalistából lett fasiszta, aki 1919–1921 között az Olasz Harci Fasciók titkára volt, amelyből 1921. november 9-én létrejött a Nemzeti Fasiszta Párt (PNF).

⁴³ Nyikolaj Ivanovics Buharin (1888–1938), az OK_(b)P KB tagja, valamint 1919. márciusi megalakulását követően a Komintern VB funkcionáriusa.

⁴⁴ Grigorij Jevszejevics Zinovjev (1883–1936), az OK_(b)P KB tagja, valamint a Komintern VB elnöke.

⁴⁵ Aesopus meséjéből vett idézet, amely egy nagyotmondóról szól, aki azt állította, hogy valamikor Rodoszon hatalmasat ugrott, mire valaki azt mondta neki: „Hic Rhodus, hic salta”, vagyis „Itt van Rodosz, itt ugorj!” (értsd: „Most mutasd meg, mit tudsz!”).

⁴⁶ Ludovic-Oscar Frossard (1889–1946), 1918–1920 között a Munkásinternacionálé Francia Szekciójának (SFIO) főtitkára, valamint az 1920-ban létrejött Francia Kommunista Párt (PCF) alapítótagja és főtitkára.

Cachin,⁴⁷ sem Varine⁴⁸ nem jelentik a Végrehajtó Bizottságot. Fölösleges, hogy Serrati demagóg módon azt hitesse el a szocialistákkal... természetesen az unitari szocialistákkal, hogy Frossard a francia Zinovjev. Ugyanabban a kötetben, amelyben francia nyelven leközölték Lenin cikkét és a Végrehajtó Bizottság olasz munkásosztályhoz intézett felhívását, található Rosmer elvtárs⁴⁹ (a moszkvai Végrehajtó Bizottság francia tagjának) egy cikke, amelyben fenntartja azon véleményét, hogy Franciaországban nemcsak a jobbszárnyat kell leválasztani, hanem magát a pártközépet annak mindkét tendenciájában (Longuet⁵⁰ jobboldal – Cachin baloldal), és likvidálni kell a jobboldali centristákat. Az igaz, hogy az unitarikhoz tartozó Alessandri a *Populaire*-ben⁵¹ megjelent cikkeivel azon munkálkodik, amennyire csak tud, hogy ez ne történjék meg, de az unitarikhoz tartozó Serrati majd a meg nem történt esemény bűnét is az Internacionálé rovására fogja írni, és ezzel az Olasz Szocialista Párt a világproletariátus megbecsülésében ugye megint nagyot fog nőni?!

⁴⁷ Marcel Cachin (1869–1958), az SFIO tagja és választott delegáltja a képviselőházban, valamint a PCF alapítótagja.

⁴⁸ Boris Souvarine (1895–1984), az SFIO tagja, valamint a PCF alapítótagja.

⁴⁹ Alfred Rosmer (1877–1964), a CGT soraiból induló szindikalista, aki a háború után a PCF vezető alakja, valamint annak képviselője volt a Kominternben és a Vörös Szakszervezeti Internacionáléban (Profintern).

⁵⁰ Jean-Laurent-Frederick Longuet (1876–1938), az SFIO aktív tagja és delegáltja a képviselőházban, valamint a szocialista *Le Populaire* újság alapítója. A PCF létrehozásával végződő 1920-as tours-i kongresszuson a kommunistákkal szembeni kisebbségi frakciót képviselte, s ennél fogva nem a Kominternhez, hanem az 1921-ben Bécsben megalapított centrista Szocialista Pártok Nemzetközi Munkásszövetségéhez („Két és feledik Internacionálé”) csatlakozott.

⁵¹ *Le Populaire*, az SFIO 1918-ban alapított lapja.

VITA

PANKOVITS JÓZSEF¹

A kommunizmusról, ideológiájáról, elrontott rendszeréről

Az írás motivációja és szándéka

Alábbiak a kommunizmus történeti-politikai kérdéseinek összefüggéseiről szólnak, illetve arról, hogy újjászülethet-e mozgalomként, újjászülethet-e a pártja, napirendre kerülhet-e újra a kommunista típusú, az egyenlőség eszményeit alapul vevő és az aránytalan egyenlőtlenségektől mentes társadalomnak a megvalósítása. A differenciálatlan egyenlőségi társadalom eszményének valóra váltása nem lehetséges, megvalósíthatatlan a téves politikai indíttatás voluntarizmusának minden egyéb halva született agyszüleménye. A társadalomban élő csoportok, közösségek és egyének között felfogásbeli és világnézeti, mi több: képességbeli, teljesítményi különbségek vannak. Mindezek ellenére mégsem lehetetlen az esélyek, az egyenlőtlenségek kiegyenlítése, olyan szociális feltételek létrehozása, amelyeknek célja a társadalmi igazságosság megteremtése, valamint az aránytalan anyagi, szociális és kulturális előnyök, illetve az érdemtelen, értelmetlen és funkciótlan nagyjövedelmek felhalmozódásának elkerülése. Mindenki tudomásul veszi, különbség van a különleges képességű tudós, felfedező, feltaláló és az átlagos, hétköznapi ember között. Aki feltalálja a „bűvös kockát”, kidolgozza a rákbetegségek elleni gyógyító eljárásokat, az nem hasonlítható össze a különleges teljesítményekre alkalmatlan emberekkel. Tudomásul vehető, hogy előbbiek az erkölcsi elismerés

¹ Pankovits József – történész, kandidátus, Politikatörténeti Intézet.

mellett átlagon felüli anyagi javadalmazásban részesüljenek, de ha valaki visszaélve a lehetőséggel görbe úton szerez milliárdokat, az nemcsak, hogy nem érvényesülhetne és a közösség kárára nem folytathatná szélhámosságait, hanem a társadalomnak, a politikai és állami intézményeknek biztosítaniuk kell az igazságtalanságok, a törvénytelenések ártalmatlanná tételét. Az emberekben olthatatlanul él az igazságosság, a szakadékszerű ellentmondások felszámolásának, az ember felszabadulásának természetes vágya, a felszabadítás, a felszabadulás politikájának a szükségessége. Ezt a politikát a reményekre rációlván a „posztoszocialista” idők nem hozták el. Az úgynevezett államszocialista rendszer megváltoztatásával a politikai, közéleti, társadalmi együttélés mutatóiban regresszió köszöntött ránk, a gazdasági viszonyokban, főként a foglalkoztatottságban, az állami szolgáltatások vonalán, az anyagi javakhoz való hozzáférésben szakadékszerű különbségek és feszültségek keletkeztek.

Az úgynevezett kelet-közép-európai szocializmusokat váltó jelenlegi kapitalizmus kommunista kritikáját értetlenkedések fogadnák, egyelőre irreális egy szocialista-kommunista típusú rendszerrel való visszaváltása. Bár a kommunizmus fogalma, terminusai sokakat – okkal vagy csak az árral úszva hangulatilag – zsigeri indulatokra ösztökélnek, a keresztény-konzervatív adminisztráció agymosó tudatiparának mindenféle eszközével hamis pszeudo-információkkal tömi a közvéleményt. A mai győztesek a kommunizmusra demagóg anatómiákat zúdítanak, gyalázzák történelmi személyiségeit, mohikánjait mocskolják és gyűlölik. De tartanak, netán félnek a kísértetétől, amely a 19. század közepe óta járja a világot s most sem pihen. A kommunizmus pillanatnyilag nem időszerű, és nem tudni, mikor lesz aktuális, de a folyó politikai harcokra mégis némán kifejti a hatását.

A kétségkívüli végeredmény – a közéletet uraló konzervatív jobboldali áradásban immár megkövült vélemény – szerint a kommunizmus ideológiája, elmélete, megteremtésének gyakorlata csődöt mondott. Eddigi pályáját szemlélve a következtetés érvényessége aligha vonható kétségbe: a kommunista társadalom „építése” kudarcba fulladt, a kapitalizmussal vívott gazdasági versengésben alulmaradt. A tekintélyuralmi, diktatórikus, központosító, a demokrácia hiányától szenvedő, különösen a polgári demokratikus értelmű, a hatalom megosztásáról hallani nem akaró, a szabadságjogok garantálásától berzenkedő, eleve alacsony politikai

kulturáltságú rendszer² kiábrándító és visszatetsző csalódásokkal járt. Mindez igaz, és ha ugyanezen úton-módon kívánnának ismét hozzákezdeni, borítékolható lenne az újabb bukás. Nem hiszem, hogy hord a hátán a Föld olyan valakit, akinek a régi modell felelevenítése forogna a fejében. Viszont vannak, akik számára a kommunizmus ideológiája nem avult el, nem eldobható lim-lom, és azon törik a fejüket, hogy egy új társadalmi-politikai helyzettel kínálkozó vagy előálló, a természeti törvényszerűségek által előidézhető feltételek között a kommunizmus az ismertektől eltérő gyakorlatban nem kivitelezhető-e, nem tűzhető-e egyszer valamikor újra napirendre. Kiindulás továbbra is a klasszikus marxi elmélet, későbbi művelőinek használható ismeretanyaga, de még Petőfi Sándor is, aki az egyenlőségről – a jogegyenlőségről, a bőség asztaláról egyaránt részesedő mindenkiről – és nem utolsósorban az internacionalista világszabadságról írt költeményeket. Vannak sokan, akiknek álmaiban, felfogásában szerepel az igazságos társadalom eljövételének lehetősége, megvalósulását a be nem vált módszerek teljeskörű felülvizsgálatára, elvetésére alapozhatják.

² A kommunista propaganda saját világnézetének politikai kultúráját sem tudta meggyőzően, behatóan közvetíteni; ha ennek ellenkezője mégis megtörtént volna, akkor a kommunista eszmék nem szorulnak a perifériára, a jobboldali, főleg a szélsőjobboldali nézetek pedig 1945-ös vereségük után nem élednek újjá és nem szereznek híveket. Eklatáns példa a volt szocialista országokban bekövetkezett ijesztő ideológiai jelenségre a 2025-ös németországi választás; éppen a volt NDK területén előretört és igen magas százalékos arányt szerzett a neofasiszta párt. Európában másutt is megfigyelhető a fasisztoid tendenciák megjelenése. Persze a kommunista világnézet hatékony elterjesztése valószínűsíthetően azért is ütközött nehézségekbe, mert a marxista filozófia politikai síkú velejének, a dialektikának, így a politikai oldalak közötti dialektikának, a valódi elvi-politikai vitáknak, a nézeteltérések tisztázásának hiányában csak egyoldalúan és csak látszólagosan, meggyőző erő nélkül telt be a hatalmi szintről befolyásolt és vezényelt politikai tér. Egyébként a keleti politikai kultúrák európai szemmel kifogásolt minősége nem csak a kelet-európai vagy netán ázsiai országokra vonatkoztatható; ne felejtjük, hogy a modern 20. századi diktatúrák liberális polgári demokratikus rendszerekből nőttek ki (Németország, Olaszország). Rendkívül érdekesek és ide kapcsolódnak Franz Neumann (1900–1954) holokausz-túlélő antifasiszta német politikai aktivistának, marxistának, munkaügyi jogásznak a hidegháború idején írt előrelátó fejtegetései. Neumann azt állította, hogy a széles ívű technológiai fejlődés magával hozhatja az ipari népesség teljes függőségét egy komplex és integrált, magasan szervezett hierarchikus rendszerben működő mechanizmustól, ami egyenesen vezet el az autoriter, elnyomó rendszerekhez, ellentétben az ember önmegvalósításával és szabadságával. Neumann előre látott: a Trump–Musk duóban és imitátor rajongóiban ráismerhetünk a gondolatainak aktualitására.

Marx tanításait modern ismeretekkel frissítve, a félresikerült gazdaságpolitikai koncepciók megváltoztatásával kezdődhetne el a kommunizmus újraprogramozása. A múlt gazdaságpolitikájának átgondolására vonatkozóan szakszerű értekezés helyett idézem Örkény István „egyperceseiből” az igen találó 1978-as gyöngyszemet – címe: *A termelés zavartalanul folyik*.³ Örkény párbeszédben mondja el a „nehézipari folklór” groteszkjét. A főmérnök telefonon felhívja a gépteremben Skultétit és rákérdez a megtermelt mennyiségre: „Mennyi Skultéti?” A válasz: „Harminchárom.” A főmérnök azután megkérdezi, mi harminchárom? „Mi mennyi, főmérnök úr?” – kérdez vissza Skultéti. A főmérnök: „Az, ami harminchárom”. Skultéti: „Nem annyinak kellett volna lennie?” Főmérnök: „Mindegy Skultéti, csak csinálják tovább.”

Analóg groteszk példázatok a gazdasági szférán kívül is bőven keletkeztek: a társadalmi, a szellemi és kulturális élet minden területén a fájó ellentmondások rímelték Örkény „gazdasági” egypercesére. Elég a művészetpolitika „három T”-jére („támogat, tűr, tilt”) gondolnunk, megjegyezve, hogy még magyar gyakorlatában a volt szocialista országok között Aczél György, a „T”-k atyja megbecsült politikusként él a történelmi emlékezet meghatározott szegmenseiben. Összehasonlításképpen: az Aczél elvi áldásával forgatott Jancsó-filmek egyikének – a ’17-et követő polgárháborút nem a bolsevikok szokott hősi eposzát, a kegyetlen gyilkos harcok egyik és másik oldalú áldozatait és szenvedőit ábrázoló *Csillagosok, katonák* – moszkvai bemutatója után a dogmatikus szovjet kultúrpolitikusok idegrohamot kaptak.⁴ De maradva az árutermelő, kapitalista jellegű és a kapitalista termelési viszonyokat magán viselő átmeneti (a szocializmusba-kommunizmusba átvezető) gazdasági viszonyoknál, a központilag önkényesen elrendelt és megállapított, „tervutasításos” termelés nem felelhetett meg a még érvényes és működő

³ Örkény István: *A termelés zavartalanul folyik*. Kézirat, magántulajdon. 1977. <https://orkenyistvan.hu/node/154> (utolsó letöltés: 2025. augusztus 6.)

⁴ Lengyel László *A rendszerváltó elit tündöklése és bukása* című, a Helikon Kiadónál 1996-ban megjelent könyvében felhívja a figyelmet, illetve úgy gondolja, a „három T” elvét voltaképpen Németh László 1962 karácsonyán egy hosszabb, a kulturális politikáról szóló, Aczélnak küldött tanulmányában fogalmazta meg, amit a politikus megszívlelt és alkalmazott. (Lengyel: 1996, 28–29.) Nem ismételve Lengyelt, a megjegyzésemben annyit említek, hogy Németh László kifejezetten a párt általa is elfogadott politikáját támogató íróknak megbecsülést, az „örök” ellenzékieknek pedig útlevelet javasolt külföldre, két évi kintlétre.

piaci rendnek, valamint a gazdaságossági, hatékonysági elveknek. Erre pedig mind Magyarországon, mind pedig Csehszlovákiában rájöttek a reformer közgazdász kommunisták, rendszerkritikusok. S ennek nyomán nálunk az „új gazdasági mechanizmussal” megpróbáltak elszakadni a „létező szocializmus” – később „fejlett szocializmus” – fejletlen és megtermékenyíthetetlen szisztémájától csakúgy, mint Csehszlovákiában a „prágai tavasz” idején. Tudvalevő, hogy mi lett a vége ott és itt. Nálunk a csehszlovákokhoz mérten szerencsésebb kifutással az erjedő gazdasági átalakulás szükségszerűen kihatott a társadalmi-politikai viszonyokra, és végül bekövetkezett a szerencsétlenségeket hozó rendszerváltás, amely már másnapján nem a várt távlatot csillogtatta. De aki az akkori másnapon még nem látta a jövőt, később a bőrén érezhette. A mindenféle bódító ígéretek (olcsóbb állam, kevesebb bürokrácia, osztrák életszínvonal, felvirágzó ország, általános boldogulás stb.) halomra dőltek, de háborítatlanul folytatódott a rendszerváltás magvainak keltetése, a természetes, az új idők által érlelt eredmények fölötti zajos ünneplések sorozata, az 1945 előtti rend rekonstrukciója. Ezzel egyidejűleg elfelejtették a közvetlen múlt asztalra tett javait, amelyek nélkül új hozadék aligha termelődik, legalábbis a kontinuitás-diszkontinuitás törvényszerűségének megfelelően, nem beszélve arról, hogy Magyarország az európai integrációhoz való csatlakozás éllovasa volt, amely pozícióját menet közben könnyelműen, felelőtlenül elherdálta. Arról szintén lehetne beszélni, hogy a neohorthyizmus elleni gyámoltalan kesergések hatástalanok maradtak.

Rendszerváltozás közelebből

A rendszer változásának menetében a magyar politikai baloldal szerfölött sok politikai baklövés áldozata lett, mert nem számolt a kezdetleges szocializmust felváltó kapitalista rendszer által ígért világmegváltás irrealitásával. A meghatározhatatlan jellegű, heterogén rendszerváltó újbaldal legfőbb tévedése mindenütt (kivéve Kínát, Kubát, Észak-Koreát; ezekben az országokban más jellegű baklövések voltak) a kommunista párt – Magyarországon a Magyar Szocialista Munkáspárt (MSZMP) – szétverése volt. A kommunista hagyományok megtagadása abból eredt, hogy a kommunizmust azonosították torz sztálini formájával, s annak utánpótlásával, nemzeti variánsaival, Sztálin epigonjainak bűnös, bűnözői műveleteivel, a szocializmus „építésének” főbenjáró gazdaság- és társadalompolitikai hibáival, az egyéni és közösségi szabadságjogokban

alkalmazott korlátozásokkal, például a vallás, a vallásos ember diszkriminációjával. A részletek, a problémák felsorolása a szocializmus-kommunizmus kritikusaival írva vagyon, így eltekintünk ezektől és attól is, hogy a sztálinizmus igazolhatatlan, de sok szempontból megmagyarázható történelmi és társadalmi genezisést kifejtjük. (Sztálin szibériai száműzetésében, üldöztetésében, szökése utáni elárulásában pszichésen megsérült, paranoiába esett.) Felesleges lenne elemezni azt is, hogy a Szovjetunióban – illetve a nagy orosz birodalom területén, korabeli büszke, magasztos toposz szerint a „föld egyhatodán” –, amely valójában sok nemzetből, sok egymással ellentétben álló etnikumból szerveződött állami alakulat volt, ahol korábban a cár megfellebbezhetetlen tekintéllyel rendelkezett, s amely a demokratikus értékeket évszázadokon keresztül nélkülözte, egyáltalán megszilárdulhatott-e, talpon maradhatott-e volna? Kivédhette volna az intervenció, majd a II. világháborús támadást? Az új rendszerbe való átmenet nehézségeit leküzdhetette volna? A rendszer szerencsétlenségére a diktátor a betegelméjű Sztálinban öltött testet, és diktatúrája (az iszonyattá fejlődött „proletárdiktatúra”) nélkül a Szovjetunió nem válik szuperhatalommá, világpolitikai tényezővé a kétpólusú világrendszer egyik sarkán, támasztékkul szolgálva az antikolonialista küzdelmekhez, a gyarmati rendszer megszűnéséhez, a klasszikus kapitalista világrend felbomlásához, magának a kapitalista szisztémának is az átalakulásához, modernizálódásához, a fejlett kapitalista országok életkörülményeinek általános javulásához. Ugyanis a Szovjetunió, az ún. szocialista világrendszer léte – a kapitalista országok erősebb munkásmozgalmainak követeléseivel, sztrájkakcióival, tüntetéseivel együttesen – generálta a legdurvább kizsákmányoló gazdasági és politikai módszerektől való elmozdulást, jelentősebb eltérést, az életszínvonal emelését és a demokratikus jogok szélesebb körű érvényesítését.

A rendszerváltók politikai állástól függetlenül – baloldaliak, leendő szociáldemokraták, liberálisok, konzervatív jobboldaliak – a kommunista ideológiát és hagyományt, a rendszerét, pártjait megtagadták, az újbaloldal a kommunizmust szociáldemokráciával helyettesítette, a jobboldallal közösen gyakorlatilag a kommunistákat félreállították a politikai játéktérben. Természetesen óriási baklövés volt annak idején a hatalomba kerülő kommunisták részéről a szociáldemokraták megbélyegzése, a mellőzésük, ám 1989/90-ben megtenni ugyanezt fordítva a valódi és markáns politikai baloldal végelgyengülő, a végelgyengülés határán

bicegő válságát eredményezte. A szociáldemokrácia történelmileg is, a rendszerváltás momentumában is, a kapitalizmus jobbra tételének adminisztrációját vállalta magára, amit időnként sikerrel, olykor sikertelenül oldott meg. A kapitalizmus gyökeres megváltoztatását, a szocializmus megvalósítását a végtelenbe toltta ki; ezzel egyenértékűen nem „támogatta”, nem „tiltotta”, viszont „tűrte” a kapitalizmus kártékony és ésszerűtlen vadhajtasait, az „értelmetlen, funkciótlan nagyjövedelmeket” (Bibó István),⁵ magyarán a dolgozó ember kizsákmányolását. A kapitalizmus mindenkor leghatékonyabb ellenfele az ideológiailag biztos lábon álló kommunista mozgalom. Ez bebizonyosodott 1917-ben, a fasizmus elleni harcban és az osztályharcok többi szakaszában, noha mindez átütőbb sikert hozott volna, ha a kommunisták és szociáldemokraták egységben, legalább akcióegységben (miként itt-ott létrejött) küzdenek meg ellenfeleikkel. Az ideológiailag arcél nélküli rendszerváltó új baloldal ezeket az alapvető tényeket figyelmen kívül hagyta, és ahelyett, hogy törekedett volna a történelmi munkásmozgalmi baloldal két áramlatának az egységére, továbbá a szövetséges dolgozói kategóriáknak ebbe az egységbe való bevonására, a kapitalizmus elleni tevékenység egyedüli garanciájára, elmélyítette a baloldali ellentéteket, újakat állított elő. Ennek következtében a baloldal ma felismerhetetlen és megosztottabb, mint bármikor máskor.

A rosszul megfontolt lépések közül az ideológiai természetűek tehát nem becsülhetők alá, ugyanakkor a hibásan megvetett gazdasági alapokból és a gazdaságpolitikai döntésekből fakadtak a további tévedések, hozzáátve ehhez, hogy magában a Szovjetunióban szükségszerűen halmozódtak föl a válságot kiváltó problémák, amelyek átterjedtek a „világrendszer” (a tábor vagy a „lágér”) egészére. A kiváló gazdasági adottságokkal, nyersanyagok bőségével rendelkező Szovjetunió több mint fél évszázados fennállása alatt nem tudott működőképes gazdaságot létrehozni. Nem tekintjük át ennek okait, tudvalevő azonban, hogy a '80-as évekre katasztrofális helyzet alakult ki. A kor kifejezésével élve a „szovjet ember” kellő mennyiségű vodka elfogyasztása után esténként kénytelen volt kikövetkeztetni: „kalasnyikovot csak nem vacsorázhatok, és az úrhajó, az atombomba sem ehető”. A hadiipari komplexum nagy léptekkel haladt előre, a polgári gazdaság életképtelennek bizonyult, az

⁵ Huszár Tibor: *Bibó István, Beszélgetések, politikai-életrajzi dokumentumok*. Kolonel Lap- és Könyvkiadó, Debrecen, 1989. 200.

üzletek elemi fogyasztási cikkeket sem árultak, az élelmiszerellátás is dőcögött. Miként a szovjet-bolsevik típusú 1917-es forradalomnak tulajdonítható a kapitalizmus világhatalmának történelmi jelentőségű megtörése, az ún. szocialista világrendszer évtizedeinek eredményei, vívmányai, átmeneti sikerei, ugyanígy az 1917 utáni kritikus folyamatokból, '17 politikai kultúrájából, a proletárdiktatúra visszataszító gyakorlatából eredeztethetők a kommunizmussal kísérletező közép- és kelet-európai rendszerek, a szocialista tábor korszakos válsága.

A rendszerváltással kapcsolatban egyértelműen leplezetlen kizsákmányoló kapitalizmusról kell beszélnünk. A kizsákmányolás új haszonélvezői, a kiváltságos tőketulajdonos oligarchikus réteg történelmi tapasztalatával élve a „húzd meg, ereszd meg” taktikát követte, aminek a lényege még a „hőskorból” a javak szánni való morzsáinak osztogatása, később kövérebb és bővebb juttatásokkal a kiobbanni készülő társadalmi feszültségek leszerelése. Hatalmi technikákkal elodázták világhatalmuk fenyegető leszűkítését. Az 1917-es orosz példát követő, átmeneti vagy időleges sikereket felmutató forradalmi mozgalmak révén Budapesttől Berlinig láthatatlan vagy halványan látható nyomokban másutt is veszélyeztették a burzsoázia uralmát. 1917 forradalma, Szovjet-Oroszország, majd a Szovjetunió létrejötte, az újtípusú proletárhatalminak mondott küldetéses, „messianisztikus” berendezkedése végül megfeneklett, bekövetkezett a rendszerváltás, amelynek különböző rendű és rangú baklövésai beütöttek valamennyi volt ún. szocialista országban – érthetően, mivel mindegyik ugyanazokkal a betegségekkel kínlódott, amelyekben a magyar, és amelyekből az illúziókban ringatózó reformer rendszerváltó elit a következményekkel nem törődve ki akart szabadulni, csak arra nem gondolt, hogy a kapitalizmus visszaállításával nem fogják megoldani a szocializmus problémáit. A volt szocialista országokban folyó „építőmunka” hiányosságainak elemzése, az ellentmondások megoldásának együttes keresése helyett önálló nemzeti útjaikon sétáltak egyenként a csapdába. Nem vállalható az egész kelet- és közép-európai térség azonos és különböző problémáinak a számbavétele, ezért főleg a hazai tapasztalatokkal kívánunk foglalkozni. Ennek kapcsán nem győzzük hangsúlyozni, hogy amikor a szocializmusról beszélünk, akkor csak egy kezdeti próbálkozó kísérletet, a kapitalizmus elemeit, gazdasági-politikai viszonyait magán viselő átmeneti állapotot írhatunk le, és nem a szocializmust, különösképpen nem a kommunizmust, mint elvontan elgondolt társadalmi viszonyrendszert. Sem a társadalmi élet alapját

képező gazdaságban, sem pedig a ráépülő viszonyok egészében, a társadalom közegében, az egyének, a csoportok, az osztálykategóriák konkrét anyagi és szellemi létében, mi több magukban a szocialista-kommunista berendezkedést tudatosan magukévá tevő egyénekben és csoportokban, azaz a kommunista pártokban, s a párt több fölemelkedő vezetőjében sem munkált a kommunizmus racionalizálása a gyakorlatban az „élet eleven zöld fájaként”; számosan nem voltak meggyőződve a rendszer realizálhatóságáról, és csak ímmel-ámmal vállalták a reformokat, magát a rendszert. Mindez több síkon megnyilatkozott a rendszerváltozáskor, az első pillanatoktól kezdve, amikor vagy a reformirányú vagy egészen más jellegű pálfordulás, renegátság, az elvek feladása, jobb esetben a politikai elbizonytalanodás, tanácsalanság lett úrrá a pártállami apparátusban és feltehetően a „kommunista” (?) párttagság nagyobbik felében. A párttagság zöme genetikusan átalakult, felhígult, az eredeti világnézetre fittyet hányva eltérítődött és átlényegülve elvesztette politikai identitását – már ha egyáltalán rendelkezett ilyennel.

A rendszerváltoztatás illúziói és baklővései közt az ideológiai vonatkozásokon túl a felszámolt köztulajdonban lévő termelési alapok, a népvagyonnak nevezett – de a nép nem érezte magáénak, mert nem tudatosították benne, hogy a vagyon az övé – vagyontárgyak privatizálásának tömegmérete kapitális hibák sorával járt. Eladták az ország javait, valamint a szocialista államosítások tényleges károsultjait és a pszeudokárosultakat visszaprivatizálásokkal és „jóvátétellel” kárpótolták. A „jóvátételt” a jellegében, minőségében megváltozott és megnövelt vagyoni érték pénzügyi fedezetéből fizették ki; a célra elkülönített értéket és pénzt a társadalom, a nép produkálta, ám a népet nem kárpótolták, pedig elvileg a vagyon, a megtermelt nemzeti jövedelem az övé volt. A szocialista rendszer károsultjai részesedtek a közvagyonból, más lehetséges jogosultak nem kaptak semmit: egy meginterjúvolt gyári munkás kijelentette, „nekem egy csavarhúzó se jutott”. Művészi, sőt politikai intuíciójával pregnánsan fejezte ki kritikáját az ellentmondásos, álszent és egyoldalú, a szkeptikusan figyelt kárpótlásról. Az egykori földbirtokos arisztokrata családból származó, de a megváltozott viszonyokat erkölcsileg a rendszerváltóknál tisztábban látó Esterházy Péter egyetlen tömör, remekbe szabott publicisztikai mondattal intézte el az

ügyet: „földet vissza nem veszünk”,⁶ nem kért családja földjeinek reprivatizációjából.

A rendszerváltás politikusai megfeledeztek a szocializmus előtti kapitalista rendszer károsultjainak, kizsákmányoltjainak a „jótételéről”, legalább erkölcsi értelmű kárpótlásukról, a sokat emlegetett és igen hangzatos „igazságszolgáltatás” ugyanis nekik is járt volna. Az igazságtalanságok és a társadalmat érő kártevések nem kizárólag 1945 utáni keletűek, az 1945 előtti rendszereknek is voltak áldozatai – nem csak a kommunizmusnak; a tisztelgő emlékezésre joggal tarthatnának igényt. Ez véletlenül sem merül fel, amint általánossá vált a múltra vonatkozó kérdések, összefüggések történelmietlen értékelése: mintha a történelem a rendszerváltozással kezdődött volna, eltörölve⁷ minden előzményt, az embertelenségeket, az 1945 előtti rendszerek ellenfeleinek üldözését, bebörtönzését, jogfosztását, a végrehajtott halálos politikai ítéleteket.

A rendszerváltozással bevezetett jótétel, egyúttal az ország gazdasági szanálásának fontos aspektusa a privatizáció. „Sikeres” (?) végbemenetelével kapcsolatban kétséges Horn Gyula megállapítása is, miszerint a „tömeges privatizáció” nélkül az egyszerű újratermelés sem lett volna megvalósítható.⁸ Az ország valóban adósságcspadában, hallatlan nehéz gazdasági helyzetben vergődött, gazdasága megroppant, de élt, megélt és adottak lettek volna lehetőségek a termelői struktúra átprogramozására, újjászervezésére, ésszerűsítésére, az „egyszerű újratermelés” biztosítására, elismerve, hogy a „bővített újratermelés” a kor színvonalán bizonytalanná vált, de politikai bűn volt elvetni az esélyét. Elképzelhetetlen ugyanis, hogy a jó nevű híres GANZ-gyárak, a Tungssram, az autóbuszairól a világpiacon ismert IKARUS, a csepeli, angyalföldi, újpesti, a főváros külső kerületeiben működő többi megbecsülhető ipari üzem, a győri vagon- és gépgyár, a Borsod és Nógrád, Heves, Fejér, Veszprém megyei nagyvállalatok mind csupa ócskaságokat produkáltak volna, akárcsak az, hogy a nem egy ágazatában sikeres mezőgazdaságunk háttérével az élelmiszeripar ráfizetéses legyen. Az ipar korszerűsítése, termelékenységének és hatékonyságának javítása halaszthatatlanná vált, de

⁶ Idézi: Halák László: Fizessenek a szegények! In: *Élet és Irodalom*. 35. évf. 7. sz. (1991. február 15.) 3.

⁷ Az Internacionálé nem a múlt eltörléséről énekel (ahogyan baloldali fórumok és szereplők is a rendszert váltva, a kommunista ideológiát félretéve „értelmezték” sorait), hanem a múlt kizsákmányolása elleni végső harcról.

⁸ Horn Gyula: *Azok a kilencvenes évek*. Kossuth Kiadó, Budapest, 1999. 475.

mezőgazdaságunk ragyogó eredményekkel büszkélkedhetett, egyes termékeivel a világ élvonalában szerepelt: az 1980-as évek közepére Magyarország „az egy főre jutó gabonatermelésben az USA-val áll azonos színvonalon, csupán Kanada és Dánia előzi meg [...]”. Az egy főre jutó hústermelésben Hollandia után a második helyen áll.⁹ Nem mendemonda az, hogy a külföldre eladott gyárak, élelmiszeripari vállalatok vevői saját haszonélvezetükre megszerezték a magyar termékek piacait. Az eredeti spontán, majd a kibontakozó „tömeges privatizációval” a liberális, antiszocialista, racionális kritikát is tartalmazó pártállamellenes ideológia és politika mentén nem a legjobb, relatív progresszív kapitalizmusra való áttérés valósult meg. Közszájon forgott a „vadkapitalizmus” szóhasználata. A tömeges privatizációval a termelési kapacitások ésszerűtlen, sokszor – az Antall-kormányzat illetékeseinek szakszerűtlensége folytán, a baloldali kormányzás sajátságosan „szakszerű” korrekciói ellenére is – áron aluli „kótya-vetye” kiadásításával, közönséges tolvajlással nem áttekinthető tulajdonviszonyok jöttek létre. Potom pénzért hazai „magánzóknak”, külföldről megtért „hazánkfiaiak” és persze ismeretlen idegeneknek adtak el működőképes üzemeket, termelőszövetkezeti birtokokat, erdőket, más vagyontárgyakat. Kifosztották a kisebb vállalatokat, a szakszervezeti üdülőiket, vitt mindenki mindent, amihez csak hozzáfért, s végül a kiürített objektumokat „ingatlanfejlesztés” ürve alatt értékesítették, a hasznot pedig alkalmilag fölözte le az, aki ilyen-olyan politikai pozícióban a „tűz” közelében tartózkodott éppen.

Az eladott üzemek mintegy ellenszolgáltatásként (de inkább a befektető zsíros hasznára) márkás multinacionális cégektől kaptunk korszerű technológiákkal rendelkező összeszerelő gyárakat, teljes termelői kapacitással bíró gépsorokat, amelyek a termelési kultúrájukat magyar földre hozták zöldmezős beruházással vagy a megvásárolt ingatlanokba telepítve. Tanítványaimmal Nyíregyházáról látogatást tettünk az 1997-ben Nagyállón alapított világhírű Benetton cég téli sportfelszereléseket gyártó automatizált létesítményében. Már a kapun belépve meglepő volt az egykori „szocialista” üzemek olajfoltos udvarának helyén a tiszta, az ápolt zöld gyepek, a hasznosítatlan terepszelvények stb. Semmi jele a

⁹ Juhász Pál: Zsákutcában van-e a magyar mezőgazdaság? In: *Medvetánc*. 1988/1. 197. (A szerző felsorol több zöldség, gyümölcs, valamint növényolaj-alapanyagú terméket is, melyekből pozitív szaldóval exportáltunk. A *Medvetánc* kiadványai nem pártállami propagandaeszközök voltak.)

gazdátlanoknak. Szomorú, de a gazda nem magyar. A termelő részleg csarnokában a gépsorok látványa a laikus számára is lenyűgöző volt: egy közepesen képzett komputer-kezelő szakember betáplálta a termék kódolt műszaki adatait és a gépsor végén kijött a tetőtől talpig kész siöltözék. A bennünket kalauzoló olasz részlegvezető halkán, négy szemközt elmondta viszont, mi is a dolog árnyoldala. Amennyiben – súgta amolyan beavatott-félének, mivel beszéltem a nyelvét – Ázsiában valahol jobb gazdasági feltételekre lelnek Benettonék vagy jobbat kínálnak nekik (értsd olcsóbb munkaerőt), leszerelik az egész gyárat, elszállítják a gépeket és amott ütnek tanyát. Sajnos ez a kegyetlen realitás, és nem csak a Benetton esetében, a kapitalizmushoz ez is hozzátartozik, de az is, hogy a Benetton-testvérek eleinte otthonukban kötögették a pulóvereket, a trikókat és kis üzleteikben árusították a portékát – egyszerű vállalkozásból sokoldalú gazdasági elképzeléseikkel, marketingjükkel, előrelátó tervezéssel, gazdaságfilozófiával fejlesztették ki évtizedek munkájával piachódító árudömpingjüket. Tehát hosszú évtizedek szükségesek a világszínvonal eléréséhez, amire – úgy vélem – nálunk a vállalkozók java nem igazán gondolt, az illúziók viszont a láthatáron lebegtek szakadatlanul, illetve a világszínvonalhoz való közeledést visszafogta a korrupció, a szabad rablás, az ország érdekeit semmibe vevő komolytalanság, felelőtlenség. A Benettonnál kisebb kaliberű olasz vállalkozók – a tolmácsukként tanúsítom – hívták fel magyar kollégáik figyelmét, hogy a gazdasági siker és a meggazdagodás hosszú folyamat áldozatos munkájával érhető el.¹⁰ A Benetton-sztorinak máskülönben olyan olvasata is lehetséges, hogy a „szocialista építőmunka” folyamatában ki kell meríteni a kapitalista módszerű magánvállalkozói produktivitás, a termékbőséghez vezető hatékonyság, az új és új piaci szükségletek kielégítését, és amikor ez megtörténik, akkor fellendíthető a „szocialista építőmunka”. A történelem nem ér véget a kapitalizmussal, lesz „posztkapitalista” kor, amelyben a kommunista jellegű elgondolások megvalósulhatnak – valószínűleg a különböző gazdasági-társadalmi rendszerek előnyeinek, progresszivitásának pozitív összegzésével.

¹⁰ Forrás: Stella, Gian Antonio: *Schei*. Dalai Editore, Milánó, 1997. (Stella a *Corriere della Sera* neves újságírója a Benetton-történeten kívül több más kicsiből naggyá lett észak-keleti olasz vállalkozás sikerét írta meg. A „schei” az észak-keleti – Veneto, Venezia–Giulia, Friuli régióit magába foglaló – országrész nyelvjárásában a „pénzt” jelenti. A régiók kis- és középvállalkozásai feltűnően hatékonyak, gazdaságosak, a GDP-hez jelentősen hozzájárulnak, az olasz gazdasági visszaesés elhárításában komoly szerepük volt.)

Korunk antikapitalizmusának lehetőségeiről

Feltételezve a szocialista-kommunista válfájú gyakorlat visszatérését, egy újabb rendszerváltoztató folyamatban összefoghat minden érdekelt, akit kizsákmányolnak, akit nem becsülnek, akit lenéznek, aki csak „annyit ér, amennyije van”, akit a kapitalizmust választó rendszerváltozás maga alá gyűrt. Hogy miért van csak annyija, a bűnös logika ezt nem vizsgálja, nem törődik vele. Vegyük a mai társadalmak – a világ bármelyikének – kisemmizettjeit, akár a magyar „rendszerváltás” veszteseit, láthatjuk, hogy tudatukban, vagy derengő tudatalattijukban az igazságosabb, az elfogadhatóbb, az anyagi és szellemi javakhoz való hozzáférést tekintve nem szakadékszerűen szétváló társadalom körvonalazatlan távlatra és vágyra munkál. Milliókat, világméreteken több milliárdnyi (!) kizsákmányolt dolgozót, legkülönbözőbb kategóriájú bérből és fizetésből élőt mind közéjük sorolhatunk. Széleskörű, több országra kiterjedő felmérések szerint 840 millió dolgozó napi 2 dollárból kénytelen élni (hány évet élhetnek?), miközben 85 dúsgazdag oligarcha (*tycoon*) birtokolja a világ népessége felének jövedelmével egyenértékű vagyont. A világ lakosságának egy tizede (620 millió ember) csak a globálisan megtermelt értéktöbblet 0,61 százalékához jut hozzá, míg a leggazdagabb egy tized részesedése 57,5 százalék. Találó Nancy Fraser mai kapitalizmust elemző könyvének címe: *Kannibál kapitalizmus*.¹¹ A globális kannibalisztikus kapitalista állapot nem tartható fenn társadalmi robbanás nélkül, pontosabban kizárható az, hogy a kizsákmányoltak, a kisemmizettek, a túlélés szélén tántorgók tömege időtlen időig eltűrje az igazságtalanságokat, az ésszerűtlen jövedelmi, vagyoni és megélhetési különbségeket. Az is kizárható, hogy az ellentmondások feszítő-robbantó erejére ne ébredjen rá az alávetett tömeg és ne cselekedjék. A döntő kérdés azonban az, ki és milyen társadalmi-politikai erő hozza tudomására a teendőit, mert pillanatnyilag ennek a körvonalai még nem látszódnak.

Utaltam már arra, hogy az 1917 tojáshéjából kibúvó politikai rendszer súlyosan demokrácia-deficitese volt. Csak a sztálini terror borzalmairól könyvtárnyi a szakirodalom, azonban a Szovjetunió Kommunista

¹¹ Nancy Fraser politikát és filozófiát tanít a New York-i New School for Social Research intézményében, könyvét 2022-ben adta ki, 2023-ban olasz fordításban is megjelent az Editori Laterza kiadónál. A kiadvány alcíme nem kevésbé beszédes: *Hogyan falja fel a rendszer a demokráciát, a gondoskodást és a bolygót*. [A szóban forgó kötet 2024-ben magyarul is megjelent: Fraser, Nancy: *Kannibál kapitalizmus*. Open Books, Budapest, 2024. – szerk. megj.]

(bolsevik) Pártjának (SZKP) ideológiai monopóliuma és a rá hagyatkozó moszkvai, a „proletár internacionalizmus” frázisába öltöztetett „nagyorosz” beképzeltség – ami, bizonyos fokú rosszindulattal, de nem oktan hipotézisben a módszereit tekintve inkább hasonlított a birodalmi hamis tudatra, mint a világ proletárjait felszabadító világnézetre – nagy károkat okozott az egész kommunista mozgalomban, miközben tény az is, hogy a proletár internacionalizmus jelszavának jegyében az SZKP önzetlenül támogatta különböző országok kommunista pártjait, a harmadik világ gyarmatosítás elleni küzdelmét, esetenként (Afganisztánban, korábban Afrika egy-egy régiójában) túllőve a célon. Az SZKP elhanyagolta a Szovjetunió határain kívüli (és nagy mértékben a határain belüli) sajátos és autonóm nemzeti, a kisebbségek nemzetiségi, etnikai realitásait, ezzel egyidejűleg a nemzetközi környezet külső tényezőitől, a világpolitikai valóság dinamikus mozgásától is távolabbra került. A szovjet pártvezetés azt képzelte magáról, hogy az 1917-es győztes forradalom tapasztalata egyszer s mindenkorra a kezébe adta a bölcsek kövét, és a kizárólagos birtokukban lévő eszmei kincs kisugárzó, kisugárzandó útmutatásával a szocialista forradalom mindenütt győzedelmeskedhet. Az SZKP vezetése nem nézett szembe azzal sem, hogy ez az évtizedeken át követett és a kommunista pártoknak előírt kánon már az 1917-es időszakban sem vált be. A sikertelenségek és politikai vereségek (Németország, Olaszország, Magyarország, Lengyelország) okát nem vizsgálták, saját vélt bölcsességük dogmatikájával operáltak változatlanul a változó világban, melyben országonként eltérő sajátos feltételek összjátékának ellentmondásai feszültek. Így történhetett meg később, úgymond a szocializmus határainak kitolódásával, hogy értetlenül álltak szemben a lengyel, a csehszlovák, a magyar stb. speciális körülményekkel, nem beszélve a harmadik világ vagy Nyugat-Európa országairól, mint ahogyan az egykori „stratégiai partner” Kína csendes, Teng Hsziao-ping-féle gazdasági fejlődésének mélységéről és mibenlétéről sem volt valószínűleg plasztikus képük. Számos ország kommunista pártjában, politikai vezetésében az útkereső, kutató-vizsgálódó magatartás eredményeit nem ismerte a betokosodó, gerontokratává váló moszkvai vezetés. A Szovjetuniót Gorbacsov megjelenéséig egy előregedett szklerotikus vezetőréteg reprezentálta, azonban Gorbacsovval egy, a világra rátekintő, nyitott szemléletű politikus lépett porondra. Más kérdés, hogy mely tényezők idézték elő a bukását, „peresztrojkájából” hogyan lett „katasztrofika”. Mind Gorbacsov, mind az utána következők feltehetően

nem mérték fel döntéseik következményeit, tetéződött a Szovjetunió, magának az SZKP szétesésének folyamata azzal, hogy a Jelcin utáni orosz vezetés ködös, megmagyarázhatatlan és elfogadhatatlan megfontolásokból (zavarkeltő külpolitikai számításból?) bőkezűen támogatott és támogat Európában a politika jobboldalán tevékeny igen aktív erőket, pártokat és személyiségeket, továbbá – véleményem szerint – rossz döntéssel háborút indított Ukrajna ellen. A II. világháború után és számtalan szüntelen helyi háború tanulságai elegendőek lehettek volna a Kreml számára is, hogy eltekintsen a pusztulást és vért követelő hadakozástól, noha a döntésükre vonatkozóan elképzelhetőek külpolitikai, biztonságpolitikai indokok, a NATO, illetve valószínűsíthetően az USA-nak mint a NATO meghatározó államának Keletet célzó mohósága, ám ez se igazolja a háború elindítását.

A nemzetközi kommunista mozgalomban az 1945 utáni periódusokban – időnként halványan, máskor erőteljesebben – az újító szellem akarata többfelé jelentkezett. Élén járt ebben az olasz, az 1968-as csehszlovák és 1968 után (nem úgy, mint 1956-ban¹²) az erőszakos szovjet intervenciót taktikusan elkerülő magyar pártvezetés. Nehéz megítélni – ha egyáltalán lehetséges lenne –, mi történhetett volna Csehszlovákiában 1968-ban és utána, ha nem történik meg esetleg a szovjet beavatkozás. A magyar 1968 utáni reformfolyamatok egyszerre fényes és árnyas oldalai jól ismertek; a

¹² A kommunizmus problematikáján belül rendkívül fontos lenne 1956 mindeddig megoldatlan tárgyilagos elemzése. Az '56-os felkelés összetett nemzetközi és belső bonyolult oksági láncolatban robbant ki és zajlottak le az eseményei. Itt és most belevágni a gordiuszi csomóba meghaladná írásom keretét, de nem hagyom ki az *Évkönyv*ünk alapító szerkesztőjének, Jemnitz Jánosnak 1956-ról alkotott véleménye miatti hányattatását, ugyanakkor későbbi következetes elvszerű politikai és tudományos álláspontját. 1956 lefolyása után nem fogadta el az MSZMP „ellenforradalmi” értékelését, amiért eltávolították a párt központi apparátusa részeként működő párttörténeti intézetből. A rendszerváltáskor viszont vitatta a megfordult átértékelést, annak módját, bejelentését, majd a teljes pálfordulást. Álláspontja szerint 1956-ot a maga komplexitásában, minden aspektusában kell értékelni, nem pedig politikai legitimációs szempontokból. Feltéve sem az, hogy Jemnitz szociáldemokrata családban való neveltetése, ehhez a hagyományhoz való hűsége, egyszersmind a kommunista mozgalom vállalása tette lehetővé a következetességét – olyannyira egyébként, hogy tudományos kutatómunkájában soha nem tágitott a munkásmozgalom egységének fontosságától, amibe a szociáldemokrácián, a kommunizmuson kívül belefoglalta az anarchista és más szélsőbaloldali csoportosulásokat is, ezekkel pedig erejéhez mérten nagy számban és világméreteken tartotta a kapcsolatot, gyűjtötte az információkat, s közölte ezeket az *Évkönyv* számaiban.

magyar fejlődés érdeme, hogy amit „lehetett”,¹³ azt félig-meddig megvalósította. Az olasz kommunisták 1945 utáni politikai irányvonalában felfedezhetőek lehettek volna a szocializmus „építési” hibáinak, részben az „építés” általános válságának ellenszerei, noha az olasz párt a politikai hatalmat nem bíró helyzetében tette a dolgát, s nem birtokolva politikai főhatalmat nem kényszerült elkövetni a „létező szocializmus” hatalmi pozícióban levő kommunista pártjainak melléfogásait. Teljességgel megválaszolhatatlan kérdés, hogy az olasz KP pártpolitikai hatalom birtokában elkövette volna-e a kelet-európai rendszerekben elkövetett hibákat. Vannak arra utaló jelek, hogy a kérdésre nem lehetetlen a nemleges felelet. Az 1921-ben született Olasz Kommunista Párt (PCI) története során gazdag elvi-eszmei és politikai hagyatékot halmozott fel, amelynek megismerésére, kutatására szenteltem tudományos tevékenységemet.

Munkáimban válaszokat kerestem arra, miért a PCI a Nyugat legerősebb kommunista pártja. Egyetemi éveimben már intenzíven érdekelt a kérdés, mivel Itália az '50-es, '60-as évek fordulójára fejlett kapitalista ország volt, viszonylag jó és javuló életszínvonallal, ami nem vetette vissza, nem faragta le a párt erejét, tömegbázisát, sőt mi több a '70-es évek derekáig a kommunista befolyás, a leadott szavazatok százalékos aránya nőttön-nőtt. Kutatásaim,¹⁴ olvasmányaim eredményeképpen mindenképpen Antonio Gramsci – mára szinte, legalábbis az autentikus baloldali értelmiségben (részben azon kívül is) jól ismert – elméleti tételeinek alapvetéséből (hegemonia-fogalom, a civil társadalomban alkalmazandó pozícióharcok leírása, nagyszabású, részleteiben sokoldalúan kidolgozott szövetségpolitikai¹⁵ és a társadalommal szoros

¹³ Utalhatok itt is Lengyel Lászlóra, illetve Illyés Gyula 1973–1974-es *Naplójegyzetére*, ahol Illyés leírja Kádár Jánossal történt párbeszédét. Kádár megszólalásának lényege: a politika azt teszi, amit lehet. Lásd: Lengyel: 1996, 33.

¹⁴ Kutatási eredményeim összefoglalásának tekintem *Az olasz baloldal* című, a L'Harmattan kiadónál 2010-ben megjelent művet, amely Gramscitól a Demokratikus (vagy Demokrata) Pártig tartó történeti ívben tárgyalja az olasz kommunizmus fejlődését. Lásd: Pankovits József: *Az olasz baloldal Antonio Gramscitól a Demokratikus Pártig*. L'Harmattan, Budapest, 2010.

¹⁵ Gramsci az I. világháború utáni válságos és forradalmi helyzetben szükségszerűnek tartotta a kommunista párt létesítését, ám a szocialista munkásmozgalomban bekövetkező szakadás momentumában, a kommunista párt születésekor azonnal figyelmeztetett a megosztottság veszélyére, a főlrémlő és a fasizmus győzelmével bekövetkező munkásmozgalmi vereségre. A munkássegység számára mindig döntő fontosságú volt. Már

kapcsolatban levő párt megszervezésének, fölépítésének koncepciója) bontakozott ki a modern PCI irányvonala, amelynek sikere és vonzereje Washingtonban elképesztőnek tűnt. A Fehér Ház szakértői dilemmáztak, hogy hogyan állítsák meg a kommunisták menetelését az egyre befolyásosabb közéleti pozíciók, hovatovább a kormány felé, melynek megnyílt az esélye a katolikus ország vezető pártjával, a politikai katolicizmust képviselő kereszténydemokrata párttal és vezetőjével, Aldo Moróval együttműködve megköthető „történelmi kompromisszum” irányvonala révén. A kereszténydemokraták elnökét az olasz és az amerikai titkosszolgálatok által manipulált Vörös Brigádok terroristái meggyilkolták, megghiúsítva az olasz politikában formálódó szuverén döntéshozatalt a „történelmi kompromisszum” szellemének megfelelően.¹⁶

Gramsci nyomdokán hosszú pozícióharcra felkészített párt kezdte el a tevékenységét közvetlenül 1945, a fasizmus legyűrése után, a helyreállított polgári demokratikus, parlamentáris pluralista társadalom előnyei és sok álságos ellentmondásának feltételei mellett. A PCI 1946-os kongresszusán a Gramsci-örökség letéteményese, Palmiro Togliatti, a párt főtitkára kifejtette az olasz kommunisták elkötelezettségét a többpártrendszer elismerésében, a keretében folytatandó politika mellett, jelentősen eltérve a bolsevik hagyományok direkt forradalmi módszereitől; azok másolásáról szó nem lehetett. Az 1946-os viszonyok közepette Togliattinak a megszokottól különböző bejelentése – ismereteim szerint – nem váltott ki nagy vagy negatív visszhangot a nemzetközi kommunista mozgalomban (talán Moszkvában se), feltehetően ugyanis a háború utáni helyzet kezelése

börtönben volt, amikor 1929-ben a Kommunista Internacionálé a szociáldemokráciát szociálfasizmussá degradáló határozatot fogadott el, amivel Gramsci nem értett egyet és állást foglalt ellene a börtönben lefolytatott vitáiban. Jellemző a szocialista Sandro Pertini, későbbi (1978–1985 közötti) olasz köztársasági elnök emléke arról, amikor megismerkedett Gramscival deportálásuk színhelyén, Ponza szigetén. Pertini elmondása szerint magázva szólította meg a nála idősebb Gramscit, aki viszont mindkettejük deportált helyzetét nézve, Pertini meglepetésére tegeződésre váltott, és rákérdezett, hogyan is van ez, hiszen a kommunisták árulóknak, szociálfasistáknak tartják őket, mire Gramsci kijelentette, „ezeket a hülyeségeket nem akarom hallani [...]”. A kifejezés inzultus és aberráció.” Lásd: Zampaglione, Arturo – Antonio, Caro: *Le memorie di Pertini raccontate ai giovani*. Editori Riuniti, Róma, 1985. 52–53. A munkásegység mellett a parasztsággal, a középosztállyal való összefogást, az értelmiség megnyerését, a párt aktivistáinak értelmiségivé nevelését Gramsci szintén szorgalmazta teoretikus műveiben és szóbeli agitációjában.

¹⁶ Lásd részletesen: Pankovits József: *Merényletek, gyilkosságok a tegnap Olaszországában*. L'Harmattan, Budapest, 2024.

lekötötte a pártok vezetőit és energiáikat. Később azonban, miután az olasz párt következetesen haladt a sajátos nemzeti olasz útján (a maga gramscianus stratégiájával) a szocializmus felé, a dolgok, a PCI kapcsolatai bonyolultabbá, vitatottabbá váltak. 1964-ben Togliatti Jaltába utazott szabadságra, pihenésre, mialatt találkoznia kellett volna Hruscsovval, de a szovjet politikus más programot preferált, a találkozójuk elmaradt. Az olasz főtitkár feldúlt izgatottságában papírra vetett egy feljegyzést. (Hruscsov magatartása megviselte, szívrohamban napokon belül Jaltában meghalt.)

A dokumentumban szóvá tette a szocializmus „építésével” kapcsolatos észrevételeit a gazdaságpolitikától a kultúrpolitikán át a szabadságjogokig, számon kérve a demokratikus elveket.¹⁷ A szovjetek ideológiai monopóliumuk és a nemzetközi mozgalomban betöltött vezető szerepük féltésében rá akarták bírni olasz partnereiket, ne hozzák nyilvánosságra a súlyos kritikát tartalmazó szöveget. Ám Luigi Longo, az új főtitkár másként döntött, az olasz párt elméleti lapja (*Rinascita*) teljes terjedelmében közzétette, ily módon a nemzetközi sajtóban szintén ismertették. Ettől kezdve hűvösebb lett a két párt viszonya, a PCI-t sűrűsödő kritikák érték Moszkva és a „szocialista tábor” egyes kommunista pártjai részéről. A vitáknak különböző szakaszai, fordulópontjai voltak, s ezek végül az Enrico Berlinguer főtitkársága alatti ún. eurokommunizmus polémijában csúcsosodtak ki. Az eurokommunizmus kifejezésének zsurnalisztikai kreálmanya (nem a PCI elveinek, elméleteinek a terméke, mindenesetre szerencsés kifejező erővel érzékeltette a bolsevizmusról leváló európai demokratikus stílusú vonalvezetést) nem más, mint a Gramsci–Togliatti irányvonal folytatása és képvisellete az olasz belpolitikában, valamint – újdonságként – a nemzetközi politikai kérdések újító szellemű, kezdeményező megközelítésében. A PCI mind kellemetlenebb és bonyolult vitákba keveredett a moszkvai, illetve a többi dogmatikus pártvezetéssel (az 1968 utáni csehszlovák, bolgár, kelet-német pártokkal). Az ellentéteket többek között olyan kérdések generálták, mint a két világrendszer közti enyhülés, a béke, az európai integráció demokratizálása, a harmadik világ országaival való szolidaritás (különös tekintettel a Mediterráneumra, mivel Itália a nagy átmenő forgalmú, nemzetközi érdekeltségű, katonai-

¹⁷ A dokumentumot egészében lásd: Togliatti, Palmiro: *A demokrácia és a szocializmus problémái*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1965. 446–464.

biztonságpolitikai szempontokból stratégiailag érzékeny térség metszéspontjában helyezkedett el) és annak gazdasági-szociális felemelkedése, vagy épp a globális világ gazdaság további fejlődése. Emellett a PCI bírálta az afganisztáni szovjet kalandot és a hasonló afrikai vállalkozásokat, csakúgy mint a NATO és a Varsói Szerződés kölcsönös, ún. eurorakétáik feszültségnövelő telepítését a két katonai blokk országaiban. Mindezek mellett követelték a telepítés felmondását az amerikaiak és a szovjetek részéről, a fegyverkezési verseny lefújását, az enyhült nemzetközi viszonyok egyensúlyát (ezzel összefüggésben a PCI nem látta indokoltnak Olaszország egyoldalú kilépését a NATO-ból), a különböző rendszerű államok közti békés, normális kapcsolatok fejlesztését, illetve valamennyi ország és kommunista párt autonómiájának tiszteletben tartását.

Mind a mozgalom Togliatti halála előtti „elvtársias” hangolású, bár nem finomkodó fogalmazványának észrevételei, mind Berlinguer metszőbb érvelései Moszkvában süket fülekre találtak vagy a saját vélt igazságaikban értelmeződtek át, elutasítva, illetve visszaforgatva azokat a kritikusokra, mint a „proletár internacionalizmus” talaját elvesztő társaságra. Pedig Togliatti még a Komintern idejében Moszkva, sőt Sztálin bizalmasa volt, aki kiváló manőverező képességének köszönhetően elkerülte az életveszélyes koncepciós pereket, személyes veszélyeztetését. (A kinyíló orosz állami és pártarchívumokban olasz kutatók fellelték Togliatti „manőverezésének” szerencsétlen dokumentumát, egy magánlevelét, mely a háborús olasz hadifoglyok „elveszejtéséről” igenlően szólt; a jobboldali sajtó természetesen ízekre szedte az irományt.)¹⁸ Berlinguerben kevésbé bíztak, ellenben ő is elvesztette a Szovjetunió iránti bizalmát, és az 1980-

¹⁸ Az orosz archívumok dokumentációjának hozzáférhetősége egyébként lehetővé tehetné volna a kommunista közelmúlt mindenoldalú tudományos igényű feltárását, amennyiben a nyugati archívumok is megteszik ugyanezt a gesztust, és korlátozások nélkül a kutatók rendelkezésére bocsátják irataikat. Nem tették meg, részben időhatárokon belüli kutatást engedélyeztek, másrészt – az olasz külügyi levéltárban szerzett személyes tapasztalatom szerint (az olasz belügyi iratok teljesen zártak, nem úgy, mint a magyar; hallatlanul izgalmas lenne megismerni a forrásaikból, kik és mit „súgtak” az olasz titkosszolgálatoknak) – szelektáltak dokumentumok és kutatók között. A Vatikán levéltárának gyakorlata sem különbözött ettől a módszertől. Baráti (kereszténydemokrata kapcsolattal) közvetítéssel megkereshettem a Szentszék egyik funkcionáriusát és hivatkozva közös ismerősünkre a segítségét kértem Mindszenty József levéltári anyagának megtekintéséhez. Az illető kitérő semmitmondását órákon keresztül hallgattam, végül üres kézzel elköszöntem tőle.

as lengyel válság kapcsán kimondta, 1917-nek nincs többé forradalmi felhajtóereje. Mindazonáltal nem vált le a – nem megtagadott eszmei közösséget kifejező – köldökszínorról, amit életének utolsó éveiben, majd halála után felrítottak neki, mintha a Moszkvával való szakítással az OKP „teljes értékű” demokratikus pártként polgárjogot nyerhetett volna Olaszország kormányzásához. (Az USA nem egyezett volna bele efféle opcióba.) Se vége, se hossza nem volt a köldökszínór tárgyában folytatott izzadságos, instrumentalizáló antikommunista propagandahadjáratnak, főleg a „guruló rubelek” vonatkozásában, miközben mély hallgatás borult a jobboldali pártoknak nyújtott mesébb dollárapanázásra mint bevett nemzetközi gyakorlatra. Az PCI-nek tehát erkölcsileg sem lett volna semmi szégyellni valója, védekezhetett volna hatékonyabban a propagandisztikus támadások ellen, emellett a szovjet kapcsolatokról való leválásra Berlinguer azért sem határozta el magát, mert a párt régi osztályharcos törzsgárdájában, a tagság munkásmagjában a „szovjet mítoszt” nem lehetett elhajítani, az a párt bomlásával lett volna egyenértékű. Az SZKP-tól kapott anyagi támogatásra egyébként az olasz pártnak elengedhetetlen szüksége volt, máskülönben az ország egészét behálózó apparátusát, munkáját a háttérben segítő kutatóintézetait – a római Gramsci Intézetet és vidéki fiókjait, a pártiskolákat stb. – aligha tudta volna saját erejéből, a tagdíjakból és más finanszírozási eszközökből fenntartani.¹⁹ Berlinguer lépéseket tett az anyagi függetlenség érdekében, de végleges eredményre nem jutott, majd váratlanul 1984-ben, 62 éves korában agyvérzésben elhunyt. Temetésére milliós tömeg gyűlt össze meggyászolni megnyerő egyéniségű, népszerű vezetőjét, és sajnálatosan Berlinguer után az olasz kommunistáknak nem jutott osztályrészül új „karizmatikus” vezető, az utódok egyike sem emelkedett a feladat magaslatára.

Végül Olaszországot és kommunista pártját illetően el kell mondani, hogy Itáliában 1989/90 táján a korábbi viszonyokhoz képest egy

¹⁹ A tehetős államok pártjai, intézményei, alapítványai anyagilag segítik más országokban az általuk preferált politikai irányzatokat. A magyarországi rendszerváltást is jelentékenyen megelőzte a „szuverenitást” nem igazán tisztelő, sokoldalú anyagi támogatás a jobboldali és liberális erők felől, úgymond a nyugati demokratikus politikai kultúra erősítése érdekében. A példák akár megismerhetők lehetnének, egyelőre mindössze annyi az említésre méltó, hogy pártállamunk dédelgetett újságírói közül nem egyet korrupcióval átállítottak a maguk oldalára, amely gyakorlat azután láncreakcióban – busás honoráriumokat bezsebelve – terjedt tovább szélesebb körben.

mélyreható, sajátságos „rendszerváltozás” történt, átalakult a politikai rendszer. A hagyományos pártok – többek között a pártfinanszírozás vitatott, nem törvényes formái miatt (a PCI-t szintén kikezdték, de a botrányok legnagyobb vesztesei a kereszténydemokraták és a Bettino Craxi vezette szocialisták voltak) – eltűntek vagy profilt, karaktert váltottak, s emellett új pártok jöttek létre. A változások folyamán, a Szovjetunió szétesésével beteljesedett a PCI-t célba vevő antikommunista propaganda, amely nem végzett félmunkát, elérte, hogy az 1,7 milliós kommunista párttagság és hatalmas szavazóbázisa a párt ún. szovjethűsége miatt elszenvedett támadások folytán feladta a kommunizmus elveit, félretette saját önálló útkereső hagyományát, hagyta magát szétverni, névváltoztatáson és szakadásokon keresztül bukdácsolva leértékelte önmagát, s ennél fogva ténylegesen leértékelődött. A párt romjain előbb, az első szakadással két párt jött létre. Ezeket további bomlás követte, mígnem a PCI-ben gyökeret vert demokratikus áramlatok letéteményesei, a kereszténydemokraták balszárnyával együttműködni kész csoportok, valamint más demokratikus erők a ma is létező, komoly ellenzéki tényezőnek számító Demokrata (Demokratikus) Pártban gyülekeztek, amely azonban nem tudta megakadályozni, hogy egy, a fasizmus örökségét vállaló, a korrallal kompatibilis álarc mögé búvó párt (Olaszország Testvérei) és vele a szélsőjobboldal kerüljön kormányra. Tehát Olaszországban, miként Európában másutt – véleményem szerint nyilván egyéb okok miatt is – a kommunista mozgalom sírjának megásásával a nyílt jobboldali tendenciák – az egykori erőteljes, történelmi győzelmet arató antifasiszta összefogást feledtetve – túlméreteződtek, és betelepedtek a politikai hatalomba. A PCI tradíciója, illetve szétszóródott maradványa, tudatos tagságának képviselője részben tovább él a Demokrata Pártban, de főleg különböző, egyelőre kicsiny, szektaszerű képződményekben. Azonban ezek egyike sem találja a mai társadalmi viszonyoknak megfelelő hangot, tömegbefolyás híján van mind. A világméretű politikai felfordulás olaszországi lenyomatának értelmezése ebben a kontextusban keresendő.

Összességében kijelenthető, hogy az eddig lezajlott és a még zajló történelmi folyamatok, illetve az ebből adódó jelenlegi állapotok tanulságainak leszűrése egyelőre várat magára – s nemcsak Itáliában.

ÉLETRAJZOK

J. NAGY LÁSZLÓ¹

Võ Nguyên Giáp, a „vietnámi Napóleon” (1911–2013)

Võ Nguyên Giáp tábornokot az amerikaiak „Vörös Napóleonnak” nevezték, ezzel utaltak ideológiai elkötelezettségére és hadvezéri nagyságára. Nguyên Giáp a francia császárt, mint katonát, hadvezért nagyra tartotta, de mint politikust már nem. A két katona életpályája – sok egyéb mellett – abban különbözött, hogy a császár Waterloonál döntő vereséget szenvedett. Vietnámban viszont Võ ellenfelei szenvedtek el világtörténelmi jelentőségű vereséget. A francia kolonialista és az amerikai neokolonialista nagyhatalom veresége mintegy szerves folytatása és betetőzése volt a vietnámi nép évezredes küzdelmének az északról támadó kínai agresszor ellen.

A franciák a 19. század második felében kezdték meghódítani Indokínát. (A két évszázaddal korábban érkező jezsuita szerzetesek maradandó nyoma a latin betűre épülő vietnámi írás lett.) Vietnám ekkor három államból állt. Közülük a legdélebbit, Kokinkínát gyarmatosították elsőként 1867-ben, majd 1884-ben a középső Annamot és az északi Tonkint. Őket protektorátusi szerződés kötötte Franciaországhoz, Kokinkína viszont gyarmat volt, közvetlenül Párizsból irányították. 1887-ben megalakult az Indokínai Unió, amely magában foglalta az említett három államon túl az 1884 óta gyarmati státuszú Kambodzsát és

¹ J. Nagy László – történész, professor emeritus, SZTE BTK Újkori Egyetemes Történeti és Mediterrán Tanulmányok Tanszék

a protektorátus Laoszt is. A föderális államalakulat központja Hanoi volt. A gyarmati rendszerrel szembeni ellenállásé Tonkin és Annam.

Nguyễn Giáp 1911. augusztus 25-én született egy An Xa nevű kis faluban, amely az ország közepén, az Annam fővárosának számító Hue közelében található. A család szerényen élt, de nem nélkülözött, bérelt földön rizst termelt. Az apa rendkívül művelt volt, olvasott és írt a klasszikus kínai nyelven. A gyarmati hatóságok veszélyes nacionalistaként tartották számon, s minden lépését szemmel tartották.

Nguyễn Giáp az elemi iskolát a szülőfalujában végezte. Az itt szerzett ismereteket otthon az édesapja bővítette ki patrióta szellemű, elsősorban a történelemre koncentráló oktatással. Vő 1924-ben Hue francia iskolájában folytatta tanulmányait. 1926-ban részt vett egy nacionalista értelmiségi temetésén. A gyászszertartás a gyarmati rendszer elleni tüntetéssé alakult át. A demonstráció egyik szervezője a 15 éves Vő volt. Emiatt egy időre kizárták az iskolából. Ezt az időt szülőfalujában töltötte.

Legközelebb már nem az iskola büntetett, hanem a gyarmati hatalom. 1930 nyarán Közép-Vietnámban, Nge Tinh tartományban felkelés robbant ki. Néhány faluban a parasztok szovjeteket alapítottak. A diákok a felkelők támogatására szerveztek tüntetéseket, amelyekben Vő aktív szerepet játszott. A felkelést brutálisan leverték, a támogatókat bebörtönözték. Nguyễn Giápöt két évre ítélték. Végül is egy év után szabadon engedték, mivel nem találtak olyan bizonyítékokat, amelyek igazolták volna az ítélet súlyosságát. Arról viszont nem tudtak a hatóságok, hogy ekkor Vő már tagja volt a letartóztatása évének februárjában megalakult Vietnámi Kommunista Pártnak (VKP). Nguyễn Giáp gyakran látogatta egyik kedves hue-i tanárát, az ő magánkönyvtárában találkozott először a marxista eszmével és a kommunista irodalommal. Itt került a kezébe Ho Si Minh *A francia gyarmatosítás pöre* c. brosúrája, amelyet a Francia Kommunista Párt (FKP) adott ki Párizsban. Vő 1929-ben csatlakozott az Új Vietnám Forradalmi Pártjába tömörült fiatal radikálisokhoz. Ekkor kezdett cikkeket írni a baloldali és patrióta lapokban. 1933 és 1938 között a Hanoi Egyetemen folytatott jogi tanulmányokat. „A legjobb tanítványom volt” – mondta róla a kar dékánja.² Vietnámban elsőként kapott olyan ösztöndíj ajánlatot a főkormányzótól, amely lehetővé tette, hogy a maga választotta franciaországi egyetemre iratkozzon be. Vő az ajánlatot tisztelettel

² Idézi: Salgó László: „Viszontlátásra, tábornokom”. *A Dien Bien Phu-i csata*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1983. 48.

megköszönte, de visszautasította. Energiáját ekkor már teljes egészében a nemzeti felszabadító mozgalomnak és a kommunista pártnak szentelte. (Eközben egy rövid ideig történelmet tanított egy hanoi középiskolában.) Már a gyarmati rendőrség is számontartotta. Hogy elkerülje az esetleges letartóztatást, egy másik aktivistával, Pham Van Donggal³ (1906–2000) 1940-ben Kínába küldte a párt, hogy ott kezdje el szervezni az ellenállást. Feleségét, akivel egy évvel korábban kötött házasságot, ekkor látta utoljára. Három évvel később, már Vietnamban értesült arról, hogy nem sokkal Kínába indulása után a rendőrség letartóztatta és börtönbe vetette, ahol belehalt a kínzásokba. (Võ 1946-ban újránősült.)

A két aktivista 1941 elején tért vissza Vietnámba, de ekkor már Ho Si Minh-nel. A párt főhadiszállását közel a kínai határhoz, egy Pac Bo nevű faluban, egy barlangban rendezték be. Itt döntött a májusban összeült pártvezetés arról, hogy megalakítja a valamennyi hazafit – párt és ideológiai megkülönböztetés nélkül – tömörítő Függetlenségi Ligát. A szervezet a Viet Minh rövidítés néven vált ismertté otthon és a világban. Döntés született arról is, hogy szervezni kezdik a felkelést a francia gyarmatosítók és a japán megszállók kiűzésére.

A pártvezetés a nemzeti felkelés katonai és politikai szervezésével már a Pac Bo-i ülés előtt Vőt bízta meg. De miért és hogyan esett órá a választás? – tette fel a kérdést a tábornokot nagyon jól ismerő francia, s vele számos interjút készítő történész újságíró, Alain Ruscio.⁴ „Talán azért,” – hangzott a válasz – „mert még Hanoiban a párt lapjában gyakran írtam cikket a kínai forradalomról, a polgárháborúról, Mao Ce-tungról és Csu Te katonai vezetőről.”⁵ Pártmegbízatását Võ a katonai-technikai alapfogalmak (pl. detonátor, offenzív és defenzív gránát stb.) megismerésével és megértésével kezdte. Ehhez akkor a Larousse nagylexikont használta. Később tanulmányozta a klasszikusokat, közülük is Clausewitz fő művét, *A háborúról* címűt, amelyet mindig magánál tartott. Kezdetben még arról sem volt fogalma – fogalmuk –, hogy hogyan zajlik egy katonai (alaki) kiképzés. Ehhez egy régi francia katonai oktatási-képzési könyvet vettek alapul. Arról már nem is beszélve, hogy nem voltak

³ A kommunista párt vezetőjének, Ho Si Minh-nek egyik legközelebbi munkatársa, 1955 és 1976 között a Vietnámi Demokratikus Köztársaság, majd az egyesülés után, 1976 és 1987 között a Vietnámi Szocialista Köztársaság miniszterelnöke.

⁴ Vo Nguyen Giap: *Une vie. Propos recueillis par Alain Ruscio. Hanoi, 1979-2008. Les Indes savantes, Párizs 2010. 4.*

⁵ Uo. 48.

fegyvereik. Eleinte a kínai csempészekről vásároltak néhány puskát, később pedig az ellenféltől zsákmányoltak. Ám ekkor még nem a fegyveres harc volt az elsődleges feladat, hanem annak politikai előkészítése. Joggal vélték úgy, hogy minden tartós siker alapja a politikai nevelés. Ezt vallották végig a háború folyamán.

Kommunisták járták a falvakat, és illegális gyűléseken oktatták, nevelték az eljövendő függetlenségi háború kádereit. Mindeközben ennek a szaporodó csapatnak a legszörnyűbb hétköznapi megpróbáltatásokat kellett kiállnia: a gyarmati katonák őrzései miatt sokszor kényszerültek napokat tölteni a dzsungel mélyén vagy barlangokban. Ilyenkor a lakosság sem tudta őket ellátni élelemmel, így arra kényszerültek, hogy édesgyökereken, gyógyfűvekből vagy banánlevelekből főzött levesen éljenek. A rendíthetetlen hit adott nekik erőt, az, hogy az Indokínát elfoglaló japán fasiszták veresége elkerülhetetlen, ami egyúttal a nemzeti felszabadulás pillanata is lesz. A politikai nevelés mellett sor került a fegyveres felkelést előkészítő népi milíciák megszervezésére is. Az volt a feladatuk, hogy állandóan zaklassák, de frontálisan soha ne támadják az ellenséget. Egy percre se hagyják nyugodni! Sikereiket látva, Ho Si Minh javaslatára 1944. december 22-én 34 taggal létrehozták az első fegyveres propagandabrigádöt, amelynek feladata a lakosság politikai felkészítése volt a fegyveres felkelésre. Tevékenysége már nemcsak a kínai határhoz közel, északra terjedt ki, hanem az egész országra, azért, hogy összehangolja az egyre szaporodó, de izolált fegyveres tevékenységeket. Csak gerillahadviselést folytattak, „vagyis rejtve, titokban, gyorsan, kezdeményezően (ma keleten, holnap nyugaton), váratlanul, nyomot nem hagyva felbukkanni és eltűnni” – olvasható az alapító dokumentumban.⁶

1945 tavaszán-nyarán már az egész országban robbanásig feszült helyzet alakult ki, amely augusztusban a Viet Minh felhívására általános felkelésbe torkollott. Augusztus 17-én Hanoi a felkelők kezére került, néhány nappal később pedig Hue és Saigon is. Szeptember 2-án Ho Si Minh Hanoiban félmillió ember előtt bejelentette a Vietnami Demokratikus Köztársaság megalakulását. A független ország első kormányában Nguyễn Giáp a belügyminiszeri tárcát kapta. A következő év januárjában tartott törvényhozó választásokat óriási fölényrel a Viet Minh nyerte.

⁶ Ho Si Minh: A Fegyveres propaganda osztag Vietnám felszabadításáért megalakulásának irányelvei. In: Ho Si Minh: *Válogatott írások (1920–1969)*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1982. 37–39.

Ho Si Minh és Giáp

Az Ellenállásból születő Franciaország kormánypártjai meg akarták őrizni a francia befolyást a gyarmatokon. Nem támogatták a függetlenségi törekvéseket. 1947-ig ezen a véleményen volt a kormánytag FKP is. A párt hivatalos álláspontja szerint a gyarmatok nemzeti függetlenségi mozgalma nem volt még érett az önálló államalkotásra, és ha függetlenek lennének, akkor amerikai érdekszférába kerülnének, gyengítve Franciaország nemzetközi pozícióját. A francia kommunisták lényegében a franciaországi politikai helyzet függvényében kezelték a gyarmatok problémáját. A megoldást az otthon megteremtendő „igazi demokráciában” látták, s alábecsülték az antikolonialista nemzeti mozgalom erejét, megkérdőjelezték önállósága létjogosultságát. Ezt az álláspontot a vietnámi kommunisták figyelmen kívül hagyták, s nem először, önállóan cselekedtek. Ho Si Minh nem véletlenül hangsúlyozta ekkor és később is az önerőre támaszkodást. Erre annál is inkább szükség volt, mert a vietnámi nemzeti függetlenségi mozgalom nemzetközileg elszigetelt volt: egyetlen állam sem ismerte el a VDK-t, még a Szovjetunió és a népi demokráciák sem. Ez majd csak a kínai forradalom győzelme után, 1950-ben történik meg. A Viet Minh és a kommunisták szilárd önálló cselekvésére azért volt szükség, mert a francia kormányok egyáltalán nem riadtak vissza az erőszak alkalmazásától. Sőt, egyre inkább katonai eszközöket vettek igénybe a francia befolyás megőrzésére és megszilárdítására a gyarmatokon. (Algériában és Libanonban 1945-ben, majd Madagaszkáron 1947-ben.)

A Viet Minh mindenképpen, akár jelentős engedmények árán is, a békés megoldásra törekedett. A Ho Si Minh és Sainteny főmegbízott által 1946. március 6-án aláírt megállapodás a VDK-t parlamenttel, kormánnyal, hadsereggel rendelkező „szabad államnak” ismerte el, amely tagja kíván maradni a Franciaország és gyarmatai alkotta Francia Uniónak. (A függetlenség szót a francia fél nem volt hajlandó leírni.) A VDK külkapcsolatairól, Franciaország érdekeinek megőrzéséről a döntést későbbre halasztották. Ősszel a Fontainebleau-ben folytatott tárgyalásokon azonban nem született megállapodás. Sőt, a franciák némely területen (pl. hadsereg és pénzügyek) még a márciusi megállapodást is megkérdőjelezték. Így Ho Si Minh és a szocialista Marius Moutet, a tengerentúli területek minisztere között szeptember 14-én aláírt *modus vivendi* megerősítette a márciusi megállapodást, és előírta a tárgyalások folytatását 1947 januárjában.

Mindeközben a helyzet tovább romlott, a feszültség növekedett. Thierry d’Argenlieu admirális, indokínai főmegbízott segédletével Délen kikiáltották a Kokinkínai Köztársaságot, s ezzel kettészakították az addig egységesen kezelt Vietnámot. Már korábban is próbálkoztak vele, de azt 1946 tavaszáig sikerült megakadályozni. A Viet Minh még ekkor is tárgyalással akarta rendezni a problémát. Mivel a Viet Minh déli képviselőjével a franciák nem voltak hajlandók leülni tárgyalni, a delegációt Nguyễn Giáp vezette. Nagyon határozottan leszögezte: ha a franciák nem hajlandók elfogadni, hogy Nam Bo (Dél-Vietnám) a VDK része, akkor ezért cserébe a béke helyett a háborút kapják. Majd felállt és távozott.⁷

A francia katonaság Északon is durván beavatkozott a VDK belügyeibe. Konfliktusokat provokált, például sorozatosan akadályozta a vietnámi vámhivatalnokokat a munkájuk végzésében. Ez történt 1946 decemberében is, amikor fegyveres összetűzés robbant ki a francia és a vietnámi katonák között Haifong kikötőjében. Erre a francia főparancsnok elrendelte a város bombázását. A halálos áldozatok száma elérte a húszezret. December 19-én Hanoiban felkelés robbant ki, vietnámi fegyveresek francia katonákra támadtak. Elkezdődött az *első* vietnámi háború. Másnap Ho Si Minh harcba szólított fel: „Talpra, Honfitársaim! Eljött a felkelés órája! Utolsó csepp vérünkig védjük országunkat. Még ha a legsúlyosabb nélkülözéseket, a legszörnyűbb szenvedéseket kell is

⁷ Vo: 2010, 63.

kiállnunk, legyünk készek minden áldozatra! Győzni fogunk! Éljen a független és egységes Vietnám!”⁸

Az erőviszonyok egyértelműen a franciáknak kedveztek. Ez főként a technikai felszereltségben mutatkozott meg. A Viet Minh csak akkor reménykedhetett a győzelemben, ha az egész nép harcba száll a gyarmati hadsereggel szemben. Az ennek megvalósítására irányuló katonai doktrína a *népi háború*, amely, hála Võ elméleti és gyakorlati tevékenységének, a felkelést követő években fejlődött ki és szilárdult meg. Az 1948-ban civilből azonnal tábornokká előléptetett Nguyễn Giáp szerint ez a doktrína nem volt teljesen előzmény nélküli.⁹ Tulajdonképpen a vietnámi történelemben gyökerező évszázados tapasztalatot szintetizálta. Korábban, a középkorban, amikor az északról jövő hódítókkal szembeni ellenállást vezető feudális urak fegyverbe szólították az egész népet, a *hazafisággal* mozgósítottak. Ezt tette a Viet Minh és vezető ereje, a VKP is. Nem vetette fel a társadalmi struktúra átalakítását (pl. az agrárreformot), sőt 1945 novemberében a nemzeti felszabadulást az osztály- és pártérdekek elé helyezve, kimondta önfelosztását. Sztálin később mindkét lépés miatt elmarasztalta Ho Si Minht.

A doktrína másik fontos stratégiai-taktikai eleme a *hosszú ideig tartó (longue durée) ellenállás*. Ez kizárja az azonnali, gyors frontális támadást, amit csak akkor hajtanak végre, ha a győzelem kivívásának esélye 100%-ig biztos. A népi hadsereget tulajdonképpen három katonai egység alkotta: a reguláris, a regionális és a lokális. Ezek önállóan vagy a feladattól függően összehangoltan cselekedtek. A harci cselekmények formája, módszere döntően a *gerillaháború* volt. Vagyis a kis és nagyobb egységek állandóan mozgásban voltak, kezdeményeztek, apró győzelmeket arattak, s ezzel reagálásra kényszerítették az ellenséget. Võ egy kérdésre válaszolva a lényegét a következőképpen foglalta össze: „A népi háború taktikája az ellenség számára: a front mindenhol van és sehol sincs. Számunkra pedig: a háterszág mindenhol van és sehol sincs.”¹⁰ Ugyanakkor sohasem mulasztotta el hangsúlyozni az emberi tényező döntő jelentőségét, a harc politikai céljával történő teljes azonosulást. A másik

⁸ Ho: 1982, 57.

⁹ Kifejtését, leírását ld.: Vo Nguyen Giap: *Guerre du peuple, armée du peuple*. Maspero, Párizs, 1969. Ennek rövidített változata magyarul: Vo Nguyen Giap: *Stratégia és taktika a felszabadító háborúban*. Zrínyi Könyvkiadó, Budapest, 1971.

¹⁰ Vo: 2010, 74.

tényező, amit a tábornok kiemelt: ez a doktrína nem egyszerűen népi háború, hanem az *egész nép egyetértésével* vívott küzdelem.

A kommunista Nguyễn Giáp a népi háború doktrína kifejtésekor támaszkodott a klasszikusokra (Marx, Engels, Lenin) is. Ezt sem mulasztotta el hangsúlyozni írásaiban vagy interjúiban. A VKP „alkotó módon alkalmazta a marxizmus-leninizmust a vietnámi forradalom konkrét körülményeire, egyszersmind továbbfejlesztette a vietnámi nemzet rettenthetetlen harcának ősi hagyományát, és ezzel a vietnámi népi háborút magasabb fokra emelte, alkotó és gazdag tartalommal, a munkásosztály radikális forradalmi szellemével telítette.”¹¹ A nemzetközi kommunista mozgalomban kevés párt volt, vagy inkább egy sem, amelyik a nemzeti és az egyetemes osztályérdeket szerves egységben volt képes alkalmazni. Innen ered Võ rendkívüli népszerűsége az antikolonialista nemzeti mozgalmakban.

Az 1940-es évek végére a VDK népi hadserege minden tekintetben (létszám, modernizáció) megerősödött, már képes volt nagyobb hadműveleteket indítani. A fontosabb városok kivételével Tonkin nagyobb része, Annam tengerpartja és Kokinkína vidéki erdős területei az ellenőrzése alá kerültek. Erőegyensúly alakult ki a nemzeti felszabadító és a gyarmati hadsereg között.

Megerősödött a VDK nemzetközi pozíciója is: Kínában győzött a forradalom, a kommunisták kerültek hatalomra, a szocialista országok elismerték a VDK-t. 1951 márciusában Laosz, Kambodzsa és a VDK hazafias erői konferenciát tartottak, ahol döntöttek a francia gyarmatosítók elleni harc összehangolásáról. A belső frontot pedig azzal erősítette a Vietnámi Dolgozók Pártja néven újjáalakult kommunista szervezet, hogy „a föld azé, aki megműveli” jelszóval földreformot hirdetett meg. A franciák katonai helyzete ekkorra már annyira megromlott, hogy kénytelenek voltak az Egyesült Államokhoz fordulni segítségért, ami egyelőre hadiszállításokban merült ki.

Az 1953 májusában kinevezett új főparancsnok, Eric Navarre tábornok nagyszabású tervet dolgozott ki a népi hadsereg fő erőinek szétzúzására. Erőrendszert épített ki a laoszi határhoz közeli Dien Bien Phu-i völgykatlanban, amelynek védelmét 15 ezer harcedzett katona látta el.

¹¹ Giáp tábornok, a VDK honvédelmi minisztere a Népszabadságnak nyilatkozik a népi háború jellegéről, s nemzetközi szolidaritásról, az amerikai imperialisták terveiről. In: *Népszabadság*. XXVII. évf. 284. sz. (1969. december 6.) 1–2.

Navarre célja az volt, hogy odacsalogassa a népi hadsereg fő erőit, amelyekről feltételezte, hogy nehézfegyverzettel nem rendelkeznek, majd ütközetre kényszeríti és szétzúzza őket. A vietnámi hadsereg vezetése egyáltalán nem becsülte le a tervet, éppen ezért Ho Si Minh Vőt bízta meg a hadművelet irányításával. A főtitkár azzal bocsátotta el, hogy csak akkor támadjon, ha biztos a győzelemben.

Giáp vezérkarával a parancsnoki ponton Dien Bien Phu-nál

A támadás előkészítéséhez elképesztő logisztikai feladatot kellett megoldani. De mindenekelőtt mintegy 100 km hosszúságú lövészárkot ásni az erődrendszer körül, hogy közelebb, szinte testközelbe kerüljenek az ellenséghez. Az történt, hogy a 49 objektumból álló, 16 ezer harcedzett, a világháború nagy csatáiban részt vett katona által védett erődrendszer köré a vietnámiak újabb erődrendszert építettek. A katonák élelmezésének biztosítása, a fegyverzet, az alkatrészeire szétszerelt ágyúk és a muníció odajuttatása (több száz kilométer távolságból!) emberfeletti erőfeszítést igényelt. A biciklit, lovat, olykor teherautót igénybe vevő szállítók 4-5 kg rizzsel indultak, hogy legalább egy kilogrammal érjenek a harcosokhoz. A szállításban résztvevők száma elérte a százezer főt. Navarre nem rendelkezett megbízható információkkal a számára egyébként is elképzelhetetlen akcióról.¹²

¹² Vo: 2010. 96–98.

A támadást 1954. január 25-re tűzték ki, de mivel Võ nem volt 100%-ig biztos a győzelemben, azt javasolta, hogy halasszák el, amit hosszas, órákig tartó vita után a vezérkar végül is elfogadott. „Ez volt életem legnehezebb döntése” – mondta Võ az interjút készítő francia újságírónak.

Nguyên Giáp márciusban látta úgy, hogy a támadás sikert eredményezhet. 1954. március 13-án el is kezdődött a nagy csata, hajnalban elszabadult a pokol. A vietnámi katonák még további két napon keresztül állandó tűz alatt tartották a francia állásokat, erődöket foglaltak el, repülőterek kifutópályáját tették tönkre, kézitusát vívtak. Az április elején végrehajtott újabb támadások nyomán pár száz méterre szűkült a francia vezérkar parancsnoki állása köré vont gyűrű. A Diem Bien Phu-i erődrendszer bevehetetlenségének mítosza szertefoszlott. Már csak egy amerikai beavatkozás menthette volna meg az ostromlottakat. Folytak is megbeszélések az amerikaiak segítségnyújtásáról, amely végül is, nem utolsósorban a brit miniszterelnök, Winston Churchill ellenállása miatt nem valósult meg.¹³

Május 6-án a vietnámiak még egy újabb pusztító erejű támadást indítottak, ami a több hónapig tartó, döntőnek bizonyuló csata végét jelentette. Másnap délután (amikor Párizsban már 8-a volt), de Castries tábornok főparancsnok és több mint 12 ezer katonája tette le a fegyvert a „vietnámi Napóleon” hadserege előtt.

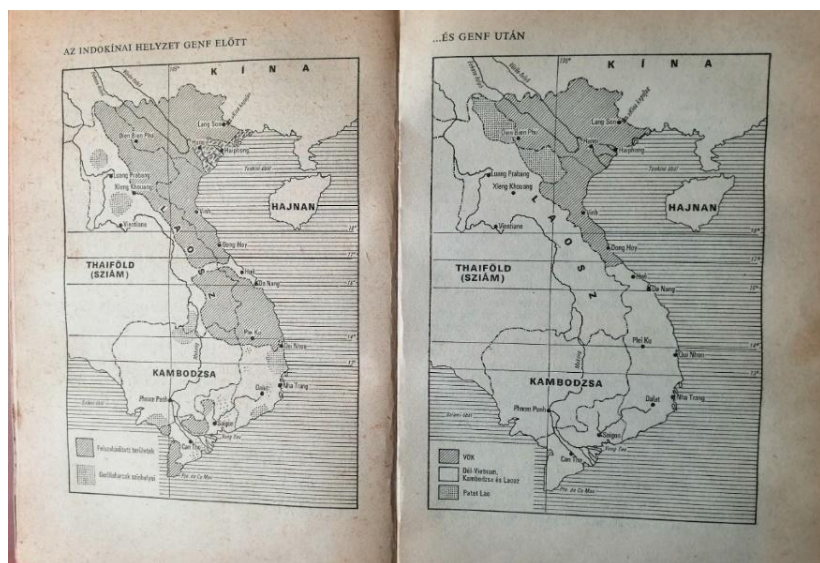
A világtörténelmi jelentőségű vietnámi győzelemnek óriási hatása volt a gyarmatok függetlenségéért küzdő nacionalista mozgalmakra. Ferhat Abbász, algériai mérsékelt nacionalista politikus Diem Bien Phu elestét, a köztársasági erők 1792-es győzelméhez hasonlítva, „a gyarmati népek Valmyjának nevezte”.¹⁴ A Viet Minh győzelmének hatására döntöttek a radikális algériai nacionalisták a fegyveres felkelés kirobbantásáról. Ez 1954. november 1-jén meg is történt, és ezzel egy nyolcéves háború vette kezdetét.

Genfben a VDK szovjet és kínai javaslatra (vagy inkább nyomásra) nagyon jelentős engedményeket tett. Lemondott a Délen felszabadított területekről, a 17. szélességi foknál pedig ideiglenes demarkációs vonalat húztak meg. A szovjet és kínai álláspont szerint mindenképpen meg kellett

¹³ Az amerikaiak közös beavatkozást szorgalmaztak az angolokkal, amit Churchill elutasított, a genfi konferenciát megelőzően semmilyen katonai akcióra nem vállalt kötelezettséget.

¹⁴ Dien-Bien-Phu sera-t-il le Valmy des peuples colonisés? In: *La République algérienne*. X. évf. 33. sz. (1954. június 11.) 1.

örizni a békés rendezés lehetőségét. Peking később elismerte a tévedését. Moszkva 1956-ban azt javasolta, hogy a VDK és az 1955-ben amerikai támogatással Délen kikiáltott Vietnámi Köztársaság legyen az ENSZ tagja. A javaslat gyorsan értelmét veszítette, sem a vietnámiak, sem a kínaiak nem támogatták, helyébe a VDK masszív katonai és gazdasági támogatása lépett. A megállapodás azt is tartalmazta, hogy 1956-ban népszavazás döntsön Vietnám egyesítéséről. Ennek a kimenetele a nyugati politikusok, szakértők szerint is Viet Minh győzelem lett volna.

Az indokínai helyzet az 1954-es genfi konferencia előtt és után¹⁵

Miután az ország egyesítéséről történő népszavazást az Egyesült Államok és a Vietnámi Köztársaság diktátora elszabotálta, a békés megoldás szertefoszlott, és újra a fegyvereké lett a szó. Délen 1960. december 20-án megalakult a Dél-vietnámi Nemzeti Felszabadítási Front (DNFF), mely partizánháborút kezdett az amerikaiak érdekeit mindenben hűségesen kiszolgáló, választási csalással hatalomra került Ngo Dinh Diem diktátor ellen. A katolikus Diem üldözte a buddhista boncokat (papokat), a francia befolyást visszaszorította (pl. még a francia keresztnevek használatát is

¹⁵ Salgó László: *Gyarmatpolitika Napóleontól de Gaulle-ig*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1977.

megtiltotta), az alkotmány elkészítését amerikai jogászokra bízta. Készen és némi iróniával állapította meg a *Le Monde* neves szemléírója, Maurice Duverger a napilap 1956. március 21-i számában: „Hét év háború kellett ahhoz, hogy »ellenségeink« kiűzzenek Észak-Vietnámból (ahol egyébként újra találnánk befolyást), viszont másfél év »szolidaritás« elegendő volt ahhoz, hogy a »szövetségeseink« kiűzzenek Dél-Vietnámból.”¹⁶

A VDK támogatta a Diem-rezsim ellen harcolókat. 1959-ben Giap felügyelete alatt kezdték el építeni az ún. Ho Si Minh-ösvényt, ezt a gigantikus méretű, több ezer kilométer hosszúságú, Laoszon és Kambodzsán áthaladó úthálózatot, azért, hogy azon keresztül juttassák el a fegyvereket és a muníciót a harcoló csapatoknak Délre, de az ország más részeibe is. A dzsungelen keresztül, hol a felszínen, hol alagutakban haladó út, amelyen pihenőpontok, egészségügyi központok, élelmiszerraktárak voltak, valóságos logisztikai bravúrnak számított. John McCain szenátor, a 2008-as republikánus elnökjelölt, aki 1967-ben a Viet Minh fogságába került, miután gépét Hanoi fölött lelőtték, Vöt „a logisztika mesterének” nevezte.¹⁷ S ezt személyesen is elmondta neki 1995-ös hanoi látogatásakor.

1964 augusztusától, a tonkini incidenst¹⁸ követően, az amerikai légierő bombázni kezdte a VDK-t, Délen pedig szárazföldi csapatokat tett partra. Az amerikai katonák létszáma a csúcst jelentő 543 ezret 1969-ben érte el.

A háború egyértelműen a *containment* jegyében vívott világnézeti, ideológiai konfliktus volt. Nemcsak Vietnámban folyt, hanem Laoszban és Kambodzsában is – változó intenzitással. A kommunizmus visszaszorítása érdekében az amerikaiak óriási pusztítást végeztek. Csak Vietnámban annyi bombát dobtak le, mint a második világháborúban. Napalmmal, lézerbombákkal és a természetet és embert egyaránt mérgező ún. sárga anyaggal (hatása, következménye még ma sem múlt el teljesen) rombolták

¹⁶ Duverger, Maurice: Une inévitable révision? In: *Le Monde*. 1956. március 21. <https://www.lemonde.fr/archives/article/1956/03/21/une-inevitable-revision22397281819218.html> (utolsó letöltés: 2025. augusztus 5.)

¹⁷ Lavender, Paige: John McCain Writes Op-Ed After General Vo Nguyen Giap's Death. In: *Huffpost*. 2013. október 8. https://www.huffpost.com/entry/john-mccain-op-ed_n_4063699 (utolsó letöltés: 2025. augusztus 5.)

¹⁸ Az amerikaiak azt állították, hogy a Tonkini-öbölben az észak-vietnámiak lőtték a nemzetközi vizeken tartózkodó hajóikat. A hír hamis volt, amint azt később, már a háború befejezése után, az érintettek is elismerték. Arra viszont tökéletesen megfelelt, hogy a Kongresszus azonnal megszavazza a katonai beavatkozást Vietnámban.

Vietnámot, ám megtörni nem tudták. Hősies ellenállása az imperialista őrissal szemben inspirálója lett az 1968-as radikális társadalmi (diák)mozgalmaknak.

Az 1968. februári Tét-offenzíva sokkolta az amerikai hadvezetést, amely csak gerillaháborúban gondolkodott, s nem tudta elképzelni, hogy a népi hadsereg és vezetése ilyen nagy tűzerő bevetésével képes összehangolt támadást indítani egész Dél-Vietnám területén a jól védett városok ellen. Olyan szimbolikus jelentőségű objektumokat vettek ostrom alá, mint például az amerikai nagykövetség vagy az elnöki palota Saigonban. A Tét-offenzíva vitathatatlanul nagy politikai győzelem volt. Még akkor is, ha a városok elfoglalását követően kirobbant általános népfelkelés nem tudott győzni, amint azt főként a DNFF, de a VKP egyes vezetői is reméltek.¹⁹

Hogy a holdújévi offenzíva sikeres volt és stratégiai váltásra kényszerítette az amerikaiakat, az néhány hét múlva bebizonyosodott. Johnson elnök március 31-i tévébeszédében a bombázások – egyelőre ideiglenes – felfüggesztését jelentette be, és tárgyalásokat ajánlott a VDK-nak. Nyilvánosságra hozta azt a döntését is, hogy nem indul az elnökválasztáson. Az elnök bejelentései találkoztak a hazai közvélemény elvárásaival. Hatalmas tömegtüntetések követelték a háború befejezését. Az egész „ne háborúzz, hanem szerelmeskedj” generáció, különösen az egyetemeken, szembefordult a kormány háborús politikájával. Az amerikaiak békepártivá formálásában rendkívüli szerepe volt a sajtónak, különösen a televíziónak. A lakosság 70%-a szinte élőben követhette a képernyőn a háborút. Egyesek már a nappaliba elhozott háborúról (*living-room war*) beszéltek.²⁰

1969 januárjában Párizsban meg is kezdődtek a hivatalos tárgyalások a VDK, az Egyesült Államok, a saigoni rezsim, a Vietnámi Köztársaság és ellenfele, a DNFF, majd júniustól a Dél-Vietnámi Köztársaság Ideiglenes Forradalmi Kormánya között. Az 1973-ig tartó meg-megszakadó hivatalos tárgyalásokon kívül voltak titkosak is a két fő partner között, a külügyminiszter és az elnök fő nemzetbiztonsági tanácsadója, Henry Kissinger és a politikai bizottsági tag Le Duc Tho között. Közben a harcok

¹⁹ *Brève histoire du Parti des Travailleurs du Viet Nam (1930-1975)*. Editions en langues étrangères, Hanoi, 1976. 121.

²⁰ Az amerikai vezetés ebből le is vonta a tanulságot: az 1991-es iraki öbölháború óta nem engedik az újságírókat a hadi események közelébe.

nem szüneteltek. Ezek terhére Washington az 1968-ban megválasztott Richard Nixon elnök által 1969-ben meghirdetett vietnamizálási politikájának megfelelően fokozatosan a saigoni rezsim egymillióra duzzasztott és a legmodernebb fegyverekkel felszerelt hadseregére bízta. Ezzel párhuzamosan elkezdődött az amerikai csapatok kivonása, ami 1973-ra fejeződött be.

A harcoló felek a tárgyalások alatt minél kedvezőbb pozíciók elérésére törekedtek. Így szándékozták befolyásolni a születő megállapodás tartalmát. Ez a pozícióharc akadályozta az 1972 októberére elkészült megegyezés aláírását, s maga után vont az amerikai bombázások, igaz rövid ideig tartó, de annál pusztítóbb felújítását 1972. december 18. és 29. között. A „karácsonyi bombázásként” emlegetett akció, amelyet az amerikai és a világközvélemény „terrorbombázásnak” nevezett, öt hirosimai atombomba pusztító erejének felelt meg. De már ez sem tudta módosítani a megállapodás szövegét, amelynek aláírására 1973. január 27-én került sor.

Az okmány elismerte Vietnám egységét és függetlenségét. Előírta, hogy a dél-vietnámi politikai rendszerről a nép döntsön. Ennek értelmében három politikai erő vehet részt a döntésben: a DNFF, az 1965-ben katonai puccsal hatalomra került Thieu által képviselt, Vietnámi Köztársaságnak nevezett rezsim és a DNFF javaslatára elfogadott harmadik tömb, a semleges és békeerők. Az egyesülés csak békésen és fokozatosan mehet végbe. A megállapodás betartásának felügyeletére Nemzetközi Ellenőrző és Felügyelő Bizottság alakult. Ennek Indonézia, Kanada és Lengyelország mellett a negyedik tagja Magyarország lett.²¹

Thieu arra törekedett, hogy katonai eszközökkel növelje területi befolyását, s ez állandó konfliktusokat eredményezett. 1974 tavaszán a VDK vezetése úgy döntött, hogy a déli neokolonialista rendszer gerincét alkotó hadsereget szétzúzza. A hadművelet előkészítésével, megtervezésével és irányításával Vöt bízta meg. Az 1975 januárjában indult támadás a vártnál gyorsabban ért el sikereket. Tavasszal Thieu hadserege összeomlott, április 30-án Saigon elesett. Nguyễn Giáp így emlékezett a felemelő pillanatra: „Egy nép életében vannak célok, amelyek olyan óriásiak, hogy megvalósulásuk lehetetlennek tűnik. S ebben a pillanatban egy drága álmot tudtunk megvalósítani: végre egységben és

²¹ Kende István: Megállapodás a vietnami háború befejezéséről. In: *Nemzetközi Szemle*. XVII. évf. 3. sz. (1973.) 3–20.

szabadnak láttuk az országot. Független országot békében és útban a szocializmus felé. Soha nem éltünk át ehhez hasonló érzelmdús pillanatot.”²²

Nem mindenki hitt olyan rendületlenül már a kezdetektől a győzelemben, mint Giap. A szocialista országok, az eldurvult szovjet–kínai viszony ellenére is, mindig és mindannyian szolidárisak voltak a harcoló Vietnámmal, de kevés reményt tápláltak a győzelem iránt. Akárcsak a szovjetek és a kínaiak. Koszigin a nagy haditechnikai különbség miatt kételkedett a győzelemben: „Giáp elvtárs, maga arról beszél, hogy legyőzik az amerikaiakat. De kérdezem én, hány lökhajtásos repülőgéppel rendelkeztek és hány van az amerikaiaknak? A nagy erőfölény ellenére is azt mondhatom,” – felelte Võ – „hogya orosz módra harcolunk, akkor legfeljebb két óráig tudjuk tartani magunkat. De mi vietnámi módra harcolunk, győzni fogunk!” Pekingben Teng Hsziao-ping mondta neki: „Tábornok elvtárs, Északkal foglalkozzatok, erősítsétek! Dél meghódítására ezer évre lesz szükségetek.”²³

A vietnámi vezetők mindig büszkén említették, hogy a győzelem a nemzeti függetlenség eszméjének, a patriotizmusnak a győzelme. Ami egyben a szocializmus győzelmét is jelenti, mert ott, ahol a dolgozókat elnyomják és kizsákmányolják, nem beszélhetünk hiteles nemzeti függetlenségről.

Nguyễn Giáp az immár egységes és független Vietnámban hosszú ideig magas állami tisztségeket töltött be, 1980-ig védelmi miniszteri, 1991-ig pedig miniszterelnök-helyettesi posztot. 1982-ig tagja volt a VKP politikai bizottságának, 1996-ig pedig a központi bizottságnak. Hadvezéri képességeire még kétszer volt szükség: 1978 decemberében a vietnámi hadsereg bevonult Kambodzsába, és megdöntötte a Kína által támogatott vörös khmerek diktatúráját, majd 1979 februárjában, amikor Peking azzal büntette Vietnámot, hogy háborút indított ellene. (Igaz, ekkor már egyik esetben sem Võ irányította a hadműveleteket.)

Halálakor (2013. október 4.) szerte a világban, az Egyesült Államoktól Franciaországon és Oroszországon át Tajvanig, megemlékeztek róla. (Magyarországon néhány sorban adtak hírt a haláláról.) A tekintélyes világlapok hosszú cikkekben mutatták be életpályáját. Ellenfelei is elismerték zsenialitását, a 20. század egyik legnagyobb stratégiájának tartották.

²² Vo: 2010, 116.

²³ Ma stratégie était celle de la paix. In: *L'Humanité*. 2004. május 5.

Százezrek búcsúztak tőle Hanoiban, az 1976-ban Ho Si Minh-várossá átkeresztelt Saigonban és szülőfalujában, ahol már korábban életét bemutató Emlékházat rendeztek be. Végakarátának megfelelően nem a nemzeti hősök temetőjében, hanem szülőhelyén helyezték örök nyugalomra.

Giáp és az 1961 és 1968 közötti amerikai hadügyminiszter, McNamara

Különösen nagy tisztelettel és meleg szavakkal búcsúztak tőle Algéria és Kuba vezetői. A harmadik világban a patrióta és progresszív erők szemeiben mind a mai napig a következetes antikolonializmus és antiimperializmus képviselője és harcosa. A második világháború utáni korszak nemzeti felszabadító mozgalmának utolsó nagy alakja volt.

Gyászolók Giáp szülőfalujában, a ma múzeumként működő Giáp Emlékházban

FERWAGNER PÉTER ÁKOS²⁴

Josette Audin (1932–2019)

Az *Évkönyv* 2018-as számában megemlékeztem az Algériai Kommunista Párt (AKP) fiatal tagjának, a matematikus Maurice Audinnek az 1957. júniusi meggyilkolásáról.²⁵ A bestiális büntettet a francia hadsereg egyik tisztje felettese utasítására hajtotta végre, mert a katonák így akartak példát statuálni a Nemzeti Felszabadítási Front (FLN) által 1954-ben kirobbantott felszabadító háborúban az algériai gyarmat függetlenségéért harcoló nacionalistáknak és kommunistáknak. Röviddel a megemlékezés megjelenése után, 2019. február 2-án, 87 éves korában elhunyt Audin özvegye, Josette Audin, aki férje eltűnése (meggyilkolása) után egész hátralévő életét az igazság kiderítésének és a felelősök megbüntetésének szentelte. Halála előtt nem sokkal bekövetkezett az, amire évtizedeken át várt, s amiért oly sokat küzdött: Emmanuel Macron köztársasági elnök elismerte a francia állam gyilkosságban játszott szerepét és felelősségét, majd hivatalosan bocsánatot kért az idős asszonytól.

Josette Audin (lánykori nevén Sempe) 1932-ben született a Franciaország „három tengerentúli megyéjének” számító Algéria fővárosában. Felmenői nemzedékek óta az észak-afrikai gyarmaton éltek, amelyet Párizs még 1830-ban kezdett el uralma alá vonni.²⁶ A 19. században folyamatosan áramlottak be az európai telepések, közülük

²⁴ Ferwagner Péter Ákos – történész PhD, egyetemi docens, SZTE Újkori Egyetemes Történeti és Mediterrán Tanulmányok Tanszék.

²⁵ Ferwagner Péter Ákos: Audin, Maurice (1932–1957). In: *Évkönyv. 2018.* 218–225.

²⁶ Vö. J. Nagy László: *A Magreb-országok története a 20. században.* JATEPress, Szeged, 2014. 9–12.

tartoztak Josette Audin ősei is. Josette szülei Algír népi szegénynegyedében, Bab-el-Uedben éltek, s kistisztviselőként dolgoztak. Piemonti származású anyja fájdalmasan fiatalon, 25 éves korában meghalt, amikor Josette még csak hároméves volt. Szerény körülmények között éltek, Josette a szobáját két húgával és a nagymamájával osztotta meg. Kiválóan tanult, a tanára pedig mindenben segítette, könyveket vitt neki, különórákat tartott a számára. A tehetséges diáklány az iskolai elvégzése után a tanári hivatást választotta. Társadalmi háttere, baloldali kötődése a kommunista párt felé sodorta, amelybe 18 évesen lépett be. Az AKP-ban végzett munka során, 1952-ben az egyetemen ismerkedett meg jövőbelijével, akivel egymásba szerettek és összeházasodtak. Az 1950-es évek első felében aktívan részt vettek a békemozgalomban, a koreai és az indokínai háború elleni tiltakozásban. Ekkorra már az AKP eljutott odáig, hogy Algéria teljes függetlenségét követelje,

amit Audiné is természetes dolognak tartottak. „Tudatában voltunk a kockázatnak,” – emlékezett vissza sok évvel később Josette – „de a gyarmati rendszer felháborított bennünket. Nem bírtuk elviselni az algériai kölykök látványát, akik iskolába járás helyett cipőt pucoltak az utcán. A piacon, ha az eladó arab volt, mindenki letegezte. Ez elfogadhatatlan volt.”²⁷ A gyűlöletesnek és igazságtalannak tekintett gyarmati viszonyok ellenére a család jövője szépnek ígérkezett, hiszen Maurice matematikusként állást kapott az Algíri Egyetemen, s hozzákezdett doktori értekezése elkészítéséhez, boldogságukat pedig megsokszorozta, hogy egy leányuk (Michèle) és két fiuk (Louis és Pierre) is született, az utolsó 1957 áprilisában.

A történelem azonban közbeszólt. A felszabadító háború kitörése (1954. november 1.) után az AKP különböző eszközökkel és módszerekkel támogatta a felkelőket, egy idő után pedig hivatalosan is csatlakozott a harcokhoz, emiatt az illegalitásba kényszerült vezetőit a gyarmati hatóságok és a hadsereg üldözte. Az Audin házaspár ugyan nem vett részt tevőlegesen

²⁷ Vergnol, Maud: Disparition. Josette Audin, une vie à rendre justice. In: *L'Humanité*. 2019. február 4. <https://www.humanite.fr/politique/josette-audin/disparition-josette-audin-une-vie-a-rendre-justice> (utolsó letöltés: 2025. július 20.)

a függetlenségi harcban, de segítettek a propaganda terjesztésében és számos menekülő elvtársukat bújtatták az algíri lakásukon. Ezért tartóztatták le az ejtőernyősök 1957 júniusában Maurice Audint, akit információnyerés céljából kegyetlenül megkínoztak és rövidesen meg is gyilkoltak. „Vigyázz a gyerekekre!” – kiáltotta még oda a nejének, mielőtt elhurcolták. Ezek voltak az utolsó szavak, amelyeket a felesége hallott tőle.

A letartóztatás gyökeresen megváltoztatta a 25 éves, háromgyermekes Josette békésnek addig sem nevezhető életét. Fáradhatatlan harcba kezdett először a férje hollétének kiderítéséért, majd a haláláról való megbizonyosodás után az igazság napvilágra kerüléséért, a felelősök megnevezéséért. Ebben nem csupán a személyes érintettsége vezette, hanem az is, hogy meggyőződéses kommunistaként és antikolonialista aktivistaként elvi okokból elutasította a gyarmati rendszert, valamint azt a kíméletlen erőszakot és brutalitást, beleértve a kínzást is, amelyet a francia hadsereg – a gyarmati hatóságok tudtával és beleegyezésével – a felszabadító háború elfojtása érdekében alkalmazott.²⁸ Sohasem hitte el azt a mesét, amellyel érdeklődésére a hatóságok traktálták, hogy ti. Maurice Audin megszökött, majd nyoma veszett. Hiszen ebben az esetben – mint később nyilatkozta – „mindent megtett volna, hogy kapcsolatba lépjen velem”.²⁹

A kezdet különösen nehéz volt. Már 1957 júliusában feljelentést tett ismeretlen tettes ellen szándékos emberölés miatt, de sem érdemi választ, sem segítséget nem kapott. Még a párt sem segíthetett, hiszen bárki, aki a kapcsolatfelvételt kockáztatta vele, börtönre számíthatott. Egyedül a férje családja támogatta ezekben a vészterhes hetekben. Az anyaországban már valamivel jobb volt a helyzet, ott a baloldali értelmiség számos kampányt indított, Audin Bizottság alakult, a történekről elérhető dokumentumok alapján Pierre Vidal-Naquet történész pedig könyvet is publikált *Affaire Audin* (*Az Audin-ügy*) címmel.³⁰ Josette-nek a tollon és a papíron kívül semmilyen eszköze sem volt az igazság kiderítésére, de ezeket az eszközöket alaposan igénybe vette, levelek százait, ezreit küldte szét mindenkinek, akiről feltételezte, hogy segíthet (újságíróknak, akadémikusoknak, egyetemi oktatóknak, politikusoknak stb.). 1960-ban az

²⁸ Erről magyarul lásd J. Nagy László: *Az algériai háború 1954–1962*. Universitas Szeged Kiadó, Szeged, 2010. 113–128.

²⁹ Vergnol: 2019.

³⁰ Első kiadása az Éditions du Minuit gondozásában 1958-ban jelent meg Párizsban, később több újabb kiadásra is sor került.

özvegy feljelentése átkerült a rennes-i bíróságra (érdekesség, annak idején a Dreyfus-ügyet is itt tárgyalták...), amely azonban bizonyítékok hiányában megszüntette az eljárást.

De Audin asszony ezután sem adta fel. A függetlenség elnyerésekor (1962) úgy döntött, Algériában marad, s tisztviselőként vállalt munkát, igen alacsony fizetésért. A Ben Bella-féle haladó rendszer, a szocialista útválasztás vonzónak tűnt számára, de Bumediennel 1965-ös puccsa után családja védelmében a Franciaországba való áttelepülést választotta. „Mindenkinek, a szomszédjainknak azt mondtuk, a nyarat Dél-Algériában töltjük. Anyám mindent megszervezett. Étampe-ban kötöttünk ki, egy új élet reményében” – emlékezett vissza Pierre Audin, a kisebbik fiú, akiből szintén matematikus lett.³¹ Egy zsúfolásig teletömött kocsival utaztak Marokkón és Spanyolországon keresztül, s amikor évtizedekkel később megkérdezték tőle, mit vitt magával a költözkor, rövid gondolkodás után Josette csak annyit mondott: „Fontos dolgokat pakoltam be, könyveket és fotókat.”³² Később Argenteuilbe, Párizs egyik külvárosába költöztek, ahol a családfenntartó asszony matematikatanár lett egy helyi gimnáziumban. Néhány héttel a Franciaországba való megérkezésük után a Semmitőszék elévülésre hivatkozva végleg elutasította az özvegy keresetét, ő azonban nem felejtette el a történeteket. „Anyám soha nem beszélt róla. Ez volt az ő titkos kertje, amit mi tiszteletben tartottunk” – elevenítette fel Pierre az emlékeit. „Apám portréi ott voltak mindenütt, és én nem kételkedtem abban, hogy igazi hős, csak nem tudtam, miért. Egy nap a könyvtárban rábukkantam egy könyvre, az *Audin-ügy* volt...”³³

Az évek múlásával ez az ügy újabb és újabb fordulatokat vett, de ez a gyászt nem enyhítette: az özvegy sohasem ment újra férjhez. François Mitterrand elnöksége idején, 1982-ben új amnesztiatörvényt fogadtak el, egyben a felkelőket visszahelyezték a jogaikba. 1983-ban Josette Audin és gyermekei kártérítésben részesültek. Az asszony a Becsületrendet is megkapta.³⁴ 2001-ben, amikor Paul Aussaresses tábornok emlékirataiban feltárta az algériai háború idején folytatott kínzások mechanizmusát és

³¹ Vergnol: 2019.

³² Funès, Nathalie: „Il n’y aurait pas eu d’affaire Audin sans Josette Audin.” In: *L’Obs*. 2019. február 4. <https://www.nouvelobs.com/monde/20190203.OBS9563/il-n-y-aurait-pas-eu-d-affaire-audin-sans-josette-audin.html> (utolsó letöltés: 2019. augusztus 27.)

³³ Vergnol: 2019.

³⁴ Ferwagner: 2018, 223.

kendőzetlenül beszélt saját szerepéről,³⁵ Audin ügye ismét reflektorfénybe került. A már korosodó Josette ekkor újabb feljelentést tett ismeretlen tettes ellen, de a bíróság 2002-ben ezt is elutasította. Miután nyilvánvalóvá vált a katonák bűnössége, az asszony nem volt hajlandó arra, hogy a nyilvánosság kizárásával találkozzon férje gyilkosainak családjával. „Ha az igazságnak ki kell derülnie,” – magyarázta döntése okát – „akkor ennek az egész világ szeme láttára, a köztársasági igazságszolgáltatás előtt kell megtörténnie.”³⁶

Az évtizedek alatt a politikai elitet is folyamatosan bombázta a beadványaival és ez alól a köztársasági elnöki hivatal sem volt kivétel. Nem kevesebb, mint nyolc elnöknek küldött leveleket!³⁷ Kérdéseire sohasem kapott egyértelmű válaszokat. A Nicolas Sarkozynek küldött levelére például nem is reagáltak. Baloldali politikusok és értelmiségiek segítségével 2010 után lassacskán mégis megtört a jég. 2014 márciusában a *L'Humanité* közölte azt a 171 személy által jegyzett petíciót, mely az igazság napvilágra kerülését és az állam felelősségének elismerését követelte. Az özvegy újabb kérésére François Hollande államfő döntő lépést téve elismerte: „Audin nem szökött meg. Fogva tartása alatt halt meg.”³⁸

Az igazi személyes és politikai győzelemre azonban egészen 2018-ig kellett várni. Február 18-án, a férje születésnapján Josette Audin a Nemzetgyűlésben tartott sajtótájékoztatóján méltóságteljes nyilatkozatában kijelentette, mindig is reménykedett abban, hogy „Franciaország, az emberi jogok hazája elítéli a kínzást, azokat, akik alkalmazták, s azokat is, akik felhatalmazást adtak rá”. Hozzátette: „az Audin-ügybe belekeveredő katonák mindegyike nyugodtan halt meg vagy fog meghalni hamarosan, anélkül, hogy elmondanák, mit tettek Maurice Audinnal”.³⁹ Mellette volt Cédric Villani matematikus, az elnöki párt parlamenti képviselője, aki hozzátette, Emmanuel Macronnak el kell ismernie ezt az állam által elkövetett bűncselekményt. A következő hetekben újabb visszaemlékezések láttak napvilágot, amelyek újfent

³⁵ Aussaresses, Paul: *Services spéciaux en Algérie 1955-1957*. Perrin, Párizs, 2001.

³⁶ Vergnol: 2019.

³⁷ McDonald, Charlotte: The widow who asked eight French presidents for the truth. In: *BBC News*. 2019. január 19. <https://www.bbc.com/news/stories-46897151> (utolsó letöltés: 2019. augusztus 27.)

³⁸ Funès: 2019.

³⁹ Uo.

ráirányították a közvélemény figyelmét a francia hadsereg algériai háború alatt játszott szerepére. A *L'Humanité* az államfőnek címzett nyílt levelet tett közzé, amelyben az aláírók leszögezték: „a Földközi-tenger két partján az algériai és a francia emlékezetet egyaránt gyöttrik azok a borzalmak, amelyek ezt a háborút jellemezték, miközben az igazságot sohasem mondták ki és sohasem ismerték el”.⁴⁰

Három hónappal később, szeptember 13-án került sor a történelmi gesztusra az elnök részéről. Macron a lakásán kereste fel Josette Audint, aki a gyermekei és baloldali politikusok, újságírók körében fogadta. Hivatalos dokumentumot adott át, mely elismerte Franciaország felelősségét Maurice Audin halálában. Elhangzottak a történelmi szavak: „Bocsánatot kérek Öntől a köztársaság nevében.” Az idős hölgy arcán fenséges mosollyal azt válaszolta: „Őszintén köszönöm Önnek.” „Nekem kell bocsánatot kérnem Öntől, Önnek nem kell mondania semmit. Valamelyest helyrehozzuk azt, amit már régen meg kellett volna tenni” – így az elnök. „Igen, végre-valahára, de én mégis köszönetet mondok” – szólt huncut mosollyal a háziasszony. „Látom, a fegyelmezetlenség folytatódik...” – reagált viccelődve Macron.⁴¹

Josette Audin több mint 61 évet áldozott az életéből az igazságért folytatott harcra, de nem pusztán gyermekei apja érdekében, hanem minden algériai és az algériai nemzeti ügy francia támogatóinak érdekében is. Villani így idézte föl az alakját: „Erős személyiségként tartom meg őt az emlékezetemben, aki sohasem adta fel, s aki sohasem futamodott meg semmi elől. Élete önmagában a bátorság leckéje. Decemberben találkoztam vele utoljára, s habár szeretne volna alaposabban megismerni férje halálának körülményeit, derűs, nyugodt és megkönnyebbült volt, amiért a francia állam elismerte a felelősségét ebben a bűncselekményben.”⁴²

⁴⁰ Vergnol: 2019.

⁴¹ Vergnol: 2019.

⁴² Décès de Josette Audin, veuve du militant Maurice Audin, torturé en Algérie. *France24*. 2019. február 4. <https://www.france24.com/fr/20190204-deces-josette-audin-veuve-militant-maurice-audin-guerre-algerie-reconnaissance> (utolsó letöltés: 2025. július 20.)

A köztársasági elnök nyilatkozata Maurice Audin haláláról (2018. szeptember 13.)⁴³

1957. június 11-én este Maurice Audint, az Algíri Egyetem matematikus tanársegédjét, az Algériai Kommunista Párt (AKP) tagját katonák őrizetbe vették a lakásán. Miután a Nemzeti Felszabadítási Front (FLN) kirobbantotta a háborút, az AKP-t, mely támogatta a függetlenségi harcot, feloszlatták, vezetőit pedig minden eszközzel üldözték. Maurice Audin azok közé tartozott, akik az illegalitásban segítséget nyújtottak nekik.

Akkoriban Algírban mindenki tudta, hogy az ilyen körülmények között letartóztatott férfiak és nők sohasem fognak előkerülni. Egyeseket ugyan elengedtek, másokat internáltak, megint másokat pedig bíróság elé citáltak, de ebben az esztendőben számos család nyomát veszítette a hozzátartozójának a későbbi algériai fővárosban. Az „eltűnések” száma, amelyeket amúgy a konfliktus alatt minden oldalon elszenvedtek, hamarosan több ezerre rúgott.

A három kisgyermekével egyedül maradt Josette Audint több napig ki sem engedték a lakásából, majd miután megtehetette, minden követ megmozgatott annak érdekében, hogy megtudja, hol tartják fogva a férjét. A katonai parancsnokságon akkor közölték vele azt, ami évtizedekig a hivatalos verzió maradt: a férje megszökött. Később ugyanezt a választ adták a családnak minden alkalommal, amikor tájékoztatást kért. Az emberrablás és bebörtönzés miatt tett feljelentése akkor is és később is megfeneklett a koronatanúk hallgatásán vagy hazugságain, akik akadályozták a nyomozást. Utóbbit 1962-ben bizonyítékok hiányában végleg lezárták ama amnesztiarendelet értelmében, melyet az algériai háború végén hoztak, ez pedig lehetetlenné tett minden folytatást.

Maurice Audin sohasem került elő, eltűnésének pontos körülményei pedig homályban maradtak. A szökésről szóló beszámoló, mely a hivatalos nyilatkozatokban és a bírósági jegyzőkönyvekben megjelent, túl sok ellentmondástól és valószerűtlenségtől hemzsegett ahhoz, hogy hitelesnek lehessen tekinteni. Nyilvánvalóan színjátékról volt szó, mely a halálát akarta elkendőzni. A Josette Audin feljelentése nyomán indított nyomozás során összegyűjtött részletek és a tanúk ezzel szemben bizonyossá teszik, hogy megkínózták.

Több elképzelés született Maurice Audin halálával kapcsolatban. Pierre Vidal-Naquet történész egy tanú vallomására hivatkozva úgy vélte, hogy az a

⁴³ Déclaration du Président de la République sur la mort de Maurice Audin. 2018. szeptember 13. <https://www.elysee.fr/emmanuel-macron/2018/09/13/declaration-du-president-de-la-republique-sur-la-mort-de-maurice-audin> (utolsó letöltés: 2019. augusztus 27.)

tiszt, aki Maurice Audin kihallgatásával volt megbízva, saját kezűleg ölte meg. Mások mellett Paul Aussaresses ellenben azt állította, hogy az ő parancsnoksága alatt álló osztag gyilkolta meg a fiatal matematikust. Az is lehet, hogy a kínzások során vesztette életét.

Bármilyen is történt pontosan, a halálát egy olyan rendszer tette lehetővé, melynek a kialakulását az egymást követő kormányok hagyták jóvá: a már akkoriban is „letartóztatás–fogva tartásnak” nevezett rendszer feljogosította a rendfenntartó erőket arra, hogy letartóztassanak, fogva tartsanak és kihallgassanak minden „gyanús” személyt annak érdekében, hogy hatékonyabban vehessék fel a harcot az ellenséggel.

Ezt a rendszert legális alapokra helyezték, az ún. különleges hatalomra. Ez a parlament által 1956-ban megszavazott törvény szabad kezet adott a kormánynak az algériai rend helyreállítására. Lehetővé tette egy olyan rendelet kiadását, mely rendőri jogosítványokkal ruházta fel a hadsereget, amelyet aztán prefektusi rendelettel 1957-ben előbb Algírban, majd egész Algériában bevetettek.

Ez a rendszer alkalmanként borzalmas tettek szerencsétlen kompozitja volt, például a kínzásé, amelyet az Audin-ügy hozott a felszínre. A kínzás persze a törvény szemében továbbra is bűncselekménynek számított, mégis elterjedhetett, mivelhogy büntetlen maradt. Éspedig azért maradt büntetlen, mert úgy tekintettek rá, mint a felkelést 1954-ben elindító FLN elleni fegyverre, amelyet azok ellen is be lehet vetni, akiket az FLN szövetségeseinek, a függetlenség aktivistáinak és híveinek tartottak. Ebben a háborúban tehát legitim fegyverként tartották számon, annak ellenére, hogy törvénytelen volt.

Azáltal, hogy sikertelennek bizonyultak a kínzáshoz való folyamodás megakadályozásában és megbüntetésében, az egymást váltó kormányok veszélybe sodorták a rendfenntartó erők kezébe került férfiak és nők életét. Ráadásul az ő vállukat nyomta az a felelősség, hogy biztosítsák az emberi jogok tiszteletben tartását, mindenekelőtt pedig a szuverenitásuk alá tartozó férfiak és nők fizikai sérthetetlenségét.

Fontos, hogy ezt a történelmet ismerjük, s hogy bátran és éleslátással tekintsünk rá.

Csak így nyugodhatnak és békülhetnek meg azok, akiknek ez a történelem sérelmeket okozott, akiknek akár Algériában, akár Franciaországban felforgatta az életét. A beismerés természetesen nem oldhatja meg minden bajukat. A sérelem nyilvánvalóan mindegyikükben helyrehozhatatlanul megmarad, ám a beismerés jelképesen mégis könnyebbséget jelenthet azoknak, akik e múlt súlyos terhei alatt görmyednek. Így tekintünk a beismerésre, ezért öntöttük ma szavakba.

Igy fejezzetjük ki a tiszteletünket azon franciák (civilék vagy katonák) előtt, akik helytelenítették a kínzást, nem folyamodtak hozzá vagy kivonták magukat

alóla, s azok előtt, akik – ahogy tegnap, úgy ma is – nem hajlandók közösséget vállalni azokkal, akik a kínzást bevezették és gyakorolták.

Így fejezhetjük ki a tiszteletünket az életüket Franciaországért áldozó összes katonának, és általánosságban mindazoknak, akik ebben a konfliktusban életüket veszítették.

Végül pedig így tudjuk leróni a Francia Köztársasághoz szervesen hozzátartozó igazság előtt a tartozásunkat. A köztársaságnak ezen és más téren egyaránt mutatnia kell az utat, hiszen kizárólag az igazság révén lehetséges a megbékélés, igazság nélkül pedig nincs szabadság, egyenlőség és testvériség.

A köztársaság következképpen nem bagatellizálhatja el, és nem bocsáthatja meg a konfliktus során egyik és másik fél által elkövetett atrocitásokat. Franciaországnak még mindig vannak olyan sebei, melyek rosszul hegedtek be.

Az emlékezés feladata nem ér véget ezzel a nyilatkozattal. Ez a nyilatkozat éppenséggel arra irányul, hogy bátorítsa az algériai háború minden civil, katona, algériai vagy francia eltűntjére vonatkozó történeti munkát.

Az az általános tilalomfeloldás, melynek részleteit a rendelkezésre álló források beazonosítása után miniszteri rendeletek fogják pontosítani, megnyitja a szabad kutatás előtt az állami levéltárak erre a témára vonatkozó összes fondját.

Azok pedig, akiknek nyilvánosságra hozandó dokumentumaik vagy visszaemlékezéseik vannak a birtokukban, forduljanak a nemzeti levéltárakhoz s vegyenek részt e történelmi igazságtétel-erőfeszítésben!

Ennek az igazságmunkának az elmélyítése utat nyithat múltunk alaposabb megismerése előtt, tisztábban láthatjuk történelmünk sérelmeit, a francia és az algériai nép emlékezeti megbékélésének pedig új lendületet adhat.

2025. augusztus 28-án, pontosan azon a napon, amikor betöltötte 95. életévét, elhunyt Hajdu Tibor történész, az 1918–1919-es forradalmi időszak magyarországi történetének legjelesebb kutatója, aki egyben *Évkönyvünk* szerzője is volt, így eltávozása külön fájdalommal tölt el bennünket. Életútját Csoma Lajos, az elhunyt tisztelője, egyben az említett korszak tanácsmozgalmát kutató történész ismerteti.

Nyugodj békében Tibor!

A szerkesztők

CSOMA LAJOS⁴⁴

Hajdu Tibor (1930–2025)

Életének 95. évében távozott a magyarországi történetírás egyik nagy alakja.

Jóllehet hosszú élete során többféle korszakkal is foglalkozott, élete fő műve és egyben a magyar történetírás egyik csúcsteljesítménye az 1969-ben megjelent *A Magyarországi Tanácsköztársaság* című nagymonográfia volt.⁴⁵

Baloldali elkötelezettségét egész életében megőrizte, de a párthűség sohasem írta felül nála sem az emberi tisztességet, sem a szakmai-történelmi tisztánlátást.

⁴⁴ Csoma Lajos – történész PhD. Az ELTE-n doktorált, disszertációját az 1918–1919-es magyarországi munkástanácsokról írta. <https://edit.elte.hu/xmlui/handle/10831/61867> (utolsó letöltés: 2025. szeptember 30.) Kutatási témái: munkásmozgalom, baloldali radikalizmus, ifjúsági szubkultúrák.

⁴⁵ Hajdu Tibor: *A Magyarországi Tanácsköztársaság*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1969.

Pályáját levéltárosként kezdte, sokáig dolgozott a Párttörténeti Levéltárban, majd 1973-tól az MTA Történettudományi Intézetében. Levéltárosi ismeretei történészként nagy segítségére voltak, olyan forrásokat is megtalált, amelyek mások figyelmét talán elkerülték volna. Első kötete az 1918–1919-es munkástanácsok történetét dolgozta fel.⁴⁶ Témaválasztása azóta is kivételszámba megy, a forradalom hétköznapi hőseivel kevesen foglalkoznak. Mint később elárulta,⁴⁷ szerencséjére a könyv első verziója, amely még Sztálin életében elkészült, nem jelent meg, csak az átdolgozott verzió 1958-ban. Abban is szerencséje volt, hogy az 1956-os forradalom leverése után a forradalmi tartalmú *munkástanács*, mint téma, nem keltette fel az illetékesek gyanakvását. Hamarosan a korszak szakértőjévé vált. Ebben szerepe volt, hogy az idősebb generációk félték a korszakkal foglalkozni, nagyon bennük volt még a párt váltakozó történelemszemléletének hatása. A „forradalmi” párt mindig ellentmondásosan viszonyult a forradalomhoz. Részben azért, mert a vezetők jelentős része idővel kegyvesztett lett, sokan váltak a sztálinizmus áldozataivá. De a fő probléma, amit Hajdu Tibor, ha nem is nyíltan, de a széleskörű forrásbemutatással már első kötetében egyértelművé tett, az volt, hogy a forradalom tényleges hordozói, az önszerveződő munkások és parasztok, a forradalmi időszakban autonóm módon cselekedtek, adott esetben a magát forradalmi vezetőnek tételező pártokkal is felvállalva a konfliktust.

Több kisebb monográfia után⁴⁸ megbízást vállalva írta meg Tanácsköztársaság-monográfiáját az ötvenedik évfordulóra. Gyorsan kellett dolgoznia, de a levéltárosi rutin segített neki. A gyorsaság abban is segítségére volt, hogy a kerek évforduló közeledte miatt a pártcenzoroknak nem volt idejük az elkészült könyv alapos tanulmányozására. Hajdunak így nem kellett a „problémás” részeket kihagynia. A mű időtállóságát bizonyítja, hogy a rendszerváltás óta eltelt évtizedekben, amikor felsőbb elvárás már nem korlátozza a történeteket, mégsem született a Hajduénál

⁴⁶ Hajdu Tibor: *Tanácsok Magyarországon 1918–1919-ben*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1958.

⁴⁷ A szerző Hajduval készített korábbi interjúja az *Eszmélet*-ben olvasható: Hajdu Tibor – Csoma Lajos: 1918–1919 forradalma és a történelmi emlékezet. In: *Eszmélet*. 31. évf. 121. sz. (2019. tavasz) 32–49. (szerk. megj.)

⁴⁸ Pl. Hajdu Tibor: *Március huszonegyediké. Adatok a Magyar Tanácsköztársaság kikiáltásának történetéhez*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1959.

alaposabb és kiegyensúlyozottabb összefoglaló a magyarországi Tanácsköztársaságról. Kiemelendő, hogy korábban – szintén az események 50. évfordulójára – megírta már az őszirózsás forradalom történetét is,⁴⁹ így a két kötet együttesen mutatja azt, amit Hajdu Tibor mindig hangsúlyozott, hogy 1918–1919-ben egy forradalom zajlott, és ennek a forradalomnak volt két szakasza.

Az 1980-as évek végén jelent meg egy kismonográfiája az 1917–1923-as világforradalmi korszaknak a közép-európai eseményeiről.⁵⁰ Ez a könyv szintén egyedülálló a maga nemében, mivel a Hajdut mindig is jellemző széles horizontnak megfelelően világosan látta, hogy az egyes országok forradalmi eseményei összefüggő láncolatot alkotnak. Ami az első világháború után történt, az egy jóformán minden kontinensre kiterjedő forradalmi hullám volt. Az egyes eseményeket, így a Tanácsköztársaságot sem lehet megérteni a régió, illetve tágabb értelemben az egész világ történeti folyamatainak értelmezése nélkül. A *Közép-Európa forradalma* rendkívül lényegre látó elemzés.

Hajdu visszatérően foglalkozott továbbá Károlyi Mihály személyével, munkásságával is.⁵¹ Bár politikai szerepvállalásai leginkább önhibáján kívül nem hoztak sok sikert Károlyi számára, életműve mégis fontos kiegészítés a 20. század történelméhez. Talán ez és Károlyi emberi tartása volt az, ami Hajdu Tibor érdeklődését felkeltette iránta.

⁴⁹ Hajdu Tibor: *Az 1918-as magyarországi polgári demokratikus forradalom*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1968.

⁵⁰ Hajdu Tibor: *Közép-Európa forradalma, 1917–1921*. Gondolat Könyvkiadó, Budapest, 1989.

⁵¹ Hajdu Tibor: Károlyi Mihály és az 1918–19-es forradalmak. In: *Századok*. 97. sz. (1963) 1092–1102.; Hajdu Tibor: Michael Károlyi and the Revolutions of 1918–19. In: *Acta Historica*. 10. sz. (1964) 351–371.; Hajdu Tibor: *Károlyi Mihály. Politikai életrajz*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1978.; Hajdu Tibor: *Ki volt Károlyi Mihály?* Napvilág Kiadó, Budapest, 2012.; Hajdu Tibor: *Károlyi, a vörös gróf*. Kossuth Kiadó, Budapest, 2016.; Hajdu hat vaskos kötetben sajtó alá rendezte és kiadta továbbá Károlyi levelezését is: Hajdu Tibor (szerk.): *Károlyi Mihály levelezése*. 1–6 kötet. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1. köt. (1905–1920). 1990. / 2. köt. (1921–1925). 1990. / 3. köt. (1925–1930). 1991. / Napvilág Kiadó, Budapest, 4. A) köt. (1930–1939). 2014. / 4. B) köt. (1940–1944). 2015. / 5. köt. (1945–1949). 2003. / 6. köt. (1949–1955). 2008.

Az 1970-es évektől más témák is foglalkoztatták, írt a monarchia tisztikaráról,⁵² és egy alapos I. világháborús összefoglaló társszerzője is volt.⁵³

Hajdu Tibornak nagyon jó volt a stílusa is. Olvasmányosan írt, meg tudta ragadni az események lényegét, és sajátos, fanyar humorral tudta fűszerezni írásait. Hatalmas tudás- és forrásanyagot vonultatott fel minden művében, és mindezt olvasmányos, bárki számára hozzáférhető módon tette.

Élete végéig aktív maradt. Kezdő történészek is számíthattak a figyelmére, segítő kritikájára.

Életműve a történetírás időtálló fejezete marad.

SZILÁGYI ÁGNES JUDIT⁵⁴

Martin Hägglund (1976–)

Martin Hägglund svéd filozófus és irodalomtudós, jelenleg az USA-ban oktat, mint a Yale Egyetem összehasonlító irodalomtudomány professzora. Munkáiért számos ösztöndíjban és elismerésben részesült. 2024-ben ő kapta meg a legmagasabb összegű svéd kulturális díjat, a Lenin-díjat

⁵² Hajdu Tibor (szerk.): „*A magyar katonatiszt*”, 1848–1945. MTA Történettudományi Intézet, Budapest, 1989.; Hajdu Tibor: *Tisztikar és középosztály a dualizmus korában*; MTA Történettudományi Intézet, Budapest, 1991.; Hajdu Tibor: *Tisztikar és középosztály, 1850–1914. Ferenc József magyar tisztjei*. História–MTA Történettudományi Intézet, Budapest, 1999.

⁵³ Hajdu Tibor – Pollmann Ferenc: *A régi Magyarország utolsó háborúja, 1914–1918*. Osiris Könyvkiadó, Budapest, 2014.

⁵⁴ Szilágyi Ágnes Judit – történész, az MTA doktora, az ELTE tanszékvezető egyetemi tanára.

(*Lenin Award*), amelyet Lasse Diding vállalkozó alapított, és amely 2009 óta évente kerül átadásra társadalomkritikával és a baloldali forradalmi hagyománnyal foglalkozó svéd szerzőknek vagy művészeknek.

Hägglund több fontos tanulmány mellett négy nagy sikerű könyv szerzője, műveit tizenöt nyelvre fordították le. Kötetei: *Kronofobi: Essäer om tid och ändlighet* (Kronofóbia: esszék az időről és a végességről, 2002.), *Radical Atheism: Derrida and the*

Time of Life (Radikális ateizmus: Derrida és az életidő, 2008.), *Dying for Time: Proust, Woolf, Nabokov* (Meghalni az időért: Proust, Woolf, Nabokov, 2012.). Legutóbbi kötetéért – *This Life: Secular Faith and Spiritual Freedom* (Ez az élet: világi hit és lelki szabadság, 2019.) – 2020-ban az Amerikai Összehasonlító Irodalomtudományi Társaság René Wellek Díjával jutalmazták.

Martin Hägglundnak ez a könyve kritikai szemléletű és számos elemzési szempontot vet fel, ezért nehéz meghatározni központi témáját, módszertanát. Vizsgálja a vallás és a kapitalizmus sajátosságait, a szabadság és a halandóság kérdését, a bolygót fenyegető veszélyeket és a baloldal történetét, radikális erkölcsi normákat állít fel korunkra nézve, bevezetve a világi hit fogalmát. Rendkívüli közvetlenséggel és sikeresen hat olvasóira, arról az örökérvényű kérdésről szólva, hogy hogyan kell élni. Ugyanakkor irodalomkritikai műnek is tekinthető, melyben helyet kap Dante, Proust és Knausgaard műveinek elemzése. Olvasható filozófiai műként is, mely a heideggeri értelmezésből kiindulva közelít Augustinus és Kierkegaard műveihez, de új gondolkodásmódot képvisel az idő és a létezés vonatkozásában. Történelmi, politikai érvelése radikális, egyben gyakorlatias: a demokratikus szocializmus melletti állásfoglalásában egymás mellé kerül Karl Marx és ifjabb Martin Luther King.

Az *Évkönyv* idei száma *International Supplement* rovatában részletes recenzió foglalkozik Hägglundnak ezzel a kötetével.

INTERJÚK

A Théâtre le Levain színházról

(Interjú Piroth Attilával, a színház igazgatójával)¹

Piroth Attilával egy merőben más projekt – *A munkásosztály története* című kötet magyarra fordítása és kiadása – kapcsán az *Évkönyv* tavalyi számában már közreadtunk egy interjút. Ezúttal sokoldalú tevékenységének egy másik oldaláról kérdeztük őt: a franciaországi Bègles városában működő Kovász Színházról (Théâtre le Levain), amelynek ő alapító tagja és egyben igazgatója.

Mikor és milyen körülmények között született meg a színház?

2011-ben a családommal átköltöztünk Bordeaux-ból a szomszédos Bègles-be, egy volt pékségbe. Feleséggemmel, Marie-Laure-ral elhatároztuk, hogy a földszinti részt – a pékműhelyt, a boltot, a garázst, a tárolóhelyiségeket – közösségi helyé alakítjuk át. Ahhoz, hogy közönséget fogadhassunk, be kellett tartani a tűzvédelmi, akadálymentességi stb. előírásokat – amelyeket akkor, amikor belevágtunk, csak nagy vonalakban ismertünk. Talán szerencsénkre: amit előttünk álló akadályként láttunk, megugorhatónak tűnt – aztán kiderült, hogy jóval több van, mint elsőre gondoltuk, de addigra már benne voltunk. 2013 márciusában végül megnyitottuk a Kovász Színházat, amely egy 70 négyzetméteres színházteremből, öltözőből, kávézóból és mellékhelyiségekből áll.

¹ Piroth Attila – fizikus PhD, szabadúszó fordító, a Théâtre le Levain (Kovász Színház) igazgatója. Az interjút felvette és az anyagot megszerkesztette: Krajcsi Sándor és Poór Péter.

A színházteremben egy 6x6 méteres színpad és egy 40 fős nézőtér található.

Miért döntöttél úgy, hogy színházzal (is) szeretnél foglalkozni?

Közösségi teret képzelünk el, ahol a mindannyiunkat érintő kérdésekkel foglalkozhatunk. Marie-Laure a franciatanári diplomája mellé elvégezte a színrendezői mesterképzést, ahol jól látta: nincs elég hely, ahol a kezdő művészek, kis társulatok próbálhatnak, felléphetnek. Emellett az is világos volt mindkettőnk számára, hogy a társadalmi kérdésekről való közös gondolkodásban, a fennálló rend megkérdőjelezésében a művészetek kiemelt szerepet játszhatnak.

Az USA-ban a rasszalapú szegregáció, Dél-Afrikában az apartheid lakosságra kényszerítésének kényes pontja volt a zene: nehéz úgy fenntartani a felsőbbrendűség doktrínáját, ha közben az emberek együtt érzik a legjobban magukat. A jókedv szabályozása a tekintélyelvű rendszerekben szinte szükségszerű, ami olyan abszurd helyzetekhez vezet, mint mondjuk a „kevert rasszú táncolás” büntetése az USA-ban az '50-es években.

Ma Franciaországban persze nagyon más a helyzet. A társadalmi szegmentáció más formákban van jelen – de ennek csökkentésében fontos szerepet játszhatnak a sokféle kultúrának helyet adó közösségi terek. Úgyhogy a színi előadások mellett kezdetben a zene is erőteljesen jelen volt a színházunk programjában. Bègles hosszú évtizedek óta Bordeaux egyik legbaloldalibb elővárosa, ahol rengeteg egyesület működik (ma úgy 700 a 30 ezres városban), és ahol a letelepedő bevándorlók révén sokféle kultúra van helyben jelen. Így egy világzenei program összeállításához rengeteg helyi művészre támaszkodhattunk. Egyik első koncertünket Kei McGregor zenekara (Kei's Band, majd Kei McGregor's Band)² adta; Kei apja, Chris McGregor a dél-afrikai jazz-zene kiemelkedő alakja volt, aki az apartheid idején elsőként szervezett fekete és fehér zenészeket egybefogó zenekart. Sok chilei, argentin, brazil művésszel dolgoztunk, akik alkotásaikban a saját maguk vagy szüleik által megélt diktatúrát mutatják be. Egy előadóhely sokat tehet az ilyen hangok felerősítéséért. Vagy persze kijelentheti, hogy inkább nem vinné bele a politikát a művé-

² <https://keisband.jimdofree.com/> (utolsó letöltés itt és a továbbiakban: 2025. október 13.)

szetekbe – ám persze ez is politikai döntés. Ahogy Arundhati Roy indiai író fogalmazott:³ hallgatni éppannyira politikai kiállítás, mint felszólalni. A Kovász Színházban a közéleti kérdésekben való felszólalás számára akartunk művészi teret teremteni.

Kiknek biztosít fellépési lehetőséget a színház? Amatőr vagy hivatásos színészeknek, esetleg mindkét csoport képviselőinek?

A színház működésének egyik pillérét az előadások jelentik – erre mindjárt visszatérek –, de hadd kezdjem egy másikkal: a művészeti műhelyekkel. Heti 15 óra műhelyfoglalkozást (színház, cirkusz, bűvészet, musical, capoeira, kreatív írás) tartunk, gyerekeknek, felnőtteknek. Törekszünk arra, hogy a művészi alkotás lehetősége mindenki előtt nyitva legyen – és arra is, hogy a színpadon fellépő művészeket a közönségtől elválasztó híres negyedik fal minél inkább átjárható legyen. Ezt elősegíti, ha egyazon tér szolgál az amatőrök első próbálkozásaihoz és a befutott művészek fellépéseikhez. És persze a kettő kölcsönhat. Két éve az amatőr-színház-műhelyünk Stefano Massini *7 minuti (Hét perc)* című darabjának⁴ adaptációját állította színpadra – amely egy egyszerű példán keresztül mutatja be a munkavállalók szerveződését a munkáltatók ellen. Massini egy másik darabját, a szintén erős politikai tartalmú *Donna non riducibile*-t⁵ (*Az átnevelhetetlen*) pár éve egy meghívott amatőr társulat adta elő.

Szóval amatőr csoportok is lépnek fel nálunk. Ez egyrészt a résztvevők számára meghatározó élmény, másrészt minél erőteljesebben tud egy széles körű amatőr alapra támaszkodni a profi előadó-művészet, annál stabilabb az is.

Mindamellet a hivatásos művészek előadásai teszik ki programjaink zömét. Az éves programunknak három fő eleme van: a *Megálmodott világ*

³ Roy, Arundhati: A demokrácia felszámolása Indiában kihat az egész világra (Az író 2023. szeptember 12-én, a 45. Európai Esszé Díj átvételkor mondott beszédének szövege). In: *Mérce*. 2023. szeptember 30. <https://merce.hu/2023/09/30/arundhati-roy-a-demokracia-felszamolasa-indiaban-kihat-az-egesz-vilagra/>

⁴ Massini, Stefano : *7 minuti – Consiglio di fabbrica*. Einaudi. 2015.

⁵ Massini, Stefano: *Donna non riducibile*. Ubulibri, 2007. Magyarul Török Tamara fordításában, Fullajtár Andrea főszereplésével, Pelsőczy Réka rendezésében játszották a Katona József színházban 2020 és 2025 között:

<https://katonajozsefszinhaz.hu/eloadasok/bemutatok/43245-az-atnevelhetetlen>

című fesztivál decemberben, amely sok gyerekprogramot, családi előadást is tartalmaz. Márciusban egész hónapban nő művészek lépnek fel – lehetőséget nyújtva arra, hogy a továbbra is széles körben a férfiak és a patriarchális világkép dominálta környezet helyett egy kicsit másba csöppenjenek a nézők és a művészek. És ötödik éve tűzzük műsorra Yves Cusset filozófus-humorista színdarabjait, aki a filozófiát humorral keverve igyekszik lesegíteni arról az elitista piederstálról, amelyre sokszor állítani szokás.⁶ Ami szintén politikai választás. Ahogy Yves számos témája is – *Cent façons de ne pas accueillir un migrant* (Száz mód a migránsok be nem fogadására) című könyve⁷ és az ebből készült előadás például a xenofób jobboldali érveket tolja épp egy cseppet túl, és teszi ezáltal nevetségessé.

A nálunk zajló előadásokon kívül időnként kölcsönkapunk egy 150 fős nézőterű önkormányzati előadótermet is, ahol nagyobb közönséget is tudunk fogadni.

Milyen társadalmi közegből érkeznek a színészek, fellépők?

A fellépők többsége hivatásos előadó-művész, akik nem állandó társulathoz tartoznak, hanem egy-egy projektre állnak össze. Ez az állandó társulatoknál nagyobb alkotói szabadságot biztosít számukra – ugyanakkor bizonytalanabb megélhetést. Ám az előadó-művészeti szakma évtizedekkel ezelőtt elég hatékonyan kiállt az érdekeiért, és sikerült is megeremteni egy olyan, *intermittance* névre hallgató rendszert, amelyben az alkalmi munkák közötti időszakokban kiegészítő jövedelmet kapnak a művészek – ha sikerül egy évben bizonyos ledolgozott óraszámot teljesíteniük.

Örömmel biztosítunk helyet olyan programoknak – sokszor a társadalmi igazságtalanságok ellen küzdő partnereink révén –, amelyek résztvevői ezen igazságtalanságok közvetlen elszenvedői. Jövő márciusban, a női előadókra fókuszáló programunkban remélhetőleg sikerül egy olyan csoportot fogadnunk, amelynek tagjai a kényszerházasságban megélt saját tapasztalataikat dolgozzák fel. De ezek a projektek igen sérülékenyek: ezeknek a traumáknak a feldolgozásához is óriási erő kell – egy ismeretlen

⁶ Lásd például: Cusset, Yves: U mint utópia. (Ford. Piróth Attila). In: *Tett*. 2021. szeptember 1. <https://tett.merce.hu/2021/09/01/u-mint-utopia/>

⁷ Cusset, Yves: *Cent façons de ne pas accueillir un migrant*. Éditions du Rocher, 2018.

közönség elé való kiálláshoz meg pláne. Márpedig ha ezek a személyes beszámolók nem jönnek felszínre, akkor a hallgatás további tagadást és társadalmi közönyt eredményez. Előadó-művészeti helyként tehetünk azért, hogy ez ne így legyen.

Mennyire nemzetközi a színház?

A nyelvi korlátokat a zenében sokkal könnyebb átugrani, mint egy színházi előadásban. De néha itt is jó semmibe venni a nyelvi korlátokat: Sárosdi Lilla magyarul játszotta nálunk a *Vakság*⁸ című darabját 2016-ban, és okcitán nyelvű előadásokat is tartottunk feliratozás nélkül – de azért általában inkább feliratozással. Feliratokkal játszottuk Guillermo Navarro mexikói rendező darabját is – aztán amikor a franciául elég jól beszélő Guillermo visszajött négynapos műhelyt tartani, az már inkább franciául ment. Nem sokkal Franciaországba való kiköltözésük után Schilling Árpád tartott egy négyhetes fórumszínház-képzést, egy részét angolul, egy részét pedig tolmácsoltam. A közönség, illetve a képzésekben résztvevők számára rengeteg újat adhat egy más környezetből érkező művész, így kimondottan törekszünk erre. Raghava Krishna indiai bűvész angolul tartotta az első előadásait, ahol kellett, tolmácsoltunk a közönségnek. Azóta Raghava előadásában egyre inkább keveredik a francia és az angol – és hadd keveredjen, ha a lényeg, az elképesztő kártyatrükköket így is tökéletesen lehet élvezni.

A színházi előadásokon túl más rendezvényeknek is helyet biztosít a színház?

A művészeti műhelyeket már említettem, emellett külső műhelyeket is fogadunk, például a *Secours Populaire*⁹ segélyszervezet francia mint idegen nyelv óráit, amelyen ingyenesen vesznek részt a nyelvet nem vagy kevéssé beszélő bevándorlók. Tavaly egy gondozókat összefogó egyesület hozott egy tangóórát a színházba, amelyet kimondottan a Parkinson-kórban szenvedő betegek és a velük foglalkozó gondozók részére indítottak – hogy a nehéz hétköz-napokat kicsit megkönnyítsék nekik. A hétköznapok igencsak nehezek: ekkor tudtam meg, hogy a gondozók munkája

⁸ Lásd: <https://nezomuveszeti.hu/darab/vaks%C3%A1g>

⁹ <https://www.secourspopulaire.fr/33-begles/>

olyannyira megterhelő, hogy az ő várható élettartamuk rövidebb a gondozottakénál – így óriási szükség van az efféle kezdeményezésekre. És persze alkalmanként számos más egyesületet, csoportot fogadunk. Évekkel ezelőtt részt vettünk az *Université Populaire de Bordeaux*¹⁰ (Bordeaux-i Népi Egyetem) börtönökkel kapcsolatos programsorozatában, a kezdetektől fogva tagjai vagyunk annak a kollektívának, amely művészeti programokkal hívja fel a figyelmet a menekültellenes politikákra – és gyűjt az ezzel dacoló *SOS Méditerranée*¹¹ részére, és így tovább.

Rendszeres program a *Le Monde Diplomatique* baráti körével¹² rendezett vitaest, amellyel a független sajtó működését segítjük. Az előbb említettem Massini *Az átnevelhetetlen* című darabjának előadását; ezt a *Le Monde Diplomatique* baráti körével szervezett vitaesttel kapcsoltuk össze, így a független sajtóról való beszél-getésbe olyan színházi nézők is bekapcsolódtak, akik máskülönben nem biztos, hogy eljöttek volna a Dipló rendezvényére. A határokat itt is igyekszünk elmosni.

De természetesen vannak fórumszínház-projektjeink, könyvbemutatóink és egyéb rendezvényeink. Ha egy társadalmi igazságtalanság ellen küzdő kezdeményezésnek helyszínre van szüksége, és meg tudjuk oldani, akkor igyekszünk fogadni őket.

Tisztán színház a Théâtre le Levain, vagy szellemi- és alkotóműhelyként is funkcionál?

Bár állandó társulata nincs a színházunknak, sok színésszel dolgozunk rendszeresen együtt, és vannak saját alkotásaink. Franck Pavloff *Barna hajnal* (*Matin brun*) című novelláját¹³ színpadra állítottuk, és eddig úgy 40 iskolában játszottuk. Tavaly feldolgoztuk David Sala és Jean-François

¹⁰ <https://upbordeaux.fr/>

¹¹ <https://sosmediterranee.fr/>

¹² <https://www.amis.monde-diplomatique.fr/>

¹³ Pavloff, Franck: *Barna hajnal*. (Ford. Piroth Attila – Piroth, Marie-Laure), papírszínház-kiadás, Csímota Könyvkiadó, Budapest, 2017. A novella szövege a *Tetten* olvasható: Pavloff, Franck: *Barna hajnal*. In: *Tett*. 2022. január 14. <https://tett.merce.hu/2022/01/14/franck-pavloff-barna-hajnal/>

A Barna hajnal premierje

Chabas *La colère de Banshee*¹⁴ (*Banshee haragja*) című gyerekalbumát. A mű Banshee, a hatalmas ír tündér első nagy gyerekkori haragjának történetét meséli el. Az albumban a tündérlány éktelen haragját az váltja ki, hogy elveszett a plüssbabája – aztán amikor megtalálják, az anyukája korholja is, hogy milyen apró-cseprő dolgon kapta így fel a vizet. Amikor átbeszéltük a projektet annak résztvevőivel, egyetértettek abban, hogy más kellene – hogy a gyerekek haragja nagyon is lehet jogos, és ezt fontos nem félvállról venni. Úgyhogy Marie-Laure átírta a darab végét: plüssállat helyett a Banshee hattyúját nyilazta le egy vadász, így a gyerekek elleni erőszakra tudtuk helyezni a hangsúlyt – utalva a gyerekek elleni szexuális erőszakra is. A szerzők jóváhagyták a módosítást, a darabot játszó fiatal színésznők pedig így nagyon sajátjuknak érezték azt. Idén a *Liberdade*¹⁵ (*Szabadság*) című darabunkban, amelyet szintén Marie-Laure írt és állított

¹⁴ Chabas, Jean-François – Sala, David: *La colère de Banshee*. Casterman, 2024.

¹⁵ <https://openagenda.com/fr/fete-de-la-morue/events/liberdade>

színpadra, Aristides de Sousa Mendes bordeaux-i portugál konzul történetét dolgoztuk fel, aki 1940-ben, a Salazar-kormány utasításaival szembemenve néhány nap alatt 30 ezer útlevelet állított ki a nácik elől menekülők – többségükben zsidó üldözöttek – részére. Vajon mit tenne ma Sousa Mendes? Unokájával, a Sousa Mendes Alapítvány vezetőjével beszélgetve magától értetődően szóba került a gázai népirtás, és számára is nyilvánvaló volt a párhuzam a holokauszt és a gázai népirtás között. Ez a párhuzam a darabba is bekerült.

A saját alkotásaink mellett próbatermi lehetőségekkel és más módokon is igyekszünk segíteni a számunkra fontos alkotásokat. Idén márciusban az

eutanázia témáját dolgozta fel egy bohócelőadás; a finoman esetlen, naiv megközelítést csodálatosan sikerült a nagyon erős témához társítani. Ennek hatására talán olyanok is megnyílnak egy társadalmi-lag fontos téma előtt, akik máskülönben könnyen elzárkóztak volna.

Kik alkotják a közönséget? Milyen társadalmi és szellemi közegből érkeznek?

A közönségünk nagy része bégles-i – sokuk számára a szomszédban lévő kisszínház jelentette az első színházi élményt: ide könnyebben be mertek nyitni, mint egy nagyobb, intézményesebb helyre. Ebben nagy szerepet játszott, amikor 2017-ben, a tavaszi szünetben egyhetes közösségi munkával megépítettük a nézőteret: úgy ötvenen jöttek el, és a csiszoláson, csavarozáson, festésen kívül bőven maradt idő a hosszú, közös ebédekre meg a gyerekek színházi műhelyére is. Akik ezután visszajöttek a programjainkra, kicsit a sajátjuknak is érezték a teret.

Más egyesületekkel, szociális központokkal együttműködve igyekszünk azokat is elérni és nézőként bevezetni a színházba, akik máskülönben aligha jönnének el. Raghava egyik bűvészelőadására egy fogyatékkal élőkkel foglalkozó egyesület öt kerekesszékes, sérült nézővel érkezett – milyen jól jött ekkor, hogy annak idején biztosítanunk kellett az akadálymentesítést! –, és a rákövetkező héten visszahívtak, hogy azóta is

az előadásról beszélnek. És persze az is előfordul, hogy volna érdeklődő közönség, de tényleg nem tudnak eljönni – így aztán a hozzánk közelálló művészek több idősotthonban is felléptek.

Részt veszünk a város különféle eseményein, az egyik ingyenes fesztiválon évek óta papírszínház-előadásokat tartunk, és minden évben programszervezőként és ételt-italt felszolgáló standként is ott vagyunk a város nagy éves rendezvényén, a Tőkehal ünnepén¹⁶ (*Fête de la morue*). Bègles a század elején nagy portugál közösség otthona volt, és rengetegen dolgoztak a tőkehal-iparban: a halászok minden évben Új-Fundland környékére hajóztak, hogy tőkehalat fogjanak, majd ezt a bègles-i üzemekben dolgozták fel, és innen látták el az egész bordeaux-i agglomerációt és környékét. Az évtizedek során ez az iparág visszaszorult – ahogy a halipar egyre nagyobb szereplők kezébe került –, így ma már csak egy halfeldolgozó üzem működik a városban. Ám amikor harminc éve felmerült, hogy jó lenne egy nagy éves fesztivált tartani a városban, a bevándorló portugálokra és a munkáshagyományra büszkén a tőkehal köré épült ki ez a rendezvény. A város ingyenesen látogatható kulturális programokat szervez; volt olyan, hogy a hétvége során 60 ezren látogattak ide. A városban működő egyesületeknek pedig helyet biztosít arra, hogy tőkehalas (vagy vegetáriánus) ételekkel és italokkal várják a nézőket – és az ebből befolyt összegeket az egyesület működésére fordítsák. Az egyesületi élet közvetett finanszírozása, népünnepéllyel egybekötve nagyon jó recept. Ilyenkor évek óta negyven-ötven önkéntes jön segíteni a Kovász Színháznak, és pár éve a fesztivál programjának egy részét is mi szervezzük. A már említett saját színdarabjainkat – a *Banshee haragját* és a *Liberdadét* is – itt mutattuk be, és persze Kei McGregor zenekarát és sok más hozzánk közel álló művészt is műsorra tűztünk. Mivel a fesztivál előadásai ingyenesek, nincs meg az a szűrő, amelyet a jegyárak jelenthetnek.

Milyen inspirációs forrásaitok, előképeitek voltak/vannak? Saját meglátásod szerint mi lehet ma egy színház, vagy mondjuk konkrétan a ti színházatok társadalmi funkciója?

¹⁶ <https://www.fetedelamorue.com/>

Talán a legmeghatározóbb színházi élményem a Krétakör aktuális közéleti eseményekre reflektáló *Feketeország*¹⁷ című előadása volt, amelyet 2005-ben a Bordeaux-i nagyszínházban láttunk. Az előadás megmutatta, mennyire hatásosan tudja a színház ráirányítani a figyelmet a társadalmi kérdésekre. Ugyanezt éreztem egy Avignonban látott előadás után is, amelyben a társulat a Pinçon-Charlot szociológus-házaspár *La violence des riches* (*A gazdagok által elkövetett erőszak*) című könyvének¹⁸ egyes részleteit állította színpadra. A sodró ütemű előadás sok humorral vegyítette és ezáltal nagyon befogadhatóvá tette Pinçon-Charlot-ék antikapitalista üzenetét. A tudományos esszé színpadra állításával egy nagyon más – és a darab sikere folytán igen széles – közönség számára is hozzáférhetővé tettek jó pár igen fontos közgazdasági gondolatot.

Ezt is feladatunknak tekintjük – és azt is, hogy a körülöttünk lakók számára a közösségi élet helyszíne legyünk.

Te ugyebár aktív fordítóként is tevékenykedsz, és az általad magyarra átültetett művek mind fontos történelmi eseményeket dolgoznak fel, illetve releváns társadalmi kérdéseket járnak körül. Mennyire tudod összehangolni a színházi munkát a fordítóival? Az, hogy éppen milyen fordításokon dolgozol, hatással van-e a színházi munkádra/munkátokra, a darabválasztásra stb.?

A fordítói munka és a színházi szervezői munka jól kiegészítik egymást. Az elsőnek elég rugalmas az időbeosztása, így a második programjához igazítható; emellett a fordítás jellemzően eléggé befelé forduló munka, míg a színház irányítása, a közönség fogadása stb. épp ellenkezőleg.

A kétféle munka már több ponton találkozott; a már említett *Barna hajnalt* először lefordítottam, aztán a Levain színpadra is állította, és nemrég papírszínház formájában három nyelven olvastuk fel Nórával, a lányommal az Aurórában, a 2025. szeptemberi Lujza fesztiválon.¹⁹

¹⁷ <https://schillingarpad.com/work/136>

¹⁸ Pinçon, Michel – Pinçon-Charlot, Monique: *La violence des riches*. La découverte, 2014.

¹⁹ heyzine.com/flip-book/468a4cbc4e.html

Howard Zinn történeosztól három könyvet jelentettünk meg – közte Zinn színdarabjait²⁰ is, abban a reményben, hogy a fordítás közreadása után Zinn politikai színházát valaki Magyarországon is színpadra állítja. Jean Ziegler *Leszbosz, Európa szégyene*²¹ című könyvéhez egy háromnyelvű fotókiállítást is létrehoztunk, ami eddig Magyarországon, Franciaországban és Romániában járt, összesen több mint harminc helyen. Egyebek között idén májusban Banksy bordeaux-i kiállítását²² is kísérté.

Guillermo Navarro mexikói rendező korábbi munkáiban is foglalkozott a nők elleni erőszakkal, a nőgyilkosságokkal; amikor 2025 novemberében tartandó egyhetes műhelyének témájáról beszélgettünk, átküldtem neki Silvia Federici *A boszorkányüldözésektől a nőgyilkosságokig*²³ című művét, várhatóan ennek jó pár gondolata megjelenik majd a képzés során.

Legfrissebb könyvünk, Ibram X. Kendi *Hogyan legyünk antirasszisták*²⁴ című műve remek alapot ad a diszkriminációhoz kapcsolódó fórumszínházas projektünkhöz.

Az erősen politikai könyveken, cikkeken kívül rendszeresen fordítok gyerekkönyveket és papírszínházakat is – ez utóbbi hatására építettük be a papírszínházat a programjainkba.

Szóval igyekszünk sokféle módon hozzákapcsolni a fordítást a többi tevékenységünkhöz.

Milyen terveitek vannak a jövőre nézve?

Ötletekben, tervekben nincs hiány: Marie-Laure a Federici-könyv gondolataira is támaszkodó új színdarabon dolgozik, a következő magyar nyelvű kiadványunk most kezd körvonalazódni, ahogy egy nemzetközi papírszínházas projekt terve is.

²⁰ Zinn, Howard: *Három színdarab – Howard Zinn politikai színháza*. (Ford. Piróth Attila). Théâtre le Levain, 2022. <https://konyvmecenas.hu/konyv/harom-szindarab-howard-zinn-politikai-szinhaza/>

²¹ Ziegler, Jean: *Leszbosz, Európa szégyene*. (Ford. Piróth Attila). Théâtre le Levain, 2021.

²² <https://www.cite-bleue.fr/banksy-bordeaux>

²³ Federici, Silvia: *A boszorkányüldözésektől a nőgyilkosságokig*. (Ford. Piróth Attila). Théâtre le Levain – Mérce, 2024.

²⁴ X. Kendi, Ibram: *Hogyan legyünk antirasszisták*. (Ford. Piróth Attila). Théâtre le Levain, 2025.

A Bordeaux-közelében partnerekkel is számos közös projekt lehetősége merült fel – ezeket a helyi együttműködések is erősíteni fogjuk.

És persze többet fogunk foglalkozni a közönségszervezéssel is a programjainkra, hiszen az alkotómunkához szükséges biztos környezetet csak így teremthetjük meg.

Marie-Laure és Piróth Attila

BESZÁMOLÓK

SZILÁGYI ÁGNES JUDIT¹

Dublin: a régi *Beggars Bush* udvar két munkásmúzeuma

A *Beggars Bush* – neve arra utal, egykor koldusok találkozó helye volt – az ír főváros, Dublin ismert, többször megénekelte pontja. Épületekkel körbevett nyilvános köztér, nyílt és zárt egyben, ahol korábban népszerű *pub* és laktanya működött. Ma két közgyűjteményt találunk itt, melyek őrzik az írországi munkások múltjához kötődő emlékeket.

Az egyik épületben az ír munkásmozgalom-történeti társaság múzeuma és levéltára (*Irish Labour History Society – Museum&Archive*, ILHS) található. 1973-ban hozták létre, alapszabálya szerint azzal a céllal, hogy az írországi munkásmozgalom és a külföldre került ír munkások történetét, valamint a munkásmozgalom általánosabb vonatkozásait ismertesse és népszerűsítse; emellett a szervezet igyekszik előmozdítani, hogy a munkások története fontosságához mért helyet kapjon a tantervekben; valamint gyűjti és őrzi a jelenlegi és múltbeli ír munkásszervezetek működésével kapcsolatos írásos, tárgyi és szóbeli emlékeket.

Az ír szakszervezeti mozgalom előzményének tekinti azokat a 18. századi helyi, városi szerveződéseket, melyeket egyes szakmák képviselői – elsősorban a kőművesek, a hentesek és a nyomdászok – hoztak létre érdekeik védelmében. Az új típusú, mai értelemben vett szakszervezetek aztán 1889 körül kezdtek megjelenni Írországbán, a képzett szakmunkások

¹ Szilágyi Ágnes Judit – történész, az MTA doktora, az ELTE tanszékvezető egyetemi tanára

tömegszervezeteiként. Ezek között az új formációk között voltak szakosodottak, főként dokkmunkások és vasutasok hozták létre őket, de alakultak általános, nem szakmához kötött szakszervezetek is. A munkavállalók összefogására, egységes fellépésük támogatására jött létre 1894-ben az Ír Szakszervezeti Kongresszus (*Irish Trade Union Congress*, ITUC). 1907-től újabb lendületet adott a mozgalmi tevékenységnek és további szervezetek megalakulásának, hogy James Larkin (Jim Larkin vagy Big Jim, 1874–1947) dinamikus liverpooli szakszervezeti vezető Dublinba érkezett. 1908 decemberére megszervezte az Ír Szállítási és Általános Dolgo-

Az ICA egyenruhája (a szerző felvétele)

zók Szakszervezetét (*Irish Transport and General Workers Union* – ITGWU), amely kezdettől fogva a nacionalista szervezetek riválisa lett, mert az ír nemzeti követeléseket összekapcsolta a munkásosztály politikai törekvéseivel. A rendkívül népszerű, karizmatikus személyiség tevékeny részese és vezető alakja lett az ír munkásmozgalom 1913–14-es nagyszabású sztrájkhullámának. Az összecsapások során a kegyetlenül fellépő rendőrség elleni harc hívta életre a munkások fegyveres osztagait Ír Polgársereg (*Irish Citizen Army* – ICA) néven. Ezek az alakulatok három évvel később részt vettek az 1916-os ír nemzeti felkelésben.

Larkin tevékenységéről és az ír munkásmozgalom történelmi periódusáról az *Évkönyv* többször is megemlékezett. Például 1988-as² és 2015-ös³ kötetében a német történész, Helga Woggon írásaival, melyek az 1913-as elbocsátásokkal és az azokra adott szakszervezeti válasszal foglalkoznak. Woggon a nagy általános munkássztrájkot az ír munkásmozgalom-történet legfontosabb eseményeként értékeli, az 1915–16-os évet pedig a mozgalom egyfajta csúcspontjának tekinti.

² Woggon, Helga: Írország munkássága 1913-ban: a dublini kizárás. In: *Évkönyv*. 1988. 162–167.

³ Woggon, Helga: Az Ír Szállítómunkások Szakszervezete (ITGWU – Irish Transport and General Workers' Union) és a dublini dokkmunkás sztrájk 1915–16-ban. I. In: *Évkönyv*. 2015. 103–106.

Emmet O'Connor Larkin életrajzát 2002-es kötetében közölte az *Évkönyv*.⁴ Ezenkívül a nemzeti és a munkásmozgalom írországi összefonódásáról az 1999-ben magyarul is megjelent, T.W. Moody és F. X. Martin szerkesztette *Írország története* kötetből is tájékozódhatunk, elsősorban a Donald McCartney által írt *Parnelltől Pearse-ig (1891–1921)* című fejezet alapján: „Marx, Engels és Lenin, akik mindig is szoros figyelemmel fordultak Írország felé, nagyon is lehetségesnek tartották, hogy ha majd a szocialista forradalom megindul, hogy elsöpörje a fennálló társadalmi rendet a világban, szikrája éppen ebben az országban fog lánggra gyúlni. Az 1913-as dublini események megerősítették ezt a hitet az európai szocialistákban.”⁵

Larkin portréja az ILHS gyűjteményében (a szerző felvétele)

Az írországi munkásszerveződésnek ez a korszaka megkülönböztetett figyelmet kap az ILHS gyűjteményében is. Erről meggyőződhattunk, mikor az *Évkönyv* szerkesztőségének képviselőjében 2025 nyarán felkerestük az archívumot, könyvtárat és múzeumot. A gyűjtemény kezelője Ed (Edmund Penrose) fogadott minket, nagyon szívélyesen. Vele beszélgettünk arról, hogy a dokumentumok, tárgyi emlékek gyűjtése, megőrzése és konzerválása mellett az intézményben folyamatos a tudományos kutatás és a történeti feldolgozás. Ez az ILHS rendszeresen frissített honlapján⁶ keresztül is jól követhető, például megtalálható itt az életrajzok egyre bővülő gyűjteménye, előadások anyaga, rendezvények leírása, közzétettek kisfilmeket, digitalizált kiadványokat és levéltári segédleteket.

⁴ O'Connor, Emmet: Larkin, James (Jim) (1874–1947). In: *Évkönyv*. 2002. 178–185.

⁵ Moody, T.W. – Martin, F.X. (szerk.): *Írország története*. Corvina, Budapest, 1999. 208.

⁶ Az ILSH honlapja: <https://www.irishlabourhistorysociety.com/> (utolsó letöltés itt és a továbbiakban: 2025. szeptember 28.)

Az ILHS múzeum és archívum Dublinban (a szerző felvétele)

Az intézet által kiadott referált folyóirat *Saothar: Journal of Irish Labour History* címmel online és nyomtatott formában is megjelenik.⁷ A periodika a legszélesebb értelemben véve foglalkozik az ír munkásosztály történetével, összekapcsolva a külföldön élő ír munkások múltjával és az összehasonlító, a nemzetközi kontextust elemző vizsgálatokkal. Az *Évkönyvhöz* nagyon hasonló módon különböző műfajú írásokat közöl. Anyagában magas tudományos színvonalú tanulmányokat, esszéket, recenziókat, beszámolókat, dokumentumokat és forráskutatásokat, bibliográfiákat, emlékeket, levelezéseket és az ILHS tevékenységének éves áttekintését is meg lehet találni. A *Saothar* 1975 óta jelenik meg. A folyóiratot az ír munkásmozgalom történeti társaság minden tagja megkapja.

A Beggars Bush másik munkás emlékhelye az ír nyomdász múzeum (*National Print Museum*),⁸ amit a garnizon egykori kápolnájában rendeztek be.

⁷ A *Saothar* folyóirat honlapja: <https://www.irishlabourhistorysociety.com/saothar/>

⁸ A Múzeum honlapja: <https://www.nationalprintmuseum.ie/>

A „Kápolna”, a National Print Museum Dublinban (a szerző felvétele)

A digitális technológia előretörésével a hagyományos nyomdagépeket Írországból is kivonták a használatból. Ekkor maguk a nyomdászok fogtak össze és alapították meg Sean Galavan vezetésével a nyomdászat tárgyi emlékeit megőrző gyűjteményt, amit 1996 áprilisában Mary Robinson köztársasági elnök (1990–97) nyitott meg hivatalosan. A múzeum az írországi nyomdaipar hagyományait, történetét és az emberek életére gyakorolt hatását mutatja be. Az állandó kiállításban fontos szerepet kap a mozgalmi múlt, hiszen a nyomdászok Írországból is a legtudatosabb, legaktívabban szerveződő szakmai csoportok közé tartoztak. Nőtörténeti szempontból ugyancsak figyelemre méltó ez az ágazat, mivel a női munkaerő kulcsszerepet játszott a nagy precizitást és odafigyelést igénylő nyomdaiparban. A nőknek, illetve a sajtónak a jogkiterjesztés folyamatában betöltött szerepével foglalkozott egy 2018-as tematikus kiállítás, melynek anyaga a múzeum honlapján keresztül digitálisan ma is elérhető.⁹ Bemutatja az ír nők választójogért folytatott küzdelmét, és hogy a szüfrazsetek második nemzedékének, valamint ellenfeleiknek a véleménye hogyan jelent meg nyomtatásban, a sajtóban vagy akár a korszak népszerű médiájaként is felfogható képes levelezőlapokon. A centenáriumi kiállítást annak emlékére rendezték meg, hogy 1918-ban volt Írországból az első olyan általános választás, ahol nők – bár a férfiakénál szigorúbb életkori (30) és vagyoni cenzushoz kötve – szavazati jogot kaptak és választhatók is lettek. „Írországból a Sinn Féin volt az egyetlen politikai párt, amely női jelölteket állított” – tájékoztat a kiállítási anyag. „Két női jelöltjük volt: Constance Markievicz grófnő az egyik dublini választókerületben, Winifred Carney pedig egy megnyerhetetlen belfasti

⁹ A kiállítás digitálisan (is) megtekinthető része:

<https://nationalprintstg.wpenginepowered.com/print-protest-the-polls/>

választókerületben. Összesen tizenhét nő indult az az évi brit és ír parlamenti választásokon. A nők a politikai pártok munkatársaiként és szavazóiként egyaránt döntő szerepet játszottak a választásokon. A Sinn Féin földcsuszamlásszerű győzelmet aratott Írországbán, Markievicz pedig az első női képviselőként bekerült a brit parlamentbe, bár pártja passzív ellenállásra szólító irányelveit követve (...) soha nem foglalta el helyét Westminsterben [a parlament alsóházában – Sz.Á.J.].”

Az állandó kiállítás tárgyai között van az a nyomdagép, melyen az Ír Köztársaság 1916-os proklamációjának szövegét sokszorosították. A dokumentum a formális kinyilvánítása volt egy új, szuverén, Nagy-Britanniától független állam tervének. Sebtében, éjszakába nyúlóan kellett kinyomtatni a hűsvéti felkelés előestéjén, mikor még megfelelő betűkészlet sem állt a nyomdászok rendelkezésére, ez magyarázza a becsúszott sajtóhibákat.

Az egykori nyomdászok most önkéntesként vannak jelen nyitvatartási időben az izgalmas múzeumi térben, és készségesen mesélnek szakmájuk múltjáról. A látogatókkal közösen a gyakorlatban mutatják be, hogyan működnek a kiállított gépek. Az önkéntesek és a munkatársak úgy tartják: „Élő múzeum vagyunk, aktív oktatóközpont és Dublin egyik legnépszerűbb látnivalója. Minden érdeklődőt várunk, aki szeretné megtapasztalni azt az interaktív élményt, amit állandó gyűjteményünk kínál.” Írország-szerte rendeznek kiállításokat, tanfolyamokat,

A könyvkötők szakszervezetének molinója (a szerző felvétele)

műhelyfoglalkozásokat, díjnyertes képzési programjuk a kulturális örökség tanulmányozását segíti (*'Making our Impression' Skills Transfer Programme*, 2019.) A „Kápolna”, ahogy a nyomdász közösség magát nevezi, helyben használható nyilvános szakkönyvtár és archívumot is fenntart online katalógussal. Figyelemre méltó gyűjteményünkben a könyvek mellett brosúrák, újságok és folyóiratok, katalógusok, fényképek találhatók, amelyek a nyomtatás, a tipográfia, a könyvkészítés, a papírgyártás és más kapcsolódó kézműves mesterségek történetével, technológiájával és gyakorlatával foglalkoznak.

INTERNATIONAL SUPPLEMENT

DAVID TAYLOR-DEMETER¹

Posing the Question of Being under Capitalism: Martin Hägglund's Ontological Commitments

Martin Hägglund's book, *This Life: Secular Faith and Spiritual Freedom* (2019), is one of the most promising critical works on capitalism in recent years, due to its ambitious claim that capitalism can be exceeded through a conscious reevaluation of what we hold socially valuable. Unlike many on the contemporary left who have shifted their concerns toward issues of diversity and minority representation, or have limited their critical practice to amendments and embellishments of a social democratic kind, Hägglund has not given up arguing for visions of systematic change. Hägglund's work has been discussed, praised, and criticized mostly in the contexts of emancipation, freedom, and political agency.² However, capitalism, in Hägglund's thesis, can be overcome, due to an undiscussed ontological commitment that the particularity of human being is found in the ability to create significance and meaning. The concepts of secular faith and spiritual freedom should be considered and analyzed, not only as conceptual tools in discussions about politics, religion, and freedom, but also as apt

¹ David Taylor-Demeter – first-year PhD student in the Department of Germanic Languages and Literatures at Yale University (New Haven, CT)

² See: Neuhouser, Frederick – Ypi, Lea – Suther, Jensen: Time and Timelessness: Responses to Martin Hägglund's "This Life". In: *The Philosopher*. (2024) <https://www.thephilosopher1923.org/post/time-and-timelessness-responses-to-martin-h%C3%A4gglund-s-this-life> (accessed here and the following: August 4, 2025.)

elaborations on the specificity of human being, the existential conditions upon which a politics and our commitment to freedom can be based.

Throughout his book, Häggglund remains silent about Heidegger, even though the concepts of secular faith and spiritual freedom are crucially indebted to Heideggerian ontology. After a presentation of Häggglund's concepts, I will discuss Heidegger's concept of worldliness, and argue for a Heideggerian "ontology of significance," which conceives of the human being as radically open, historical, and looking for meaning, as opposed to an "ontology of substance," which ultimately sees the human subject as objectively present, determined, and calculable. The former ontology attempts to ground Häggglund's concepts of secular faith and spiritual freedom, while the latter models the ontological basis of capitalism. It is crucial to call attention to this ontological distinction because Häggglund's project is essentially ontological. Criticism leveled against Häggglund's book that it misses to develop political theories of action, and does not provide concrete organizational plans, while true, miss the point of the project, since Häggglund is not concerned with these problems at all; even in his political discussions, what he is concerned with is not what concretely needs to be done in order to surpass capitalism, but with the reevaluation and repositioning of the human subject *as capable* of surpassing capitalism, which may then ground practical discussions on the question of how to enact such political and economic transitions.

1. Secular Faith

There are two main concerns in Häggglund's book, which divide it into two halves: religion and politics. This thematic choice marks a fundamentally Marxist gesture, since Marx was the first to extend the project of critical philosophy (*kritische Philosophie*) – which he inherited from German idealism – to religion and politics. As Häggglund writes, "Religion and politics are the dominant forms in which we express our understanding of what we struggle for, what we are dreaming of, and what we desire. To transform our understanding of our struggles, our dreams, and our desires, we must therefore transform the practice of religion and politics."³ A critique of religion, for Häggglund, is essentially a critique of belief in an afterlife; the critique of politics is a critique of the present form of economic self-organization and its derivative social formations: a critique

³ Häggglund, Martin: *This Life*. Anchor Books, New York, NY, 2020 (reprint). 349.

of capitalism. By going beyond these forms of political and spiritual life, Hägglund seeks to revitalize the principles of democratic socialism, which, on the one hand, he opposes to neoliberal ideas that dominate political discourse today, and, on the other, to the normative principles of leftist social democracy.

The first part of the book develops the idea of secular faith, which can be defined as faith professed in this world. Hägglund points out that faith ought not be religious; moreover, it has a worldly basis that has been misunderstood. “Faith” from the Latin word, *fides*, can be translated as “trust,” “confidence,” “loyalty,” “reliance” – words we use on a general basis when we talk about our worldly concerns. To have secular faith is to have trust, confidence, loyalty, and reliance on this world and this life, that is, to dedicate oneself to what is *finite*; on the other hand, to have religious faith is to be dedicated to God, eternity, and an afterlife, to things that are *infinite*. This stark distinction between a concern for finite things and a concern for infinite or timeless things allows Hägglund to claim that whoever is concerned with finitude, that is, with life for its own sake (as opposed to life for the sake of eternity), is exercising secular faith, and that insofar as religious individuals concern themselves with finite matters, (their loved ones, their life-projects, etc.) they are, too, practically exercising their secular faith and not their religious faith.

The eminent New Yorker critic James Wood considers the aforementioned point – that indeed many people who call themselves religious ultimately act according to a secular faith, insofar as they are committed to finite things – a deconstructionist move à la Derrida,⁴ since Hägglund’s argument taps into the tension between conscious determinations (what I say I do) and unconscious actions (what I seem to be doing). However, I believe that an even stronger indication of Derridean deconstruction in Hägglund’s thinking (whose first book, by the way, was *Radical Atheism: Derrida and the Time of Life*, 2008) can be found in the way he thinks about the binaries of pleasure and suffering, happiness and failure not as separable, mutually exclusive states (one strives for one, and evades the other) but as such that the possibility of happiness cannot completely exclude the possibility of suffering, and *vice versa*.

⁴ Wood, James: If God is Dead, Your Time is Everything. In: *The New Yorker*. May 13, 2019. <https://www.newyorker.com/magazine/2019/05/20/if-god-is-dead-your-time-is-everything>

In arguing for secular faith on the basis of care, Hägglund identifies a whole ethical tradition centered on the rejection of the idea of secular faith. The main proponents of this ethical tradition are Saint Augustine, the Stoics, the Ancient Skeptics, Spinoza, and Kierkegaard. This formidable list of intellectual opponents attests to the fact that secular faith is not merely arguing against Christianity (or, for that matter, the five world religions) but against a way of ethical thinking that concerns itself with the pursuit of ultimate peace, or the ideal of ridding oneself of the world and the suffering that it brings about. The central aspiration of the aforementioned philosophical systems or teachings is that the goal is fundamentally to avoid, renounce, and eliminate human fallibility, whether through divine redemption or mental conditioning, and attain a peaceful, ideal existence, free from suffering.⁵ Hägglund, however, argues based on secular faith that these religious philosophical systems misunderstand the fundamental role of suffering in life. Hägglund does not think of pleasure and suffering, happiness and failure as mutually exclusive binaries, in which one ought to be pursued and the other ought to be avoided, but as such that the possibility of happiness inadvertently includes the possibility of suffering, and *vice versa*, because what elicits our concern is something inherently fallible—our projects, our family, the people we love, etc. For something to be meaningful in our finite lives, that is, to be the object of our care and concern, it must be perishable, it must be exposed to the possibility of abandonment and loss. My care for my children cannot depend on the surety that they will remain forever unharmed by accidents, mistakes, etc., and grow up to become perfectly innocent individuals who have never suffered; my care for their happiness, success, and well-being is inextricably bound up with the looming possibility of failure, illness, and misery, which I attempt to help them avoid by caring; the point is that care

⁵ The Stoics cultivated an attitude of indifference to those painful things that are beyond the control of the individual's will (*apatheia*); the Ancient Skeptics, also known as Pyrrhonists, sought to relieve themselves of the burden of knowledge because they thought that it was impossible to know the world with full certainty (*ataraxia*); and the Christian religion developed the ideal of divine redemption to solve the problem of original sin and suffering in the world; Spinoza and Kierkegaard could be considered somewhat derivative of these aforementioned ethical systems – Spinoza from the Stoics, and Kierkegaard from Christianity, though with an absurdist spin.

predicates such possibilities, and that the affirmation of meaning is bound up with the possibility of failure.⁶

2. Spiritual Freedom

The second part of *This Life* is dedicated to the concept of spiritual freedom, which Hägglund develops in contradistinction with natural freedom. Natural freedom works according to the logic of seeking pleasure and avoiding pain; it denotes an organism's ability to freely strive for growth and survival. In contrast, spiritual freedom derives from our faculty of reason, which allows us, beyond living the sole imperative of survival, to choose the imperatives of our lives – and not only to choose them, but to “question, challenge, and transform our ends in themselves.”⁷ Unlike animals that are hard-wired to act out their impulses and desires, the rationality of human beings allows for a careful and fragile determination of political ends. If animals are trapped in a world of the “is,” human beings are free to engage with the “ought” of purpose and existence and realize their spiritual freedom in the complex negotiations of institutions, which – as Hegel believed—have the potential of becoming the supreme realizations of human freedom. Hägglund uses the distinction between natural freedom and spiritual freedom to argue that a kind of political system is desirable in which people have the freedom to engage with the question of how to live their lives, that is, they have the opportunity and means to commit themselves to projects and activities that they care for. Such a desirable political system sets the goal of political organization to negotiate our shared tasks in order to realize the ideals of both secular faith and spiritual freedom.

Hägglund sees the most fundamental problem of political organization under capitalism in the relation between socially necessary labor time (i.e. the amount of work done to maintain the material conditions of our own lives, work necessary to eat, sleep, keep living, etc.) and socially available free time (the surplus time from necessary labor that people can spend freely). Since the distinction between natural freedom and spiritual freedom has shown that human beings are capable and ought to question,

⁶ Such handling of happiness and suffering reminds one of metaphysical concepts which rely on their “marginal presences” and don't form stable identities, where a Derridean ontology of *différance* is at work.

⁷ Hägglund: 2020, 175.

challenge, and transform their ends, the relation between socially necessary labor time and free time as a question of rational organization is not a given, but needs to be negotiated, debated, and determined by norms. With such a distinction in mind, Hägglund is able to define capitalism in a remarkable way as an economic system in which social wealth (what we, as a society, value based on our norms) is determined by socially necessary labor time. This definition of capitalism is particularly useful as it highlights the distinction between the normativity of value, its negotiable character through spiritual freedom, and the historically specific form of value under capitalism.

Following a long and detailed analysis of the economic model of capitalism, Hägglund concludes that capitalism can accommodate neither spiritual freedom nor secular faith in any viable form. In capitalism, there can be no place for free, self-determined human activity because what counts as “valuable work” is the kind of work that can be exploited for profit and that we do to merely maintain our material condition; and if all our time is dedicated to maintaining ourselves, to earn a living wage, if free time is subordinated to socially necessary labor, then the conditions of secular faith and spiritual freedom cannot be realized. However, as Hägglund argues, if we were able to reevaluate our profit-driven exploitation of socially necessary labor time, and make free time a value in itself – so that socially necessary labor is performed merely as a means to have free time – then we would be able to escape the logic of capitalism. As for what exactly would follow capitalism, Hägglund is careful not to engage in utopianism. He does not work out a political “blueprint” for transition. Instead, he gives us principles in the spirit of Marx, which he takes to be the ground for the political form that he thinks affords the realization of both our secular faith and our spiritual freedom; he calls it democratic socialism.⁸

⁸ The social ideal of democratic socialism is sharply distinguished, on the one hand, from the repressive dictatorships of the twentieth century, which have all failed to be socialist in an economic sense, and, on the other hand, from the current political left, which has largely abandoned its goal to transcend capitalism. Hägglund criticizes two current leftist demands, the redistribution of social wealth and the program of universal basic income (UBI), both on the basis that they fail to reevaluate what is at the core of capitalism, its system of value. Neither the redistribution of social wealth, nor UBI have any formative effect on the structure of capitalist economy; they both depend on the form of capitalist creation of value, profit-based wage labor. Both the redistribution of social wealth and UBI

3. Heidegger's Ontology of Significance

We have seen that Hägglund's critique of capitalism – the reevaluation of socially necessary labor as the particular form of social wealth under capitalism – largely, if not entirely, depends on a reconsideration of the human subject, which renders such a critique intelligible and necessary. By posing the concepts of secular faith and spiritual freedom, Hägglund implicitly asks what it means to be human; however, by doing so, he does not congeal the human subject into an essence, or a set of handy labels that may recursively explain any human behavior. Hägglund is not concerned with human nature, which would allow him to deduce a particular form of political organization from an axiom; otherwise, his argument would have to be considered based on how well and to what extent the particular political form he has chosen corresponds to the axiom of human nature at hand. The concepts of secular faith and spiritual freedom don't take part in such discussions about human nature; they penetrate deeper than that. Both secular faith and spiritual freedom stem from the question of human existence: they describe and characterize the particular mode of being that human beings share – that which Heidegger calls "Dasein." As such, both secular faith and spiritual freedom are, at their root, ontological concepts that derive specific characteristics of the human subject from an analysis of Dasein.

Hägglund assumes the most important characteristics of Dasein (the particular mode of being of human beings) in the distinctions of secular faith from religious faith, and spiritual freedom from natural freedom, discussed above. In the former, the human mode of being is distinguished from an eternal mode of being (God); in the latter, the human mode of being is distinguished from an animal mode of being. To characterize secular faith as having a finite, temporal activity of care at its center, as well as to characterize spiritual freedom as requiring the "ability to call into question, challenge and transform our ends themselves,"⁹ are both predicated on Heidegger's fundamental characterization of Dasein as a form of being distinguished from other forms of being that is "concerned

merely distributes profit generated by wage labor, however, they fail to transform it. Moreover, due to the new, processes of distribution, which don't involve any profit for capitalists, the neoliberal critique that the "new investments" of redistribution (the improvement of social welfare services for example) slows down economic growth (and therefore are harmful and should be cut) also gains considerable ground.

⁹ Hägglund: 2020, 175.

about its very being”¹⁰ (as opposed to other forms of being like animals for whom existence is not an issue in itself, but is taken for granted, and God, whose being, since eternal and infinite, cannot be sufficiently and intuitively understood). “Existence as an issue,” or “being as concern,” implies that for the human being, being is perishable, fallible, and so is predicated on care (secular faith), and that human being does not exhaustively define all imperatives in life (spiritual freedom). Existence, for Dasein, appears as an excess, because human being is not completely fulfilled by taking care of its own maintenance (food, sleep, etc.). Dasein, therefore, remains radically open as to the question of its existence.

Heidegger’s method to inquire about the being of Dasein is phenomenological, which means that it seeks to describe how things appear in experience, without any reference to principles or ideas that seek to determine its character outside experience. Phenomenology, for Heidegger, is a conceptual tool that aims to clear philosophy from aloofness, rationalism, dogmatism, and abstraction. According to Husserl’s frequently cited maxim of “back to the things themselves!”, it promotes an immanent philosophical thinking that grasps the significance of things in themselves. In Heidegger’s analysis, as Dasein is considered an object of phenomenology, we already have access to Dasein in our everyday experience. There is something universally accessible and sobering in secular faith as well: like Dasein, secular faith has a verifiable character in experience, a significance wholly immanent to itself, which grants it moral credibility and the power to persuade.

In his review, James Wood hints at the difficulty of articulating a kind of atheist stance (“good atheism”) that doesn’t seem morally pernicious, or simply weak, when compared to any religious faith. In the Christian framework, for example, meaning derives from a benevolent God who sees after the punishment of evil and the remuneration of the good in the afterlife. If atheism declares the death of God, then it follows that morality – since God-given – has also become meaningless. If there is no ultimate judgment of good and evil at the end of life, there is no practical reason why one should do good and not do evil; and without such a distinction, nihilism mounts the throne previously occupied by God-given morality. Yet this is exactly the kind of reasoning that has no ground in

¹⁰ Heidegger, Martin: *Being and Time*. State University of New York Press, Albany, NY, 2010. 11.

phenomenological analysis. A Christian framework defers meaning to the afterlife, granted by a transcendent God beyond experience, whose kingdom is yet to come. Such a worldview is wholly extrinsic to a phenomenological analysis, which seeks meaning in experience alone. Religious faith cannot ground significance as immanent to the human subject because it needs a transcendent God to set the purpose of human being. The human subject under God's laws is a hollowed-out puppet that obeys its commander based on goals and purposes external to its own being. Worldly existence is only a concern to such a religious subject insofar as it can use its existence as a means to achieve something beyond this world. On the other hand, the subject of secular faith finds its own significance on immanent grounds, available to phenomenological analysis, since it is committed to this world and its finitude. It is concerned about its being in a world that is finite, and therefore, it has its motivations bound up within its own being.

What arises for Heidegger in his magnum opus, *Being and Time*, as the main characteristics of Dasein are care [*Sorge*] and temporality [*Zeitlichkeit*], which the two finished sections of the first part discuss. As it happens, the two characteristics that Hägglund chooses to articulate the idea of secular faith are care and finitude.¹¹ Perhaps secular faith can be seen in explicitly Heideggerian terms as the conscious commitment to the radical openness of being, which is manifested in a variety of particular projects and commitments in this life. Perhaps one could even go so far as to say that from such a perspective, secular faith and spiritual freedom are synonymous. If we think of secular faith as a matter of individual commitment and spiritual freedom as requiring a common effort, as a political project, since for Heidegger Dasein is always also a being-with (*Mitsein*), we can think of secular faith and religious freedom as the two sides of the same coin, as both affirmations of the openness of being – secular faith on the side of the individual, and spiritual freedom on the side

¹¹ That Hägglund attempts to ground the motivations of the human being by his commitment to finite lifetime against the religious worldview, and does so without mention of the philosopher who had the most to say about our “being-in-the-world” and “our temporality” is surprising. Notably, Hägglund’s embedding of the idea of care (*Sorge*) in finitude is a distinctly Heideggerian theme. Only a single footnote attests to the extent to which Heidegger is a seminal source to Hägglund’s project. In this footnote, Hägglund calls Heidegger’s *Being and Time* as one of the three most insightful works in the entire history of philosophy, alongside Hegel’s *Phenomenology* and *Logic*.

of the community. Thus, the projects of secular faith and spiritual freedom practically show themselves to be occupied by the same regulative principle: to keep intact the openness of being; in the case of secular faith through an adherence to fallibility, finitude, care; in the case of spiritual freedom through an adherence to questioning, challenging, and transforming our ends in themselves – that is, recognizing and upholding our normative principles not as God-given, unchanging, but originating in our existence as being-together.

To render the meaning of the kind of projects and commitments Hägglund's concepts of secular faith and spiritual freedom make possible, the relationship between the world of this life and Dasein needs to be expanded. Hägglund takes this relation of Dasein and the world for granted and simply acknowledges that we care "for ourselves, for others, for the world in which we find ourselves."¹² Hägglund, however, does not discuss how others and the world appear to Dasein, and how they are related to upholding the openness of human being, which lies at the heart of his concepts. What is at stake in these issues is to conceive of the subject's relationality with others and the world on the basis of something that is more elemental, more fundamental than the capitalist conception of the subject and its relations, which is merely historical. To demonstrate what the conceptual richness of the Heideggerian analysis could bring to our understanding of a world beyond capitalist relations, let us consider Heidegger's engagement with what he calls the "worldliness of the world," and its rejection of substance ontology that defines capitalist reality.

First, in describing the worldliness of the world, which amounts to a phenomenological description, Heidegger asserts that the world is to be interpreted from the privileged point of view of Dasein, and as such, the world is not independent of Dasein but forms the characteristic of Dasein itself, which is expressed in the concept of "being-in-the-world." Thus, there is no "world in itself," as such, independent of a mode of being, which, in the privileged case of Dasein, is being-in-the-world. The defining operation of Dasein in being-in-the-world is taking care; this is the way in which the entities of the world become accessible to us. We take care of things by using them, and in using them, these things reveal themselves in their "handiness" [*Zuhandenheit*]. The handiness of a pen reveals itself in writing; the handiness of a hammer reveals itself in hammering –

¹² Hägglund: 2020, 6.

accordingly, one could say that a particular thing's being-in-itself [*an-sich-sein*] is revealed in its "activity," that is, in the specific way a thing *affords* engagement. Thus, our activity defines the world and reveals the entities of the world as being-at-hand. It is important to note that Heidegger also calls attention to the way in which our activity forms a "totality of references" [*Verweisungsganzheit*], which means that things never initially show themselves in themselves but always as parts of a coherent, significant organization. For example, the significance of a pen is connected to its material interactions, to paper, ink, table (on which one writes), windows, doors, room (in which one finds oneself writing), etc. Moreover, the handiness of things is also to be interpreted in a totality of functions, which for Heidegger is expressed in the "so-that," "in order to" [*um-zu*] structure. Using a pen is determined by wanting to write a letter, while going to a store is determined by wanting to buy a pen, etc.

Hopefully, this very short and by no means exhaustive summary of the third chapter of Heidegger's Division 1 of *Being and Time* is enough to get a sense of how pragmatic Heidegger's ontology is, even in spite of its highly technical language. Heidegger's ontology does not view things as the summation of a substance's attributes (as traditional Cartesian ontology does) but simply aims to uncover the signifying structures found in human experience. The particular way things become significant in a given totality of references is what determines our conception of the world and our engagement with it; it is what makes the world familiar.

In Hägglund's book, Heidegger's phenomenological insight loses its ontological ground and instead gets seamlessly transposed into the realm of ethics and politics. If things are inherently significant to us, and familiar, it is an ethical and political responsibility to extend the totality of references to our entire social and economic sphere: being unveils social reality in its true significance and its total relations. As such, every commitment I have, every project I am dedicated to, can be viewed in the larger context of my involvement with others, and ultimately, in caring for this life – caring for being. As an example, I can give my thesis project, which, to be successful, depends not only on my personal determination, though I am its sole author, but also on the intervention of others; on the insightful guidance and helpful suggestions of my project leader; the encouragement of my friends and family; and, more broadly, on the people who make my material circumstances possible: the administrative staff that ensures the day-to-day running of my academic institution; the

environmental services that keeps the corridors clean; the kitchen staff that prepares meals; the mechanics who repair light switches in the classroom, etc. Pragmatically speaking, all these activities done by others have a crucial significance in my everyday life as a student, though I don't realize it in my immersed state of everyday functioning. The question of being, and the analysis of being-in-the-world unveils all these things in their "worldly," relational significance, and makes it possible for the relation between the distribution of socially necessary labor time and free time to arise as a pressing question of political organization under capitalism.

4. Capitalism and the "Inaccessibility of Substance"

In contrast to his own findings, Heidegger discusses the ontological views of Descartes, which, within a Hägglundian framework of critique – but even more pronounced in Lukács's critical stance in *History and Class Consciousness* – we should acknowledge as an ontology that makes place or, at least, accommodates for capitalism.

For Descartes, "the term for the being of beings in themselves is *substantia*."¹³ A substance is a kind of being that relies on no other being for its existence. For Descartes, there are three kinds of substances: *res extensa*, the substance whose main attribute is extension; *res cogitans*, whose main attribute is thinking; and God, who best corresponds to the definition of substance in a formal manner. *Res extensa* and *res cogitans* are finite, but since in a worldly sense they don't rely on anything else for their existence, they can be counted as substances. Now, for Heidegger, the problem with substance is the undifferentiated broadness of meaning that it entails. When we say that "God is..." or "the world is..." or, for that matter, "I am...", by a particular conjugation of "is" we mean a kind of being, but the "is" can hardly have the same sense in all three cases. In all three cases, "is" connotes a mode of being that is different from the others, since God does not "exist" the same way as "I" do, or the same way the "world" does. To find out about the different connotations of "is," it would require asking what a substance means in itself. To this question, Descartes cannot answer because for him the meaning of substance is self-evident; in other words, *being* for Descartes is not a meaningful predicate and does not carry significance. The fact that Descartes has nothing more to say

¹³ Heidegger: 2010, 88.

about substance is striking: “substance as such, that is, its substantiality, is in and for itself inaccessible from the very beginning.”¹⁴

In the exemplary phrase, “inaccessibility of substance,” one can realize the problem that has plagued Western thinking since the advent of Descartes’ modern metaphysics and gave way to a mechanistic thinking, ultimately driving the self-serving machine of capitalism, which considers the human being as merely a cog in its operations. If the question about the being of substance is effaced, then what we are left with in Descartes’ dualism is the categorical domination of the *res extensa* by the *res cogitans*. The privileged way of interpreting being is imparted to the intellect, which is capable of generating mathematical and scientific knowledge. Matter is given over to be decoded by the intellect. Thus, mathematics and science become the privileged way of knowing, of gaining access – cynically – to an inaccessible being. As Heidegger puts it, “Mathematical knowledge is regarded as the one way of apprehending beings which can always be certain of the secure possession of the being of the beings it apprehends. Whatever has the kind of being adequate to the being accessible in mathematical knowledge *is* in the true sense.”¹⁵

It is exactly this privileged mode of being of mathematical knowledge – or more broadly, the knowledge afforded by rationalism – that Lukács criticizes in Kant’s philosophy as leading to a reified, callous, and impotent subject that is trapped in the problematic of the thing-in-itself. According to Lukács, Kant is correct to recognize a subjective impetus in the transcendental turn, which affords the subject to create his own reality, however, at the same time, Kant fails to realize the significance of his discovery, because he is quick to denounce the possibility of a higher form of subjectivity – one that goes beyond formal subjectivity – through the introduction of objective rationalist categories, which the intellect cannot transform but merely passively observe as the universal limits of reason. This philosophical impotence characterizes modern bourgeois subjectivity according to Lukács: “The contradictions of modern rationalist formal systems, the conflict between their nature as systems created by ‘us’ and

¹⁴ Ibid. 92. Heidegger quotes the original Latin from Descartes’ *Principia I*: “Verumtamen non potest substantia primum animadverti ex hoc solo, quod sit res existens, quia hoc solum per se nos non afficit.” [Yet substance cannot be first discovered merely from the fact that it is a thing that exists, for that fact alone is not observed by us.]

¹⁵ Ibid. 93–94.

their fatalistic necessity distant from and alien to man is nothing but the logical and systematic formulation of the modern state of society.”¹⁶

The subject, as soon as he finds the realm of freedom and creativity in himself, renounces it through his privileged conception of mathematical knowledge. If the intellect cannot grasp something in its total presence, as a mathematical principle or physical law – as is the case with Kant’s aporias – it deems it ungraspable and marks it as the limit of his understanding. On the other hand, what can be understood can also be mastered through that form of understanding. The world in such a rationalist system can be seen as a calculable, predictable mathematical manifold, as a purely objective world preceding any human presence or interaction. What in Descartes was posed as the problem of the “inaccessibility of substance” develops into a contradiction of knowledge in Kant: on the one hand, the intellect forms the object of its knowledge through a subjective process; on the other hand, the knowledge that is generated this way gains an independent objective reality that the subject becomes subjected to – this is the logic of reification that Lukács finds in Kant and that characterizes the capitalist production of commodities.

There is a clear conceptual parallel between the subject’s conceived place in the Kantian system and the subject’s mechanized, objectified role in the rationalized workplace. The two quotes – the first taken from the chapter on the analysis of Kant’s philosophy and the second taken from Lukács’s earlier analysis of reification – serve to illustrate this point:

„For, the ideal of knowledge represented by the purely distilled formal conception of the object of knowledge, the mathematical organisation and the ideal of necessary natural laws all transform knowledge more and more into the systematic and conscious contemplation of those purely formal connections, those ‘laws’ which function in – objective – reality without the intervention of the subject. But the attempt to eliminate every element of content and of the irrational affects not only the object but also, and to an increasing extent, the subject. The critical elucidation of contemplation puts more and more energy into its efforts to weed out ruthlessly from its own outlook every subjective and

¹⁶ Lukács, Georg: *History and Class Consciousness*. Verso, 2023. 128.

irrational element and every anthropomorphic tendency; it strives with ever-increasing vigour to drive a wedge between the subject of knowledge and “man,” and to transform the knower into a pure and purely formal subject.”¹⁷

„Neither objectively nor in his relation to his work does man appear as the authentic master of the process; on the contrary, he is a mechanical part incorporated into a mechanical system. He finds it already pre-existing and self-sufficient; it functions independently of him, and he has to conform to its laws, whether he likes it or not. As labour is progressively rationalized and mechanised, his lack of will is reinforced by the way in which his activity becomes less and less active and more and more contemplative.”¹⁸

The shared themes include the prevalence of an alien formal system, the reduction of human activity, and the loss of an authentic relation to work, the weeding out of any subjective tendencies, which Lukács calls, according to the logic of the system, “irrational.” The word that appears to replace activity is “contemplation,” which really is a synonym for spiritual impotence. For Lukács, the contemplative subject of philosophy in the modern rationalized workplace fails to find active meaning in its circumstances and merely accepts what is there. Such a contemplative attitude is the mechanization of the human subject *par excellence* that merely operates according to the functions allotted to it in the rationalist cosmos, constrained to and expressed in modern labor relations.

It is not that the subject of Lukács’s criticism is unwilling to question, challenge, and transform his circumstances, but that willing under such reified relations becomes itself a mere expression of the laws of the system. Consider what kind of desires the subject can have in his so-called free time under capitalism. Any activity that does not earn money or isn’t considered economically profitable is demoted to the derogatory name of “hobby,” which is defined as a useful distraction from work. Even spiritually fulfilling activities – reading, painting, playing an instrument, scientific interests, dancing, acting, etc. – are considered in this distinction

¹⁷ Lukács: 2023, 128.

¹⁸ Ibid. 89.

as activities that merely energize us, provide momentary escapes, symbolically uphold our “humanity,” so that we can return to the dehumanizing world of our work relations. Submitting ourselves entirely to our economic relations this way produces, with the expression of Michel Houellebecq’s apt book title, an “Extension du domaine de la lutte” – an extension of the domain of competition to all segments of our lives; not only our hobbies require capital and purchasing power, but also our social and sexual existence; our happiness becomes increasingly patterned on economic models.

5. An Objection

It is no wonder then that under capitalism, the general conception of the other is laced with negativity and distrust. The thought of an alienated human subject that is ugly, mean, lazy, and selfish is useful for capitalism to reinforce its own laws as insurmountable. The classic objection can be raised to Hägglund’s overcoming of capitalism: “if workers are given more free time, they will not know what to do with it; the worker would be bored and he would think of criminal ways to occupy himself – sooner or later, he would want to assert himself over others for personal gain, and he would end up causing harm, doing violence, etc. After all – according to this argument – not everyone is a creative genius to write something like the *Ode to Joy* of Beethoven or sculpt something comparable to the spiritual value of the *Pietà* of Michelangelo in his free time; for most people, work is a *regulative necessity* that stops them from doing stupid things. In other words, people need to be told what to do, otherwise they are lost as to what they should do with their time.”

Such an objection merely reiterates the deformed outlook of the human subject under capitalism, where human beings fulfill a contemplative role: in the worklife as irresponsible agents; in their free time as consumers. Such an argument dismisses equality of opportunity (free time) by referring to the rarity of creative ability (Beethoven’s *Ode to Joy*) and the statistical abundance of laziness and mediocrity. However, a human activity can only be judged as lazy and mediocre from the point of view of production and marketability. Michelangelo’s *Pietà* has just as much to do with mediocrity as it does with value because it cannot be measured in economic value at all. It transcends the question of value and non-value entirely and becomes a testament to what free time can become if valued in itself.

Not considering free time as a value in itself based on the foreboding that many people would not know how to spend their free time, indicates an inability or unwillingness to seriously consider the yield of Hägglund's concepts of secular faith and spiritual freedom. The observation that many people are lost and confused as to what they should do with their lives is not an indication of their inferiority, incompetence, or failure; it is a false solution that these people should be told what to do. As we have discussed above, while considering the logic of secular faith, confusion, worry, and other such feelings are signs of care – caring about one's being in this world – and the basic conditions of happiness and success for everyone; ultimately, they are signs of a willingness to commit to the openness of being.

Certainly, there is more to be done in interrogating Hägglund's relationship to Heidegger's and Lukács's philosophy. The concept of being-with (*Mitsein*) seems to be especially compatible with Hägglund's thinking, which could further underline the stakes of secular faith and spiritual freedom. Lukács's return to Hegel and Marx for a historical understanding of the subject defined by praxis could possibly provide a fruitful encounter as well. On the other hand, Heidegger's markedly elitist distinction between authentic and inauthentic being is problematic for a philosophy that seeks to advance itself as "democratic socialist." The concepts of idle talk (*Gerede*), which means inauthentic, superficial chatter, and the "They" (*das Man*), which signifies an anonymous actor who acts and thinks the way people do in general (and therefore remains unknown, for his actions could have been performed by anyone) indicate a problematic alienation of the human subject from the public sphere that surrounds him. Such a rupture, in the Heideggerian cosmos, is only overcome by a reflective subject, whose mythical awakening toward his own death as his innermost possibility uniquely differentiates him from everyone else. What kind of differentiation is this? Can my death in this life be the basis for a common concern? Such questions are hardly answered by secular faith or spiritual freedom, but as a first step toward a possible answer, we need to recognize the inherent ontological commitments of these concepts.

ADRIAN TĂTĂRAN¹⁹

Documenting Resistance, Rediscovering the Present: An Archival Perspective from Below

In 1872, Piotr Kropotkin undertook his first voyage outside of Russia, in Switzerland. His intention was to learn more about the socialist and labour movements developing in Europe at that time. After a brief stay in Zürich, he continued into the Jura Mountains, where he spent a week among the watchmakers of the Saint-Imier valley. The stay was brief, yet decisive for the young geographer. “After a week’s stay with the watchmakers,” he later wrote in his memoirs, “my views upon socialism were settled. I was an anarchist.”²⁰

Director Cyril Schäublin draws inspiration from this episode to create a suggestive cinematic tableau in the film *Unrest* (2022).²¹ However, Kropotkin is not the film’s “protagonist”, nor does his figure dominate the narrative, as one might expect. He appears primarily as a cartographer, as an observer, trying to draw a map of local toponyms, generally absent from official charts. Several different maps seek to represent the same territory he attempts to chart: the official state map, but also the one drawn by representatives of the Centralines company, aimed at optimizing movements and thereby increasing productivity. Time, too, is subject to

¹⁹ Adrian Tătăran – PhD student at the Faculty of Letters, Babeş-Bolyai University (Cluj-Napoca), and an assistant editor of the *Metacritic Journal for Comparative Studies and Theory*. His research focuses on the broader concept of political culture, examined through literature, the popularization of science, translations, publishing and print culture. He has published several studies on the history of anarchism in Romania.

²⁰ Kropotkin, Peter: *Memoirs of a Revolutionist*. Smith, Elder & Co, London, 1899. 73.

²¹ Schäublin, Cyril (dir.): *Unruhe (Unrest)*. Seeland Filmproduktion – Cinema Defacto, 2022.

competing regimes: church time is not the same as municipal or railway time, while telegraph time – calibrated to the Neuchâtel Observatory – lags five minutes behind the factory clock.

Schäublin's film is therefore not simply a historical production concerned with the cinematic reconstruction of the past. It is, rather, a meditation on history, time and space, and on the ways in which these are constructed in the present. The passage of time, Schäublin suggests, is neither univocal nor linear. It is something we make, something produced, like the watch itself. Just as multiple maps can represent the same territory, the time of the factory, the nation or capital coexists with other, often ignored, temporalities. In this sense, the story of the anarchist watchmakers hints at the rediscovery of other rhythms of life, of other maps of reality, beyond (and against) the pervasive temporalities of domination, nationalist pride or capitalist productivity.

Anarchism in Romania: rediscovering a forgotten past

In Romania, interest in anti-authoritarian ideas and practices resurfaced only after 1989. After more than four decades of state socialism, the memory of the local anarchist movement was almost entirely lost. The libertarian revival of the 1990s and 2000s had therefore little connection to the pre-war anarchist tradition, which remained largely unknown. The “new” anarchists – mostly involved in the anarcho-punk scene – had very few local references and no inherited collective experience on which to build their practices.

One of the earliest attempts to document this forgotten history came from the pacifist writer Eugen Relgis. In 1951–1952, he authored a brief historical sketch of the classical anarchist movement in Romania.²² His text reviewed some of the main publications, figures, and events related to this history: among them Panait Muşoiu, the most important anarchist editor in Romania, the printer Joseph Ishill or Iuliu Neagu-Negulescu, the utopian writer and syndicalist organizer. Relgis' account served a documentary

²² The text was first published in 1951 in the journal *Cénit*, issued in Toulouse by political exiles mostly affiliated with the CNT (Confederación Nacional del Trabajo), the Spanish anarcho-syndicalist confederation. It was later republished in four parts in the Parisian journal *Contre-Courant*. See: Relgis, Eugen: *Libertaires et pacifistes en Roumanie*. In: *Contre-Courant*. 1st series, no. 1 (February 1952) 12; no. 2 (March 1952) 28; no. 3 (April 1952) 3; no. 4 (May 1952) 75–76. A more recent edition appeared in 2018 as a pamphlet: Relgis, Eugen: *Libertaires et pacifistes en Roumanie*. CIRA, Marseille, 2018.

purpose, trying to preserve fragments of libertarian memory that he feared were at risk of being lost. On the other hand, it carried a demystifying function, countering the arbitrary appropriation of antiauthoritarian voices in the official narratives of the new, “popular” and “democratic” regime.²³ Eugen Relgis’ 1951 intuition was that the erasure of anarchist history in Romania would not only involve its neglect but also the retrospective co-optation of libertarian voices – albeit in truncated form – into official state and party historiography. From this official historiographic perspective, anarchist tendencies were at most treated as imperfect stages or “youthful deviations,” in a historical trajectory culminating in the establishment of the “popular” regime (whenever they were not entirely omitted).

This initial layer of historical erasure was compounded after 1989 by an equally dogmatic anti-communist reaction that did little to challenge the previous reductionist outlook on history. This helps explain the persistent belief – even within anti-authoritarian circles at the time – that Romania lacked a significant historical anarchist movement.

In the early 2000s a few short historical pieces questioning this assumption appeared in anarchist zines and magazines. Although their impact was modest at that time, these texts nonetheless signalled a shift in how the history of Romanian anarchism was perceived.²⁴ The subject had begun to elicit interest.

²³ A key example noted by Relgis is that of the anarchist publisher Panait Mușoiu. After his death in November 1944, the “party press” rightly praised him as a “precursor to socialism”. However, the same press largely ignored the anti-authoritarian dimension of his work. Decades later, in 1970, a well-documented monograph on Panait Mușoiu was published. Although the biography did not deny his anarchist leanings, the authors sought to minimize them, portraying him instead as a fervent advocate of “Marxism”. One of the authors of the monograph, A. Gălățeanu, had been an admirer and friend of Panait Mușoiu and the editor of an anarchist journal himself, *Pagini Libere* (“Free Pages”), which appeared in the 1920s. See: Gălățeanu, A. – Gogoneață, N.: *Panait Mușoiu*. Editura Politică, București, 1970.

²⁴ Anarchists in Craiova, for example, were surprised to discover the Romanian edition of Bakunin’s *God and the State*, published in 1918 by Panait Mușoiu, in the local library collection. Also, in the first issue of the magazine *Revolta!* (2003), a short article titled *On the traces of anarchism in Romania: Mikhail Bakunin* was published. The piece essentially reproduced the introduction to Bakunin’s biography by James Guillaume, translated into Romanian in 1936 by Ion Ionescu-Căpățână, and was intended “to demonstrate the existence of a history of anarchism in Romania.” See: *Pe urmele anarhismului în România. Mihail Bakunin, Revolta!* no. 1 (September 2003). 5. Available on-line at:

The period 2011–2014, which coincided with a series of broader social mobilizations and protests – from anti-austerity demonstrations to the occupation of universities in Cluj/ Kolozsvár and Bucharest, and the campaign against the mining project at Roşia Montană –, was characterized by a growing interest in the local history of anarchism. The first substantial studies dedicated to the subject – both academic and non-academic – appeared during this period. Groups such as *Anarhiva* and the anarcho-syndicalist *Râvna* actively worked to recover the history of the Romanian workers' movement from a libertarian perspective. Researchers like Vlad Brătuleanu²⁵ and Martin Veith²⁶ published key historical studies, laying the foundations of anarchist historiography in Romania. Another noteworthy initiative was the 2014 publication of a collection of Romanian anarchist and anarcho-punk zines, from 1994 to 2014. It was the first attempt to document the recent history of anarchism in Romania in the form of a comprehensive, d.i.y. zine-archive: *Fanzinul fanzinelor*.²⁷

Also noteworthy is the fact that the majority of these initiatives developed independently from academic frameworks. They were mostly grassroots efforts, driven “from below.” The veritable “historical turn” of those years was, therefore, not grounded in a purely abstract interest in the past. It rather exemplified an engaged, do-it-yourself approach to historical inquiry.

Anarhiva, an archive seeking to document the history of anarchism and anti-authoritarian movements in Romania, was established in 2019. A year earlier, Pagini Libere, an editorial collective committed to republishing the essential texts of Romania's libertarian tradition, had begun its work with

<https://www.anarhiva.com/items/show/512> (accessed here and the following: October 3, 2025.)

²⁵ See: Brătuleanu, Vlad: *A Brief History of Anarchism in Romania*. Pagini Libere, Bucharest, 2018, available on-line at: <https://pagini-libere.ro/brosuri/a-brief-history-of-anarchism-in-romania-vlad-bratuleanu/>. This is an English translation of a text that was originally published in Romanian, in 2011: Brătuleanu, Vlad: *Anarhismul în România*. In: *Studia Politica: Romanian Political Science Review*. vol. XI, no. 2 (2011). 274–285.

²⁶ Martin Veith is the author of several studies and monographs dedicated to important figures of the socialist and workers movement in Romania. See: Veith, Martin: *Unbeugsam. Ein Pionier des rumänischen Anarchismus – Panait Muşoiu*. Verlag Edition AV, Lich/Hessen, 2013; Veith, Martin: *Militant! Ştefan Gheorghiu und und die revolutionäre Arbeiterbewegung Rumäniens*. Verlag Edition AV, Lich/Hessen, 2015.

²⁷ *Fanzinul fanzinelor TM – 20 de ani de fanzine şi publicaţii Otherground în Timişoara (1994–2014)*. Antropong, Timişoara, 2014.

a critical edition of *Arimania* by Iuliu Neagu-Negulescu, the only anarchist utopia ever written in Romanian, originally published in 1923.²⁸

The archive's foremost aim was, of course, to gather and preserve materials on the history of anarchism in Romania. Equally important, however, was to cultivate around it a community – an “ecosystem” – of knowledge, and thus to ensure the project's long-term viability as a site of knowledge production. In this respect, the initiative drew inspiration from other anarchist archives, such as CIRA in Lausanne²⁹, CSL Pinelli³⁰ in Milan or the Kate Sharpley Library³¹. Thus, in addition to its core documentation work, the collective started publishing a biannual bulletin and organizing regular discussions, screenings and workshops on various topics related to anarchism and its history.

While the first documents were donated by members of the collective, the collection has since grown both through direct acquisitions of relevant materials and through contributions from supporters or other independent libraries.

The documents catalogued in the archive cover nearly 150 years of anti-authoritarian organizing, publishing and thought. Anarhiva preserves materials dating as far back as 1882 – the oldest volume currently in the collection – through to the present. The online, open access archive is organized by historical periods and media formats, with a search engine that allows queries by author, title, year, place, collection, language and subject. While a significant part of the collection comprises journals, pamphlets, books and manifestos from the “classical” period, the archive also preserves more recent, ephemeral materials produced by anti-authoritarian collectives – zines, leaflets, posters, manifestos, stickers, pins, patches and banners –, materials that rarely find a place in official archives.

²⁸ Neagu-Negulescu, Iuliu: *Arimania sau Țara Buneiînțelegeri*. Pagini Libere, Bucharest, 2018.

²⁹ See : CIRA [Centre International de Recherches sur l'Anarchisme]. <https://www.cira.ch/home>

³⁰ See: Centro Studi Libertari – Archivio Giuseppe Pinelli. <https://www.centrostudilibertari.it/>

³¹ Kate Sharpley Library. <https://www.katesharpleylibrary.net/>

What are anarchist archives?

The tradition of anarchist archives is not a particularly long one. Centre International de Recherches sur l'Anarchisme (CIRA), one of the most significant repositories of international anarchist history, was established in Geneva, in 1957, with the stated aim of “safeguarding and making accessible collections that were often poorly preserved, relegated to attics or private homes, or rendered scarce by censorship and repression.”³² Other well-known anarchist archives, such as CSL Pinelli or the Kate Sharpley Library, were founded in 1976 and 1979 respectively. Or the Centre de Documentation Libertaire de Lyon, founded in 1970 “with the aim of conserving anarchist, anti-authoritarian documentary heritage and of all past and future struggles.”³³

It was during the same period, in 1979, that the International Federation of Anarchist Documentation and Study Centres (FICEDL) was established, following a meeting convened by CIRA and other archives. The federation sought to facilitate cooperation and exchanges and to serve as a mutual support network among anarchist archives worldwide. Over time, the network came to include archives, libraries, and documentation centres from Europe, South America, and Asia. Although the federation’s activity declined after 2016 – the year of its last assembly –, several online archives continue to function under its umbrella, cataloguing periodicals, posters, postcards, and other anarchist ephemera from around the world.³⁴

Anarchists have long been conscious of the need to preserve their past. One of the most widespread expressions of this endeavour has been the development of a “counter-culture of commemoration”, as Nathan Jun called it, grounded in the “collective memory of a real or imagined past, as is illustrated, for example, by the long-standing traditions of commemoration that evolved in the aftermath of the Paris Commune, the Haymarket Affair, and the execution of Sacco and Vanzetti.”³⁵

³² Enckell, Marianne: *Le Centre International de Recherches sur l'Anarchisme*. In: de Giorgi, Alda – Heimberg, Charles – Magnin, Charles (eds.): *Archives, histoire et identité du mouvement ouvrier*. Collège du Travail, Genève, 2006. 81.

³³ *Centre de documentation*, on-line at: <https://lagryffe.net/centre-de-documentation/>

³⁴ *Fédération internationale des centres d'études et de documentation libertaires*. <https://ficedl.info/>

³⁵ Jun, Nathan, J.: Anarchism without Archives. In: *American Periodicals*. vol. 29, no. 1 (April 2019) 3–5. 3.

Kathy Ferguson has compellingly argued that, beginning in the second half of the nineteenth century, “letters” – whether typographic forms, epistolary exchanges or radical texts – became deeply embedded in anarchist political culture.³⁶ Print, correspondence and literary production not only sustained transnational anarchist networks but also shaped the cultural imaginaries of the movement. The written and printed word thus proved essential to anarchist practice and to the emergence of “anarchist counterpublics”³⁷; or, in Jesse Cohn’s terms, of an “anarchist resistance culture.”³⁸

Alongside the anarchist press and a substantial production of texts, anarchist libraries, popular schools and community spaces sustained this counterpublic sphere of discourse. Anarchist publications also fulfilled another function: the collection and preservation of texts considered essential from a libertarian perspective. A notable example is *Revista Ideei*, published by Panait Mușoiu between 1900 and 1916. Many anarchist periodicals included literary supplements or, as in the case of *Revista Ideei*, were accompanied by collections of pamphlets and books under the title “library.” Over time, Panait Mușoiu’s collection developed into the most significant repository of anarchist texts in Romanian, including works by Reclus, Kropotkin and Bakunin. Yet the library was not restricted to anarchist or socialist writings. It encompassed an extensive range of works, from history, ethics, psychology and philosophy to social theory, memoirs and literature. It operated simultaneously as an “ideal” anarchist library and as an archive of cultural and intellectual heritage that anarchists believed should be universally accessible.³⁹ At the same time, such libraries “were not simply places to collect social and political books that addressed

³⁶ Ferguson, Kathy E.: *Letterpress Revolution: The Politics of Anarchist Print Culture*. Duke University Press, Durham – London, 2023.

³⁷ Ferguson, Kathy E.: Anarchist Counterpublics. In: *New Political Science*. vol. 32, no. 2 (June 2010) 193–214.

³⁸ Cohn, Jesse: *Underground passages. Anarchist Resistance Culture, 1848–2011*. AK Press, Oakland – Edinburgh – Baltimore, 2014.

³⁹ For a more detailed analysis on Panait Mușoiu and *Revista Ideei*, see: Tătăran, Adrian: Being Minor at the Margins: Literature, Transnational Networks, and Anarchism in *la belle époque* Romania. In: Ursa, Mihaela – Goldiș, Alex (eds.): *Romanian Literary Networks outside National Framings. A Case Study for Peripheralized Cosmopolitanisms*. Peter Lang, 2024.

anarchism.” They were also sites of community building and mutual education through the free exchange of knowledge.⁴⁰

Anarchist archives have played, and continue to play, a similar role: not only preserving documents and historical texts, but also fostering spaces of learning, collective memory and the sharing of knowledge. From this perspective, archival work is not merely a matter of cataloguing or documentation. An anarchist archive does not function as an inert repository of a “neutralized” past, but as a (re)generative resource. It invites a collective process of exploration, recovery and creation, through which the traces of forgotten histories are rewoven into the fabric of the present. The emergence of anarchist archives can thus be seen as a form of “institutionalization” of the “counter-culture of commemoration,” which, together with libraries, educational initiatives and anarchist publishing, constituted a vital part of anarchist political culture.

The dual role played by libertarian archives – as repositories of anarchist history and as spaces that generate and aggregate culture, discourse, knowledge, and community – is exemplified by the response of the CSL Pinelli collective to Andrew Hoyt’s 2011 survey of anarchist archives. The founding of the center, they wrote, rested on two ideas. Firstly, “it is an archive in which the memory of anarchism (both written and unwritten) can be preserved.” At the same time, CSL Pinelli “seeks to contribute to the development of a distinctively libertarian cultural milieu that can provide a creative, forthright and lucid critique of the all-pervasive culture of domination. We feel that the development of such a milieu means, above all, the restoration of the historical significance and cultural wealth that was so evident in anarchism’s past. [...] The anarchism to which we refer is less a political movement than a cultural ‘tradition’: an amalgam of ideas, intellectual and existential initiatives, and personal and collective histories. This anarchism is a source of both meaning and direction; it is a way of looking at the world and a willingness to transform it.”⁴¹

⁴⁰ Moran, Jessica: To Spread the Revolution: Anarchist Archives and Libraries. In: Morrone, Melissa (ed.): *Informed Agitation: Library and Information Skills in Social Justice Movements and Beyond*. Library Juice Press, Sacramento, 2014. 173–184. Also available on-line at: <https://www.katesharpleylibrary.net/7sqwg0>

⁴¹ Andrew Hoyt’s survey was part of a report presented at the 2011 North American Anarchist Studies Network conference in Toronto. Hoyt, Andrew: *The International*

Jessica Moran argues that anarchist archives “fit within the larger umbrella of independent community archives.”⁴² In her analysis, she draws on the definition provided by Andrew Flinn and Mary Stevens, who describe independent community archives as “grassroots activities of creating and collecting, processing and curating, preserving and making accessible collections relating to a particular community or specified subject.”⁴³ Flinn and Stevens emphasize that most of these initiatives are motivated by “the (real or perceived) failure of mainstream heritage organizations to collect, preserve and make accessible collections and histories that properly reflect and accurately represent the stories of all society.”⁴⁴ From this perspective, the act of preserving a community’s history, of collectively (re)appropriating it, can be understood as an act of resistance in itself, a counter-hegemonic praxis deliberately situated outside of “mainstream institutional control”.

Nevertheless, a number of materials related to the history of anarchism can also be found in the collections of university libraries and archives. A notable example is the extensive collection on anarchism, anti-colonialism, ecology, workers’ rights, feminism and related fields at the University of Michigan Library. The collection is named after Joseph A. Labadie, an American anarchist who donated his personal library to the University in 1911. Curated by the anarchist librarian Agnes Inglis, who began working at the library in 1924, the collection expanded considerably over the following decades, also including the works of anarchist printer Joseph Ishill.⁴⁵

Equally important for anarchist histories are the holdings of the International Institute of Social History (IISH) in Amsterdam, and

Anarchist Archives: A report on conditions and a proposal for action, available at: <http://www.katesharpleylibrary.net/pvmfxq> 25.

⁴² Moran: 2014.

⁴³ Flinn, Andrew – Stevens, Mary: “It is noh mistri, wi mekin histri”: Telling our own stor. Independent and community archives in the UK, challenging and subverting the mainstream. In: Bastian, Jeannette – Alexander, Ben (eds.): *Community archives: The shaping of memory*, Facet Publishing, London, 2009. 3–27. 5.

⁴⁴ Ibid. 6.

⁴⁵ Born in Botoşani, into a Jewish family, Ishill was associated with the group around *Revista Ideei* before he emigrated to the US in 1909. See: Avrich, Paul: *The Modern School Movement: Anarchism and Education in the United States*. Princeton University Press, Princeton, 1980. 231–237.

independent (yet state supported) scientific institution and one of the world's largest archives dedicated to social and labour movements.

In Romania, the only officially held collection connected to the local history of anarchism appears to be the Eugen Relgis fond at the Library of the Romanian Academy in Iași. The small collection, comprising mainly correspondence, some manuscripts and newspaper clippings, is relatively limited in scope and remains largely uncatalogued. Other documents, including anarchist journals, pamphlets or books, can be found scattered across collections of older publications in public and university libraries, but they are generally not organized into dedicated archival fonds (highlighting the limited institutional attention given to anarchist history in general).

While there are some notable state and university collections of anarchist materials in the world, most materials related to the anarchist movement remain within collections developed through grassroots initiatives and voluntary work. The maintenance and expansion of these archival collections is generally achieved through donations from editors, supporters, publishers, journals, radical spaces or various other nonofficial sources. Taken together, these aspects underscore the community-oriented character of these initiatives, as well as their role as sites of independent knowledge production.

Anarchist archives range from small, highly specific collections – for example, the former anarcho-punk zine library Rizom, currently part of the Acasă Library in Cluj/Kolozsvár – to large archives with thousands of indexed titles in various languages, covering different historical periods and geographies, such as CIRA Lausanne or CSL Pinelli. They also include physical archives, often connected to anarchist spaces or libraries, online projects⁴⁶ or “hybrid” forms that combine both, as in the case of Anarhiva.⁴⁷

Anarchist archives also differ depending on the type of history they seek to document. Most developed locally, around libraries, community spaces,

⁴⁶ A valuable online resource for those studying or interested in anarchist history is the List of Digitized Anarchist Periodicals (LIDIAP), a freely accessible collection of digitized anarchist journals in various languages and from different historical periods. The project originated at the Bibliothek der Freien, an anarchist library and archive founded in 1993, in Berlin. The collection of anarchist periodicals is available at: <https://lidiap.ficedl.info/>

⁴⁷ The growing physical archive is currently undergoing cataloguing and is not yet open for public consultation.

publications or groups, that began to document and collect their own histories and those of their movements. Over time, some of these initiatives evolved toward increasingly comprehensive forms, while maintaining a focus – or predominant interest – that reflected their original aim. CSL Pinelli provides a particularly illustrative example in this respect. The archive developed in close connection with two other initiatives – a publishing house and the journal *A-Rivista* – which accounts for the strong presence of materials related to the history of Italian anarchism. Yet the archive has not remained confined to a “national” framework. Its collections and research activities try to reflect the general history of anarchism.

There are numerous initiatives that focus on particular organizations or on distinct ideological strands within anarchism. A case in point is, for example, the establishment of the Fonds d’archives communistes libertaires in 2017, which documents the libertarian communist movement in France from 1944 onwards, tracing all its ramifications and organizational forms. Hosted by the Musée de l’histoire vivante, an independent institution dedicated to social history, the archive is managed by Alternative Libertaire, one of the organizations that went on to constitute, in 2019, the Union Communiste Libertaire.

Other archives concentrate on the history of anarchism within a specific geography or region. Such is the case of the Tyneside Anarchist Archive, comprising various publications and anarchist ephemera “preserved over the last 40-50 years by anarchists on Tyneside”.⁴⁸ While it includes materials from “all corners of the world”, a sizable part of the archive is, however, devoted to local anti-authoritarian publications and social history.

The case of Anarhiva, an initiative conceived from the outset within a “national” framework, is a distinctive one, and calls for closer examination, as it raises important questions about the interplay between national, regional and transnational approaches to anarchist history.

⁴⁸ *Tyneside Anarchist Archive*. <https://tynesideanarchistarchive.wordpress.com/about/>
A detailed history of anarchism (and anarchists) in the North East of England has also been published by the collective: *Tyneside Anarchist Archive: Anarchism in North East England 1882–1992*. Active Distribution, 2021.

National, regional and transnational histories

As Andrew Hoyt notes, “archives hold great sway over how histories are written,”⁴⁹ since they provide the raw material from which narratives are constructed. However, beyond this function of preserving the past, archives also embody – through their very organization – a particular vision of the histories they seek to document. For this reason, archival initiatives cannot be understood outside their specific context, namely the historiography of anarchism and the debates that shape, at different moments, its trajectories. Consequently, while Anarhiva’s archival work primarily focuses on the history of anarchism in Romania, its significance can be better grasped when situated within the broader (scholarly and archival) efforts to recover anarchist histories across Central and Eastern Europe and the Balkans.

In a region marked by successive forms of imperial domination, nationalist conflicts, the legacies of state socialism and the turbulent years of “post-communist” transitions, the history of anarchism has remained a marginal and scarcely understood subject. Over the years, various individual initiatives have sought to recover these hidden histories, often taking the national framework as their primary point of reference.⁵⁰

With the emergence of the Balkan Anarchist Bookfair during the 2000s, the question of anti-authoritarian history in the region became a recurrent topic of discussion. Debates on archives and historical research – held at the bookfairs in Ljubljana (2023), Pristina (2024) and Thessaloniki (2025) – underscored the need to intensify efforts to recover these histories. Equally important was the recognition that these narratives cannot be confined to a national framework. They must be understood in relation to one another and situated within a broader transregional and transnational perspective.

Around the same period, the editors of the *Contradictions/Kontradikce* magazine issue devoted to anarchism in Central and Eastern Europe reached a similar conclusion. Ondřej Slačálek, one of the editors, even called for a “regional turn” in anarchist studies. A regionalized and comparative perspective, Slačálek argued, would not only allow the anti-

⁴⁹ Hoyt, Andrew: The International Anarchist Archives: A Report on Conditions and a Proposal for Action. In: *Theory In Action*. vol. 5, no. 4 (October 2012), 3–5. 3.

⁵⁰ A case in point is, for example, the work of András Bozóki and Miklós Sükösd on the history of anarchism in Hungary. See: Bozóki, András – Sükösd, Miklós. *Anarchism in Hungary: Theory, History, Legacies*. Col.: Social Science Monographs, Boulder, 2006.

authoritarian experiences of Central and Eastern Europe – often underrepresented in broader anarchist scholarship – to be situated within the global history of anarchism, but also foster a more nuanced understanding of the social, political and cultural impact of anarchist ideas and practices in the region. He suggested that such an approach could not only reveal the “hidden originality of CEE [i.e. Central and Eastern European – the editors] anarchisms,” but also provide intellectual tools to reconsider, through libertarian lenses, the region’s historical past, as well as its present challenges and prospects.⁵¹

A concrete illustration of this approach is the upcoming book by Yavor Tarinski, *Balkan Federation and Communes: Revolutionary Projects in Bulgaria of the 19th & 20th Centuries*, a historical study that rests on the recognition that the region’s past (and present) could not be reduced to imperial or nationalist projects alone.⁵² Tarinski invites us to explore an alternative historical temporality, embedded in the popular and revolutionary traditions of a region defined not only by conflicts, but also by practices of resistance and solidarity that cut across linguistic, religious and ethnic boundaries. His analysis focuses on the specific case of Bulgaria, yet the theme he examines – the idea of a Balkan federation of communes – has been revisited and reformulated in various other national contexts. The national framing serves, in this case, as a point of departure rather than a limitation, inviting broader comparative inquiries.

A “national” approach does not preclude regional or transnational perspectives. Similarly, a transnational perspective complements and explains, rather than replaces, local and regional histories. Recovering these histories requires grounding them in their specific historical, social and cultural contexts, while also recognizing their inherent transnational character. This means moving beyond a strictly national framework of interpretation without dismissing or ignoring local particularities.

Differences in approaches to the study of anarchism should not be understood as methodological hierarchies. Rather, they reflect variations in emphasis or focus. In the context of anarchist archival work, a local, national or regional focus often serves as a staging point in the research

⁵¹ Slačálek, Ondřej: The Hidden Originality of Central and Eastern European Anarchisms. Let’s end with Also-ism. In: *Contradictions/Kontradikce*. vol. 7, no. 2 (2023). 145–173.

⁵² Tarinski, Yavor: *Balkan Federation and Communes: Revolutionary Projects in Bulgaria of the 19th & 20th Centuries*. PM Press/Kairos, upcoming in 2026.

process, not as an exclusive framework that subordinates or excludes other approaches. As Ondřej Slačálek suggests, a multidimensional approach – that would include a transnational perspective – is “a necessary corrective to the narrowness of national or regional provincialism” and, at the same time, “an indispensable tool for anybody who wants to seriously work on the national or regional level.”⁵³ Such an approach enables a more comprehensive understanding and mapping of the trajectories, interactions and connections that have shaped anarchist histories at all levels.

Thus, although Anarhiva seeks to primarily document the history of anarchism in Romania – consequently taking a specific geographic, cultural and linguistic space as its starting point – its collections go beyond (and against) a strictly “national” framework. While most of the materials are in Romanian, the focus on local histories does not overlook the dense network of connections that made anarchism in Romania a transnational, rather than an exclusively national phenomenon. Moreover, anarchist circles in Romania have historically been both multi-ethnic and multilingual. As a result, the archive includes a substantial body of materials – such as correspondence, memoirs and publications to which Romanian anarchists contributed – that were written or circulated in French, German, Swedish, Spanish, English, Yiddish, Esperanto (among other languages).

Anarchist archives: a history from below

What is the contribution of anarchist archives to the study of history in general? First and foremost, as community-based and independent archives, their role can be seen as complementary to the work of official institutions. They address gaps in the documentation of anarchist movements, collecting materials that do not usually make their way into state or university holdings. As such, they hold particular significance not only for historians of anarchism or social movements, but also for those studying grassroots movements, (counter)cultural currents and subcultures that intersected with anarchism (such as punk culture). At the same time, they challenge the monopoly of state institutions of memory over the production of historical knowledge. Anarchist archives question the very ways in which historical understanding is constituted – and the role of power within this process – while simultaneously affirming the potential

⁵³ Slačálek: 2023, 150.

for a different relationship to memory, one that emerges organically, from the grassroots.

A key function of anarchist archives, as sites of knowledge production and circulation, is their capacity to catalyse political and social reflection as well as collective imagination. By offering access to radical history, culture and literature, anarchist archives bring into focus an engaged and critical way of doing history, of relating to collective memory and of reimagining the present. The fact that, in general, little anarchist-produced material has been preserved or made available in state archives, not only limits historians' ability to study anarchism, but can also hinder contemporary, more horizontal and grassroots, processes of critique and collective reflection. Anarchist archives thus play a social and a community role, functioning as sites of *knowledge commons*, where information and memory are shared outside proprietary or state-controlled frameworks.

Being independent and community-driven, these archives have a greater degree of methodological freedom and creativity. Rather than reproducing dominant epistemologies, they can explore new ways of relating to history, including a rethinking of archival practices themselves. A case in point is the Interference Archive, founded in 2011 in New York and dedicated to "exploring the relationship between cultural production and social movements."⁵⁴ Beyond the materials it collects, the archive tries to advance a set of "practices at odds with traditional archival practice but potentially generative of unique insights", grounded in anti-authoritarian principles, such as cooperation, participation and "irreverence". Visitors are invited not only to participate in cataloguing archival documents, alongside librarians, but also to interact with them creatively, producing works of their own. The guiding principle here is "use is preservation", which encourages both visitors and custodians of the archive to experiment with new approaches to history, memory and cultural production.⁵⁵ As horizontal and dynamic spaces of memory, anarchist archives become sites where the boundaries between professionals and non-professionals,

⁵⁴ Cornell, Andrew: Archival Parties and Parties to the Archive: Creating and Recovering Anarchist Resistance Culture at the Interference Archive. In: *American Periodicals*. vol. 29, no. 1 (April 2019) 21–25. 22.

⁵⁵ Ibid.

between the public and archivists, and between the production and preservation of culture are constantly (and creatively) negotiated.

Another example concerns the way history itself is approached. The Kate Sharpley Library, as well as CSL Pinelli or Anarhiva, foreground a different perspective on history and memory preservation, by trying to make accessible the “minor” history of lesser known anarchists or events. Implicitly, the history they put forward is no longer that of “great men”, but a genuine history “from below,” attentive to those who are usually absent from dominant narratives (including here the established histories of anarchism itself).

Albert Meltzer, one of the founders of the Kate Sharpley Library, noted that the history of anarchism – and, by extension, history in general – is not merely the work of a few prominent figures.⁵⁶ Understanding anarchist histories (and histories in general) requires treating them as lived human realities. Anarchist history is thus not only the history of “great ideas” formulated by “great people,” but primarily the history of daily, often anonymous struggles, of communities that shared, lived and developed these ideas, and of the practices that made them possible.

One of the challenges faced by all these archives, as Jessica Moran notes, is precisely their long-term sustainability as independent projects. The very conditions that define their distinctive character and contributions – being autonomous, self-funded, community-oriented and open to grassroots participation – also make them vulnerable. They often lack dedicated spaces, resources for proper storage and professional record-keeping, relying instead on the energy of a small number of committed volunteers.

Will these collections – and this kind of work – be able to pass from generation to generation, remaining relevant and inspiring others to support and continue them?

As a general rule, most of those involved in such initiatives – whether small archives and libraries attached to social spaces, or larger institutions such as CIRA – do not have formal training as archivists or librarians. Nevertheless, as both Moran and Hoyt note, the presence of people with library or archival expertise among volunteers is not, actually, uncommon. What ultimately matters, however, is not professional qualification, but

⁵⁶ Meltzer, Albert: The Purpose of History. In: *K.S.L. Bulletin of the Kate Sharpley Library*. no. 1 (1991). Available on-line at: <https://www.katesharpleylibrary.net/3tx9mw>

rather “a willingness to do the work and an inclination toward (or experience with) anarchism and related social movements.”⁵⁷ Although the degree of formalization varies depending on the type of archive – with larger and more complex collections often developing more structured organizational practices – the general principle is that of self-directed learning and a greater degree of autonomy for new volunteers.

Beyond issues of material indigence, such as inadequate (or uncertain) spaces, a recurrent problem, highlighted in both Moran’s and Hoyt’s surveys, is the capacity of such essentially volunteer institutions not only to gather and catalogue vast and unique collections, or to develop specific archival practices, but also to pass this knowledge on, and thus ensure the projects’ continuity. The risk faced by all these projects is that of losing the knowledge and experience they have accumulated, due to the absence of people willing to take over the work and to carry it forward. As Andrew Hoyt notes, archives may enter a state of “hibernation” until a new generation of archivists emerges or until a surge in social activism reignites “popular interest in the collections”.⁵⁸ However, examples such as KSL, CIRA or CSL Pinelli give hope that these counter-institutions of anarchist memory can be viable and enduring projects, despite the many difficulties they face.

As Andrew Cornell observes, anarchist archives are crucial for expanding “the notion of what an archive can be and do.”⁵⁹ Beyond this, such archives form a vital part of a horizontal, popular infrastructure of knowledge, an increasingly necessary resource in a context marked by overlapping crises, increasing state repression, social polarization and the pervasive threat of discursive and political hegemonies that constantly undermine individual and collective autonomy.

While Marxist thought has secured a significant place within the academy and the broader intellectual landscape, anarchist studies remain a relatively underdeveloped field, both within and beyond academia.⁶⁰

⁵⁷ Moran: 2014.

⁵⁸ Hoyt: 2011, 5.

⁵⁹ Cornell: 2019, 24.

⁶⁰ Anarchist studies does not refer to a strictly academic field, but to a range of approaches – literary, historical, philosophical, epistemological – encompassing both academic and non-academic research. Since the 1990s, interest in anarchist studies has developed, a process illustrated by the growing number of scholars publishing on various aspects of anarchism and of research initiatives in this direction. The Institute for Anarchist

Several factors contributed to this situation, one of them being the limited reception and understanding of anarchism as a historical, cultural and intellectual phenomenon, which is partly due to its historiographic marginalization. Building on Slačálek's call for a "regional turn", independent archival and historiographic initiatives could sustain (and inspire) the development of anarchist studies in Central and Eastern Europe, while fostering forms of knowledge production and sociability that would remain independent, yet not isolated, from academic knowledge and the broader public sphere of discourse. Such an autonomous knowledge infrastructure could thus function not only as a social catalyst, but also as a stimulus for wider research interests, resonating across academic and other spheres of discourse.

Conclusion

A scene in Cyril Schäublin's film points to the necessity of rediscovering "minor" histories, crucial both for the past and for today's struggles. This does not entail, cinematically, a spectacular (or „revolutionary“) shift of perspective, but an apparently minor gesture that could easily go unnoticed within the economy of the film: the replacement of the official map on the wall of the communal pub with the one drawn by the young geographer Kropotkin. A map imbued with the memory and life of the community, recording paths and places absent from official documents. It is also an unfinished, "open" map that does not recount conquests, nations, great men or their deeds, but rather the collective and anonymous endeavours that have created, over time, the institutions of common life. Kropotkin's map is not a gift to the villagers, nor merely the outcome of his wanderings in the valley, but an invitation to reimagine and reappropriate the landscape they inhabit; and a reminder that "no map is final".⁶¹

Studies (IAS), for example, was founded in 1996 as an independent, "grant-giving organization supporting radical writers and translators worldwide"; it also publishes the journal *Perspectives on Anarchist Theory*. Similarly, the Institut für Syndikalismusforschung (Institute for Syndicalism Research) in Bremen, dedicated to the history of anarcho-syndicalism, promotes grassroots research under the motto "Free research for a free society" and publishes the periodical *Kampfgeist*. At the same time, there are also anarchist studies initiatives that have developed within institutional academic frameworks, such as the *Anarchism Research Group* at Loughborough University, which publishes the journal *Anarchist Studies*.

⁶¹ Vora, Urvi: Kropotkin, roşind. In: *Steaua*. no. 4 (April 2025) 45–46. 46.

AZ LII. KÖTET SZERZŐI

Balázs Gábor – okleveles történész, könyvtáros, Bibliothèque du Saulchoir (Párizs)

Csoma Lajos – történész PhD

Damje, Vagyim Valerjevics – történész, a történettudomány doktora, a moszkvai Oroszországi Tudományos Akadémia Egyetemes Történelmi Intézetének főmunkatársa

Ferwagner Péter Ákos – történész PhD, egyetemi docens, SZTE Újkori Egyetemes Történelmi és Mediterrán Tanulmányok Tanszék

Háda Béla – történész, politológus, biztonságpolitikai elemző, a Nemzeti Közszerzői Egyetem John Lukacs Intézetének kutatója

J. Nagy László – történész, professor emeritus, SZTE BTK Újkori Egyetemes Történelmi és Mediterrán Tanulmányok Tanszék

Katona Eszter – történész, irodalmár, a Szegedi Tudományegyetem Hispanisztika Tanszékének habilitált egyetemi docense

Krajcsi Sándor Roland – doktorjelölt, ELTE BTK Új- és jelenkori egyetemes történelem Doktori Program

Majoros István – történész, az MTA doktora, az ELTE Új- és Jelenkori Egyetemes Történelmi Tanszékének professor emeritusa.

Mravik Patrik – történész PhD, egyetemi adjunktus, ELTE BTK Atelier Interdiszciplináris Történelmi Tanszék

Nešić Milán – 2024 nyarán szerzett mesterfokozatot az ELTE BTK Új- és Jelenkori Egyetemes Történelmi Tanszékén, szakszervezeti szervező, a Nyomdaipari Dolgozók Szakszervezetének munkatársa

Pankovits József – történész, kandidátus, Politikatörténelmi Intézet

Papp, Julien – magyar származású francia történész PhD (Párizs)

Piróth Attila – fizikus PhD, szabadúszó fordító, a Théâtre le Levain (Kovács Színház) igazgatója (Bègles, Franciaország)

Poór Péter – doktorjelölt, ELTE BTK Új- és jelenkori egyetemes történelem Doktori Program

Stempler Ádám – történész PhD, egyetemi tanársegéd, ELTE BTK Új- és Jelenkori Egyetemes Történelmi Tanszék

Szilágyi Ágnes Judit – történész, az MTA doktora, az ELTE tanszékvezető egyetemi tanára

Tătăran, Adrian – PhD-hallgató, Babeş-Bolyai University Faculty of Letters (Cluj-Napoca), A *Metacritic Journal for Comparative Studies and Theory* szerkesztőhelyettese

Taylor-Demeter, David – PhD-hallgató, Yale University Department of Germanic Languages and Literatures (New Haven, CT)

Varga Krisztián – történész, a két világháború közötti magyar és egyetemes történelem kutatója

Vörös István – habilitált egyetemi docens, Milton Friedman Egyetem, a Széchenyi Irodalmi és Művészeti Akadémia tagja

Zolcsák Attila – történész PhD, független kutató

THANKS TO THE LABOR MOVEMENT

-
- The Weekend
 - Overtime Pay
 - 8-Hour Workday
 - Minimum Wage
 - Paid Vacation
 - Sick Days
 - Safety Standards
 - Child Labor Laws
 - Health Benefits
 - Retirement Security
 - Unemployment Insurance